SALA STAD

BIDRAG TILL DESS HISTORIA

AV

JOHAN NÄSMARK

SALA STAD

SALA STAD

SALA STAD

BIDRAG TILL DESS HISTORIA

AV

JOHAN NÄSMARK

TRYCKT 1923 I SALA Å SALA-POSTENS BOKTRYCKERI
PAPPERET FRÅN FINBRUKEN, STOCKHOLM
KLICHÉERNA ÄRO TILLVERKADE AV
ÅHLÉN & ÅKERLUNDS KEMI-
GRAFISKA ANSTALT
STOCKHOLM

Apotekaren och Riddaren

Anton Ljungberg

tillägnas detta arbete

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning ..... sid. 1
Sala gruva och silververk ..... „ 9
Porträtt till detta kap.
Jordförhållandena ..... „ 23
Bebyggelsen ..... „ 43
a) Bebyggelsen före 1736 års brand ..... „ 43
b) Bebyggelsen efter 1736 års brand ..... „ 46
c) Kyrkan ..... „ 80
d) Rådhuset ..... „ 89
e) Överinseendet över bebyggelsen ..... „ 94
f) Brandväsendet ..... „ 97
Innebyggarna ..... „ 103
De viktigaste förvaltningsmyndigheterna ..... „ 132
a) Tiden före bergsrättens tillkomst ..... „ 133
b) Bergsrättstiden ..... „ 140
c) Tiden efter nya kommunallagarnas tillkomst ..... „ 148
Porträtt till detta kap.
Finanserna ..... „ 156
Hälso-, sjuk- och fattigvården ..... „ 185
Porträtt till detta kap.
Undervisningsväsendet ..... „ 207
Porträtt till detta kap.
Näringslivet ..... „ 214
a) Jordbruket ..... „ 214
b) Sprithanteringen ..... „ 218
c) Bergsbruket ..... „ 223
d) Handeln ..... „ 225
e) Marknaderna ..... „ 237
f) Hantverket ..... „ 240
g) Industrin ..... „ 244
h) Bankerna ..... „ 252
i) Pressen ..... „ 255
Porträtt till detta kap.
Märkligare händelser ..... „ 257
Slutord ..... „ 265

* *
*

Bilaga I: Kort öfversigt öfver de geologiska förhållandena uti Salabygden. Av prof. Arvid Högbom ..... „ 271
Bilaga II: Transumt av 1607 års privilegier ..... „ 275
Bilaga III: 1624 års privilegier ..... „ 280

Bilaga IV: 1682 och 1741 års transporter ..... sid. 298
Bilaga V: Kungl. brefvet den 13 juli 1887 om upplösningen av rättsförhållandet mellan kronan och bergslaget samt en mellan bergslaget och staden den 12 juni 1899 träffad öfverenskommelse ..... „ 312
Bilaga VI: Rådstuvurättens den 19 sept. 1891 meddelade och av överrätterna fastställda utslag uti ett av skogsprocessens mål ..... „ 316
Bilaga VII: Västmanlandsböndernas byggnadssätt under 1600-talet. Av Sigurd Erixon „ 319
Bilaga VIII: K. Maj:ts nådiga byggnadsordning för Sala stad, given Stockholms slott den 2 juni 1807 ..... „ 321
Bilaga IX: Utdrag ur folkmängdsstatistiken ..... „ 326
Bilaga X: Förteckningar över ämbets- och tjänstemän samt en del kommunalmän ... „ 329
Bilaga XI: 1737 års förening ..... „ 360
Bilaga XII: Tablåer över stadens finanser ..... „ 364
Bilaga XIII: Gravbok över gamla kyrkogården ..... „ 368
Bilaga XIV: Prosten Schwerins fattigförsörjningsstadga ..... „ 370
Bilaga XV: Utdrag ur näringsstatistiken ..... „ 372
Bilaga XVI: K. Maj:ts nådiga beslut den 10 okt. 1851 angående skilsmässa mellan gårdstomter och bergsmansjordar ..... „ 378

INLEDNING

Sala stad med sitt vidsträckta område ligger i landskapet Västmanland på gränsen mot Uppland, något närmare Dalälven än Mälaren. Den planlagda delen av staden är belägen omedelbart intill Upplandsgränsen och passeras av Sagån 43 kilometer från dess utlopp i Mälaren. Å stadens område ligger den bekanta silvergruvan. (Se kartskissen i kap. om gruvan.)

* * *

Olika förklaringar hava givits över betydelsen av namnet Sala. Enligt en gammal sägen[1] skulle en del av de ester (och finnar), som i slutet av 1100-talet inträngt härjande i Mälaren och, bl. a., uppbränt Sigtuna, efter förrättat värv hava dragit upp genom östra Västmanland och därunder upptäckt silvergruvan. Under någon tid hade de hemlighållit sin upptäckt, och av denna anledning fick gruvan och trakten däromkring benämningen Sala, vilket ord på finska lär betyda fördolt. Denna sägen, som säkerligen vunnit visst stöd i det förhållandet, att en skärpning i gruvan benämnts Finngruvan, saknar helt och hållet underlag, då gruvan, som vi längre fram skola se, upptäcktes först flera hundra år efter esternas (finnarnas) nämnda påhälsning i Mälaren. En annan förklaring, som även förefaller sakna allt fog för sig, är den, att Sala skulle betyda detsamma som det i svenska ortnamn ofta förekommande ordet "sele" (stillastående vatten mellan två forsar).[2] Försök hava också gjorts dels att härleda Sala från "sälja", därvid man särskilt hakat sig fast vid formen "salu" (till salu), dels att giva samma betydelse åt ortsnamnet Sala som verbet "sala" (skjuta tillsammans pengar). Det finnes ännu flera, mer eller mindre misslyckade tolkningsförsök,[3] vilka vi anse oss kunna förbigå. — Redan för länge sedan var man likväl den naturliga och av nutida ortnamnssakkunniga godkända härledningen på spåren, nämligen att namnet Sala vore besläktat med vårt "sal" (stort rum) och betydde "uppehållsort", "gård". I detta fall har Sala varit namn på den gård, å vars ägor Sala landsförsamlings kyrka en gång byggdes.[4]

* * *

[1] Återgiven i Joh. Rahms dissert. de Sala. Ups. 1763 m. fl. arbeten.
[2] O. R. Bellander: Ant. om Westmanlands härader. Köping 1869.
[3] Rahms dissert. de Sala.
[4] Enl. meddelande av prof. Otto v. Friesen, Uppsala.

Föreliggande arbete kommer att röra sig om ett samhälle, där jordbruk och bergsbruk, åtminstone vad äldre tider beträffar, utgjorde de förnämsta näringskällorna. Vid sådant förhållande synes det lämpligt att inledningsvis beröra de geologiska förhållandena i staden och dess kringliggande bygd. Professor Arvid Högbom har, med utomordentligt stort tillmötesgående, ställt sin sakkunskap till förfogande och för detta arbete sammanskrivit en "kort översikt över de geologiska förhållandena i Salabygden", vilken översikt finnes intagen som Bilaga I. Uti denna översikt få vi jämväl upplysningar om bygdens befolkande och uppodling.

Sala socken, den del av Salabygden, som nu närmast intresserar, finnes skriftligen omtalad veterligen första gången uti ett dokument av år 1335, däri omtalas "Amandus i Salum", curatus (kyrkoherde) och canonicus arosiensis (domherre i Västerås), såsom en av de kyrkans män, vilka på uppdrag av påven förordnades av biskop Egisl i Västerås att bannlysa ärkebiskopen och domkapitlet i Uppsala, därest de framhärdade i att förhålla Matheus Hollstensson det canonicat han erhållit vid Uppsala domkyrka.[1] Uti Styffe: Bidrag till Skandinaviens historia finna vi, att socknen hade 40 bönder år 1371, och att bland dess byar år 1399 förekommo, bl. a., Braastom (Bråsta), Norra och Sudhra Ekaby (Ekeby) samt Vesby (Väsby). Socknens kyrka, som av stilen att döma synes förskriva sig från 1200-talet,[2] har bibehållits till våra dagar i sitt ålderdomliga skick och torde nu vara Salaortens äldsta minnesmärke i byggnadsväg.

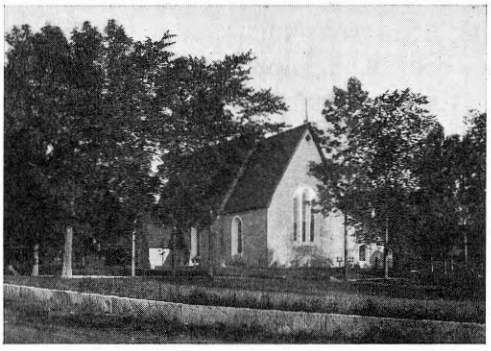

Sala sockens kyrka.

Uti sistnämnda by låg Väsby gamla kungsgård, till vilken hörde en betydande del av den jord, som sedermera blev donerad till staden Sala. På Salberget inom denna kungsgårds ägoområde upptäcktes silvergruvan i början på 1500-talet.[3] Denna händelse, om vilken närmare upplysningar icke finnas

[1] Sv. Dipl. IV 408.

[2] Närmaste källa för denna uppgift: en av fil. d:r Gerda Boëthius i Sala sockens kyrka hållen föreläsning om kyrkoarkitektur.

[3] Väsby kungsgård, vilken enligt O. Graus Beskrifning öfver Westmanland, 1754, lär hava funnits redan på 1200-talet, och vilken under ett par hundra år begagnats som bergmästareboställe, kommer givetvis att beskrivas uti gruvans historia, som vi hoppas

att tillgå, synes hava väckt stor uppmärksamhet, och det tillfälle, som här yppades att göra vinning, utnyttjades av personer ur alla samhällsklasser. Det framgår nämligen av de äldre handlingarna rörande Sala gruva, ej mindre att en del stormän, däribland flera biskopar, skyndade att förvärva sig andelar i gruvan, än även att arbetare, handelsmän och hantverkare från olika platser i landet sökte sig dit. Vad nu särskilt angår arbetarna, är det uppenbart, att, då ortens egen befolkning ej var tillräcklig för de många och stora arbetsuppgifterna, sådana beredvilligt skulle mottagas; som vanligt uti dylika fall funnos bland de arbetssökande många äventyrliga och dåliga element. En del av nykomlingarna fingo tillstånd att på skogsmarken utomkring gruvan göra intagor för sina hem.[1] Andra åter, och dessa utgjorde nog flertalet, slogo sig ned i gruvans omedelbara närhet, förnämligast å det område, som nu upptages av lägenheterna Slaggbacken, Höjen och Hällsta.[2] På så sätt uppstod en gruvby, som ganska snart efter gruvans upptäckt lär hava räknat ett betydande innevånareantal, det uppges över 1000 personer.[3] Bebyggelsen i gruvbyn var säkerligen mycket anspråkslös såväl ifråga om utrymmen som bekvämlighet, och de samhälleliga anordningarna i övrigt voro nog de primitivaste. Reglerad tomtindelning var emellertid fastställd enl. ett Kungl. Brev av den 15/6 1584. Vidare veta vi, att gruvbyn bestått sig med två torgdagar i veckan, och att vid dessa torgdagar infunnit sig icke allenast allmoge från kringliggande landsbygd utan även handelsmän från Västerås och Uppsala, t. o. m. ända från Stockholm. Dessutom kunna vi genom de uti doktor Nordlunds föreläsning uppräknade förbrytelserna sluta oss till, att många bland gruvbyns innebyggare icke voro utrustade med någon djupare respekt för medmänniskors liv och egendom, ävensom att säkerhetstillståndet inom gruvbyn allmänt taget varit otillfredsställande, synnerligast sedan gruvförvaltningen under senare delen av 1500-talet börjat använda krigsfångar och brottslingar för gruvans bearbetande.

---

icke så länge skall låta vänta på sig. Se för övrigt J. T. Bellander: Sala Silfwer werks Bergsfrälse. 1781. (Akad. avh.).

[1] Se kap. om jordförhållandena.

[2] Ännu i dag synliga rester av grundmurar vittna om en ansenlig bebyggelse där på platsen under gamla tider.

[3] Enl. en av numera förste folkskoleinspektören i Stockholm, doktor K. Nordlund, år 1907 i Sala hållen föreläsning över "Silvergruvan på Salberget i Kung Göstas dagar" (ref. i Sala Allehanda den 4, 6 och 8 mars s. å.). Denna föreläsning, som synes grunda sig på omfattande forskningar, ligger huvudsakligen till grund för det lilla, som här kan meddelas om gruvbyn. Även M. B. Swederus: Bidrag till kännedom om Sveriges bergshantering under Karl IX:s tid (järnkontorets analer 1903, 1904, 1905) bör kanske nämnas som källa för uppgifterna om gruvbyn.

Gruvbyn torde nog icke alldeles utan skäl kunna sägas hava varit någonting i stil med senare tiders guldgrävaresamhällen uti "vilda västern". Konungarna under 1500-talet, framför allt Gustaf Vasa, ägnade mycken uppmärksamhet åt Salbergsgruvan, men denna uppmärksamhet sträckte sig tydligen icke till gruvbyn. Karl IX, som hade öppen blick för, att gruvarbetet skulle fara väl av ett ordnat samhällsskick uti gruvbyn, lät 1607 utarbeta privilegier för en stad Sala,[1] därvid otvivelaktigt åsyftande gruvbyn; uti privilegiehandlingen förekommer nämligen icke något meddelande om att den nya staden skulle förläggas till annan plats. Denna handling, som innehåller synnerligen anmärkningsvärda bestämmelser beträffande såväl gruvdriften som även den tillämnade stadens förvaltning, har till en del intagits uti Bilaga II, nämligen till den del, som angår stadsanläggningen. 1607 års privilegier blevo emellertid icke utfärdade, antagligen därför att konungen efter 1607 aldrig fick tid övrig för Salberget och dess angelägenheter, men vad Karl IX åsyftat i fråga om stadsanläggningen bragtes av hans store son till fullbordan. Gustaf II Adolf, som låtit utarbeta nya privilegier för en stad Sala, utfärdade dessa den 15 april 1624,[2] och det synes riktigt att från den dagen räkna stadens grundläggning. 1624 års privilegier, vilka blevo rikligt tillmätta, och vilka upprepade gånger konfirmerats av efterföljande regenter, giva utförliga föreskrifter om, huru det nya stadssamhället skulle ordnas. Dels på grund härav och dels därför att privilegierna uti flera hänseenden äro för sin tid belysande, hava de avtryckts i sin helhet och intagits som Bilaga III. Samtidigt med dessa privilegiers utfärdande förordnades, att gruvbyns innebyggare skulle överflytta till den nyanlagda staden.

Här torde vara nödigt göra en liten utvikning. Uti O. Graus ovan åberopade Beskrifning öfver Westmanland uppgives, att staden blivit grundlagd 1622 och privilegierad 1624. Flera författare, som därefter behandlat Sala stads historia, hava oförbehållsamt anammat Graus uppgift om 1622 såsom grundläggningsår. Varifrån har nu Grau fått denna uppgift? 1624 års privilegier innehålla icke något, som rimligtvis kunnat giva stöd för uppgiften, om vi nu icke skola betrakta upplysningen att konungen på förhand låtit

[1] I flertalet av de förefintliga arbetena om Sala uppgives, att dessa privilegier skulle hava utfärdats den 20 jan. 1609, men, att detta är oriktigt, framgår tydligt därav, att å privilegierna, som bevaras bland städers acta i Riksarkivet, finnes en så lydande anteckning med samtida stil: "Saala stadz Privilegier, Dates Wäsby gård deen 23 Septemb. 607". (Avskriften av priv. i deras helhet har lämnats fornminnesföreningen).

[2] Att Gustaf II Adolf varit missnöjd med situationen uti "Salbergsbyn" framgår icke direkt av 1624 års privilegier, men däremot av ingressen till en den 1 maj 1624, således i det närmaste samtidigt med priv. utfärdad "Grufvo-Ordning för Sala Bergslag", intagen uti en år 1736 tryckt författningssamling ang. bergverken.

Sista stycket av 1624 års privilegier.

upprita stadsplanen (mom. 51) som ett sådant stöd. Ej heller övriga handlingar från 1600-talet, vilka granskats i och för detta arbete, hava något att förmäla om att staden skulle hava grundlagts 1622. Uti det äldsta tryckta arbetet om Sala stad, Petrus O. Wollenius: Argenti Fodinæ et urbis Salanæ succincta delineation. Ups. 1725., (akad. avh.), finnes ett så lydande meddelande: "nådigast ombesörjde samme konung (G. II A.) år 1622, att ett område uppritades, varå vi nu se staden Sala uppbyggd".[1] Från detta meddelande har Grau helt säkert fått sin nämnda uppgift men råkat göra en feltolkning av den latinska texten. Svenska Arkivbyrån har på uppdrag verkställt forsk-

[1] Wollenius uppger, att han hämtat detta meddelande ur stadens tänkebok för 1623. Denna bok finnes numera veterligen icke i behåll. Att en tänkebok för staden funnits för året 1623, visar emellertid, att stadsanläggningen börjat komma till stånd redan detta år. Detta styrkes ytterligare dels därav, att bergmästaren Joh. Grönvaldt år 1623, enl. Wollenii avhandling, var "den förste som skipade rätt i staden Sala", dels av ett den 23 april 1623 dagtecknat kungabrev (i riksarkivet R. R. fol. 126), däri Axel Oxenstjerna anmanas begiva sig till Sala för att låta borgmästare samt rådet och menigheten avlägga borgerlig ed ävensom för att låta ombesörja stadens avgränsning från kringliggande landsbygd. Således synes staden haft borgmästare och råd redan ett år före privilegiernas utfärdande. Skulle någon anse året 1623, i stället för året 1624, böra räknas som grundläggningsår, finnes ju, som synes, vissa skäl även för en sådan åsikt.

ningar dels i Riksarkivet dels på annat håll för att se, om Gustaf II Adolf verkligen — förutom arbetet med den omförmälda planritningen — vidtagit någon åtgärd för stadens grundläggning redan 1622, men resultatet har blivit negativt. Vi anse oss därför kunna vidhålla, att året 1624 bör räknas som grundläggningsår, ty att upprita plan för en blivande stad är väl i allt fall icke alldeles detsamma som att grundlägga en stad.

Uti ingressen till 1624 års privilegier förordnas till en början, att den nya staden skulle förläggas till Ekeby. Man skulle tycka, att det varit ändamålsenligare, om gruvbyn fått utgöra stommen för den nya staden, så att den där redan förefintliga bebyggelsen blivit utnyttjad, men så blev icke förhållandet. För alla bekvämligheters skull — som privilegierna uttrycka sig — förlades staden en kvarts mil nordost om gruvan på de under Ekeby by hörande ängarna emellan Sagån och Ekeby dammar. Anledningen till denna placering är icke svår att finna. Den nya staden skulle enligt dåtidens smak anordnas så regelbundet som möjligt, och vid sådant förhållande passade naturligen icke den kuperade och redan bebyggda terrängen intill gruvan. Ur trafiksynpunkt var den utsedda platsen även särdeles lämplig, i det att landsvägen emellan Stockholm och Dalarne korsade vägen emellan gruvan och Sala hyttor[1] uti Ekeby by. Hänsynen dels till belägenheten av bergmästarebostället Väsby dels till de silververkets tjänstemän och arbetare, som redan fått eller skulle få sina hem vid nämnda hyttor, torde kanske också hava inverkat vid bestämmandet av stadens förläggning. Möjligen tänkte man också en smula på fördelen av att för eldsläckningsändamål hava vattendrag i stadens omedelbara närhet. — Skulle man göra någon anmärkning mot stadens förläggning, så vore det den, att vissa partier av utsedda området, företrädesvis den östra och norra delen därav, voro sumpiga[2] och förty, enligt våra begrepp, olämpliga för bebyggelse. En sådan anmärkning får väl emellertid anses obefogad, då den hygieniska fara, som ligger uti vattensjuka bostadsgrunder, var obekant vid tiden för stadens tillkomst.

Vidare angivas uti samma ingress motiven för stadens grundläggning. Vi se sålunda, att Gustaf II Adolf här haft samma syfte som vid sina övriga stadsanläggningar i riket, nämligen att ordna rättsväsendet, att giva stadga åt samhällsskicket, att upphjälpa handel och näringar ävensom att utveckla landets försvarskraft (obs. uttrycket "landet till hjelp och försvar"). Tillägget: "och finne Vi derhos, att Vårt och Kronans silfverberg vid Sala grufva väl är så begåfvadt af Gud, att det en bergsstad i detta sitt tillstånd fordrar

[1] Se kap. om gruvan och silververket.

[2] Genom Sagåns sänkning, i senare år har förbättring uti antytt hänseende inträtt, men allt fortfarande äro källare i staden besvärade av grundvatten.

och kräfver", får väl anses innebära uttryck för den höge grundläggarens förhoppning om att genom den nya stadens grundläggning de vid Salbergsgruvan rådande missförhållandena skulle upphöra.

* *
*

Detta arbete avser — såsom titeln också antyder — att lämna bidrag till Sala stads historia, men, som staden närmast har silvergruvan att tacka för sin tillkomst och under långa tider varit av densamma intimt beroende, synes lämpligt att före behandlingen av arbetets egentliga uppgift i grövsta drag uppteckna konturerna jämväl av gruvans historia.

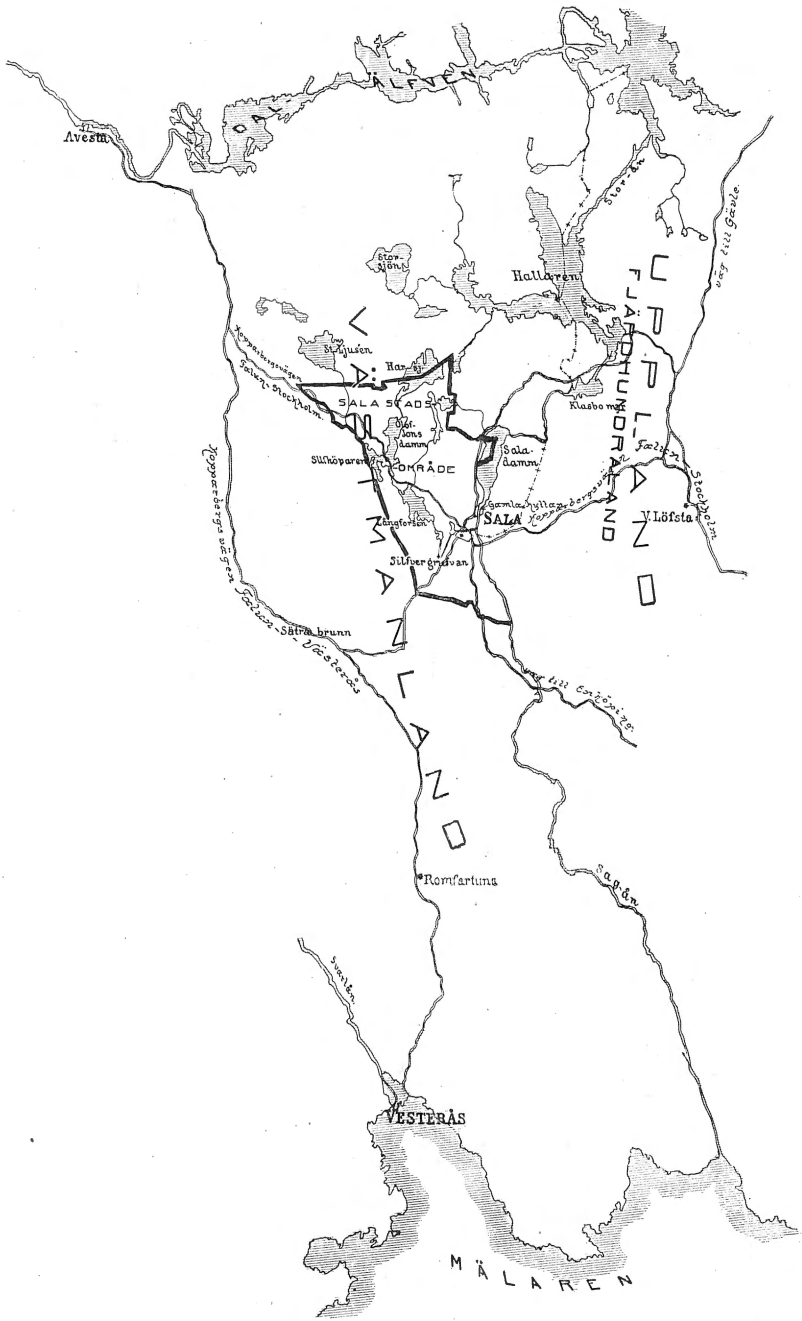

Kartskiss, utvisande stadens, gruvans, vattensystemens och de gamla landsvägarnas belägenhet (staden inom den svarta linjen).

SALA GRUVA OCH SILVERVERK

När silvergruvan på Salberget uppdagades, vet man icke med bestämdhet, men sannolikt skedde det i början på 1500-talet. En del äldre forskare hava velat göra gällande, att gruvan bearbetats sedan betydligt längre tillbaka i tiden, och under 1600-talet, då så mycken möda offrades på bevisen för Sveriges urgamla odling, fick naturligen också Sala gruva en mycket ärevördig ålder. Den modernare forskningen har emellertid påvisat, att gruvan icke omnämnes uti äldre skriftliga urkunder än från början av 1500-talet, och har särskilt avseende fästats vid Sten Sture d. y:s privilegier för Salberget av den 8 augusti 1512, däri bl. a. följande uttryck förekommer: "at Sölfberget i thenne näst förledne aar är funit". Vi hava därför icke anledning förlägga tidpunkten för gruvans upptäckt längre tillbaka i tiden än till början av 1500-talet.[1]

Gustaf Wasa ådagalade ett aldrig tröttnande intresse för gruvan. Dels var han ofta personligen närvarande vid Salberget, dels sände han dit kunnige män, som skulle övervaka och leda gruvarbetet, dels utfärdade han flera förordningar rörande såväl detaljer i själva gruvdriften som även förhållandena i övrigt vid Salberget, förordningar, som tydligt vittna om hans sällsynt stora praktiska förmåga. Det synes som om Gustaf Wasa velat betrakta gruvan som en kronans tillhörighet, men huruvida han lyckades göra denna sin uppfattning gällande, är emellertid icke fullt säkert. Tvärtom tycks det av tillgängliga upplysningar framgå, att gruvan under hans tid bearbetats både av kronan och av enskilda jämsides. Allt uttaget silver måste emellertid lämnas till kronans "sölfköpare" mot ett pris, som bestämdes av kungen själv. Olydnad mot denna bestämmelse straffades mycket hårt.[2] Redan under Gustaf Wasas tid började en hel del missförhållanden framträda vid Salberget. Orsakerna härtill voro mångahanda, såsom tvister i anledning av den rådande osäkerheten i fråga om äganderätten till gruvan, den när-

---

[1] Den hittills vunna utredningen ang. gruvans ålder, vilken utredning är allt för vidlyftig att här återgiva, finnes refererad uti Th. Nordström: Några bidrag till Sala Silfververks och bergslags historia. (1885).

[2] Th. Nordström: Några bidrag etc. (se ovan) och "Silfvergruvan på Salberget i Kung Göstas dagar", föreläsning i Sala 1907 av n. m. förste folkskoleinspektören i Stockholm d:r K. Nordlund.

boende allmänhetens oskäliga betungande med körslor, vedleveranser och andra besvär, kungens benägenhet att tillskansa sig och kronan fördelar på de enskildas bekostnad. Trots dessa missförhållanden var resultatet av gruvdriften under tiden ifråga rent av lysande.[1] Närmaste orsaken härtill får man söka i det förhållandet, att silvermalmen i gruvans övre och lättast åtkomliga lager varit särdeles rik, under det att malmen blivit fattigare på djupet.[2] Gustaf Wasas personliga ingripande uti gruvarbetets ledning bidrog säkerligen också icke så obetydligt till det goda resultatet. Gustaf Wasa var, som vi veta, en utomordentligt framstående organisatör. Efter hans bortgång inträdde försämrade förhållanden vid gruvan. Gruvledningen utmärkte sig en lång följd av år för slapphet och planlöshet, varförutom tillstötte flera olycksdigra omständigheter. Som gruvarbetet allt ifrån början drivits utan omtanke för framtiden, började ras inträffa i gruvan i den mån man kom på större djup, och en del av dessa ras voro särdeles omfattande och svårartade. Vidare började det visa sig besvärligt, för att icke säga rent omöjligt, att hålla gruvan fri från vatten. Slutligen mötte svårigheter att förskaffa folk, som ville våga sina liv i de farliga arbetsrummen uti gruvans djupare delar. Man tillgrep nu den utvägen att för gruvarbetet använda krigsfångar och brottslingar. För brottslingarnas vidkommande tillämpades regeln: ju svårare brott, dess riskablare arbetsplats. Vid 1500-talets slut var utbytet av arbete vid Salberget så klent, att det på allvar sattes ifråga att helt och hållet övergiva gruvan. Karl IX ingrep emellertid på sitt kraftiga sätt uti gruvarbetet, men förfallet hade fått sådan omfattning, att han under den korta tid, som var honom unnad som Sveriges regent, icke fick tillfälle åstadkomma någon nämnvärd förbättring. Att han likväl hyste stora förhoppningar om gruvan, framgår bl. a. därav, att han kallade henne "Riksens förnämsta Clenodium".[3]

Det var hans son, den store Gustaf II Adolf, förbehållet att även uti detta hänseende förverkliga faderns avsikter. Gustaf II Adolf vistades ofta vid Salberget för att personligen övervaka arbetet med gruvans upphjälpande. Dessutom utfärdade han den 1 maj 1624 en för sin tid märklig gruvordning. Av denna handling framgår bl. a., att kronan icke var ensam innehavare av gruvan. Det talas nämligen om dels "de gamla Rotekarlar",[4] som hade "egit

[1] Se nedan.

[2] Enligt några uti direktören G. A. Granströms ägo förefintliga, otryckta anteckningar av sakkunnig okänd författare.

[3] M. B. Swederus: Bidrag etc. och K. Nordlunds nyss åberopade föreläsning.

[4] Om betydelsen av rotekarlar, se kap. om förvaltningen. Se f. ö. Nordström: Bidrag etc.

Bruk", dels de arbetare och fattige, vilka visserligen icke hade eget bruk, men likväl "sofrade" och sedan sålde malmen till bergsmännen. Dessa kronans medintressenter, som uppenbarligen disponerade endast sådana fyndigheter, som kronan själv icke brytt sig om att bearbeta, omtalas ej efter 1630, och får man väl därav draga den slutsatsen, att deras andelar i gruvan på ett eller annat sätt inlösts av kronan. För att giva stadga åt de administrativa, ekonomiska och sociala förhållandena vid Salberget lät Gustaf II Adolf anlägga staden Sala, som förunnades mycket frikostiga privilegier. Det för silververkets drift redan påbörjade vattenuppdämningssystemet utvidgades och utnyttjades på praktiskt sätt. Arbetet i gruvan och uppfodringsverksamheten ordnades så, att "allt gick på rätt bergsvis".[1] Den man, som jämte konungen hade den största äran av dessa förbättringar, var bergmästaren Georg Grisbach. Tack vare dessa bägge personers åtgärder blev gruvan försatt i tämligen gott stånd. Silverintäkterna blevo under en lång följd av år jämna och goda.

Gruvan sköttes i regel av kronan själv, men för kortare tider var den på olika villkor utarrenderad till enskilda. Sedan Kammar- och bergskollegierna med fullgiltiga skäl påvisat, att "grufvan långt mera af sig kastat under private än då den drefs för publique räkning", blev den genom Kungl. Transportresolutionen den 20 januari 1682 utarrenderad till Sala bergslag "så länge the förmå hålla thet vid macht och på rätt bergsvis bruka". De huvudsakligaste villkoren, som uppställdes vid transporten, voro följande: 1) kronan förbehöll sig att fortfarande handhava gruvans tekniska ledning ävensom rätten att mot skäligt pris inlösa allt utvunnet silver; 2) de från angränsande socknar till gruvdriften anslagna räntor (kronoutskylder), vilka utgjordes genom spannmåls-, ved- och kolleveranser, övertogos av bergslaget, mot det att bergslaget efter viss taxa lämnade kronan ersättning för dessa räntor; 3) de av bergslaget inlösta byggnaderna och inventarierna skulle på bergslagets bekostnad underhållas. Transporten innehöll dessutom bestämmelser rörande dels bergverkstionden, dels den jord, som donerats till staden vid dess anläggning.[2] Genom Kungl. Maj:ts öppna transport av den 9 september 1741 gavs dels bekräftelse på 1682 års transport, dels också noggranna stadganden ifråga om kronans rätt att tillösa sig silvret. Uti 1741 års transport förordnades därjämte, att ett spannmålsmagasin skulle upprättas, "der bergslagens fattiga arbetare måge till drägeligt pris få hvad de behöfva i spannmål". Som bägge de nämnda transporterna lämna viktiga upplysningar

[1] Malmen har dock långt fram i tiden uppfordrats på gammeldagsvis, nämligen genom hästvindar. M. B. Swederus: Bidrag etc., Grau: Beskrifning m. fl. arbeten.

[2] Se kap. om jordförhållandena.

om förhållandet mellan gruvan och staden, hava desamma avtryckts i sin helhet och bifogats detta arbete som Bil. IV.

De ständiga krigen under början av 1700-talet återverkade givetvis menligt även på gruvdriften vid Salberget, och understundom mötte svårigheter att hålla verket i gång. Silverproduktionen var även under förra hälften av 1700-talet mycket svag. Frihetstidens ledande män hyste som bekant livligt intresse för landets industri, och Sala gruva fick nog också sin andel av detta intresse. Gruvans upphjälpande ur förfallet drog likväl en avsevärt lång tid. Arbetet härmed leddes under 1730, 40- och 50-talen av en skicklig och energisk man, bergmästaren Daniel Bergenstierna. Frukterna av dessa strävanden kommo emellertid till synes först sedan Bergenstierna år 1761 dragit sig tillbaka från chefsskapet. Gruvarbetet gav nämligen efter detta år tack vare hans utmärkta anordningar en tid framåt jämförelsevis gott resultat. Under slutet av 1700-talet började man ana, att gruvans bearbetande gick med förlust, aningar, som också vunno bekräftelse vid de sakkunniga undersökningar, som i början på 1800-talet anställdes beträffande gruvans ekonomi. Vid denna tid var för övrigt silverproduktionen låg och silvervärdet i sjunkande, allt under det att gruvans administration var både vidlyftig och kostsam. Hoppet att Sala silvergruva skulle bliva vad den förut varit, ville man dock icke uppgiva. Den dugande bergshauptmannen J. H. af Forselles, som åren 1817—1855 ledde gruvarbetet, vidtog många moderniseringar och förbättringar, särskilt beträffande förädlingsprocessen, men resultatet ville likväl icke bliva tillfredsställande.

Under 1870- och 80-talen, då starkt prisfall inträffade på silver, fann man det omöjligt att fortsätta driften uteslutande för silvermalmens tillgodogörande. 1887 års riksdag beslöt därför att utan vederlag överlämna gruvan till Sala bergslag. Närmare upplysningar om denna skilsmässa mellan kronan och bergslaget återfinnas uti Bilaga V. Bergslaget sålde gruvan jämte ett för gruvdriften lämpligt område till ett under år 1888 bildat bolag, Sala Silververksaktiebolag. Bolagets disponent, ingeniören August Heberle, ledde gruvverksamheten efter fullt moderna principer, men, som silvervärdet alltjämt fortfor att sjunka, lämnade bolagets verksamhet ett dåligt ekonomiskt utbyte. Ett år 1894 bildat aktiebolag, Salberget, övertog härefter gruvan samt inriktade arbetet på uppgiften att genom nya metoder nedbringa kostnaden för silvrets utvinnande, men resultatet av dessa arbeten motsvarade icke heller de förväntningar man gjort sig. Bolaget gjorde även försök att tillgodogöra sig de kvarvarande tillgångarna av zinkmalm i gruvan. Under försöken härmed hade doktor de Laval uppfunnit sin mycket omtalade cyklonmetod för zinkmalmernas omvandling först till oxider och därefter till metallisk zink.

På de Lavals föranstaltande övertogs Salberget år 1906 av Aktiebolaget Sala Zink, till vars disponent man förvärvat direktören G. A. Granström. Det nya bolaget uppförde enligt de Lavals anvisningar ett cyklonverk invid gruvan, en anläggning, som slukade betydande belopp. Metoden visade sig emellertid misslyckad, varför bolaget efter kort verksamhet måste likvidera. Gruvan äges numera av Aktiebolaget Svenska Metallverken, vars chef är direktören Eric Falk. År 1908 nedlades den egentliga gruvdriften, och är gruvan nu till mer än hälften fylld med vatten. Den verksamhet, som för det närvarande drives vid Salberget skall här nedan vidröras.

Efter dessa konturer av gruvans yttre historia böra jämväl några ord nämnas om gruv- och hyttarbetet samt dess resultat. Beträffande till en början beskaffenheten av malmen i Sala gruva hänvisas till professor Högboms uppsats om de geologiska förhållandena i Salatrakten (se Bil. I senare delen). Av denna uppsats se vi sålunda, att gruvan givit icke allenast silver utan även andra produkter, framför allt bly och zink. Gruvan har bearbetats från ett flertal i närheten av varandra liggande gruvöppningar, av vilka de allra mest bekanta torde böra omnämnas. Arbetet började sannolikt uti Stensbotten, varefter följande schakt upptagits vid nedan förtecknade tidpunkter: Sandrymningen 1530, Kungsrymningen 1560, Makalösschaktet 1622, Knektschaktet 1624, Drottning Kristinas schakt 1650, Karl XI:s schakt 1670, Latortsschaktet 1695, Torgschaktet 1725 samt Greve Bjelkes stoll 1784. Av dessa omnämnas Stensbotten, Sandrymningen och Torgschaktet såsom innehållande särdeles rika fyndigheter.[1]

Stensbotten med Latortsschaktet.

Allt ifrån gruvarbetets början till långt in på 1800-talet har malmbrytningen verkställts på så sätt, att man genom eldning med ved (tillmakning) lossade berget. Otroligt stora mängder ved har på så sätt förbrukats. Enligt ännu förefintliga räkenskaper uppbrändes under året 1551 icke mindre än framemot 20,000 stavrum.[2] Salabygdens allmoge hade hugnats med "förmånen" att få utgöra sina kronoutskylder i form av bl. a. vedleveranser till

[1] Nordström: Några bidrag etc.

[2] K. Nordlund: den förutnämnda föreläsningen.

gruvan. Vid dessa leveranser förekommo otaliga slitningar. Många hade försökt att fuska ifrån sig leveransskyldigheten så lindrigt som möjligt, vilket haft till följd att vederbörande sett sig nödsakade att tillämpa en ytterst noggrann kontroll vid vedens avlämnande, en kontroll som ofta uppfattades av leverantören som ren förnärmelse. Skyldigheten att leverera ved till Sala gruva betraktades också under långa tider av Salabygdens folk som deras värsta börda. Att den primitiva tillmakningsmetoden varit i användning så länge, får man tillskriva två omständigheter. Dels ansågs sprängning med krut på de större djupen kunna föranleda ras, dels är malmen i Sala gruva av den beskaffenhet, att den lätteligen avflagnar vid upphettning. Sprängning med krut användes dock redan i slutet av 1600-talet under begynnelsearbetena vid nya avsänkningar, men, så snart man kommit på sådant djup, att ras kunde ifrågakomma, tordes man icke fortsätta med sprängningen. Tillmakningen upphörde helt och hållet först i slutet av 1870-talet, sedan sprängning med dynamit kommit i bruk. Dynamit anses nämligen mindre riskabel än krut vid gruvbrytning.

Arbetet vid Sala gruva har under tidernas lopp nästan ständigt varit förenat med stora svårigheter, den värsta bland dem, svårigheten att hålla gruvan fri från vatten. Huru vattnet uppfordrades i äldsta tider, känner man icke, men troligen upphämtades det på enahanda sätt som malmen, nämligen genom hästvindar. Sedan vattenkraft kunnat tagas i anspråk för gruvdriften, har vattnet avlägsnats ur gruvan medelst pumpning. Den första med vattenkraft drivna pumpinrättningen var färdig 1597[1] och har troligen konstruerats av bergmästaren Jacob v. d. Heyde. Drivkraft förskaffades genom ett konstgjort vattensystem, vars byggande sannolikt påbörjades 1595.[1] Vattensystemet, som till sin nuvarande utsträckning lär hava fullbordats 1660[2], sträcker sig ungefär två mil i nordvästlig riktning, från gruvan räknat, och består av följande genom kanaler (gravar) sinsemellan förbundna dammar och naturliga sjöar, nämligen Mellandammen, Långforsen, Olof Jons damm, Silfköparen och Storljusen längst bort (se kartskissen). Då vi se de väldiga fördämningarna och de långa kanalerna, byggda genom en föga gynnsam terräng, och samtidigt erinra oss, att allt detta utförts vid en tid, då de tekniska hjälpmedlen voro så enkla, måste vi oförbehållsamt medgiva, att anläggningen är en rent av underbar arbetsprestation. Vattensystemet underhålles än i dag och utnyttjas för driften vid gruvan. Av anledning, som förut omtalats, inträffade ej så sällan ras i gruvan. De förluster i människoliv, som härunder gjordes, torde säkerligen icke hava givit gruvledningen så synner-

[1] Enl. M. B. Swederus: Bidrag etc.

[2] Enl. en ej kontrollerad uppgift.

ligen djupa bekymmer. Däremot synas de materiella förlusterna — sönderslagna uppfordringsverk och igenfyllda rymningar — hava uppfattats allvarligare och upprepade gånger gjort vederbörande villrådiga, om det verkligen vore värt att fortsätta gruvans bearbetande. I syfte att minska dessa svårigheter och på samma gång öka arbetsutbytet, föreslog bergmästaren Bergenstierna, att man skulle övergiva de stora djupen och i stället söka tillgodogöra sig de högre belägna och under forna tider kvarlämnade malmerna. I enlighet med detta förslag inriktades också vid mitten av 1700-talet arbetet på

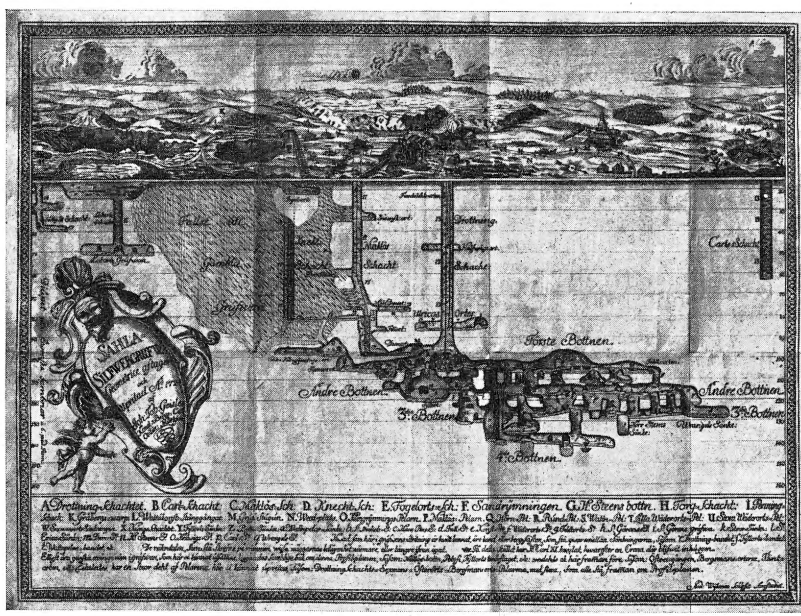

Gruvan (enl. Wollenii Argenti fodinæ etc. Upsala 1725).

tillvaratagande av dessa s. k. halvvägsmalmer, ett arbete, som till en början visade sig så lönande, att man helt och hållet övergav de djupare arbetsrummen. Förhoppningarna att dessa halvvägsmalmfall skulle vara outtömliga blevo emellertid gäckade, varför man vidtog omfattande och dyrbara sänkningar på andra områden, exempelvis Greve Bjelkes stoll, men resultatet blev ändock icke på långt när det väntade. Ett annat försök gjordes av bergshauptmannen af Forselles att göra gruvarbetet mera lönande. Han lät nämligen tillvarataga malm, som under gångna tider fått följa med på varphögarna. Rätt avsevärda kvantiteter silver uttogos också ur dessa avfallsmalmer, men, som förut framhållits, ledde icke heller detta till någon nämnvärd förbättring uti affärsställningen.

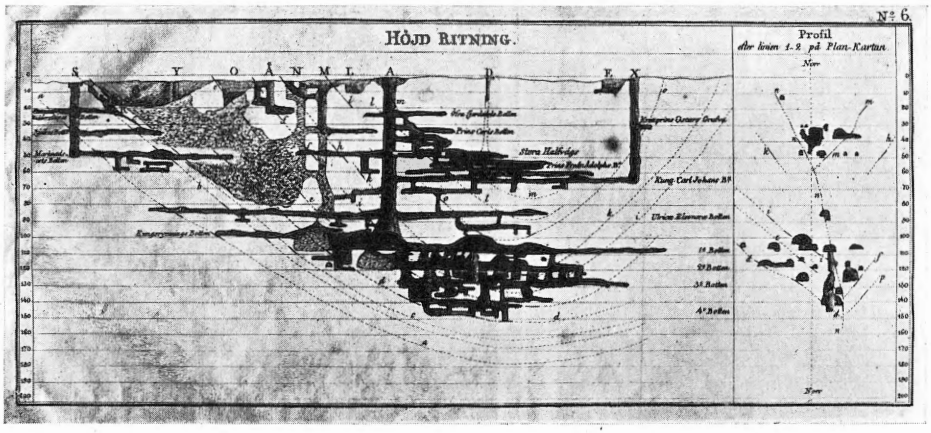

Ländgprofil av gruvan 1818 (efter af Forselles atlas).

Enligt beräkningar, som till synes stödja sig på tillförlitliga grunder,[1] har Sala gruva under de 400 år den bearbetats, givit i runt tal 400 ton silver — således lika många ton som arbetsår. Av dessa 400 ton belöpa sig likväl mer än hälften — närmare bestämt 208 ton — på 1500-talet. Särskilt under förra hälften av detta århundrade var gruvan ymnigt givande. På de tre följande århundradena komma resp. 63, 37 och 87 ton. Stegringen under det sista skedet berodde dock helt säkert mindre på bearbetningen av några synnerligen rika malmer än på de tekniska hjälpmedlens framsteg. Om man nu erinrar sig, att silvervärdet uti forna tider varit ofantligt mycket högre än i vår tid,[2] blir det uppenbart, att nämnda silverintäkter, trots de oerhörda ansträngningar och uppoffringar de kostat, varit av icke så ringa betydelse för vårt lands ekonomiska

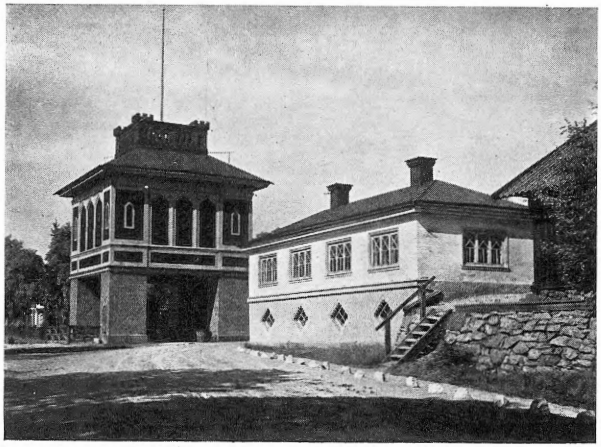

Gruvstugan (anfarten) och överbyggnaden till drottning Kristinas schakt.

[1] Enligt de förut omnämnda otryckta anteckningarna.

[2] Bergshauptman Nordström håller före, att silvret haft 15 gånger högre värde i början på 1500-talet än i slutet av 1800-talet. (Se sid. 11 i hans förut åberopade arbete).

liv, och det var säkerligen medvetandet om denna betydelse, som gjorde, att Sala gruva, särskilt i äldre tider, blev föremål för så stor uppmärksamhet och så livligt intresse.

För det närvarande ligger gruvans djupaste punkt mer än 300 meter under dagen. Sammanlagda längden av orter och rum i gruvan är mer än 20 kilometer. De gamla schakten, särskilt drottning Kristinas och Karl XI:s, äro mycket stora och vackert överbyggda.

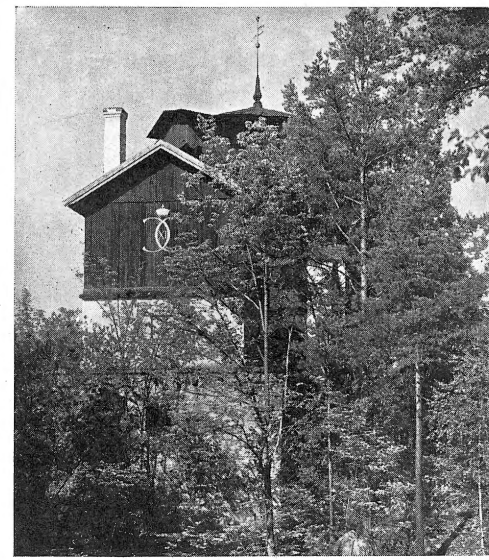

Karlsschaktet.

Härefter några ord om förädlingsprocessen. Sedan malmen uppfordrats ur gruvan, avskildes på gruvbacken det fyndiga berget från det ofyndiga.[1] Det fyndiga berget, malmen i egentlig mening, fördes härefter till hyttorna (se nedan).[2] Den första åtgärden här blev nu att skilja den rika malmen från den fattiga. Den rika malmen överlämnades genast till smältning, under det att den fattiga fick undergå bokning (krossning),[3] vaskning och rostning, innan den under benämningen slig kunde lämnas till smältning; det avfall, som uppstod, benämndes after. Vid smältningen fick man fram det i malmen varande blyet, som i sig upptagit silvret. Det silverhaltiga blyet behandlades sedan i en drivugn, där man slutligen genom blyets frånskiljande framställde rent silver. Sedan silvret undergått ännu en behandling, den s. k. fineringen, kunde detsamma utsändas som bergfint silver.

[1] Att denna sortering icke verkställts med någon större noggrannhet framgår därav, att mycket silver uttagits ur varphögarna. Sannolikt finnes allt fortfarande åtskilligt att taga vara på, om icke så mycket silver så i allt fall zink och bly. Den äldre förädlingsprocessen finnes beskriven uti af Forselles' Berättelse om Sala Silfververk 1818.

[2] Malmtransporterna skedde under lång tid medelst prånar, som framdrogos genom kanalen mellan gruvan och Ekeby damm. Med hästskjutsar transporterades malmen därefter från Ekeby damm till Sala hyttor.

[3] Det första bokverket vid gruvan hade anlagts 1545 enl. K. Nordlunds förut åberopade föreläsning. Ett bokverk fanns under långa tider vid Ekeby (där kvarnen nu ligger), men så småningom överflyttades all bokning till Sala hyttor.

Sala hyttor, i dagligt tal "gamla hyttan", där dessa olika procedurer utfördes, voro belägna vid Sagån ungefär 3½ kilometer nordost om gruvan i omedelbar närhet till Sala landsförsamlings kyrka. Dessa hyttor voro i användning redan på 1550-talet; vi veta nämligen, att Gustaf Wasa icke tillät, att den honom tillhörande malmen smältes på annat ställe än vid Sala hyttor.[1] För malmens förädling hade där uppförts bok- och vaskverk samt

Vy av gamla hyttområdet; närmast synes vaskhuset och längre bort gamla smedjan (nu kakelfabrik).

smält-, rost- och drivugnar; runt omkring dessa anläggningar funnos uppförda en hel del boningshus för såväl arbetsledare som arbetare, så att platsen liknade ett brukssamhälle. Drivkraft till hyttverken hade förskaffats på enahanda sätt som vid gruvan, nämligen genom ett konstgjort vattensystem (se kartskissen). Omedelbart ovanför hyttorna hade Sagån uppdämts, så att betydande jordområden blivit satta under vatten. Den konstgjorda sjö, som härigenom uppstod, kallades Sala damm. I den mån driften vid hyttorna ökades — år 1624 förordnades, att alla småhyttor skulle nedläggas, och att all malm skulle föras till Sala hyttor[2] — måste vattensystemet även utvidgas. Sålunda stängdes sjön Hallarens naturliga utlopp till Dalälven, och härigenom

[1] Det fanns flera hyttor såsom vid Långforsen (ovanför Josefsdal), vid Strömsbacka, vid Väsby, vid Ekeby (där kvarnen nu ligger). K. Nordlunds förut åberopade föreläsning.

[2] Se Grufveordning för Sala Bergslag den 1 maj 1624.

tvangs sjön avrinna genom Dofte grav in i Klasbomyren, vilken i sin ordning stod i förbindelse med Sala damm genom Sagån. Utbyggandet av detta vattensystem hade givetvis krävt mycket arbete, men de naturliga förhållandena voro i detta fall avsevärt lättare att övervinna än vad fallet var vid anläggningen av vattensystemet för gruvdriften. Verksamheten vid Sala hyttor nedlades successivt under förra delen av 1880-talen i den mån den moderna

Smälthyttan på gamla hyttområdet.

hyttanläggningen invid gruvan kunde tagas i anspråk (se nedan). Härefter vidtog omfattande utredningar om vattensystemet skulle utrivas eller fortfarande bibehållas. Sedan långt tillbaka hade de bönder, vilkas hemman besvärades av uppdämningarna, gjort fruktlösa ansträngningar att få dessa uppdämningar om icke precis borttagna så åtminstone i någon mån sänkta. Att dessa bönder skulle verka kraftigt för utrivningen, då frågan härom blev aktuell, är ju naturligt. Ett alldeles motsatt intresse hade kvarnägarna vid Sagån nedanför Sala. Genom utrivningen skulle vattentillgången för deras verk bliva betydligt minskad; de reste också motstånd, men de synpunkter, som de framhöllo till stöd för sin mening, ansågos icke så tungt vägande som jordägarnas. Kungl. Maj:t lämnade tillstånd till utrivningen, och arbetet härmed bragtes till fullbordan år 1899. Sjön Hallaren, som nu reducerats till sin gamla utsträckning, har åter satts i förbindelse med Dalälven. Klas-

bomyren och Sala damm hava urtappats. Genom vattensystemets borttagande hava stora områden — det uppgives omkring 1,000 tunnland — återvunnits för odling. Endast en del av de gamla hyttbyggnaderna hava bevarats till vår tid, under det att boningshusen lämnats tämligen orubbade. Hyttsamhället, där fordom så mycken rörelse rådde, har numera antagit prägeln av ett fridfullt bysamhälle. Den industriella verksamhet, som efter hyttornas nedläggande bedrivits på platsen,[1] har icke heller förmått ändra detta förhållande.

Bergsvärdiebostället.

År 1879 beslöt Sala bergslag uppföra en modern hytta med anrikningsverk omedelbart intill gruvan. Arbetet med denna anläggning, vilket leddes av ingeniören Aug. Heberle, bedrevs med stor skyndsamhet, och redan i början på 1880-talet kunde man, som ovan antyddes, börja överflyttningen från Sala gamla hyttor. Nya hyttan har nästan ständigt varit i verksamhet, även sedan det egentliga gruvarbetet nedlagts. Vid hyttan har sålunda i senare tid årligen framställts omkring 1,500 tons rent bly och 1,000 kg. silver. Härvid hava till huvudsaklig del utnyttjats avfallsmalmer. Någon liten del av den för arbetet behövliga malmen har måst förskaffas från främmande håll.

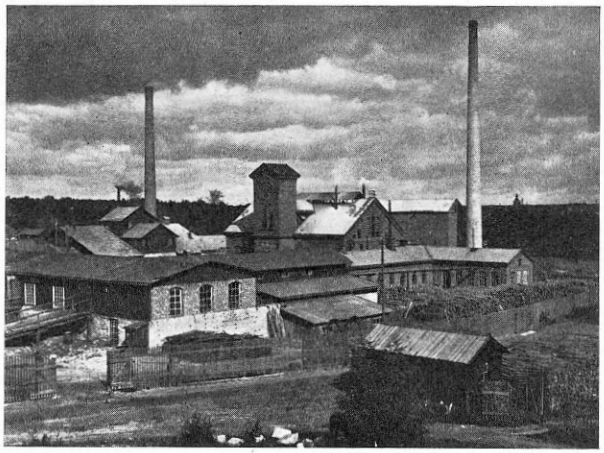

Den moderna hyttanläggningen vid gruvan.

[1] Ingeniör Aug. Heberle och hans broder ing. Wilh. Heberle förvärvade på 1880-talet nyttjanderätten till afterhögarna vid Sala hyttor, och genom en ny extraktionsmetod (kokning) lyckades de utvinna det silver, som fanns kvar i aftern. På denna affär gjorde sig bröderna Heberle en stor förmögenhet. I våra dagar finnes en kakelfabrik inrymd uti den kvarstående smedjan.

Såsom vi förut påpekat, innehåller Sala gruva jämväl zinkmalm. Då denna malm förut ansågs värdelös, bröts den ej i annat fall än då det befanns nödvändigt för att åtkomma silver- och blymalmen. Den frånskräddes då och uppfordrades ur gruvan jämte annat ofyndigt berg. De stora varphögarna invid gruvan innehålla därför betydande kvantiteter zinkmalm. Först i slutet på 1800-talet började man söka tillgodogöra sig zinkmalmen men

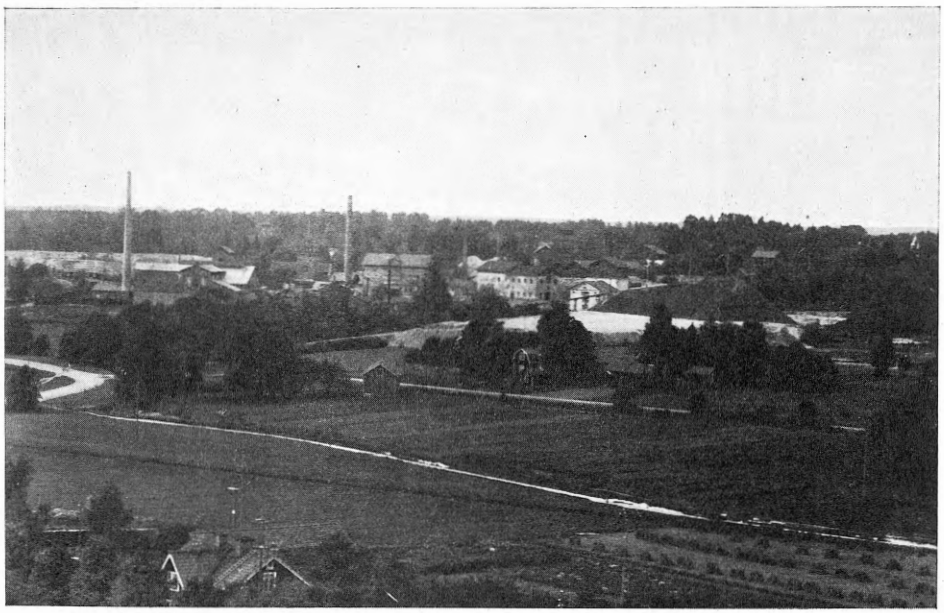

Vy över gruvfältet från vattentornet.

utan något gott ekonomiskt utbyte, och, sedan de försök, som Aktiebolaget Sala Zink gjorde att efter en ny metod behandla malmen misslyckats, har zinktillverkningen varit helt och hållet inställd. Man arbetar emellertid fortfarande på att utfinna möjligheten för tillgodogörande av gruvans stora zinkmalmsförekomster och, då detta en gång lyckats, går Sala gruva utan tvivel en ny glansperiod till mötes.

* *
*

Sala gruva och silververk, ett intressant kapitel uti Svenska näringslivets historia, väntar ännu på sin skildrare. Graus redogörelse för gruvan uti beskrivningen över Västmanland, af Forselles berättelse över silververket och Nordströms ofta åberopade bidrag till verkets historia, vilka arbeten jämte

de åberopade avhandlingarna av Swederus och Nordlund anlitats vid sammanskrivandet av förestående korta översikt äro visserligen i sitt slag förträffliga, men de lida samtliga av det felet, att de äro för knapphändiga. Uti gruvans (d. v. s. Metallverkens) förvaltning finnas f. n. personer, som gjort sig gott kända för sina kulturhistoriska intressen, och denna omständighet ger oss förhoppning, att Sala gruva och silververk inom den närmaste tiden får en värdig historia. Material härför saknas icke. Endast i Sala finnas betydliga samlingar av såväl räkenskaper och protokoll som även ritningar och kartor.

Se Bil. X

CHEFER VID SALA GRUVA OCH SILVERVERK

J. H. af FORSELLES
Bergshauptman
Ordf. i bergsrätten

P. N. SEWÉN
Bergshauptman
Ordf. i stadsf.

TH. NORDSTRÖM
Bergshauptman
Ordf. i stadsf.

A. HEBERLE
Ingenjör
Chef för Sala Silververks A.-B.
Stadsf.

G. A. GRANSTRÖM
Direktör
Chef för A.-B. Salberget och
Sala Zink. Stadsf.

E. FALK
Direktör
Chef för Svenska Metall-
verken

Se Bil. X

TJÄNSTEMÄN VID SALA GRUVA OCH SILVERVERK

P. J. HOLMGREN
Bergswärdie
Ordf. i stadsf.

K. ROBERG
Bergslagskamrer

J. G. SKRÖDER-GUSTAFSSON
Konstmästare

A. M. GULLBRANDSON
Ingenjör
Stadsf. och ordf. i dr.-kam.

L. PALMGREN
Ingenjör
Stadsf.

J. WIBORGH
Bergswärdie
Stadsf.

A. EKELUND
Ingenjör
Stadsf.

L. ASPELIN
Kamrer

P. LILJEFORS
Fil. doktor

SALA STADS MARK
Till GÄFLE
Till KRYLBO
Till STOCKHOLM
Till VÄSTERÅS
SALA DAMM
Sala landsförsamling
Ljusen
Rensmur
Stensjön
Ulfsbo
S. Broddbo
Olof Jonsdammen
Silfköparn
Jungfrubo
Jönsebo
Åsbo
Hagby
Långforsen
Östanbäck
Västanbäck
Aspnorn
Simonbo
Myrby
Gullvalla
Västerby
Ringvalla
Sörbo
Vällen
Berga
Högbo
Knutsjön
Tyskbo
Österfullsta
Västerfullsta
Norrlund
Skräddarbo
Klaf
Kullbacken
Hagaberg
Sala
Norrby
Sörby
Öja
Kumla by
Ingborgbo
Armarbo
Delbo
Bärnebo
Åby
Ösby
Kappalbo
Hof
Boda
Yngling
Fråbrunn
Klasbo
Hagby
Kångsbo

JORDFÖRHÅLLANDENA

Genom frikostiga donationer sökte Gustaf II Adolf giva livskraft åt det nya stadssamhället. Enligt privilegierna (mom. 24 och 25) utgingo dessa donationer på två sätt. Dels skänktes under varje inom staden befintlig gårdstomt, som innehades av sådan person, vilken åtagit sig körslor eller andra arbeten vid gruvan: "Åker till två tunnors utsäde hvart år samt tolf lass äng[1] af Bråsta, Ekeby och Wäsby gårds ägor till everdelig egendom",[2] dels fick staden till sitt gemensamma bästa: "det fiske, skog och mulbete, hvilket till Wäsby gård, Ekeby och Bråsta tillförene legat hafver", d. v. s. all skog samt allt fiske och mulbete, som hörde samman med de under gårdstomterna lagda ägorna. Av det anförda följer, att donationerna ökades i den mån staden bebyggdes. Bestämmelsen "till everdelig egendom" har ansetts innebära, att gårdstomten inne i staden icke fick skiljas från till tomten hörande jorden utanför stadsplanet. Den under gårdstomterna skänkta jorden kallas bergsmansjord, gårdstomt med därtill hörande jord benämnes bergsmanstomt,[3] innehavare av sådan tomt heter bergsman och sammanfattningen av alla bergsmän utgör Sala bergslags intressenter. Som vi längre fram skola se, bestod bergsmanskåren av representanter ur alla samhällsklasser, ämbets- och tjänstemän, handlande, hantverkare och bönder. Uti donationen till stadens gemensamma bästa omförmälda fisket och mulbetet hava varit av föga betydelse, varför desamma helt och hållet förbigås. Då donationen till "staden i gemen" vidröres, avses således endast skogen eller Sala stads skog och utmark, som den mera fullständigt kallas.

Vidare skall omnämnas, att en hel del i gruvans närhet belägna och förnämligast av gruvans arbetare bebodda lägenheter, de s. k. gruvefrälsejordarna, vid stadens grundläggning avskildes från Sala socken uti administrativt[4] hänseende och förlades under stadens jurisdiktion.[5]

---

[1] Vilken areal detta skulle motsvara bestämdes först längre fram.

[2] Åtföljande skattskyldighet se kapitlet stadens räkenskaper.

[3] Sedan medgivande långt fram i tiden (1852) lämnats att skilja gårdstomten från jorden utanför staden, bibehöll sistnämnda jord ensam benämningen bergsmanstomt.

[4] Uti ecklesiastikt hänseende hörde socknen och staden tillsamman ända till 1872.

[5] Genom donationsjorden och genom de nämnda lägenheternas överflyttning kom Sala stad att redan vid grundläggningen bliva Sveriges till ytinnehållet största stad, en

Härefter skola ej mindre bergsmansjorden samt Sala stads skog och utmark än även gruvfrälsejorden, var för sig, något närmare behandlas. Nybyggaretomterna vidröras under bergsmansjorden samt tilldelningarna under skogen och utmarken.

BERGSMANSJORDEN. Till jordutdelning åt tomtägarne i staden togos i första hand inägorna till Väsby kungsgård och de åtta hemman, som hörde till Ekeby och Bråsta byar, allt i Sala socken, men, då dessa ägor ej förslogo, måste ytterligare jordområden anskaffas; stadens bebyggande synes nämligen hava försiggått tämligen hastigt. Till staden skänktes därför, år 1641, tre hemman i Norrby socken med på deras ägor befintliga torp, eller fjärdedelshemmanen Kattelbo, Lötebo, Skräddarbo och Uggelbo,[1] år 1652 torpet Svepnäs[2] samt år 1664 hemmanet Norr Kivsta uti Sala socken.[3] Sammanlagda arealen av inägorna till dessa donationer uppgick till ej mindre än omkring 3,000 tunnland.

Att K. Maj:t för ändamålet ifråga utan vidare kunde bortskänka jord från Väsby kungsgård, är nog så självfallet, då kungsgården var en kronans tillhörighet, men däremot måste man fråga sig, huru de övriga jorddonationerna kunde äga rum, utan att enskilda personers rätt förnärmades. Till ledning vid besvarandet av detta spörsmål åberopas följande ord uti nyssberörda nådiga res. av 1641: "Hvad förnämde Nörby Bönders Skattebördh vedkommer, blifwer dem så vida förbehållne att här med befalles wår Landzhöfdinge sammastädes, det han handlar med dem på bästa sätt och manér, att de hemmanen godvilleligen afstå och dem annorstädes i lähnet Cronohemman till vederlag utsöker och inrymma låter". Vidkommande torpet Svepnäs innehåller åberopade resolutionen av 1652 följande: "Efftersom K. M:t berättat warder att Torpet Swepenääs af hvilket Skattberättigheten är en benämd Jacob Jöransson tillhörigh är med Stadzens ägor rundt om kringhvärfdt och Stadhen fördenskull begärer, att thet der under förläggias måtte, der medh att bringa Stadzens ägor i så myckit bättre richtigheet, K. M:t ock af bemelte Jacob Jöransson inlagde supplication förstår, som är han sielf icke owillig till att gifwa Stadhen rättigheten der af: hwarföre will K. M:tz samme Torp under Stadhen hafwe effterlåtit och förlagt hvilkes Vthlagor och rättighet der till fram geent här effter skall må Vthgöras och erläggias". Vad

rangplats, som Sala även bibehållit allt intill senaste tid, de stora inkorporeringarnas tid. Numera är Sala i nämnda hänseende överflyglat av Stockholm, Norrköping, Borås och Eskilstuna.

[1] Drottning Kristinas nåd. resolution den 22 oktober 1641.

[2] Nåd. resolutionen den 24 december 1652.

[3] Kungl. res. den 17 september 1664.

slutligen angår inägorna till Ekeby och Bråsta byar samt Norr Kifstahemmanet hava visserligen icke anträffats några upplysningar om, på vilket sätt de förvärvats av kronan, men av det nyss anförda få vi väl sluta, att Kungl. Maj:t även i dessa fall förfarit varsamt och i någon form lämnat vederbörande nöjaktigt vederlag. Den till tomterna sålunda donerade jorden, som med undantag av de till Väsby kungsgård hörande ägorna varit av skattenatur — enligt vad gamla jordeböcker upplysa — antog i och med donationen natur av kronojord.[1]

Med vilken rätt innehade nu bergsmännen den donerade jorden? Var det med ägande- eller nyttjanderätt? Olika meningar hava härom gjort sig gällande. De som förfäktat, att det varit med nyttjanderätt, eller närmare bestämt med s. k. ständig besittningsrätt, synas emellertid hava de bästa grunderna för sin åsikt. Uti privilegierna begagnas visserligen uttrycket "skänkt till evärdelig egendom" utan någon begränsning i fråga om innehavet, men av allt att döma torde nog här hava underförståtts villkoret, att jorden fick innehavas endast så länge åtagandena ifråga om gruvarbetet riktigt fullgjordes. Bergsmännen fingo för övrigt icke försälja sina tomter utan vidare. Ville någon avyttra sin tomt, måste den först hembjudas bergslaget till inlösen.[2] Det må nu vara hur det vill med bergsmännens innehav, säkert är emellertid, att kronan icke helt och hållet släppt ifrån sig all bestämmanderätt ifråga om bergsmansjorden. Detta framskymtar vid upprepade tillfällen, kanske allra tydligast, då K. Maj:t långt fram i tiden överlämnade jorden till bergsmännen med full äganderätt.[3]

Bergsmansjordens fördelning bergsmännen emellan var förenad med en hel del svårigheter, och man kunde icke undvika, att ojämnhet uppkom mellan de olika tomternas jord. Den första uppsättningen bergsmän, framförallt de tilltagsna bland dem, hade förstått komma i besittning av de bästa bitarna, under det att senare tillkomna bergsmän fingo åtnöja sig med obekvämt belägna och förty mindervärdiga jordar. Som regel vid jordfördelningen hade antagits, att ingen fick innehava mera än två hela tomter eller mindre än en fjärdedels tomt, men mot denna regel begicks försyndelser i så måtto, att en del bergsmän förvärvat sig mer än två tomter. Exempel fanns därpå, att en bergsman innehade ända till sju tomter. Vidare hade personer kommit i besittning av bergsmansjord utan att hava iklätt sig den villkorade arbetsskyldigheten vid gruvan. Slutligen hade även uppkommit oegentliga förhållanden i fråga om den från bergsmansjorden utgående avgälden till kronan.

[1] Underdånig Relation om Sahla stads jordägors beskaffenhet den 5 juli 1695.

[2] Priv. punkt 26.

[3] 1887 års nedan omförmälda överenskommelse.

Oberoende av de slitningar, som av de nämnda missförhållandena uppkommo, blevo bergsmännen den dominerande klassen inom samhället, och redan i början på 1650-talet kände de sig som kår så starka, att de upptogo underhandlingar med K. Maj:t och kronan om arrende av gruvan, underhandlingar, som också ledde därhän, att de fingo gruvan på sig upplåten en kortare tid. Gruvan återgick visserligen snart under kronans direkta förvaltning, men 1682 fingo de övertaga gruvan på "perpetuellt" arrende. Bergslaget hade vid denna tid fått den organisation, som i stort sett var rådande allt intill dess upplösning långt fram i vår tid. Bergsmanstomterna voro redan nu fixerade till 160 stycken, fördelade uti 20 rotar. Den viktiga handling, som låg till grund för detta arrende, Kungl. Transportresolutionen av den 20 januari 1682,[1] innehöll ett flertal bestämmelser, avsedda att ordna förhållandena i fråga, om såväl gruvan som bergsmansjorden. Det bestämdes sålunda, bland annat, att gårdstomt i staden icke finge skiljas från därtill hörande jord och gruvedel, att alla, som innehade bergsmansjord utan att fullgöra motsvarande arbeten vid gruvan, skulle mot lämplig ersättning avstå jorden till sådana personer, som åtogo sig dessa arbetens fullgörande, samt att ingen fick hava mera än två hela tomter eller mindre än en fjärdedels tomt. Kungl. Transportresolutionen innehöll dessutom det löftet, att, som bergsmanstomterna på grund av belägenhet och andra förhållanden voro väsentligt olikvärdiga, en jordrevning med det snaraste skulle företagas, därvid noggrannt skulle tillses, att varje heltomt skulle få i olika jordslag tillhopa omkring tolv tunnland. Karl XI, som gärna synade i sömmarna föregående konungars donationer, tillsatte en kommission, bestående av två personer, direktören J. Transköld och assessoren J. Werwing, med uppdrag att verkställa en undersökning angående "jordägorna vid Sahlberget". Kommissionens utlåtande[2] föranledde visserligen icke några reduktionsåtgärder, men kommissionens påpekande av de alltfort rådande oegentligheterna i fråga om bergsmansjorden föranledde konungen att omedelbart igångsätta en jordrevning.[3] Jordens uppmätning påbörjades 1696, men den egentliga delningen skedde först 1701. Som denna förrättning än i dag äger vitsord beträffande de särskilda jordägor, som höra till varje tomt, synes lämpligt att här angiva de huvudsakligaste av K. Maj:t angivna grunder, som följdes vid förrättningen. K. Maj:t föreskrev sålunda:

1:o. "Enär wid Ref- och delningen sielwe Jordmånnens godhet och aflägenhet kommer at pondereras, bör tagas till fundament Skattlegningz Methoden de dato d. 29 October

[1] Finnes intagen i Bilaga IV.

[2] Underdånig Relation om Sahla stads jordegors beskaffenhet den 5 juli 1695.

[3] Kungl. Maj:ts brev till Bergskollegium den 17 december 1695.

1690, hwilcken öfweralt i Wäsmanland wid Ransak- och skattläggningar är brukelig och förmår, at hwad uti godheten af åker och ängzmån brister bör med quantiteten upfyllas och förbättras, således, at alla ägor, hwilcka äro belägne inom en fierndels mijl ifrån Staden, böra bestå af full god jord, som i mätning bör räknas på tunnelandet, sedan backar och andra olägenheter äre afreknade till 14,000 quadrat alnar, sammaledes förhållas med Engedelningen till 12 lass Eng, hwilcka alla ingen tillökning skola hafwa att prætendera för aflägenheten skull, men dem som äre belägne utom ¼ mil, dock inom ½ finne wij skiäligit at tillägga et fierdingzland mera på hwart tunneland, och äfwen så mycket i Eng som någorlunda kan swara emot det beswär den ena känner genom sine ägors aflägenhet fram för den andra, så at den där har god hårdwals äng måste låta sig nöja antingen med så mycket mindre äng, eller och wara pliktig at afstå något af densamma till en annan, och deremot unfå någon del af stark myrwall, på det de måge niuta hwardera lika förmåner.

2:o. Såsom Högst Sahl. Hans Kongl. Maij:tt wår högtärade K. Herrfader uti dess transports 7 §, daterat d. 20 Jan. 1682 har förklarat det skall Sahla Stad bestå af 20 Rotar eller 160 gambla tompter och grufwedelar; Så böre de samme unfå full jord emot sitt grufwe arbete efter privilegiernes innehåld.

3:o. Anbelangande de nye Tompter, utom förberörde 160 gamle, hvilka till största delen bebos af handtverkare och andre ifrån landet intagne personer, de der fuller intet hafva några Grufvedelar, men dock till största delen, medelst Magistratens tillåtelse, upprögt sig ägor och giort stora inkräcktningar af stadens utmark; så emedan tillfölje af 1661 åhrs resolution, samt Högbemälte Hans Kongl. Maij:ts Wår Högstsahl. Herr Faders bref af den 17 December 1695 til Eder härutinnan allaredan tilförene ett sådant slut är giordt, at de nybyggare, som inga Grufvedelar äga, skola afstå den innehafvande egendomen, så vida den samma befinnes vara donationsjord till Sala Grufva; Ty bör sådant nu mera ställas i execution — — — — — —; Men den Grufvejorden, hvilken Embetsmännen och Borgarne besittia, såsom egit skatte och Bergfrälse, måge de, likmätigt förberörde Kongl. bref, framgent behålla, dock så at de deremot till Grufvan utgiöra något arbete eller dagsvercken och således lijsa Bergslagens besvär, åliggandes den, som hafver besittningsbref å någon donationsjord, upvisa detsamma, på det at deraf må kunna ses och pröfvas hvad som vidare må stå hit at giöras.

4:o. Hvad vidkommer den underdåniga förfrågan, hvarest bristen skall tagas, ifall en viss portion skall blifva tilldelt de nya tomterne samt der några af de gamle pröfvas hafva antingen för ringa eller för svaga egor, så finne Vij i nåder skiäligt det böra nybyggarnes inkräcktningar af donationsjorden gå grufvelotterne till delnings.

5:to. Äre wij i nåder tillfredz at de Tåmpter och grufwedelar som intet hafwa några Trä och Kålgårdar måge unfå slike täppor, så wida det will hinna till, men brister det, så måge de, som för tiden sådane Kål- och Trägårdar innehafwa, taga dem i afräkning på deras jordetal.

6:to. Beträffande den förfrågan om Sahla Stadz Magistrat någon Embets åker, äng, haga eller täppa må bestås utaf Stadzens donerade jord; Så finne wij i nåder för rättwist, att de åtniuta det som staden dem tilägger men derutom intet.

7:o. Såsom underdånigst tillkiännagifwes, at under Sahla Stad finnes en ansenlig hop Torp på ägorne planterade, hwilcka årligen fuller utgiöra till Staden en wiss recognition och skatt, men dels för högt och dels för litet torde wara taxerade; Alt så och emedan troligit är, at alle ägorne af ålder läre hafwa warit förunte grufwan; Ty pröfwe wij wara

bäst att berörde Torp likmätikt högsbemelte Kongl. bref de dato d. 17 December 1695 blifwa underlagde grufwelåtterne, kunnandes den bergzman som får Torpen på sin andel sielf accordera och med honom öfverenskomma, om han det antingen will utrifwa eller bibeholla, så wida det är donerad jord, men för Grufwe jord, det böra de, som den possidera och eij äre bergzmän, läggas som förbemält är till Grufwans hielp efter öretalet och deras ägors storlek som de efter billigheten kunna tåla."

I enlighet med dessa bestämmelser tilldelades varje tomt fyra tunnland åker, äng till tolv lass hö (ansett för fyra tunnland) samt fyra tunnland hästhage eller tillhopa tolv tunnland. Förrättningen utfördes av lantmätarna Jonas och Johan Carlsten, far och son,[1] på ett sätt, som får anses mönstergillt. Kartan bär titeln: "Karta öfver Bergsmans- och Gruffrälsejordar,[2] upprättad 1696 och 1697 af Ingeniörerna J. Carlsten och Joh. Carlsten". Den 1701 avfattade beskrivningen kallas: "Refningsbok och Indelningswerk öfwer alla Sahla stads jordar". Vid revningen hade man i fråga om några sterbhus måst frångå regeln, att ingen fick innehava mer än två tomter. Borgmästarne Anders Perssons och Per Nilsson Wolfs samt Professor Jan Swedes sterbhus fingo sålunda vardera fyra hela tomter, under det att fyra andra sterbhus vardera bekommo tre tomter. Fördelningen i övrigt tedde sig på följande sätt: 12 personer bekommo vardera två hela tomter, 77 personer en hel tomt vardera samt 69 personer mindre lotter (¾, ½, ¼ tomter).

Uti de ovan intagna direktiven för 1701 års jordrevning möta vi för första gången uttrycket "nybyggaretomter", och torde det vara nödigt att med några ord söka angiva betydelsen av detta uttryck. Redan vid stadens grundläggning hitkommo såväl från gamla gruvbyn som även från andra orter en hel del personer, vilka icke ägde förutsättningar att kunna uppfylla de villkor, som stadgats för bekommande av bergsmansjord. Dessa personer, i regel arbetare eller idkare av småhantverk, tillätos slå sig ned på de här och var i staden, företrädesvis invid dess östra gräns förefintliga gårdstomter, som icke blivit upptagna av bergsmän. Sådana tomter, med vilka icke följde något jordinnehav, och vilkas innehavare voro befriade från arbetsförpliktelser gent emot gruvan, kallades nybyggaretomter, trots det att de bebyggdes samtidigt med bergsmanstomterna.[3] Nybyggaretomternas innehavare, som

[1] Jonas C., som hade sitt hem å Pasta gård i Romfartuna socken, var född 1653 och dog 1702. Sonen Johan C. dog 1703.

[2] Gruvfrälsejordarna finnas inlagda på kartan, men äro för övrigt ej medtagna vid revningen.

[3] Några dokumentariska upplysningar om nybyggaretomternas uppkomst hava icke kunnat anträffas, utan är beskrivningen om deras uppkomst härovan grundad på antaganden, som gjordes under utredningen i och för stora skogsprocessen. Antagandena äro väl i allt fall rätt så sannolika.

under långa tider trycktes ned av de mäktige bergsmännen, synas likväl icke hava varit så alldeles utan förmåga att hålla sig framme. De hade nämligen, som vi sett av de nämnda direktiven, lyckats komma i besittning av åtskillig bergsmansjord. Vid 1701 års revning mistade de likväl denna jord, och samtidigt tillbakaträngdes de till den blygsamma ställning inom samhället, vilken höga vederbörande, uppenbarligen i gott samförstånd med bergsmännen, ansågo för dem mera passande. Vid den omfattande reglering, som företogs med tomterna i staden efter 1736 års stora brand, fingo nybyggarna återigen erfara, att de icke förmådde mycket gent emot bergsmansintressena. Bergsmanstomterna skulle nu utvidgas, och utvidgningen skedde på nybyggaretomternas bekostnad. En stor del av nybyggarna ålades helt enkelt att flytta ut ur staden och slå sig ned på lägenheter i närheten av gruvan, de s. k. tilldelningarna.[1]

År 1741[2] erhöll bergslaget ny transport på gruvan, varvid, bland annat, bestämdes, att bergslaget skulle utökas med 40 nya intressenter. De nytillkomna intressenterna, som icke erhöllo någon jord, skulle bli delägare i bergslaget mot det, att var och en av dem erlade ett belopp av 1,000 daler kopparmynt.[3] Syftet härmed var naturligen att tillföra bergslaget "friska" pengar för silververkets drift. Denna anordning misshagade bergsmännen, och efter åtskilliga underhandlingar beslöto de sig för att själva mot 40,000 daler kopparmynt inlösa de nya lotterna.

Stadgandet, att tomt i staden icke finge skiljas från därtill hörande jord och gruvdel, blev så småningom besvärande. I den mån Sala tenderade att växa ut från bondby till stad i modern bemärkelse, blev nämnda sammankoppling i flera hänseenden olämplig. Exempelvis kunna vi anföra, att de bergsmän, som hade handel eller hantverk, i regel försummade sitt jordbruk. Man sökte kringgå de gällande bestämmelserna om förbud att skilja stadstomt från bergsmansjord på det sättet, att man på viss tid — vanligen 50 år — bortförpantade stadstomten. Detta sätt att ordna saken var likväl icke tillfredsställande, ja, det verkade till och med hämmande på stadens utveckling. Innehavarne av förpantade stadstomter ville naturligen icke nedlägga några väsentliga kostnader på bebyggelse, då rätten till grunden var så osäker. Under senare delen av 1840-talet väckte en del samhällsmedlemmar förslag

---

[1] Tilldelningarna vidröras närmare under skogen och utmarken.

[2] Kungl. Transportresolutionen den 9 september 1741, intagen i Bilaga IV.

[3] En daler silvermynt var 1681, räknat i vårt mynt, värd ungefär 2 kronor, 1715 ungefär 1 krona 33 öre samt 1776 ungefär 67 öre. Sistnämnda år infördes räkningen med riksdaler, skillingar och rundstycken. En daler kopparmynt var värd en tredjedel av en daler silvermynt. Penningvärdets fall har ej beräknats. (Nordisk Familjebok).

om skiljande av gårdstomterna i staden från därtill hörande bergsmansjord och gruvdel. Förslaget behandlades vid flera bergsrättssammanträden, och fingo överläggningarna i allmänhet en mycket hetsig karaktär. Huvudtalare mot förslaget var bergshauptmannen af Forselles, men, trots dennes i de flesta avseenden erkänt stora inflytande, beslöts på allmän bergsrätt den 11 november 1847 med stor röstövervikt bifalla det nämnda förslaget. Ärendet gick först till riksdagen, men, då denna förklarade sig obehörig taga befattning med frågan såsom varande av administrativ natur, vände sig sökandena till Kungl. Maj:t. Ärendet remitterades till Konungens Befallningshavande i länet och Bergskollegium för deras hörande. Bergskollegium yttrade bland annat: "att bergsmansjorden, i synnerhet om densamma, efter afsöndringen från tomten, icke i allt för små lotter styckades, utgjorde i föreningen med grufvedelen en så beskaffad besutenhet eller egendom för sig, att densamma kunde stå och svara för de prestationer till grufvan och silfververket, som densamma rätteligen tillhörde, likasom för de särskilda onera, hvilka utaf bergsmansjorden borde till staden utgöras". Sedan sökandena slutligen lämnats tillfälle att inkomma med förklaringar, meddelade Kungl. Maj:t den 10 oktober 1851 följande beslut: "att för framtiden, från och med den 1 oktober 1852, tomter och gårdar i Sala stad i allmänhet finge, genom försäljning eller på annat sätt, såsom särskild egendom afsöndras, innehafvas och besittas utan ovillkorligt samband med därtill förut hörande bergsmansjord och grufvedelar". Motiveringen för detta beslut, vilken innehåller en hel del värdefulla upplysningar, finnes införd såsom Bilaga XVI i detta arbete.

Samtidigt med det viktiga medgivandet om gårdarnas skiljande från jorden, förordnades, som ju framgår av nämnda bilaga, att "en ordentlig undersökning och reglering i afseende på de tomterna samt bergsmansjorden, hvar för sig, nu tillhörande rättigheter, äfvensom dem åliggande onera och skyldigheter, skulle vid allmän Bergsrätt i Sala verkställas, på det rätta förhållandet i berörda hänseende måtte före egendomarnas frånskiljande blifva så ordnadt och bestämdt, att framtida osäkerhet eller tvister om inbördes rättigheter och skyldigheter icke kunna uppkomma". Efter vissa förberedande åtgärder sammanträdde allmän Bergsrätt den 1 juli 1852 för att verkställa regleringen ifråga. Efter en vidlyftig diskussion, därunder bl. a. upplystes, att gårdarna hittills icke varit ålagda några skyldigheter till, än mindre åtnjutit några förmåner av härvarande silververk, beslöt man, angående de tomterna och bergsmansjorden, var för sig, åliggande onera och skyldigheter, "att dessa skulle förblifva desamma som ditintills, så att tomterna icke komma att vidkännas några skyldigheter till silfververket eller andra

onera, än de, som efter redan bestämda eller framledes bestämmande taxeringsgrunder böra till kronan, stadens kassa eller fattigvården utgå".

Härefter förekom frågan om tomternas och jordens rättigheter, därvid rådmannen Ekbaum hemställde, att tomterna eller gårdarna borde förbehållas rösträtt i alla sådana ärenden, som rörde staden och dess angelägenheter, varemot ingeniör Johannes Holmgren erinrade, att gårdarna icke ägde däremot svarande skyldigheter och sålunda ej heller kunde tillerkännas den ifrågasatta rösträtten, helst jordägarne, vad anginge kyrkoherdens avlönande, ensamma därtill skattade. Med anledning av sistnämnda påpekande beslöts att ej påyrka någon rösträtt för gårdarna, under förmenande att gårdarnas innehavare genom en slik rättighet möjligen kunde komma att åläggas större onera; i övrigt ansågo de, att jorden skulle bibehållas vid de rättigheter, den ditintills åtnjutit.

Det sist omförmälda beslutet synes hava tillkommit i förhastande, ty vid en ny allmän bergsrätt den 15 i samma månad beslöts, att stadens gårdar skulle i förhållande till deras bidrag till stadens kassa äga rösträtt vid alla val av stadens ämbets- och tjänstemän samt i alla övriga ärenden, som rörde staden och dess angelägenheter, utom i fråga om val av kyrkoherde, däruti gårdarnas innehavare, så länge den då gällande konventionen för pastors avlönande ägde bestånd, icke skulle deltaga.

Härmed var regleringen slutförd. Man kan icke undgå att känna en smula förvåning över det summariska sätt, varpå detta uppdrag utförts. Inga detaljföreskrifter lämnas, om man nu undantager vad som angår skyldigheten att avlöna pastor. Vi hade förväntat, att frågan om väghållningsbesväret vid ett tillfälle som detta först av allt skulle hava förts på tal, synnerligast som allmänna lagen då för tiden nära nog helt och hållet saknade bestämmelser om väghållningen i stad. Vederbörandes tystnad i detta fall får man väl antaga berodde därpå, att det ansågs som en självfallen sak, att besväret ifråga skulle vila på jorden; som en bekräftelse på riktigheten av nämnda antagande får man väl räkna det förhållandet, att stadens vägar vid lantmäteriförrättning 1863 uppdelades på jordägarna utan någon synbar protest från deras sida. Av intresse i detta sammanhang är det från jordägarnas sida lämnade medgivandet i fråga om vägunderhållet, som återfinnes uti den emellan bergslaget och staden 1899 träffade överenskommelsen (se bilagan V, senare delen). I senare tid hava emellertid jordägarna strävat efter att få väghållningstungan fördelad lika på stadens samtliga innebyggare, men dessa strävanden hava ännu icke krönts med framgång.[1]

[1] Närmare upplysningar om väghållningsbesväret i Sala återfinnas uti Regeringsrättens årsbok 1912, sidan 22.

Uti den mellan kronan och bergslaget år 1887[1] träffade överenskommelsen om upphörandet av det bestående rättsförhållandet dem emellan bestämdes, bl. a. att: "att den till bergslaget förlänade stads- eller bergsmansjorden, fri från ränta och rotering, under full äganderätt öfverlåtes å bergslagsintressenterna, hvar för den del, som han ägde, utan skyldighet att vidare till silfververket utgöra tjänstbarheter för denna jord, hvars i donationsbrefven afsedda ovillkorliga samband med silfververket kommer att upphöra". Bergsmansjorden, som efter denna överenskommelse uppenbarligen förlorat sin karaktär av donationsjord, är i närvarande tid uppdelad uti icke mindre än 381 var för sig självständiga egendomar, därav likväl endast 47 stycken innehålla en hel bergsmanstomt eller därutöver. Största arealen innehaves av staden själv, nämligen 12,859 tomter. Därefter följa med nedan förtecknade tomtetal: Josefsdal 8,245, Svepnäs 7,748, Åkra 7,312, Tegelbruket 4,658, Strå 4,611, Ensta 3,503 samt Gruvan 2,090. Taxeringsvärdet på de olika egendomarna växlar givetvis högst betydligt, beroende på bebyggelse, belägenhet, odling m. m.; själva jorden — åkerjorden — har emellertid vid senaste taxeringsförrättningarna i allmänhet uppskattats till ungefär 500 kronor per tunnland.

Förutom den ovan omförmälda 1701 års revning har bergsmansjorden undergått laga skifte åren 1868—1870, en förrättning, som verkställdes av kommissionslantmätaren A. G. Hillbom. Åtskilliga ändringar gjordes i detta skifte åren 1889—1891 av kommissionslantmätaren J. R. Kökeritz, vilka ändringar fastställdes av magistraten den 6 april 1891. Slutligen kan omnämnas, att den bergsmansjord, som torrlagts genom Sala damms sänkning, skiftats 1906 av distriktslantmätaren Frey Torbjörnsson.

SKOGEN OCH UTMARKEN. Som redan omtalats skänkte Gustaf II Adolf till Sala stad för dess gemensamma bästa all den skog, som tillhörde de under gårdstomterna i staden donerade inägorna till Väsby kungsgård samt Bråsta och Ekeby byar. Denna gåva, i och för sig betydlig, utökades vidare, i det att skogen, som hörde samman med de sedermera till gårdstomterna donerade Norrbyhemmanen, torpet Svepnäs och Norr Kifstahemmanet, jämväl skänktes till staden. Sammanlagda arealen av dessa skogar uppgick till ej mindre än ungefär 10,000 tunnland. Det bör likväl påpekas, att icke allenast kyrkoherde- och komministerboställena i Sala socken utan även de till samma socken hörande byarna Broddbo, Ulfsbo och Bolandet hade sina

[1] Kungl. Brefvet den 13 juli 1887. Finnes intaget som Bilaga V. Uti samma bilaga finnes jämväl en den 12 juni 1899 mellan bergslaget och staden träffad överenskommelse ang. regleringen av åtskilliga dem emellan svävande frågor.

skogar sammanblandade med stadsskogen. Vad som under föregående avdelning framhållits i fråga om vederlag för donationerna och den natur, donationsjorden erhöll efter dess övergång från de föregående ägarna, gäller även i fråga om skogen och utmarken.

Under 1600-talet, då dessa donationer gjordes, ansågs skogsmark äga obetydligt värde, i allt fall icke något handelsvärde, varför denna efter våra begrepp storartade gåva torde hava betraktats tämligen likgiltigt av de äldsta innebyggarne i vår stad. Vid denna tid fanns visserligen icke något ordnat skogsbruk, men, hade skogen ägnats någorlunda god vård, hade den likväl kunnat bliva en betydande inkomst för samhället. De gamla Salaborna synas emellertid icke hava insett möjligheten att förvandla skog i pengar, åtminstone kan man icke uti stadens äldsta räkenskaper finna några spår av ansatser i den riktningen. Skogen betraktades som en allmänning, där var och en kunde taga för sig vad han önskade, och det gick till och med därhän, att bönder i närliggande socknar köpte sig en fjärdedels tomt, varefter de med stöd av detta innehav sedermera togo allt sitt behov av timmer, ved och gärdsel från stadsskogen.

Å stadens skog och utmark finnas de s. k. tilldelningarna. Före den stora branden 1736 bodde många av gruvans arbetare inne i själva staden å nybyggaretomter, men vid den omreglering av gårdstomterna, som företogs efter branden, blevo många nybyggaretomter för vinnande av utrymme sammanslagna med bergsmanstomternas gårdsplatser. Detta hade till följd, att stadsplanet icke lämnade utrymme till boplatser för gruvans arbetare, och av denna anledning utsågos tjänliga, å stadens utmark i närheten av gruvan belägna platser till egna hem åt dessa arbetare. Platserna i fråga, som erhållit benämnningen tilldelningar, och å vilka innehavarna uppförde sina stugor, fingo besittas så länge vederbörande voro kvar uti bergslagets tjänst.[1]

I den mån medvetandet om skogsmarkens värde började vakna, uppkom också stridigheter inom samhället i fråga om skogens disponerande. Bergsmännen ville göra gällande, att, då de innehade den odlade jord, till vilken

[1] Tilldelningarna hava i många fall bibehållits inom samma släkt genom flera generationer, och denna omständighet har nog i väsentlig mån givit anledning till de från tilldelningsinnehavarnas sida framkomna anspråken på full äganderätt till lägenheterna. I enlighet med denna sin uppfattning hava tilldelningsinnehavarna också vägrat betala arrende för sina innehav. Genom Kungl. Maj:ts dom den 7 juni 1901 är nu emellertid fastställt, att tilldelningarna såsom liggande på stadens skog och utmark äro staden tillhöriga. På ansökan av Stadsfullmäktige har emellertid Kungl. Maj:t den 11 juli 1913 medgivit, att staden under villkor, bland annat om köpeskillingarnas fondering, får sälja dessa jordområden, en rätt, som också i ett flertal fall blivit använd. Tilldelningarnas antal uppgår till ungefär 300.

stadsskogen ursprungligen hört, de också framför andra stadsbor vore de rättmätiga ägarna av skogsmarken. Magistraten uppträdde nu som talesman för staden i gemen och framhöll, att privilegierna visst icke givit bergsmännen någon företrädesrätt härvidlag, men magistraten hade mycket svårt att göra denna sin mening gällande, hälst som bergsmännen förstått bringa in i allmänna medvetandet, att de i fråga om skogen ägde vissa företrädesrättigheter. Striderna om skogen tilltrasslades än ytterligare därigenom, att icke endast de ovan omförmälda till Sala socken hörande medintressenterna utan även gruvjordsägarna ville hava ett ord med i laget i fråga om skogens skötsel. Förslag framkommo upprepade gånger om utvägar att göra slut på dessa stridigheter, och åsyftade man härvid i första hand att få de nämnda medintressenternas andelar utbrutna från stadsskogen. Äntligen hade man kommit därhän, att vederbörligt förordnande den 2 november 1809 utfärdades för lantmätaren E. A. Müller att storskifta Sala stads skog och utmark. Denna förrättning, som handlades av flere lantmätare, avslutades den 30 maj 1835 av kommissionslantmätaren C. G. L. Lind samt fastställdes, i vad den rörde Sala stad, den 1 oktober 1836. Innan förrättningen avslutats, eller närmare bestämt den 28 april 1835, hade mellan bergsmansjords- och gruvfrälsejordsägarna träffats den konventionen, att gruvfrälsejordsägarna skulle få behålla de markområden, som de enligt gamla kartor redan innehade. Delningsgrund var hemmanstalet.

Sammandraget efter skiftet å Sala stads skog har följande utseende:

Bergsmans-jords-egarne skulle efter hvad sammandraget före skiftet utvisar bekomma 7087:6,778 fullgraderade tunnland, men enligt konvention af den 28 April 1835, erhålla de följande egor:	Refning		Gradering.	
	Tnl.	Kpl.	Tnl.	Kpl.
Bergsmansjord	3639	26,4		
Sala stads plan med grufvans utmål och varpplatser	132	3		
Tilldelningar	192	23		
Skog	8647	16,3		
Kärr och Mossar	1455	4,5		
Sjöar och öfriga impedimenter	1632	20,5		
Summa	15699	29,7	6910	10,668
Grufvejords-egarne bekomma enligt förr åberopade konvention	1280	21,1	1039	8,325
Prestboställena hafva erhållit	1169	12,4	800	6,232
Broddebo byar hafva erhållit	503	30,5	209	31,054
Ulfsbo och Bolandet hafva erhållit	452	0,3	203	15,058
Gemensamma undantag utom vägarne	21	19		
Öfrige inom rågången varande egor	120	31		
Summa	19248	16	9163	7,696

Sedan stadens lott i den samfällda skogen sålunda blivit utbruten och de andra samägarnas andelar i densamma frånskilda, beslöts å allmän bergsrätt den 6 september år 1838, efter förutgången utredning av utsedda kommitterade, att Sala stads och bergslags skog, såsom skogen då benämndes, skulle uppdelas mellan delägarna, till vilka räknades, utom ägarna till den 160 bergsmanstomterna, innehavarna av Väsby bergshauptmansboställe, Sala stads komministerboställe och Sala stads klockareboställe, det förstnämnda av dessa boställen ansett lika med en bergsmanstomt och de båda senare tillhopa lika med två bergsmanstomter. Beslutet härom synes hava tillkommit utan protest från ägarna till nybyggaretomterna eller andra innevånare i staden, som icke ägde bergsmansjord. Detta senare skifte började den 29 maj 1839 och avslöts redan den 21 december samma år, men fastställdes av magistraten i Sala först den 13 februari 1854. Vid detsamma grundades delningen av skogen på 1701 års revnings- och indelningsverk över tomtägorna, enligt vilket ägorna fördelats uti vissa sammanrevade tomtlag av olika storlek från fyra hela till en fjärdedels bergsmanstomt. Sålunda uppkommo mindre samfälligheter, vilka sedermera tid efter annan blivit särskilt skiftade.

Oberäknat vägar, sjöar och impedimenter, utgör, enligt delningsbeskrivningen, den mark, som ingick uti 1839 års delning, 10,117 tunnland 5,4 kappland, därav på tomterna och de tre i delningen ingående boställena utdelades 7,693 tunnland 26,1 kappland samt för Sala bergslags gemensamma behov avsattes 2,423 tunnland 11,3 kappland, i de senare inberäknade tilldelningarna.[1]

Om bergsmännen åstadkommit en sådan uppdelning av skogen under 1600-talet eller möjligen under förra delen av 1700-talet, skulle det icke hava väckt någon större förvåning, men att de så lättvindligt fingo sin vilja igenom vid en tidpunkt, då stadens innebyggare till väsentlig del utgjordes av andra personer än bergsmän, är synnerligen märkligt, helst som privilegiernas bestämmelser rörande stadens skog torde hava varit rätt så allmänt bekanta. Först i slutet på 1800-talet skulle en rättelse härutinnan komma till stånd. Förtjänsten härav tillkommer stadens för några år tillbaka avlidne borgmästare, Otto Viktor Lundberg, vilken ej långt efter sin hitkomst 1874 — de första åren tjänstgjorde han som magistratssekreterare — satte sig före den vidlyftiga uppgiften att återvinna skogen till staden. För uppnående av detta mål arbetade han i tysthet under många år på anskaffande av urkunder, som voro behövliga för utredning av stadens rätt till skogen. Sedan bevisningsmaterialet väl var samlat, gällde det att leda stadsfullmäktigevalen på sådant sätt,

[1] Närmast förestående två stycken äro direkt citerade ur borgmästare Lundbergs utredning i och för skogsprocessen.

att bergsmansintressena inom fullmäktige kommo i minoritet. År 1888 hade fullmäktige också fått den önskade sammansättningen, och striden tog sin början. I förstone sökte stadsfullmäktige träffa godvillig uppgörelse med bergsmännen, men underhandlingarna härom ledde endast därhän, att stämningen inom båda lägren blev allt mer och mer irriterad. Den 29 november 1888 — en betydelsefull dag i stadens historia — beslöto fullmäktige efter en upprörd debatt med 16 röster mot 10 "att på laga väg och efter stämning till vederbörlig domstol återförskaffa staden den av Sala bergslags intressenter disponerade skogen och odelade utmarken". För processens anställande röstade herrar T. Ekengren, G. Ewerlöf, C. A. Grellstrand, G. B. Hellberg, C. Herrlin, G. W. Lundberg, C. J. Lundgren, J. M. Lundin, C. J. A. Löfgren, J. P. Norrman, J. R. Pistolsköld, E. H. Ringdahl, B. A. Sjöberg, C. J. M. Wahlén, P. E. Wallstersson och C. G. Östman. Mot rättegångens anhängiggörande röstade herrar A. Forsman (ordf.), C. Östgren (v. ordf.), P. E. Dahlström, A. Ekelund, A. Heberle, J. F. Jancke, L. Norin, W. Rosenström, G. Zethelius och G. E. Östberg. Då man kunde förutse, att denna rättegång skulle bliva långvarig, och man hade anledning frukta, att skogen under rättegången skulle skövlas, om hinder därför icke lades, beslöto stadsfullmäktige samtidigt begära kvarstad å den växande skogen, vilket åter hade till följd, att samtliga intressenterna i Sala bergslag, till antalet omkring 166, måste instämmas till rådstuvurätten i Sala, som hade att handlägga saken. Saken förekom vid rådstuvurätten första gången den 10 januari 1889, varvid två av bergslagets intressenter medgåvo käromålet och genast blevo ålagda att avträda den på deras bergsmanstomtdelar indelade skogen. De övriga intressenterna i bergslaget likasom bergslagets styrelse för den del av skogen, som vid skifte å utmarken avsatts för bergslagets gemensamma behov, bestredo däremot käromålet. Staden föreslog redan vid första rättegångstillfället, att motparterna för minskande av rättegångskostnaderna måtte medgiva, att allenast tre av målen, nämligen mot bergslaget för den samfällda utmarken och för skog, som var indelad på bergslaget tillhöriga bergsmanstomter, samt mot en enskild bergslagsintressent, måtte fullföljas, men de andra rättegångarna få vila i avbidan å utgången av de fullföljda målen. Stadens motparter motsatte sig emellertid denna framställning, uppenbarligen i avsikt att utmatta staden genom de stora utgifterna i de många rättegångarna och sålunda förmå staden till en billig uppgörelse, men, då målen slutligen överlämnades till rättens avgörande, medgåvo stadens motparter, som löst protokollen i allenast de tre härovan omnämnda målen, under det att staden nödgats lösa protokollen i alla rättegångarna, att endast de tre särskilt omnämnda målen finge fullföljas och de andra förklaras vilande. Rådstuvurätten kom alltså att till en bör-

jan avgöra blott tre mål och meddelade i dem utslag den 19 september 1891. Stadens talan bifölls, och vederparterna i de tre fullföljda målen förpliktades att till staden avträda de delar av stadens skog och utmark, som av dem innehades, men rättegångskostnaderna blevo emellan parterna kvittade. Ett av dessa utslag finnes avtryckt som bilaga efter dessa anteckningar. (Se Bilaga VI). Bergslaget och den bergslagsintressent, vars sak blivit av rådstuvurätten prövad, fullföljde talan till Kungl. Maj:ts och Rikets Svea Hovrätt, som meddelade dom den 31 december 1892, samt till Kungl. Maj:t, som gav dom den 15 oktober 1895. Såväl Hovrätten som Kungl. Maj:t fastställde rådstuvurättens utslag. Sedan sålunda tre av målen blivit slutligen avgjorda, anmälde staden de vilande rättegångarna till förnyad handläggning vid rådstuvurätten, som i dessa meddelade liknande utslag med dem i de förut avgjorda målen. De senaste utslagen gåvos år 1897. Vederbörande parter åtnöjdes med dessa senare utslag. Stadens talan i rättegångarna fördes av rådmannen A. Hård af Segerstad, under det att bergslagets och dess intressenters talan fördes av dåvarande revisionssekreteraren, numera häradshövdingen R. Wærn. Som ordförande i rådstuvurätten vid målens handläggning fungerade numera avlidne rådmannen vid Stockholms rådstuvurätt Richard Öhnell. Att utgången av denna process utföll till bergslagets nackdel, får ingalunda skyllas på någon svaghet i försvaret. Man törs tvärtom säga, att revisionssekreteraren Wærn skötte bergslagets sak på ett rent av glänsande sätt.

Förevarande rättegångar äro märkliga icke allenast genom de stora förmögenhetsobjekt, varom rättegångarna rörde sig, nämligen något över 10,000 tunnland skogsmark, utan även genom de högst betydliga kostnader, som de ådrogo staden. Enligt stadens räkenskaper uppgingo stadens av rättegångarna föranledda utgifter till 50,435 kronor 54 öre, varav 34,321 kronor endast på lösen av rådstuvurättens protokoll i målen.

Dessa äro de yttre konturerna av "stora skogsprocessen", som en gång åstadkommit så mycket buller inom Sala samhälle. Den hätskhet, som under första tiden efter processens avgörande från bergsmännens sida lades ådaga, särskilt mot borgmästare Lundberg, är numera till synes försvunnen, och de förlöpningar i ord och handling, som ägde rum under stridens hetta, äro säkerligen för länge sedan glömda. I allmänhet anses de rättegångar, som av städerna anhängiggjorts för återvinning av donationsjord, innebära mycken hårdhet mot jordens förra innehavare. I detta fall tillkom emellertid en omständighet, som i hög grad gjorde förlusten av skogen mindre kännbar för vederbörande. Under rättegångens lopp träffade nämligen Sala bergslag överenskommelse med staten rörande arrendet av Sala gruva. Bergslagets

intressenter bekommo genom denna uppgörelse Sala gruva och silververk, varav de på många år icke haft någon inkomst, å sig överlåtna med full äganderätt, och sålde omedelbart gruvan och silververket till ett nybildat bolag. Vid fördelningen av köpeskillingen och några bergslagets fonder erhöll bergslagsintressenterna ett kontant belopp på något över 4,000 kronor på var och en av de till bergslaget hörande 160 bergsmanstomterna, ett belopp, som vida översteg värdet av den till var bergsmanstomt hörande skogslotten, helst å skogslotterna all värdefull växande skog i allmänhet vid tiden för rättegångarnas anhängiggörande var avverkad.

Sedan skogen och utmarken, vilkas värde numera torde kunna uppskattas till minst 1,500,000 kronor, åter kommit i stadens ägo, har den emellertid icke ändrat sin natur av donationsjord, och får den således icke utan vederbörligt tillstånd avyttras.

Den 4 november 1895 valde stadsfullmäktige en av tre personer bestående skogsförvaltning, vars uppdrag var att icke endast förvalta den återvunna skogen, utan även att upprätta förslag, huru skogen lämpligast skulle göras fruktbringande. Förvaltningens första uppsättning var skogsförvaltare Knut Swederus, kassör C. G. Östman och kamrer Fredrik Sundberg. Ledamöternas antal ökades 1904 till fem med två suppleanter och år 1916 till sex med tre suppleanter. Att hjälpa förvaltningen i dess arbeten hava varit anställda dels en jägmästare och dels en skogvaktare; år 1906 tillsattes ytterligare en skogvaktare. Borgmästare Lundberg ägnade för övrigt under sin livstid mycket intresse åt förvaltningens arbete och deltog ofta i dess sammanträden. Förvaltningen har under de år den funktionerat haft en mångfald uppgifter att taga hand om: åtgärder för skogens återväxt, beivrande av orättmätigt intrång å skogsmarken, indrivning av arrenden, ved- och virkesförsäljningar, värdering och försäljning av tilldelningar m. m. Någon utförligare redogörelse för omfattningen av dessa uppgifter och det sätt på vilka de handhafts, kan av utrymmesskäl här ej intagas. Vi få inskränka oss till det erkännandet, att förvaltningen på ett synnerligen försiktigt och omtänksamt sätt fullgjort sina uppdrag. Många samhällsmedlemmar, helst sådana, som ej varit i tillfälle att lära känna det medtagna tillstånd, vari skogen befann sig vid övergången till staden, hava uttalat missbelåtenhet över de små inkomster, förvaltningen tillfört stadskassan, men dessa uttalanden torde nog få betecknas som obefogade. Att förvaltningen fört en klok politik, då den varit sparsam med skogen, har framträtt med tydlighet under kristiden. Skogen måste då anlitas vida kraftigare än förut, och, tack vare de föregående årens begränsade avverkningar, har det under krisåren varit möjligt att å

stadsskogen upphugga rätt stora partier ved för försäljning till stadens invånare för jämförelsevis billigt pris.

Om de årliga nettoinkomster, staden haft från skogsförvaltningen, lämnas uppgifter uti kap. om stadens finanser.

Följande personer hava varit ordförande uti skogsförvaltningen:

1896	skogsförvaltare K. Swederus,
1896—1902	rektor C. J. M. Wahlén,
1903—1904	distriktsveterinär M. Boström,
1905—1916	disponent E. L. Camitz,
1916	handlanden Fr. Alin,
1917	kontroschef August Larsson,
1918	kamrer Östen Frunck,
1919—	förste kontorsbiträdet P. Pehrsson.

GRUVFRÄLSEJORDEN ELLER GRUVJORDEN. Sedan gruvan upptäckts, och ryktet om dess rikedom vunnit spridning, sammanströmmade dit från alla håll arbetssökande, och, som ortens egen befolkning var alltför fåtalig för de stora och mångfaldiga arbetsuppgifterna, vunno många av dessa "utsocknes" anställning vid gruvan. En del av dessa inflyttade slogo sig ned uti gruvbyn, men en del bereddes möjlighet att förskaffa sig egna hem å skogsmarken utomkring gruvan.[1] Dessa sistnämnda tillätos nämligen göra intagor å den till Väsby kungsgård hörande kronojorden i gruvans närhet, men, då utrymmet där ej längre räckte till, fingo de göra intagor även å enskilda personers närgränsande marker, tillhörande Sala och Kila socknar. Vederbörande jordägare protesterade naturligen, men dessa protester nedtystades på det då för tiden vanliga sättet — genom skattelindringar.[2] Första gången omnämnas dessa intagor eller gruvjordar uti Gustaf Vasas brev till Sala gruvas Bergsmän och Rotekarlar den 15 november 1554, däri det heter:

"Våre Undersåtare, både Rotekarlarne och Bergsmän, och andra flera, som bo vid Sala Grufva, hafva uti det underdånigaste för oss klagovis berättat: att de Bergsmän och Bönder, som allestädes kring om förenämde Sala Grufva heman hafva uppå Bygden, ville förtaga dem deras Ängstägter, och Hästhagar och Mulbete, som de sjelfve af Ödemarken röjdt och uptagit hafva, och tillegnar det för deras eget, och dermed förhindra dem som bo vid Grufvan, att de icke hafva råd till hålla sig, anten Hästar eller annat, som de kunna hjelpa sig med, och förfordra Vår och Cronones Bergsbrukning, såsom behof göres; Ty vele Vi ingalunda att förenämnde Våre undersåter, som bo vid Grufvan, skall härefter uti så måtto af någon förhindrade blifva; utan hafva dem gunstligen undt och efterlåtit,

[1] Förut påpekat uti Kap. om gruvan.

[2] J. T. Bellander: Sala Silfwerwerks Bergfrälse 1781. (Akad. avh.)

som Vi ock med detta Vårt öpna Bref unne och efterlåte, att de obehindrade skola njuta, bruka och behålla de ägor, som de hafva röjdt och uptagit, anten till Tägter, Ängar eller Hästhagar; desslikes måge och skole de obehindradt härefter rödja och uptaga på Allmänning, Skogar, Mossar, och Kärr, där tillfälle är, både Ängs och Hästhagar, efter som hvar kan betarfva till att hjelpa sig med, dock att de intet genom Vår gunstige tillåtelse några Ängar eller andra Ägor, som af ålder till några Heman hafva tillydt och legat, skola intaga eller sig tillegna. Ther Våre Befallningsmän och alla andra, som för Vår skuld vele och skola göra och låta, måge veta sig efterrätta, icke görandes förenämde Våre undersåtare, som bo vid Sala Grufva häremot något hinder eller förfång vid Vår ogunst och högsta straff."

Gustaf II Adolf stadfäste dessa bestämmelser och tillät dessutom intagornas innehavare, gruvjordsägarna, som de kallats och allt fortfarande kallas, att å närliggande skogar taga ved och virke till husbehov.[1] Uti stadens privilegier[2] omtalas gruvjordarna på följande sätt: "men hvad gamle gruvägor vedkommer, skola de[3] så härefter som härtill dem njuta och behålla under deras vanliga byskatt"[4], och uti detta stadgande ansågs ligga en antydan om, att gruvjorden icke skulle sammanblandas med donationsjorden, d. v. s. varken med bergsmansjorden eller med skogen och utmarken. I regel förekom nog icke heller någon sådan sammanblandning, även om, såsom ofta inträffade, samma person varit ägare av både gruve- och bergsmansjord.

År 1667[5] förklarades, "att Sala stad och bergslag skulle "considereras" såsom en bergsstad och uti allt njuta samma villkor och friheter, som Falu stad och bergslag åtnjutit. Och emedan de hemman och lägenheter, som förut voro förlänta Stora Kopparbergs bergslag, redan blifvit i nåder förklarade för ett fritt bergfrälse, ty finge äfven Sala bergsmän nu hugna sig af enahanda frihet och förmån". Detta innebar, att gruvjorden blev förklarad för frälsejord (bergfrälse) eller, med andra ord, befriad från kronoskatt. Villkoret var emellertid här liksom alltid, då några eftergifter gjordes åt dem, som hade att skaffa med Sala gruva, att de allt fort skulle beflita sig om gruvarbetet.

Transporten av gruvan å bergslaget 1682 verkade icke ändrande ifråga om gruvjordarna, men den kommission, som i sammanhang med stora reduktionen tillsattes för att överse jordförhållandena i Sala,[6] fann skäligt föreslå, att gruvjordens natur skulle ändras från frälse till krono, och i följd därav

[1] Kungl. Stadsfästelse den 30 november 1612.
[2] Punkt 24.
[3] d. v. s. gruvjordsägarna.
[4] d. v. s. samma avgälder, som de haft, då de hörde under Sala och Kila socknar.
[5] Kungl. Maj:ts brev till Landsh. i Västerås Ernst Johan Creutz den 22 mars 1667.
[6] Se förut detta kapitel.

förklaras skyldig att i likhet med annan kronojord i staden erlägga skatt till kronan. Denna framställning ogillades av Kungl. Maj:t, som förklarade, att gruvjordsägarna skulle lämnas "orubbade vid det vanliga Bergfrälset"[1] 1741 års transport berörde icke heller gruvjorden på annat sätt, än att Kungl. Maj:t ånyo försäkrade, att bergslaget fortfarande skulle få åtnjuta förmånen av densamma. Vid det ovan omtalade, år 1836 verkställda skiftet av skogen och utmarken bekommo gruvjordsägarna med "afgärda bys rätt"[2] ett område, som motsvarade $2\,^{273}/_{360}$ hemman, men denna mark övergick, på sätt förut berättats, till staden genom stora skogsprocessen. Då staten överlämnade gruvan till bergslaget,[3] förordnades, "att bergslaget till kronan afstår legat till grund icke allenast för sedermera företagna partiella lantmäterieheter och afgifter till silfververket".

Den äldsta i behåll varande karta över gruvjorden är den förut omförmälda av 1696 och 1697. Vidare finnas gruvjordskartor från 1750- och 1820-talen. Åren 1893—95 upprättades karta över och beskrevs gruvjorden av förste lantmätaren J. R. Kökeritz genom lantmäteriauskultanten Carl Berner. Denna noggranna och väl utförda förrättning har visserligen icke blivit fastställd, men anses likväl hava tagit åt sig laga kraft, och har densamma legat till grund icke allenast för sedermera företagna partiella lantmäteriförrättningar, utan även för registerkartan i vad den berör gruvjorden.

Gruvjorden, som innehåller 767 har 96 ar 70 kvadratmeter, är för det närvarande uppdelad uti 507 särskilda lägenheter, därav endast 180 stycken omfatta mer än 1 har. De största gruvjordslägenheterna äro: Ulricelund, nära 46 har, Viksberg, något över 32 har, samt Johannisbäck,[4] omkring 26 har. Största delen av lägenheterna äro emellertid småtäppor, och förtjänar det kanske omnämnas, att två av dessa lägenheter, Lilla Stampers n:ris 21 och 22, redovisas i beskrivningen såsom innehållande endast något över 50 kvadratmeter vardera. Till sist bör påpekas, att det icke finnes lika många gruvjordsägare som gruvjordar, enär ett flertal gruvjordsägare innehava två eller flera lägenheter. Gruvjordsägarnas antal torde uppgå till ungefär 250.

* *
*

[1] Kungl. Maj:ts Bref till Bergskollegium den 17 december 1695.

[2] "afgärda by" fick hälften mot gammal by.

[3] Kungl. Maj:ts skrivelse angående upphävandet av arrendet utav Sala silververk m. m. den 13 juli 1887. (Se ovan).

[4] Dessa de tre största gruvjordslägenheterna hava under tidernas lopp bebotts och brukats av ståndspersoner, under det att de mindre lägenheterna ägts av arbetare vid gruvan. Ofta har inträffat, att dessa smålägenheter tillhört samma släkt genom flera generationer.

Under åren 1918 och 1919 har registerkarta över till Sala stad hörande jord upprättats av numera distriktslantmätaren Axel Hanzon.

Sala stads jord, som motsvarar ungefär 42 mantal, är fördelad på följande sätt:

Bergsmansjorden	2,240	hektar
Stadens skogsmark	4,994	„
Gruvjorden	768	„
Tilldelningar och intagor	222	„
Återstoden (stadsplanen, vägar, sjöar m. m.)	1,297	„
Summa	9,521	hektar

Huru bergsmansjorden, skogsmarken, gruvjorden och tilldelningarna ligga i förhållande till varandra på stadens område, anser sig författaren urståndsatt att med nöjaktig klarhet angiva, då dessa olika slags jordar på flera ställen äro inblandade i varandra.

BEBYGGELSEN

BEBYGGELSEN FÖRE 1736 ÅRS BRAND.[1] Den första planritningen över Sala stad gick förlorad vid nämnda brand, men vi känna likväl, huru stadens plan från början varit ordnad, ty en skiss av stadsplanen finnes infälld å 1696 och 1697 års karta över bergsmans- och gruvjorden. Å denna skiss kunna vi iakttaga, att staden ursprungligen hade samma planläggning som i våra dagar.[2] Alldeles som i närvarande tid löpte fyra gator i riktning öster—väster och tio i riktningen norr—söder, med den skillnaden likväl, att Borgmästaregatan sträckte sig ända fram till Ringgatan och att Bråstagatan låg i Rådhusgatans direkta förlängning. Gatorna skuro varandra vinkelrätt, och bildade sålunda byggnadskvarteren (byggnadsblocken) rektangulära figurer. Till och med namnen på gatorna voro desamma som nu, med undantag därav, att nuvarande Södra Esplanaden då för tiden hette Handtverkaregatan. Tomterna intill Lillån ävensom den del av staden, som ligger öster om Hyttgatan, voro svagt bebyggda; anledningen härtill får man givetvis söka uti det förhållandet, att dessa delar av stadsplanen varit starkt besvärade av sumpighet. Tomtplatserna, som "avstuckits" uti olika storlekar, hade redan 1697, då den åberopade skissen tillkom, genom arv och köp uppdelats icke allenast uti halva tomter utan även uti fjärdedels- och åttondelstomter, och vid en blick på planskissen får man genast det intrycket, att det hela verkar trångt. Det är uppenbart, att ett alltför litet område avsetts för stadens anläggning. Torget mitt i staden var av samma storlek som nu. Kyrkan med den invidliggande kyrkogården fanns redan då på sin nuvarande plats i stadens sydvästra hörn. Södra delen av den nuvarande gamla kyrkogården upptogs emellertid av ett till kyrkoherdebostället hörande trädgårdsland. Å samma plats, där epidemisjukhuset i våra dagar är förlagt, var en stadsträdgård anordnad. Den torgliknande platsen i stadens nordvästra hörn i närheten av Ekeby kvarn begagnades som upplagsplats och torde sannolikt också hava utnyttjats i och för kreatursmarknader. Nuvarande järnvägskvarteret, Vasastaden, Väster- och Norrmalm voro icke bebyggda av annat än lador. Endast e n bro ledde över Lillån, nämligen Smedjebron, och vägarna in till staden voro desamma som i våra dagar. Vägen till Hyttan löpte emellertid i Bergmästaregatans förlängning tvärs över det område, där Sala järnvägsstation nu ligger.

[1] Om 1736 års brand, då staden i det närmaste helt och hållet ödelades, lämnas några upplysningar uti kap. "Märkligare händelser".

[2] Den väsentliga ändringen tillkom först vid omregleringen av västra kvarteret efter 1880 års brand.

Huru Sala stad ursprungligen varit bebyggd, är däremot svårare att tillförlitligt avgöra, då icke allenast staden utan även större delen av de handlingar, som möjligen kunnat lämna oss något besked härom, förstördes vid den stora branden 1736. Att i detalj bestämma stadens utseende före branden torde nog också ligga utanför möjlighetens område, men nöja vi oss med att frammana endast en allmän bild av den nedbrunna staden, äro vi dock icke så helt och hållet hjälplösa. I ett fall som detta kan det synas, som om den genaste vägen till kunskap om stadens första bebyggelse skulle vara den att studera kvarvarande 1600-talsbyggnader uti andra svenska städer och därigenom ledas till slutsatser för Sala stads vidkommande, men, som förutsättningarna för Sala stads tillkomst äro så säregna, torde slutsatser på den vägen lämna ett allt för otillförlitligt resultat. Dessa säregna förutsättningar, som i visst avseende lämna vägledning för här föreliggande frågas besvarande, böra vidröras något närmare. Huvudsakliga syftet med de frikostiga jorddonationer, som gjordes vid stadens grundläggning, var den att åstadkomma en bofast och således mera stadigvarande personal för gruvans bearbetande. Härför behövdes nämligen icke allenast vanliga gruvarbetare utan även sådana personer, som kunde åtaga sig uppfordrings- och transportarbeten. Att dessa sistnämnda personer hade en stor och viktig uppgift att fylla, framträder tydligt, om man erinrar sig maskinteknikens och kommunikationernas outvecklade tillstånd i forna tider. Endast sådana personer, som ägde dragare, och förty lättare kunde utföra de åligganden, som villkorats för erhållande av stadstomt med åtföljande jord,[1] kunde därför antaga anbudet om inflyttning i staden. Av nämnda anledning kom första uppsättningen tomtinnehavare att bestå av bönder från kringliggande landsbygd. Dessa lantbor uppförde nu inne å stadstomterna sina små boningshus, fähus, stallar och andra för en jordbrukare nödiga uthus. Om vi nu få veta, huru den västmanländske bonden byggde sina hus på 1600-talet, få vi kanske en liten aning om, huru bebyggelsen tog sig ut i det ursprungliga Sala. Den framstående kännaren av äldre bondebyggelse i vårt land, amanuensen vid Nordiska Museet, doktor Sigurd Erixon, har välvilligt lämnat upplysningar härom uti en artikel, "Västmanlandsböndernas byggnadssätt under 1600-talet", vilken artikel är införd som Bilaga VII.

I fråga om bebyggelsen äro privilegierna icke så fullständiga som på andra områden. I punkt 9 finnes emellertid det stadgandet, att byggmästarne[2] skulle "tillholla borgerskapedt, att de icke settie wedh gatun Ladher och Fäähuuss, myckitt mindre Swinehuuss, uthan sådane huuss setties afsides i

[1] Se kap. om Jordförhållandena.

[2] Se kap. Stadens förvaltning.

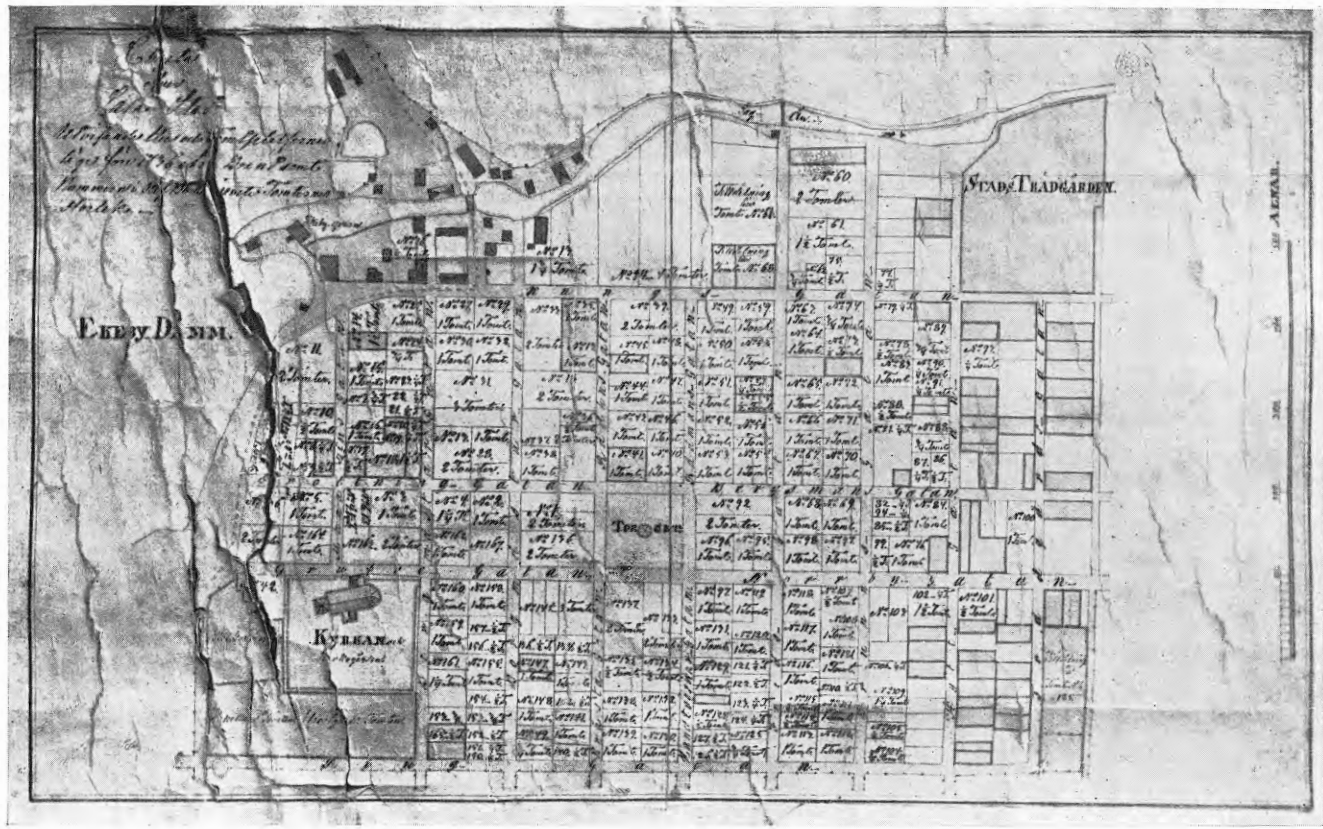

Å 1696 och 1697 års karta över bergsmans- och gruvjorden infällda skissen över stadens plan.

Gårderne eller uthan Staden, dher annorledes skeer, dhå böthe han som bygde Fyratije marcker, och Upsynesmannen Ottotije marck, och dertill rifve omkull byggningen". I vilken omfattning dessa bestämmelser vunno efterföljd, känna vi emellertid icke.

Salabilden uti Svæciaverket, vilken tillkommit före branden, enligt uppgift 1704, skulle väl — tycker man — giva de direktaste upplysningarna härvidlag, men, då denna bild säkerligen lider av samma svaghet som Svæciaverket i sin helhet, nämligen otillförlitlighet i detaljerna, är det säkrast att icke giva bildens framställning alltför avgörande betydelse. Ett par saker ifråga om stadens äldsta bebyggelse torde man likväl kunna avläsa ur Svæciaverket. Salabilden är tagen från Bråsta backe och framträder förty husraden mot Ringgatan tydligast. En del av husen mot denna gata äro uppförda i två våningar, och härav få vi väl draga den slutsatsen, att, då tvåvåningshus förekommo i en utkant av staden, dylika hus icke varit någon ovanlighet för staden i gemen. Vidare se vi, att kyrkans skepp var av samma utseende som i våra dagar,[1] ävensom att rådhuset varit försett med en takryttare.

Omkringspridda i den enkla stadsbilden funnos givetvis också några hus av förnämligare typ, såsom rådhuset mitt på torget och kyrkan i stadens sydvästra hörn, men dessa hus voro så fåtaliga, att de icke förmådde i någon nämnvärd mån förtaga den rustika prägel, som säkerligen vilade över staden. Låtom oss jämväl tillägga, att gatorna, som voro försedda med mycket dålig beläggning, tjänade som avloppskanaler för slask- och gödselvatten samt avstjälpningsplatser för allsköns orenlighet, ävensom att gatubelysning var en okänd sak.

Om vi nu lägga tillsamman, vad som sålunda stått till buds att inhämta om stadens ursprungliga utseende, få vi fram en bild, som bra nog litet påminner om, vad man gärna vill förknippa med begreppet stad: prydliga byggnader, välhållna gator, promenader, planteringar, ett rörligt och omväxlande gatuliv. Bilden erinrar däremot om en gammaldags stor bondby.[2] Icke allenast ladugårdarna och stallarna med deras besättningar utan även de små, torvtäckta boningshusen och de jämmerliga gatorna passa förträffligt in i bilden. Ej heller stadens innebyggare, bestående huvudsakligen av jordbruks- och bergsbruksidkande människor, störa bildens lantligt enkla prägel.

BEBYGGELSEN EFTER 1736 ÅRS BRAND. Frågan om stadens återuppbyggande efter branden förorsakade mycken osämja och många slitningar.

[1] Kyrkans nuvarande torn är uppfört efter 1736 års brand. (Se nedan).

[2] Likheten med en bondby har begagnats även om många andra svenska städer, men ingenstädes torde väl likheten varit mera träffande än i Sala.

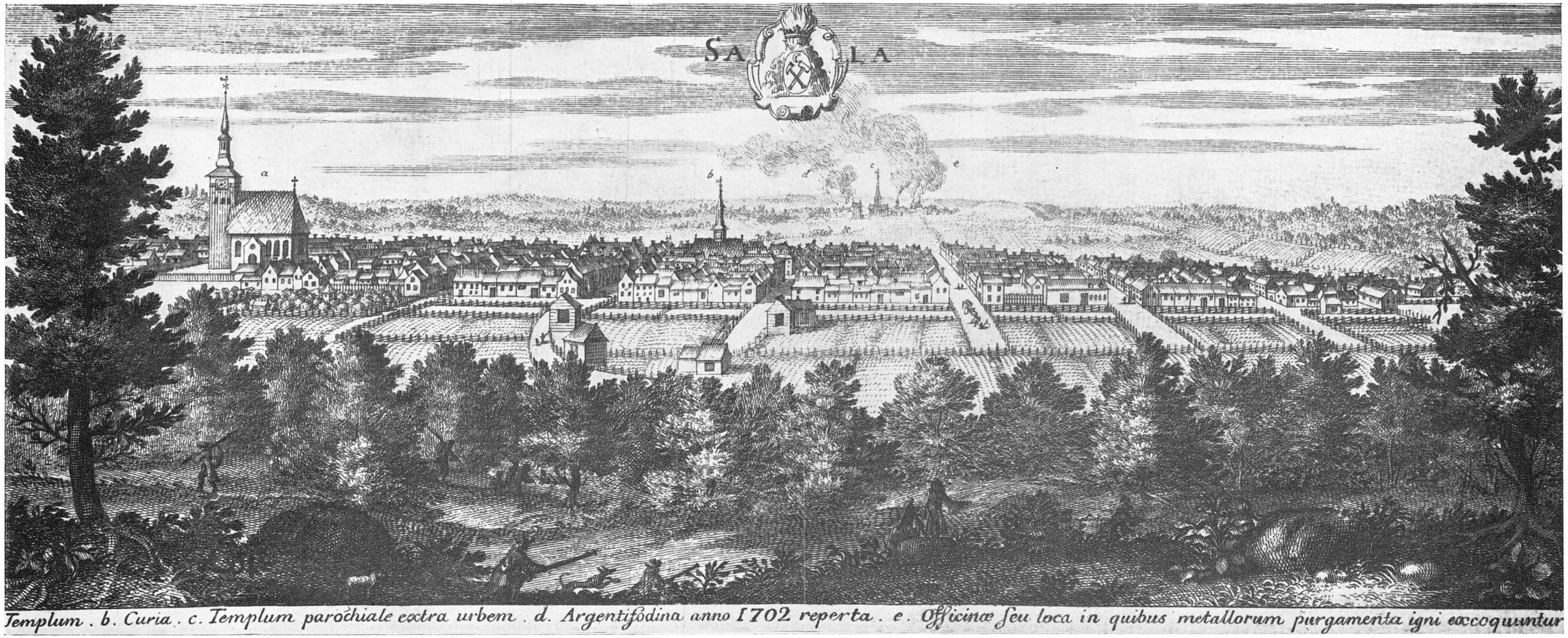

Salabilden ur Svæciaverket.

För att fatta anledningen härtill torde vara nödvändigt erinra sig det ovan påpekade förhållandet, att de ursprungliga gårdstomterna blivit sönderdelade uti mindre tomter. Då nu dessa smådelar bebyggdes var för sig, blevo husen givetvis mycket sammanträngda, och detta medförde i sin ordning eldfarlighet, därom Salaborna ju också fått en så förfärande påminnelse. Det var därför nödvändigt, att en hel del gårdsägare vid stadens återuppbyggande måste flytta ut från sina gamla tomter; en naturlig följd härav blev stadsplanens utvidgande. Under flera sammankomster, däribland några under ordförandeskap av landshövdingen Cederbjelke, som synes hava hyst ett livligt intresse för den ödelagda stadens återuppståndelse, dryftades under stor meningsskiljaktighet de med utflyttningen och stadsplanens utvidgande sammanhängande frågorna. Äntligen stadgade sig dock en majoritet för vissa riktlinjer beträffande dessa spörsmål. För utflyttningen skulle gälla som huvudregel, att ägarne till de mindre tomterna skulle giva vika för ägarne till de större. Ägarne till åttondelstomterna fingo således först bekväma sig till utflyttning, och därefter ägarne till fjärdedelstomterna. Vidare bestämdes, att en tomt för framtiden ej finge styckas på annat sätt än i två hälfter. För utvidgningen godkändes följande uppslag: Barckens gärde (nuvarande Järnvägskvarteret) skulle intagas i stadsplanen, Kålgårdarna utanför stadsplanens östra gräns, Rådmanstäpporna på södra sidan om staden samt Stadsträdgården (nuvarande Epidemisjukhusets tomt) skulle upplåtas för bebyggande; vidare skulle de s. k. Nybyggaretomterna i stadens östra och södra utkanter fråntagas de gamla ägarne och upplåtas till bergsmännen.

I enlighet med de ovan angivna riktlinjerna, vilka jämväl vunno Konungens Befallningshavandes fastställelse, upprättades redan på våren 1737 av lantmätaren Mattias Hagman en projektkarta över stadsplanen i dess sålunda tilltänkta form. Härmed var emellertid icke mycket vunnet, ty striden blev härefter om möjligt ännu hetare än vad den förut varit. Minoriteten, bestående av dem som voro missnöjda med förlusten av sina tomter inne i gamla staden, leddes av några mycket stridbara och hänsynslösa män. Vederbörande myndigheter uppvaktades med en mängd skrivelser från båda parterna. Bland dessa skrivelser tillvinner sig en särskild uppmärksamhet, nämligen den av stadens representant vid 1740—41 års riksdag, auditören m. m. Paul Håkan Ekman i Alingsås, för den missnöjda minoriteten uppsatta och den 13 juli 1741 till Kungl. Maj:t ingivna klagoskriften. Uti dessa klagomål, som äro avfattade i dåtidens cirklade juriststil, finnas en hel del elakheter mot förrättningsmannen, lantmätaren Hagman, bergsrätten och landshövdingen Cederbjelke. I skriften göres för övrigt gällande, att de grunder, som tillämpats för utflyttningen, icke blivit konsekvent följda, och att olagligheter be-

gåtts vid stadsplanens uppritande. Denna skrivelse möttes med svaromål av stadssekreteraren Sam. Tilliander såsom ombudsman för de icke klagande. Tilliander, som tydligen icke besuttit auditören Ekmans stilistiska förmåga, söker visa, att Ekman uti sina klagomål lämnat en hel mängd felaktiga uppgifter och även gjort sig skyldig till rena osanningar. Detta vore, enligt Tilliander, icke heller så mycket att förvåna sig över, då Ekman, som aldrig varit i Sala, icke ens bekvämat sig att resa hit för att övertyga sig om riktigheten av de klagandes uppgifter. Ekman beskylldes dessutom för att hava fört talan för flera personer, vilka aldrig anmodat honom om någon hjälp.

Den 2 oktober 1741 tillsatte Kungl. Maj:t en kommission, som hade till uppgift att bilägga striderna och i övrigt reda upp de trassliga förhållandena i Sala. Kommissionen hade ett vidlyftigt och svårt arbete att komma till rätta med de tvistande, men äntligen kröntes dock dess arbeten med framgång. Den 3 april 1747 fastställde Kungl. Maj:t dels det av kommissionen utarbetade förslaget om stridigheternas utjämnande dels den för stadens återuppbyggande upprättade planen. Vid planens ritande hade förrättningsmannen i stor utsträckning varit nödsakad följa föreliggande förhållanden. Under de långa striderna om utflyttningen hade nämligen många bergsmän utan tillstånd uppfört sina boningshus å de gamla tomterna, och något åläggande om dessa bostäders nedrivande kunde naturligen icke ifrågakomma med hänsyn till den i samhället allmänt rådande fattigdomen.

Enligt 1747 års stadsplanekarta skulle utvidgningen sträcka sig endast till nybyggaretomterna och kålgårdarna. Rådmanstäpporna och stadsträdgården skulle allt fortfarande förbliva obebyggda; tanken på att förlägga en stor del av den nya staden norr om Lillån hade även fått förfalla. Den nya stadsplanen hade således icke blivit så väsentligt större än den gamla. Det till synes så ändamålsenliga förslaget om stadens utvidgning utöver Barckens gärde omintetgjordes genom motstånd från två olika håll, dels från dem, som skulle lämna sina gamla tomter inne i den avbrända staden, dels från dem, som ägde gärdet. De till utflyttning skyldige framhöllo det obilliga däri, att de skulle nödgas lämna ifrån sig sina grundmurar, källare och brunnar å de gamla tomterna, ävensom den förlust de skulle tillskyndas, därigenom att de avlägsnades från stadens centrum; enligt deras mening hade en, om än aldrig så liten tomt invid eller i närheten av gamla torget högre värde än en stor tomt ute på gärdet. Ägarne till Barckens gärde, två stora bråkmakare, Rådmannen Hallfast och Handelsmannen Nubb, bägge gifta med döttrar till gärdets f. d. ägare, framlidne Rådmannen Barck, ville icke upplåta gärdet för den ringa lösepenning, som kunde bekommas av de fattiga utflyttningsskyldige. Utvidgningsförslaget, i vad det angick Rådmanstäpporna och Stadsträdgår-

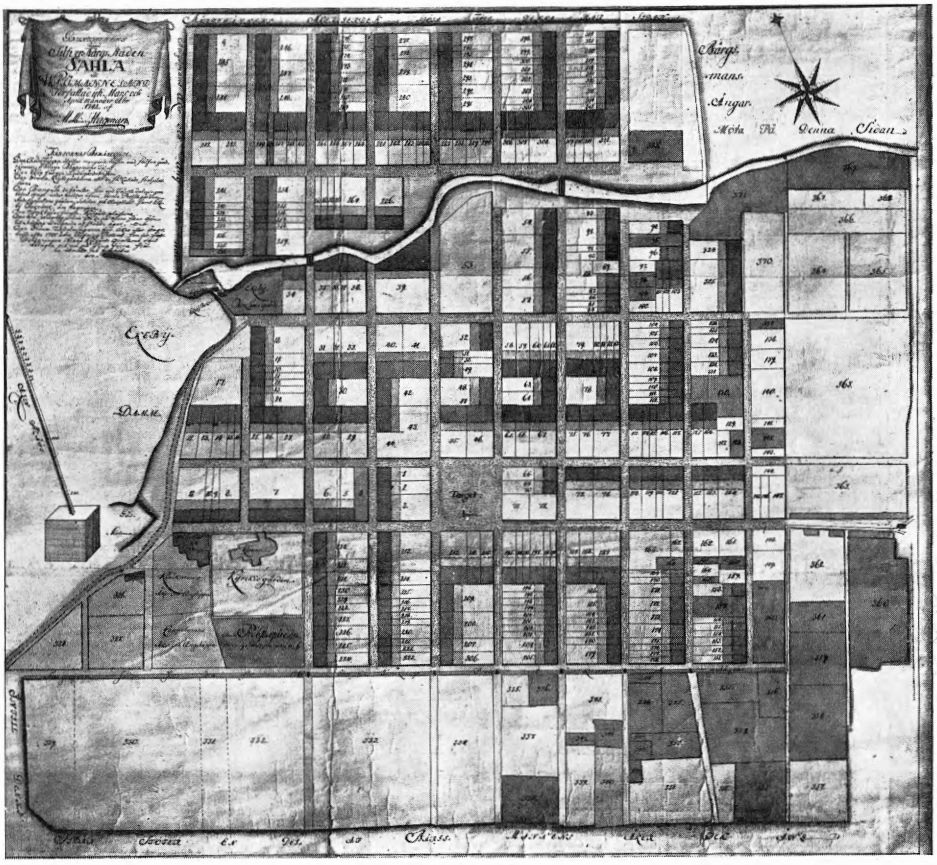

En 1742 utarbetad planritning, som legat till grund för 1747 års stadsplan.
Obs.! Fastställelsen 1747 omfattar icke hela planritningen (se text).

den, väckte motstånd, huvudsakligast därför att dessa områden voro sumpiga och förty mindre eftersökta som bostadsplatser.

Den stadsplan, som fastställdes 1747, kom således att uti väsentliga delar bliva lik den stadsplan, som var tillämpad före branden. Gatorna hava samma sträckning, och byggnadsblocken (kvarteren)[1] hava samma rektangulära form som förut. Vad uppmätningen av själva gårdstomterna beträffar så är det svårt att finna någon ledande princip utom den, att den rektangulära formen icke gärna släpptes. Tillfälle hade visserligen lämnats till utvidgning av en del tomter, men utvidgningsmöjligheterna voro alltför obetydliga för att

[1] Här avses icke indelningen uti Östra—Södra-, Västra och Norra kvarteren, vilken indelning egentligen äger administrativ betydelse.

trängseln inom stadsplanen skulle bliva något nämnvärt undanröjd. Ett som oss synes något egendomligt förfaringssätt vid tomtbildningen må här påpekas. En hel del tomter uppmättes till smala remsor tvärs igenom tomtblocken med tomternas kortsidor mot var sin gata. Åtskilliga sådana tomter finnas kvar även i vår nu gällande stadsplan.

Vi tillåta oss i detta sammanhang för översiktlighetens skull omnämna även de sedermera tillämpade stadsplanerna, om vi nu också härigenom komma att "rusa händelserna i förväg". Under loppet av 1700-talets senare hälft skedde naturligen efterhand en del omändringar av stadstomterna, och för att få dessa ändringar kartförda, förskaffade sig staden 1793 en ny stadsplan, men, som denna plan icke uti några väsentliga delar var avvikande från 1747 års stadsplan, kan densamma lämnas utan vidare uppmärksamhet. Som ett totalomdöme om dessa bägge stadsplaner kan man säga, att de ur brandsäkerhetssynpunkt voro mycket otillfredsställande, och man får verkligen anse som ett underverk, att staden undgått ett återupprepande av 1736 års débacle. Nästa stadsplan är av 1879, och var denna avsedd att bliva riktigt revolutionerande. En del gator drogos tvärs igenom bebyggda delar av staden, alla gator gjordes bredare och bekvämare, två nya "gröna gator" i riktningen öster—väster voro dragna tvärs igenom staden. Genom en 1880 västra kvarteret ågången eldsvåda vann denna plan tillämpning vid återuppbyggandet av nämnda kvarter. I övrigt har man sett sig nödsakad att frångå 1879 års vitt utsvävande stadsplaneprojekt. Den nu gällande stadsplanen av 1914 stöder sig också i sina huvuddrag på 1774 års plan; något närmare ordande om 1914 års stadsplan torde icke vara av nöden, men, om vi nu undantaga västra kvarteret, kunna ju samma anmärkningar riktas mot denna stadsplan som redan förut riktats mot planerna av 1747 och 1793. För att reglera bebyggelsen å gamla stadsplanens närmaste omgivningar hava stadsfullmäktige låtit förskaffa en s. k. utvidgad stadsplan, vilken stadsplan år 1923 vann vederbörlig fastställelse.

Då vi nu gå att undersöka, huru bebyggelsen i Sala gestaltade sig efter branden 1736, är det kanske lämpligt att till en början erinra därom, att stadens innevånare, som drabbats mycket hårt av den stora branden, och bland vilka endast ett fåtal hade några sparade penningar, vid sina hems återställande voro tvungna att inskränka sig till det allra enklaste uti byggnadsväg. Husen blevo också i regel mycket konstlösa. Ur rent arkitektonisk synpunkt var nog också bebyggelsen i Sala efter återuppståndelsen — och är det i stort sett ännu — skäligen intresselös. Det är icke häller den synpunkten, som är den ledande vid denna undersökning; vi vilja endast, i den mån sådant låter sig göra, efterse, huru vårt samhälles gångna släkten hade sina hem ordnade.

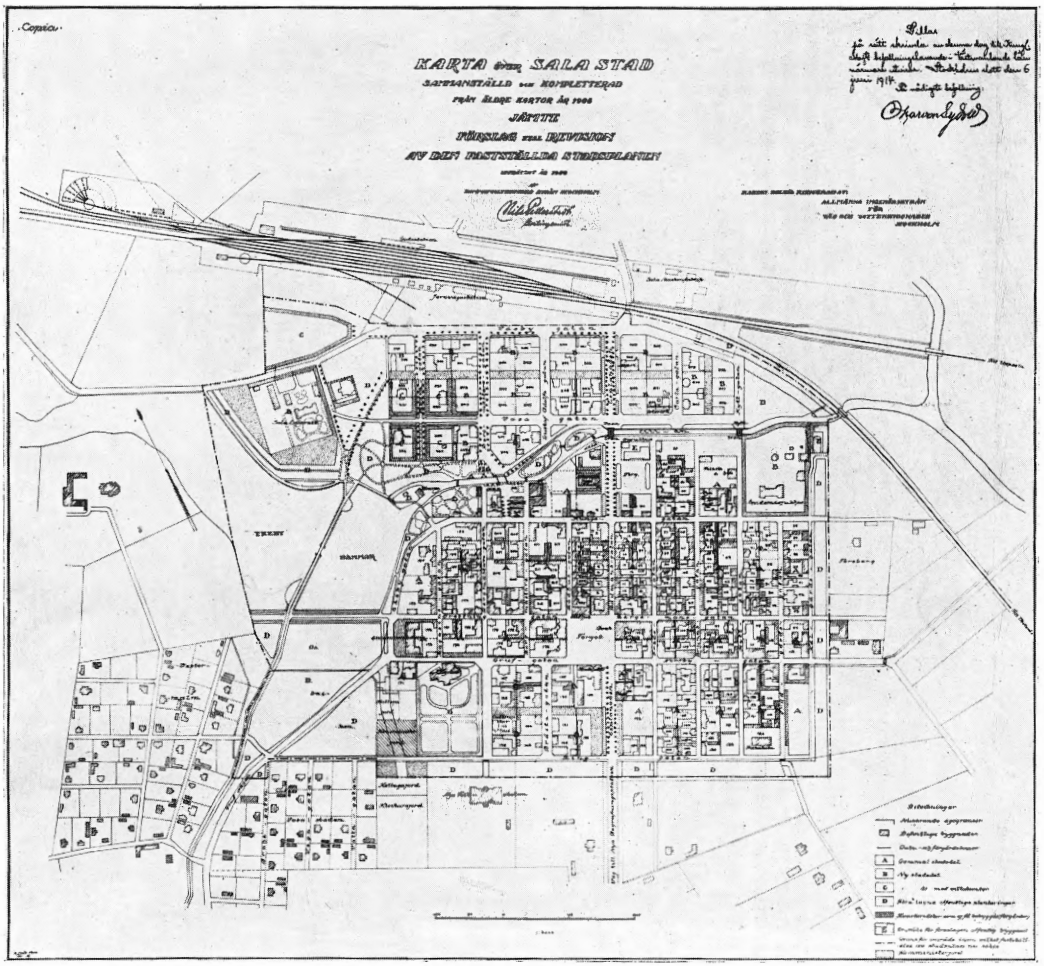

Stadsplanen av 1914.

Byggnadernas intresse och värde ligger mest i deras enkla men idylliska hemkaraktär, här och där upplivad av en viss strävan efter förfining. De äldre gårdarna tillhöra såväl i exteriör som inredning roccocon och den gustavianska tiden, vilket ju är förklarligt, då de tillkommit efter 1736 års brand.

I detta sammanhang böra vi jämväl påminna om, att bergsmännen, som bebyggde de flesta av stadens tomter, allt fortfarande hade att besörja jordbruk och körslor vid gruvan, och att de förty i första hand läto uppföra sådana byggnader, som lämpade sig för de nämnda uppgifterna. Staden kom härigenom att även efter branden få den lantliga prägel, som varit utmärkande

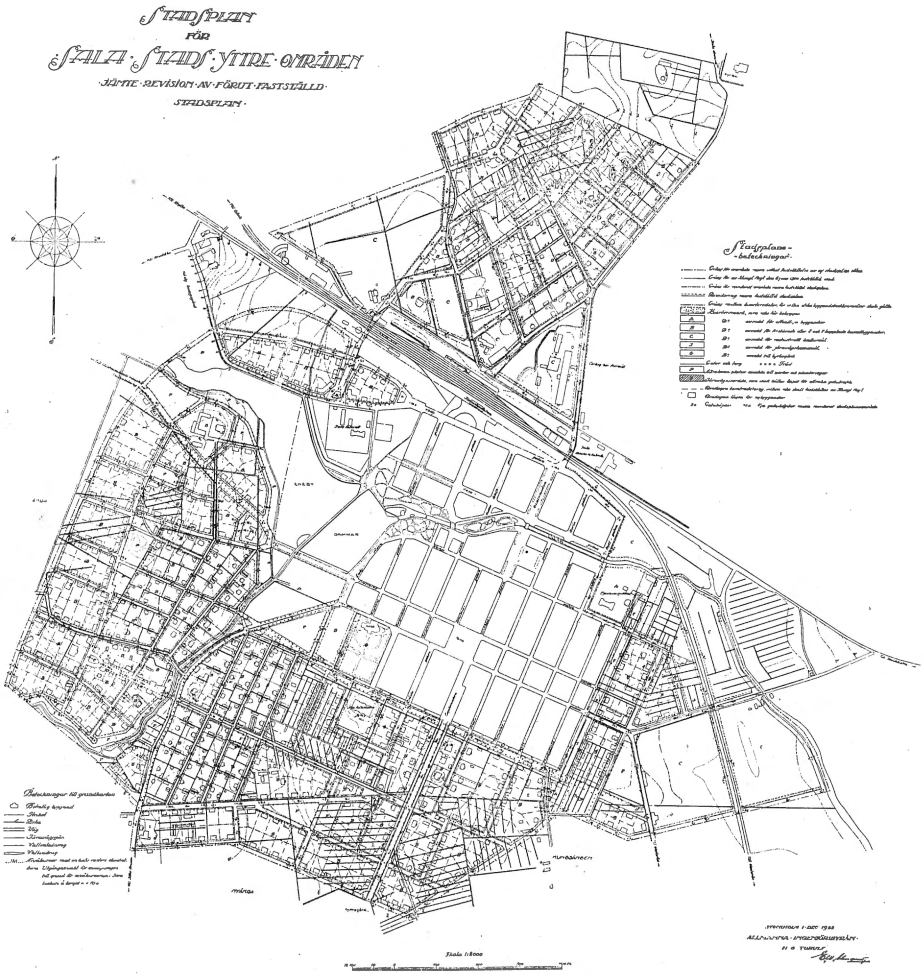

Utvidgade stadsplanen av 1923.

för det "Sala som gått". Givet är, att det fanns en och annan bergsmansgård, som hade en något förnämare uppsyn än stadens gårdar i allmänhet, och som skvallrade om, att dess byggherre varit utrustad med en smula odlad smak. Detta förhållande låter förklara sig därav, att flera bergsmanstomter under tidernas lopp innehafts av ståndpersoner,[1] vilka ägt rikare möjligheter än de verkliga bergsmännen att från yttre världen undfå nya uppslag i byggnadsväg. Om man ser en gammal bergsmansgård med brutet tak, med en vacker

[1] Se kap. om Innebyggarne.

överbyggnad över gårdstrappan och med proportionerligt anbragta fönsterlufter, vill man gärna föreställa sig, att en "överklassare" haft sin hand med vid gårdens tillkomst eller ombyggnad. Några exempel på dylika förnämare gårdar komma att här nedan uppräknas.

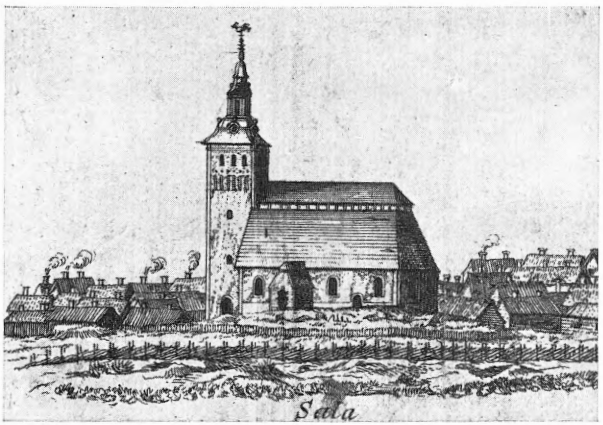

Salabilden ur Graus beskrivning över Västmanland.

För studiet av den första bebyggelsen efter branden saknas tillförlitligt bildmaterial. Ett par äldre avbildningar av hus i det gamla Sala finnas visserligen, men de lämna icke stort utbyte. I Graus beskrivning över Västmanland finnes sålunda en Sala-bild från mitten av 1700-talet, och skulle man tillåta sig draga några slutsatser av den bilden, så blir det den, att dåtidens Salabor haft synnerligen små anspråk i bostadsväg. Bilden torde emellertid icke få åberopas såsom något rättesnöre vid avgörande av stadens dåtida utseende, ty de hus, som där finnas inritade omkring kyrkan, äro helt säkert icke några trogna avbildningar av dem, som i verkligheten funnos på platsen, utan hava de nog endast till uppgift att utgöra staffage till bildens huvudföremål, kyrkan. Den andra Salabilden har anträffats i ett julnummer av den numera avdöda tidningen Östra Vestmanland och uppgives avse tiden omkring 1800. I vilken mån bilden är tillförlitlig, tilltro vi oss icke kunna avgöra; dess exaktitet är dock ej otrolig.

Salabild från år 1800.

En god hjälpkälla för bedömande av hithörande frågor utgöra däremot en del gamla, ännu kvarstående gårdar. Dessa gårdar, som företrädesvis äro att finna uti stadens utkanter, där moderniseringslus-

tan icke satt så djupa spår, äro visserligen numera i regel "rustade" men likväl icke värre, än att de kunna vara till hjälp, då vi söka avläsa huru staden ungefärligen såg ut under 1700-talet. En del av dessa gårdar kommer att i det följande presenteras.

Här i samhället liksom på andra platser hava byggnadsritningar och byggnadsbeskrivningar upprättats sedan långt tillbaka i tiden, men äldre sådana ritningar och beskrivningar hava icke kunnat återfinnas, varken hos enskilda eller bland stadens arkivalier. Något som skulle kunna ersätta förkomna byggnadsritningar från gamla Sala har ej varit möjligt att anskaffa. Däremot hava några rätt så utförliga beskrivningar över Salagårdar under början av 1800-talet återfunnits uti Städernas Allmänna Brandstodsbolags arkiv,[1] och dessa beskrivningar, av vilka en del angå ännu kvarvarande gårdar, innehålla rätt så värdefulla upplysningar.

Om vi nu med ledning av tillgängliga hjälpkällor försöka något närmare detaljera den äldre bebyggelsen, synes det nödvändigt, att man koncentrerar sig på en viss tidpunkt för att undvika vidlyftighet och splittring av ämnet. Vi förflytta oss fördenskull till 1820-talet, d. v. s. 100 år tillbaka i tiden. Denna tidpunkt lämpar sig bra, dels därför att 1700-talets Sala-bebyggelse ännu icke undergått någon väsentligare förstörelse, dels därför att de ovannämnda brandförsäkringshandlingarna angå just denna tid. Uti dessa handlingar finnas lyckligtvis beskrivningar å såväl större som mindre gårdar, och vi bliva därför i tillfälle att få en inblick uti, huru ståndspersonen och storborgaren likaväl som den enkle bergsmannen hade det ordnat uti bostadsväg.

Vi uttaga härefter ur brandförsäkringshandlingarna några gårdar, som synts vara representativa för de olika samhällsklasserna, och benämna dem efter deras ägare på 1820-talet. Vid den korta presentationen komma vi huvudsakligen att fästa oss vid gårdarnas utrymmen och yttre utseenden. Om deras inredning skall först sedermera, i den mån sådant numera är möjligt, lämnas några antydningar.

I. Assessor Bellanders gård[2] vid Magasinsgatan i Norra kvarteret är en god typ för ståndspersonsgårdar av det mera spatiösa slaget.

[1] Vid genomläsningen av inledningen till det förträffliga arbetet Ronneby Byggnadshistoria av doktor Sigurd Erixon och intendent Sven T. Kjellberg har författaren av dessa anteckningar påträffat dels den hugnesamma underrättelsen att Städernas Allmänna Brandstodsbolag, som började sin verksamhet på 1780-talet, i sitt arkiv skulle förvara en hel del värdefulla upplysningar om de svenska städernas äldre bebyggelse, dels det ledsamma meddelandet, att arkivet i fråga vore förkommet för tiden före 1828. Genom vederbörandes tillmötesgående har författaren fått taga del av tretton stycken Salaförsäkringar, avseende åren 1828—1833.

[2] Gården, vars nuvarande nummer är 184 Norra kvarteret, har i senare tid ägts av bl. a. majoren Carl Wollert.

Gården bestod av a) boningshus i två våningar vid gatulinjen, innehållande: förstuga, sal, tre kamrar, kök, brygghus och portlider i nedre samt förstuga, sal, fyra kamrar och två handkamrar i den övre våningen; b) uthus inne å tomten: två spannmålsbottnar, matbod, kolbod, ladugård med lana och sex bås, får- och svinhus, stall med tre spiltor, tre foderskullar samt redskapslider.

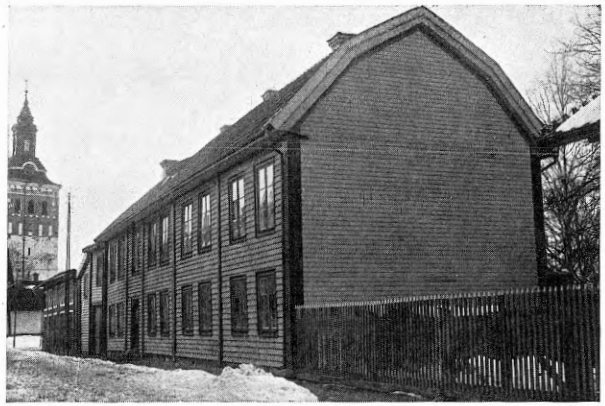

Assessor Bellanders gård.

Boningshuset är vad rumsfördelningen beträffar för det närvarande i det närmaste likadant som för 100 år sedan. Den enda nämnvärda skillnaden är den, att handkamrarna i övre våningen numera omändrats till kök, en ändring, som betingats därav, att huset blivit fördelat på två bostadslägenheter. Nu liksom för ett sekel tillbaka är ingång till nedre våningen anordnad från gårdssidan och till övre våningen från genomgångskorridoren. Den förstnämnda ingången var och är försedd med förstugukvist, fordom jämväl med skyfve. Beträffande husets yttre utseende omtala brandförsäkringshandlingarna ingenting annat, än att knutarna varit brädfordrade, samt att taktäckningen bestått av spån på det övre brottet och bräder på det nedre; taket var nämligen då som nu brutet. I vår tid är hela huset brädbeklätt och dess taktäckning moderniserad. Uthusen hava här liksom uti många andra stadens går-

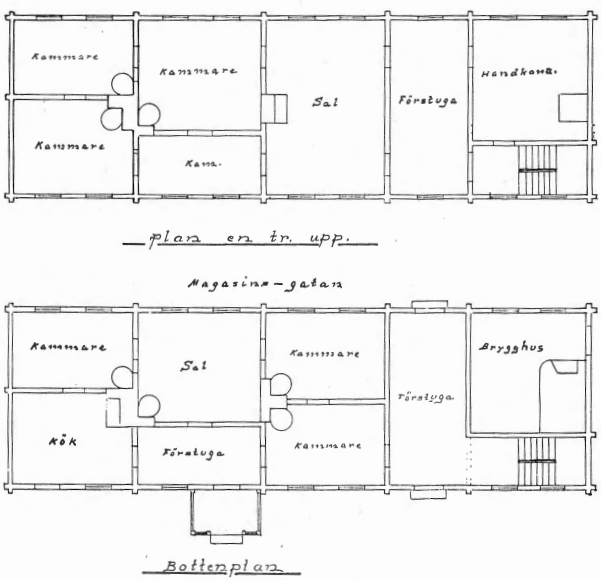

Planskiss över assessor Bellanders gård.

Bellanderska sterbhusets gård.

dar i avsevärd mån reducerats, sedan jordbruksrörelsen avskiljts från stadstomterna.[1]

II. En annan ståndspersonsgård — mindre men i arkitektoniskt hänseende märkligare än den föregående — är Bellanderska sterbhusets gård[2] vid hörnet av Drottning- och Bergmästaregatorna. Tomten, på vil-

[1] Se kap. om Jordförhållandena.

[2] Gården byggdes sannolikt på 1760-talet av bergmästaren A. R. Bellander (se D. B. 11/7 1763). På 1820-talet ägdes den av hans sterbhusdelägare, däribland sonen, förutnämnde assessor Bellander (gruvingenjör). Gården äges nu av antikvitetshandlerskan fröken Sigrid Sundborg.

ken gården är uppförd, var en s. k. nybyggaretomt, och, som med tomten således icke följde bergsmansjord, voro uthusen obetydliga och kunna i detta sammanhang saklöst förbigås. Boningshuset är däremot av så mycket större intresse. Huset, märkligt redan av den anledningen att detsamma är byggt av tegel och redan för 100 år sedan var täckt av tegeltak, är vad yttre utseendet och rumsfördelningen beträffar fullständigt likt sig som det var på 1820-talet, sannolikt som det var på 1760-talet. Vidkommande rumsfördelningen hänvisas till vidfogade planskiss. Den framstående kännaren av gångna tiders bebyggelse i Sverige, doktor Sigurd Erixon, som funnit, att de gamla husen i Sala, såväl bonings- som uthusen, i vissa hänseenden tyda på släktskap med den äldre bebyggelsen på västmanländska landsbygden, har påpekat, att det nu ifrågavarande huset är av en annan och avgjort förnämare typ än stadens byggnader i gemen. Särskilt har han framhållit, att rumsfördelningen i detta hus är av en typ, som icke återfinnes i den äldre bondebebyggelsen norr om Mälaren. Huset, som under någon tid strax efter sin tillblivelse av staden förhyrts såsom rådhus och som för övrigt under långa tider varit ett herremanshem, har säkerligen haft en värdig inredning, men, som brandförsäkringshandlingarna sakna upplysningar i den vägen, äro vi icke i tillfälle att härom lämna något besked.

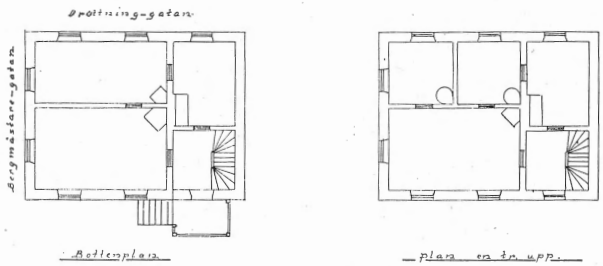

Planskiss över Bellanderska sterbhusets gård.

Enligt traditionen skulle huset förskriva sig från 1600-talet och således undgått den allmänna förödelsen vid 1736 års brand, men traditionen far vilse i detta fall, ty av förhörsprotokollen angående branden framgår med nödig tydlighet, att ingen enda gård i Norra kvarteret vid detta tillfälle blivit skonad.

III. Jägmästare Govenii gård[1] vid Borgmästaregatan, Norra kvarteret (nuv. n:ris 202 och 205), är en annan ståndspersonsgård, märklig även av den anledningen, att stadens teater varit inrymd å dess övre botten under lång tid. Gården, upptagande något mer än två hela tomter, bestod av: a) boningshuset ute vid gatulinjen i en våning med vind, innehållande i bottenvåningen: förstuga, kök, sal och fem andra rum, samt å vinden —

[1] Ägdes på 1820-talet av jägmästaren L. G. Govenius. Nuvarande ägare är änkefru Hilma Ahlgren.

Govenii gård.

som nämnts — teater "med bänkar för spektateurer"; b) uthus inne å tomten: brygghus, fähus med foderskullar, svin- och hönshus samt stall med foderskulle.

Boningshuset har efter brandförsäkringsåret, 1830, fått vidkännas några ändringar. Portgången tvärs igenom huset har borttagits, varförutom skiljeväggen mellan matboden och samma portgång nedrivits. Härigenom har utrymme beretts för ett stort butiksrum.[1] Rumsindelningen i övrigt är bevarad. Å den nämnda teatern hava föreställningar icke hållits sedan mitten på 1870-talet, men likväl kan man än i dag skönja några svaga spår av scenanordningarna.[2] Vinden är numera till största delen utnyttjad för bostadslägenheter. Det framhålles uti brandförsäkringshandlingarna, att gården är byggd av mycket "groft och moget furutimmer". Om husets yttre 1830 få vi icke veta mera, än att detsamma hade "brädklädde med oljefärg anstrukne knutar" samt varit täckt med spån på bräder. Vad yttre beklädnad och taktäckning beträffar, har huset likt alla de andra moderniserats. Uthusen äro numera också reducerade.

Schultzbergska gården.

IV. Det gamla hus, som står i hörnet av Stora Torget och Drottninggatan har troligen ständigt innehafts av köpmän. En del rådfrågade skattelängder antyda åtminstone ett sådant

[1] I detta rum fanns på sin tid Aminoffska bokhandeln. Rummet användes numera till målarverkstad.

[2] Se kap. om Innebyggarne.

förhållande. Enligt brandförsäkringshandlingarna hade gården, Schultzbergska gården,[1] som den där benämnes, följande byggnader: a) boningshus i två våningar vid hörnet av Torget och Drottninggatan: förstuga, butik, kök och tre andra rum i nedre samt förstuga och fyra rum i övre våningen; b) boningshus i en våning med vind vid Drottninggatan: tre rum

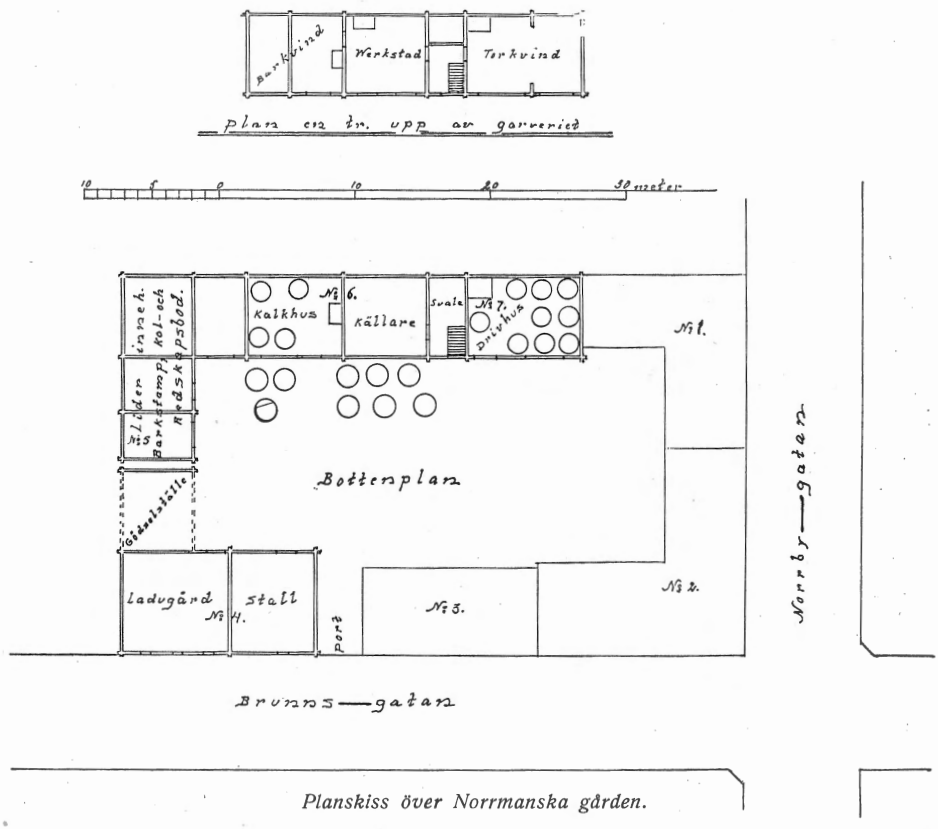

Planskiss över Norrmanska gården.

i bottenvåningen jämte en vindskammare; c) uthus dels vid gatulinjerna, dels inne å tomten: magasin i två bottnar, tre lider, sädesbotten, svinhus, fähus, stall, vagnslider och foderskullar.

Endast det under a) nämnda boningshuset har stått kvar till våra dagar; samtliga de övriga husen hava för länge sedan ersatts med moderna byggnader. Boningshuset ifråga var för hundra år sedan utan brädbeklädnad samt täckt med spåntak. Inredningen synes hava varit rätt så förnäm.

[1] Gården, vars nuvarande nummer är 177, ägdes i slutet på 1820-talet av handelsmansänkan Ulrika Schultzberg. Äges nu av Uplandsbanken.

V. Norrmanska gården,[1] vid hörnet av Brunns- och Norrbygatorna, (nuvarande nummer 137), ger oss bilden av ett stort borgarhem uti forna tiders Sala. Byggnaderna, som hörde till denna gård, voro följande: a) boningshus i två våningar vid Norrbygatan: förstuga, sal, kammare och kök i nedre samt förstuga, sal och tre mindre rum i övre våningen; b) boningshus i två våningar vid hörnet av Brunns- och Norrbygatorna: förstuga, sal, två kamrar och brygghus med brännvinsbränneri i nedre samt fem kamrar i övre våningen; c) uthus delvis vid Brunnsgatan och delvis inne å gården: läderbod, två spannmålsvindar, ladugård med tio bås, stall med fyra spiltor, svin- och hönshus, tre foderskullar, flera bodbyggnader, stort garveri i två våningar, kalkhus, barkvind, torkverkstad och drivhus. Boningshuset åt Norrbygatan upptogs av husbonden, under det att uti andra boningshuset inrymdes dels förrådsrum, dels rum för tjänare och gesäller. Boningshusen, som enligt brandförsäkringshandlingarna hade spåntak, men saknade yttre brädbeklädnad, äro numera både i fråga om rumsindelning och yttre utseende avsevärt förändrade. Däremot är garveriet och större delen av de övriga uthusen bibehållna i det skick, de hade för hundra år sedan. Bodbyggnaden vid Brunnsgatan närmast boningshusen är det enda uthus som bortrivits. Av denna anledning kan man säga, att uthusen i denna gård intressera mer än boningshusen. Hänvisning lämnas till omstående planskiss, som söker angiva de olika husens placering och ändamål. Av det stora antalet barkkar (utmärkta med cirklar å skissen) kunna vi sluta till, att den å gården bedrivna garverirörelsen varit betydande.

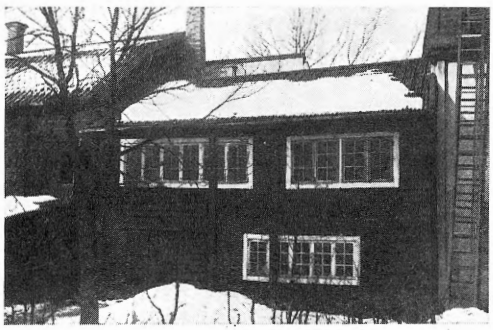

Garveriet å den Norrmanska gården.

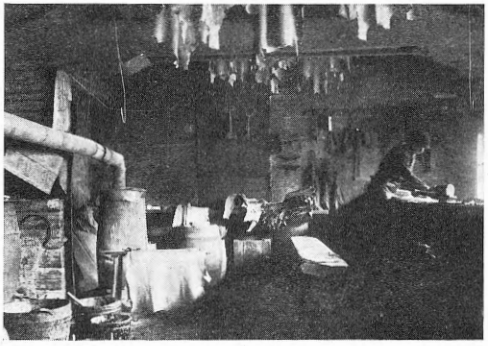

Interiör från garveriet.

[1] Gården ägdes och beboddes på 1820-talet av en mångbetrodd borgare, carduansmakaren P. D. Norrman samt sedermera under många år av garverifabrikören och kommunalmannen Carl Östgren. Äges nu av läderhandlanden Ivar Ericsson.

VI. Som representant för den stora gruppen bergsmansgårdar tages Wedinska gården[1] vid Hyttgatan (nuvarande n:r 126). Med bergsmansgårdar mena vi då närmast de gårdar, som beboddes av de bergsmän, som uteslutande ägnade sig åt jordbruk och körslor. Följande hus funnos å gården: a) boningshus i två våningar vid gatulinjen: kök och två små rum i nedre samt tre små rum, därav ett oinrett, i den övre våningen; b) brygghus och brygghuskammare i ett litet hus inåt gården i vinkel med det förra huset; c) uthus inne å tomten: ladugård och bod med foderskulle. Det förtjänar påpekas, att uti brygghuset fanns inmurad en "Brännvins Panna om 50 kannors rymd jämte hatt och Kylare-redskap af Koppar".

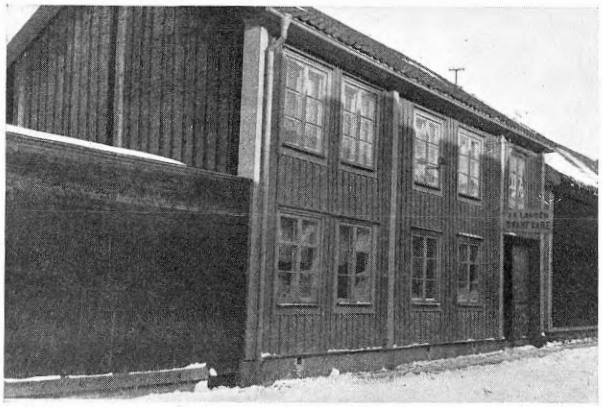

Wedinska bergsmansgården.

Alla dessa hus uti Wedinska gården, vilka voro utan yttre beklädnad, samt täckta med enkla brädtak, hava numera undergått så väsentliga förändringar, att de säkerligen bra litet erinra om den i brandförsäkringshandlingarna omtalade Wedinska bergsmansgården.

Söderholmska gården.

Brandförsäkringsbeloppen för de här uppräknade gårdarna voro följande: 1) Assessor Bellanders gård 3,100 Rdr Banco, 2) Bellanderska sterbhusets gård 2,000, 3) Jägmästare Govenii gård 2,000, 4) Schultzbergska gården 4,250, 5) Norrmanska gården 3,000, 6) Wedinska gården 950.

Av de sålunda presenterade gårdarna torde man kunna göra sig en någor-

[1] Äges i våra dagar av svarvare J. Landén.

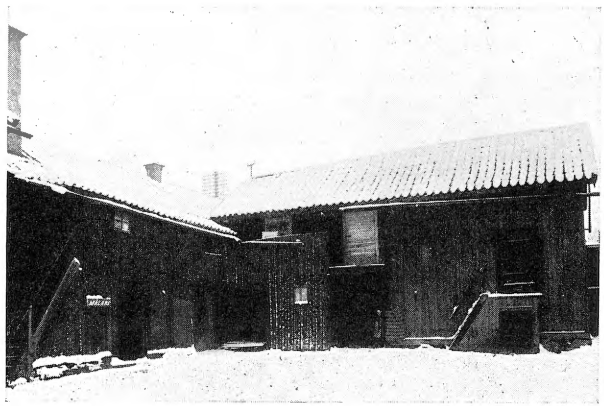

Söderholmska gården från gårdssidan.

lunda klar föreställning om, vilka bostads- och uthusutrymmen de olika klasserna — särskilt ståndspersonerna — bestodo sig.

Förutom dessa i brandförsäkringshandlingarna beskrivna gårdar kunna vi uppräkna jämväl några andra, som giva god antydan om bebyggelsen i Sala under gångna tider. 1) Den kvarvarande hälften av Söderholmska gården vid Norrbytull (i nedre våningen av denna gårdshalva fanns under lång tid en bekant kroglokal, "Sista styfvern"); 2) den Svedbergska gården vid hörnet av Ring- och Fredsgatorna (gården är numera riven och ersatt med en modern gårdsbyggnad); 3) Carlssonska bergsmansstugan vid Ringgatan. Denna byggnad är visserligen mycket "rustad" både in- och utvändigt, men vad form och storlek beträffar är den i sitt ursprungliga skick och är säkerligen ett gott exempel för mindre bergsmansstugor. Stall, ladugård och övriga uthus av ursprunglig Salatyp finnas ännu i behåll å denna tomt; 4) den Bergmanska gården vid Bergmästaregatan; typisk större bergsmansgård; 5) den Bolinska gården vid Brunnsgatan. Enligt traditionen skulle denna gård förskriva sig från tiden före den stora branden; 6) Arpiska och Skröderska gårdarna vid lilla torget, den förra en gammal ståndspersonsgård, den senare en gammal bergsmansgård; 7) Alinska gården vid Hyttgatan. Gården får utgöra prov på bebyggelsen å nybyggartomterna; 8) Billmanssonska,[1] Creutz-

Svedbergska gården.

[1] Äges nu av grosshandl. K. A. Andersson.

ska[1] och Wrangelska[2] gårdarna vid korsningen av Kungs- och Rådhusgatorna. Dessa tre gårdar hava förr i tiden bebotts av ståndspersoner, förnämligast militärfamiljer, och av den anledningen har gatukorsningen ifråga allt intill senare tid kallats "det förnäma hörnet". 9) Fru Svedströms gård vid Ringgatan. Denna lilla vackra ståndspersonsgård, uppförd i mitten på 1700-talet, är vad det yttre beträffar rätt så väl bevarad. 10) den Bohmansonska gården i Östra kvarteret; en representativ mindre ståndspersonsgård.

Carlssonska bergsmansstugan.

Bland gårdarna i Sala fanns det en mindre grupp, de s. k. marknadsgårdarna; dessa gårdar voro anordnade på så sätt, att de skulle komma till så vinstgivande användning som möjligt vid de stora marknaderna. Nedre våningen upptogs sålunda av små butiker med luckor utåt torget eller gatan. Vid marknaderna nedfälldes dessa luckor och användes såsom diskar under kommersen. Dessa små butiker voro under marknaderna mycket eftersökta och synnerligen väl betalda. En betydande sådan marknadsgård var den s. k. Wallstersonska gården å den plats vid hörnet av Norrbygatan och Torget, där garnhandlare Collins hus sedermera blev uppfört. Wallsterssonska marknadsgården, som man kan se å den på 1860-talet tagna, här nedan införda fotografien från kyrktornet, fanns kvar till mitten av 1870-talet.

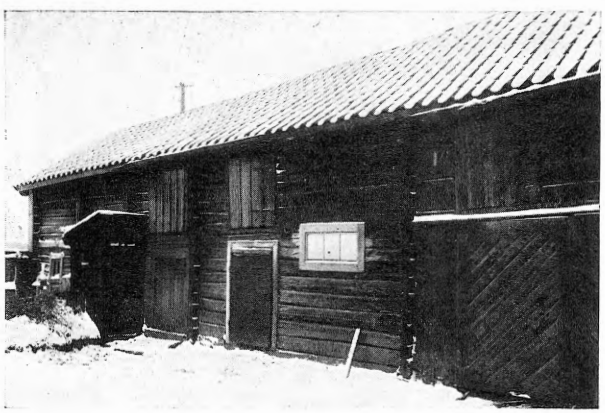

Uthus till Carlssonska bergsmansstugan.

[1] Äges nu av J. E. Nordström.

[2] Äges nu av handlanden L. E. Wallins sterbhus.

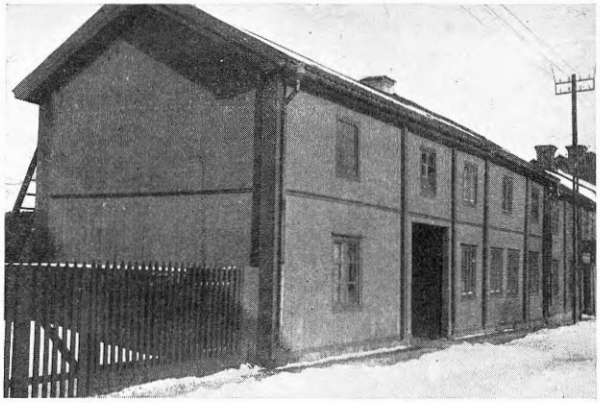

Bergmanska gården.

I detta sammanhang böra vi jämväl erinra om linbodarna vid Fredsgatan, en rad anspråkslösa butikslägenheter utan fönster men med stora dörrar utåt gatan. Från dessa bodar utförsålde norrlänningarna vid marknaderna sina linpartier.

Närmast med ledning av de ovan åberopade brandförsäkringshandlingarna hava följande allmänna iakttagelser kunnat göras beträffande bebyggelsen i Sala för hundra år tillbaka i tiden. Beträffande de olika husens inbördes placering å respektive tomter är det ej lätt att finna någon genomgående princip. Undantag får man väl härvidlag göra för boningshusen, ty dessa förlades i regel invid gatulinjen, vilket ju också var föreskrivet uti 1807 års byggnadsordning för Sala.[1] Då gatulinjen icke upptogs helt av boningshus — något som vanligtvis inträffade i fråga om hörntomter — utfylldes gatulinjens återstående del av uthus. Ingången till sådana uthus var anbragt åt gårdssidan; möjligen förekom det, att luckor eller portar till höskullar voro placerade ut mot gatan. Vidare förtjänar det påpekas, att fähusen, stallarna och gödselrummen, såvitt möjligt, höllos skilda från själva boningshusen, något som icke alltid var så lätt på

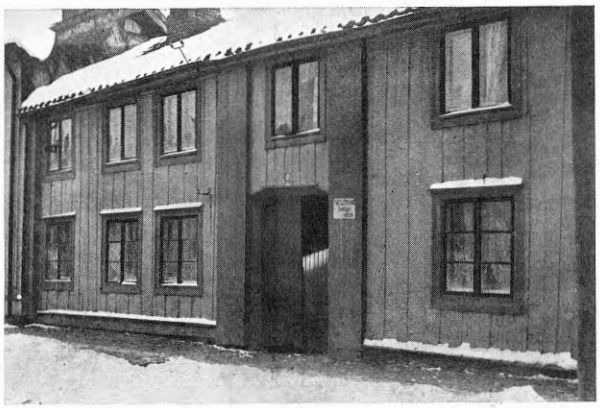

Bolinska gården.

[1] Det gamla systemet var, att bodar lågo vid gatan, och denna traditions seghet visar sig även här och där i Sala. I huvudsak funnos dock, som nämnt, boningshusen härstädes vid gatulinjen. (Se för övrigt doktor Erixons och intendent Kjellbergs artiklar uti Gamla Svenska Städer, del IV.)

de små tomterna. Endast i ett fåtal fall förekom därför, att man- och fägård voro helt skilda ifrån varandra. Tomterna, såväl de större som de mindre, voro merendels fullständigt kringbyggda. Endast i ett fåtal fall förekom, att någon del av en tomts gatulinje saknade bebyggelse. Detta inträffade givetvis endast, då tomten var särdeles rymlig, exempelvis den s. k. "Herregårdstomten".[1] Gårdsplanerna stodo i förbindelse med gatan genom en körport, placerad i vanligt fall antingen vid boningshusets ena gavel eller också dragen mitt igenom boningshuset. Härvid var husets andra våning utbyggd över porten. I en del gårdar, framför allt de större, stod gårdsplanen i förbindelse med gatan icke endast genom körporten utan jämväl genom en gångport eller korridor tvärs igenom boningshuset. Utanför en dylik port fanns vanligen en trappa som upptog så mycket av gatans bredd, som ungefär motsvarar våra nuvarande trottoarer. I de gårdar, där handel idkades, fanns dessutom ingång till handelsboden från gata eller torg, någon gång från körporten eller gårdssidan.

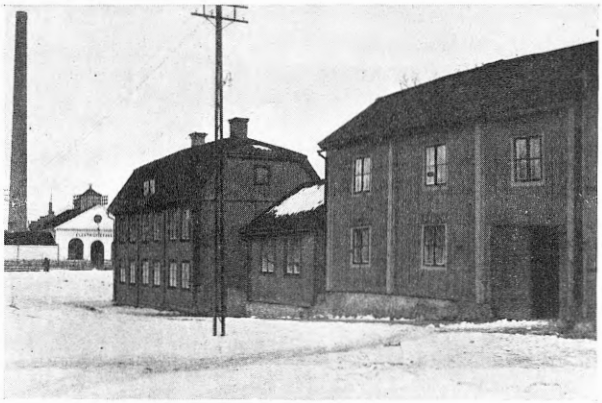

Arpiska och Skröderska gårdarna.

Boningshusen, framför allt de förnämligare, voro uppförda i två våningar, och byggnadsmaterialet var genomgående knuttimrade stockar, i regel av furu.

Ahlinska gården.

[1] Namnet härleder sig därav, att en storman i 1600-talets Sala, borgmästaren Anders Persson (Bergström) där haft sitt efter dåtida förhållanden storartade hem. Missionskyrkan är nu uppförd på denna tomt.

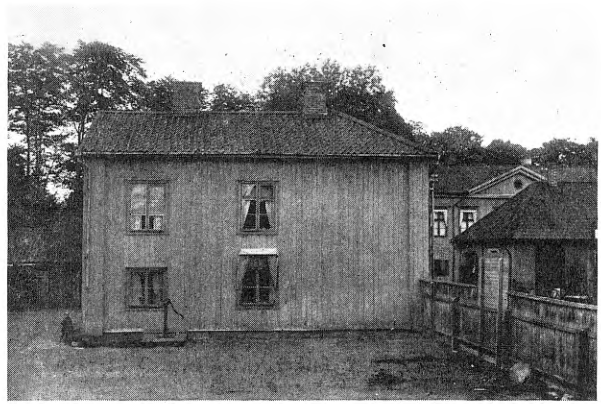

Billmanssonska, Creutzska och Wrangelska gårdarna.

Taken voro av två slag, antingen brutna eller sadelformiga, det förra slaget sällsyntare och avgjort förnämare; taken hade ej sällan avvalmade gavlar, såsom ännu kan iakttagas på åtskilliga byggnader. I taken funnos i några fall vindskupor utbyggda. Taktäckningen var mycket varierande. Av de boningshus, som avses uti åberopade brandförsäkringshandlingarna, voro 8 täckta med spån på bräder, 4 med dubbla brädtak, 3 med enkla brädtak, 3 med näver och torv på bräder, 1 med slagg på bräder, 1 med näver och slagg på bräder, 1 med tegel samt 1 med torv på bräder. Troligt är emellertid, att torv på bräder förekom mera allmänt i Sala än nyssnämnda uppdelning skulle kunna föranleda oss antaga. Att torvtak voro ganska allmänt förekommande strax efter branden, kan man nämligen sluta sig till av Graus beskrivning över Västmanland; torvtaken hade nämligen anseende för att vara brandsäkrare än andra tak.

Beträffande boningshusens yttre beklädnad lämna brandförsäkringshandlingarna mycket magra upplysningar. Vi få sålunda endast veta om ett hus, att det har "brädklädde med oljefärg anstrukne knutar", om ett annat, att det var "brädfodradt på västra långsidan och på norra gaveln", om ett tredje, att det har "Brädfodrade Knutar Äfvensom Norra Gaveln Brädfodrad" samt om ett fjärde, att det var "reveteradt med Kalkbruk". Ur dessa knapphändiga upplysningar få vi säkerligen draga den slutsatsen, att de flesta boningshusen saknade all yttre beklädnad, ävensom att

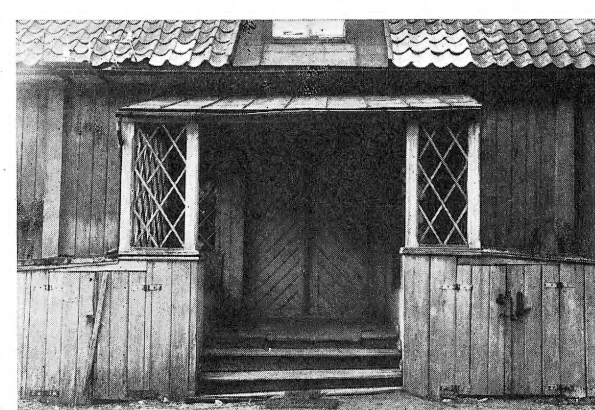

Ingången till Wrangelska gården.

beklädnad, i de fall där sådan bestods, förekom endast på den sida av huset, som vette åt gata eller torg.

Frågan om, huruvida boningshusen voro målade eller icke, blir också svår att besvara, då brandförsäkringshandlingarnas upplysningar i berörda hänseende, om möjligt, äro ännu mer kortfattade än i fråga om husens beklädnad. Å ett hus omtalas "oljemålad taklist mot gatan" och å ett annat "med oljefärg anstrukna knutar" (se ovan). Då oljemålning särskilt omtalas uti dessa två fall, är det väl troligt, att boningshusens ytterväggar i allmänhet voro omålade. Däremot förekom rödfärgning sannolikt ganska vanligt. På 1850-talet, då staden mera allmänt började föryngras och moderniseras, bestods husen icke så sällan yttre oljemålning, enligt vad äldre personer vetat berätta. Seden att bestå målning endast å den sidan av huset, som vette mot gata eller torg, bibehöll sig likväl till långt fram i tiden, ja ända till våra dagar. Se exempelvis garvare A. G. Johanssons gård vid Kungsgatan.

Fru Svedströms gård.

Postmästare Bohmans gård.

Till det yttre av ett boningshus få vi väl också räkna fönster och portar. Uti de ifrågavarande brandförsäkrade gårdarna fördela sig de olika slagen fönster på följande sätt:

	övre vån.	nedre vån.
Fönsterlufter med sex stora rutor	74	59
„ med fyra stora rutor	27	11

	övre vån.	nedre vån.
Fönsterlufter med små rutor	12	13
„ med korsbågar	9	18

Av den omständigheten att dessa gårdar representerade en jämförelsevis hög klass, tilltro vi oss kunna draga den slutsatsen, att grupperna "fönsterlufter med fyra stora rutor" och "fönsterlufter med små rutor" användes betydligt mera allmänt än vad den ovan intagna översikten ger vid handen. Något som enligt våra begrepp icke höjde husens utseende var dessutom det ofta förekommande bruket att placera fönstren i övervåningen tätt under takfästet. (Se respektive avbildningar). Fönsterluckor till boningshusens nedre våning förekommo fordom ganska allmänt, men synas dock dessa börjat komma ur bruk här i Sala redan på 1820-talet. Endast 30 stycken undervåningsfönster uti de ifrågakomna gårdarna voro försedda med sådana luckor.

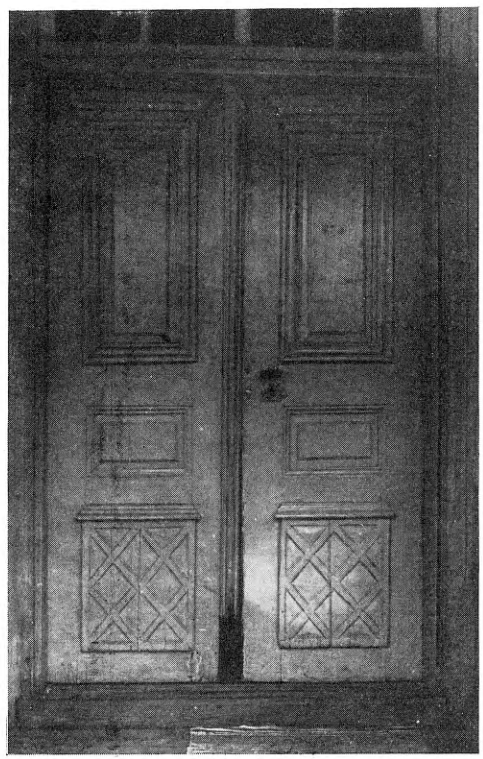

Förstugudörr till fru Svedströms förutnämnda gård.

Förstugudörrar och körportar betecknas såsom "af Plank beklädde", "Brädklädda" och ofta såsom "halffranska";[1] de förekommo såväl enkla som dubbla (å deux battants). I ett fall omnämnes, att en körport var "utstyrd" med beslag. I några gårdar kunna ännu iakttagas stora prydliga portar med låsringar, som få tjänstgöra som portklappar.

Höjden å stenfoten till boningshusen synes hava varierat mellan ¾ och ¼ meter — i de flesta fall var den ¼ meter.

Som vi förut nämnt, voro uthusen, särskilt fähus och stallar, i regel place-

[1] Med helfranska dörrar menas sådana dörrar, vilkas listverk omkring dörrspeglarna framträda i relief över dörrarna och med halvfranska sådana, där samma listverk icke framträder över ramarna. De helfranska förekommo endast i riktigt förnäma hus.

rade inne å tomterna. I de fall uthusen lågo vid gatan, bestodo dessa vanligtvis av bodbyggnader. Fähus och stallar voro byggda av timmer, övriga uthusen mestadels av stolpvirke och bräder. Uthusen hade nära nog undantagslöst enkla bräddörrar samt bräder till taktäckning. Fähusen voro ofta försedda med ett slags förstuga, kallad "lahna" av samma slag som hos bönderna, och över såväl fähus som stallar förefunnos foderskullar. En vanlig företeelse var den, att svinhus och avträdesrum voro kombinerade på så sätt, att svinen skulle tillgodogöra sig latrinen — en anordning, som tydligen föreföll dåtidens människor helt naturlig. Då boningshusen icke bestodos målning, är det självfallet, att uthusen även saknade sådan; rödfärgning var däremot rätt så allmänt i bruk. Uthusens antal och storlek var givetvis beroende på respektive gårdsägares yrke och förmögenhetsvillkor. För att belysa detta få vi endast hänvisa till den väsentliga skillnaden härvidlag emellan den Norrmanska storborgaregården och den lilla Wedinska bergsmansstugan.

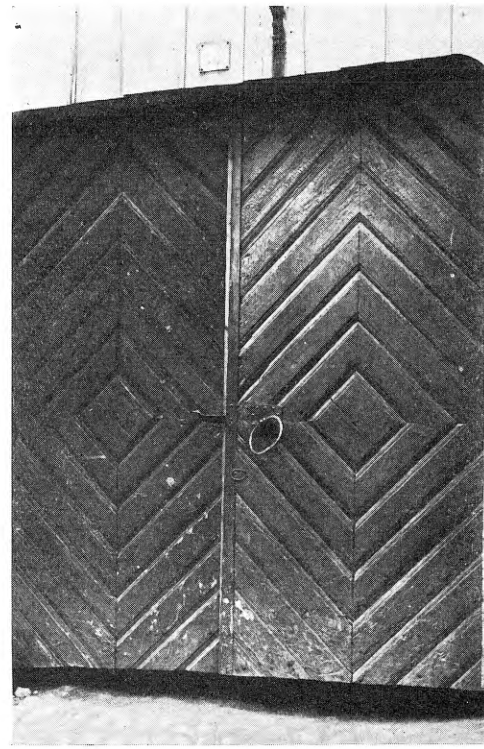

Vanlig inkörsport med dörrklapp.

Uthusbyggnad vid gatulinjen.

Utom förestående översikt av bebyggelsens yttre utseende torde vi kanske även böra erinra om ett par andra förhållanden för att få en föreställning om den allmänna gatubilden i Sala under 1820-talet. Uti byggnadsordningen av 1807 föreskrevs visserligen, att gatorna skulle stenläggas, men denna föreskrift torde nog icke i nämnvärd mån hava ökat gatornas farbarhet. En gammal man, som erinrar sig

förhållandena här i Sala under 1850-talet, har omtalat, att stenläggning på gatorna visserligen fanns, men att den var "mer än jämmerlig" för att nu begagna hans eget uttryck. Gatornas renhållning var i gamla tider icke heller vidare förstklassig. Ingen fäste avseende vid, att sopor, kreatursspillning och dylikt kvarlåg ute på gatorna, eller att bäckar av gödselvatten här och där silade ut från intilliggande uthus. Det betraktades också som en naturlig sak, att gatorna sommartiden iklädde sig en frodig grönska. Fasthålla vi nu vid detta, under det vi samtidigt erinra oss bonings- och uthusens enformiga och stillösa fasader, de lantligt verkande spån-, torv- och brädtaken, blir ju gatubilden nog så idyllisk, men föga motsvarar den dock en modern uppfattning om hithörande ting.

Trädgårdar inne i staden förekommo och förekomma fortfarande endast mycket sparsamt, något som ju också givet följde av det trånga utrymmet.[1]

Vid presentationen av de gårdar, som ur brandförsäkringshandlingarna uttagits som exempel, omtalades de utrymmen vederbörande bestodo sig. Vi skola nu söka att med ledning av samma handlingar få en aning om bostadshusens fasta inredning. I regel beboddes varje bergsmansgård av endast en familj, vilket vi kunna sluta därav, att de nämnda gårdarna hade allenast ett kök; uthyrning av bostadslägenheter förekom naturligen, men var långt ifrån någon allmän företeelse. Vid de stora marknaderna, då staden översvämmades av främlingar, upplätos däremot rum för dessa i nästan alla gårdar. Vid sådana tillfällen kröp husägarens familj ihop på minsta utrymme, i något vindsrum e. d., men så plägade också dessa tillfälliga hyresgäster betala så bra, att gårdsägaren utan olägenhet kunde undvara hyresinkomst under den övriga delen av året. I de mindre bergsmansgårdarna var köket det förnämsta och enda verkligt ombonade rummet. I dessa gårdar begagnades också köket icke allenast som matrum utan även som hela familjens ge-

[1] Här kan erinras, att det gamla Sala icke hade några egentliga parkanläggningar, endast några promenadplatser, nämligen en allé utefter gamla kyrkogårdens östra gräns och den lilla Brunnsparken. Planteringarna å dammfyllningarna anordnades visserligen redan under början av 1800-talet, men det dröjde långt in på nämnda århundrade, innan platserna omkring dammarna blivit så ordnade, att de med fördel kunde användas för promenader. År 1867 tillsatte stadsfullmäktige en förskönings kommitté med uppgift att "öfvertaga utförandet af de planerings-, planterings- och förskönings arbeten m. m., som nu och härefter kunna återstå och förekomma". Så småningom har kommitténs arbete burit frukt, och för det närvarande får man väl icke komma med det påståendet, att Sala är vanlottat ifråga om "oaser". Ordförande i förskönings kommittén hava varit doktor F. Karlén, färgare O. F. Wedin, apotekare T. L. Ekengren, doktor N. Swederus, magistratssekreterare K. Bergenstråhle, ingenjör O. W. Dahlgren och apotekare G. Roberg; av dessa skötte Bergenstråhle ordförandeskapet inemot 30 år.

mensamma samlings- och sovrum. En och annan kammare förekom visserligen, men dessa begagnades mindre som boningsrum än som förvaringsplatser för olika ändamål, huvudsakligen för kläder. I de mindre bergsmansgårdarna intog också köket den centrala platsen och hade vanligen fönster såväl åt gatan som åt gårdsplanen. I de större och förnämligare bergsmansgårdarna fick köket nöja sig med en blygsammare plats och var regelbundet anordnat i bottenvåningen med fönster åt gårdssidan. Bakugn var någon gång placerad uti köket men vanligen i brygghuset. Någon systematisk översikt av husplanerna och rummens förläggning är här ej avsikten att ge. Materialet är ej heller tillräckligt känt härför. Så mycket äro vi emellertid i tillfälle påpeka, att de finaste rummen, de s. k. helgdagsrummen, oftast voro förlagda till övre våningen, varjämte dessa rum gärna förlades så, att solen icke skulle komma åt att bleka helgdagsstassen. Vidare erinras om, att butikerna av naturlig anledning förlades till bottenvåningen. Boningsrummets dörrar, till större delen enkla och endast i ett mindretal fall dubbla (á deux battants), voro i regel halvfranska; i bland omtalas även, huru många speglar (fyllningar) dörrarne ägde; flera gånger återkommer beteckningen fyrfyllningsdörrar. I övre våningen till Bellanderska gården vid Magasinsgatan omtalas tre "Dubbla Dörrar Hel Franska". Förstugudörrarna voro i stort sett av enahanda beskaffenhet som dörrarna till boningsrummen. I fyra fall förekomma "Helfranska" förstugudörrar. I ett fall beskrives en förstugudörr såsom varande i två avdelningar, varmed säkerligen menas, att dörren varit avsågad tvärs över mitten så att övre och nedre halvan kunde öppnas oberoende av varandra. Dörrarna till de enklare rummen såsom drängstugor, pigkamrar, till kontor och trappor kallas "enkla Bräddörrar", "simpla dörrar" och ibland "dubbla oklädda bräddörrar".

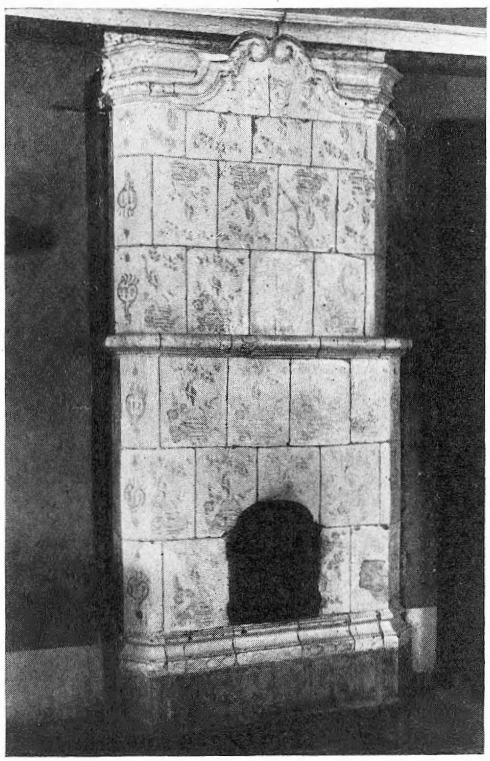

Kakelugn i gamla bergslagslasarettet.

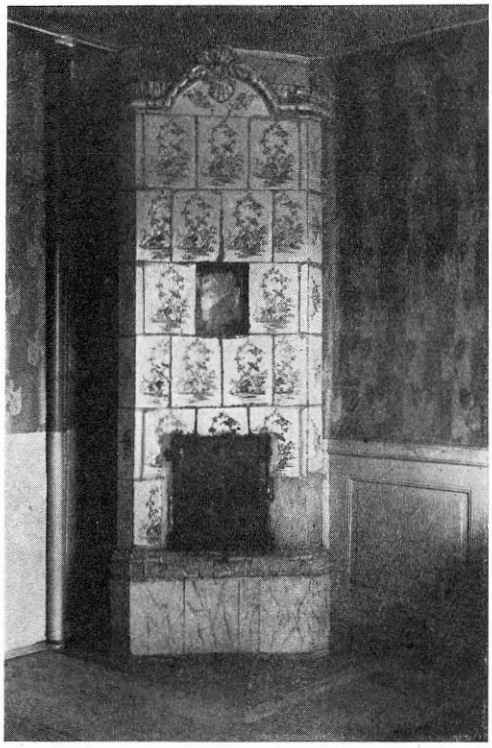

Kakelugn i Govenii gård; blå till färgen.
Obs. den gamla vackra panelen.

Uti ett något så när välordnat nutidshem anses det oundgängligt, att man skall återfinna tambur, garderober och skafferi, men uti 1820-talets Sala var det särdeles klent beställt med dessa bekvämlighetsanordningar. Brandförsäkringshandlingarna omnämna visserligen ofta, att uti kök, under trappor, uti förstugor, å vindar, understundom även uti boningsrum förekommo avbalkningar av bräder. Dessa avbalkningar eller "contoir", som de ibland betecknades, få väl anses motsvara våra garderober och skafferier, men något som kunde betraktas som ersättning för våra tamburer eller hallar fanns däremot icke alls — såvida icke de allmänt förekommande stora och kalla förstugorna få anses såsom en dylik ersättning. Trapporna mellan de olika våningarna eller mellan våning och vind voro undantagslöst förfärdigade av "träd" samt placerade i förstuga eller möjligen uti särskild trappuppgångsbyggnad inåt gården. Den vanligast förekommande väggbeklädnaden i boningsrummen var "papperstapeter, målade i Vattenfärg". I tio rum talas om "målade väftapeter" och i fyra andra om "tapeter av spänd väv med påsatt papper, målade i Vattenfärg". Väggar, "Tapetserade med väf och papper, oljemålade" omtalas i fem; "Brukslagna väggar"[1] i fyra samt "Spattlade väggar" i ett fall. Bårder synas hava varit en sällsynt lyx, ty endast två rum i förut nämnda Bellanderska gården beskrives såsom prydda med "Border". Till golven i boningsrummen begagnades alltid ospåntad plank av mycket grovt virke. Golvplankor av 35 cm:s bredd var ingen sällsynthet. I sex rum förekommo målade golv. Dubbla golv omnämnas endast i ett par fall. Boningsrummens mellantak voro vanligen av hyvlade bräder, målade i limfärg. Alla mellantak uti den Schultzbergska gården ävensom uti några rum i andra

[1] Troligen med s. k. skädbruk.

gårdar voro av gips. Sex mellantak uti den oftanämnda Bellanderska gården hade spänt papper, målat i vattenfärg. I ett par fall talas om "mellantak av bräder med därunder spänd och struken väf". I ett brygghus var mellantaket av "Gärdsell, brukslagit". Fotpanel var anbragt uti alla boningsrum, såvitt brandförsäkringshandlingarna utvisa; det förnämligare bruket med bröstpanel förekom däremot endast uti ungefär hälften av de uti handlingarna avsedda rummen. I fyra fall omtalas "fotpaneler och skrålister". En särdeles vacker panel förekommer uti Govenius' ovannämnda gård. (Se avbildningen från denna gård här ovan).

Slutligen några ord om eldstäderna. Under 1820-talet och således långt innan järnspislar kommo i bruk, begagnades i köken stora öppna spislar med järnhäll och järnstötta, "stackstöd", för uppbärande av spiselns överbyggnad. I de gårdar, som ej ägde särskild bagarstuga, fanns jämväl bakugn inmurad i spiseln. Bagarstugan var vanligen förenad med brygghuset. Det påpekas regelbundet uti brandförsäkringshandlingarna, att köksspiseln var försedd med tillräcklig brandmur. Uti boningsrummen förekommo kakelugnar förvånansvärt ofta enligt samma handlingar. Detta torde väl dock icke vara förhållandet vad boningsrummen i genomsnitt beträffar. Det är kanske nödigt, att även i detta sammanhang erinra om, att nämnda handlingar väsentligen avse stadens yppersta gårdar. En mycket ofta återkommande beteckning är "Kakelugnar af kakel och nischer med dörrar af järn". Kakelugnsdörrar av koppar eller polerat järn omnämnas i några fall. I nio fall beskrives kaklet såsom glaserat. Kakelugnar av "Porcellaine" var en lyx, som bestods ett par rum i såväl den Bellanderska som den Schultzbergska gården. Tre vackra kakelugnar från senare delen av 1700-talet ha-

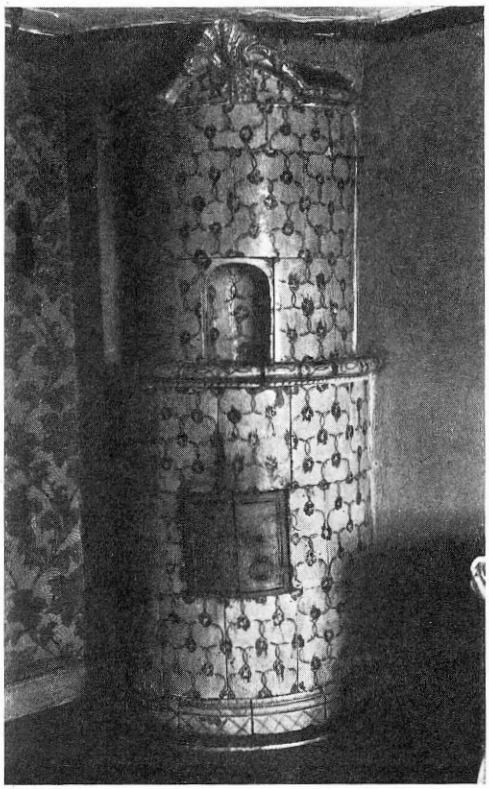

Kakelugn i Schultzbergska gården; gul och brun till färgen.

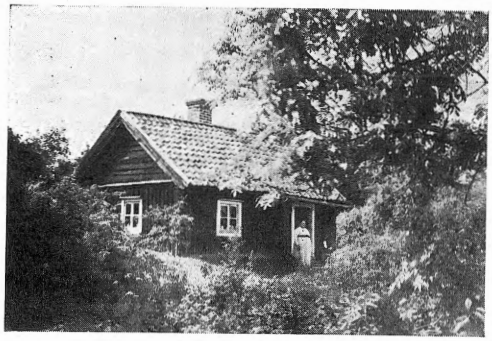

Gammal typisk gruvarbetarestuga.

va återfunnits, en i gamla bergslagslasarettet i Brunnsparken, en i Govenius' gård, vilken kakelugn är signerad med årtalet 1770, samt en uti den Schultzbergska gården. Kakelugnen uti Govenius' gård synes vara tillverkad vid Marieberg. "Tegelkakel" användes uti tre fall och "Stenkakel" uti sex fall. Enligt de ofta åberopade handlingarna förekom i annat rum än kök öppen spis med järnhäll och järnstötta endast en gång, men på andra vägar har den upplysningen vunnits, att öppna kammarspislar med häll och stötta förekommit rätt så ofta uti mindre bergsmansgårdar.

Källrarna av välvd sten eller tegel, vilka vanligen funnos placerade under boningshusen, voro i genomsnitt rymliga och proportionsvis präktigare än bebyggelsen i övrigt, men källrarna voro i regel besvärade av vatten.

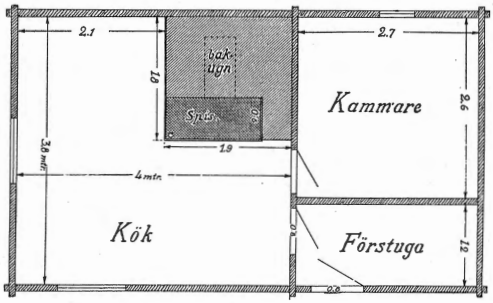

Plan av en typisk gruvarbetarestuga.

I detta sammanhang kan det ju vara av intresse se, huru ett gruvarbetarehem i äldre tider tog sig ut. Vi bifoga därför några bilder, utvisande ett typiskt sådant hem, såväl yttre som inre utseende.

Efter detta försök att antyda de allmänna dragen av bebyggelsen i det forna Sala få vi påminna om, att 1850-talet blev en vändpunkt för Sala även i fråga om dess yttre utseende. Det 1852 lämnade medgivandet att skilja stadstomterna från bergsmansjorden hade till följd, att en stor del av stadens gårdar blevo befriade från sina ladugårdsbesättningar, gödselsamlingar och foderupplag. Att detta i hög grad bidrog till stadens trevnad och snygg-

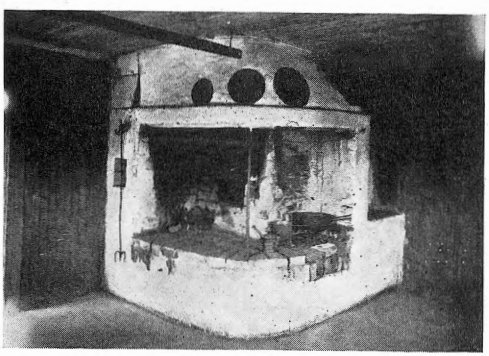

Spisel från 1830-talet i ett gammalt gruvarbetarehem.

het är självfallet. Husen "rustades" nu och försågos med tidsenligare taktäckning. Av den här återgivna fotografien över torget och dess närmaste omgivningar, vilken fotografi tagits från kyrktornet i mitten på 1860-talet, ser man, att Sala redan nu var riktigt stadsmässig. Vidare återgivas här två Salabilder från 1870-talet, visande, en torget från tre sidor, (den fjärde är syn-

Utsikt över västra kvarteret före 1880 års brand.
Bilden är tagen från den plats där hovslagare Svanbergs gård nu ligger.
Obs.! I förgrunden den s. k. bondbrunnen.

lig på bilden från 1860-talet) och en västra kvarteret, sådant det tog sig ut före 1880 års brand. Till ytterligare belysning av de ändringar, som ägt rum beträffande stadens utseende, hava jämväl intagits några vyer från det nutida Sala.

Av den beskrivning i ord och bild, som nu lämnats om stadens bebyggelse, skymtar nog fram, att Gustaf II Adolfs uti privilegierna uttalade önskemål, det Sala måtte 'zirligen' och 'well' bebyggas, icke gått i uppfyllelse. På några få undantag när har det ju varit klent beställt med både 'zirligen' och 'well'. Till undantagen räknas utan tvekan kyrkan och rådhuset ävensom det ovan omtalade Sundborgska huset.

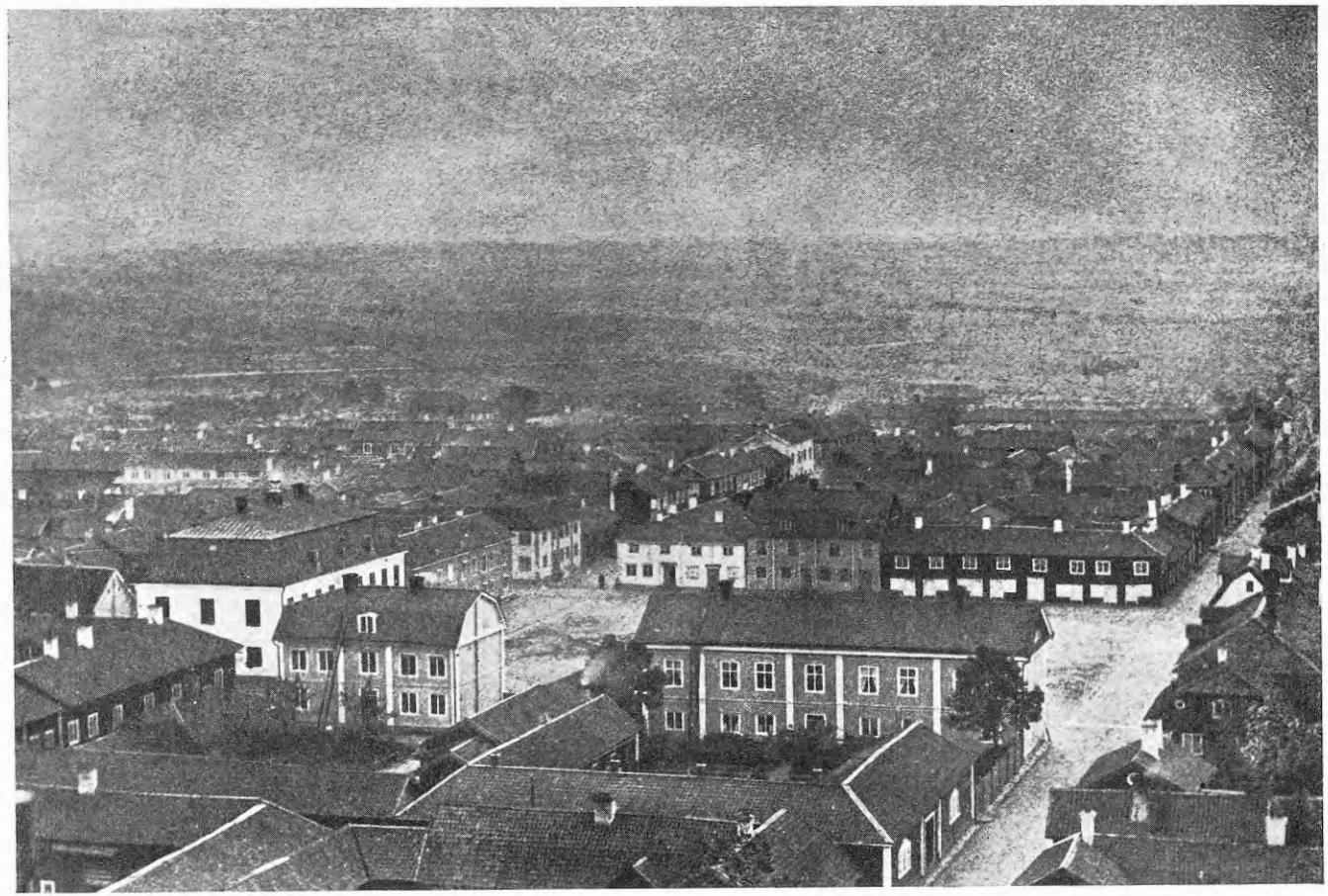

Foto från kyrktornet omkring 1865.

Sala torg omkring 1870.

Sala torg 1913.

Foto taget från kyrktornet 1908 (österut).
(Jämför foton av 1865.)

Foto taget från kyrktornet (norrut).

KYRKAN. En av de första och viktigaste angelägenheter, som efter stadens grundläggning påkallade Salabornas uppmärksamhet, var givetvis anskaffandet av en värdig gudstjänstlokal. Om denna angelägenhet pågingo, såsom vanligt i vårt land, under flera år vidlyftiga överläggningar. Äntligen enade sig församlingen om, att den blivande kyrkan skulle förläggas å den s. k. Orrbacken i stadsplanens sydvästra hörn. Den 16 juli 1635 lades grundstenen till kyrkan, och den 18 december, eller fjärde adventsöndagen, år 1641 blev den högtidligen invigd. Den regerande drottningen till ära fick den namnet Christine kyrka.

Kyrkan, som byggts av gråsten och tegel med golv och valv av uteslutande tegel samt täckts med takspån, mäter 45⅓ meter i längd, 15½ meter i bredd samt 14¼ meter i höjd inom murarna. Teglet i golvet har i senare tid utbytts mot plansten och trä, och spånen å taket är numera ersatt av plåt. Ursprungliga tornet, som blev färdigt först 1671 och mätte 83 meter i höjd, var uppfört av tegel och trävirke samt till sin övre del täckt av kopparplåt. Kyrkans såväl yttre som inre var vitlimmat. Fönstren i kyrkan voro till antalet nio och dörrarna fem, en på vardera långsidan, en på västra gaveln samt en till sakristian, den femte, på väggen mellan södra ingången och altaret, är numera igenmurad utåt kyrkogården. Utanför södra ingången är tillbyggt ett vapenhus och vid östra delen av norra väggen sakristian, bägge dessa tillbyggnader av samma material och med samma taktäckning som själva kyrkan. Sakristian är försedd med två mindre fönster och dörr jämväl utåt kyrkogården. Den stil, som följts vid kyrkobygget, torde kunna betecknas som senrenässans.

Kyrkan har varit utsatt för åtskilliga olycksöden; så blev tornet under uppförandet två olika gånger omkullvräkt av storm, och två gånger har kyrkan skadats av åskslag, den ena gången Marie Bebådelsedag 1726 under pågående gudstjänst. Något människoliv gick emellertid vid detta tillfälle ej förlorat. Hårdast var dock den olycka, som träffade kyrkan genom 1736 års stora brand. Taket och valvbågarna samt tornets övre del brunno ned, allt under det att kyrkans inre utsattes för en stygg förödelse. Arbetet med kyrkans återställande vidtog genast, men det allmänna nödläge, som följde på branden, hade naturligen även här en menlig inverkan. Drottning Ulrika Eleonora skänkte 3,000 daler kopparmynt till byggnadshjälp, och tack vare denna handräckning kunde kyrkan redan år 1739 ånyo tagas i anspråk för gudstjänst. I stort sett har kyrkan allt intill restaureringen 1905—06 bibehållit det utseende, den då hade fått.

Tornet återuppbyggdes enligt en i kyrkans arkiv förefintlig handling efter ritningar av Kristoffer Polhem. Denne mångkunnige man besökte vid upprepade tillfällen Sala gruva, och det är icke otroligt, att vid något sådant besök

lämnats honom tillfälle att manifestera sig även såsom duktig arkitekt. Traditionen håller envist fast vid, att "Tessin" skulle vara tornets mästare, men denna tradition saknar nog grund. Nicodemus Tessin d. y. dog 1728, således före den stora branden, och dennes son, Carl Gustaf Tessin, som 1736 och tiden närmast därefter var starkt upptagen av politiska uppgifter, har säker-

Sala stads kyrka.

ligen icke åtagit sig några kyrkoritningsuppdrag från Sala. Om nu Polhem eller någon annan varit mästaren, kan ju vara av underordnad betydelse; säkert är emellertid, att tornet ter sig synnerligen vackert och står väl tillsammans med kyrkan i övrigt. Den vid branden nedstörtade tornspiran har ersatts med en något lägre, likaledes av kopparplåt täckt överbyggnad. I tornet finnas tre klockor, två gjutna 1737 hos Gerhard Meyer i Stockholm och en 1743 hos klockgjutaren Isac Rockman i Sala. Den sistnämnda klockan blev spräckt 1841 och strax därefter omgjuten hos E. R. Zeipel och I. G. Liljendahl i Stockholm.

På sedvanligt sätt äro kyrkklockorna försedda med inskriptioner. Inskriptionerna å den ena av klockorna från 1737 lyda sålunda:

(Runt övre kanten): "Ps. 149 v. 4 Herren hafver ett Behag til sitt Folk. Han hielper then Elända härliga".

(På ena sidan): "När Herrans Huus med Sahla brann
Sen swanesången min war spelad
Nu som en Phoenix står jag op
Uhr askan, Och min delte krop
är åter samman smält och helad.
Wår dyra kung och Drottnings nåd
Här til wettat gifwa råd
At jag Gudz lof får åter klinga.
Gud låte mig ej kimba mer
Så länge Sahla-solen ser
och ej til skräck och tårar ringa
Men kalla folket til Gudz huus
at de wid Ordets sanna lius
I Glädje sig få wederqwecka
at Gud när Domeklåckan går
och alt i liusan låga står
Til ewig Glädie Them må wecka".

(Å motsatta sidan): "Justitiecancelleren och Landshöfdingen, Baron Johan Cederbielke. Bergmästaren Daniel Bergenstierna. Borgmästaren Petter Biugge. Konstmästaren Lars Steinholtz. Bergslagsbokhållaren, Rådmannen Johan Horneman. Biskopen Doctor Andreas Kalsenius. Probsten, Magister Fredericus Anagrius. Comminister Magnus Forssgren. Rector Scholae Petrus Hollstenius". (Ovanför denna inskription porträtt i relief av konung Fredrik I och drottning Ulrika Eleonora). (Runt nedre kanten): "Ps. 147. v. 12, 13. Prisa Hierusalem Herran Lofwa Zion Tin Gud Ty Han Giör Bommarna Fasta För Tina Portar Och Wälsignar Tina Barn i Tig. Guten af Gerh. Meyer i Stockholm 1737".

Inskriptionerna å den andra av klockorna från 1737 lyda sålunda:

(Å övre kransen): "Alt Det Anda Hafwer Lofwe Herren, Haleluja. Ps. 150".

(Å ena sidan): "Kom alt hwad Siäl och Hierta har
at lofwa Gud och redo war
att höra lyda tro Hans Ord
at spisa wid Hans Helga Bord.
När Jag Ehr kallar med mitt Liud
så tencker troligt uppå Gud
och kommer up i Herrans Huus
åt Ehr må upgå Lifzens Lius".

(Å motsatta sidan): "Borgmästaren P. Biugge, Rådman Joh. Horneman, N. Reuterhusen, I. Urlander, C. Dames, A. Ekholm, Bergmästaren D. Bergenstierna, Geschworner Leyell, Konstmästaren L. Steinholtz, Sekreteraren S. Tiljander, Hyttmästaren L. Brodhagen,

Bergsman H. E. Rombo, P. Salander, H. O. Berg och And. Andersson, Qwartermästaren Halfast".

(Å nedre kransen): "Lofwer Gud i Hans Helgedom. Lofwer Honom i Hans Machts Fäste. Haleluja. Guten i Stockholm 1737".

Inskriptionen å klockan från år 1841 lyder sålunda:

(Å övre randen): "Soli Deo Gloria!"

(Därunder): "Hör, Gud ännu sin nåd Dig bjuder!
Se! Templets portar öppna sig!
Kanske härnäst, när Klåckan ljuder,
Upplåtes Grafwens port för dig.
Du går ej mer i Herrans Hus:
Ditt rum bereds i Jordens Grus".

(Å motsatta sidan): "Under konung Carl XIV Johans 23:dje regeringsår, då Johan Henning af Forselles war Bergshauptman, Mag. Lars Christian Tunelius Kyrkoherde, Johan Christofer Norlin Borgmästare, Mag. Anders Törnblom Comminister, Johan Peter Stenberg Kyrkowärd, år 1841 omguten af E. R. Zeipel och I. G. Liljendahl, Stockholm".

Sala Bergslag skänkte kyrkan 1750 ett tornur (polhemsur), och detta var i användning ända till slutet av förra århundradet. Det nuvarande tornuret, som förfärdigats av firman Linderoth i Stockholm, uppsattes år 1900. Tornkammaren har fyra fönster och är kringgärdad av ett järnstaket, skänkt år 1750 av friherre de Geer till Leufsta. På tornets spets är anbragt en glob, ovanpå denna ett kors och allra överst en tupp. Man skulle vara frestad tro, att ett dylikt uppstaplande av olikartade föremål över varandra skulle verka fult, men så är icke förhållandet — möjligt är ju också, att det betydliga avståndet hjälper till att försköna. Vid mitten av 1800-talet började stora sprickor att uppkomma å tornbyggnaden, och detta föranledde, att ringningen med tornklockorna måste inställas under en längre tid. Församlingen fick under tiden åtnöja sig med ett ringverk. Först sedan tornet under år 1903 förstärkts med betonpelare och järnsträvor fingo Salaborna ånyo höra ordentlig ringning i sina kyrkklockor.

Kyrkans ursprungliga tillhörigheter voro säkerligen mycket anspråkslösa, och hennes inre utstyrsel var uppenbarligen mycket enkel, men under tidernas lopp har kyrkan, mestadels genom gåvor, bekommit den ena dyrbarheten efter den andra, och genom den omfattande, av kyrkoherden, sedermera biskopen Ludvig Lindberg, föranledda restaureringen under åren 1905—06 har Sala stads kyrka vad utstyrsel och inredning beträffar blivit vad den för närvarande är, en av landets vackraste och stilfullaste. Då man inträder i kyrkan, mötes ögat av ljusa och varma färger. Valv och valvbågar äro ornerade med törnrosmotiv, och varje bågmålning avslutas med ett gyllene I. H. S. Särskilt målningarna i korets valv och fönstervalv verka harmoniskt och full-

tonigt, en verkan, som väsentligen höjes genom de diskreta glasmålningarna i korets fönster. Predikstolen, enligt anteckningar i kyrkans ägo, förfärdigad 1762 och invigd av stadens dåvarande kyrkoherde Mattias Ramzelius, är enkelt och smakfullt byggd samt målad i mönster, som imitera marmorarter i Sala gruva. Enligt kännare av kyrkoarkitektur har predikstolen ett icke så obetydligt värde i konstnärligt hänseende. Ledaren av kyrkans stora

Interiör av kyrkan (mot altaret).

restaurering 1905—06, arkitekten E. Lallerstedt, tillrådde också, att predikstolen skulle lämnas så vitt möjligt oberörd. Någon annan förändring vidtogs ej heller med densamma, än att dess till någon del skadade förgyllningar påbättrades. Det timglas, som är placerat å predikstolen, är av hög ålder; veterligen fanns det i kyrkan redan 1763. Altarbordet och altarrunden äro förfärdigade av trä samt målade i samma mönster som predikstolen. Altartavlan, föreställande den första nattvarden, är målad av Kaspar Schröder och förärad kyrkan av drottning Ulrika Eleonora 1738. Tavlan flankeras av två förgyllda änglafigurer, skulpterade av Daniel Kortz och skänkta av Kungl.

livmedicus Kasper Smit. Såväl dessa skulpturer som altartavlan äro konstnärligt utförda enligt kännares förmenande. Den ursprungliga altartavlan, som skänkts av drottning Hedvig Eleonora och varit särdeles dyrbar, förstördes vid den stora branden. En kopia av denna tavla har likväl blivit bevarad och finnes nu uppsatt i koret å dess södra vägg.

I västra delen av kyrkan är en stor läktare anordnad med rum icke alle-

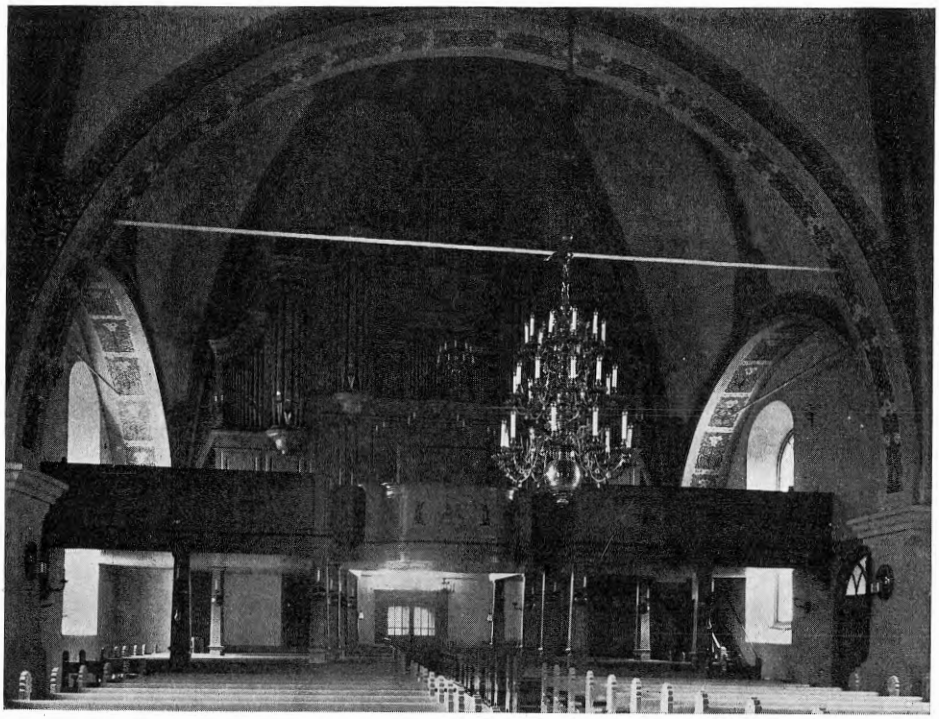

Interiör av kyrkan (mot orgelläktaren).

nast för orgel utan även för en del åhörareplatser. Orgeln, som fanns i kyrkan före den stora branden, var enligt vad vi veta märklig i så måtto, att den var försedd med tre stora pipor av "purt" silver, en gåva av den framstående bergmästaren Georg Grisbach. Vid branden gick orgeln förlorad med undantag av de nämnda silverpiporna, som räddades ur den brinnande kyrkan. Så snart förhållandena sådant medgåvo, byggdes en ny orgel av två då för tiden kända orgelbyggare, Gren och Stråhle; orgeln, som blev färdig 1758, och uti vilken de nämnda silverpiporna insattes, finnes ännu i behåll, vad fasaden beträffar. Silverpiporna äro däremot numera försvunna, de hava nämligen

bortstulits och nedsmälts. Orgeln renoverades flera gånger, bland annat 1840, då den av hovbildhuggaren A. M. Fahlcrantz försågs med förgyllda ornament. Vid den stora restaureringen 1905—06 tillrådde arkitekt Lallerstedt, att orgelns fasad skulle lämnas orörd, ett råd, som även följdes. Däremot insattes ett nytt orgelverk med trettio stämmor.

År 1882 fick kyrkan nya bänkar, och äro dessa, tillhopa 93 stycken, placerade dels på båda sidor om mittelgången längs genom kyrkan, dels framme i koret, dels utmed väggarna, dels slutligen å läktaren. Bänkarna, som vid den stora restaureringen 1905—06 fingo sina gavlar ändrade till närmare överensstämmelse med kyrkans övriga inredning, och som målades i dämpat grön färg, förtjäna omdömet att de äro både vackra och bekväma.

Kronorna äro 6 till antalet, 2 stora och 4 små. Av de stora är en, nämligen den, som är anbragt i mitten av valvet, skänkt av rådmannen Mattias Sahlström år 1763. Den andra stora kronan, som förfärdigats i senare tid, med nyssnämnda krona såsom mönster, har förärats kyrkan 1906 av några församlingsbor; denna krona är även placerad i valvet, men något närmare koret. Samtliga de 4 mindre kronorna äro av varierande men i allmänhet hög ålder. Dessa kronor, såväl de stora som de små, äro numera apterade för elektriskt ljus. Belysningsanordningar i andra former äro dessutom utplacerade på olika ställen inom kyrkan. Särskilt verkningsfull är belysningen i koret genom de elektriska lampor, som anbragts på innersidan av korets valvbågar. Då kyrkans hela belysningsapparat vid högtidligare tillfällen tages i anspråk, får kyrkan en synnerligen solenn prägel.

Kyrkan är utrustad med en fullständig och präktig uppsättning av föremål, som tillhöra en gudstjänstlokal. Framför allt böra de gamla, dyrbara och vackra nattvardskärlen omnämnas: 1) En vinkanna i ciselerat och drivet silver, delvis förgylld, med inskription: Denne kanna ähr till Gudz Huus Prydnat och Testamente — förährat aff fordom Rådman och Kiörkians förståndare. Dän Ehreborne — och wälb:de nu hoss Gudh Salig Erik Erikson. sampt Hans Kiäre Hustru — den Dygdesame Matrona Hustru Helena Larss Dotter — Åhr 1677 d. 24 junij". Under botten: "91½ l."; 2) En vinkanna i drivet arbete av silver, delvis förgylld, med inskriptionen: "Till denna kanna, förfärdigad i Stockholm år 1834, användes I) 2:ne Silfverstakar, år 1715 förärade till Sala stads kyrka av Gust. Funck och Christina Cronström. II) en Silfver Dopskål." Under botten: 145 lod"; 3) En vinkanna av drivet, ciselerat silver utan inskription. Under botten: "124 lod", samt stämplad: "Hultgren" jämte Västmanlands vapen, de tre brinnande bergen; 4) En kommunionkalk av förgyllt silver med elfenbensskulptur. Inskription under foten: "36½ Lod Weg:r Silwret"; 5) En kommunionkalk av förgyllt silver med följande inskrip-

tion omkring foten: "A:o 1618 blef denna kalk till Sahlbergs Kyrkia förährat av S. Joh. Grönwaldt och dess 2:ne Hust:r Anna Hans d:r och Elin Jons d:r som wägde 33½ lod men sedan med Kyrkones bekostnad omgiord och förökt med 26½ lod A:o 1731. P. P. Frid Anagrius, Bergmest.: Hind: snach: Bårgmest: C: Hind: Esberg."; 6) En oblatask i genombrutet silverarbete med följande anteckning under botten: "Förärd: åt Sahlbergs Kiörka: til oblate: ask A:o 1753"; 7) En oblatask av silver, förgylld, utan inskription. Under botten finnes dock antecknat: "21½ lod"; 8) En patén av förgyllt silver, å kanten märkt: "I H S". Under botten: "17½ lod".

Kyrksilvret.
Den andra i ordningen, alabasterkalken, är 27 cm. hög.

En annan av kyrkans dyrbarheter är den femarmade ljusstake, som pryder altarbordet. Denna stake, som förärats kyrkan av Gerhard Meyer 1705, är nu anordnad för elektriskt ljus.

I kyrkan finnes fyra porträtt i olja, anbringade två på var sida om det nedan omförmälda Bergenstiernska epitafiet över dörren till sakristian, nämligen av bergsrådet Johan Bergenstierna, hovjunkaren Johan Otto Bergenstierna samt kyrkoherdarna Mathias Ramzelius och Carl Magnus Wrangel.

Slutligen få vi erinra om, att den värja, som finnes uppfästad å valvbågen mitt emot predikstolen lär hava förts av den 15-årige Wilhelm v. Schwerin, då han under finska kriget 1808 fann hjältedöden. Wilhelm v. Schwerin, välbekant genom Fänrik Ståls sägner, var son till kyrkoherden i Sala, Fredrik Bogislaus v. Schwerin.

I äldre tid förekom ofta, att förmögnare personer beredde sig gravplats inne i kyrkorna. Så var också förhållandet i Sala. Enligt en av kyrkoherde M. Magnéli år 1907 utarbetad gravbok finnes inne i kyrkan 7 gravar och i vapenhuset 3. Gravarna inne i kyrkan äro följande: direktören Strandbergs, hovkamreraren Lannerstedts, Bergenstiernska, bergslagskamreraren Pihls, borgmästaren Hartzells, "prästgraven" samt Mamsell Bergströms. Gravarna i vapenhuset äro: rådman Albrechtssons, stadssekreteraren Tillianders samt handlanden Northuns. De båda förstnämnda gravarna äro placerade under mittgången längs kyrkan och de fem därefter omnämnda under koret. Gravarna i vapenhuset äro placerade, Albrechtssons strax innanför dörren till kyrkogården, Tillianders vid östra väggen samt Northuns strax utanför dör-

ren till kyrkan. Tre av gravarna under koret i kyrkan äro utmärkta av i korets golv inlagda gravhällar, nämligen Bergenstiernska, Pihlska och Hartzellska. Å Bergenstiernska gravhällen finnes inhugget det Bergenstiernska vapnet utan någon text. Ett över sakristians dörr anbragt epitafium lämnar emellertid följande upplysning:

"Här, nedanföre hwila
Bergsrådet
wälborne Herr Johan Bergenstierna
Född d. 27 apr. 1668. Död d. 1 mart. 1748.
Dess första Kära Hus-Fru
Wälborna Fru Aletta Plaan
Född d. 12 apr. 1675. Död d. 2 apr. 1733
Deras äldsta son
Assessorn och Bergmästaren öfver Sala Silfwerwerk
Herr Daniel Bergenstierna.
Född d. 20 jul. 1706. Död d. 28 sept. 1773.
Iämte sin Kära Hus-Fru
Wälborna Fru Helena Christina Swab
Född d. 23 jul. 1719. Död d. 2 Maji 1788
Samt deras andra son
Öfwerdirecteuren vid Kungl. Controll-werket
Herr Axel Bergenstierna
Född d. 23 Ian. 1739. Död d. 10 Iun. 1782
Minnesvården reste äldsta sonen
Hof-Iunkaren Johan Otto Bergenstierna
af Wördnad och Kärlek
för
Far-fader. Far-moder. Fader. Moder och Broder
år 1785".

Å Pihlska gravhällen läses följande:

"Directören Wb Anders Pihl
Dess Kiära Hustru
Christina Sevallia
1758".

Å Hartzellska gravhällen finnes denna inskription:

"Här Under Hwila
Fordom
Borgmestaren i Sala stad
Kronobefallningsmannen
Öfwer Salbergs Län
Eric Hartzell
Och Des K. Hustru
Sara Malmström".

Uti korets golv mellan altarringen och de tre förenämnda gravhällarna finnes inlagd en gravsten med ett kors i relief. Över korset finnas dessa ord: "Christus Min Winning", samt under korset: "Ack Blif Wid Korset". "Upp:B: 2: 10". Begynnelsebokstäverna till dessa ord äro initialerna till namnen Carl Magnus Wrangel och hans maka Anna Barbara v. Krusenstierna. Denna gravsten har antagligen förut täckt kyrkoherden Wrangels och hans frus grav å kyrkogården strax utanför södra ingången (se gravkartan N:o 16 a), men sedan blivit inflyttad i kyrkan för att räddas från förstörelse.

RÅDHUSET. Stadens äldsta rådhus var uppfört å samma plats som det nuvarande rådhuset. Om dess utseende känna vi icke något annat än vad som kan avläsas av Salabilden i Svæciaverket, och det som här kan inhämtas, inskränker sig till, att rådhuset var försett med en tornbyggnad, ett vårdtorn, därifrån staden övervakades av vårdväktarne (brandvakterna). Denna rådhusbyggnad var i början på 1700-talet synnerligen bofällig, och vid 1719—20 års riksdag begärdes därför statsanslag för dess reparerande. Uti ansökninghandlingarna härom framhålles: "och är denna stads Rådstufwa, som till stadens prydnad och justitiens befordrande uppbyggd är, mycket bofällig, så att man wid påkommande blåst och stormwäder är mycket osäker wara deruti och är den så aldeles förfallen, att den på intet annat sätt, än att aldeles nedrifwas och af nyo upbyggias står at hielpa". Denna stadens framställning vann bifall, och staden sattes sålunda i tillfälle att förskaffa sig ett nytt rådhus. Det nya rådhuset, som förlades mitt på stora torget och var färdigt 1726, fick icke synnerligen lång tillvaro. År 1736 nedbrann detsamma jämte staden i övrigt. Under det nödläge, som uppkom genom branden, var det icke möjligt ifrågasätta någon ny rådhusbyggnad under de närmast följande åren, utan fingo stadens myndigheter under många år åtnöja sig med förhyrda lokaler. Sålunda förhyrde bergsrätten 1739 en sal och en kammare av rådman Johan Ekström för ett årligt hyresbelopp av 60 daler kopparmynt och mot villkor, att rummen skulle utrymmas vid marknadstillfällena. Vid nämnda tillfällen måste vederbörande åtnöja sig med en "nattstufwu-kammare".[1] Då borgmästaren Ugla kom hit till staden, föreslog han, att rådhusrätten och bergsrätten skulle hålla sina förhandlingar i hans hem, en anhållan, som givetvis bifölls.[2] Härefter hade samma myndigheter en tid sina lokaler uti kyrkoherdebostället. Under åren närmast före 1783, då vårt nuvarande rådhus togs i anspråk, hade staden hyrt lokaler åt sina myndigheter uti den Bellanderska (n.

[1] Bergsrättens prot. 23/5 1739.
[2] Bergsrättens prot. 20/12 1742.

v. Sundborgska) gården. Hyrans storlek finnes angiven uti kapitlet om finanserna.

Frågan om en ny rådhusbyggnad var uppe flera gånger under mitten av 1700-talet, men det dröjde länge, innan den vann sin lösning, ty ekonomiska svårigheter lågo ständigt hindrande i vägen. Stamboksmedlen[1] inflöto visserligen, men icke i något raskare tempo; därför tvekade man att giva sig in på det omfattande företaget. Vid bergsrättens sammanträde den 13 november 1773 föreslog emellertid borgmästaren Wallentein, att man äntligen skulle gripa sig an med rådhusets uppförande, och för sådant ändamål uppsäga till inbetalning de utlånta stamboksmedlen, vilket förslag bifölls. Redan den 2 därpå följande månad uppvisade konstmästaren Daniel Steinholtz för bergsrätten en av honom utarbetad "project-ritning" och kostnadsberäkning för rådhus här i staden, och, då ritningen vann gillande, beslöts tillsätta en kommitté på tolv personer med uppgift att granska såväl ritningen som kostnadsberäkningarna. Efter överläggning vid flera sammanträden stannade kommittén vid det beslutet att föreslå, det staden skulle uppföra ett rådhus å rådhustomten vid torget i enlighet med Steinholtz' ritning och kostnadsberäkning, samt att ritningen skulle insändas till Över Intendentsämbetet i Stockholm för vinnande av konfirmation. Den 2 mars 1774 beslöts vid allmän bergsrätt i närvaro av landshövding Carl Carlsköld att bifalla detta kommitténs förslag. Tydligen hade det dröjt om med ritningens översändande till Över Intendentsämbetet, ty först vid bergsrättens sammanträde den 17 april 1777 anmäldes, att "dessin"-ritningen återkommit, av konungen vederbörligen aproberad. Härefter började överläggningar om arbetets utförande. Den 31 juli samma år enade man sig om, att, först sedan grunden blivit lagd, byggnadsarbetet skulle utbjudas på entreprenad. Grundläggningsarbetet, som utfördes av några legda dalkarlar under en bas vid namn Jacob Setsman, var färdigt 1778.

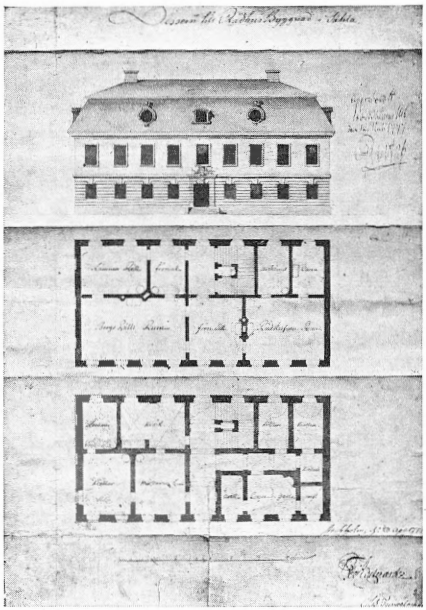

"Dessein" till rådhusbyggnad i Sala, approberad 1777.

[1] Se kap. om finanserna.

Sedan entreprenadkontraktet angående själva byggnadens uppförande utarbetats samma år, utbjöds arbetet på auktion och inropades detsamma av murmästaren Olof Forslund från Falun. På hösten 1781 var byggnaden under tak, varefter inredningen vidtog; kostnaden för det hela, som till huvudsaklig del togs av de influtna stamboksmedlen, finnes förtecknad uti kapitlet om stadens finanser.

Invigningen av rådhuset ägde rum den 6 november 1783. Gustaf Adolfsdagen hade valts härtill för att hedra såväl stadens grundläggare som landets dåvarande kronprins. Invigningsakten försiggick på så sätt, att stadens myndigheter och honoratiores samlades utanför borgmästaren Wicanders hus, varifrån de, företrädda av "pukor och Trompeter", tågade upp i rådhuset, där borgmästaren avhöll ett "lämpligt" tal. Efter detta tal hölls allmän bergsrätt, och var rätten vid detta tillfälle sammansatt på följande sätt: bergshauptmannen Bernhard Berntsson, ordförande, borgmästaren P. Wicander, magistratsrådmännen D. Björkman, A. Mellgren och A. Sjöberg samt bergsrådmännen H. Moræus, G. P. Holmberg och T. Weijel, vidare stadens 24 äldste och bergslagets 20 deputerade. En stor del av stadens borgerskap hade dessutom tillställeskommit. Vid protokollet satt stadssekreteraren C. P. Wahrenberg. Att dagen icke slutade utan festligheter av även mera materiell beskaffenhet hava vi starka skäl misstänka.

Vårt vackra och förnäma rådhus, vars byggnadshistoria sålunda i allmänna drag angivits, är uppfört i 1700-talets herregårdsstil samt mäter i längd 27,1, i bredd 13,4 samt i höjd från sockeln till takfästet 7,5 meter. Är det nu så, att Steinholtz' ritning i oförändrat skick blivit godkänd, då få vi medgiva, att han varit en duktig konstmästare; han förtjänar t. o. m. titeln konstnär. Bergsrättens protokoll, som vid tiden i fråga äro mycket slarvigt skrivna och svårtydda samt på många ställen jämväl defekta lämna emellertid icke fullt tydliga bevis för, att Steinholtz' ritning kommit till användning i oförändrat skick. Ritningen låg inne hos Över Intendentsämbetet under ganska lång tid, och det är icke uteslutet, att densamma härunder "legat till sig". Det finnes antecknat å den originalritning, som begagnats vid husets uppförande, att densamma blivit granskad av Överintendenten själv, den store arkitekten Carl Fredrik Adelcrantz, och är Adelcrantz' namn kontrasignerat av arkitekten O. S. Tempelman. Vid detta förhållande och då Steinholtz' namn icke finnes angivet å ritningen, får man ju kanske misstänka, att det Steinholtzka projektet blivit justerat, om icke av Adelcrantz själv, så möjligen av någon hans medarbetare.

Som av ritningen framgår var byggnadens inre anordnat på så sätt, att

den nedre våningen skulle lämna rum för stadskällaren och polismyndigheten, under det att övre våningen, den avgjort förnämligare, lämnade utrymmen för Bergs-, Rådhus- och Kämnärs-rätterna. Bergsrätten hade den nuvarande rådhussalen, rådhusrätten stadsfullmäktiges nuvarande rum och kämnärsrätten det åt gårdssidan och Rådhusgatan vettande rummet. Bergsrättens rum har dessutom under många år och allt intill dess stadshotellet blev färdigt på 1880-talet begagnats såsom stadens solennitetssal, och otaliga äro de baler,

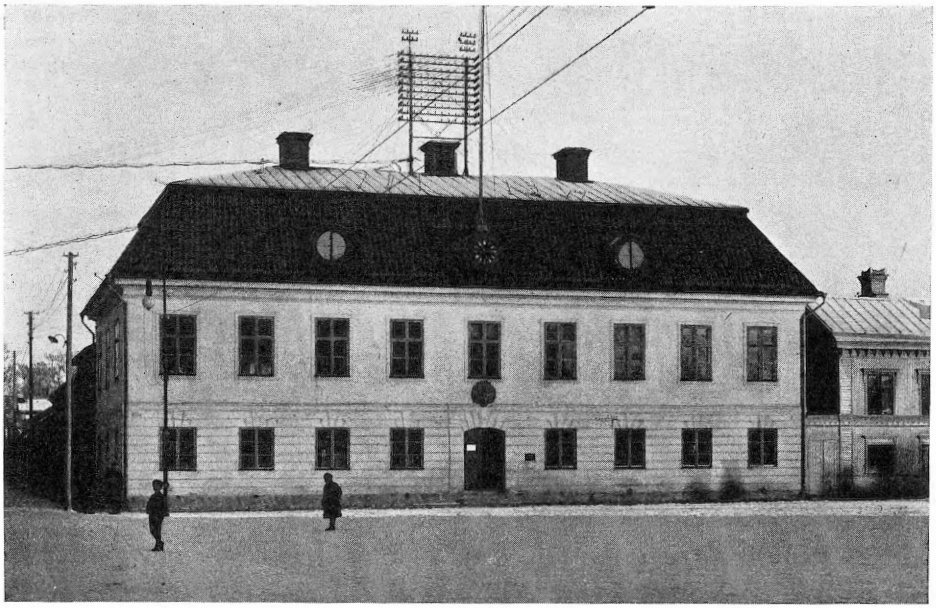

Sala rådhus.

konserter och fester, som där avhållits. Under tidernas lopp hava åtskilliga ändringar vidtagits i fråga om rådhuslokalernas användning. I närvarande tid utnyttjas övre våningen sålunda, att rådhusrätten begagnar stora salen, och stadsfullmäktige det forna rådhusrättsrummet. Borgmästaren har kämnärsrättsrummet till ämbetslokal. Nedre våningen tages i anspråk som expeditionsrum för drätselkammaren och några stadens tjänstemän ävensom för bostad åt stadsvaktmästaren. Arkiv- och kassarum äro dessutom anordnade i rådhuset.

Rådhusets inredning, som beträffande stora salen är hållen uti gustaviansk stil, får sägas vara smakfull; i rådhuset finnas dessutom en del vackra inventarier, därav vi här endast omnämna: 8 st. oljefärgsporträtt (nämligen av

konung Gustaf II Adolf,[1] drottning Lovisa Ulrika,[2] konung Gustaf III, drottning Sofia Magdalena, bergmästaren Anders Pihl,[3] bergshauptmannen J. H. af Forselles, bergsvärdien P. J. Holmgren samt borgmästaren O. V. Lundberg), 3 antika ljuskronor av högt värde, 3 empirespeglar samt 6 stolar i senbarock från 1700-talets början. Vidare kunna nämnas en vacker silverstav samt 2 silverbeslagna prestaver.

Av de handlingar, som tillhöra stadens arkiv, omnämnas här: Gustav

Rådhusrättens sessionsrum.

II Adolfs privilegier för Sala stad å pergament med vidhängande sigill; drottning Kristinas konfirmation av samma privilegier, likaledes å pergament med vidhängande sigill; ett stort antal kungl. brev och resolutioner, däribland ett kungl. brev från så avlägsen tid som 1554; rådhusrättens domböcker och magistratens protokoll i nära fullständigt skick fr. o. m. 1737 (spridda årgångar från tiden före branden finnas jämväl bevarade); bergsrättens proto-

[1] Målat i början på 1900-talet på bekostnad av staden efter original å Gripsholm.

[2] Inköpt av staden 1836. Se Bergsrättens prot. 4/8 detta år.

[3] Skänkt till staden av gruvingeniör G. Billow. Pihl var aldrig bergmästare i Sala, som man skulle tro av underskriften å porträttet. Född i Sala var han i yngre år ingeniör vid gruvan här och bergshauptman (bergmästare) i Falun 1794—1834.

koll för åren 1737—1854 i någorlunda komplett skick; gruvrättens protokoll för åren 1652—1853 med åtskilliga luckor här och där (att dessa protokoll för tiden före 1736 undgått förintelse vid den stora branden får väl tillskrivas den omständigheten, att desamma vid katastrofen varit utflyttade till gruvan); kämnärsrättens protokoll i ganska obruten svit; jordeböcker, lantmäterihandlingar, däribland 1701 års revningsbok, och en rätt så fullständig samling av stadens räkenskaper; bouppteckningar för åren 1695—1707, 1718—1728 samt 1736—närvarande tid; småprotokoll i övrigt i komplett skick efter 1736.

En av stolarna vid rådhusrättens bord.

Av dessa handlingar äro domböckerna och protokollen ävensom bouppteckningarna inlevererade till landsarkivet i Uppsala för tiden före 1820.

De viktigaste av de i arkivet förvarade kartorna äro följande: laga skifteskarta över Sala stads skog, upprättad åren 1810—1812 av E. A. Müller, fastställd 1836; laga skifteskarta över Sala Bergslags stadsjords inrösningsjord, upprättad av A. G. Hillbom åren 1868—70, fastställd 1891 (7 delar); karta över den till Sala stad hörande gruvfrälsejorden, upprättad av J. R. Kökeritz åren 1893—95 (14 delar); karta över tilldelningar i Sala stad, upprättad år 1915 av Fr. T. Pettersson; registerkarta för Sala stad, upprättad åren 1919 och 1920 av Axel Hanzon; samt slutligen de olika stadsplanekartorna.

ÖVERINSEENDET ÖVER BEBYGGELSEN. Härom innehålla privilegierna två särskilda stadganden. Uti mom. 4 förordnas, att borgmästare och råd,[1] bland sina uppgifter, jämväl skulle hava att "bjuda och befalla" ifråga om byggnadsverksamheten inom samhället, gatornas skötsel däri inbegripen, och uti mom. 9 bestämmes, att två borgare, "gode och beskedlige män och de sig på byggningar förstå" skulle utväljas till byggmästare. Dessa byggmästare skulle tillse, att de publika husen höllos vid makt, och att enskilda personer vid sina husbyggnader icke tillåto sig några avvikelser från vedertagna

[1] Beteckningen under början av 1600-talet på rådhusrätt och magistrat. I detta fall avses naturligen magistraten.

bruket. Vidare skulle de jämte delegerade från magistraten icke mindre än fyra gånger om året hålla husesyner i staden; härvid påträffade bristfälligheter skulle genom byggmästarnes försorg skyndsamt avhjälpas. Privilegierna lämnade icke något tydligt uttalande om magistratens förhållande till byggmästarne, men troligen förhöll det sig så, att magistraten hade de åliggganden, som i våra dagar fullgöras av byggnadsnämnden, och att byggmästarne tillsammans skötte de bestyr, som stadsbyggmästaren nu för tiden ombesörjer. Denna anordning med två borgare som experter i byggnadsfrågor hade i längden befunnits otillfredsställande, ty uti 1715 års räkenskaper se vi, att staden förskaffat sig en fast anställd stadsbyggmästare.[1] Enligt en 1733 antagen instruktion skulle stadsbyggmästaren hava att efter magistratens befallning, ombesörja reparationer av stadens hus, att övervaka gatornas skötsel och, i händelse av försummelse härutinnan, anmäla sådant för laga näpst, att hava uppsikt över stadens vägar och broar samt att ordna med vintervägh̊allningen inom stadens område. Av denna instruktion synes det således, som om stadsbyggmästaren icke haft något att göra med den enskilda byggnadsverksamheten. Magistraten behöll tydligen själv uppsikten häröver. Efter 1708 har stadsbyggmästare ständigt funnits i Sala och finnes allt förtfarande.

Genom 1737 års förening (Bilaga XI) mellan staden och bergslaget blevo bebyggelseärendena överflyttade från magistraten till bergsrätten. Den med dessa ärenden följande uppsiktsskyldigheten utövade bergsrätten genom delegerade ur rådmännens krets. Bergsrätten utsåg nämligen årligen två rådmän, i vanligt fall en magistrats- och en bergsrådman, för varje kvarter, således tillhopa 8 stycken. De sålunda utsedda delegerade hade att under utövandet av sin uppsiktsverksamhet påkalla biträde av stadsbyggmästaren. Enligt vad man kan sluta av flera ställen uti magistratens protokoll, var den nämnda överflyttningen av bebyggelseärendena likväl icke fullständig. Magistraten hade nämligen fortfarande kvar bestyret med prästgårdarnas och stadskvarnarnas reparation. Beträffande kvarnarna hade även de 24 äldste åtskilligt att säga till om.

Flera gånger möter man i bergsrättens protokoll från 1700-talet, särskilt under de vidlyftiga förhandlingarna om stadens återuppbyggande efter 1736 års brand, antydningar om, att det skulle finnas en stadens byggnadsordning, men troligen fanns icke under hela århundradet någon riktig, av vederbörande myndighet fastställd sådan. Vi få stöd för detta antagande genom ett ännu i

[1] Stadens räkenskaper mellan 1680 och 1715 äro förkomna. Uti 1715 års räkenskaper finna vi, att 10 daler smt. utbetalades som lön åt stadens byggmästare Lars Christiernsson jämte en antydan därom att denne blivit antagen till platsen redan 1708.

stadens arkiv förvarat, år 1796 uppsatt byggnadsordningsprojekt, uti vars ingress omtalas, att det dittills varit omöjligt åstadkomma en ändamålsenlig byggnadsordning på grund av den ständigt pågående sönderstyckningen av stadens tomter. Vi kunna icke tyda detta på annat sätt, än att stadens gårdsägare tillåtit sig en del självsvåld mot de efter stora branden 1736 antagna reglerna för tomtstyckningen. Det nämnda projektet, som tillkommit i sammanhang med en ny planritning av staden, vilken planritning uppenbarligen avsåg att för framtiden fastställa tomternas storlek och form, omarbetades tydligen flera gånger, ty först den 2 juni 1807 vann detsamma K. Maj:ts fastställelse uti en avsevärt ändrad form. Redan § 1 i den nya byggnadsordningen innehåller ett par oväntade nyheter. Den som ämnade uppföra byggnad å en förut obebyggd tomt skulle till magistraten — obs.! icke till bergsrätten — ingiva planskiss över tomten och ritning över tilltänkta byggnaden. Vidare skulle magistraten vid sin granskning av planskiss och ritning rådföra sig, icke med stadsbyggmästaren, utan med konstmästaren vid gruvan. Orsaken varför uppdraget att nagelfara tomt- och byggnadsritningar återflyttats på magistraten, finnes icke angiven, och vi tillåta oss icke heller någon gissning härom. Då 1807 års byggnadsordning jämväl i övrigt innehåller en del saker, som belysa förhållanden i det gamla Sala, och då densamma icke är så avskräckande lång, hava vi tagit oss före att avtrycka dokumentet i sin helhet. (Bilaga VIII).

Då bergsrätten 1854 avskaffades, återfick magistraten sin ursprungliga befogenhet i fråga om byggnadsverksamheten i vår stad, men redan på 1870-talet inträdde en förändring härutinnan. År 1874 fick riket, som bekant, sin första bygnadsstadga, och en av nyheterna i denna stadga var den, att överinseendet över byggnadsverksamheten i stad skulle besörjas av en byggnadsnämnd. Salaborna grepo sig genast an med att utarbeta en byggnadsordning, som stode i överensstämmelse med byggnadsstadgan. Arbetet härmed bedrevs raskt, och den 22 november 1875 fastställde Konungens Befallningshavande i länet den nya byggnadsordningen, vilken än i dag äger gällande kraft. Redan innan denna byggnadsordning var färdig, tillsattes en av fem personer bestående byggnadsnämnd att tjänstgöra från den 1 januari 1875. Av dessa fem personer utsågo stadsfullmäktige tre och magistraten två. Magistratens inflytande på byggnadsärendena blev således icke helt och hållet avkopplat. För innehållet uti 1875 års byggnadsordning lämnas här icke någon redogörelse. I förbigående kunna vi likväl nämna, att en del förhållanden växt förbi bestämmelserna uti vår snart 50-åriga byggnadsordning, och omarbetning av densamma kan räknas som en fråga, som högljutt ropar på behandling. Närmaste orsaken till att ingenting åtgjorts för att låta vår byggnadsordning, så

att säga, följa med tiden, ligger icke uti oföretagsamhet hos våra regerande fäder, stadsfullmäktige, utan däruti att vi, liksom hela landet, vänta på att riksdagen skall giva det erforderliga direktivet genom en ny byggnadsstadga för riket.

Det har sedan flera år tillbaka varit på tal, att staden skulle förskaffa sig en stadsingeniör, men frågan härom har gång på gång skjutits åt sidan, förnämligast därför att det ansetts mindre lämpligt att belasta stadens budget med nya utgifter. En icke så obetydligt bidragande orsak till frågans undanskjutande har nog också varit, att stadens nuvarande stadsbyggmästare Fredrik Ericsson skött sin sak på ett sådant sätt, att behovet av en stadsingeniör icke gjort sig allvarligt påmint.

Stadens byggnadsnämnd har haft lyckan att behålla sina ordförande under osedvanligt lång tid. Magistratssekreteraren (sedermera borgmästaren) O. V. Lundberg förde sålunda ordförandeklubban från och med 1875 till och med 1882, rådmannen N. A. P. Rothén från och med 1883 till och med 1908 — alltså ett kvartssekel — samt ingeniören O. W. Dahlgren från och med 1909 till inpå året 1921, således endast tre ordföranden under den avsevärda tidrymden av 46 år. Samtliga dessa tre hava gjort sig välförtjänta av ett erkännande för sitt dugande, uthålliga och icke alltid så trevliga arbete i stadens tjänst. Vid ingeniör Dahlgrens död 1921 övertogs ordförandeskapet av borgmästaren I. Hedman, och om honom blir nog i sinom tid anledning att fälla samma erkännande ord, som givits hans tre företrädare.

BRANDVÄSENDET. Vi få nu till en början hänvisa till mom. 13 uti privilegierna, där stadens grundläggare lämna föreskrifter om, huru brandväsendet skulle ordnas i det nya stadssamhället (se bilaga III). Såsom redan framhållits, har bebyggelsen i Sala varit i hög grad sammanträngd och dessutom hava uti stadens flesta gårdar under äldre tider funnits lätt antändbara upplag av foder o. dyl.. Härförutom voro anordningarna för brandvakthållningen och eldsläckningen ytterst bristfälliga. Enligt 1654 års räkenskaper sköttes sålunda vakthållningen av endast en vårdväktare, och ända till mitten av 1700-talet hade staden icke mer än en brandspruta. Under de första hundra åren av sin tillvaro skonades likväl staden från svårare eldhärjningar. Den stora branden 1736, vilken finnes omnämnd i annat sammanhang, drog med sig en hel del konsekvenser, bland annat den, att anstalter vidtogos för att söka skydda samhället från ett upprepande av den svåra hemsökelsen. En av de första åtgärderna i den vägen, sedan staden rest sig en smula ur ruinerna, var magistratens beslut 1738 att låta reparera "stadens spruta, som vid branden blifwit förbränd och ganska skadad". Den huvudsakligaste vikten synes

man emellertid hava lagt vid vakthållningen. Utom de för sådant ändamål anställda vårdväktarna — 1681 hade staden fått en andra väktare — åtogo sig stadsborna själva att i tur och ordning förrätta brandvaktstjänst. I regel patrullerade två sådana frivilliga varje natt. Vid marknader och helger, då eldstäderna anlitades flitigare än vanligt, ävensom vid hårt väder förstärktes vaktmanskapet. På flera ställen uti magistratens protokoll — vi nämna exempelvis den 13 juli 1750 — talas om 1748 års brandordning för staden, men detta dokument har icke kunnat återfinnas. Vi kunna likväl sluta oss till, att brandordningen innehöll föreskrifter för såväl brandvakthållningen och andra skyddsåtgärder som även tillvägagångssättet vid släckning av eld. Det framgår även, att stadens borgmästare var självskriven chef för brandväsendet. Under 1700-talet möter man då och då uti handlingarna en hel del beslut angående stadens brandverk. Vi tillåta oss här nämna ett par. Den 3 september 1757 bestämdes, att vid stadens brandspruta skulle vara anställda två brandkommissarier — antagligen motsvarande sprutmästare eller sprutchefer —, att sprutan vid eldsvådetillfällen skulle betjänas av 16 pumpare, växelvis 8 åt gången (8 stycken skulle arbeta, under det att 8 skulle stå bredvid och vila sig), att stadens skomakare, försedda med becktråd för slanglagning, skulle hålla sig i närheten av sprutan för att ingripa i den händelse sprutslangen råkade gå sönder, samt att stadens snickare skulle ägna sig åt bergningsarbete, erkannerligen bergning av möbler. Den där föreskriften om becktråd vittnar ju om icke så liten förtänksamhet! Den 30 september 1739 förordnades, att var och en, som bar eld i öppna kärl från gård till gård, skulle vara förfallen till böter. På den tiden var nämligen icke alls ovanligt, att grannar "lånade eld" av varandra. 1762 fick staden en andra spruta med liknande servis som den första (se magistratsprotokollet den 19 juni d. å.) 1766 skaffade sig staden ett brandsegel, och på 1780-talet uppkom förslag om antagande av en sotaretaxa.

År 1807 fastställde K. Maj:t ny brandordning för staden, och enligt den lades hela ledningen av brandverket i magistratens hand. Borgmästaren, vare sig han nu ägde några förutsättningar för uppdraget eller icke, skulle vara brandchef och fyra magistratsrådmän brandkommissarier (tydligen motsvarande våra adjutanter hos brandchefen). Rådmännen i övrigt, icke endast de återstående magistratsrådmännen utan även bergsrådmännen, skulle vid eldsvåda hava åliggandet att tillse, det gällande föreskrifter och vedertagen ordning följdes överallt i staden. Närmast skulle de tillse, att vindsluckor och dörrar, framför allt i uthus, voro stängda, att vatten och handsprutor funnos tillgängliga å alla gårdar för släckande av kringflygande gnistor etc. etc. Magistratssekreteraren och stadskassören skulle genast begiva sig till

rådhuset för att vara till hands, om det påfordrades att bortföra stadens handlingar och kassor. För liknande ändamål skulle två kyrkorådsledamöter inställa sig i kyrkan. Cheferna för stadens bägge sprutor skulle magistraten utse bland ståndspersonerna eller borgarne, men sprutmästarna, som hade att tillse, att sprutorna ständigt höllos i brukbart skick, ävensom sprutornas servis, bergningsmanskap o. s. v., kunde magistraten däremot taga ur vilken samhällsklass som helst. Vidkommande säkerhetsåtgärderna mot eldfara innehöll 1807 års brandordning förvånansvärt detaljerade bestämmelser. Vintertiden skulle vakar hållas öppna å Ekeby damm och Lillån. Gårdsägare, som hade brunnar, skulle vid sin inkörsport hava ett kar fyllt med vatten. Vid eldsvådor skulle detta kar, i den mån dess innehåll användes, ideligen påfyllas. Brandvakten i staden skulle ombesörjas av stadsbetjänterna och särskilda brandvaktkarlar (föregångare till de s. k. nattpoliserna; benämningen vårdväktare synes hava fallit bort). Vid inträffande eldsvåda skulle brandvakten allra först tillse, att ingen människa i det brinnande huset blev lämnad sovande. Därefter skulle brandbefälet och klockaren väckas, den sistnämnde för att giva brandsignaler medels klämtning i kyrkklockorna. Brandvakten hade dessutom en för oss mera främmande uppgift. Den skulle nämligen nattetid, så snart klockan slagit, utropa detta å gatorna. Utropen började klockan 9 på kvällen och upprepades vid varje full timme hela natten igenom. Utropen skedde sålunda — vi taga exempelvis det första för natten —: "klockan är 9 slagen. Guds härliga, milda och mäktiga hand bevare vår stad från eld och brand. Klockan är 9 slagen!" Brandordningen av 1807 innehöll slutligen noggranna föreskrifter om sprutmönstringar och brandsyner. Delegerade ur magistraten skulle hålla brandsyn två gånger om året med biträde av en hel del funktionärer såsom stadsfiskal, stadsbyggmästare, sprutmästare, murare, kakelugnsmakare, sotare m. fl. Brandsynerna, som försiggingo under vissa högtidliga former, bl. a. skulle stadens silverbeslagna stav bäras i spetsen för synemännen, då de tågade genom gatorna, voro enligt vad äldre stadsbor vetat berätta muntra tillställningar. Det var nämligen ett sedan långt tillbaka vedertaget bruk, att gårdsägarne skulle traktera syneförrättarna, och att avslå bjuden traktering ansågs givet som en grov oartighet. Under sådana omständigheter är det ju icke så märkligt, om stämningen bland synemännen blev en smula hög och glad.

Bland angelägna uppgifter, som mötte stadsfullmäktige redan i början av deras verksamhet, var reformering av stadens brandväsende. En fullmäktigeledamot, färgaren O. F. Wedin, som vid flera tillfällen ådagalagt sitt livliga intresse för brandfrågor, väckte 1867 motion om tillsättande av en kommitté med uppdrag att avgiva förslag till omändring och modernisering av stadens

brandverk. Motionen bifölls och uti kommittén insattes, förutom Wedin, bl. a. borgmästare Bovin och ingeniör Johannes Holmgren. Den av kommittén utarbetade brandordningen, som antogs av stadsfullmäktige, vann Konungens Befallningshavandes fastställelse den 15 juni 1870. Många av bestämmelserna uti 1807 års brandordning, framför allt bestämmelserna om skyddsanordningarna, hade bibehållits. Den väsentligaste nyheten bestod däri, att stadsfullmäktige skulle utse brandchef, vice brandchef ävensom en branddirektion. Denna direktion bestod av fyra ledamöter, däribland brandchefen och vice brandchefen, och hade att i sin ordning utse befäl för stadens sprutor, vilkas antal nu ökats till 6 stycken, 4 större och 2 mindre, vidare tillsätta såväl befäl som manskap i bergningskåren och vid brandseglen som även servis vid sprutorna, hava uppsikt över brandredskapens behöriga skötsel etc., etc. Vid eldsvådorna skulle brandchefen hava oinskränkt befälsrätt. Brandvakten utövades av stadens två poliskonstaplar och sex patrullkarlar (nattpoliser). Vid stark blåst ägde direktionen förstärka vakten med lejd hjälp. Brandsyn skulle förrättas en gång om året av en magistratsledamot och brandchefen samt de övriga funktionärer, som omnämndes i förra brandordningen. Såsom ny signal vid utbrytande eldsvåda förekom nu skjutande med kanon.

Bland stadens äldre brandchefer hava vi att komma ihåg garvaren August Lundberg; flera äldre Salabor hava försäkrat, att han var klippt och skuren till brandchef, han var lugn, bestämd och samtidigt rapp i beslut och handling. Den som under eldsläckningsarbetet visade liknöjdhet eller trilska, kunde påräkna att få göra bekantskap med brandchefens hårda nävar.

År 1879 gjorde staden ett förvärv, som var ägnat att avsevärt höja brandverkets prestationsförmåga. Stadsfullmäktige inköpte nämligen detta år en Ludvigsbergs ångspruta med förmåga att medels två slangar avgiva 800 à 900 liter i minuten eller mera sakkunnigt uttryckt, med en effektivitet av 800 eller 900 minutliter. Sprutan har vid flera tillfällen varit av ovärderligt gagn, icke minst vid den stora branden 1880.

År 1874 utkom, som bekant, brandstadgan för rikets städer, och meningen var, att städerna skulle lämpa sina brandordningar efter denna stadga, men Sala gjorde sig ingen brådska härmed; staden hade ju helt nyligen ändrat om sitt brandväsende. Vid den nyssnämnda branden 1880 framträdde emellertid en hel del skröpligheter i stadens brandverk, och stadsfullmäktige voro eniga därom, att något måste åtgöras för att bättra på detsamma. Som vanligt tillsattes en kommitté med uppgift att bl. a. utarbeta ny brandordning, och som vanligt tog kommittén god tid på sig. Först den 11 mars 1884 fastställdes den nya brandordningen, vilken hade gällande kraft ända till 1916. Enligt denna brandordning skulle stadsfullmäktige välja brandchef, vice brandchef

och brandnämnd. Nämnden, bestående av brandchefen, ordförande, vice brandchefen samt fyra andra ledamöter hade att tillse, det stadens eldsläcknings-, bergnings- och räddningsredskap ständigt befunno sig i användbart skick. Brandchefen, som fortfarande skulle hava att ensam föra befälet vid eldsvådetillfällen, förordnar befäl och servis vid såväl eldsläcknings- som bergningsavdelningarna. Brandvakten skötes av stadens poliskonstaplar och nattpoliser. Bestämmelserna i övrigt äro av ungefär liknande innehåll som bestämmelserna uti 1870 års brandordning.

Under de 32 år som 1884 års brandordning haft gällande kraft, har staden varit förskonad från mera förödande eldsvådor, tack vare brandkårens duglighet och raskhet. Trots detta förhållande räknade brandstodsbolagen Sala som en mycket riskfull plats. De höllo före, att stadens brandredskap vore föråldrad och dess brandkår icke fullt tillförlitlig. Det var också under trycket av brandstodsbolagens påminnelser, som stadsfullmäktige under de första åren av detta århundrade beslöto sig för en del åtgärder, som varit revolutionerande ifråga om vårt brandväsende. Staden fick nämligen slag i slag vattenledning, elektrisk brandtelegraf och tidsenlig brandkår. Vattenledningen, som blev färdig 1903, kan mata 6 à 8 slangar — någon kortare tid, en timme eller så, ända till 10 slangar — med en effektivitet av 300 minutliter på varje slang. För att antyda trycket i vår vattenledning kan nämnas, att vattenytan i vattentornets cistern normalt ligger 42 meter över stadens torg. Efter vattenledningens tillkomst har det visat sig, att även mycket elakartade eldsvådetillbud utan svårighet kunnat bemästras. "Det är väl ingen konst att vara brandchef, då man i en handvändning kan vräka ut en hel syndaflod över brandhärden", yttrade den duktige brandchefen plåtslagaren Sjöberg, då vattenledningen för första gången togs i anspråk för en eldsvåda.[1]

Samtidigt med vattenledningens anläggande inmonterades den elektriska brandtelegrafen, och, sedan detta arbete var klart, kunde man gripa sig an med brandkårens omläggande efter nyare principer. Med hänsyn till de små resurser, Sala hade att lita till, måste naturligen tanken på en fast kasernerad brandkår genast övergivas. Ej heller fann man lämpligt att införa det s. k. Karlstadssystemet, en kombination mellan brand- och poliskår. Man bestämde sig för att anställa en brandchef och en brandmästare (tillika vice brandchef) ävensom en elitkår på ungefär 30 unga och kraftiga män, som skulle förbinda sig att ständigt vara beredda att vid signal i brandtelegrafen utan varje dröjsmål inställa sig å plats, som vederbörande befäl genom telegrafen angivit. Redan 1903 började den nya brandkåren tagas i anspråk,

[1] Vattenledningen finnes omnämnd jämväl på annat ställe i detta arbete. (Kap. om hälsovården).

och har den hitintills visat sig fylla de förväntningar man ställt på densamma. Det behöver väl icke särskilt nämnas, att elitkåren och dess befäl åtnjuter avlöning av staden. Den värnpliktiga kåren upplöstes icke genom denna anordning, men de värnpliktiga utkallas endast vid sådan eldsvåda, som visar sig vara av den hotande beskaffenhet, att fara föreligger, det elitkåren ej förmår ensam bekämpa densamma.

Staden hade nu fått sitt brandväsende någorlunda tidsenligt ordnat, och det återstod att få en ny brandordning för staden. Det såg verkligen ut, som om detta skulle hava varit det svåraste av alltsammans. Det dröjde nämligen ända till 1916, innan stadsfullmäktige voro färdiga att antaga vår nu gällande brandordning. Konungens befallningshavandes fastställelse å densamma följde den 20 februari 1917. Någon närmare redogörelse för denna brandordnings mycket detaljerade föreskrifter kommer icke att lämnas och torde väl icke heller av någon önskas.

Brandchefer:

1871	Färgaren O. F. Wedin
1872—1876, 1878 } 1879, 1881—1886 }	Garvaren August Lundberg
1877	Snickaren Z. Johansson
1880	Handlanden Otto Zetterström
1887—1906	Plåtslagaren B. A. Sjöberg
1907, 1908	Ingeniören Edvard Tour
1909—1918	Ingeniören Arthur Åhman
1918	Löjtnant Curt Camitz samt en del av året Brandmästaren Leonard Larsson
1919—	Vagnmakaren J. A. Westerberg

INNEBYGGARNA

Folkmängdsuppgifter angående Sala stad för äldre tider än 1749 hava icke stått att anskaffa, men fr. o. m. detta år allt intill närvarande tid finnas tillförlitliga sådana. Uppgifterna äro sammanförda uti bilaga IX. Av denna folkmängdstabell se vi, att, trots tillbakagång då och då, innevånarnas antal, som 1749 uppgick till 1,636, sakta men säkert ökats, så att antalet 1920 belöpte sig till 7,786. Anmärkningsvärt liten var ökningen under tiden 1760—1815, endast 255 personer, anmärkningsvärt stor däremot under femårsperioden 1820—1825. Förklaringen till sistnämnda förhållande få vi söka däri, att silververkets arbetsfolk vid gamla hyttan, vilket förut varit kyrkoskrivet inom Sala socken, 1824 överfördes till stadsförsamlingens kyrkoböcker. I mitten på 1870-talet, då staden fick järnväg, blev uppsving på olika områden, något som ju också framgår av befolkningssiffrorna. År 1906 hitförlades Västmanlands Trängkår, och härigenom tillfördes samhället ett par hundra nya medlemmar.

En tabell[1] över födda, döda och vigda under tiden 1747—1920 har jämväl utarbetats och finnes intagen uti samma bilaga. Vad som närmast tilldrager sig uppmärksamheten uti denna senare tabell är den höga dödligheten åren 1773 och 1857. Förklaringen ligger däruti, att Salaborna det förra året anfäktades av en smittosam, "hetsig sjukdom, rötfeber, rödsot", och det senare året hade påhälsning av koleran.

Inflyttningar i och utflyttningar från staden förekommo fordomdags i mycket ringare omfattning än nu för tiden. Till stöd för riktigheten av detta påstående anföres, att jorden endast undantagsvis såldes till främlingar, att det var förenat med vissa svårigheter för "utbördingar" att vinna burskap som handlande och hantverkare, samt att ett stort antal gruv- och hyttarbetare genom flera släktled haft sin verksamhet inom samhället. Nytt folk uppenbarade sig egentligen endast inom tjänstemännens klass, särskilt beträffande de högre posterna. Sålunda har det funnits ett enda Salabarn bland stadens borgmästare (Carl Petter Wahrenberg), och ingen enda bergmästare eller bergshauptman har kunnat räkna Sala som födelsebygd.[2]

[1] Bägge dessa tabeller äro utarbetade, till och med 1849 av docenten K. A. Edin i Uppsala och därefter av kyrkoherden M. Magnéli, Sala.

[2] En av Falu gruvas bergmästare var däremot född i Sala, nämligen And. Pihl, vilkens porträtt finnes å vårt rådhus.

Av de nuvarande innevånarna bo ungefär två tredjedelar inom den planlagda staden och en tredjedel på stadens område. Huru denna fördelning tett sig fordomdags är ej bekant, men under de perioder, då silververket varit i full gång, får man väl antaga, att befolkningen ute på området varit jämförelsevis större än nu.

I fråga om de personer, som hade något att säga till om beträffande stadens angelägenheter, möter man ideligen sammansättningen bergsmän och borgare. Man frestas tro, att bergsmännen utgjorde en grupp för sig och borgarne en annan. Så var emellertid icke förhållandet. Om man tar begreppet borgare i dess inskränktare betydelse av personer, som fått burskap att idka handel eller hantverk, då blir det så, att många bergsmän jämväl voro borgare, och att nästan alla borgare voro bergsmän. Taga vi däremot begreppet i dess vidsträcktare bemärkelse av stadsinnevånare i allmänhet, får man säga, att alla bergsmän voro borgare och många borgare bergsmän. I allt fall är sammansättningen bergsmän och borgare mångtydig.

Om vi taga hänsyn till förhållandena här i staden, sådana de voro före mitten av 1800-talet, och verkställa en uppdelning av stadens innevånare, så skulle en dylik uppdelning få ungefär detta utseende:

I bergsmän — tjänstemän = stadens och gruvans högre och lägre tjänstemän, vilka innehade bergsmansjord; det var t. o. m. i vissa fall föreskrivit, att tjänstemän måste äga sådan jord, t. ex. stadens borgmästare och rådmän;

II bergsmän — borgare (i inskränkt mening) = de stadens handlande och hantverkare, som samtidigt med sitt egentliga näringsfång brukade bergsmansjord; vid sökande av burskap som handlande eller hantverkare räknades innehav av bergsmansjord såsom en merit;

III bergsmän = sådana personer, som uteslutande ägnade sig åt skötseln av bergsmansjord; som förut är nämnt i kapitlet om jordförhållandena voro dessa under I—III förtecknade samhällsmedlemmar även ägare av gårdstomt inne i den planlagda staden; till grupp III räknas de bönder i kringliggande orter, vilka särskilt under förra delen av 1800-talet i rätt stort antal förvärvat sig bergsmanjord;

IV tjänstemän = sådana stadens och gruvans tjänstemän, som ej innehade bergsmansjord; under grupperna I och IV inbegripas jämväl här boende tjänstemän, som hade sin huvudsakliga verksamhet förlagd utom staden, såsom ortens domare, länsmän, officerare vid Västmanlands regemente; det hände, att även sådana tjänstemän innehade bergsmansjord;

V borgare (i inskränkt mening) = handlande och hantverkare, som ej ägde bergsmansjord;

VI återstående samhällsmedlemmar = gruvjordsägare, tilldelningsinnehavare, arbetare, betjänte, handelsbiträden, gesäller, lärlingar, tjänstefolk och med dessa jämställda personer.

Hade någon av de under IV—VI uppräknade jordbruk, så var det gruve- eller tilldelningsjord, och hade någon av dem egen gård inne i staden, så låg den på s. k. nybyggaretomt. För att få en föreställning om, huru många personer, som hörde till var och en av dessa grupper, hava kommunalskattelängder för två år genomgåtts, nämligen för åren 1717 och 1848, således en av de äldsta bevarade och en av de yngsta för det "Gamla Sala". Mantalslängder hade naturligen varit mera upplysande uti detta hänseende, men sådana längder hava icke varit tillgängliga. Enligt de nämnda skattelängderna fördelade sig de skattebetalande Salaborna på de olika grupperna sålunda:[1]

Grupp	År 1717	År 1848
I	40	30
II	30	45
III	190	100
IV	5	45
V	15	75
VI	195	665

Om man fått med barn och andra icke skattebetalare, d. v. s. stadens alla innevånare, är det mycket sannolikt, att grupp VI proportionsvis ökats allra kraftigast; det förhåller sig ju alltid så, att barnantalet är större bland de fattigare klasserna än bland de välsituerade.

Om nu också ovanstående tabell icke säger så synnerligen mycket i fråga om hela befolkningens fördelning, så blir den däremot betydligt mera talande, om man söker utröna maktfördelningen inom samhället under forna tider. På grund av de förhållanden, som tillskapades vid stadens grundläggning, blev bergsmannaintresset (grupperna I—III), med vilket gruvintresset av naturliga skäl var sammankopplat, mycket starkt dominerande i den kommunala förvaltningen. Det förtjänar kanske också påpekas, att uti den ovannämnda sammansättningen bergsmän och borgare, bergsmännen nämnas först. Så småningom växte sig, om vi så få uttrycka oss, de rena tjänstemanna- och borgareintressena (grupperna IV—V) starkare och starkare, och av tabellen kunna vi se, att dessa grupper år 1848 bildade en icke alls föraktlig motvikt

[1] Det är kanske nödigt betona, att de för gruppernas storlek angivna talen endast äro approximativa.

mot de under äldre tider nära nog allenarådande bergsmansgrupperna. Gruppen VI, den ojämförligt manstarkaste, får lämnas ur räkningen, då fråga är om maktfördelning, ty denna grupp var nära nog helt och hållet utestängd från inflytande på stadens allmänna angelägenheter. Efter 1852, då tillåtelse gavs att skilja bergsmansjorden från gårdstomterna inne i staden, hava bergsmännen trängts tillbaka allt mer och mer, så att de för det närvarande intaga en rätt så blygsam plats vid de offentliga ärendenas avgörande. Maktfördelningen i närvarande tid är något närmare berörd i kapitlet om förvaltningen, dit ju maktfördelningsfrågan rätteligen bort förläggas.

Förr i tiden indelades Salaborna även uti ståndspersoner och icke-ståndspersoner. Till de förra hörde stadens och gruvans tjänstemän, stadens förnämligare köpmän, ortens domare, fogde, häradsskrivare och länsmän, ävensom här boende officerare och civilmilitärer vid Västmanlands regemente. Till icke-ståndspersoner räknades stadens alla övriga innebyggare. Denna indelning hade, som vi skola se, under 1700-talet en viss betydelse uti skattehänseende, i det att vissa, mera tillfälliga skatter uttogos endast av ståndspersoner. Om man nu bortser från denna omständighet, så var indelningen ståndspersoner och icke-ståndspersoner ungefär lika intetsägande som våra dagars "överklass och underklass" "bättre och sämre".

En så att säga extra-ordinär samhällsklass i det gamla Sala, vilken är svår att infoga i någon av de nämnda grupperna, bildades av de s. k. skojarne.[1] En hel del mer eller mindre beryktade marknadsresande-familjer hade under förra delen av 1800-talet kommit att taga sitt hemvist här i Sala. Anledningen till att Sala blev lyckliggjort med detta främmande, är icke känt, men sannolikt har staden att härför tacka sina stora marknader, som hitlockade äventyrare av alla kalibrar. Skojarne bodde företrädesvis i västra kvarteret, som härför hedrades med namnet Skojarekvarteret. Flera av dem voro gårdsägare och ansågos sköta den till gården hörande bergsmansjorden på ett förträffligt sätt. Såsom skojarnes hövding härskade under många år en hästbytare av norsk extraktion vid namn Korsgård, och som god andre i sällskapet uppträdde en herre med det ståtliga namnet Gripenfeldt. En för äldre Salabor bekant figur, hästbytaren van der Hagen, som också hörde till samlingen, intog däremot icke någon befälsställning. Den manliga delen av sällskapet var mestadels borta på marknader runt om i landet, och Salaskojarne, som

[1] Flera av uppgifterna härför i detta kap. grunda sig på muntliga upplysningar av gamla Salabor; särskilt vill förf. tacksamt nämna löjtnanten F. Aminoff och fru Agnes Lundberg, änka efter garverifabrikören Aug. Lundberg och dotterdotter av rådman Weijel i Sala. Bägge hava åberopat icke allenast egna iakttagelser utan även vad de hört berättas av ännu äldre Salabor.

voro kända överallt, hade lyckats förskaffa sig ett stadgat anseende för sina affärstrics. Vid våra egna marknader kommo de naturligen mangrant hem och togo livlig del uti kommersen, enkannerligen uti hästbytesaffärerna. Under hemmavaron icke endast vid marknaderna utan även vid jul och andra högtider förde skojarne ett muntert liv; deras bullrande och rikliga kalas voro vitt bekanta. Märkligt nog hade ordningsmakten i Sala icke några svårigheter att komma till rätta med dem. Man antar, att en överenskommelse träffats dem emellan, att de här hemma skulle uppträda så vitt möjligt korrekt. Visserligen ställde de till slagsmål, understundom av blodig natur, dels inbördes, dels med utomstående, men regel var, att sådana affärer uppgjordes utan inblandning av rättvisans tjänare. Men gavs det möjlighet att även här göra ett skälmstycke, så lämnades naturligen icke ett sådant tillfälle obegagnat. Det berättas sålunda, att Korsgård en gång bjudit hem till sig en borgare här i staden, och att under detta besök gästen kommit att slå en trymå i golvet. Korsgård yrkade nu, att gästen, som enligt Korsgårds förmenande förfarit vårdslöst, skulle betala den sönderslagna praktpjäsen. Gästen lät sig emellertid icke förbluffa utan anställde genast en undersökning, därvid befanns, att trymån blivit uppgillrad på sådant sätt, att, om man satte sig på en viss stol, trymån skulle ramla i golvet. Gästen hade naturligen persvaderats att sätta sig just på denna stol. Vidare undersökning gav dessutom vid handen, att trymån varit värdelös, redan innan den gick sin undergång till mötes. Denna Korsgårds kupp, som här anföres såsom exempel på hans metoder, medförde icke någon vinning alls utan i stället åtskilligt obehag. Då Korsgård nalkades sina dagars slut, skänkte han några prydnadsartiklar till kyrkan, bl. a. järnurnorna vid ingången till gamla kyrkogården, och stiftade dessutom en fond, som ställdes under fattigvårdsstyrelsens vård, allt detta uppenbarligen i syfte att få något på kreditsidan vid den stora domedagsuppgörelsen. Efter den stora branden 1880, då hela västra kvarteret jämnades med jorden, hava skojarna så småningom försvunnit från stadens horisont.

Efter de nu lämnade uppgifterna angående innevånareantal och klassfördelning, kan det kanske vara av intresse att söka tränga de gamla Salaborna en smula närmare in på livet för att se, hurudana de i verkligheten voro. Vi hava förut påpekat, att den år 1852 av Kungl. Maj:t lämnade tillåtelsen att skilja bergsmansjorden från gårdstomterna inne i staden med därav föranledda utflyttningar hade ett förmånligt inflytande på stadens bebyggelse, utseende och trevnad. Vi våga nu påståendet, att detta inflytande sträckte sig även till en stor del av stadens innebyggare (vi undantaga här det mindretal, som kunde räkna sig till ståndspersonernas klass). Det påstås ju, att människorna få sin prägel av den miljö, i vilken de leva, och Salaborna före 1850-talet

levde uti en med landsbygdens befolkning likartad miljö. Bergsmännen och alla hos dem anställda voro sålunda hela året sysselsatta med grovt och tungt arbete (jordbruk, kreatursskötsel samt körslor vid gruvan). Deras i regel små och obekväma bostäder lågo inklämda å de trånga tomterna bland ladugårdar och stallar med deras kreatursbesättningar och gödselsamlingar. Vanligtvis var endast ett rum uti bergsmansstugorna, nämligen köket, ombonat och lämpligt som bostad under den kallare årstiden, vilket hade till följd, att köket under större delen av året fick utgöra gemensam samlingsplats för hela familjen såväl natt som dag. Vi, "sena tiders barn", äro vana, att gatulivet i en stad icke kommer riktigt i gång förrän sent fram på morgonen, och att det håller i sig till sent på kvällen, vanligen inemot midnatt. I det gamla Sala var nog förhållandet det rent motsatta. Tidigt på morgnarna, då kreaturen tarvade skötsel, och då bergsmännen skulle ut till sina jordbruk och sina gruvkörslor, mötte man liv och rörelse överallt i staden. Alla dessa, som börjat sin dag tidigt, gingo också tidigt till vila, och det här ej avsedda mindretal, som fingo börja sitt arbete längre fram på dagen och förty icke behövde draga sig tillbaka för dagen så tidigt, förmådde nog icke ensamma giva gatubilden någon större livaktighet. Under den mörkare årstiden var det för övrigt regel, att alla, såväl finare som enklare, vid mörkrets inbrott kröpo in i sina hem och skruvade för sina fönsterluckor. Staden vilade nu i lantligt lugn. Att företaga promenader å stadens gator efter mörkrets inbrott var ju också förenat med vissa äventyrligheter, då staden saknade all yttre belysning.[1] Om vi nu tänka oss in uti de sålunda anmärkta förhållandena, blir det uppenbart, att Sala icke blott liknade utan var en bondby, att innebyggarna drogo sig fram under samma villkor som bönderna, samt att de även sågo ut som bönder och betedde sig som sådana, d. v. s. att de ägde böndernas enkla vardagsmässighet i sin yttre skickelse, sävlighet, betänksamhet etc. Vi tro oss kunna draga denna slutsats om innebyggarna (fortfarande med undantag av den förnäma klicken) så mycket säkrare, som Sala i gamla tider på grund av de dåliga kommunikationerna var isolerat och således uteslutet från inflytelser från den stora världen. Efter de förändringar, som ägde rum genom ovan omförmälda tillåtelse av 1852, har staden, i synnerhet sedan samhället fått järnväg, växt ut till en stad i nutida bemärkelse, och jämsides härmed

[1] Först år 1843 fick staden yttre belysning, i det att Bergsrätten den 28 sept. d. å. beslöt att uppsätta fyra argandska lampor, en i vartdera av torgets hörn. Dessa lampor matades med tran eller rovolja. Så småningom utökades lampornas antal, så att jämväl andra delar av staden än torget blevo försedda med belysning. Den 11 sept. 1867 fattade stadsfullmäktige beslut om att successivt ersätta de argandska lamporna med gasoljelampor, vilka år 1902 i sin ordning ersattes med elektrisk belysning.

hava innebyggarne avlagt bondeskepnaden och blivit "stadsbor"; om nu detta varit till lycka eller tvärtom, är vanskligt att avgöra.

Efter detta försök att få en föreställning om de gamla Salabornas rent yttre uppenbarelse, skola vi nu söka leta fram några drag, som äro ägnade att upplysa, huru de voro beskaffade i övrigt. Vi kunna då på en gång tala om, att många bland dem varit grälsjuka och småsinnade, icke utan benägenhet att överflytta sina inbördes tvister från det sakligas till det personligas område. Detta stygga omdöme kan stödjas på uppgifter i domböcker och protokoll, ur vilka vi härefter skola anföra en del exempel. Vid allmän rådstuga den 25 november 1668 höll borgmästaren Anders Persson (Bergström) ett anförande av ungefär följande innehåll: "Jag har under många år varit häradsskrivare och befallningsman, därunder jag förhållit mig "skickligen, hövligen och rätt". Jag har därefter under 11 års tid varit den ene borgmästaren i denna stad, och kan jag taga Gud och mitt eget samvete till vittne på, att jag under alla dessa år haft stadens bästa för ögonen. Jag har också alltid beflitat mig om att ärligen tala ut, vad jag ansett vara rätt, men sanningen föder hat. Att så förhåller sig, har jag nyligen fått erfara. Då jag för några dagar sedan besökte rådman Per Nilsson[1] för att överlägga med honom om avfattningen av en skrivelse till landshövdingen, mötte mig Nilsson under hotfulla åtbörder med det påståendet, att han skulle vara två gånger ärligare och bättre karl än jag är. Tycker Ni, att detta är riktigt sagt? De 24 äldste svarade enhälligt, att rådman Nilssons yttrande icke vore så mycket att fästa sig vid, och att borgmästaren Persson alltfort åtnjöte deras fulla förtroende. Rådman Nilsson, som var närvarande, blev icke det minsta imponerad av de äldstes svar utan vidhöll med ljudlig stämma i allas närvaro, att han ansåge sig vara dubbelt så bra karl som borgmästaren Persson. Den andre borgmästaren Per Hansson Zenius, som för övrigt var Perssons svärson, blandade sig nu i saken för att söka neutralisera det fula angreppet på ämbetsbrodern, men det synes som om Zenius saknat erforderlig pondus för att härvidlag kunna uträtta något. Rådman Nilsson talade brutalt om för Zenius, att han alls icke vore mannen att yttra sig om andra människors "conduite" och slutade sålunda: "Jag anser mig vara fyra gånger så bra karl som Zenius". Efter detta besked var Zenius tyst. Denna passus anföres för att visa, dels att rådhusrättens ledamöter icke drogo sig för att offentligen gräla med varandra,

[1] Denne Per Nilsson, som antog tillnamnet Wolf, blev stadens borgmästare efter And. Persson och var tydligen en förmögen man. Han upptages nämligen i taxeringslängderna som ägare av flera tomter. Hans änka donerade en hel tomt till innehavaren av stadens kyrkoherdetjänst.

dels att ett sådant gräl ansågs lämpligen kunna ställas under bedömande av allmänna rådstugan.

Vid ett par tillfällen — under förhandlingarna på 1730-talet om stadens återuppbyggande efter stora branden och i början på 1800-talet, då frågan om skogens uppdelande på bergsmännen började att bli aktuell, — rådde här i Sala mycken oro i sinnena, och därunder blottade sig människorna en smula för eftervärlden. Vid det förstnämnda av dessa tillfällen var det nära nog fullständig anarki inom vårt samhälle. Knappast någon var nöjd med de utredningar, som verkställdes i och för stadens nya planläggning. Alla höllo envist fast vid, att de skulle uppbygga sina hus på de gamla tomterna. De, som makats bort från närheten av torget, rasade värst, och det fåtal lyckliga, som undfått utvidgade tomter uti centralare delar av staden, beskylldes naturligtvis att stå i maskopi med förrättningsmännen. Av dem, som voro allra mest högljudda under dessa strider kunna nämnas auditören Windrufwa, rektor Hollstenius, kvartermästaren (sedermera rådmannen) Hallfast samt handelsmannen Nubb och hans hustru. Ingen av dessa nekade sig något i fråga om närgångna personliga angrepp.

Vid samma tid rådde oenighet emellan magistratens ledamöter av följande anledning. Då handlanden och gästgivaren Anders Roos, som blivit vald till rådman 1740, skulle taga säte i rådhusrätten, sökte de förutvarande rådmännen hindra detta; de ansågo sig nämligen av så "god qvalitet", att de skäligen icke kunde sitta i rätten tillsammans med en sådan person som Roos. Postmästaren och rådmannen, det bör kanske också tilläggas gamle karolinen och bullermakaren Nils Reuterhusen, som förde ordet vid attacken mot Roos, utslungade bland annat den beskyllningen, att Roos' hustru, Carolina Brottman, gjort sig skyldig till stöld, innan hon blev gift med Roos, och, då Roos höll till godo med en dylik maka, så visade detta en så betänklig brist uti hans "conduite", att en upphöjelse till rådmansvärdigheten borde vara utesluten. Borgmästaren Bjugge erinrade, att han icke ägde någon befogenhet att avvisa Roos, då han blivit vald i laga ordning. Vid detta besked uppstego och avlägsnade sig ur rättssalen rådmännen Reuterhusen, Johan Urlander, Clas Dames och Anders Ekholm. Rätten blev sålunda icke domför, varför borgmästaren skyndsammeligen anmälde förhållandet i hovrätten, vilken resolverade, att, därest de opponerande rådmännen icke togo reson, extra rådmän genast skulle anställas. Då Reuterhusen, som fått fullmakt att tala å sina kamraters vägnar, envist vidhöll den intagna ståndpunkten, valdes stadskassören Johan Utterberg, handlanden Erik Axelsson, stadssekreteraren Sam. Tilliander och kämnären Johan Haraldsson såsom extra rådmän. Dessa fyra jämte borgmästaren och rådmannen Johan Horneman, som ej deltagit uti

förföljelsen mot Roos, bildade nu för en tid framåt Sala rådhusrätt. Den obstruktion, som sålunda tillställts, kom naturligen till vidare behandling i hovrätten. För det de fyra rådmännen "otillbörligen" uppstigit ur rätten, fingo de böta 30 daler silvermynt var och förklarades förlustiga hälften av sina löneförmåner, så länge de avhöllo sig från tjänstgöring. Reuterhusen och Dames fingo dessutom böta, därför att de uppträtt oregerligt uti bergsrätten. Hovrättens dom gjorde verkan. En kort tid efter domens kungörande återintogo nämligen de fyra rebellerna sina rådmansstolar. Förhållandet mellan Roos och hans antagonister blev givetvis under den närmaste tiden därefter ganska kyligt, och bättre blev det icke heller, då vederbörande fingo böta för ärekränkning mot fru Roos.

I detta sammanhang kunna omtalas även ett par andra drag av självsvåld hos rådmännen. Den 5 november 1739 anmanades stadsfiskalen Säfstrand inför sittande rådstuvurätt, att han noggrannare än hittills skulle tillse, att överflödsförordningarna efterlevdes. Säfstrand svarade, att han visserligen märkt, att tjänstepigor köpte otillåtet tyg, men att kämners praeses rådman Reuterhusen vägrat mottaga stämning härom; för den skull hade han icke kunnat åtgöra något i saken. Denna anmälan måtte hava verkat, ty redan den 28 i nämnda månad dömdes en piga till 8 dagars fängelse, för det hon burit sidenmössa. Den 13 januari 1743 företrädde komminister Forsgren inför rådhusrätten och anmälde, att rådman Reuterhusen, vilken, som vi sett, jämväl var postmästare, vägrat utlämna ett från domkapitlet till Forsgren ankommet brev. Reuterhusen svarade omedelbart: "Jag har tagit del af brefvets innehåll och kan inte se, att det är någon brådska med utlämnandet". Hovrätten, som fått kännedom om Reuterhusens originella sätt att sköta sina uppgifter, anmanade vederbörande se till att kämnärsrätten fick en annan praeses. Reuterhusen blev arg och avsade sig genast platsen som kämners praeses. Rådman Norstedt valdes omedelbart till efterträdare. Kvartermästaren Carl Hallfast, som valdes till magistratsrådman 1744, var också en gammal karolin och bråkmakare. När han skulle taga säte i rådhusrätten, anvisades han som nyvald nedersta platsen; detta behagade icke Hallfast, som genast tillkännagav: "Jag, som tjänat konungen och fått kvartermästares avsked, sitter icke nedanför dessa", syftande på de fyra bland rådmännen, som icke varit nog lyckliga att få "tjäna konungen". På borgmästarens föreställning intog han emellertid den honom tillkommande platsen. I fortsättningen tillställde Hallfast flera gånger bråk och tvister icke endast med kamraterna i rätten utan även med andra stadsbor. En gång visade det sig emellertid förmånligt att hava honom att tillgå. Då de upproriska dalkarlarna tågade genom staden 1743, hade man anledning befara en hel del obehagliga

uppträden. Det uppdrogs nu åt Hallfast att ordna med dalkarlarna under deras vistelse här i staden, ett uppdrag, som han skötte con amore och till samhällets stora belåtenhet.

Vid det andra här ovan omförmälda orostillfället, d. v. s. i början på 1800-talet, utmärkte sig särskilt en bergsman, förre sjökaptenen N. M. Wikström, för sina grovt hänsynslösa anfall mot magistraten och bergsrätten. Kaptenen Wikström ivrade naturligen att få skogsuppdelningen till stånd, och därför blevo bergslagets samt stadens ämbets- och tjänstemän, bland vilka de förnämsta motståndarna till uppdelningsprojektet voro att finna, i första hand föremål för kaptenens och hans anhängares vrede. Värst ansatt var bergshauptmannen Per Staaff, den förnämste bland motståndarna. Borgmästaren Wahrenberg förföljdes särskilt, därför att han varit för godtrogen mot de två förskingrande stadskassörerna, bröderna Söderström. För dem, som möjligen undra över, vad förskingring ur stadskassan hade att göra med skogens uppdelning, är det nog erinra, att kaptenen och hans meningsfränder utnyttjade alla utvägar, som ledde till det åsyftade målet att sänka ämbets- och tjänstemännens prestige. Kaptenen Wikström ägnade all sin tid och all sin kraft att förfölja stadens och bergslagets myndigheter; han har dessutom gjort sig mödan att samla och till trycket befordra icke allenast sina egna och sina anhängares utgjutelser utan även, berömvärt nog, motståndarnes svarsskrivelser. Volymen, varav ett exemplar finnes i stadens arkiv, innehåller icke mindre än 784 sidor, och på dessa sidor möter man otroliga mängder ovett. Redan titeln på boken lovar gott: "Sala Bergslags- och Stads Styrelse i sin förnedring, tecknad uti de rättmätiga klagomål öfwer Tjänstemannawåld och anförtrodda, Allmänna Medels förskingring, som, å egna och det lidande Samhällets Wägnar, hos Kongl. Maj:ts Befallningshafvande i Wästerås blifvit framställda och widare å wederbörlig Ort komma att fullföljas af N. M. Wikström, capitain". Som exempel på bokens innehåll anföres här några rader uti ett av angreppen på bergsrätten: "Om nu okunnigheten, i bredd med eget och magtägande Wänners egennyttiga intressen, warit verksamma medel till utöfning af dessa Domares tagna steg, så synes, att blotta åtanken däraf borde hos hvar af dessa Kännare af Embetsmannapligt och skyldigheter injaga Skräck och fasa. Huru mången gång har man icke, dels med Lindriga, dels med Hårdare slag, förgäfwes oroat Edra rostiga och knarrande jernportar för sanning och rättwisa. Nu, då det hiskeliga ögonblick är för hand, att Konungens Allernådigaste och wisaste Författningar liksom trampas af Domarens fot, nu, då Lagkränkaren upphäfvit sig som Talare för en stor del Ortens Innewånares förmente men i högsta måtto skadliga intresse, nu, då man genom långwarig erfarenhet förnummit, huru dessa egennyttans trälar ända till tjugu-

fallt öfver sin ägande rätt tillgripit Stadens skog, synes tid wara, att den lidande borde komma i åtnjutande af sin tillständiga rätt". Vid den tid, då fejden pågick som värst, var Carl Petter Wahrenberg borgmästare och Per Staaff bergshauptman; bägge dessa hava gjort sig kända som hyggliga och stillsamma män. I denna omständighet få vi söka förklaringen till, att kaptenen Wikström och hans trogna ostraffat fingo hålla på med sina smädelser. När bergshauptmannen af Forselles kom hit till samhället 1817, hade striden lagt sig en smula, men icke helt upphört. Myndigheterna hade nu fått en ämbetsbroder, som kunde ge opponenterna svar på oförskämdheterna.

Under den stora skogsprocessens dagar i slutet på 1880-talet och början på 1890-talet rådde även mycken osämja inom samhället, därunder ett flertal samhällsmedlemmar dokumenterade sig såsom småsinnade, ja, i några fall t. o. m. som lågsinnade. Om detta samhällskrig hänvisas till kapitlet om jordförhållandena.

Vid genomgåendet av stadens domböcker och därmed sammanhängande magistratsprotokoll har författaren givetvis haft sin uppmärksamhet företrädesvis inriktad på magistratsärendena, under det att "målen", såväl de civila som de kriminella, endast genombläddrats. Att av en dylik iltågsresa genom domböckerna draga några bestämda slutsatser vidkommande de gamla Salaborna i deras förhållande till "rättvisan", är nog icke tillrådligt. Det intrycket har man emellertid kvar efter resan, att skuldfordrings-, arvs- och jordatvister varit synnerligen talrikt förekommande, och att processlystnaden varit mycket stor; processobjekten hava i många fall varit rena bagateller. Vidare märker man, att ringare brott och förseelser, såsom slagsmål, ärekränkningar, fylleri, överträdelser av gällande bestämmelser ifråga om tillverkning och försäljning av brännvin samt andra överträdelser av ordningsstadganden förekommit ofta, synnerligast i sammanhang med marknaderna, men att grövre brottmål varit anmärkningsvärt få. Till belysning av detta sistnämnda förhållande kan omnämnas, att dödsstraffet (efter 1729) tillämpats endast uti följande fall[1] 1) fältskärsgesällen Christoffer Pressling, som begått "den wederstyggliga tidelagssynden", dömdes den 1 februari 1733 till döden (halshuggas och å båle brännas), vilken dom gick i verkställighet den 19 april samma år; 2) drängen Fredrik Olofsson Fremell, som likaledes begått tidelagsbrott (jämte stöld), dömdes härför den 30 juli 1733, att "mista lif sitt och i galge hängas"; domen gick i verkställighet den 17 december året i fråga; 3) avskedade soldaten Carl Malm blev för dråp å sin hustru dömd att mista högra handen, halshuggas och steglas; domen, som avkunnades den 25 oktober 1744, gick i verkställighet; 4) guldsmeden Magnus Westling och hans

[1] Om något fall skulle hava undgått uppmärksamheten, torde detta benäget ursäktas.

gesäll Daniel Elfsberg dömdes 1755 för myntförfalskning, den förre att mista ära och liv, den senare att vara ärelös, stå i påle viss tid, slita spö samt arbeta i halsjärn hela sin återstående livstid å Marstrands fästning. Domen blev vid underställning icke ändrad; 5) bonden Johan Mattsson från Forneby, Möklinta, dömdes den 2 mars 1756 till döden för det han vid besök å Sala marknad slagit ihjäl en sin granne, bonden Isac Johansson. Mordet skedde på landsvägen invid Ekeby Damm emellan staden och Väsby gård. Mattsson halshöggs i Bråsta backe den 15 juni 1757; 6) hyttarbetaren Daniel Mattsson Åkerblom, som dränkt sin hustru i Sala Damm, dömdes den 27 juli 1763 att härför mista högra handen, halshuggas och steglas. Domen gick i verkställighet. Åkerblom kunde icke uppgiva annat motiv för sitt brott, än att hustrun "varit så elak"; 7) den 13 maj 1856, natten mot annandag pingst, blev föraren av posten mellan Falun och Sala utsatt för mordförsök vid Fäsbohultbacken strax norr om Broddbo. Postföraren blev endast skadskjuten och hade kraft nog att föra skjutsen fram till Broddbo by. Redan påföljande dag häktades arrendatorn Anders Erik Andersson i Skatslätten såsom misstänkt för brottet. Andersson nekade till en början, men, när bevisningen mot honom blev allt för besvärande, fann han för gott erkänna, att han begått brottet i syfte att råna posten. Såsom anstiftare till brottet angav han bonden och hästskojaren Jan Erik Norén i Skräddarbo, Möklinta, vilken jämväl häktades. Norén försökte slingra sig ifrån delaktigheten i brottet, men bevisningen mot honom blev fullt bindande. Den 12 september 1856 dömdes såväl Andersson som Norén till döden. Vid underställning fastställdes domen ifråga om Andersson, men mildrades till livstids straffarbete för Norén. Andersson dog å fängelset i Västerås, innan domen hann verkställas. Norén dog även kort därefter å Långholmen. Den bössa, som Andersson begagnat vid mordförsöket, finnes förvarad å rådhuset som ett "kuriosum".

Att bestämma huruvida "processandet" och brottsligheten i Sala varit större eller mindre än uti andra städer, är omöjligt, då vi för äldre tider sakna rättsstatistik, som härvidlag kunde lämna nödiga jämförelsepunkter; rättsstatistiken, som finnes utarbetad i mera tillgänglig form från slutet av 1850-talet, visar för vårt samhälles vidkommande, att de ovan omförmälda iakttagelserna vid dombokens genombläddrande i vissa hänseenden finna sin motsvarighet i senare och senaste tiders Sala. Av rättsstatistiken kan man sålunda finna, att Sala i förhållande till sin storlek haft höga siffror i fråga om tvistemålens, de ringare brottens och förseelsernas antal, att särskilt fylleriförseelserna varit mycket ymnigt förekommande, ävensom att de grövre brottmålen varit få. Om man studerar våra gamla domböcker, om också aldrig så flyktigt, kan man icke undgå att lägga märke till bredden och mångordigheten

vid behandlingen av förekommande mål och ärenden. Detta omdöme gäller huvudsakligen för 1700-talet. Ett exempel må anföras. Häradshövdingen Claës Jacob v. Wallvik hade låtit en skomakarehustru förfärdiga en nattröja av nankintyg. Detta föranledde en mycket omständlig rättegångsförhandling. Skräddareämbetet anmälde skomakarehustrun för obehörigt intrång uti dess rättigheter, och åklagaren, lågande av heligt nit, angrep häradshövdingen för överdådet att använda nankintyg uti en nattröja. Det fanns nämligen vid denna tid, 1760, en del besvärliga bestämmelser uti gällande överflödsförordningar. Behandlingen av detta struntmål upptar ungefär 12 sidor i domboken, och utslaget, som utmynnar i bötesstraff för såväl häradshövdingen som skomakarehustrun, fyller 5 hela sidor.[1]

De gamla Salaborna voro tydligen mycket hårda och liknöjda mot sina fattiga och orkeslösa. Det förekommer ofta i Magistratens protokoll, att de arma hjonen på stadens hospital (kombinerad fattiggård och sjukstuga) läto framföra klagomål, att de svulto och ledo nöd. Detta synes icke hava rört vederbörande något vidare djupt; man ser sålunda aldrig, att några anstalter vidtogos för att avhjälpa eländet, med undantag därav att det ibland sattes upp en böneskrift till landshövdingen, att han måtte försöka utverka något från det allmännas sida åt fattighjonen på Sala hospital. Riktigt beklämmande verkar följande episod. Vid Magistratens sammanträde den 4 december 1738 inkommo klagomål av ovan antytt innehåll från fattighjonen. Med anledning härav lät Magistraten förekalla hospitalsföreståndaren, handlanden Northun, för att inhämta dennes yttrande över klagomålen. Northun medgav, att hjonen ledo nöd, tilläggande: "Det finnes ju ingenting att ge dem, och jag för min del har ingen lust att ligga i förskott". Icke något förslag om huru saken borde ordnas, icke ens ett beklagande ord från Northuns sida avhördes. Magistraten gjorde heller ingenting åt saken.

Stadens forna innebyggare påstås hava varit svåra att fångas av s. k. väckelsepredikanter. Om nu detta är en förtjänst eller ett fel, får läsaren själv avgöra. Orsaken till en sådan otillgänglighet skulle vara att finna uti följande förhållande. Sala stad var fordomtima ett mycket "fint" pastorat, och en naturlig följd härav var den, att staden i regel hade att glädja sig åt mycket dugande kyrkoherdar. Väckelsepredikanterna, som på många platser i vårt land åstadkommit så mycken villervalla uti religiöst hänseende, lämnades icke tillfälle att breda ut sig inom vårt samhälle. De kraftfulla och vakna kyrkoherdarna höllo efter dem med lämpliga medel, och sådana medel stodo till buds i vidsträcktare mån förr i tiden än nu. Salaborna, som funno uppbyggelse i sina kyrkoherdars predikningar, hade icke någon trängtan efter väckel-

[1] Domboken 1/9 1760.

sepredikanternas förkunnelser. Kyrkoherdarna höllo god ordning och tukt inom församlingen. Försummelse av gudstjänsten beivrades kraftigt, och härvidlag togs även den världsliga myndigheten till hjälp. Ett par exempel må anföras. Den 31 maj 1736 sakfälldes hattmakaren Nils Molin till 6 daler silvermynt böter, därför att han kommit till kyrkan, sedan gudstjänsten börjat. Den 24 november 1740 fick en informator Petter Enrot inför Magistraten varning, för det han underlåtit bevista gudstjänsten under flera på varandra följande söndagar. Prosten Schwerin, som höll mycket hårt på kyrkotukt, tillrättavisade en av sina komministrar, för det han låtit några löjtnanter under pågående gudstjänst tala högt med varandra inne i kyrkan utan att avstyra ofoget. Komministern lär hava svarat: "Jag tordes inte ingripa mot löjtnanterna, när som helst kan ju någon av dem bliva min förman".[1] Lämpligen kan också följande uti en kyrkobok återfunna anteckningar om borgmästaren Wicander här återgivas: "Han var god jurist, men i kyrko- och nattvardsgång kallsinnig".

Frikyrkoverksamheten, vilken naturligen icke inbegripes under vad ovan sagts om väckelsepredikanternas ansatser, har i Sala haft ungefär samma omfattning som annorstädes i vårt land. Sala stads missionsförening bildades i början på 1870-talet och räknar för närvarande 350 medlemmar. Den livaktiga föreningen har utmärkt sig för stor offervillighet icke allenast ifråga om missionen utan även, då det gällt att förskaffa egen gudstjänstlokal, den 1903 färdiga, ståtliga och stilfulla missionskyrkan. Sala baptistförsamling grundades 1875 och räknar 110 medlemmar. Metodistförsamlingen bildades 1887 och uppgår dess nuvarande medlemsantal till 43. Sala har även sedan 1887 en avdelning av frälsningsarmén.

Enligt vad man kan skönja, voro de gamla Salaborna icke heller lätta att locka till politiska äventyrligheter. Vi kunna anföra åtminstone två fall, som ganska tydligt bestyrka ett sådant förhållande. Då de upproriska dalkarlarna på sitt tåg mot Stockholm 1743 kommo hit till Sala, utlovade de guld och gröna skogar, om Salaborna ville ansluta sig till upprorsrörelsen, men Salaborna förblevo lojala. Förtjänsten av att vårt samhälle icke drogs in uti detta ödesdigra företag, torde likväl till en del få tillskrivas den omständigheten, att staden vid tiden i fråga hade en duglig och icke så litet fintlig borgmästare, Eric Ugla, vilken med tillhjälp av rådman Hallfast och några andra behjärtade män lyckades leda opinionen bland stadsborna i en för dalmasarna ogynnsam riktning. Det andra fallet inträffade 1788. Konung Gustaf III hade som bekant nämnda år genom en del officerares ovärdiga förhållande råkat

[1] Se Cecilia Bååth-Holmberg: En storman. För att förstå komministerns svar erinras, att Schwerin var löjtnant, då han utnämndes till kyrkoherde i Sala.

uti en mycket otrevlig situation. Det upprop, som konungen i anledning härav utfärdade till svenska folket, vann stor genklang i Sala. Vid ett möte, som avhölls här i staden för att överlägga om konungens framställning, uttalades enhälligt, att Sala skulle hjälpa konungen i den mån, det lilla samhället förmådde. Vilken omfattning hjälpen i verkligheten fick, är emellertid obekant.

Anmärkningsvärt är även Salabornas intresse för skytterörelsen. År 1861 bildades Sala Skarpskytteförening, och det dröjde ej längre än ett år, innan föreningen förskaffat sig egen skjutbana och särskild uniform. Efter några år fick föreningen dessutom av Sala damer mottaga en fana, en av de dyrbaraste någon skytteförening ägt. Exercisövningar höllos å den väster om staden belägna bergslagsängen eller som den sedermera kallades skarpskytteplatsen. Det var nämligen så, att skarpskyttarna icke fingo uteslutande ägna sig åt målskjutning utan måste även öva exercis, om något statsanslag skulle kunna påräknas. Något som bidrog att sammanhålla föreningens medlemmar ävensom att värva rekryter var den omväxling och trevnad, som föreningens ledande män förstodo att anordna vid sammankomsterna. Vi kunna särskilt erinra om sången och musiken. Redan 1863 bildades skarpskyttarnas sångförening, och var sångföreningens framgång alldeles given, då den hade lyckan att till sin anförare förvärva sångarveteranen och sångarentusiasten löjtnant Feodor Aminoff. Ungefär samtidigt med sångföreningens bildande anordnades jämväl bland skyttarna en musikkår, sedan nödiga mässingsinstrument anskaffats genom frivilliga gåvor. Sångarna och musikanterna bidrogo icke allenast till trevnadens höjande utan även till upphjälpande av skarpskytteföreningens ekonomi genom konserter, baler o. d. Senare delen av 1860-talet var Sala skytteförenings glansperiod. Exercisövningar, målskjutningar och utmarscher avlöste varandra ideligen, och Salaskyttarna voro under denna tid fruktade konkurrenter vid alla prisskjutningar. Äran av detta förhållande får i avsevärd grad tillskrivas föreningens överbefälhavare kaptenen Alarik Fredenberg, en mycket dugande och inom vidsträckta områden intresserad man, som aldrig sparade någon möda, då det gällde skarpskytteföreningens bästa. I gengäld kom kapten Fredenberg i åtnjutande av en fullständigt enastående popularitet inom skyttekretsar. Intresset för skarpskytterörelsen började emellertid under 1870-talet att avdomna, och det var med stor möda vederbörande förmådde sammanhålla föreningarna. I avsikt att inblåsa nytt liv i rörelsen läto kapten Fredenberg och några andra för saken intresserade inflytelserika personer år 1878 utfärda inbjudan till ett skarpskyttemöte i Stockholm. Kallelsen hörsammades ganska allmänt, och från detta möte härleder sig uppslaget till bildande av skyttegillena. Kapten

Fredenberg, som vid denna tid var riksdagsman, väckte motion om statsanslag till skyttegillena, även om de icke, såsom de gamla skarpskytteföreningarna, övade exercis, utan endast målskjutning. Motionen bifölls, och skytterörelsen hade nu kommit in i sin modärna gestaltning. Sala Skyttegille var det första skyttegille, som bildades i Sverige; dess stadgar fastställdes av Konungens Befallningshavande i länet den 28 november 1878. Under de år, som förflutit efter gillets bildande, har detsamma deltagit uti en stor mängd prisskjutningar, och man torde kunna säga, att Salaskyttarna även i senare tid hävdat sitt forna anseende. Bland pris, som vunnits bör omnämnas Göteborgs Skyttegilles vandringspris, som Salaskyttarna år 1891 under tävling med ett trettiotal föreningar lyckades förvärva. Gillet förlorade visserligen denna pokal följande år, men detta skedde efter ett ärofullt nederlag. Gillet, som för närvarande räknar omkr. 200 medlemmar, för allt fortfarande en mycket livaktig tillvaro. Vid målskjutningsövningarna, som hållas vid gillets välordnade skjutbana i Bråsta backe, är tillslutningen mycket stor, och att träffsäkerheten hos Salaskyttarna icke minskats under de sista åren, kan man sluta av de många vandringspris, som medförts från tävlingar med Västmanlandsskyttar. Bland de män, som tagit en särskilt aktiv del i föreningens, resp. gillets verksamhet, vilja vi här omnämna, förutom kaptenen Fredenberg, bergsrådmannen C. J. Lundberg (född 1810, död 1868), dennes son garverifabrikören Aug. Lundberg (född 1839, död 1887) samt redaktören Aug. Söderholm (född 1860, död 1922). Den sistnämnde, som från 1881 ända till sitt frånfälle varit aktiv skytt, fördes genom sin intresserade verksamhet för skyttesaken fram till ledamotskap av Överstyrelsen för landets skyttеväsen.

Bergsrådman C. J. Lundberg i skarpskytteuniform.

De gamla Salaborna voro utmärkta för sin gästfrihet. Ingenting fick fattas, då det var "främmande på stan". Länets hövdingar, som fordom mycket ofta besökte staden, torde icke haft anledning klaga över snål behandling. I stadens räkenskaper finnas upplysningar om de ståtliga kalas, som avhöllos vid landshövdingebesöken. "Knorr" över utgifterna till dessa kalas förekom tydligen aldrig; "knorr" över andra omkostnader var däremot icke någon ovanlighet. Stor var givetvis fästglädjen, då staden hedrades med kungliga besök. Märkligt nog möter man icke några utdebiteringar för de kungliga

personernas välfägnande. Tydligen togo de in hos bergmästaren (bergshauptmannen) på Väsby. Dessa fästtillfällen föra tanken direkt in på den frågan, huru Salaborna allmänt taget roade sig. Innan vi gå att svara härpå, i den mån en dylik fråga numera kan besvaras, torde vara skäl uti att taga reda på teater- och utskänkningsförhållandena fordomdags i Sala. Första gången Magistraten uppvaktades av "Commedianter" med begäran att få uppträda här i staden var, så vitt vi kunnat finna, år 1734.[1] Magistraten ställde sig mycket oförstående, och under motiveringen, att "staden icke hade behov av några skådespel", avslogs framställningen. Bättre tur hade en teatertrupp, som hitkom 1759.[2] Denna tilläts nämligen spela en "commedia" uti brunnshuset, en byggnad, som för Sala Hälsobrunns räkning var uppförd i Brunnsparken (möjligen på samma plats där nuvarande brunnssalongen ligger). Sedan nya rådhuset blivit färdigt 1783, uthyrdes rådhusvinden åt kringresande teatersällskap. Att stadens myndigheter kunde finna sig uti, att teater spelades på rådhuset under vanliga förhållanden, kan man nog förstå, men att tålamodet räckte till vid marknaderna, då det spelades varje dag, ofta flera gånger om dagen, och då teaterpubliken till övervägande del bestod av mer eller mindre berusade marknadsbesökande, är däremot svårare att fatta. År 1824 skedde äntligen en förändring. Detta år inrättades på initiativ av några teaterintresserade stadsbor en teater å vinden till jägmästaren Govenius' (nuvarande fru Ahlgrens)[3] gård i norra kvarteret. De för teaterns anordnande erforderliga arbetena leddes av den ryktbare eller kanske rättare beryktade teaterdirektören Lambert.[4] Magistraten avsynade anläggningen den 14 februari 1824 och, sedan vissa förbehåll beträffande eldsäkerhetsanordningar uppställts, däribland att kyrkans spruta skulle lånas till varje föreställning, godkändes teatern. Å denna scen spelade under en tidrymd av mer än 50 år såväl resande teatersällskap som amatörer från staden. S. k. sällskapsspektakel voro nämligen icke alls sällsynta i gamla Sala. Självskriven ledare för dessa spektakel var under många år handlanden Barcklind, fader till den bekante operettskådespelaren Calle Barcklind. Å denna scen uppträdde en gång på 1850-talet den världsberömda sångerskan Louise Michaëli, och gamla Salabor erinra sig ännu den förtjusning, som detta besök uppväckte inom samhället. Mellan 1875 och 1920 hava teaterföreställningarna varit anordnade uti olika lokaler, mestadels uti nykterhetsordnarnas sam-

[1] Magistratens protokoll den 29 oktober nämnda år.

[2] Magistratens protokoll den 26 september 1759.

[3] Se kapitlet om bebyggelsen.

[4] En äventyrlig herre, som bl. a. misstänktes för delaktighet uti det Fersenska mordet (Schöldström).

lingslokaler. Först sistnämnda år fick staden en någorlunda ordentlig teater, tack vare intresse och förmåga av initiativ bland "nykterhetsfolket".

I fråga om utskänkningsförhållandena kan omnämnas, att staden i äldsta tider hade dels en gästgivaregård, samtidigt stadens enda hotell, dels ock krogar, vanligen åtta till antalet, två i varje kvarter. Gästgivaregården, som skulle vara det förnämligare utskänkningsstället, höjde sig troligen icke så särdeles högt över krogarna. Stadens fäder ansågo sig sålunda aldrig kunna härbergera och avfästa landshövdingen på gästgivaregården, utan måste han regelbundet inackorderas hos någon borgare, som sedan fick gottgöra sig från stadskassan. I det nya rådhuset anordnades lokaler för stadskällaren (drätselkammaren och stadsvaktmästarens nuvarande rum), och uti dessa lokaler höllos utskänkning en tid framåt, men snart ansåg sig staden böra disponera rummen på annat sätt. Drätselkammarens nuvarande lägenheter förhyrdes sålunda under en följd av år till bergslagskontor. Stadskällaren var härefter och ända fram till början av 1880-talet, då stadshotellet blev färdigt, inrymd uti olika privata hus; vi kunna nämna Karlströmska gården (å Missionskyrkans tomt) och den 1880 uppbrunna Ringdahlska gården (där Svenska Handelsbankens hus nu står). Sedan stadshotellet blivit färdigt, inflyttades källarrörelsen dit och fortgår där än i dag. Några ord torde även böra nämnas om utvärdshuset "Måns Ols". Å den plats, där utvärdshuset nu ligger, hade silververket i forna tider ett dammvaktareboställe. Enligt en i Magistratens protokoll för 1734 förekommande upplysning hette dåvarande dammvaktaren Måns Olofsson, och från honom härleder sig uppenbarligen värdshusets namn. Redan på den tiden synas Salaborna gärna hava sökt rekreation ute vid den vackra sjön Långforsen, och stadsbornas besök därute voro naturligen allra livligast under sön- och helgdagar. Dammvaktarestugan var vid denna avlägsna tidpunkt troligen den enda bostad, som fanns invid östra (staden närmaste) delen av sjön, och under nämnda förutsättningar är det naturligt, att stugan skulle bli platsen för en "servering". I

Måns Ols på 1860-talet.

Magistratens protokoll återfinnas ofta anteckningar om rätt att få hålla utskänkning vid Måns Ols. Den 9 maj 1763, första gången, såvitt vi kunnat se, en dylik framställning gjordes, beviljades hyttstigaren Eric Brodhagen rätt att "wed damwacktaretorpet få hålla dricka och bränwin om söndagarna". Någon matservering omtalas icke. Fullständig restaurangrörelse under sommarmånaderna torde icke hava bedrivits förr än under början av 1800-talet. Den 4 augusti 1831 fick brukspatronen M. Pettersson tillstånd att för några år framåt utöva "tractörsnäring" vid Måns Ols. Härefter torde utvärdshuset ständigt haft fullständig utskänkning[1] och varit öppet varje sommar till trevnad icke endast för stadens egna innebyggare utan även för många främlingar. Ingen främling, som besökt Sala sommartiden, lär väl hava försummat se det vackraste staden äger — Långforsens säreget intagande natur. Salaborna nöjde sig emellertid icke med ett utvärdshus. Under långa tider hölls sommartiden servering jämväl uti stadsträdgården (där Epidemisjukhuset nu ligger).

Sedan vi sålunda fått en liten aning om, huru det var ställt med teater- och utskänkningsförhållandena, skola vi söka antyda, på vilket sätt de gamla Salaborna roade sig. Till en början är det då nödvändigt påpeka ett förhållande, som varit av synnerligt stor betydelse för vårt samhälle, och som längre fram i detta arbete flera gånger kommer att vidröras, nämligen det förhållandet, att staden fick järnvägsförbindelse med yttervärlden först på 1870-talet. Dessförinnan fick man lov att färdas per skjuts landsvägsledes, om man ville besöka en annan stad — en både tidsödande, dyrbar och besvärlig utväg. Resor till andra städer företogos nog icke heller ofta endast för nöjes skull. De gamla Salaborna fingo således utnyttja de nöjesmöjligheter, som voro att tillgå här hemma, och dessa möjligheter voro icke så värst stora. De bättre situerade inom tjänstemanna- och handelsmannaklasserna voro icke flera, än att de kunde bilda ett enda kalaslag, och i stort sett var det nog också så, att alla s. k. bättre familjer kände varandra och umgingos.[2] Höll nu var familj ett par bjudningar årligen, så blev det likväl ett respektabelt antal kalas.[3] Huru det gick till vid ett kalas fordomdags är väl icke så svårt att föreställa sig; det hela avlöpte, enligt vad de ovannämnda sagesmännen berättat, i stort

[1] För några år sedan mistade Måns Ols spritutskänkningsrättigheterna (se kap. om näringslivet).

[2] Att Salafamiljerna förr i världen genom giften voro mycket lierade med varandra, kan man ana bl. a. av den omständigheten, att rådmännen mycket ofta voro jäviga på grund av släkt- eller svågerskapsförhållanden med parter vid rådsturätten.

[3] Att antyda, det ståndspersonernas kalasande stod i något sorts samband med de bland samma personer mycket ofta förekommande konkurserna, är kanske alltför indiskret.

sett ungefär på samma sätt som nu för tiden. Middagar voro emellertid icke så vanliga som i våra dagar, och musik som festingrediens vid familjebjudningarna hörde icke heller till det vanliga. Om familjebjudningarna fordom i något hänseende skilde sig från de nutida, skulle det väl vara däruti, att man förr i världen inte alls fäste sig vid en sådan småsak som att någon eller några av herrarna gjort allt för mycken heder åt trakteringen. Kalasen inom hantverkarefamiljerna försiggingo i det stora hela på enahanda sätt men kanske med en smula enklare och uppsluppnare prägel. I de familjer, som disponerade härför nödiga utrymmen, förekom naturligen vid ifrågavarande tillfällen jämväl dans, men dans var nog i regel förlagd till de subskriberade tillställningar, som icke så sällan höllos uti någon offentlig lokal såsom uti brunnshuset och sedermera uti stora rådhussalen.

För att få en liten inblick uti, huru ståndspersonerna roade sig vid dylika subskriberade tillställningar, har löjtnanten F. Aminoff lämnat följande skildring om Sala Gille:

SALA GILLE.

På initiativ af mera framstående män inom samhället bildades i början eller medlet af 1840-talet ett sällskap, kalladt "Sala Gille", hvilket hade till uppgift att ordna och handhafva offentliga nöjen inom vår stad. Till ledare af Gillets angelägenheter utsågs en direktion af tre män, och valdes härtill: Gruf-ingeniören, sedermera Bergshauptmannen P. N. Sewén, Läraren vid Allmänna läroverket, sedermera Rektorn derstädes fil. Magister J. G. Westman samt Rådmannen C. A. Wahrenberg, hvilken direktion sedermera på ett särdeles utmärkt sätt fungerade inemot 20 år. Wahrenberg var härvid den verksammaste, och biträddes vid balerna förträffligt af madam Nygren som uppasserska, och hvilken vid denna lilla historik ej bör förgätas.

Till bestridande af första kostnaden för möbler m. m. inbetalade hvarje ledamot vid inträdet i sällskapet 2 Rdr 24 skillingar banko eller i vårt nuvarande mynt 3 kr. 75 öre.

LOKAL.

Till lokal för Gillets tillställningar upplät Magistraten rådhusets öfre våning, hvilken på följande sätt användes:

Stora cessionsrummet var balsalong; rummet derinnanför: förmak för damerna; samt rummet utanför detta: damernas afklädningsrum och toilette. Nuvarande väntrum var herrarnas samlingsrum, jemte buffet för servering af glace, mandelmjölk, konfekt m. m.; i det mindre cessionsrummet ordnades spelbord för äldre herrar. I stadsfullmäktiges arkivrum serverades kall sexa, till ett pris af 50 öre person och gång, samt sprit- och maltdrycker; för serverings-rätten erlade stadens gästgifvare till gillet 12 kr. för afton jemte fri förtäring för musiken. Kallsexan anlitades flitigt af herrarna, och damerna serverades från buffeten af sina uppvaktande kavaljerer. Till kapprum för herrarna användes Bergslags-kontorets — nu Drätselkammarens — yttre rum i rådhusets bottenvåning.

BALERNA.

Bland Gillets tillställningar spelade balerna hufvudrollen; dessa höllos kl. 7 em.—1 på natten — stundom dock längre; inträdesafgift 1 kr.; herrarna i frackkostym; dansmusiken utfördes af en kvintett ur Westmanlands Reg:tes musik-kår.

De mest besökta och sålunda äfven mest inkomstbringande voro de s. k. marknadsbalerna under vintermarknaden i februari. Vidare gåfvos baler 2:nan dag Jul, de Kongliga namnsdagarna Oscar eller Karl, samt för öfrigt å lämpliga dagar under vintermånaderna. Vanligen gafs Marie bebådelsedag en barnbal till förmån för Fruntimmers föreningens flickskola i handaslöjd.

Dessutom förekommo mera anspråkslösa samkväm, s. k. soiréer, hvarunder en enkel thé-soupé serverades utan särskild afgift. Vid denna soiré utfördes vanligtvis dansmusiken af någon amatör bland de besökande.

Skarpskytte-rörelsen omfattades i vår stad med stort intresse. Sedan derföre Sala skarpskyttekår bildats, gåfvos ofta baler till förmån för dess kassa, under hvilka dansmusiken utfördes af dess musikkår. Vintersäsongen afslutades ofta med något sällskapsspektakel, till förmån för något välgörande ändamål.

Gillets samkväm präglades städse af enighet och samdrägt mellan de olika umgängeskretsarne; dansen var liflig, stämningen glad; anspråken betydligt mindre än hvad de sedermera blifvit; nöjet var och förblef hufvudsaken. Gillets direktörer höllo noga tillsyn, att städadt umgängesskick iakttogs. För kringresande konsert-givare m. fl. upplåts lokalen mot billig afgift.

Behållningen af influtna medel användes till inköp och underhåll af enkla men hemtrefliga möbler, deribland ett taffelpiano.

GILLETS UPPLÖSNING.

Då staden fått sig en tidsenlig fest-lokal uti det nya stadshotellet, fann litet hvar, att Sala Gille spelat ut sin roll. Dess siste direktörer: Kamrer J. R. Pistolsköld, Handlanden J. Th. Kulin samt Löjtnant F. Aminoff sammankallade derföre dess intressenter till ett slutsammanträde hvilket hölls den 20 Juni 1884, hvarvid beslutades:

att Sala Gille skulle upplösas och dess effekter å auktion realiseras; att af dess tillgångar skulle såsom gåfva till Sala Musikförening utbetalas 400 kr. till bestridande af kostnaden för musikinstrument och noter m. m.; samt att resterande behållning, hvilken sedermera befanns uppgå till omkr. 865 kr. skulle hos stadens Drätselkammare deponeras, för att, om inom 2 år något sällskap med ungefär samma syfte som Sala Gille här bildades, till detsamma öfverlemnas för inköp av ett godt Musik-instrument att uppställas och användas i stadshotellets festsal.

Då Sala Musikförening tycktes fylla detta kraf, öfverlemnade Stadsfullmäktige detta deponerade belopp till Musikföreningen. Den 5 Nov. 1886 beslutade äfven Sala Husbondeförening att upplösa sig samt att dess i Sala sparbank befintliga tillgång skulle likaledes till Sala Musikförening öfverlemnas.

Genom dessa gåfvomedel blef Sala Musikförening satt i tillfälle att från Malmsjös pianofabrik i Göteborg inköpa en särdeles god salongsflygel för ett pris af 1,300 kr. Detta instrument öfverlemnades genast till staden med full eganderätt att användas endast i stadshotellets festlokal, dock med rätt för musikföreningen att afgiftsfritt begagna densamma vid dess öfningar och tillställningar inom lokalen.

Då detta instrument sålunda kan sägas vara ett befintligt minne af det gamla "Sala Gille", ligger det nära till hands att önska dess toner ännu länge måtte bereda nöje och trefnad samt mellan de olika umgängeskretsarna sprida samma endräkt och harmoni, som präglade samkvämen under det gamla gillets glansdagar.

Sala i Maj 1916.

D. F. Aminoff.

Av det anförda se vi, att ståndspersonerna icke hade så synnerligen många utvägar till nöjen, men icke-ståndspersoner, d. v. s. de enklare individerna inom samhället, hade nog i den vägen ännu mindre resurser att anlita. Om någon av dessa ville "slå sig lös" efter dagens slit och släp, så fanns just ingenting annat att tillgå än besök å någon av stadens krogar. Enligt traditionen voro de gamla Salaborna, framför andra gruvarbetarna, svåra på spritdrycker, en tradition, som tydligen är alldeles riktig. Den observationen har nämligen gjorts, att personer, som hava ett tungt och farligt arbete, i genomsnitt förtära mera spritdrycker än andra, och arbetet i Sala gruva var, som vi veta, både tungt och farligt. Superiet drog med sig i vanlig ordning icke endast skövlad hemlycka utan även varjehanda andra otrevligheter, såsom slagsmål och ärekränkningar, därom talrika vittnesbörd återfinnas uti stadens domböcker. De eljest nog så tröga och betänksamma gruvarbetarna blevo rappa i vändningarna, då spriten fått verka. Det behövdes bara, att någon vågade sig begagna öknamnet "gruvkuse" till en gruvarbetare, så återgäldades denna förnärmelse ögonblickligen med en örfil. I domböckerna finnas exempel på, att även mera välsituerade personer ådagalagt råhet och brutalitet. Här anföres ett exempel. En sämskmakare Jacob Ekegren var flera år under senare delen av 1700-talet en verklig skräck för samhället, framför allt när han var berusad, vilket icke alls var någon sällsynt företeelse. Upprepade gånger led han straff för slagsmål med knivskärning. Efter en ogärning, som väckte mycken avsky i samhället, blev han dock slutligen oskadliggjord. År 1788 sparkade han nämligen sin svärfader kopparslageriåldermannen Olof Fredrik Zamelius till döds, och härför dömdes han till 40 par spö och livstids straffarbete å Varbergs fästning, där han avled 1805. Litet omväxling i det väl så skrala nöjeslivet utgjordes dels av de frispektakel, som bjödos på vid stadens marknader, dels av de sommartiden, företrädesvis lördags- och söndagskvällar, ej så sällan förekommande danstillställningarna uti bergsmanslador i stadens närhet. I senare tid har det s. k. småfolket, som i vidsträckt mån anslutit sig till den organiserade nykterhetsverksamheten, förstått att förskaffa sig ett mycket omväxlande nöjesprogram, och med erkännande skall omtalas, att "småfolket" här såsom på många andra platser i vårt land framgångsrikt genomfört experimentet att åstadkomma nöjestillställningar utan tillhjälp av spritdrycker. Biograferna, det allra modernaste nöjet för såväl hög som låg, höra icke ännu till historien.

* *
*

Under 1600-talet begagnade Salaborna uppenbarligen helst sådana namn, som slutade med -son. Uti de få handlingar, (protokoll, räkenskaper och uppbördslängder), som finnas kvar från detta århundrade, vimlar det av Olofssöner, Nilssöner, Perssöner etc. Som exempel kan omnämnas, att stadens bägge borgmästare år 1654 hette Johan Olofsson och Petrus Danielsson, att sex av stadens åtta rådmän hade ett son-namn, de sex hette Sven Pettersson, Eric Grellsson, Jacob Pettersson, Josef Jönsson, Eric Ericsson och Anders Olofsson, samt att gruv- och hyttarbetarna enligt 1674 års avlöningslängd nästan undantagslöst hade något namn på -son. Under 1700-talet synes det som om namnen på -son börjat minska en smula. Orsaken härtill kan möjligen ligga däri, att cheferna vid gruvan tidigt ålade sina arbetare att taga sådana namn, som voro lätta att skilja från varandra. Då denna anordning visade sig praktiskt nyttig, ligger det nära till hands antaga, att stadens övriga innebyggare följde exemplet och undveko son-namn. Följande namnbytesförrättning vid gruvan förtjänar kanske bevaras ifrån glömskan. Den för några år tillbaka avlidne sadelmakaren J. P. Möcklin berättade en gång, att, då hans fader uppsökte bergshauptmannen af Forselles för att betinga sig arbete vid gruvan, anställandet ägde rum på detta sätt. Bergshauptmannen frågade: "Vad heter du och var är du ifrån?" Svar: "Jag heter Johansson och är ifrån Möklinta." Bergshauptmannen: "Du får anställningen och skall hädanefter heta Möcklin". Om den nydöpte gjorde några invändningar mot namnet, förmäler icke historien, men troligen framställdes icke någon sådan, ty var man visste, att bergshauptman Forselles icke tålde invändningar.

En redogörelse för de större släkter, som bott och verkat i Sala, skulle givetvis vara av intresse, men författaren har icke varit i tillfälle att taga ihop med en sådan omfattande uppgift. Några släkter, som verkat i samhället genom flera generationer, skola vi likväl uppräkna. 1) Borgmästaren här i staden, Anders Persson (se bil. X) antog namnet Bergström och räknas såsom stamfader för den stora släkten "Bergström från Sala" (se Örnberg). Två av borgmästarens söner hade sin verksamhet i Sala, Aron som kronofogde och Johan (död 1703) som postmästare. En dotter Anna var gift med stadens andre borgmästare Per Hansson Zenius. Postmästaren Joh. Bergströms son Anders Bergström (död 1758) var kamrer vid Salberget. Släkten spridde sig emellertid så småningom ut till till olika platser i landet, och bland dess medlemmar finnas flera framstående personer; vi kunna inskränka oss att här nämna de båda landshövdingarna i Örebro län, "Kung Bergström" och hans son den nuvarande högt uppburne länschefen. 2) Borgmästaren här Leonard Horneman (se bil. X) hade en son, Leonard Horneman d. y. (död 1704), som var stadssekreterare i Sala. Dennes son Johan Horneman (död 1750) var

bokhållare vid silververket och rådman i staden. 3) Av släkten Tilljander, som än i dag har representanter här i staden, äro egentligen endast tre synliga uti dokumenten, nämligen komministern Jonas T., som dog 1731 över 90 år gammal, dennes son, rådmannen och stadssekreteraren Samuel T. (död 1769), vilken i sin ordning hade en son Carl T., som var handlande här i staden (död ogift, obekant vilket år). Om de nu levande Tilljandrarna kunna räkna släktskap med dessa tre, är ej utrett. 4) Två handelsmän Eric och Nils Northun[1] intogo vid mitten av 1700-talet en betydande ställning i Sala. Bägge härstammade från Nortuna i Romfartuna socken, men de voro icke bröder, ty den enes fader hette Tomas Ersson och den andres Lars Ersson. Sannolikt voro Eric och Nils Northun kusiner. Eric N. (död 1780) förvärvade en efter dåtida Salaförhållanden avsevärd förmögenhet och betroddes bland annat med uppdraget att vara stadens riksdagsman 1765—66. Nils N. (död 1765) var också en mångbetrodd man och är mycket synlig uti den kommunala förvaltningen. Märkligt nog var ingen av dem rådman, en värdighet, som mycket "mindre profeter" än herrarna N. uppnådde. Eric N. hade sönerna Tomas (född 1729) och Efraim (född 1733), vilka bägge blevo handelsmän här i staden. Nils N. hade flera döttrar, av vilka två blevo gifta med Salaborgare, Anna med konstmästaren Daniel Steinholtz och Britta med handlanden F. Rinman. 5) Sämskmakaren och bergsrådmannen Petter Bergstrand, som vann burskap i Sala 1729, hade två på 1730-talet födda söner Anders och Johan, vilka bägge fortsatte faderns yrke. Johan B. hade en son, Fredrik, som var hovslagareålderman här i staden i slutet på 1700-talet och början på 1800-talet (död 1814).[2] 6) Släkten Wahrenberg, som haft många och framstående medlemmar här i samhället, härstammar från Västergötland[3] och räknade som stamfader en "corporal vid Lifregimentet". Corporalens son, Olof Wahrenberg, slog sig ned här i Sala som handlande och var därjämte under flera år bergsrådman. Olof W., som dog 1767, hade tre söner: handlanden, magistratsrådmannen och riksdagsmannen Olof Fredrik W. (död 1797), handlanden och bergsrådmannen Jan Erik W. (död 1808) samt borgmästaren här Carl Petter W. (död 1815). En son till förenämnde Jan Erik W. var bergsrådmannen Carl Anders W. (död 1862). En son till Olof Fredrik W. var gruvbokhållaren, sedermera materialförvaltaren Anders Fredrik W. (död 1855). Släkten W. fortlever än i dag både här och på andra orter. De härvarande ättlingarna heta emellertid icke Wahrenberg; de nedstamma nämligen från förenämnde Anders Fredrik W:s dotter, Sofia Elisabeth, som blev gift med materialförvaltaren vid gruvan

[1] Upplysningar hämtade ur Hülpherska genealogierna i Västerås läroverks bibliotek.
[2] Se Örnberg.
[3] Se Hülpherska genealogierna.

J. O. Sundberg. Makarna Sundberg hade två barn, fröken Agnes Sundberg och stadskamreraren här Fredrik Sundberg. Den sistnämnde, som dog 1916, har efterlämnat flera i staden boende barn. 7) Bergsmannen Anders Möller (död 1751) hade en son, handlanden och rådmannen Eric M. (död 1800), som intog en framskjuten ställning här i staden under senare delen av 1700-talet. Dennes son Eric Möller-Ersson (död 1821), som likaledes var handlande och rådman, intog även en mycket aktad ställning inom samhället. Ättlingar av släkten kvarleva ännu här i staden. Eric Möller-Erssons dotter Hedda blev gift med bergshauptmannen P. N. Sewén. Makarna Sewén hade följande barn: sonen ingeniören Per S., dottern Ester, änka efter löjtnanten F. Aminoff, samt dottern Jenny, änka efter rådmannen N. Rothén. 8) Karduansmakaren Anders Holmgren (död 1791) hade en son, som övertog och fortsatte garverirörelsen. Denne son, Johan Olof H. (död 1851), kom att intaga en ledande ställning i sin fädernestad. Han blev bl. a. magistratsrådman och stadens representant vid 1815 års riksdag. Söner till Johan Olof H. voro de framstående kommunalmännen bergswärdiern Per Jacob H. (död 1877), stadsfullmäktiges förste ordförande, och civilingenjören Johannes H. (död 1884), donator och ivrig förespråkare för nykterhetens höjande här i staden. 9) Slutligen få vi nämna garvaresläkten Lundberg. Garvaren C. G. Lundberg i Västerås inflyttade i början på 1800-talet och förvärvade burskap här i staden. C. G. Lundberg, som dog 1834, betroddes bland annat med bergsrådsmansvärdigheten. Dennes son, C. J. Lundberg (död 1868), som fortsatte faderns yrke och jämväl blev bergsrådman, lär hava varit en riktig kärngubbe. Hans intresse för skarpskytterörelsen har vidrörts här ovan. C. J. Lundberg hade två söner: Wilhelm L. (död 1909), som blev officer, och August L. (död 1887), som efter fadern övertog och fortsatte garverirörelsen. Släkten fortlever än i dag, i det att två döttrar till Wilhelm L., fru Lisa Carlsson, född L., och fröken Magda L. tillhöra nuvarande Sala samhälle.

Bland bergsmanssläkter, som varit mera talrikt och under längre tid representerade, kunna nämnas Fornstedt, Fromell, Norstedt, Sahlin, Staberg, Södergren, Söderholm.

Av gamla gruv- och hyttarbetaresläkter äro följande representerade genom flera generationer: Berg, Berglund, Bjursten, Borlund, Brask, Efvert, Ek, Engström, Fernberg, Fernström, Folkjern, Fornstedt, Freberg, Hellström, Kihlberg, Lindblad, Lindbom, Lindholm, Lyckman, Löfgren, Löfling, Löfstedt, Malm, Moberg, Nordström, Norin, Norling, Norman, Ringvall, Ruth, Sahlin, Sahlström, Stenberg, Styrare, Svanberg, Svangren, Sörman, Ternlind, Tilljander, Wiberg och Väpling. Uti bilagan X hava sammanförts förteckningar över ett stort antal Salabor såväl från äldre som från närvarande tid, huvudsakligen

ämbets- och tjänstemän samt mera bemärkta kommunalmän. Biografiska data äro uti förteckningarna angivna för en del av dessa personer. Ordförandena uti stadsfullmäktige samt en del nämnder och kommittéer återfinnas likväl icke uti bilagan utan äro uppräknade i sammanhang med redogörelserna för de resp. förvaltningsorganen. De anskaffade porträtten återfinnas icke heller uti bilagan utan äro inpassade på olika platser i detta arbete. Porträtten kunna uppdelas uti tre grupper: 1) ämbets- och tjänstemän; 2) stadsfullmäktigeledamöter, (vilka ej redan intagits under grupp 1) samt 3) personer (ej tillhörande stadsfullmäktigegruppen), vilka intagit eller intaga ledande ställning inom stadens näringsliv. Att göra ett någorlunda rättvist val av porträtt för den tredje gruppen har icke varit så synnerligen lätt. De näringsgrenar, som blivit mindre fylligt representerade inom stadsfullmäktigegruppen, hava här särskilt ihågkommits. Där tillgång varit på flera lämpliga representanter inom en och samma näringsgren, har företräde bland dem lämnats åt sådan, som gjort insatser i det kommunala arbetet. Av utrymmesskäl hava emellertid begränsningar måst göras vid porträtturvalet, och härigenom har det kommit sig, att så många förtjänta personer ej tagits med uti arbetets porträttgalleri.

Bland ämbetsmännen äga vi tre kraft- och hövdingenaturer, vilka lämpligen böra presenteras redan här. De tre äro prosten Schwerin, bergshauptmannen af Forselles och borgmästaren Lundberg.

Sala stad var fordom, som vi skola se,[1] ett riktigt "fint" pastorat, och Salaborna hade därföre vant sig att som kyrkoherdar få endast erfarna och framstående prästmän. Då Gustaf III 1788 utnämnde den 24-årige löjtnanten, greve Fredrik Bogislaus von Schwerin till kyrkoherde här, väckte detta icke endast stor förvåning utan även harm och ovilja bland stadens borgerskap. Under allra första tiden var också förhållandet mellan församling och herde nog så kyligt, och den nye kyrkoherdens motvilja mot att vilja uppträda från predikstolen som ordets förkunnare var icke heller ägnat att bättra på ställningen. Det dröjde emellertid icke länge, förrän bladet vände sig. Om nu kyrkoherden Schwerin höll sig borta från predikstolen — predikningarna sköttes av komministrarna — må man därför icke föreställa sig, att han var en overksam och likgiltig församlingsherde. Tvärt om, han arbetade kanske mer än någon annan för församlingens fromma. Fattigvård och folkundervisning, som vid tiden i fråga voro mer än lovligt försummade, bragtes genom honom till en förvånansvärd utveckling. Sala blev rentav för en kort tid föregångssamhälle uti nämnda hänseenden. Även övriga så att säga yttre prästerliga uppgifter sköttes av honom på det yppersta sätt. I fråga om allt, som rörde kyrkotukt,

[1] Se kap. om finanserna.

var han en sträng herre, och kyrkobokföringen bragtes av honom i den bästa reda och ordning. Dessutom var han en utmärkt lanthushållare. Boställets mangårds- och uthusbyggnader ombyggdes och moderniserades. Boställets jord försattes i så hög kultur, att bostället fick anseende som mönstergård, och trädgården omkring mangården var länets förnämsta. Omfattande nyodlingar verkställdes (Laggarbo). Allt försiggick raskt och efter de ändamålsenligaste metoder. Det dröjde därför icke många år, innan Salaborna insågo, vilken föresyn de hade i sin herde. Då kyrkoherden Schwerin härförutom var en älskvärd, förbindlig och på samma gång starkt imponerande person, då han alltid räckte en hjälpande hand, där hjälp behövdes, är det ju endast naturligt, att misstroendet mot honom utbyttes mot aktning och tillgivenhet. Prosten Schwerin, prosten var den vanliga titeln från senare delen av hans tjänstetid, är kanske allra mest berömd såsom riksdagsman, han räknas ju som en av de störste i svenska riksdagens historia. Denna hans verksamhet faller emellertid icke inom ramen för dessa anteckningar; den finnes beskriven i vårt fäderneslands historia. Prosten Schwerin dog 1834 och ligger begraven i Stockholm. Salaborna, som tydligen hade mycket höga anspråk på den person, som skulle efterträda Schwerin, beslöto kalla ingen mindre än Johan Olof Wallin, vilken dock artigt avböjde.

Bergshauptman af Forselles, som var gruvans och silververkets chef 1817—1855, är mycket synlig uti stadens handlingar under nämnda tid, synnerligast uti bergsrättens protokoll. Då af Forselles kom hit till staden, kom han, kan man säga, i rättan tid, ty just då var staden i behov av en duktig karl. Som vi redan sett, var utbytet av gruvarbetet i början på 1800-talet bedrövligen klent, och som vi framdeles skola se, rådde vid samma tid stor förvirring uti stadens förvaltning. Överallt ingrep den nykomne bergshauptmannen, och rädd om besvär synes han icke hava varit. Han utarbetade vidlyftiga utredningar i fråga om gruv- och hyttarbetet samt gruvans och stadens finanser, och alla dessa utredningar, vilka finnas intagna uti bergsrättens protokoll, utmärka sig för skärpa och klarhet. Men det var icke nog med att han gjorde uppslag, han förstod även att genomdriva dem. Uti diskussionen om de ifrågasatta nyheterna var han själv alltid välrustad med sakliga uppgifter, och motståndarna blevo i regel nedgjorda. När han väl varit här en tid, och blivit, som man säger, varm i kläderna, var det knappast någon, som vågade sätta sig upp emot honom, ty han kunde vara både hårdhänt och hänsynslös. Då af Forselles beslutat sig för, hur en sak skulle lösas, så var den lösningen den enda riktiga, och han ansåg, att var och en, som vågade sig på en opposition mot honom, icke kunde vara ledd av något annat motiv än simpel motsägelselusta. Sådana självhärskarenaturer som af Forselles pläga vanligen bryta

nacken av sig som offentliga män, såvida de nu icke besitta överväldigande stor förmåga. af Forselles ägde tydligen sådan förmåga, och däri ligger nog förklaringen, att ingen förmådde rubba honom från ställningen som den suveränt regerande här i samhället. Kanske det också berodde till någon del därpå, att Salaborna voro snälla och beskedliga. Resultatet av hans arbete i samhällets tjänst blev emellertid icke så stort, som man haft anledning vänta. Gruvarbetet blev visserligen för en tid mera givande än förut, men endast för en tid. Att uppsvinget icke blev bestående, berodde emellertid icke på bergshauptmannen, det berodde på förhållanden, som voro övermäktiga t. o. m. en sådan bjässe som af Forselles; det berodde nämligen på arbetsprisets stegring och silverprisets nedgång. Hans andel uti uppredningen av trasslet i stadens förvaltning får däremot anses betydande. Bergshauptman af Forselles porträtt finnes å stadens rådhus, och tar man detta porträtt i något närmare betraktande, kan man icke undgå att känna sig en smula "liten" inför de bestämda, energiska och, kanske vi våga tillägga, om icke så liten envishet vittnande dragen; och man tycker sig riktigt höra honom dundra fram sitt bekanta:

"Jag heter af Forselle,
är satt i Kung och Kronans ställe,
och för Er, go' herrar,
gör jag som jag vill".

Borgmästare Lundberg var allmänt erkänd såsom en sällsynt skicklig man. Klarhet och reda voro de utmärkande dragen såväl då han ledde en rättegång, som då han skrev sina utslag. Parter och deras hjälpare fingo icke upptaga tid med funderingar och utflykter på sidan om ämnet; de hade endast att svara på de framställda frågorna och därmed "basta". Duglig var han ock, då det gällde det kommunala arbetet. Utan tvekan åtog han sig att uppsätta utlåtanden och verkställa utredningar för stadens räkning, och man kunde vara tämligen förvissad om, att dessa arbeten blevo fullt mönstergilla. Såväl hos stadsfullmäktige som hos kommittéer och nämnder deltog han livligt i överläggningarna och visade det sig ofta därvid, att han hade rätt så svårt förstå, det en motståndare också kunde hava rätt, något som väl får räknas såsom ett fel, men ett fel, som synes vara oskiljaktigt från alla kraftnaturer. Om två hans storverk vilja vi särskilt påminna: skogsprocessen och tillkomsten av Sala—Gysinge—Gävle järnväg. Beträffande skogsprocessen hänvisas till den artikel härom, som finnes å annat ställe bland dessa anteckningar. Att den nämnda järnvägen kom till stånd, får räknas honom helt och hållet till godo. Misstro mot företagets ändamålsenlighet måste undanröjas, såväl

kommuner som enskilda måste sporras till ekonomiska uppoffringar, vederbörande myndigheter måste övertygas om arbetets behövlighet och ekonomiska bärighet. — Allt utförde han ensam. Alla hinder slogos ned, när han väl beslutat sig för, att järnvägen skulle komma till stånd. Att järnvägen sedermera visade sig vara en dålig affär, berodde på en del omständigheter, som voro omöjliga förutse, och detta förhållande minskar ingalunda den beundran man måste skänka honom för genomförandet av en dylik jätteuppgift. Som människa var borgmästare Lundberg öppen, glad och frikostig, icke utan gudagåvan humor. Den 6 maj 1912, då borgmästare Lundberg fyllde 70 år, blev han föremål för sällsynt stora och hjärtliga hyllningar från samhällets sida. Hans porträtt, målat av professor O. Björk, avtäcktes den dagen å rådhuset. Den 15 januari 1918, då det blev bekant, att borgmästare Lundberg slutat sin stora arbetsdag, blev det kungssorg i samhället. Den hyllningsdikt, som av redaktör Ernst Leonardh uti Sala Allehanda ägnades den bortgångne, är i allo värdig och sann. Dikten lyder:

"Vintervit vilar Silverstaden,
flaggorna vaja över fasaden
av hus vid gator och torg.
Flingorna dala, flaggorna tala
från isiga stänger om sorg...

Flingorna falla tysta, lätta,
vilja ej störa den, som till rätta
sitt huvud för alltid lagt —
mannen bak ordet vid domarebordet
farväl till det jordiska sagt.

Kämpagestalten, kraftnaturen,
städse av manlig rådighet buren,
nu slutat sin arbetsdag.
Strävsam var dagen och dunkel lagen,
men hjärnan var klar som en dag.

Aktat, vördat skall minnet leva!
Var livet stridigt, må frid omsväva
Din slutliga vilostad!
Din silverhjässa, Din själs grandezza
skall lysa på hävdernas blad..."

DE VIKTIGASTE FÖRVALTNINGS-MYNDIGHETERNA

I syfte att ordna de svenska städernas förvaltningsangelägenheter hade Gustaf II Adolf låtit utarbeta en del bestämmelser, vilka finnas sammanförda uti ett den 26 december 1619 dagtecknat dokument, som erhållit namnet "Stadgan om Städernas Administration och Opkomst i rijket". Denna stadga, som av vissa anledningar aldrig kom att utfärdas, har en mycket vittomfattande betydelse, i det att densamma kan sägas hava utgjort grundvalen för all lagstiftning på den svenska stadsförfattningens område under en tidrymd av nära 250 år. Sala stads privilegier äro avfattade i nära överensstämmelse med denna stadga.

I likhet med de flesta andra svenska städer har Sala allt ifrån grundläggningen haft och har fortfarande borgmästare och råd, utrustade med dels dömande dels förvaltande myndighet.[1] Deras dömande myndighet, som, såvitt vi kunnat se, under tidernas lopp utövats i laglikmätig ordning, kommer ej att bliva föremål för behandling uti detta arbete. För deras förvaltande myndighet skola vi däremot söka att korteligen redogöra. Före 1737 voro borgmästare och råd stadens avgjort viktigaste förvaltningsmyndighet; allenarådande voro de likväl icke. Vid deras sida funnos representanter dels för statsmakten, ståthållare (landshövding) eller fogde (befallningsman, som han i protokollen benämnes), dels för stadens borgerskap, de 24 äldste. Från 1737 till 1854 hade Sala förutom borgmästare och råd och de äldste ytterligare en förvaltningsmyndighet, bergsrätten, vartill ingen annan svensk stad ägt eller äger motsvarighet; bergsrätten, som tillkommit genom en kompromiss emellan gruvans och stadens rivaliserande intressen, reducerade icke så obetydligt borgmästare och råds samt de äldstes befogenhet. Under denna period, bergsrättstiden, var statsrepresentantens, åtminstone fogdens, medinflytande bortfallet. De nya kommunallagarna av 1862 gåvo stadens medborgare i gemen betydligt större inflytande på allmänna angelägenheter än vad förut varit fallet. Menighetens nya representation, stadsfullmäktige, hava

[1] Borgmästare och råd kallas såsom domstol rådhusrätt, men som förvaltningsmyndighet magistrat. Benämningen magistrat synes likväl ha kommit till användning först i början på 1700-talet.

enligt dessa lagar praktiskt taget hela den beslutande makten i sin hand. Magistraten fick kvar allenast en prövande och verkställande myndighet.

På grund av dessa förhållanden kunna vi uppdela det föreliggande ämnet uti tre tidsperioder: 1) tiden före bergsrättens tillkomst 1737, 2) bergsrättstiden samt 3) tiden efter nya kommunallagarnas ikraftträdande.

TIDEN FÖRE BERGSRÄTTENS TILLKOMST 1737. Uti 3:dje mom. av stadens privilegier (se bil. III) förordnas, att staden skulle hava två borgmästare och tolv rådmän (se förteckningen över ämbets- och tjänstemän, bil. X). Den ene borgmästaren, justitieborgmästaren, skulle handhava rättsskipningen, medan den andre, politieborgmästaren, hade att ombestyra förvaltningsärenden. År 1685 indrogs den ena borgmästaretjänsten, och har staden efter nämnda år haft endast en borgmästare.

Före 1723 tillsattes borgmästarna i Sveriges städer på olika sätt, och det kan ju därför vara av intresse att se, huru dessa tillsättningar försiggått här i Sala. Vi äro emellertid icke i tillfälle att lämna upplysningar om mera än tre borgmästareval, nämligen om dem, som ägde rum åren 1658, 1682 och 1710.[1] Valprotokollet från 1658 återgives här in extenso och har följande lydelse:

"Anno 1658 den 8 Feb: Uppå Sahla Råådhuus närwarande Hans Nådhe landzhöfdingen wälborne Hr Knut Kurck och Borgmest:e och Rådh, som in actis finnes.

Dito H:s Nådhe föredrog Rådet om Borgmestare, Emedan nu nödigt är och huruledes Rådet tyckte anten bättre wara uthwällia een eller och försöria Staden med 2:ne Borghmestare. Befunno så samptel. nödigt wara, för åthskillige orsaker att 2:ne Borghmestare uthwellia; H:s N:de angaf i wahlet Befal, n Andreas Persson, Lagföraren Pehr Hansson, och Råd:n Giermund Johansson; Rådmännen allesammans begiärade Befal:n Anders Pehrsson till en borghmestare, som hafwer upsicht med stadzens tillwäxt och förkofring sampt bygningar, Ränttor och andra stadzens Intradier, det och H:s N:de med effterlät, till det andra begiärade Rådet samptel. Lagföraren Per Hansson, som skulle förestå justitiæ wäsendet, och skall han föruthan sin ordin: löön hafwa i underhåld Ny Torpet och Befal.n Anders Persson Steen Torpet, som dhe förra Borgmest: hafft hafwa. H:s Nåde gaf Anders Persson och Per Hansson sin, och Rådet meening, angående Borghmestare Tiensterne, dem att förtro. Befal.n Anders Pehrsson och Per Hansson betackade hans nåde H.r Landtzhöfdingen, så och Rådet för sin fattade gode mening om dheras Personer, sedan Hans N:de hade gifwit samptel. Borgerskapet, som inkallades tillkienna om desse tillförordnade Borgmästare aflade Anders Persson och Per Hansson Zenius Borghmestare Edh Arg:to Cap. 1 Kongl. B: Stadz L:

Ex Protocollo

Johan Axelsson".

[1] Renovationer av Sala rådhusrätts domböcker för nämnda år (riksarkivet).

Av detta protokoll framgår, att landshövdingen, sedan rådmännen uttalat sig om kandidaterna, rent av utnämnde de två borgmästarne. Borgerskapet, som tydligen icke lämnats tillfälle att yttra sin mening, fick nöja sig med ett meddelande om, vad landshövdingen och rådmännen behagat besluta. Beträffande borgmästaretillsättningen 1682 känna vi följande. Den 23 januari detta år ledde landshövdingen Mauritz Posse förhandlingarna vid ett sammanträde å rådhuset härstädes, och uti protokollet från detta sammanträde lyser det igenom, att den höge herren vid tillfället varit synnerligen onådig. Det egentliga föremålet för onåden var borgmästaren Per Hansson Zenius, som försyndat sig på olika sätt (se härom vidare uti bil. X). Domböckerna mellan förenämnda den 23 januari och den 22 i följande maj månad innehålla ingenting, som vittnar om, att Zenius' ställning skulle vara hotad. Sistnämnda dag var landshövding Posse ånyo här i staden, och nu lämnade han ett meddelande, som för den, som nu läser protokollen, kommer som en överraskning, men som för de dåtida Salaborna troligen var känd sak. Han tillkännagav inför borgmästare och råd samt de 24 äldsta, att borgmästare Zenius blivit avsatt, och att Kungl. Maj:t redan utnämnt efterträdare i ämbetet nämligen syndicus Leonard Horneman. Således hade varken borgerskapet eller rådet fått yttra sig om, vilken de önskade som Zenius' efterträdare, men, såvitt protokollen utmärka, förekom likväl icke något knot i anledning av tillkännagivandet. År 1710 förlöpte saken på nära nog enahanda sätt, undantagandes att borgerskapet i detta fall icke höll till godo med utnämningen lika beskedligt som 1682. Vid 1693 års riksdag hade landets borgerskap utverkat sig rätt att få deltaga vid uppsättande av förslag till borgmästare, men trots detta tillät sig Kungl. Maj:t 1710 att utnämna borgmästare i Sala utan att något yttrande inhämtats vare sig av rådmännen eller stadens borgerskap. Efter borgmästaren Thomas Funcks död 1709 var fråga uppe, om icke berg- och borgmästareämbetena kunde förenas uti en hand, och under avbidan på denna frågas avgörande förordnades advokaten G. Menchefer att uppehålla borgmästeriet härstädes. Länets dåvarande hövding, den frejdade juristen Gustaf Cronhielm, fann den projekterade sammanslagningen olämplig och avstyrkte densamma. Kungl. Maj:t tog ställning i saken enligt landshövdingens utlåtande, och borgmästareämbetet härstädes skulle således besättas med särskild innehavare. Borgerskapet förväntade nu, att deras mening i frågan skulle infordras, men så inträffade icke. Någon av de första dagarna i september månad 1710 kom underrättelse hit till staden, att Kungl. Maj:t till borgmästare i Sala utnämnt kronobefallningsmannen (kronofogden) Eric Hartzell. Borgerskapet skyndade sig nu att gripa in, troligen på föranstaltande av t. f. borgmästaren. Alla rådmännen samt 72 andra stadsbor enade sig om att till

Kungl. Maj:t ingiva en skriftlig protest av innehåll, att Hartzell, som aldrig sysslat med domaregöromål, vore synnerligen olämplig, under det att t. f. borgmästaren Menchefer, som genom sin kunnighet och duglighet tillvunnit sig borgerskapets fulla förtroende, däremot vore särdeles önskvärd som stadens styresman. Protestskriften, som börjar sålunda: "Som nu några dagar ett allmänt Spargament i staden kringlupit, at Cronobefallningsmannen Eric Hartzell skulle uthan ringaste wår wetskap blifwit Borgmästare i Sahla", är daterad den 9 september 1710. Någon effekt hade hänvändelsen icke, ty Hartzell tillträdde borgmästeriet och innehade det till 1726, då han efterträddes av sin svärson Carl Henrik Esberg.

Genom K. Res. den 8 juli 1720 på borgerskapets besvär hade bestämts, att förslagsrätten vid besättande av borgmästareämbetena skulle tillkomma vederbörande borgerskap, och genom en ny res. av den 16 oktober 1723 fastslogs vidare, att borgmästareförslag skulle omfatta tre personer. Efter sistnämnda år hava, såvitt vi kunnat se, borgmästaretillsättningarna försiggått i sålunda stadgad ordning, d. v. s. stadens röstberättigade innevånare hava genom omröstning uppsatt tre personer på förslag, varefter Kungl. Maj:t utnämnt en av dessa.

De flesta av stadens borgmästare under denna period synes hava ägt juridisk utbildning. Vi veta sålunda, att Johan Olofsson och Per Hansson Zenius före sin hitkomst till Sala varit lagläsare, och att Leonard Horneman varit syndicus. Vi våga dessutom taga alldeles för givet, att Esberg varit utbildad jurist; hade så icke varit förhållandet, lär han nog icke hava gjort den karriär, han gjorde. Han blev ju så småningom president i Svea Hovrätt (se bil. X). Om Thomas Funck kunna vi icke lämna några upplysningar i berörda hänseende, och Eric Hartzell var, som vi sett, illiterat. Frågan om borgmästarna varit rättsbildade eller icke äger givetvis betydelse närmast för deras verksamhet som domare, men har likväl vidrörts i detta sammanhang.

Som ovan nämndes, skulle rådet bestå av tolv rådmän. Detta antal tillsattes också under de första årtiondena efter stadens grundläggning,[1] men redan på 1650-talet var deras antal sänkt till åtta. På 1680-talet[2] funnos sju och år 1696 endast sex rådmän.[3] Sistnämnda antal bibehölls ända till 1858. Rådmännen skulle, enl. priv., tagas till lika antal från arrendatorerna, gamla rotekarlarna och hantverksmännen.[4] Denna bestämmelse, som på grund av

[1] Renovation av Sala rådhusrätts prot. för 1645.

[2] 1654 och 1683 års kvarvarande räkenskaper (i stadens arkiv).

[3] 1696 års lönestat (intagen å annat ställe i detta arbete).

[4] Gruvan var, när priv. tillkommo 1624, utarrenderad till sex personer. Fyra av dessa fingo således rådmansvärdighet. Rotekarlarna voro, enl. Nordström, i gruvans närhet

ändrade förhållanden — kronan återtog redan 1630 driften vid gruvan — ägde gällande kraft endast under kort tid, omnämnes här såsom en kuriositet. Vilka valbarhetsbestämmelser för rådmän, som därefter och intill 1737 tillämpades, är icke känt, och troligt är, att några fastställda sådana bestämmelser icke funnos. Vi hava anledning misstänka, att det i 1737 års förening (se nedan) uppställda villkoret, att person, som skulle väljas till rådman, måste vara innehavare av bergsmansjord, iakttagits redan under 1600-talet. Under denna period funnos icke heller några allmänt gällande bestämmelser, om huru rådmännen skulle väljas. Av denna anledning bör det väl icke anses olämpligt, att några rådmansval korteligen beskrivas.[1] Dessa val voro vanligen förlagda till den s. k. valborgsmessorådstugan,[2] den viktiga sammankomst, då stadens budget diskuterades, och en del årligen återkommande val ägde rum. Den 1 maj 1654 hölls valborgsmessorådstuga i närvaro av landshövding Johan Berndes. Vid sammanträdets början uppstego tre av rådmännen och förklarade, att de ansågo sig hava tjänat staden tillräckligt länge som bisittare i rätten, varför de önskade få träda tillbaka. Om det låg några andra orsaker än "bristande tid" bakom framställningen, synes ej av domboken. Avskedsbegäran bifölls utan vidare överläggning, och lämnades de avgående det vitsordet, att de under sin tjänstetid sig väl förhållit. Omedelbart härpå utsågos tre nya rådmän, och fingo dessa, som tydligen genast voro till hands, "med hand på bok" avlägga föreskriven rådmansed. Anmärkningsvärt är, att varken de 24 äldste eller några andra av borgerskapet finnas förtecknade såsom närvarande vid valet. Uti domboken för den 1 juni 1659 beskrives ett rådmansval på följande korthuggna sätt: "Valdes David Autenlach till rådman och aflade domare Edh. Uthi Salig Anders Olufssons ställe". Vid detta sammanträde finnas förtecknade såsom närvarande befallningsmannen, de två borgmästarna samt rådmännen; borgerskapet var även nu orepresenterat. Den 18 maj 1668 hölls valborgsmessorådstuga, och voro borgmästare och råd denna gång förstärkta med såväl befallningsmannen som de 24 äldste. Förutom de sedvanliga valen av preses och ledamot i kämnersrätten samt uppbördsmän, utsågs jämväl en ny rådman. Det beslöts emellertid, att detta rådmansval skulle kommuniceras med landshövdingen, och att den nyvalde,

---

boende bönder och andra, vilka haft andelar i gruvan och på vissa villkor fått tillverka silver vid egna hyttor. Vilka hantverksmännen voro, behöver icke förklaras; egendomligt nog nämnas icke handelsmännen jämsides med hantverkarna.

[1] Förut åberopade renovationer.

[2] Det var visst icke givet, att detta sammanträde försiggick på valborgsmässodagen, den sista april; valborgsmässorådstugan har hållits på olika dagar under maj månad, t. o. m. in i juni månad.

om han approberades, skulle avlägga rådmansed nästa gång hövdingen kom till staden. Om vi nu få draga några slutsatser av de anförda exemplen, så skulle de vara, att borgmästare och råd i fråga om rådmanstjänsterna ägde att komplettera sig själva, att de härvid icke ovillkorligen voro tillförbundna att inhämta de 24 äldstes mening, men att de däremot måste utverka landshövdingens konfirmation av kompletteringen, därest densamma skulle anses vara i laga ordning tillkommen. Om tjänstetidens längd för rådmännen funnos icke några laga föreskrifter. I en del städer lära de hava valts för ett år i sänder, medan uti andra städer valet gällde återstående livstid. Här i Sala var det så, att rådmännen tjänstgjorde till sin död, därest de icke förut avsade sig tjänsten.[1]

I förbigående kan här omtalas, att valen av riksdagsmän eller herredagsmän, som de då kallades, försiggingo under nästan lika enkla former som rådmansvalen. Även här ett exempel: Vid allmän rådstuga den 3 augusti 1675,[1] då landshövdingen Mauritz Posse, befallningsmannen, borgmästare och råd, de 24 äldste samt "flera" av borgerskapet voro närvarande, frågade landshövdingen: vilken av borgmästarne vill Ni sända som herredagsman till kröningsriksdagen i Upsala? Enhälligt svarades: borgmästaren Anders Persson. Härefter frågade han: vem vill Ni dessutom sända till samma riksdag? Även nu blev svaret enhälligt: rådman Peder Arfwidsson. Landshövdingen förklarade härefter, att han lämnade sitt samtycke till valet, och därmed var den förrättningen klar.

Härovan vidrördes, att borgmästare och råd icke voro ensamstyrande inom samhället, utan att de vid sin sida hade dels en representant för statsmakten, landshövdingen, eventuellt befallningsmannen, dels ock en borgerskapets representation, de 24 äldste. Vidkommande till en början statsmaktsrepresentanten, ser det ut som om priv. förutsatte, att denne skulle deltaga uti en stor mängd av stadens förvaltningsangelägenheter (se bil. III mom. 4, 6, 7, 9, 10, 11, 14, 18, 23, 25, 32, 35, 38 och 40), men vederbörande tolkade nog privilegiernas stadganden i denna del icke allt för strängt efter orden. Landshövdingen reste hit till staden endast i de fall, då särskilt betydelsefulla frågor voro ställda under överläggning, och detta inträffade ju icke så synnerligen ofta. Landhövdingarnas besök här i staden förlades gärna så, att de fingo presidera vid de s. k. valborgsmessorådstugorna. Besöken inskränktes ofta till endast ett om året. Alla landshövdingarna angående ärenden, vilka icke förekommo vid deras personliga besök här på platsen, synas hava behandlats och expedierats brevledes. Befallningsmännen, boende här i staden,[2] voro

[1] Se förut åberopade renov.

[2] Jordeböcker från 1650- och 1680-talen (stadens arkiv).

däremot ofta närvarande vid rådhusrättens sammanträden. Författaren har sökt att utfinna den plan, efter vilken befallningsmännen inkallades till sammanträdena, men dessa försök hava icke lämnat några resultat. I deras närvaro behandlades alla slags mål och ärenden även av obetydligaste slag, under det att ibland deras närvaro saknas, då till synes betydelsefulla saker voro uppe; likaledes är det omöjligt avgöra, om de förde ordet vid de sammanträden, de övervoro. Uti ingresserna till de olika protokollen nämnas de före borgmästare och råd, men denna omständighet bör kanske icke tillmätas någon betydelse härvidlag.

Borgerskapets representation, de 24 äldste, kunna betraktas som föregångare till våra dagars stadsfullmäktige; de äldste hade likväl icke på långt när så stor maktbefogenhet som fullmäktige. Vilka som voro valbara till äldste, huru de äldste utsågos ävensom de verksamhetsuppgifter de hade inom kommunalförvaltningen, finnes så noggrannt angivet uti priv. (mom. 14 och 15), så att någon särskild redogörelse härför icke torde vara påkallad. Vid den tid stadens priv. avfattades, hade höga vederbörande uppenbarligen mycket låga tankar om allmänna rådstugor, d. v. s. allmänhetens sammanträdande inför borgmästare och råd.[1] Det heter sålunda, att vid dessa "obeskedelige samquember" tala de mest, som minst förstå och som minst hava i saken del. "Samquemberna" kallas t. o. m. "spottelige och nesslige". Det ansågs därför att allmänhetens intressen bäst skulle tillgodoses genom en representation, de 24 äldste.

Av de förvaltningsmyndigheter, som här i största korthet presenterats, hade borgmästare och råd utan gensägelse den tyngsta arbetsbördan att dragas med. Utom den dömande verksamheten, som här icke är ifråga, fingo de taga hand om mycket, som i senare tid uppdelats på olika myndigheter, styrelser, nämnder och kommittéer. Vi kunna exempelvis erinra om, att borgmästare och råd under här ifrågavarande period hade att handlägga exekutioner, burskapsfrågor och val ävensom de ärenden, som rörde skogens och utmarkens skötsel, hälsovården, byggnadsverksamheten, gatuarbetena och brandverket. Den ansvarsfullaste av borgmästare och råds alla åligganden var emellertid bestyret med stadens drätsel. Den sjumanskammare, (motsvarande vår drätselkammare), som omtalas i priv., tillsattes visserligen, men dess befogenhet var uppenbarligen begränsad till besväret med uppbörden. Förvaltningen och användningen av de influtna medlen ålåg borgmästare och

[1] Det är bekant, att ingen mindre än rikskansleren Axel Oxenstjerna tagit del vid uppsättandet av Sala stads priv.; å konceptet till priv., vilket förvaras i riksarkivet, har rikskansleren egenhändigt gjort rättelser.

råd.[1] Vid valborgsmässorådstugan den 18 maj 1668 beslöts sålunda, att de då valde "sjumännen icke fingo något af opbörden leverera utan borgmästares och råds order". Bestyret med stadens drätsel, därom närmare uppgifter återfinnas uti kap. om finanserna, förorsakade så småningom magistraten en hel del obehag.

De äldstes arbetsuppgifter se visserligen vidlyftiga ut i priv., men i verkligheten torde de varit rätt så obetydliga. Deras självständiga verksamhet, som förnämligast rörde handels- och hantverksfrågor, är omöjlig bedöma, då äldsteprotokollen icke finnas i behåll före 1767. Om deras verksamhet som beslutande tillsammans med borgmästare och råd är icke heller så mycket att förmäla. Av protokollen[2] framgår, att de äldste då och då — alltid på valborgsmessorådstugan — voro närvarande vid borgmästares och råds sammanträden, men protokollen från dessa sammanträden äro icke avfattade på sådant sätt, att man kan göra några bestämda slutsatser beträffande deras makt i förhållande till borgmästare och råd. Man kan till exempel icke se, om de äldste, i händelse av enighet, kunde avgöra en fråga i strid med mening, som förfäktats av borgmästare och råd.

Vid de fåtaliga tillfällen, då landshövdingarna voro här i staden och ledde borgmästares och råds sammanträden, var det nog så, att de uppträdde en smula diktatoriskt. Av det material, som stått till buds för bedömande av denna sak, ser man, att såväl borgmästare och råd som de äldste beskedligt sade ja till de framställningar, hövdingarna hade att göra. Däremot hade nog icke befallningsmannen samma dominerande ställning, då han som statsombud deltog uti stadens förvaltning.

År 1736 nedbrann staden nära nog helt och hållet, och denna olycka utgjorde en vändpunkt jämväl beträffande förvaltningen. Omedelbart efter branden lät bergmästaren Daniel Bergenstjerna sammankalla bergsmännen till gruvtingssalen för att överlägga om situationen i samhället, och till detta ting inbjödos även borgmästare och råd samt stadens mera bemärkta borgare. Bergmästaren meddelade nu för det samlade tinget, att han jämte ett flertal andra personer bestämt sig för att göra framställning om stadens förläggande under landsrätt.[3] Det huvudskaligaste skälet härför skulle vara, att de genom eldsvådan utarmade stadsborna icke längre orkade avlöna borgmästare och råd. Detta meddelande upptogs mycket illa av borgmästaren

[1] Förut åberopade renov.

[2] Förut åberopade renov.

[3] Även 1782 var fråga uppe, att staden skulle förläggas under landsrätt (se N. Herlitz: Ett förslag från Gustaf III:s tid om stadsförvaltning under landsrätt, Historisk tidskrift 1921).

Esberg, och i kraftiga ordalag framhöll han för de närvarande, vilket oklokt steg de skulle taga, om de genom den omförmälda framställningen godvilligt avhände sig stadens rikligt tillmätta privilegier. Sammanträdet antog under den vidare överläggningen allt hetsigare prägel, och, då något samförstånd ej kunde uppnås, avlägsnade sig bergmästaren och hans anhängare ur samlingslokalen, varefter de höllo separat sammanträde ute på gruvbacken. Här gåvo de varandra ett högtidligt löfte att göra vad de kunde för borgmästare och råds avskaffande. Borgmästaren Esberg och hans trogna, framför allt handlande och hantverkare, stannade kvar i tingssalen och förbundo sig å sin sida att till varje pris söka rädda de genom privilegierna Sala stad tilldelade förmånerna. Den 24 augusti 1736, således strax efter nämnda gruvting, ingav bergmästaren å egna och ett stort antal bergsmäns vägnar anhållan hos Konungens Befallningshavande om dess medverkan till stadens förläggande under landsrätt. Skrivelsen kommunicerades med borgmästare och råd, som genom en den 23 september 1736 daterad, synnerligen vidlyftig och amper förklaring bemötte bergmästarens och hans meningsfränders framställning. Uti förklaringen, som för övrigt antyder, att det personliga förhållandet mellan berg- och borgmästare icke varit så synnerligen hjärtligt, söker borgmästare och råd såväl ur formell som saklig synpunkt påvisa, huru olämplig och dum hela framställningen vore. Resultatet blev också, att bergmästarens och bergsmännens begäran av vederbörande lämnades utan avseende.

BERGSRÄTTSTIDEN. Efter åtskilligt underhandlande emellan bergslaget och staden, de bägge societeterna, som de kallades, träffades dem emellan en förening, som stadfästes av Kungl. Maj:t den 14 juni 1737. Denna förening, som varit av fundamental betydelse för staden och dess samhälleliga förhållanden, återgives i sin helhet uti bil. XI.[1]

Till förtydligande av innehållet uti denna förening, som så väsentligt omändrade förvaltningsförhållandena i samhället, torde vara nödigt med några ord förklara vad som menas med gruvrätten och bergslagets fullmäktige.

Gruvrätten, som infördes genom Gustaf II Adolfs Grufwe-Ordning för Sala Bergslag den 1 maj 1624, bestod av bergmästaren och tolv rådmän[2] (kallade bergsrådmän till skillnad från magistratsrådmännen). Gruvrätten skulle "på Grufwuting alla saker, Bruket och Grufwan angående uptaga, skärskåda och döma". Denna rätt förblev sedan icke allenast en domstol i frågor rörande gruvan och de till bergsbruket upplåtna skogarna utan även Sala

[1] Den ärade läsaren måste taga del av denna bilaga, om den vidare framställningen av denna period skall bliva begriplig.

[2] Antalet sänktes år 1737 till sex.

bergslags högsta administrativa myndighet ända till 1737, då bergsrätten tillkom.[1] Gruvrätten, som upphävdes 1853, har intresse närmast därför, att dess ledamöter jämlikt bestämmelserna uti 1737 års förening kommo att utöva inflytande jämväl på stadens angelägenheter. Vidkommande bergslagets fullmäktige hava vi inhämtat, att bergskollegium den 15 juni 1686 stadgade, det var och en av de tjugu rotar, uti vilka bergsmansjorden vore indelad, skulle utse ett ombud, som vid gruvetingen skulle mottaga gruvrättens propositioner, varöver dessa ombud, sedan de rådgjort med varandra, skulle avgiva yttrande.[1]

De nyheter, som införts genom föreningen, gillades visst icke allmänt. Till och med bergsrättens egna ledamöter voro missnöjda, vilket granneligen kommer till synes under de slitningar, som i anledning av stadsplanens omreglering förekommo i staden under åren närmast efter stora branden. Det gick också därhän, att borgmästare Ugla, som var stadens representant vid 1752 års riksdag, fick i uppdrag att till riksdagen ingiva ansökan om föreningens upplösning, vilket uppdrag han även utförde. Efter remisser till olika myndigheter återkom denna ansökan hit för påminnelser. Efter åtskilligt meningsutbyte "societeterna" emellan, kom man dock slutligen överens om att låta föreningen fortfarande bestå, men under villkor att några ändringar vidtoges uti densamma. Sålunda föreslogs, att bestämmelserna om rösträtten skulle kompletteras på följande sätt: "Vid omröstningen under förefallande vahl kommer hädanefter at i acktagas at änskönt grufwe-dehls-ägarne tillika äro handlande eller handtwärkare så räknas deras röster ändå endast efter deras ägande grufwe-delar på det sättet, att med en tomt och grufwe-dehl följer en hel röst, och den som äger mindre än en tomt och grufwe-dehl eller större dehl och anthal röster i proportion därefter; börandes äfven för de genom 1741 års Kongl. Transport[2] öfver förra antalet tillökte 40 låtter, med hwilka icke följa några tomter i staden, röstas lika, som för de låtter, hvilka äro med tomter i staden förknippade, så at med hvarje sådan lott följer en hel röst, och äga alla dessa grufwe-dehls-ägare at antingen sjelfve eller igenom laga fullmäktige välja Bergslagens Betienter, som igenom vahl utses böra; likaså tillgår jemväl med Borgmästare-, Magistrats[3] och Bergs Rådmäns samt Sexmäns och andra vahl, då och den, som är borgare, men icke grufwe-dehls-ägare där han skattar till Staden tio daler Silfvermynt, eller deröfver äger ½ och derunder en fjärde dehls röst". Vidare föreslogs, att rådstuvurättens och

[1] Nordströms förut åberopade arbete.

[2] Se kap. om gruvan.

[3] Benämningen magistrat förekom under denna period och förekommer allt fortfarande.

gruverättens ledamöter skulle göra tjänstebyten på så sätt, att två magistratsrådmän ständigt skulle tjänstgöra i gruvrätten, under det att två bergsrådmän ständigt tjänstgjorde i rådstuvurätten. Utbytet skulle ske en gång om året, vadan samtliga rådmän fingo byta plats vart tredje år. Övriga ändringsförslag äro av mindre intresse och lämnas här åsido. De föreslagna ändringarna godkändes genom Kungl. förklaringen den 13 oktober 1756.

Bergsrätten, som icke har någon motsvarighet bland de förvaltningsmyndigheter, som finnas i det nutida Sala, var sammansatt på olika sätt, beroende på naturen och omfattningen av de ärenden, som förehades. Enskild bergsrätt, den ordinära sammansättningen, bestod av bergmästaren, borgmästaren, de sex magistratsrådmännen och de sex bergsrådmännen samt handlade vanliga, mindre förvaltningsärenden rörande såväl bergslaget som staden. Allmän bergsrätt, en icke heller ovanlig sammansättning, bestod av enskilda bergsrättens ledamöter jämte bergslagets 20 fullmäktige och de 24 äldste samt avgjorde viktigare, hela samhället rörande frågor. Då något viktigare ärende, som uteslutande angick bergslaget, skulle avgöras, var enskilda bergsrätten förstärkt endast med de 20 fullmäktige. Rörde ett större ärende däremot endast staden, förstärktes enskilda bergsrätten med allenast de 24 äldste. Då och då finner man, att samhällets alla röstägande innevånare sammankallades att jämte allmänna bergsrätten besluta i några särskilt betydelsefulla ärenden, såsom lämnande av direktiv åt stadens riksdagsman, ändringar i vägdelningen, vissa framställningar om löneförhöjningar m. m. — alltså vad sammansättningen beträffar en motsvarighet till allmän rådstuga.

Någon bestämd plan, efter vilken de olika sammansättningarna inkallades, förelåg säkerligen icke. Ordföranden inkallade nog den formation, han för tillfället ansåg mest lämplig. Man ser detta exempelvis av frågorna om löneförbättringar och om burskaps vinnande. Dessa frågor behandlades utan någon bestämd plan, vad bergsrättens sammansättning beträffar. Någon bestämmelse om, huru ofta bergsrätten skulle sammanträda synes icke heller hava funnits; ibland inträffade, att bergsrätten sammanträdde flera gånger i veckan, medan det vid andra tillfällen dröjde månader mellan varje sammanträde. Tillgången på överläggningsämnen synes hava bestämt sammanträdenas antal. Det högsta antal sammanträden på ett år vi observerat är 28 och det lägsta 10. Bergsrätten var, som vi sett, en mycket kraftig representation. Redan enskilda bergsrätten bestod av 14 man, och vid de tillfällen, då stadens 24 äldste och bergslagens 20 fullmäktige voro närvarande, räknade bergsrätten icke mindre än 58 ledamöter, allt under förutsättning att skolkning icke förekom. Emellertid var nog intresset för allmänna ärenden icke så särdeles

livligt; detta kan man sluta därav, att det ideligen klagades över svårigheten att få tillsammans tillräckligt antal ledamöter vid sammanträdena.

Då ett ärende inkommit till bergsrätten, företogs detsamma omedelbart till avgörande, såvida icke yrkande framställdes därom, att detsamma skulle underkastas en förberedande granskning; i vilken händelse en för fallet ifråga tillsatt kommitté fick utredningsuppdraget, enär något stående beredningsutskott då icke fanns att tillgå. Ärendena avgjordes av bergsrätten ungefär på samma sätt som ärenden avgöras nu för tiden i kommunala representationer. Såvitt ett hastigt genomgående av bergsrättens protokoll ger vid handen, förekommo voteringar mycket sällan. Det heter nämligen att man "enade sig om" det och det beslutet. Vid val och voteringar inför allmänna bergsrätten tillgick det däremot annorlunda än som nu är brukligt, ity att rösträtten utövades efter tomtetalet på sätt föreningen av 1737 och förklaringen av 1756 närmare angiva.

Att uppräkna de samhällsangelägenheter, som bergsrätten hade att behandla, torde icke vara av nöden, då dessa angelägenheter äro så utförligt förtecknade uti själva föreningen, men däremot kunna några exempel på valförrättningar lämpligen anföras. Då Sala stad skulle utse representant vid den bekanta riksdagen 1789 tillgick på följande sätt.[1] Sedan samhällets röstberättigade innevånare genom kungörelse från predikstolen[2] sammankommit å rådhuset, upplästes till en början tillämpliga delar av 1723 års riksdagsordning, en del andra för riksdagsmannavalet gällande stadgar, samt slutligen 1737 års förening med förklaringen däröver av 1756. Som röstlängd tjänade partalslängden och en förteckning över de röstberättigade personer, som ej ägde bergsmansjord. Under valförrättningen röstades dels öppet och dels med slutna sedlar. 31 personer röstade öppet och 96 personer med slutna sedlar. Det högsta röstetal någon valman ägde var 2½ röster, det minsta var, såsom 1737 års förening och 1756 års förklaring bestämde, ¼ röst. Borgare, som icke ägde bergsmansjord, representerade tillsammans endast 3¼ röster. Begäran framställdes av en person att på grund av fullmakt få rösta för en annan, men detta avslogs. Valet utföll sålunda, att handlanden Eric Sahlgren erhöll 30 37/144, rådman E. Möller 22 5/6 och borgmästare P. Wicander 2 röster, vadan alltså Sahlgren förklarades vald. Arvodet under riksdagen skulle bliva 1 riksdaler 16 sk. specie per dag.

---

[1] Bergsrättens protokoll 8/1 1789.

[2] Allmän bergsrätt kallades alltid genom kungörelse från predikstolen; enskild bergsrätt däremot genom kringburna kallelselistor.

Härefter uttages borgmästarevalet 1780.[1] För att förhindra möjligheten till klagomål träffades följande överenskommelse före valet: 1) om en person ännu icke fått fasta på den bergsmanstomt, för vilken han vill rösta och således ännu icke upptagits i partalslängden, tillåtes han likväl rösta för tomten, därest han vid valförrättningen uppvisar köpebrev å tomten; 2) alla som söka få rösta medelst fullmakt, skola med stöd av Kungl. förklaringen 19/1 1758 avvisas, utom i nästföljande fall; 3) person, som i egenskap av samdelägare uti röstberättigad tomtedel anmäler sig vilja rösta för samma tomtedel, således dels för sig själv dels för samdelägarna, skall vid valförrättningen uppvisa icke endast fullmakt från samdelägarna utan även handlingar, som styrka, att den röstande verkligen är ägare av uppgivna andelen. Angående voteringssättet beslöts, att valmännen i regel skulle rösta med slutna sedlar. Varje sedel skulle innehålla namn på tre personer, vilka ägde de för domareämbetets utövande nödiga kvalifikationerna. Sedan namnen ditskrivits, skulle sedeln sammanvikas och på utsidan förses med en anteckning om storleken av den tomt, för vilken röstningen skedde. Öppen omröstning var likväl tillåten och detta av hänsyn till de många, som ej själva kunde skriva en valsedel. I det fall, att en sådan icke-skrivkunnig ej ville rösta öppet, ägde han låta en skrivkunnig person hjälpa sig med valsedelns avfattande. Härvid föreskrevs likväl följande försiktighetsåtgärd. Innan den icke skrivkunnige nedlade sin röstsedel i valurnan, skulle han inför en av bergsrätten utsedd delegation på två personer under uppvisande av valsedeln förklara, att han röstat på tre namngivna personer. Funno de delegerade denna förklaring stå i full överensstämmelse med valsedelns innehåll, fick valmannen nedlägga valsedeln i valurnan. Vid valförrättningen upplästes dels förestående överenskommelse, dels de stadgar och förordningar, som angingo borgmästareval, dels slutligen 1737 års förening och 1756 års förklaring över föreningen. Härefter företogs själva valet, därvid 53 personer röstade öppet och 131 med slutna sedlar. Av icke jordägande borgare röstade 6 öppet och 19 med slutna sedlar. Sedan röstningen avslutats och rösterna för de enligt 1741 års transport bergslaget gemensamt tillhöriga 40 tomterna utdelats på de olika kandidaterna i proportion efter som de erhållit röster, befanns valet hava utfallit så, att auditören P. Wicander fått 82 11/12 röster, akademiadjunkten v. häradshövdingen Jöns Flygare 69 139/192 röster samt statssekreteraren i Sala Jacob Waldius 51 37/192 röster. Av dessa, som kommo på förslaget, blev Wicander av Kungl. Maj:t utnämnd till stadens borgmästare.

Vid val av rådmän och stadens övriga tjänstemän tillgick ungefär på

[1] Bergrättens protokoll 11/11 och 16/11 1780.

samma sätt som vid borgmästareval — kanske endast en smula mera summariskt. De 24 äldste, som valdes på livstid och skulle tagas 12 från bergsmännen, 6 från handlandena och 6 från hantverkarna, uppsatte själva i början av varje år ett förslag på de personer, som de önskade skulle utfylla bland dem under nästförflutna året genom dödsfall eller andra orsaker uppkomna vakanser. Detta förslag föredrogs vid nya årets första allmänna bergsrätt, och beslöt bergsrätten — till synes undantagslöst — till äldste "utnämna och förordna" de sålunda föreslagna. Den eller de nyutnämnde äldste tillsades att vid nästa bergsrätt avlägga taxeringsed.

Varje år vid första allmänna bergsrätten företogs även val av bergslagets 20 fullmäktige. Denna valförrättning tillgick på följande sätt. Ordföranden frågade, om någon av gångna årets fullmäktige avlidit, eller om någon av dem vore förhindrad att fortfarande tjänstgöra. Sedan svar härpå avgivits, meddelade ordföranden, efter bergsrättens prövning av svaren, att nyval skulle äga rum för den och den roten. De närvarande medlemmarna inom en sådan rote utsågo nu, vanligen utan omröstning, ny fullmäktig, vilken efter valet tillsades att vid bergsrättens nästkommande sammanträde avlägga taxeringsed. Härpå omvaldes med acklamation de fullmäktige från gångna året, vilka voro oförhindrade kvarstå. Då kandidatbrist en gång förekom uti en rote, föreslog en nyhetsmakare, att till fullmäktige skulle utses en kvinna, som ägde bergsmansjord inom vederbörande rote.[1] Framställningen, som uppfattades såsom fullständigt orimlig, lämnades naturligen utan avseende.

Ledamöterna i sjumanskammaren, vilken var sammansatt i enlighet med privilegierna, valdes av enskild bergsrätt, förstärkt med stadens äldste och bergslagets 20 fullmäktige, på sammanträde i april eller maj. Taxeringskommittén, uti vilken skulle sitta 2 personer från ridderskapet och adeln, 2 för prästerskapet, 2 för ståndspersonerna, 3 för bergsmännen och 3 för borgerskapet, valdes på allmän bergsrätt i juni månad.

Val förekommo ofta, dels regelbundet varje år, dels vid återbesättande av ledigblivna tjänster. Rådmansval voro naturligen mycket talrika; man behöver blott erinra sig, att de tolv rådmansplatserna vanligen besattes av personer, som kommit till rätt så stadgad ålder. I fråga om de genom Kungl. förklaringen 1756 givna valreglerna voro Salaborna mycket konservativa. Kungl. Maj:t hade 1772 gjort framställning om enhetliga bestämmelser för de svenska städerna angående såväl riksdagsmanna- som borgmästare- och rådmansval.[2] Framställningen, som behandlades vid bergsrättens sammanträde den 11 mars

[1] Bergsrättens prot. 30/1 1783.

[2] Bergsrättens prot. 4/3 1773.

1773, besvarades från Sala på så sätt, att man visserligen erkände, att valsättet här i staden vore säreget, men, då samhället icke erfarit någon olägenhet av denna säregenhet, ville man fortfarande behålla de gamla valmetoderna — och härvid blev det. Salaborna voro till och med så fästade vid valreglerna av 1756 att de, trots 1810 års riksdagsordning, vilken visst icke var obekant för bergsrätten, valde stadens representant till 1812 års riksdag efter nämnda regler.[1] Valet överklagades, och staden förständigades att i laglikmätig ordning företaga nytt riksdagsmannaval.

Ordförandeskapet uti bergsrätten innehades, som vi sett, av bergmästaren, efter 1777 av bergshauptmannen, och detta gjorde, att stadens borgmästare, så att säga, fingo spela endast andra fiolen. Man får det intrycket, att gruvcheferna i regel voro initiativkraftiga och myndiga herrar, varemot borgmästarna under hela bergsrättstiden verka en smula beskedliga (undantag: borgmästare Ugla). Uti denna borgmästarnas beskedlighet eller — om vi skulle uttrycka oss hövligare — mera passiva framträdande få vi kanske söka orsaken till, att samarbetet inom bergsrätten, detta konglomerat av stridiga intressen, förlöpte så lugnt och jämt, som det med undantag av första tiden i verkligheten gjorde. Av ordförandena uti bergsrätten nämna vi här endast två de förnämsta, nämligen dess förste ordförande, bergmästaren Daniel Bergenstjerna och dess siste ordförande bergshauptmannen J. H. af Forselles. Bergenstjerna tjänstgjorde samtidigt med borgmästare Eric Ugla, och i denne hade han en svår medtävlare om första platsen inom samhället. Vem av dem, som hade övertaget, är nog numera svårt att avgöra; vi få nöja oss med att konstatera, att de bägge två voro duktiga karlar. Bergshauptmannen af Forselles hade däremot ingen medtävlare om främsta platsen; under de 37 år, han skötte gruvan, regerade han även suveränt inom staden.

Nu möter den frågan, vad magistraten och de äldste utom sin medverkan uti bergsrätten hade att uträtta uti förvaltningsväg. Härpå kan lämnas bestämt besked. Magistraten tog fortfarande del uti skötseln av stadens ekonomi. Uti magistratens protokoll från tiden ifråga återkommer ideligen: "beslöts remittera räkningen till stadskassan för betalning", och uti stadsräkenskaperna från samma tid finner man oupphörligen: "efter remiss från magistraten utbetalades".[2] Magistraten hade vidare överinseendet över stadens skog och utmark, förrättade syner å hus, vägar och gator, handlade ärenden angående brandväsendet (i den mån dessa icke behandlades av bergsrätten), hälso- och

---

[1] Bergsrättens prot. 18/4 1812.

[2] Förhållandena på detta område blevo annorlunda, sedan bergsrätten på 1820-talet tillsatt en sjumanskammare med den befogenhet priv. avsett (se kap. om finanserna).

fattigvården, verkställde exekutioner samt förrättade auktioner.[1] De äldste hade att utse revisorer av stadens räkenskaper ävensom de personer, vilka skulle verkställa uppbörden av ståndpenningarna, de ägde bestämmanderätten beträffande stadens spannmålslånemagasin[2] och hade tydligen mycket att säga i fråga om brännvinsbränningen och brännvinsutskänkningen.[2] Det centrala uti de äldstes verksamhet var likväl ledamotskapet uti de formationer av bergsrätten, där de största och viktigaste samhällsfrågorna avgjordes. Här hade de ett gott tillfälle att ingripa uti den kommunala förvaltningen, och, i den händelse de höllo samman, voro de ofta utslagsgivande, men regel var nog, att de egentliga bergsrättsledamöterna, bergmästaren, borgmästaren och de tolv rådmännen på grund av personliga förutsättningar blevo de slutligt bestämmande. Sedan bergsrätten, som vi strax skola se, upplösts, hade tillfälle yppats för de äldste att åter komma fram till sin ursprungliga ställning som borgerskapets verkliga representanter, men de fingo för kort tid på sig att återtaga "de förlorade länderna". Ej långt efter bergsrättens upplösning kommo nämligen stadsfullmäktige och utträngde dem helt och hållet.

Innan beskrivningen av denna period avslutas, böra vi jämväl erinra därom, att landshövdingarna även nu — åtminstone någon gång varje år — plägade besöka staden och leda förhandlingarna rörande någon för staden viktig fråga. Särskilt bör staden tacksamt erinra sig landshövdingen Johan Cederbjelke, vilken nedlade ett uppoffrande arbete på ordnandet av förhållandena här i samhället efter den förödande branden 1736.

Sedan gruvrättens domsrätt 1850 upphört, och sedan tillåtelse 1852 lämnats att skilja bergsmansjorden från de med jorden sammanhängande gårdstomterna inne i staden, och då således förhållandena i Sala började gestalta sig någorlunda likartade med förhållandena uti andra städer, höjdes från flera håll röster för, att bergsrätten, såsom en invecklad och tungrodd förvaltningsapparat, borde avskaffas. En kommitté tillsattes för frågans utredande,[3] och den ledande kraften i denna kommitté blev civilingeniören Johannes Holmgren, en sedermera mycket framträdande kommunalman här i staden. Kommitténs arbete var snart avslutat och utmynnade uti förslag, att framställning skulle göras hos Kungl. Maj:t om bergsrättens upphörande, samt att dess göromål skulle fördelas dels på magistrat och allmän rådstuga (stadsstämmorna) samt dels på bergslagsstyrelse och bergslagsstämma (bägge dessa nyinrättade). Detta förslag antogs på allmän bergsrätt den 27 april 1854 trots motstånd från

[1] Enl. mag. prot. för 26/1 1756 anordnades detta år för första gången auktionskammare i staden.

[2] Se kap. näringslivet.

[3] Bergsrättens prot. 9/2 1854.

bergshauptman af Forselles. Genom Kungl. brev den 11 november samma år fastställdes, att bergsrätten skulle upphöra, och att dess åligganden skulle överflyttas och uppdelas på sätt ovannämnda kommitté föreslagit. Detaljbestämmelserna uti detta Kungl. brev upptagas icke här för någon närmare redogörelse, då dessa bestämmelser så snart ersattes med 1862 års kommunalförordningar.

TIDEN EFTER NYA KOMMUNALLAGARNAS IKRAFTTRÄDANDE. Egentligen hade väl denna avdelning varit obehövlig, då alla människor — åtminstone en stor del av dem — känna till, huru förvaltningen är ordnad enligt de nya kommunallagarna, och någon förvaltningsredogörelse i samma bemärkelse som uti de föregående avdelningarna kommer ej heller att lämnas. Däremot bedja vi att få presentera de mera framträdande stadsfullmäktigeledamöterna.

Första uppsättningen stadsfullmäktige i Sala valdes på allmän rådstuga den 30 december 1862. Antalet, beroende på stadens innevånareantal var till en början 21. År 1887 höjdes antalet till 26 och 1909 till 30. Uti bilaga X finnes en förteckning över samtliga stadsfullmäktigeledamöterna, och det första intrycket man får av denna förteckning är den, att omsättningen varit mycket kraftig. Allra kraftigast har omsättningen varit vid följande tidpunkter: år 1870 efter den stora affärskraschen i samhället,[1] år 1890 efter det minoriteten i fråga om skogsprocessens anställande nedlade sina fullmäktigemandat[2] samt under de senaste åren, då ett nytt parti, det socialdemokratiska, erövrat allt fler och fler platser. Ingen fullmäktigeledamot har tjänat någon anmärkningsvärt lång tid. En, Grellstrand, har uppnått 34 år, samt tre, Ekengren, Lundgren och Norrman, 33 år. Alla de andra hava lägre, många mycket kort tjänstetid. Under de första 40 åren av stadsfullmäktigeinstitutionens tillvaro, ja, till och med några år därutöver, voro fullmäktige icke uppdelade uti några, strängt från varandra avgränsade partier; alla voro de "borgerliga" eller, som det också lika vackert heter, "moderata". Vad som möjligen skulle kunna sägas hava motsvarat de nutida partierna, voro kotterier, som då och då bildades kring någon inflytelserik ledamot.

Under 1860-talet intogo bröderna Holmgren, bergswerdien Per Jakob och civilingenjören Johannes, ledande ställning inom fullmäktigekåren; det påstås till och med, att de vid tiden ifråga regerade staden efter eget tycke. Förkla-

---

[1] Se kap. näringslivet.

[2] I december 1889 avsade sig Forssman, Östgren, Jancke, Norin, Zethelius, Östberg, Rosenström, Dahlström och Eklund fullmäktigeskapet. Nyval 2 och 3 januari 1890.

ringen härtill får man söka icke endast i den omständigheten, att de förstodo hålla hop ett troget kotteri utan även däri, att de bägge mycket oegennyttigt offrade ett omfattande arbete i stadens tjänst. Den ene av bröderna, Per Jakob, var för övrigt under flera år fullmäkiges ordförande, och den andre, Johannes, arbetade mycket i det allmännas tjänst, i särskilt hög grad för nykterhetens främjande inom staden. Bägge voro en smula stela och högtidliga men på samma gång obeskrivligt korrekta och redbara. Bägge sågo med det djupaste allvar på livet och dess företeelser.

Bland fullmäktigeledamöter, som verkade samtidigt med bröderna Holmgren, hava vi att nämna bergshauptmannen Sewén — ordförande även han vid ett par tillfällen — en högt bildad, outtröttligt arbetsam, stilla och försynt man, i mångt och mycket en motsats till sin robuste företrädare vid gruvan, af Forselles, vidare lasarettsläkaren Kalén, en i kommunala ting mycket kunnig och intresserad man, gärna hörd talare samt i olikhet med sina kamrater, bröderna Holmgren, uppskattande jämväl livets gladare sidor, komminister Borgman, omtyckt människa och god talare, samt handlanden Alinder och färgaren Wedin, två på sin tid inflytelserika borgare.

Under 1870-talet hade Kalén en mycket stark ställning inom fullmäktige, men han fick snart en medtävlare uti en i början på decenniet invald, synnerligen duktig kommunalman, kapten Fredenberg, vilken icke varit med länge inom kåren, då han hedrades med ordförandeuppdraget. Fredenberg var kunnig, vältalig, mångintresserad, fint bildad och utrustad med stora sällskapstalanger, d. v. s. ägde mycket goda förutsättningar för att bli en dominerande man. Fredenberg får nog också räknas till de anmärkningsvärdaste bland våra kommunalmän. Sewén och Wedin voro fortfarande verksamma, och såsom nytillkomna krafter få vi räkna kamrer Rosenström, garvaren August Lundberg, plåtslagaren Sjöberg, järnhandlaren Löfgren, garvaren Carl Östgren, handlanden Collin och snickaren Zackarias Johansson. Samtliga dessa gjorde, var i sin stad, en god insats uti förvaltningen; särskilt få vi nämna Sjöberg och Collin såsom orädda och flitiga debattörer.

Under 1880-talet innehades ordförandeplatsen först av bergshauptman Nordström och därefter av prosten Forssman. Nordström hade genom sina gedigna personliga egenskaper ävensom genom sitt vänsälla och gemytliga väsen förstått förvärva sig vidsträckta sympatier, särskilt bland kamraterna inom fullmäktige. När Fredenberg nedlade ordförandeklubban, rådde därför ingen tvekan om, vem som skulle upptaga den. Nordström var den givne. Tyvärr fick samhället ej behålla honom någon längre tid; han kallades, som vi veta, till en hög post inom rikets administration. Prosten Forssman, en rikt begåvad konstnärsnatur, hade att leda fullmäktiges förhandlingar under

en mycket brydsam tid, den stora skogsprocessens tid. Själv tog han avgjort parti för bergsmännen, och detta hade naturligen till följd, att han från motpartiets sida blev utsatt för diverse elakheter. Det torde därför vara skäl uti att med stor försiktighet upptaga en del saker, som berättats om honom.

Jämväl under detta årtionde voro Rosenström, Aug. Lundberg, Sjöberg, Löfgren, Östgren och Collin i full verksamhet, varförutom kåren förstärktes med tre män, som förtjäna mycket erkännande för sitt mångåriga, trägna och dugande arbete i stadens nämnder och kommittéer, kassör Östman, fotograf Grellstrand och grosshandlare Lundgren; den sistnämnde gick i land med jätteuppgiften att under 16 år vara drätselkammarens ordförande. På 1880-talet gjorde också borgmästare Lundberg sitt inträde i fullmäktige såsom magistratsombud, och den roll, han spelat inom kommunalförvaltningen under sin långa ämbetstid, är nog större och betydelsefullare än mången tror.[1] Ett kotteri, som på 1880-talet lär hava utövat betydande inflytande, var det så kallade Upplandsbankskotteriet. Uti bankens styrelse satt vid denna tid kapten Fredenberg, borgmästare Lundberg och handlanden Collin; bankens kamrer var Rosenström. Samtliga dessa voro, som vi antytt, kommunalt intresserade män, Rosenström härförutom klippt och skuren till ledare av spelet bakom kulisserna. Vid styrelsesammanträdena dryftades ofta stadens angelägenheter, och var kotteriet ense om en sak, så kunde nog den saken anses säkerställd, ty för kotteriet mötte vanligen inga svårigheter att samla det för sakens framgång nödiga antalet röster vid nästa fullmäktigesammanträde.

År 1890 intogs ordförandeplatsen av rektor Wahlén, vilken genom sin flärdlöshet och sin omutliga rättrådighet tillvunnit sig aktning och förtroende inom alla samhällsklasser. Ett gott bevis för det stora förtroende, som ägnats honom, synes det förhållandet vara, att han innehade ordförandeskapet under en tidrymd av icke mindre än 23 år. Samhället är honom skyldigt stor tack för det omfattande och oegennyttiga arbete han nedlagt i dess tjänst. Bland dem som under 90-talet, utom en del av de förut uppräknade, intogo en mera framskjuten ställning inom fullmäktigekåren, hava vi att här nämna några personer: fullmäktiges mångårige vice ordförande major Wollert, kyrkoherde, sedermera biskop Lindberg samt doktor Friberg; kyrkoherde Lindberg dokumenterade sig under den korta tid han tillhörde kåren såsom en kommunalman av sällsynt stora mått. Under början av detta årtionde uppstod ett nytt, i kommunalpolitik opererande kotteri, det s. k. Ångkvarnskotteriet, visserligen icke så starkt som Upplandsbankskotteriet men likväl av den betydenhet att det icke bör helt och hållet bortglömmas. Ledarna inom detta kotteri, redak-

[1] Se kap. om innebyggarna (slutet).

tör Söderholm och sedermera källarmästare Frans Pettersson, voro själva icke stadsfullmäktige (Söderholm blev det sedan), men detta hindrade icke, att kotteriet förskaffade sig inflytande beträffande en del frågors avgörande.

Under början av detta århundrade rekryterades stadsfullmäktige med flera duktiga män; vi uppräkna endast ingeniör Dahlgren, komminister, sedermera domprost Bring, disponent Camitz, järnhandlare Kjellén, tegelmästare Bleckert, häradshövding Wetterling, apotekare Ljungberg och godsägare Fromell; vi få också komma ihåg, att veteranerna Grellstrand och Lundgren allt fortfarande voro fullt aktiva i kommunalarbetet.

Vi nämnde härovan, att egentliga partier icke förekommo bland stadsfullmäktige förr än ett gott stycke fram på detta århundrade. Om man inbillar sig att föreliggande frågor och ärenden före partiernas uppkomst behandlats och avgjorts i endräkt och samförstånd, då bedrar man sig storligen. Meningarna hava, trots frånvaron av egentliga partier, ofta gått mycket isär, och vid dessa tillfällen hava de omilda och hårda orden icke varit långt borta. För riktigheten av detta påstående behöva vi endast påminna om de rasande fejder, som följde på motionen om skogsprocessens anställande. Vi kunna för ändamålet jämväl erinra om allt det oväsen spritfrågan dragit med sig.

De frisinnade inom Sala stad hade länge strävat att få sin givne talman och ledare, kontorsbiträdet Pehrsson, invald i stadsfullmäktige. Äntligen lyckades detta år 1906, och från det året kan man också räkna tillblivelsen av ett frisinnat parti inom fullmäktigekåren. Omedelbart som Pehrsson intagit sin plats bland "stadens fäder", kastade han sig oförskräckt in i striden, och uti nästan alla frågor, som under de senaste sjutton åren varit under debatt — givet uti alla frågor, som angått sprit och sprithantering samt stadens finanser — har han kraftigt låtit höra av sig. Rättvisligen måste erkännas, att de frisinnade aldrig kunnat få en stridbarare och stridsgladare representant. Då man varit i tillfälle att någon tid följa Pehrssons kommunala verksamhet, kan man knappast undgå det intrycket, att skaldens ord om Kulneff: "han var den främste där det höggs och stacks" äga god tillämpning på honom.[1] Om nu Pehrsson icke alltid varit så värst hänsynsfull mot oliktänkande, så får man icke upptaga detta allt för seriöst; vi skola i stället komma ihåg hans självständighet, oräddhet och ständigt levande omtanke om stadens ekonomiska bästa.

Det frisinnade partiet, som till en början kan sägas hava bestått av endast två ledamöter, Pehrsson och Bleckert, fick en kvalitativt stark tillökning, då

[1] Fortsättningen hos skalden: "den främste, där det dracks" kan däremot icke alls tillämpas.

häradshövding Wetterling och doktor Friberg anslöto sig till detsamma. Häradshövding Wetterling, som mycket hastigt efter sitt inval tillvann sig en ansedd ställning, hedrades tidigt med den viktiga posten som ordförande i beredningsutskottet, och det var helt enkelt en självfallen sak, att han skulle intaga platsen som fullmäktiges ordförande, då rektor Wahlén trädde tillbaka. Detta uppdrag har han fullgjort på sådant sätt, att varenda fullmäktigeledamot — i den punkten råder full enighet — betygar, att redigare ordförande än Wetterling aldrig kunnat letas upp. Doktor Friberg, som genom sin tidigare verksamhet inom fullmäktige torde kunna sägas hava förebådat tillkomsten av ett frisinnat parti, uppträder icke så ofta, men, då han gör det, gör han det vanligen grundligt. Företrädesvis yttrar han sig i kulturella frågor och frågor, som äga sammanhang med hans verksamhet som läkare. Hans anföranden kunna alltid påräkna uppmärksamhet, ty alla känna med sig, att bakom dessa anföranden står en man av stor vederhäftighet och en man med ett för medmänniskorna, särskilt för de små och svaga, varmt klappande hjärta.

Frisinnade partiet har efter hand förstärkts med en rad duktiga män; vi nämna här endast några: landsfiskal Bolander, garvare Johansson, bokhandlare Ericsson och vagnmakare Westerberg. Landsfiskal Bolander, mycket arbetsam i det allmännas tjänst, sällsynt kunnig uti kommunala angelägenheter samt slagfärdig i debatten, har med Pehrsson delat ledareställningen inom partiet. Som exempel på vad Bolander åtagit sig i arbetsväg kan nämnas, att han i sin egenskap av drätselkammarens ordförande under flera år så gott som ensam verkställde det vittomfattande utredningsarbete, som åvilade kammaren. För att finna en motsvarighet till Bolander i fråga om arbetsprestation få vi gå tillbaka ända till bergshauptman af Forselles.

Ej långt efter frisinnade partiets tillkomst fingo stadsfullmäktige ännu ett nytt parti, det socialdemokratiska. Vid valet 1912 utsågos till ledamöter i kåren två personer, som anslutit sig till den socialistiska samhällsuppfattningen, nämligen typograf Lönngren och konduktör Magnusson. Vid de kommande valen ökades partiets numerär helt sakta för att vid de stora omvalen i mars 1919 taga ett riktigt jättesteg framåt; partiet fick nu ej mindre än tio medlemmar, d. v. s. partiet blev ifråga om medlemmarnas antal ungefär jämspelt med de två äldre partierna. Bland partiets mest framträdande förmågor antecknas, förutom de två nyssnämnda pioniärerna, handelsföreståndare Palm, ombudsman Rich. Andersson, typograf Lindkvist och stenhuggare Engdahl. Som partiets ledare får man väl räkna typograf Lönngren, och det torde icke vara så oegentligt, om man påstår, att han i sitt parti spelat samma roll som Pehrsson i det frisinnade partiet. Lönngren, som är av en rätt så stillsam läggning, har likväl icke nått Pehrssons höjd som "rivande man". Som

totalomdöme om partiet kan sägas, att samtliga dess ledamöter i sitt framträdande ådagalagt hänsynsfull moderation, vilket haft till följd, att Sala stad skonats från de upprörda och sönderslitande kommunalfejder, som i senare tid förekommit i så många andra samhällen.

Medan vi sålunda talat om de två nytillkomna partierna, hava vi ingalunda glömt bort "de borgerliga", stampartiet, om man så får uttrycka sig. Detta parti, som en gång var det allenahärskande inom fullmäktige, har måst finna sig uti att se sitt medlemsantal vid flera valtillfällen avsevärt minskat. Vid senaste valet 1922 ökade likväl partiet sin mandatnumerär från 9 till 12. Man torde likväl kunna säga, att vad partiet förlorat i numerär har det vunnit i kvalitet, ty under senaste tio åren, då de antydda omkastningarna i stadsfullmäktigekårens sammansättning ägt rum, har partiet varit gediget representerat; vi uppräkna här endast några namn: ingeniör Dahlgren, disponent Camitz, grosshandlarna Nyberg, Andersson och Isaacsson, järnhandlare Kjellén, godsägare Fromell, rektor Högbom, lasarettssyssloman Trygg, repslagare Almkvist och bankdirektör Ekbom.[1] Inom partiet har apotekare Ljungberg under många år intagit och intager fortfarande ledarens ställning. Dessutom har han likaledes under ett flertal år varit fullmäktiges vice ordförande, ävensom ordförande i beredningsutskottet. Att han kunnat sammanhålla det parti, som utan tvivel har svårare än de två andra partierna att fördraga partiband, och att han på det resultatrika sätt som skett förstått sammanjämka de divergerande meningarna inom beredningsutskottet, vittnar oförtydbart om en icke så obetydlig portion smidighet.

Härefter intages en tabell, som visar de olika partiernas röststyrka efter varje ordinarie val under de senaste tio åren.

Efter valet	borgerliga	frisinnade	socialdem
1910	20	10	—
1912	17	11	2
1914	18	9	3
1916	19	8	3
1918	16	8	6
1919	8	12	10
1920	9	10	11
1922	12	7	11

[1] Efter stadsfullmäktigevalet 1922 har fullmäktigekåren tillförts ytterligare en hel del representanter, men då deras inval är av så färskt datum har förf. ansett ett närmare omnämnande av deras insatser i fullmäktiges arbete böra få anstå. Detta gäller alla partierna.

Man torde icke helt och hållet böra förbigå den hjälp borgerliga partiet haft av magistratsombuden, borgmästaren Lundberg, t. f. borgmästaren Bergenstråhle och nuvarande borgmästaren Hedman, vilka samtliga på grund av sin åskådning känt sig mest hemmahörande just inom detta parti; vi hava därmed icke sagt, att någon av dem i sin ämbetsutövning skulle hava tillåtit sig något obehörigt gynnande av det borgerliga partiet.

Sedan flera år tillbaka samlas de olika partierna redan före stadsfullmäktigesammanträdena för att närmare genomgå de föreliggande ärendena. Detta har den stora fördelen med sig, att ledamöterna numera någorlunda bra känna till ärendenas innebörd, då de komma till sammanträdena, vilket icke alldeles givet var förhållandet i "den gamla goda tiden", men å andra sidan, saken har nämligen också en avigsida, komma ledamöterna upp till sammanträdet med redan fastslagen ståndpunkt till respektive frågors lösning. De, som vid själva fullmäktigesammanträdet genom övertygande från ett motsatt parti låta rubba sig ur sin ställning, torde vara lätt räknade.

Då uti denna korta översikt endast ett fåtal bland fullmäktiges ledamöter kunnat medtagas, så utgör detta icke något underkännande av de onämnda. Vi kunna gott säga, att alla gjort sig förtjänta av erkännande, alla hava nämligen i sin offentliga gärning varit besjälade av en varm omtanke om vårt samhälles bästa och framgång.

Efter denna presentation av de stadsfullmäktigeledamöter, som genom sina insatser uti kommunalarbetet gjort sig mäst bemärkta, är det angenämt omtala det förhållandet, att samarbetet mellan stadsfullmäktige och magistraten i stort sett varit mycket gott. De fall, där magistraten uppträtt med en mot stadsfullmäktige stridande mening, hava för övrigt icke varit så många; och endast i ett par fall hava meningsskiljaktigheterna dem emellan antagit mera elakartad karaktär. Skogsprocessen åberopas jämväl som exempel uti sist antydda fall.

Ordförande i stadsfullmäktige:

1863—1865 1868—1871	bergswerdien Per Jakob Holmgren,
1866, 1867, 1872	bergshauptmannen Per Niklas Sewén,
1873—1882	kaptenen Alarik Fredenberg,
1883—1886	bergshauptmannen Teodor Nordström,
1887—1889	prosten August Forssman,
1890—1912	rektorn Carl Joh. Mortimer Wahlén,
1913—	häradshövdingen Anton Wetterling

Några biografiska notiser om stadsfullmäktiges ordförande återfinnas uti bilagan X.

Se Bil. X

FÖRUTVARANDE STADSFULLMÄKTIGE[1]

J. A. EKSTEDT
Bergsrådman

E. ÖSTGREN
Garvare

P. SÖDERHOLM
Bergsman

S. O. BILLMANSSON
Kamrer

L. G. ALINDER
Handlande

A. BILLMANSSON
Major

J. E. STABERG
Bergsman

F. E. EKENGREN
Garvare

A. DJULSTEDT
Handlande

[1] En del förutvarande stadsfullmäktige finnas upptagna i andra porträttgrupper.

J. HOLMGREN
Civilingenjör

P. NORDSTEDT
Bergsman

J. W. SANDSTRÖM
Handlande

J. G. ARPI
Collega

A. ZIELFELDT
Kapten
Ordf. i dr.-kam.

AUG. LUNDBERG
Garvare

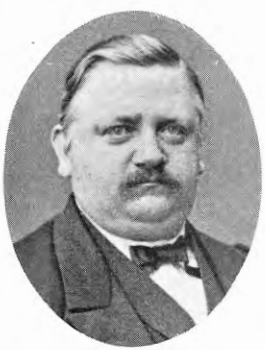

C. G. BARCK
Handlande
Ordf. i dr.-kam.

B. A. SJÖBERG
Plåtslagare

A. R. FROMELL
Färgare

J. T. KULIN
Handlande

C. F. CREUTZ
Major
Ordf. i dr.-kam.

C. J. A. LÖFGREN
Järnhandlare

L. NORIN
Bergsman

A. FELTENBERG
Smed

C. ÖSTGREN
Garvare
v. ordf. i stadsf., ordf. i dr.-kam.

A. FREDENBERG
Kapten
Ordf. i stadsf.

W. ROSENSTRÖM
Kamrer

J. ÅGREN
Redaktör

Z. JOHANSSON
Snickare

G. KLINGIUS
Handlande

J. F. COLLIN
Handlande

E. H. RINGDAHL
Disponent
v. ordf. i stadsf., ordf. i dr.-kam.

C. G. ÖSTMAN
Bergslagskassör

F. AMINOFF
Löjtnant

P. M. WETTERQVIST
Brukspatron

J. P. NORRMAN
Handlande

V. SCHÜRER von WALDHEIM
Löjtnant

C. A. BERGSTRÖM
Grosshandlare

C. J. LUNDGREN
Grosshandlare
Ordf. i dr.-kam. o. ber.-utsk.

J. F. JANCKE
Bryggmästare

C. A. GRELLSTRAND
Fotograf

W. A. LANDQVIST
Urmakare

P. E. DAHLSTRÖM
Organist
v. ordf. i stadsf.

G. ZETHELIUS
Löjtnant

G. W. LUNDBERG
Kapten

G. B. HELLBERG
Handlande

J. M. LUNDIN
Handlande

G. W. LARSSON
Snickare

G. E. ÖSTBERG
Kopparslagare

G. EWERLÖF
Bokhandlare

C. FREDELIN
Disponent

P. R. FERNSTRÖM
Garvare

C. G. EDLING
Handlande

P. A. SÖDERHOLM
Redaktör

J. RÖNDELL
Mejerist

J. E. JOHANSSON
Gruvjordsägare

C. F. von SCHWERIN
Överstelöjtnant

A. ÅGREN
Gelbgjutare

C. A. NYBERG
Grosshandlare

O. REUTERVALL
Disponent

C. WOLLERT
Major
Ordf. i dr.-kam.

P. A. ISAACSSON
Grosshandlare

H. HELMERTZ
Häradshövding

O. W. DAHLGREN
Ingenjör

B. JOHANSSON
Lantbrukare

E. L. CAMITZ
Disponent

E. LUNDQVISTER
Trafikchef

S. ANDERSON
Kronolänsman

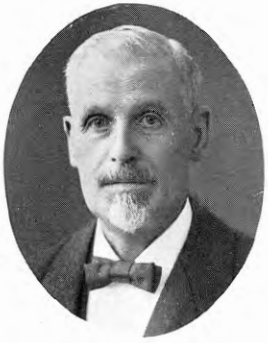

O. BLECKERT
Tegelmästare

C. V. JOHANSSON
Snickare

K. BERGH
Bankkamrer

C. ERICSSON
Redaktör

G. JOHANSSON
Gruvjordsägare

O. MELIN
Vel.-fabrikör

J. A. WESTERBERG
Vagnmakare

J. W. WALL
Handlande

M. von STEDINGK
Kapten

A. KÄLL
Fanjunkare

K. G. PERSSON
Slaktare

A. JACOBSSON
Handlande

S. PALM
Handelsföreståndare

C. A. LARSSON
Reg.-veterinär

A. BERGSTRAND
Tyghantverkare

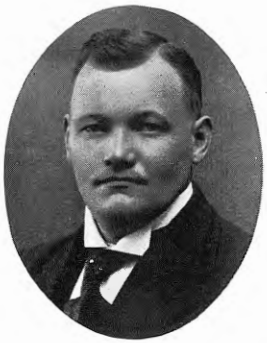

A. RAMSTRÖM
Handlande

Ö. FRUNCK
Bankkamrer

R. ANDERSSON
Ombudsman

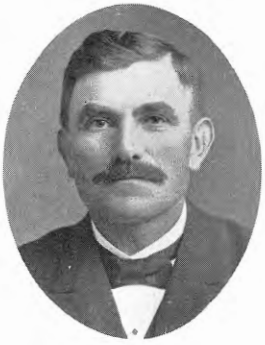

J. NORLING
Lantbrukare

E. ÅKERBERG
Lantbrukare

G. HEDMAN
Lantbrukare

STADSFULLMÄKTIGE I SALA 1923

Se Bil. X

GUNNAR ANDERSSON JAKOB LUNDBERG K. D. LÖNNGREN AXEL ANDERSSON
FRANS ANDERSSON H. E. MÖCKLIN C. A. ENGDAHL A. G. LILJEQVIST C. A. MAGNUSSON J. ALMKVIST GUST. ROBERG E. L. LEONARDH
C. A. LINDQVIST N. J. HEDELL A. G. JOHANSSON A. FROMELL C. A. TRYGG ALB. ANDERSSON G. DAHLIN DANIEL AHLBERG
C. G. NORGREN ERNST ANDERSSON P. PEHRSSON A. BOLANDER K. A. ANDERSSON A. KJELLÉN sekr.
C. FRIBERG ålderspresident
A. LJUNGBERG v. ordf.
A. WETTERLING ordf.
J. H. ERICSSON drätselk. ordf.
ERIKA RYDIN

Se Bil. X

BORGMÄSTARE

ANDERS PERSSON-
BERGSTRÖM

C. H. ESBERG
adlad BERGENSKÖLD

V. SANDSTRÖM

O. V. LUNDBERG

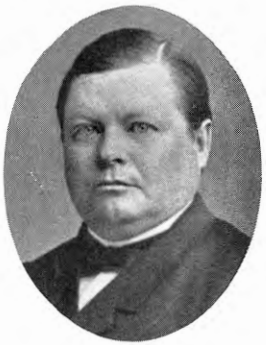

J. A. BOVIN

P. SCHÖTT

I. HEDMAN

Se Bil. X

MAGISTRATSRÅDMÄN

J. F. LÖFDAHL
Organist

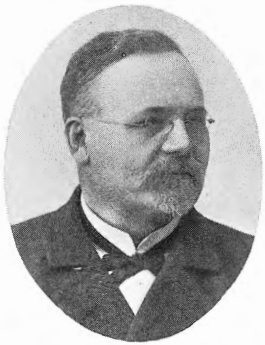

S. J. SANDQVIST
Magistratssekreterare

C. V. NORDENCREUTZ
Häradsskrivare

O. F. WEDIN
Färgare

E. HÜBNER
Magistratssekreterare

N. A. P. ROTHÉN
Stadsfogde

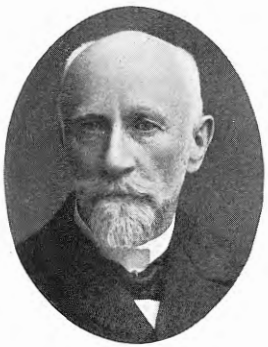

KL. BERGENSTRÅHLE
Magistratssekreterare

J. NÄSMARK
Magistratssekreterare

E. EKBOM
Bankdirektör

Se Bil. X

ANDRA STADENS TJÄNSTEMÄN[1]

F. SUNDBERG
Stadskamrer

A. JOHANSSON
Stadskamrer

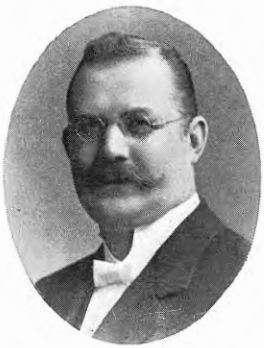

F. V. ENEROTH
Stadskassör

T. HELLSTEN
Stadsfiskal

A. O. EHLIN
Auktionsnotarie

F. ERIKSSON
Stadsbyggmästare

A. LARSSON
Vattenl.-förest.

L. LARSSON
Brandmästare

P. E. PETTERSSON
Skogvaktare

[1] Porträtt av de tjänstemän, som höra till hälso- och sjukvården samt undervisningsväsendet, finnas införda på andra platser i arbetet.

STATSTJÄNSTEMÄN I SALA

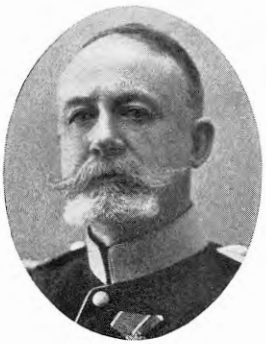

G. H. SVANSTRÖM
Överstelöjtnant, chef för T. 5
stadsf.

O. LINDSTRÖM
Major
Chef för T. 5

HJ. TANNLUND
Major
Chef för T. 5

A. PALM
Reg.-intendent
ordf. i dr.-kam.

C. O. FRÆNELL
Postmästare

E. KLINGIUS
Postmästare

G. FLINK
Postmästare

J. H. BLOMBERGSSON
Jägmästare
Stadsf.

E. HELMERS
Jägmästare

T. WERNER
Telegrafkommissarie

F. TORBJÖRNSSON
Distriktslantmätare

O. HÖGSTADIUS
Distriktslantmätare

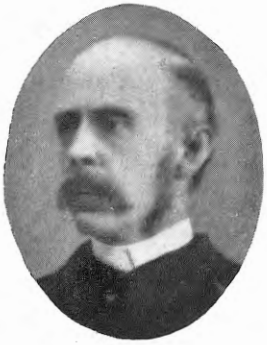

C. HERRLIN
Stins
Stadsf.

C. G. FRIDMAN
Stins

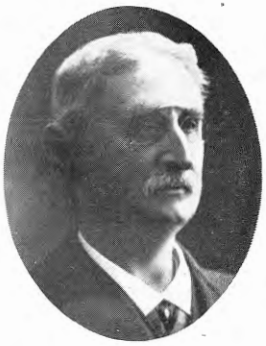

C. F. STRÖMBOM
Stins

A. L. ANDERSSON
Stins

D. ABRAHAMSSON
Stins

H. NORBERG
Stins

v. ordförande i stadsfullmäktige:

1863, 1864	bergsrådmannen J. A. Ekstedt,
1865, 1868—1871, 1873, 1874	bergshauptmannen P. N. Sewén,
1866, 1867, 1872	lasarettsläkaren F. Kalén
1875, 1876	läroverkskollegan G. Arpi,
1877	färgaren O. F. Wedin,
1877—1881	garvaren C. Östgren,
1882	bergshauptmannen T. Nordström,
1883—1886	prosten A. Forssman,
1887—1890	garvaren C. Östgren,
1891, 1892	disponenten E. H. Ringdahl,
1893—1899	bankkamreraren P. E. Dahlström,
1899—1911	majoren C. Wollert,
1912	häradshövdingen A. Wetterling,
1913—	apotekaren A. Ljungberg.

Ordförande i beredningsutskottet:

1887—1889	rektorn C. J. M. Wahlén,
1890—1892	komministern J. Samuelsson,
1893—1896	grosshandlanden C. J. Lundgren,
1897—1905	kyrkoherden L. Lindberg,
1906—1912	häradshövdingen A. Wetterling,
1913—	apotekaren A. Ljungberg.

Sekreterare hos stadsfullmäktige:

1863—1882	stadskamreraren J. R. Pistolschöld,
1883—1899	löjtnanten F. Aminoff,
1900—1901	läroverksadjunkten E. J. Wiklund,
1901—1918	rådmannen J. Näsmark,
1918—	auditören D. Ahlberg.

FINANSERNA

I likhet med andra stadssamhällen har Sala allt ifrån sin tillblivelse fått dragas med utgifter dels för eget behov dels för kronans räkning och förty även måst förskaffa sig inkomster för att täcka dessa utgifter. Uti privilegierna, mom. 22—35, äro utförliga bestämmelser givna angående såväl inkomster som utgifter. Med ledning av dessa bestämmelser och med anlitande av stadens kvarvarande räkenskaper kan man skaffa sig en någorlunda klar bild av stadens finansiella förhållanden under gångna tider.

För 1600-talet, som nu till en början kommer att behandlas, finnes visserligen icke stort material i fråga om räkenskaper, endast några årgångar från 1650- och 1680-talen, men det får räcka till, då det, som här, icke är fråga om annat än en redogörelse i de allmännaste drag. Det förefaller, som man bekvämast skulle få en föreställning om stadsfinanserna i Sala under nämnda århundrade genom att stanna litet vid de olika inkomstposterna uti räkenskaperna med markerande av de fall, då en post helt eller delvis skulle gå till kronan. Först sedan inkomstposterna på så sätt blivit genomgångna, kan turen få komma till utgifterna.

Inkomsterna under 1600-talet eller "intraderna", som de kallades, voro följande: a) F ö r s k o t t e t, en personell avgift, som skulle erläggas av "hvar och en, som sin egen eld och rök hafver i staden, han ware sig borgare, främmande eller kronans tjänare, ingen undantagandes".[1] Avgiften skulle utgå årligen "vid valborgsmässotid" — den sista april — till lika belopp, tolv öre,[2] av varje matlag. b) S k o t t e t e l l e r e d s k o t t e t utgick efter förmögenhet. Skottet beräknades nämligen — i regel — med 8 öre för varje 100

[1] Priv. mom. 22. Skulle väl egentligen vara en kronoskatt, men kom nu staden tillgodo genom priv:s bestämmelser.

[2] Penningeförhållandena voro som bekant i forna tider mycket invecklade. Till förtydligande av uppgifterna i denna artikel torde väl därför icke vara olämpligt påminna om följande: 1 daler = 32 öre. 1 daler silvermynt var ungefärligen värd: under förra hälften av 1600-talet 2 kronor 67 öre, år 1681 2 kronor, år 1715 1 krona 33 öre samt år 1776 endast 67 öre. En daler kopparmynt var värd tredjedelen av en daler silvermynt. Då daler nämnes i denna artikel, menas daler silvermynt, därest ej annat angives. År 1776 infördes räkningen med riksdaler, skilling och rundstycke. En riksdaler = 48 skilling = 576 rundstycken. En riksdaler = 1 krona i vår nuvarande mynt. En riksdaler banco = 1 krona 50 öre. Efter 1855 var riksdaler uppdelad i 100 öre. Penningvärdets fall är härvid ej beräknat. (Ur Nordisk Familjebok).

daler av den skattskyldiges förmögenhet, och tiden för uppbörden var densamma som i fråga om förskottet.[1] Vidkommande fastställelsen av förmögenhetens storlek innehålla privilegierna en anmärkningsvärd bestämmelse. Så snart sjumanskammaren[2] kände sig tveksam beträffande storleken av någon persons förmögenhet, måste den skattskyldige deklarera, huru mycket han ägde. Misstänkte vederbörande myndighet för låg deklaration, hade myndigheten i sin makt att för det uppgivna beloppet inlösa deklarantens egendom. Så vitt vi kunnat se, kom denna kraftiga bestämmelse aldrig till användning. Edskottet var icke såsom förskottet en ständigt lika tribut, utan kunde efter behov höjas eller sänkas. Edskottet skulle nämligen utgå till sådant belopp "at Rijksens hiellper eller Stadzsens tarfuer skeer tillfyllest". Av denna bestämmelse får man draga bl. a. den slutsatsen, att stadens direkta skatt till kronan togs från edskottet. Denna direkta skatt till kronan förändrades redan 1630[3] till en bestämd årlig avgäld — 100 lödiga mark silver —, troligen ursprunget till det sedermera omförmälda contingentet.

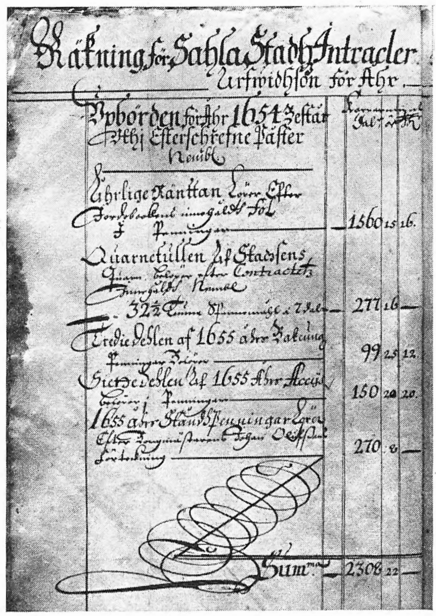

Första sidan uti 1654 års stadsräkenskaper.

c) Å k e r s k a t t e n. Som förut omtalats skänkte Gustaf II Adolf till varje stadens tomt, som bebyggdes av sådana personer, som åtagit sig arbeten vid gruvan, "åker till två tunnors utsäde hvart år samt tolf lass äng till evärdelig egendom att njuta och behålla med sådant besked och villkor, att de af hvarje tunna land årligt utsäde, oräknadt träde, och sex lass äng, årligen två lod[4] godt fint silfver, halft annat oss och kronan och ett halft lod staden utgöra och erlägga skola".[5] Villkoret är svårt att tyda, men skall väl innebära, att för varje besått tunnland åker skulle till kronan erläggas ett och ett halft lod silver och till sta-

1 Priv. punkt 23.
2 Motsvarande våra dagars drätselkammare.
3 Konung Gustaf Adolfs öppna brev och kungörelse 10/3 1630. (Stadens arkiv).
4 1 lod = 1/16 av 1 lödig mark = 13,2 gram.
5 Priv. punkt 24.

den ett halft lod. År 1630 beräknades denna skatt giva kronan 48 lödiga mark silver och staden 16 mark.[1] År 1645 efterskänkte kronan sin andel av skatten mot det att bergsmansjordägarna noggrannt fullgjorde vind- och vaskkörningen vid gruvan.[2] Kommunen har däremot ständigt tillgodogjort sig avgälden, vilken växt i samma mån som åkerjordens areal ökats. Namnet åkerskatt begagnades också långt fram i tiden. d) Gruvjordsskatten. I sammanhang med bestämmelsen om åkerskatten meddelas: "hvad gamla grufegor vidkommer, skola de (= innehavarna) herefter som hertill dem njuta och behålla under deras vanliga byskatt och vårt förra privilegium". Vad som härmed menas, förmår förf. icke klarlägga. Av stadens räkenskaper framgår emellertid, att gruvjordsägarna fingo erlägga en jämförelsevis obetydlig avgäld för innehavet av gruvjord. (Se nedan). e) Kaplanspengarna, en så att säga graderad personell skatt, som gick till komministerns avlöning. Skatten erlades av samma personer, som betalade förskottet, men skattebeloppen voro i detta fall olika allt efter den skattskyldiges "belägenhet", 4, 6, 8, 12, 16 och 24 öre. f) Vretepengarna, en obetydlig avgäld, som betalades av några personer, som arrenderat staden tillhöriga mindre jordområden. Avgälden förekommer uti 1650-talets räkenskaper, men är sedermera ej synlig. g) Avgiften av stadens torpare.[3] Alla, som arrenderade torplägenheter, vilka odlats på stadens mark, måste erlägga ett efter det arrenderade områdets storlek avpassat belopp. År 1685 funnos 97 stadstorp. h) Avgiften av hantverkare, som bodde och drevo yrke uti de staden närmast liggande socknarna.[4] Avgiften skulle användas för stadens betjäntes avlönande och stadsbyggnadernas underhåll. i) Burskapspenningarna, engångsavgift för tillstånd att här i staden idka handel eller hantverk.[5] j) Marknadspengarna.[6] Alla köpmän, som från främmande orter kommo till marknaderna i Sala för att saluhålla sina varor, måste betala marknadsståndspengar, vilkas storlek berodde på den plats vederbörande fick sig tilldelad. Marknaderna, som voro av så stor ekonomisk betydelse för stadens innevånare, särskilt dess husägare,

---

[1] Se förut åberopade Kungl. brev av 10/3 1630.

[2] Drottning Kristinas Kungörelse den 22/7 1645 (i stadens arkiv).

[3] Priv. punkt 25.

[4] De under h—r omnämnda intraderna omnämnas ej i priv. utan hava återfunnits i räkenskaperna.

[5] Ibland förekommer denna inkomst i stadens räkenskaper och ibland icke. I de fall posten ifråga icke förekommer, torde man kunna taga för givet, att den gick direkt till upphjälpande av magistratens avlöning.

[6] En god inkomst, hälst under äldre tider.

blevo således vinstgivande även för stadskassan.[1] k) Kvarntullen eller inkomsterna från stadens kvarnar var en för stadens ekonomi i forna tider högst betydande inkomst. Kvarntullen fördelades så, att hälften därav ingick uti magistratens löneförmåner, under det att andra hälften skiftades ungefär lika emellan kyrkan, hospitalet och skolans rektor. Av tillgängliga handlingar har inhämtats följande om stadens kvarnar. Mycket tidigt, antagligen före stadens anläggning, fanns en kvarnanläggning vid Ekeby å samma plats, där Ekeby kvarn nu ligger, och uti stadens äldsta räkenskaper, d. v. s. för året 1654, förekommer även "Stadzens qwarn" vid Ekeby. På 1660-talet hade bergslaget utverkat tillstånd att bygga ett bokverk (malmkross) uti Ekeby kvarnfors, och hade bergslaget samtidigt ålagts att vid Stentorpet uppbygga en ny kvarn åt staden.[2] Bokverket kom till stånd 1671,[3] men kvarnen vid Ekeby blev därför icke utriven, såsom meningen synes hava varit. Malning vid Ekeby kvarn pågick allt fort, men, då vattnet numera skulle delas med bokverket, är det uppenbart, att resultatet av kvarnens arbete icke kunde bli detsamma som förr. Stadsborna voro också missnöjda med bokverkets anläggning och uppfattade tydligen löftet om en kvarn vid Stentorpet såsom dålig ersättning för gamla kvarnens nedsatta produktionsförmåga. Klagomål från stadens sida ledde icke till någon ändring uti de sålunda anordnade förhållandena, utan fingo kvarnen och bokverket arbeta sida vid sida under lång tid framåt. Konstmästaren Jacob Matsson erhöll 1660 vederbörligt tillstånd att uti konstvattnet (kronan då tillhöriga vattendraget mellan gruvan och staden) anlägga en kvarn mot det villkoret, att staden skulle äga rätt mot ersättning för kostnader, som nedlagts vid kvarnens byggande, få inlösa densamma, så snart "makarna Matsson med döden avgått"[4] Redan under makarna Matssons livstid tillkom emellertid ett nytt villkor. Som det visat sig, att Kyllinge kvarn, som sedermera kommer att omtalas i kapitlet om stadens fattigvård, icke var i stånd att till stadens fattiga leverera den erforderliga myckenheten spannmål, ålades konstmästaren Matsson att från sin kvarn utfylla den uppkomna bristen.[5] Sedan den sist kvarlevande av makarna Matsson avlidit 1683, fick staden, efter vidräkning med makarna Matssons arvingar, ägande-

---

[1] Marknadsståndspengarna saknas i vissa årgångar av räkenskaperna; i dessa fall gingo de direkt till förbättring av magistratens och dess betjäntes avlöning.

[2] Kungl. Bergsk. Res. den 29/4 1668. (I stadens arkiv).

[3] Kungl. Bref den 16/5 1675, däruti det, bl. a., heter: "Bookwärket, hwilket vid Ekeby för fyra Åhr sedan uppbyggdt är". (I stadens arkiv).

[4] Kungl. Maj:ts nådiga Res. den 6/12 1660. (I stadens arkiv).

[5] Kungl. Maj:ts nåd. Res. på de 24 äldstes "insinuerade" besvär den 6/4 1664. (I stadens arkiv).

rätten till kvarnen å sig överlåten. Som ovan nämndes, lovades stadsborna, då bokverk byggdes vid Ekeby, ersättning uti en kvarnanläggning vid Stentorpet. Vad som menas med detta löfte, framgår icke klart, ty redan 1638[1] fanns en kvarn vid Stentorpet, vars avkomst anslagits till borgmästare och råd i Sala. l) Accisen, en avgift, som erlades dels av bagare, bryggare och slaktare (= saluaccis) dels av dem, som bakade, bryggde och slaktade för eget behov (= husbehovsaccis), dels av torghandlandena. m) Bakugnspenningarna, en skatt för rätten att hava egen bakugn, utgick efter förmögenhetsvillkor.

Accisen och bakningspengarna omnämnas visserligen icke uti privilegierna, men dessa avgälder till kronan utgingo likväl från Sala, liksom från andra svenska städer. Att så varit förhållandet framgår därav, att K. Maj:t 1642 förunnade staden att för egna behov behålla 1/3 av så väl accisen som bakugnspengarna.[2] Borgerskapet synes emellertid icke hava åtnöjt sig med denna eftergift. Under åberopande dels att stadens privilegier icke innehölle något förpliktande att betala accis dels bestämmelserna uti nyss åberopade Kungl. Brevet den 10 mars 1630 ansökte nämligen borgerskapet redan år 1643 att bliva befriade från all accis, men, under motivering att statens tillstånd icke medgåve några eftergifter i fråga om kronoskatter, avslogs framställningen. År 1645 fick staden 6 frihetsår från accisen med anledning av de dryga kostnader staden fått vidkännas för kyrkobygget. Åren 1650, 1660 och 1664 förnyades ansökan om befrielse från accisen, men utan framgång. Sedan borgerskapet år 1667 än en gång kraftigt utmålat sin fattigdom och sin fullständiga oförmåga att komma ut med några avgälder till kronan, fann Kungl. Maj:t skäligt medgiva Sala samma förmån som förut unnats Falun, nämligen befrielse icke allenast från accisen utan även från bakugnspenningarna.[3]

I detta sammanhang kan omnämnas, att Sala — tack vare gruvan — befriats från ett par icke så oväsentliga bördor: år 1627 från roteringen (skyldigheten att hålla krigsfolk)[4] och 1660 från inkvarteringen av knektar.[5] Där-

[1] Landshövdingen Ture Bjelkes brev den 9 juni 1638. (I stadens arkiv).

[2] Kungl. Maj:ts nåd. svar den 25 febr. 1642 på borgerskapets i Sala vid riksdagen andragna besvär. (I stadens arkiv).

[3] Konung Carl XI:s Confirmation uppå Stadzens förut undfångna privilegier den 13/3 1667. (I stadens arkiv).

[4] Konung Gustaf II Adolfs nådiga Bref om förskoning från krigstjänsten den 9/4 1627. (I stadens arkiv).

[5] Kungl. Maj:ts nådiga Res. och Förklaring över Sala stads Desiderier och Besvärspunkter den 6/12 1660. (I stadens arkiv). Redan här kan emellertid omtalas, att Salaborna, trots denna res., en och annan gång besvärades med inkvartering. Borgerskapet uppdrog 14/1 1719 åt stadens riksdagsman, att klaga över, att knektar strax därförut

emot kunna vi icke se, att Salaborna ens framställt någon begäran om skjutsningsskyldighetens avlyftande. Detta nog så besvärliga åliggande var uppdelat på bergsmännen, vilka samtliga voro hästägare. n) Sakören. Av sakörena eller böterna, vilka under 1600-talet voro anmärkningsvärt höga, tog staten 2/3, under det att staden fick åtnöja sig med 1/3.

Efterföljande tabell visar, vad de nu uppräknade inkomstposterna lämnat till stadskassan år 1656:

De olika posterna	Högsta skatte- och avgäldsbelopp		Lägsta skatte- och avgäldsbelopp		Antal skatte- och avgäldsskyldige	Summa till stadskassan	
	dlr	öre	dlr	öre		dlr	öre
a) Förskottet	—	12	—	12	229	85	22
b) Skottet eller edskottet[1]	8	4	—	3	217	167	7
c) Åkerskatten	4	4	—	6	169	99	12
d) Gruvjordsskatten	1	27	—	4	46	31	10
e) Kaplanspengarna	—	24	—	4	229	73	28
f) Vretepengarna	1	16	—	6	16	10	19
g) Stadens torpare	11	—	—	8	65	182	—
h) Hantverkarna utanför staden	4	—	4	—	24	96	—
i) Burskapspengarna	5	8	2	8	23	65	—
j) Marknadsståndspengarna						67	9
k) Kvarntullen						121	28
Stadens andel av:							
l) Accisen						178	12
m) Bakungspengarna						47	6
n) Sakörena						61	15
					Summa	1287	8

Uti 1680 års räkenskaper hava slutligen återfunnits följande "intrader": o) Organistpengarna. Denna avgift, som användes till avlöning åt stadens organist, uttogs efter ungefär samma grunder som kaplanspenningarna och inbrakte 1683 ett belopp av 129 daler. p) Bropengarna, en obetydlig inkomstpost; (belöpte sig till 22 daler år 1683). q) Norr Kif-

blivit i staden inkvarterade. Strax efter "stora daldansen" 1743 fick staden dragas med åtskilligt inkvarteringsbesvär. Vederbörande ville tydligen hava trupper till hands i närheten av dalagränsen, om de oroliga dalkarlarna tilläventyrs skulle företaga sig något nytt upprorsförsök.

[1] Härav bör man kunna sluta, att den förmögnaste personen i Sala vid tiden ifråga ägt ungefär 6,000 kronor; huru mycket nu detta belopp svarar mot i våra dagar, är svårt avgöra, men vi kunna ju gissa på 60,000 kronor.

sta hemmansränta och allmänningsräntan. År 1660 donerade Kungl. Maj:t till staden ett hemman Norr Kifsta jämte "några små ödesallmänningsslätter, som fordom under Wäsby gård brukade äro, och här och där vid Nora Elf och annorstädes finnas". Norr Kifsta hemmanet skulle delas "mellan det borgerskapet, som tillförne icke hafva några åkrar och ägor mot en skälig recognition". Avkomsten av "ödesallmänningsslätterna", Nora Allmänningsängar, Sundsbacka fiskeläge och Karbottens ängar, skulle lämna bidrag till magistratens avlönande.[1] Norr Kifsta hemmanet hade trots donationens tydliga bestämmelser genom någon manöver, som vi icke känna till, kommit i borgmästaren Anders Perssons enskilda ägo. Detta förhållande rättades emellertid till genom ett Kungl. Maj:ts brev av den 24 juni 1685, i vilket brev bestämdes att hemmanet, som gav kronan omkring 40 daler i ränta, skulle inrymmas under staden, ägande staden jämväl tillgodonjuta den nämnda räntan. Härifrån härleder sig inkomsttiteln Norr Kifsta hemmansränta uti stadens räkenskaper. "Allmänningsslätterna" hade under tidernas lopp varit utarrenderade och lämnat en obetydlig inkomst, vilken så vitt räkenskaperna utvisa, gått in i stadskassan, och icke, såsom donationsbrevet bestämde, direkt till magistratens avlönande. r) Arrendet för stadsträdgården. Detta arrende gav 15 daler år 1682.

Källarfrihet, arvsskatt och danaarv, vilka omtalas redan uti privilegierna, hava, enligt vad 1600-talets räkenskaper giva vid handen, icke haft någon nämnvärd betydelse för stadens ekonomi.

Punkt 25 uti privilegierna föreskriver, såsom uti kap. om jordförhållandena redan omtalats, bland annat följande: "Desslikes unne vi hermed vår stad Sala det fiske, skog och mulbete, hvilket till Väsby gård, Ekeby och Bråsta tillförne legat hafver". Fisket och mulbetet kunna vi förbigå utan vidare, då nämnda poster icke tillfört staden några inkomster, åtminstone icke några uti räkenskaperna synliga sådana. Skogen har däremot varit av den största betydelse för staden, trots det att densamma icke figurerat uti stadens budget, förr än långt fram i tiden. Ur skogen, vilkens areal ökades i mån som nya donationer gjordes till staden, tills densamma på 1660-talet uppgick till sin nuvarande storlek, ungefär 10,000 tunnland, hava Salaborna i forna tider endast mot avverknings- och transportkostnader fått hämta byggnadsmaterial, ved och gärdsel, en förmån så mycket värdefullare, som skogarna uti de närgränsande socknarna voro mycket hårt anlitade genom silververkets behov av ved och virke. Salaborna torde nog icke förrän långt fram i tiden hava förstått,

[1] Kungl. Maj:ts nåd. Res. och Förklaring öfver Sahla Stads Desiderier och Beswärspunkter den 6 dec. 1660. (I stadens arkiv).

att de ägde en rikedom uti denna sin skog, men Salaborna hava under alla tider likväl kraftigt reagerat mot varje obehörigt intrång å skogen.[1] De inkomster skogen lämnat i senare tid och det värde skogen representerar i närvarande tid omtalas i annat sammanhang.

Anledningen varför några tullinkomster icke finnas förtecknade, antydes uti kap. om näringslivet.

Om stadens kommunala utgifter under 1600-talet, vilka vi nu skola ägna några rader, innehålla privilegierna följande bestämmelser. Hälften av alla inkomster skulle avses för stadens ämbets- och tjänstemän samt betjänte. Denna hälft skulle fördelas uti tre lika delar, därav borgmästarna skulle taga en, rådmännen en samt betjänte en. Till betjänte räknades i detta fall syndicus (magistratssekreteraren). Den part, som tillkom borgmästarna, uppdelades dem emellan på det sättet, att den borgmästare, som för året var ordförande, skulle bekomma dubbelt mot den andre. Av den part, som gick till betjänte, skulle syndicus erhålla tredjedelen.

Den andra hälften av inkomsterna skulle användas för stadens övriga utgifter, "troligen och wäll till Stadens bästa anläggas", som privilegierna uttrycka sig. Denna hälft gick till nybyggnader och reparationer av stadens hus, e. o. arvoden och avlöningar samt extra utgifter. Ur 1656 års räkenskaper kunna vi anteckna följande utgifter, som synts vara i någon mån belysande för tidsförhållandena.

	dlr	öre
Stadsbyggnadernas reparation	84	23
2 kannor "spanskt wijn" till kyrkoherden enligt gammal sedvänja	8	—
"Täre- och resepenningar" till rådman Erik Grelsson för resor i stadens ärenden	35	—
1 tunna Öl "som förärtes till nyskrewne soldater"[2]	15	—
Till befallningsman Matts Johansson för kost och logi åt landshövdingen	62	—
Extra arvoden till uppbördsmän och kämnersledamöter	200	—

Ur 1680-talets räkenskaper:

Hyra för skollokal	13	10
Åt timmerkarlarne, som byggt nya "scholæhuset"[3]	42	12
För glas och bly till d:o hus	10	16
En tolft sågade bräder	1	21
20 dagsverken till en brobyggnad[4]	6	21
En skjuts till Björksta (ungef. 4 mil)	1	—
Postpengar för stadens brev ett år	1	07

[1] Se kap. om Jordförhållandena.

[2] Trots befrielsen från roteringen.

[3] Härav får men väl sluta, att Sala (elementar) skola, "stadsskolan", fick eget hus på 1680-talet.

[4] Ett dagsverke således ungefär 60 öre i vårt mynt.

Herredagspenningarna, d. v. s. arvodet till stadens riksdagsman, var i forna tider en mycket betungande utgift för stadskassan. Som exempel kan nämnas, att borgmästaren Anders Persson (Bergström), som representerade staden vid riksdagen i Göteborg år 1659, inkom med en räkning på icke mindre än 280 daler. Då hans vistelse i Göteborg varade allenast fyra månader, förefaller räkningen väl så kraftigt tilltagen.

"Capital Räckningh" för Sala stad år 1685 intages här i sin anspråkslöst enkla form.

"Capital Räckningh för Sahla Stadz 1685 åhrs Uppbördh och Uthgift.

	Söllf mynt		
Debet.	daler	öre	pg.
Anno 1685 åhrs Intrader bestå efter Jordebookens Innehålldh uthi efterskrefne Ränttor,			
Nembl:			
Åhrliga ränttan af Staden[1]	1372	22	—
Stadzens Torpare	258	21	—
Handtwärckare å Landet	156	—	—
Sakören 1/3 dehl	89	23	—
Summa	1877	2	—
Credit.			
Afkorthninghen	118	2	—
Denn Öfrigha Summan, som är 1759 daler, Blifver efter Stadzens wällfångna Privilegier — 30 punct, fördellt uthi Twenne lijka dehl:ar,			
Nembl:			
1/2 pardt mellan Borgmäst. och Rådh sampt andra Stadzens betjänte, hwilchen 1/2 pardt divideras sålunda:			
1/3 dehl Borgmästaren[2]	293	5	8
1/3 dehl Rådhmännen	293	5	8
1/3 dehl Stadzens betjänte	293	5	3
Denn andra 1/2 pardt af 1759 daler Belöper till Bijggnings och andra stadz Nödwändiga Utgifther	879	16	—
Summa	1877	2	—

Det bör anmärkas ifråga om denna kapitalräkning, att frånvaron av burskaps- och marknadsståndspenningarna är beroende därpå, att dessa inkoms-

[1] Stadens uppbördsbok kallas ända in på 1800-talet Jordebok. De olika titlarna uti 1685 års jordebok äro: förskott, edskott, åkerskatt, gruvjordsskatt, kaplans-, organist- och bropenningar. Sammanfattningen av dessa titlar kallas årliga räntan och längre fram jordeboksräntan.

[2] Från och med 1685 hade Sala endast en borgmästare (se kap. om förvaltningen).

ter vid här ifrågavarande tid fördelades bland magistraten och dess betjänte. Kvarntullen uppdelades på sätt förut angivits.

Stadens ämbets- och tjänstemän samt betjänte avlönades, som nämnt, under 1600-talet på så sätt, att de bekommo hälften av stadens alla inkomster. Det är naturligt, att avlöningen under sådana förhållanden utföll mycket ojämt, och att det över huvud taget var omöjligt att med någorlunda säkerhet på förhand beräkna, vad var och en hade att bekomma. På 1690-talet utarbetades en fast lönestat, som vann Kungl. Maj:ts fastställelse den 19 september 1696. Denna stat hade följande utseende.

"Sala Stads Aflönings Stat.

		Silvermynt
1. Juistitiæ och Politiæ Borgmästare		500 — —
6. Rådmän à 66 dlr		396 — —
1. Preses på Kämners kammaren som därjämte är Rådman		40 — —
1. Stads-Skrifvare		150 — —
1. Kämners Notarie	40	
Dito för Casseurs tjensten	50	90 — —
1. Scolæ Mästare		46.21.8
1. Stads Cappellan förutom den åker och äng han hafwer		133.10.16
1. Provincial Fiscal som njuter af denne Stadzens Medell		12.16 —
1. Fiscal, Njuter ej annan Lön än tertialen[1]		— — —
1. Organist		100 — —
1. Waktmästare eller Gewalldiger		33.10.16
1. Stads Tjenare		33.10.16
2. Wårdwäktare à 8 1/3 dlr		16.21.8
1. Klåckställare		16.21.8
Till Publique Byggningar som göres räkning före		200 — —
Till Protocollers hållande samt Papper, Bleck, Postp. och Böckers inbindande item Ljus och ved till Rådstugan		30 — —
Skarprättaren		5 — —
Till Fångars underhåld samt Skarprättaren för Exekutioners verkställande så mycket som därtill ärfordas		

Summa 1803.16.—"

Uti denna lönestat, som väsentligt förenklade räkenskaperna på samma gång som den var välkommen för respektive befattningshavare, företogs givetvis då och då av tidsomständigheterna betingande modifikationer, men i sina huvuddrag tillämpades den i nära etthundra år.

Vi komma härefter fram till 1700-talets räkenskaper, och synes det lämpligt att inleda denna avdelning med några ord om kronoskatterna. Att här lämna en något så när begriplig redogörelse för alla de ändringar, som under nämnda

[1] Förmodligen av sakörena.

århundrade vidtogos med grunderna för dessa skatters uttagande, skulle bliva allt för vidlyftigt. Vi få nöja oss med några stickprov. Genom de långvariga och kostsamma krigen i början på 1700-talet blev kronan nödsakad tillgripa en omfattande beskattning av Sveriges folk. Sala stad, som tack vare Kungl. Maj:ts välvilliga omtanke om Sala gruva fått väsentliga lättnader uti kronoskatten, måste nu börja uti vidsträcktare omfattning än förut hjälpa till att bära landets bördor. Förutom det sedan gammalt utgående contingentet (allmänna bevillningen), vid ifrågavarande tid för Sala 250 daler årligen,[1] samt mantalspenningarna, fingo nu Salaborna vidkännas en del andra avgälder till kronan, vilka avgälder gingo under benämningarna contributioner och "hjelper"; till och med drängar och pigor fingo dela med sig av sina blygsamma löneförmåner. År 1720 åtogo sig exempelvis ständerna bevillningen till s. k. fredshjälp.[2] Denna skatt uttogs av såväl män som kvinnor, och skedde utdebiteringen på följande sätt: av ståndspersonerna en efter deras förmögenhet lämpad avgift, i Sala högst 16 och lägst 2 daler, samt av borgare och bergsmän en likformig avgift, 1 daler av män och ½ daler av kvinnor. Fredshjälpen upphörde redan 1723 och efterträddes av lön- och betalningsavgiften, som sedermera utgick under lång tid framåt. År 1722, som synes hava varit ett synnerligen svårt år ifråga om kronoskatter, bekom kronan från Sala stad:

	daler	öre
Sakören (kronans del)	31	10
Mantalspenningar av 850 mantal à ¾ dlr	642	—
1 procent av magistratsledamöternas och betjäntes löner	15	24
i contributioner:		
tiondepenningen av samma personers löner	139	11
prästerskapets och kyrkobetjänternas contribution	27	—
tjugondepenningen av samma personers löner	9	—
två daler af hvarje mjölnare	6	—
två procent af mjölnares arrenden	5	22
fyrtionio drängar betala en daler hvar	49	—
åttiofyra pigor betala en half daler hvar	42	—
det förutnämnda "contingentet"	250	—
i fredshjelp:		
av fyrtioåtta ståndspersoner	216	—
av borgare och bergsmän		
212 män	212	—
290 hustrur	145	—

[1] Utdebiterades med 1 daler på varje bergsmanstomt samt i övrigt av handel och hantverk.

[2] Sveriges Rikes ständers ytterligare bevillning till fridshjälp den 3 juli 1720. (Ur författningssamling).

32 söner	32	—
91 döttrar	45	16
4 sonhustrur	2	—
49 drängar	49	—
84 pigor	42	—
Summa 1960	19	

Alltså en ganska försvarlig summa från detta lilla och fattiga samhälle. Trots denna skattetunga kunde Salaborna i allt fall känna sig lyckligt lottade i jämförelse med en stor del av landets övriga innebyggare; de voro nämligen, som förut omnämnts, befriade från roteringen, en förmån, som under den tid Karl XII regerade i landet helt säkert kändes synnerligen värdefull.[1] Efter 1722 tillkommo en hel del nya kronoutlagor såsom den ovannämnda lön- och betalningsavgiften, slottshjälpen[2] och allmänna landshjälpen.[3] Dessa tre skatter, som utdebiterades på liknande sätt som fredshjälpen, gåvo i Sala år 1732, den förste 579, den andre 144 och den tredje 72, allt daler. Vidare uttogs från 1732[4] brännvinsaccis på så sätt, att tio daler erlades för tillståndet att hålla krog och två daler för rätten att innehava brännvinspanna. Sistnämnda år funnos i staden 8 krögare och 164 brännvinspanneägare. Stadens krögare fingo dessutom erlägga en ytterligare, dock ej så stor avgift, den s. k. spinnhusavgiften.

I detta sammanhang är det kanske lämpligt nämna några ord om Salabornas förmåga att bära, utom de kommunala skattebördorna, jämväl alla dessa nytillkomna utlagor. Det antagandet ligger nära till hands, att Sala stad, som vid grundläggningen fått så rika jorddonationer, och som i sin omedelbara närhet hade en av landets förnämsta industrier, under forna tider varit ett välmående samhälle, men detta var nog icke förhållandet. Om man får döma av de besvär och klagomål, med vilka Salaborna under tidernas lopp uppvaktat riksdag och regering, så voro deras ekonomiska förhållanden under 1600-talet mycket svaga. Genom 1736 års brand bragtes slutligen Salaborna till verkligt armod, och rikets ständer funno sig föranlåtna att bevilja Sala sex frihetsår från alla kronoutskylder. När dessa år gått till ända, skulle

---

[1] Tvångsvärvning synes emellertid hava förekommit i staden. Se magistratens prot. 9/5 1743. I början på 1800-talet fick Sala i likhet med andra från rotering befriade kommuner erlägga s. k. roteringsfrihetsavgift.

[2] Bidrag till Stockholms slotts återuppbyggande. Bidraget, som närmare bestämdes genom Kungl. Påbud den 18/12 1727, utgick ända fram på 1800-talet.

[3] Sveriges Rikes ständers bevillning till en allmän contribution 24/7 1727.

[4] Rikets ständers bevillning till Consumtionsaccis för brännvin 19/6 1731. (Ur författningssamlingar).

taxering 1743 förrättas i vanlig ordning, men denna förrättning fick ett nog så egendomligt förlopp. Taxeringsförrättare var stadens förre borgmästare, kronofogden Eric Hartzell, och denne var mycket gott underkunnig om Salabornas nödställda belägenhet. Vid förrättningen infann sig borgerskapet mangrant och protesterade i de kraftigaste ordalag mot den obillighet, som de förmenade ligga däruti att kronan under rådande förhållanden sökte uttaga skatt i Sala. Taxeringsförrättaren erinrade, att dessa klagomål bort framställas tidigare och i annan ordning, men denna erinran hjälpte ingenting. Från de starka orden övergick nu borgerskapet till böner och tårar, och detta gjorde så djupt intryck på förrättningsmannen, att han på eget bevåg uppsköt förrättningen och reste till Västerås för att i saken rådgöra med landshövding Cederbjelke, som förut visat sig så förstående och hjälpsam mot det hårt prövade borgerskapet.[1] Landshövdingen, som hos högsta vederbörande lade sig ut för saken, kunde emellertid ej åstadkomma några nämnvärda lättnader för staden. Vederbörande förordnade tämligen snävt, att taxeringsförrättningen skulle fortsättas och i laga ordning avslutas. Som exempel på den i samhället rådande fattigdomen vid här ifrågavarande tid kan anföras, dels att stadens klockare icke kunde utfå sin avlöning,[2] dels att staden icke ansåg sig hava råd att sända någon representant till 1740 års riksdag.[3]

Kommunalräkenskaperna under 1700-talet hava till en del annat utseende än under 1600-talet. Förskottet, edskottet och åkerskatten äro nu sammanförda under den gemensamma titeln eds- och åkerskatten.[4] Avgiften från stadens torpare är bortfallen, sedan torpen genom 1701 års revning sammanslagits med de gamla ägorna. Avgiften från hantverkare utom staden redovisas tillsammans med skatt för handel och hantverk. År 1746[5] förunnades staden att uppbära "gjerningsören", som den nämnda avgiften från hantverkarna numera kallades, icke allenast från de närmast liggande socknarna utan även från mera avlägset belägna kommuner i såväl Västmanland som Uppland. "Gjerningsörena" upptagas i räkenskaperna under egen rubrik. Accisen och bakugnspenningarna äro av förut nämnd anledning borta. En ny anmärkningsvärd tribut är den, som betalades för närbelägenheten till torget. Särskilt

---

[1] Bergsrättens prot. 29/7 1743 och 8/10 samma år.

[2] Bergsrättens prot. 2/10 1738.

[3] Bergsrättens prot. 29/7 1743, där det talas om böter, som ålagts staden för underlåtenhet att sända riksdagsman till 1740 års riksdag.

[4] På 1790-talet gjordes en ny omgruppering i uppbördsboken (jordeboken), så att förskottet och åkerskatten slogos tillsammans, under det att edskottet debiterades för sig.

[5] Kungl. Maj:ts Nådiga Res. på Sala stads enskilda besvär den 24 okt. 1746. (I stadens arkiv).

för handlande ansågs det nämligen synnerligen förmånligt att bo så nära torget som möjligt. Från 1749 förekommer en ny post i uppbördsboken, nämligen nybyggaretomtavgift.[1] Särskilda räkningar fördes över de s. k. stamboks-[2] och matlagsmedlen,[3] varmed förstås de medel, som genom Kungl. Maj:ts tillstånd uppsamlales över hela landet för att hjälpa staden att uppbygga de publika husen efter stora branden. Separata räkningar fördes även över stadens spannmålslånemagasin,[4] herredagspenningarna och brandkassemedlen.[5] Ett par inkomstposter, som visserligen icke synas uti räkenskaperna, men som likväl icke böra bortglömmas, äro provisionerna av boupptecknings och arvsskiften samt auktioner. Samtliga dessa provisioner ingingo som avlöningsbidrag åt magistraten.[6]

För att visa huru taxeringen av kommunalskatten (jordeboksräntan) försiggick under 1700-talet, tillåta vi oss här göra några anteckningar ur 1793 års uppbördshandlingar. Av varje hel bergsmanstomt uttogs i förskott och åkerskatt 16 skillingar, i edskott 24 sk., i kaplans- och organistpenningar 6 sk. samt i bro- och ringarepenningar 3 sk. Näringsidkarna (i de flesta fall samtidigt jordägare) erlade i "näringsskatt" olika belopp efter handelns eller hantverkets omfattning, några stycken 1 riksdaler och däröver, ett trettiotal 32 skillingar, ett femtiotal 24 sk. och övriga lägre belopp, 16, 8 och 4 skillingar. Ämbets- och tjänstemän, som ej voro jordägare, (allenast ett par stycken), kommo ifrån med edskottet, mellan 8 och 32 sk., allt efter den ekonomiska ställningen, jämte kaplans-, organist-, bro- och ringarepenningarna, de sistnämnda lika med bergsmansjordägarnas. Arbetare vid gruvan och i staden samt med dem jämställda personer betalade i regel endast kaplans-, organist-, bro- och ringarepenningarne med förut omförmälda belopp. Skattebetalarnas hela antal uppgick enligt jordeboken till 650. Det kan ju vara av intresse att se, huru en kommunaldebetsedel tog sig ut 1797, och för det ändamålet utskriva vi nu en sådan för bergslagskamreraren Johan Arvid Mellgren,[7] som för året ifråga hade det största utskyldsbeloppet till staden:

---

[1] Se kap. jordförhållandena.

[2] Kungl. Maj:ts Res. den 17/12 1747. (I stadens arkiv).

[3] Kungl. Maj:ts Res. den 17/7 1752. (I stadens arkiv).

[4] Se kap. näringslivet.

[5] Avsåg nyanskaffning och reparation av stadens brandattiralj.

[6] De två förstnämnda provisionerna medgåvos uti 1743 års allmänna lag. Auktionsprovisionen började utgå på 1750-talet.

[7] Var ägare till den gård, som förut fanns å Mälarebankens nuvarande tomt.

	Rdr	sk.	rst.
Förskott och åkerskatt för 3 tomter	1	—	—
Nybyggaretomtavgift för 3/8 tomt	—	6	—
Edskott	1	—	—
Gruvjordsskatt	—	40	6
Kaplans- och organistpengar	—	6	—
Bro- och ringarepengar	—	3	—
Summa	3	7	6

Alltså i vårt mynt ungefär 3 kronor 15 öre från samhällets förnämsta skattedragare.

Utgiftsposterna uti 1700-talets räkenskaper äro huvudsakligen följande: avlöning enligt stat, e. o. avlöningar (lönetillskott), byggningsmedel samt e. o. utgifter ("till diverse behov"). Dessutom förekom på utgiftssidan under vissa år det till kronan utgående "contingentet".

Avlöningarna betalades efter 1696 års stat ända till 1778. Sistnämnda år fastställdes ny lönestat,[1] och var den av följande innehåll:

Befattning	Rdr sp.	sk.	rst.
Borgmästaren	166	32	—
6 Rådmän à 22 rdl	132	—	—
Stadssekreteraren	50	—	—
Preses vid Kämnärsrätten	6	32	—
Stadskassören	8	16	—
Kämnärsnotarien	6	32	—
Rektor vid skolan	15	26	8
Stadskaplanen	44	21	4
Fiskalen	4	8	—
Organisten	33	16	—
2 stadsbetjänter à 11.5.4	22	10	8
2 vårdväktare à 1.18.8	2	36	16
Klockställaren	2	37	4
Skarprättaren	1	32	—

En del av dessa tjänstemän voro dessutom i tillfälle bereda sig sportelinkomster, under det att de lägre funktionärerna åtnjöto naturaförmåner.

Byggningsmedlen gingo i regel till reparationer av stadens hus och broar. Vid sådana tillfällen, då nybyggnader förekommo, ökades givet denna utgiftspost, men i regel höllos byggningsmedlens slutsumma inom täm-

[1] Fastställd av Kungl. Maj:t 24/1 1778.

ligen lika belopp år efter år. Nytt kyrkoherdeboställe uppbyggdes i början på 1730-talet för att efter några år förstöras vid den stora branden. Källarebyggnaden i stadsträdgården (gamla paviljongen inne på epidemisjukhusets tomt) byggdes omkring 1780. Skolhuset, som tillkommit på 1680-talet och undgått förstörelse vid branden 1736, synes hava krävt många reparationer under 1700-talet; posten "reparationer å scholægården" möter under denna tid mycket ofta, och lika ofta kan man säga, att nybyggnader eller förbättringar vid stadens kvarnar förekommit. Hospitalet, kaplansgården och klockaregården äro även då och då synliga uti byggningsmedelsräkningen. Det viktigaste byggnadsföretaget i vårt samhälle under 1700-talet var emellertid uppförandet av vårt nuvarande rådhus.[1] Arbetet härmed påbörjades 1778 och var fullbordat 1781. Inredningen pågick emellertid rätt länge, så att husets invigning icke kunde ske förr än 1783. Kostnaden för rådhusbygget togs till väsentligaste delen från stamboksmedlen. Vid 1778 års början utvisade räkenskaperna över dessa medel en behållning av nära 45,000 daler kopparmynt. För rådhusbygget utbetalades av dessa medel

år 1778	17,672	dlr kmt.
år 1779	12,149	„ „
år 1780	8,131	„ „

Huru mycket som togs av återstoden under 1781, kan icke fastställas, då stamboksmedelräkningarna för nämnda år äro förkomna. Att stamboksmedlen emellertid icke räckt till, får man taga för givet av den omständigheten, att staden upptog ett lån å 15,000 dlr kopparmynt av bergslaget för gäldande av entreprenadsummans sista del.[2] Om man nu förutsätter, att den del av stamboksmedlen, som funnos kvar vid 1781 års ingång, jämväl tagits i anspråk för bygget, så blir kostnaden för rådhusets uppförande 60,000 dlr kopparmynt, d. v. s. 20,000 daler silvermynt, vilket belopp torde motsvara ungefär 12,000 kronor i vårt mynt. Till upplysning om priset på byggnadsmaterial vid denna tid kan följande förteckning tjäna:

	Rdr	sk.
500 st. murtegel	1	32
1 tolft plankor	1	8
1 tunna tjära	2	16
3000 takspån	5	—
2 lass sand	1	5
2 tolfter bräder	1	26
5 st. syllar	2	10
1 st. dörrluft	2	24

[1] Se avd. Rådhuset i kap. om bebyggelsen.

[2] Bergsrättens prot. 22/5 1781.

E. o. utgifter. Under denna rubrik sammanföres allt möjligt, och rubriken är i visst hänseende vilseledande, enär många därunder upptagna poster regelbundet återkomma varje år, exempelvis gatuunderhåll, beklädnadspengar till vissa betjänte, postpenningar, vedinköp m. m. Vi tillåta oss att här bland de e. o. utgifterna utplocka några poster, vilka syntes äga en smula kuriositetsintresse.

	dlr	öre
Till trumslagaren för marknadens inslagning	1	16
Till d:o för julfridens inslagning	1	16
För hustru Anna Mattssons afstraffande med 8 par spö	2	—
Skottpengar för 3 vargar	1	16
För justitiepredikans förrättande	6	—
Till handelsman Olof Wahrenberg för det han "herbergerat och med spisning försedt" landshöfdingen Friesendorff med svit (1759)	203	—
För "åtskilliga Sviaters förfärdigande" vid Konungens resa genom staden (1759)	68	30
För skjutning till firande af landshöfdingen vid hans härvaro (1763)	9	—
Till studiosus Johan Rahm för en disputation om Sala stad[1] samt till uppmuntran och understöd för vidare studier enligt bergsrättens beslut 15/12 1763	100	—
För mördaren Daniel Åkerbloms afrättande samt stegels och hjuls förfärdigande härför	37	3
Till Per Humla "för det han alldeles omlagt och i stånd satt Wäsby bro"[2]	48	—
2 marker bergfint silfver till knopp och doppsko på stadens staf samt till guldsmeden H. G. Granrot för samma knopps och doppskos förfärdigande	131	14

Slutligen ett par poster, som antyda läget på hyres- och arbetsmarknaden:

Ett års hyra till fru bergmästarinnan Bellander för härbergerande af Rådstufvu-, Kämners- och Bergsrätterna uti hennes hus (nuvarande Sundborgska huset)	120	—
Årslön för en gesäll (underläkare) hos regementsfältskären Arvid Mellgren	50	—
För Rådstufvusalens städning under två år	4	—

En av dessa som exempel uttagna poster förefaller orimligt hög, nämligen utgiften för landshövdingens mottagning här i staden. Vi böra likväl komma ihåg, att Salaborna i alla tider varit mycket gästfria människor, och att de haft för sed att grundligt taga vara på varje tillfälle till festlighet.

Såsom avslutning av perioden införes här en översikt av stadens inkomster och utgifter 1797:

Inkomster:

	Rdr	sk.	rst.
Behållning från 1796	901	5	1
Saköresmedel	38	36	6
Transport	939	41	7

[1] Åberopad i detta arbete.

[2] Tillhör väl egentligen rubriken byggnadsmedlen.

	Transport			939	41	7
Jordeboksräntan:						
Förskott och åkerskatt	52	40	3			
Nybyggaretomtavgift	18	37	—			
Edskott	74	30	3			
Handel, handtverk och näring	70	17	—			
Grufjordsskatt	13	5	6			
Kaplans- och organistpengar	74	11	—			
Bro- och ringarepengar	39	9	4	343	21	—
Norr Kifsta hemmansränta				55	28	3
Diverse inkomster:						
Källarfriheten	23	10	8			
Arrenden för Nora ängar m. m.	92	32	—			
Hyra för rådhuskällaren	16	32	—	132	26	8
Kvarnarrenden:						
Ekeby qvarn	367	30	3			
Jacob Matts qvarn	209	16	1			
Stentorps qvarn	34	29	3	611	27	7
Marknadsståndspenningar				183	24	—
Gjerningsören				9	32	—
		Summa		2276	9	1

Utgifter:

Byggningsmedlen	131	6	—
Brandkassemedlen	18	37	—
Aflöningar enligt 1778 års stat	702	—	—
Lönetillökningar	145	4	—
Hyra[1]	11	24	—
Skrifmaterialier	19	20	—
E. o. utgifter	499	23	4
Behållning till 1798	792	45	5
Summa	2276	9	1

Inga avskrivningar eller avkortningar äro antecknade. Detta är sannolikt beroende på något förbiseende, ty ett så märkligt fall, att hela den debiterade utskyldssumman influtit, får man väl knappast räkna med. Det ringa belopp, som kommunalskatten (jordeboksräntan) representerar uti 1797 års stat, visar, att Salaborna vid här ifrågavarande tid befunno sig uti en mycket avundsvärd situation vad utlagorna beträffar. Detta lyckliga förhållande berodde givetvis därpå, att stadens utgifter hållits inom mycket måttliga gränser, ävensom därpå, att staden var i tillfälle bereda sig goda inkomster på annat sätt, framförallt på kvarnarna.

[1] Obs.! Nya rådhuset var nu färdigt.

Under 1800-talet — n. b. intill den 1 jan. 1863, då de nya kommunallagarna trädde i kraft — voro förhållandena här i staden i fråga om finanserna av ungefär enahanda beskaffenhet som under 1700-talet. Vad själva beskattningen vidkommer, förefinnas likväl några nyheter att taga vara på. Åkerskatten skiljes från förskottet och blir såsom fordom en särskild post, numera benämnd bergsmansjordsskatt. Edskottet uppdelas uti edskottet för hus och tomter samt edskottet för löner, handel och hantverk. Kaplans-, organist-, bro- och ringarepenningarna sammanslås till en post. Längre fram under perioden tillkomma två nya poster: väghållningsavgift och fyllnadsavgift. Med fyllnadsavgift menas en tilläggsbevillning, som tillgreps i de fall, då intäkterna av de gamla uppbördsposterna icke räckte till. För att antyda, huru dessa nya debiteringsformer vunno tillämpning, antecknas följande ur 1861 års uppbördsbok. Förskottet uttages efter förmögenhetsvillkor i tre olika belopp: 37 öre, 75 öre samt 1 rdr 12 öre.[1] Edskottet av hus och tomter utgår med 1 rdr 50 öre för varje 1,000 rdr av taxeringsvärdet, dock ej under 3 rdr, för hel bergsmanstomt. I edskott tages av löner 1 procent samt av handel och hantverk hälften mot kronobevillningen för dessa näringsgrenar. Bergsmansjordsskatten beräknas med 1 rdr 50 öre på varje 1,000 rdr av taxeringsvärdet. Gruvjordsskatten är 2 rdr 25 öre av varje 1,500 rdr av taxeringsvärdet. Kaplans-, organist-, bro- och ringarepenningarna utgå med 37 öre av varje mantalsskriven person. Fyllnadsavgiften är 1861 bestämd till 25 % av samtliga de förenämnda posternas sammanlagda belopp. Väghållningsavgifterna betalas efter 8 rdr 44 öre per hel bergsmanstomt. De nu uppräknade skattetitlarna gåvo 1861:

	Rdr	öre
Förskott	481	12
Edskott av hus och tomter	725	44
Edskott av löner, handel och hantverk	841	20
Bergsmansjordsskatt	698	91
Gruvjordsskatt	267	97
Kaplans- etc. pengar	644	72
Fyllnadsavgift	914	88
Väghållningsavgift	2196	09

Härefter kan lämpligen nämnas något om det besvärliga onus, som heter skjutshållningsbesvärets fullgörande, vilket till en början ålåg de stadsbor, som hade hästar, d. v. s. bergsmännen. Av denna anledning voro bergsmännen indelade uti grupper, vilka turvis skulle svara för skjutsningen. Uti 1766 års gästgivareordning stadgades, att skjutsningsbesväret skulle fullgöras av

[1] Obs.! Rdr och öre enligt 1855 års myntordning.

"hvar och en, som låg i borgerlig tunga och skatt". Detta stadgande, som tolkades på olika sätt, åstadkom här i samhället en hel del slitningar. År 1782 träffades slutligen en förening mellan staden och bergslaget av innehåll, att de skulle påtaga sig hälften var av det besvär och de utgifter, som stodo i samband med skjutshållningsbesvärets fullgörande, och på samma gång bildades ett formansgille, bestående av sådana hästägare, som voro villiga att mot ersättning ställa sig till förfogande, då skjuts påkallades.[1] Förmansskapet för skjutshållningen, vilket i regel handhafts av stadens gästgivare, synes icke hava varit vidare omtyckt, under det att själva gästgiverirörelsen däremot var synnerligen eftersträvad. Vid den nämnda föreningens träffande sökte gästgivaren slingra sig ifrån förmansskapet, men detta lyckades inte. Bergsrätten förelade honom, att, därest han ej ville bekväma sig att ordna med skjutsningen, finge han lämna ifrån sig gästgiveriet. Föreläggandet gjorde effekt, och gästgivaren åtog sig förmansskapet. Bestämmelserna uti föreningen av 1782 tillämpades i huvudsakliga delar ända till 1878, då, som bekant, nya, för hela riket gällande stadganden antogos.

Salpetergärden, en annan kommunal tunga, som ålåg städerna enl. K. Bref 12/2 1813, utgick från Sala stad med 20 Lispund oluttrad salpeter (½ Lispund per mantal).[2] Detta onus, som vad Sala beträffar till en början fullgjordes genom naturaprestationer, men som sedermera, 1823,[3] uppskattades till visst penningebelopp, 125 Riksdaler Banco (att fördelas på jordägarnas debetsedlar), blev redan 1830 avlyftat.

Det inträffade en och annan gång under forna tider, att staden måste låna mindre belopp av någon förmögnare borgare, men första gången staden för sådant ändamål vände sig till främmande ort var, (så vitt vi kunna se) år 1818, då staden från Rikets Ständers Bancodiscontverk upptog ett lån å 1800 rdr. banco. Lånet återbetalades under de närmast följande åren.

Följande nya lönestat fastställdes den 15 april 1817:

	Banco rdr	öre	rst.
Borgmästaren	430	35	4
Varje rådman	55	47	7
Kämners preses	34	22	2
Magistratssekreteraren	129	10	6
Kämnersnotarien	34	22	2
Stadskassören	194	18	—
Stadsfysicus	103	16	—
Stadsfiskalen	55	16	—
Rektor vid skolan	40	14	5

[1] Bergsrättens prot. 25/4 1782.
[2] Bergsrättens prot. 1/11 1813.
[3] Bergsrättens prot. 24/4 1823.

Stadskaplanen	115	5	6
Organisten	86	8	8
Stadsvaktmästaren	28	34	—
Stadstjänaren	28	34	—
Klockställaren	14	17	1

De väsentligaste e. o. utgifterna under denna period bestodo liksom förut av omkostnader för reparationer av stadens byggnader, gator, vägar och broar samt beklädnadspengar till stadens betjänte. Såsom nytillkommande poster kunna förtecknas utgifter för brandredskap och brandförsäkringspremier. Ett särskilt omnämnande förtjänar kanske kostnaden för "nya scholæhuset"[1] (1801—04) samt utgifterna för de anordningar, vilka av sundhetsnämnden måste vidtagas under det svåra koleraåret 1834, uppgående dessa utgifter till ungefär 1000 Rdr. banco.

Även för denna period synes lämpligt att intaga en översikt över stadens inkomster och utgifter, och, då vi för sådant ändamål hållit oss till året 1824, har det skett närmast av den anledningen, att det möjligen kan vara av intresse att se, huru stadens budget tog sig ut för 100 år tillbaka i tiden.

Sala stads inkomster och utgifter år 1824.

Inkomster:				Banco rdr	öre	rst.
Behållning från 1823				3901	2	9
Utestående fordringar:						
Uti stadskassören G. Söderströms konkurs[2]	1776	35	9			
Uti „ P. Söderströms „ [2]	1005	32	4			
Restantier	156	45	10			
Hos framlidne stadskassören P. J. Rosell	1565	21	3			
För hyra av Rådhusrummen	44	21	8	4549	12	10
Lån av rådman Joh. Fornstedt				200	—	—
Uppbörd av diverse arrenden och hyror				488	3	10
Uttaxerade medel				1347	27	7
Kvarnarrenden:						
Ekeby qvarn	526	5	7			
Jacob Matts qvarn	344	47	9			
Stentorps qvarn	139	39	1	1010	44	5
Norr Kifsta Hemmansränta				88	17	4
Ståndspenningar				652	14	8
Gjerningsören				23	—	—
Saköresmedel				26	36	11
Diverse inkomster				27	30	2
			Summa inkomster	12314	46	6

[1] Det hus, som i senare tid restaurerats och numera användes som rektorsbostad. Någon kostnadssumma för huset kan ej angivas, då de räkenskapsposter, som angå detta bygge, uppenbarligen äro sammanblandade med utgifterna för andra byggnadsföretag.

[2] Se nedan i denna artikel.

Utgifter:

Afkortning	57	1	6
Aflöning enl. ord. stat	1306	46	11
Extra aflöningar	1172	29	1
Förskotterade aflöningar	619	14	9
e. o. utgifter	1616	40	1
Ved till rådhus, poliskontor och arrest	40	—	—
Till apotekare Breitfelt för förvaltning af Stentorps qvarn	18	4	2
Afskrifning af en del af kassör Rosells skuld	817	41	6
Återbetalt lån (däribland Fornstedts på 200)	1245	40	—
Balans, däri inberäknade stadens fordringar i Söderströmska konkurserna och uti kassör Rosells sterbhus	5420	20	6
Summa utgifter	12314	46	6

Om man nu frånräknar de belopp, som angå de besvärligheter, som staden genom några sina kassörer råkat ut för, så blir staten, som vi se, av ganska blygsamma dimensioner.

Innan vi nu komma fram till de förhållanden, som skapades genom 1862 års kommunallagar, är lämpligt erinra, att stadens finanser enligt privilegierna skulle omhänderhavas av en sjumanskammare. Denna myndighet torde nog också hava tillsatts i enlighet med privilegiernas föreskrifter — sjumanskammaren skymtar nämligen fram i protokollen på några ställen — men före 1825 kom den likväl icke till den avsedda befogenheten i fråga om stadsfinanserna. Magistraten hade, som redan förut berättats,[1] kommit att erhålla beslutanderätten häröver. År 1825 vidtogs ändring uti sistnämnda avseende, och framkallades ändringen genom omständigheter, som nu skola omtalas. Stadsräkenskapernas förande ävensom de löpande göromål, som stodo i samband med stadsaffärerna, hava under tidernas lopp varit anförtrodda åt en stadskassör, vilken jämväl handhade stadens kronoräkenskaper. Hur dessa kassörer skött sin sak, är svårt betygsätta, men säkert är, att ett flertal av dessa kassörer varit tröga redovisare. Uti magistratens protokoll återfinnas upprepade gånger beslut om anmaningar till dem att fullgöra sin redovisningsskyldighet. Såvitt vi kunnat finna, har det emellertid inträffat endast fyra gånger, då vederbörande gjort sig skyldig till förskingringar, som ej blivit helt täckta av dem själva eller deras sterbhus. Stadskassören Johan Utterberg förmådde icke uppklara en balans uti 1740 och 1741 års kronoräkenskaper. Balansen, som belöpte sig till ungefär 860 daler, blev visserligen genom anförvanters och vänners mellankomst till stor del gottgjord, men Utterberg måste lämna tjänsten.[2] Några ytterligare åtgärder synas icke hava vidtagits mot

[1] Se kapitel Stadens förvaltning.

[2] Bergsrättens protokoll den 28 september 1743.

honom. Andra och tredje gångerna kommo så att säga i ett sammanhang. Två efter varandra tjänstgörande stadskassörer, bröderna Per och Gustaf Söderström, hade under de första åren på 1800-talet förskingrat efter dåtida förhållanden betydande belopp av stadens medel. Förskingringarna, som pågått under flera år å rad, hade tydligen helt och hållet undgått revisorernas uppmärksamhet. Vid den äldre Söderströms död 1807 hade magistraten emellertid vetskap om saken, ty magistraten föranstaltade om att uti stadens räkenskaper för året ifråga uppfördes en fordran å 2380 Rdr banco uti den avlidnes dödsbo. Dödsboet trädde emellertid i konkurs, och staden kunde icke utfå något nämnvärt för sin fordran. Den yngre Söderström gick i företrädarens fotspår och lyckades under den korta tid, han skötte stadskassörstjänsten — han dog 1809 — att förskingra ett nära nog lika stort belopp som företrädaren. Likaledes efter den yngre Söderström blev det urarvakonkurs med obetydliga tillgångar. Totala förlustsumman för staden uppgick till ungefär 4000 Rdr banco. Magistraten hade tydligen hoppats, att saken skulle få passera med en avskrivning av beloppet, men den förhoppningen gick icke alls i uppfyllelse. Magistraten hade en hel del vedersakare inom samhället, och tillfället att nu få stuka till magistraten var alltför ypperligt för att lämnas obegagnat. En sjökapten N. W. Wickström var särskilt ivrig att komma magistraten till livs, och han offrade på denna uppgift ett otroligt stort arbete. Slutligen kom han i sina strävanden därhän, att en omrevidering företogs av kassörerna Söderströms räkenskaper, och resultatet härav blev rätt så generande för magistraten. Det visade sig nämligen, att magistraten och framför allt borgmästaren Carl Petter Wahrenberg gjort sig skyldig till en rent av oförsvarlig godtrogenhet. Yrkande framställdes nu från en del samhällsmedlemmar med kapten Wickström i spetsen, att magistraten, eventuellt bergsrätten,[1] skulle till staden betala det förskingrade beloppet. Då denna framställning avslogs, gick saken till högre instans, och, efter långa skriftväxlingar, åtföljda ibland av böneskrifter särskilt för magistraten, resolverade Kungl. kammarrätten den 4 juli 1820, att de under förskingringarnas fortgång tjänstgörande bergsrättsledamöterna (för dem som voro döda fingo givetvis vederbörande rättsinnehavare träda i stället), skulle ersätta beloppet ifråga på så sätt, att bergshauptmannen och borgmästaren fingo betala dubbelt mot övriga ledamöter. Borgmästare Wahrenberg, som haft så mycket obehag för denna sak, var nu död, men hans sterbhusdelägare, som levde under jämförelsevis små förhållanden, drabbades kännbart av nämnda kammarrättens åläggande. Stadskassören P. J. Rosell, som skötte stadens kassa 1816—1823, och som dog

[1] Bergsrätten hade, som vi sett i kapitlet om stadens förvaltning, mycket att beställa med stadens finanser.

sistnämnda år, efterlämnade vid sin död balans i stadskassan. Balansen, uppgående till ungefär 1500 Rdr banco, avvecklades genom avskrivningar under några år. I anledning av dessa ledsamheter beslöt bergsrätten, de 24 äldste och bergslagets 20 fullmäktige, den 21 april 1825 att frånhända magistraten beslutanderätten ifråga om stadsfinanserna och i stället utrusta sjumanskammaren med sådan befogenhet, som privilegierna avsett. Ett reglemente för kammaren blev jämväl omedelbart utarbetat. I sammanhang med denna period torde slutligen böra nämnas, att partiella ändringar företagits upprepade gånger uti 1817 års lönestat, den viktigaste av dessa år 1859, då de ännu gällande avlöningsbestämmelserna för magistraten fastställdes.

Vi övergå nu till den sista perioden. Genom 1862 års kommunalförfattning infördes som bekant en väsentlig förändring uti beskattningen. Skatten uttogs nu i form av viss procent dels på fastigheternas taxeringsvärde, dels på inkomst av kapital och arbete. De övriga inkomster, som staden hade att lita till, voro däremot under den närmaste tiden efter 1862 ungefär av enahanda natur och omfattning som förut. Så småningom inträffade emellertid även här omändringar. De gamla inkomstposterna, med undantag möjligen av kvarnarrendena, kröpo tillbaka så att säga i skymundan, under det att nya poster intogo en mera dominerande ställning, exempelvis inkomsterna av skogen, brännvinshanteringen och hyrorna.

Stadens utgifter efter 1862 hava ökat i rask takt. De gamla utgiftsposterna hava stegrats och nya tillkommit. Sålunda draga numera fattigvården, folkskolan, hälso- och sjukvården, brandväsendet och gatuunderhållet betydande belopp, varförutom staden fått vidkännas stora e. o. utgifter.

Vi anteckna härefter några anmärkningsvärda e. o. utgifter efter 1862:

	Kronor
Läroverkshuset (som numera ombyggts till samskola) 1864	31,000:—
Varmbadhuset i Brunnsparken 1864	4,500:—
Brandväsendets ordnande på 1860-talet	10,000:—
Gamla fattighuset vid hörnet av Kungs- och Hyttgatorna 1867	8,300:—
Folkskolan för flickor vid Ringgatan 1872	35,000:—
Expropriation för Norra stambanan under början av 1870-talet	14,000:—
Wasabron 1875	12,000:—
Folkskolan vid Viksberg 1877	9,900:—
Inköp av Nystrand 1881	27,000:—
Ångsprutan 1880	8,000:—
Ångspruthus 1881	5,400:—
Stadshotellet 1882—1883	105,000:—
Inredning och möblering av stadshotellet 1883	8,000:—
Nya kyrkogården 1888	13,500:—
Skogsprocessen omkring 1890	50,400:—
Gravkapellet 1898	4,500:—

Aktieteckningen uti Sala—Gysinge—Gävle Järnvägsaktiebolag 1897—1898	200,000:—
D:o vid bolagets rekonstruktion 1913	138,800:—
Aktieteckning uti Sala Elektricitetsverk 1901[1]	55,000:—
Epidemisjukhuset 1902—1903[2]	120,000:—
Nya folkskolehuset 1904	210,000:—
Vattenledningen 1901—1906	415,000:—
Kyrkans restaurering 1905—1906	50,000:—
Ombyggnaden av läroverkshuset (samskolan) 1907—1908	94,000:—
Ombyggnaden av rektorsgården 1910	20,000:—
D:o av hemmet Nystrand 1913	55,000:—
Kostnader för nya stadsplanen 1913—1914	7,000:—
D:o för utvidgade stadsplanen	14,000:—
D:o för jordregistret och jordregisterkartan	15,000:—
Nya renhållningsverket	17,000:—
Jordköp under senare tid:	
Heberleska jorden	35,000:—
Nordströmska tomten vid Sala sockens kyrka	13,000:—
Dalhemsjorden	11,000:—
Fromellska jorden vid Garvarebron	16,500:—
Koloniträdgårdsområdet	6,000:—
Jakobsdalsjorden	25,000:—
Söderholmska jorden vid Norrby tull	11,000:—

I och för de e. o. utgifterna har staden varit nödsakad upptaga lån, av vilka här antecknas: 200,000 kronor, ränta 5 %, år 1898 uti Kungl. Postsparbanken samt 805,000 kronor, ränta 4 %, år 1902 uti Stockholms Enskilda Bank.

För att begränsa detta kapitel överskjutes till bilaga XII några av drätselkammarens ordförande landsfiskal A. Bolander och dess kamrerare A. Johansson utarbetade tablåer, vilka äro ägnade att klarlägga stadens finansiella förhållanden i senare tid. Dessa tablåer röra sig om: stadens förnämsta inkomst- och utgiftstitlar 1870—1920, bevillningskronornas antal och storlek 1865—1920, storleken av ersättningen för indragna brännvinsförsäljningsmedel 1915—1935, den årliga annuiteten å stadens egna lån 1915—1942, den årliga annuiteten 1915—1945 å de Sala—Gysinge—Gävle järnvägs aktiebolags lån, för vilka staden iklätt sig garanti samt slutligen 1920 års inkomst- och utgiftsstat (i sammandragen form).

Då drätselkammaren i enlighet med 1862 års författning skulle tillsättas, beslöto stadsfullmäktige uppskjuta härmed, tills ett reglemente för kammaren blivit antaget och fastställt. Efter överläggningar vid flera sammanträden under år 1863, antogs den 29 oktober samma år sådant reglemente, vilket

[1] Staden har numera förvärvat ytterligare aktier uti bolaget.

[2] Numera övertaget av landstinget.

sedermera vid årets slut vann Konungens Befallningshavandes fastställelse. Den 13 januari 1864 valdes stadens första drätselkammare, och fick den följande sammansättning: bergsmannen P. Nordstedt, komministern E. Borgman, handlanden L. G. Alinder, bokbindaren G. M. Wöhrlén, gruvingenjören A. W. Gullbrandsson och bergsmannen J. Staberg. Till sin förste ordförande utsåg kammaren komminister Borgman. I och med drätselkammarens tillkomst upphörde sjumannakammarens verksamhet. Drätselkammaren har under de gångna åren haft vittomfattande arbeten att utföra, arbeten för vilka samhället står i stor tacksamhetsskuld. Tyngsta arbetsbördan har givetvis åvilat kammarens ordförande, och man får säga, att det varit en lycka för staden, att personer funnits att tillgå, vilka ägt förmåga att sköta denna synnerligt ansvarsfulla post och som på samma gång velat offra tid och krafter på ett lönlöst och ofta otacksamt arbete. Ordförandeskapet i kammaren har under de gångna åren innehafts av följande personer:

1864—1886	komministern E. Borgman
1867	gruvingeniören A. M. Gullbrandsson
1868, 1869	civilingeniören Johannes Holmgren
1870	kaptenen A. Zielfelt
1871	greve C. F. Creutz
1872—1874	handlanden C. G. Barck
1875—1878	kronolänsmannen A. Rydin
1879—1883	fabrikören C. Östgren
1884—1889	kaptenen A. Fredenberg
1890—1892	disponenten E. H. Ringdahl
1893—1907	grosshandlaren C. J. Lundgren
1908—1909	majoren C. Wollert
1910—1912	apotekaren A. Ljungberg
1913—$^{1}/_{10}$ 1914	regementsintendenten A. Palm
$^{1}/_{10}$ 1914—1921	landsfikalen A. Bolander[1]
1922—	bokhandlaren John H. Ericsson

De löpande göromålen inom drätselkammaren ha skötts och skötas fortfarande av en stadskamrerare. Denna befattning har innehafts av följande personer:

1864—1884	J. R. Pistolschöld
1884—1916	Fredrik Sundberg
1917—	Albert Johansson

[1] Under hälften av året 1920 var godsägaren A. Fromell ordf.

Som bekant har det förts särskilda räkenskaper för kyrka och folkskola, men, som dessa räkenskaper icke varit av någon säregen natur, kunna de avfärdas helt kort. Inkomsterna hava till väsentligaste delen bestått av taxerade medel. Utgifterna för kyrkan under äldre tider hava varit rätt så likformiga år efter år. Vi nämna exempelvis ett par poster, som regelbundet möta i räkenskaperna, löner och reparationer. I senare tid hava tillkommit posterna bränsle, lyse och brandförsäkring. Vid de få tillfällen, då mera omfattande omändringar företagits uti kyrkan, har givetvis posten reparationer svällt ut. Så kostade, som vi sett, kyrkans restauration 1905—1906 ej mindre än omkring 50,000 kronor. Utgifterna för folkskolan börja bli synliga först i mitten på 1800-talet, och dessa utgifter hava ökats mycket kraftigt under de senare femtio åren. I detta sammanhang böra prästerskapets avlöningsförhållanden något närmare vidröras. Av en framställning, som borgerskapet i Sala ingav till K. Maj:t i början på 1780-talet, får man den överraskande upplysningen, att prästerskapet i Sala uppburit icke, som vanligt, endast tredjedelen av tionden, eller den s. k. tertialen, utan hela tionden. Anledningen härtill har icke kunnat utrönas. Den ovannämnda framställningen, som avsåg att vinna rättelse uti nämnda förhållande, hade till följd, att K. Maj:t 1782 bestämde, det prästerskapet här i staden ej hade rätt att göra anspråk på mera än tertialen. Det dröjde emellertid länge innan denna bestämmelse vann tillämpning. Sistnämnda år var hovpredikanten Wrangel kyrkoherde här i staden, och några inskränkningar uti dennes löneförmåner kunde givetvis icke göras, då han vid sitt tillträde till tjänsten tillförsäkrats hela tionden. När Wrangel avlidit, och ny kyrkoherde skulle väljas, glömde man bort att göra förbehåll om tiondens reducering, varföre Schwerin blev vald under villkor om samma löneförmåner som företrädaren. Prosten Schwerin var kyrkoherde i Sala ända till år 1834, och under hans tid steg tionden genom förbättrad och stegrad odling till ett högst avsevärt belopp. Påminna vi oss dessutom, att Sala socken vid denna tid var förenad med staden uti ecklesiastikt hänseende, och att kyrkoherden förty hade två boställen att utnyttja, ävensom att intäkterna i övrigt från de två församlingarna icke häller voro så obetydliga, förstår man, varför Sala en gång ansågs vara Sveriges "finaste" pastorat. Vid Schwerins död utarbetades ett förslag till begränsning av kyrkoherdens inkomster, och i huvudsaklig överensstämmelse med detta förslag fastställde Kungl. Maj:t den 19 maj 1836 en femtioårig lönekonvention för Sala stad och landsförsamling. Denna konvention bestämde bland annat, att kyrkoherden årligen hade att uppbära från staden 303 tunnor och från landsförsamlingen 64 tunnor spannmål. Denna spannmålskvantitet, som frikostigt beräknats utgöra motsvarighet till tertialen, i förening med en hel del andra inkomster och förmåner, däribland den nyss-

nämnda förmånen av två boställen, gjorde, att Sala allt fortfarande ansågs för ett mycket gott pastorat. Det har beräknats, att Salaherdens sammanlagda inkomster efter konventionen kunde skattas till ungefär 10,000 Rdr banco, d. v. s. i vårt mynt 15,000 kronor, och vid mitten av förra århundradet var ett dylikt belopp att betrakta som en sällsynt god årsinkomst. Ej nog med den goda inkomsten: kyrkoherden i Sala var även före 1863 jämlikt bestämmelserna uti punkterna 27 och 31 av stadens privilegier befriad från kommunalskatt. Denna omständighet hade Salaborna svårt att fördraga, helst som kyrkoherden hade mera inkomster än Sala stads alla andra löntagare tillhopa. De togo sig också före att 1853 debitera prosten Fant för edskott, fyllnads- och väghållningsavgift. Häröver klagade Fant, och vederbörande myndigheter fastställde, att han icke kunde åläggas betala skatt för mera än den bergsmansjord, som vid slutet av 1700-talet donerats till kyrkoherdeboställe här i staden[1] d. v. s. för en hel bergsmanstomt. Detta skattebelopp var för övrigt en ren obetydlighet. Salaborna vädjade nu till Fant, om han icke godvilligt kunde åtaga sig att betala skatt efter samma grunder som stadens övriga innebyggare, men härtill var han icke alls villig. Uti sitt svar yttrade Fant bland annat: "kommer jag att skänka bort något, så vill jag hälst bestämma själv, på vilket sätt jag skall skänka", och med det beskedet fingo Salaborna åtnöja sig. Vid prosten Fants frånfälle 1869 upptogs det gamla spörsmålet om stads- och landsförsamlingarnas särskiljande även uti ecklesiastikt hänseende, och, efter nödiga utredningar, ingavs även ansökan härom till Kungl. Maj:t. Genom nådigt brev av den 25 april 1871 fann Kungl. Maj:t skäligt att, med bifall till ansökningen, förordna, att Sala stad, skild från Sala socken, skulle utgöra ett eget pastorat, och genom en nådig resolution av samma dag ordnades jämväl för en tid av femtio år framåt avlöningsförhållandena för de blivande kyrkoherdarna i de bägge församlingarna. Kyrkoherden i Sala stad skulle enligt resolutionen åtnjuta dels i spannmål (tionde) 1,775 kubikfot av bergsmansjorden och 260 kubikfot av gruvjorden,[2] dels i kontanter 300 riksdaler av staden och 125 av bergslaget, med skyldighet likväl att av dessa löningsmedel avstå 750 kubikfot spannmål till stadskomministern. Stadskyrkoherden skulle vidare få åtnjuta avkomsten icke allenast av sitt boställe här i staden utan även till viss del av Sala sockens kyrkoherdeboställe Laggarbo med Widerboda.[3] På grund av stadgandena uti de nya

[1] Donator var borgmästaren Per Nilsson Wolfs änka.

[2] Spannmålen har i senare tider lösts enligt medelmarkegång, så att kyrkoherden befriats från besväret med spannmålens realiserande.

[3] Widerboda var en till Sala socken hörande by, som sattes under vatten vid uppdämningen av Sala damm i början på 1600-talet. Till Widerboda hörde den del av Sala

kommunallagarna blev prosten Forsman efter sitt tillträde av tjänsten beskattad såsom stadens övriga innebyggare, och han fann sig också en tid framåt uti detta förhållande. År 1889 ingav han emellertid till stadsfullmäktige begäran om sådan befrielse från skatt, som uti privilegierna funnos medgivna stadens kyrkoherde. Sedan såväl magistraten som drätselkammaren[1] avstyrkt framställningen, blev densamma av stadsfullmäktige avslagen. Prosten Forsman överklagade beslutet, men lyckades icke få detsamma ändrat.

Med anledning därav att lönebestämmelserna för kyrkoherden i Sala stad enligt den ovan omförmälda nådiga resolutionen skulle upphöra att äga gällande kraft den 25 april 1921 verkställdes 1920 av kronokassör F. V. Eneroth och stadskamrer A. Johansson härstädes på framställning av Kungl. kammarkollegium en uträkning över, vad tionden givit i Sala stad under konventionstiden. Resultatet av uträkningen har blivit följande: tionden av bergsmansjorden har lämnat 3,807 kr. 76 öre och tionden av gruvjorden 557 kr. 70 öre, allt per år. Komministern i Sala stad har, som vi förut omtalat, åtnjutit (och åtnjuter fortfarande) förmånen av eget boställe samt har dessutom undfått avlöning i form av s. k. kaplanspenningar. Genom den nämnda resolutionen av den 25 april 1871 fick även komministern sina löneförmåner reglerade. Förutom de 750 kubikfot spannmål, som kyrkoherden måste avstå till honom, skulle han enligt resolutionen bekomma, från staden 65 kubikfot spannmål och 370 riksdaler kontant samt från bergslaget 125 riksdaler. Nu gällande bestämmelser för avlöningen åt kyrkoherden och komministern i Sala stad äro fastställda av Kungl. Maj:t den 19 nov. 1920.

---

sockens kyrkoherdeboställe, som ligger omkring själva prästgården i Sala socken, och av denna anledning har namnet Widerboda fått leva kvar i lönehandlingarna.

[1] Drätselkammarens dåvarande ordförande kapten Fredenberg var skiljaktig och tillstyrkte under en utförlig motivering prosten Forsmans begäran. Se drätselkammarens protokoll för den 17 december 1889.

HÄLSO-, SJUK- OCH FATTIGVÅRDEN

HÄLSOVÅRDEN. Uti inledningen till detta arbete omtalas, att Sala fått ett från hygienisk synpunkt sett mindre lyckligt läge, i det att en del av staden vore belägen på sumpig mark. Om man av denna anledning skulle föranledas tro, att staden i någon osedvanligare grad varit besvärad av sjukdomar, så tar man nog miste. Sjukdomar hava nog i genomsnitt icke varit mer efterhängsna här än på andra platser i landet, och dödlighetsprocenten har tydligen icke varit högre här än uti rikets andra städer. Som anmärkningsvärt kan nämnas, att Sala sluppit mycket lindrigt undan vid två tillfällen, då svenska folket i gemen varit illa anfäktat, nämligen det stora peståret 1710 och det stora koleraåret 1834. Salaborna själva trodde sig finna orsaken till denna lyckliga omständighet uti roströken från hyttan. Denna rök, som vid nordlig vind låg tjock över staden, lär hava varit synnerligen besvärande för andningsorganen, men Salaborna fördrogo den med glädje, då de kände med sig, att den var "hälsosam". Att t. o. m. en sådan storman bland läkare som livmedikus Urban Hjärne tillmätt roströken en viss desinficierande betydelse, är uppenbart, då det var på hans tillrådan som hovet flyttade hit till staden peståret 1710. Endast några få pestfall inträffade här, men, om nu detta var beroende på roströken eller de utomordentliga karantänsåtgärder, som livmedikus Hjärne lät vidtaga,[1] våga vi icke avgöra. Då koleran hemsökte vårt land 1834, kom den icke så hastigt fram till våra bygder — någon glädje skulle väl Sala hava av sitt avskilda läge —, och därför fingo Salaborna god tid på sig att göra förberedelser för den otrevliga gästens mottagande. Väntetiden blev utnyttjad på ett berömvärt sätt. Tre provisoriska sjukhus anordnades, ett vid hyttan, ett vid gruvan samt ett uti rådman Salholms gård i östra kvarteret. Sängar och sängkläder inköptes, sjukvaktare anställdes, avstängningsvakter utsattes vid tullarna, särskild begravningsplats anordnades vid afterhögarna i närheten av hyttan o. s. v.[2] Kostnaderna för dessa extra ordinära åtgärder uppgingo till omkring 700 riksdaler banco.[3] Som nämnt, slapp Sala även denna gång nådigt undan, i det att endast ett fåtal sjukdomsfall inträffade i vårt samhälle.

---

[1] Se kap. märkligare händelser.
[2] Bergsrättens prot. 18/9 1834.
[3] Bergsrättens prot. 18/6 1835.

Gaturenhållningen i det gamla Sala var säkerligen mycket eftersatt; man kan ju draga sina slutsatser av följande uti Magistratens protokoll för den 31 september 1737 återfunna maning: "Som Konungen kommer att resa igenom staden, böra gårdsägarna tillse att gatorna bli rengjorda och sopade". Det är för övrigt klart, att renhållning av gårdar och gator varit svår att upprätthålla, då kreatursbesättningar och gödselansamlingar funnos i nära nog alla stadens gårdar, och då kreatur vissa tider på året drevo omkring på gatorna. Som exempel kan nämnas, att så sent som 1833 klagades över att "svin, får och kor äro lösa kringdrifvande på gatorna". Bergsrätten uppdrog åt magistraten att söka ordna nämnda missförhållande genom uppsättande av s. k. svingrindar.[1] Förhållandena i fråga om gaturenhållningen blevo givet mycket drägligare efter 1852, då den ofta omtalade skilsmässan mellan gårdstomterna inne i staden och bergsmanstomterna därutanför kom till stånd; kreaturen började nu utflyttas ur staden, men det dröjde länge, innan denna utflyttning blev helt genomförd. Ett par andra sanitära olägenheter gjorde sig fordomdags påminta. Stadens garvare läto skölja sina hudar och skinn var som helst uti Ekeby damm och Lillån, stadens förnämsta vattentäkter. År 1758[2] utfärdades förbud häremot, och sköljningen tilläts endast i Lillån nedanför Nybron (n. v. Vasabron). Saxgraven, det långa och djupa diket längs stadsplanens södra gräns, var till mycket obehag, då det där stangnerande vattnet vid varmare årstid spred en olidlig stank. Diket är, som bekant, numera igenfyllt.

Stadens brunnar voro fordom uppenbarligen föremål för god tillsyn, enär man på flera ställen i de gamla protokollen möter frågor, som röra brunnarnas upprensande och behöriga överbyggande. Det bästa vattnet synes man hava fått uti den brunn, som än i dag är tillfinnandes strax öster om Vasabron, tätt intill Lillåns norra strand. En gammal brunn i närheten av Ringgatans och Södra Esplanadens (Hantverksgatans) korsning, ävensom brunnen vid Jakob Matts kvarn voro också flitigt anlitade.

Härefter lämnas en översikt av begravningsplatsernas historia. Gamla kyrkogården var ursprungligen icke så stor som den nu är. Den tredjedel av densamma, som ligger söder om nedre tvärgången förbi den Holmgrenska familjegraven, togs i anspråk för begravningar först år 1860. Två tredjedelar av det nuvarande området har således fått vara tillräckligt utrymme som vilostad åt samhällets hädangångne under en tidrymd av mer än 200 år. Lägger man så härtill, att detta obetydliga område till väsentliga delar var olämpligt

[1] Bergsrättens prot. 10/9 1833.
[2] Mag. prot. 20/4 1758.

som kyrkogård — på en del av området går berget upp nära nog till jordytan, under det att områdets sydvästra del ända in i 1800-talet var besvärat av sumpighet —, så blir saken än mer förvånansvärd. De rådande missförhållandena ökades ytterligare, därigenom att begravningar fingo äga rum utan något visst fastställt system. Det stod nämligen samhällets medlemmar fritt att inom kyrkogårdsområdet utse de platser, de önskade för sina döda. Den givna följden härav blev den, att, då ett lik skulle jordas, dödgrävaren i många fall stötte på oförmultnade rester av förut begravna. Om icke efterlevande anförvanter trädde skyddande emellan, blevo därför gamla gravar utan hänsyn ånyo tagna i anspråk. Ovanligt var icke heller, att mullhögarna omkring nyupptagna gravar voro bemängda med människoben och likkistrester. Då begravningar skulle ske å den sydvästra, sumpiga delen av kyrkogården, hörde det till vanligheten, att liken fingo nedsänkas uti vattenfyllda gravar. Fordna tiders människor voro visserligen icke så synnerligen känslosamma av sig, men slutligen började likväl en hel del stadsbor reagera mot de omförmälda förhållandena. Det rådande missnöjet åstadkom emellertid ingen förbättring, förr än stadskomministern härstädes, E. Göthe, uppträdde som de missnöjdes ledare. I kraftiga färger utmålade han de olidliga och motbjudande kyrkogårds- och begravningsförhållandena i samhället, och under inflytande härav beslöt kyrkorådet den 11 april 1824, dels att liken skulle begravas efter på förhand uppgjord plan, och att således rätten för stadsborna att efter behag utse gravplatser skulle upphöra, dels att gravar å den vattensjuka delen av kyrkogården finge upptagas endast vintertid. Ofta klagades över kyrkogårdens dåliga planering och de enskilda gravarnas usla vård. Det påstods till och med, att det var förenat med fara att beträda kyrkogården. Det förhöll sig nämligen så, att de enskilda gravarna strax efter begravningen ofta betäcktes med en järn- eller stenhäll, och, då graven så småningom satte sig, uppstod tomrum under hällen; denna kom nu närmast att spela rollen av en fälla, och det lär hava inträffat, att personer, som råkat beträda en dylik häll, jämte hällen fallit ned uti den öppna delen av graven. Gravsyner, som togo befattning just med kyrkogårdens yttre utseende och de enskilda gravarnas vård, höllos rätt ofta, och förelägganden utfärdades efter varje sådan syn, att gravarna inom viss angiven tid skulle försättas i anständigt skick. Resultatet av dessa syner och förelägganden blev emellertid icke stort, ty alltjämt förekommo klagomål över kyrkogårdens vanvårdade yttre. Redan tidigt hade förslag varit å bane att söka få någon utvidgning av kyrkogården till stånd, men först under 1820-talet togo dessa förslag mera allvarlig form. Vid kyrkorådssammanträde den 21 oktober 1827 diskuterades också denna angelägenhet. Ett parti önskade, att kyrkogården skulle utökas med prästträdgården,

området närmast söder om kyrkogården, under det att andra talade för anläggning av en helt ny kyrkogård någonstädes utanför stadsplanen; särskilt förordades afterbanken vid gamla hyttan såsom lämplig för ändamålet. Det förstnämnda partiet fick överhand, och vid kyrkorådssammanträde den 27 juli 1829 uppdrogs åt komminister Göthe att å församlingens vägnar underhandla med innehavaren av prästträdgården, prosten Schwerin, som f. t. vistades i Stockholm, på vilka villkor han kunde vara villig avstå från trädgården. Schwerin ställde sig välvillig till förslaget, och församlingen fick övertaga trädgården på billiga villkor. Prästträdgården, som på 1747 års karta kallas "Gamla Probstegården", var före den stora branden sannolikt bebyggd med några till kyrkoherdebostället hörande hus. Vid regleringen efter branden anslogs området till sin väsentligaste del såsom trädgårdsland åt kyrkoherden; en mindre del på områdets västra gräns var upplåten till komministern. På Sala stads underdåniga ansökan blev trädgården i fråga av Kungl. Maj:t den 28 december 1832 avskild från kyrkoherdebostället och anslagen till kyrkogårdens utvidgning. Under därpå följande år, 1833 och 1834, utarbetades kostnadsförslag över utvidgningen, men något utvidgningsarbete kom icke till stånd på många år, detta sannolikt beroende på de kommunala kassornas knapphet. Den 20 november 1853 tillsattes en kommitté med uppdrag att genomse och omarbeta det för 20 år tillbaka tillkomna utvidgnings- och kostnadsförslaget; denna kommitté var färdig med sitt arbete i augusti månad 1854. Ej heller nu kom något arbete å kyrkogården till utförande. Den 1 juni 1857 beslöt man äntligen att börja arbetet med kyrkogårdens utvidgning, men icke enligt den förenämnda kommitténs förslag, utan efter en alldeles ny, av konstmästaren J. G. Skröder-Gustafsson utarbetad plan. Kostnaden skulle enligt Skröders beräkningar belöpa sig till 3,225 riksdaler banko. Skröder fick även i uppdrag att leda arbetet, som pågick under nära tre års tid. År 1860 började nya delen av kyrkogården tagas i anspråk för begravningar.

Med ledning dels av en år 1864 upprättad karta över gamla kyrkogården, (här avbildad), dels av kyrkoherden Magnélis förut åberopade, under bilaga XIII här införda gravbok kunna en stor mängd enskilda gravar indentifieras, och vid gravbokens anlitande bör observeras, att tecknet × utmärker, att respektive grav är försedd med gravvård. Gamla kyrkogården, som kyrkoherde Magnéli ägnat en pietetsfull omvårdnad, kan räknas som en av de vackraste och säkert som den stämningsrikaste platsen inom Sala stad.

År 1874 utkom den första samlade hälsovårdsstadgan för riket, och i denna stadga föreskrevs, bland annat, att lik ej finge jordas inom städernas planlagda områden, sedan tio år förflutit efter det nämnda stadga trätt i kraft, d. v. s. tio år efter den 1 januari 1875. I anledning härav måste Salaborna börja

förbereda anläggningen av en ny begravningsplats utanför själva staden; en dylik åtgärd var påkallad jämväl av den omständigheten, att även den yngre delen av gamla kyrkogården redan nu tagits så hårt i anspråk, att densamma icke ansågs lämna utrymme för nya gravar under längre tid än ungefär fem år framåt utan omgrävning, vilken man om möjligt ville undvika. Hälsovårdsnämnden fick också redan 1876 i uppdrag att uti ärendet avgiva förslag. Efter ytterligare något år tillsattes på nämndens föranledande en särskild kyrkogårdskommitté. Denna kommitté avgav den 22 oktober 1882 sitt yttrande i fråga om nya begravningsplatsens förläggande. Yttrandet innehöll icke mindre än tre olika förslag å lämpliga platser. 1:o) gärdena norr om staden, där Mamre nu ligger, 2:o) Franses gärde utanför Norrbytull samt 3:o) området vid Ringgatans södra sida mitt för gamla kyrkogården eller platsen, där nya folkskolan nu ligger samt gärdena strax väster därom — det sistnämnda förslaget med förord. I denna kommitté fanns lyckligtvis en man, som i denna sak företrädde en förnuftigare uppfattning än den av kommitténs flertal uttalade. Mannan ifråga, lasarettsläkaren Kalén, förstod också att göra sin avvikande mening gällande.

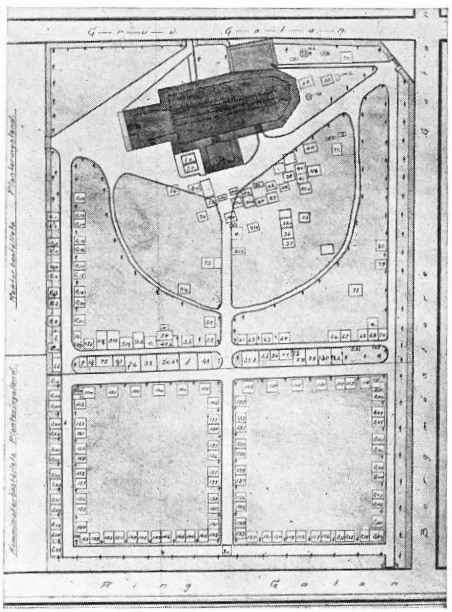

Gravkarta över gamla kyrkogården.

Uti en mycket amper reservation påvisade doktor Kalén stora bristfälligheter uti de olika förslagen och särskilt huru olämplig den vid Ringgatan föreslagna, sumpiga och nära till stadens gräns liggande platsen vore. Doktor Kalén kom slutligen därhän, att kyrkorådet lät hitkalla en sakkunnig person, ingenjör J. Norrman, för att på de respektive platserna granska de olika förslagen. Denna granskning utföll så, att samtliga de tre föreslagna platserna förklarades för ändamålet olämpliga. Ingeniör Norrman rekommenderade för ändamålet ifråga Bråsta gärde vid foten av Bråsta backe, och efter en hel del undersökningar och beräkningar beslöts också 1885 att förlägga nya kyrkogården till denna plats. Arbetena på begravningsplatsens iordningställande vidtogo genast och slutfördes år 1888. Den 4 november sistnämnda år blev nya kyrkogården högtidligen invigd. Med sina planteringar och sina

välvårdade gravar — även här har kyrkoherde Magnélis sinne för ordentlighet och prydlighet kommit till synes — är kyrkogården så tilltalande som överhuvud en begravningsplats kan bliva, och härtill bidrager i sin mån det vackra gravkapell, som uppfördes där år 1900.

Under vår strävan att få begravningsplatserna omnämnda i ett sammanhang, hava vi kommit händelserna en smula i förväg. Den omedelbaraste följden av 1874 års hälsovårdsstadga var icke tillkomsten av nya begravningsplatsen utan tillsättandet av en hälsovårdsnämnd med uppdrag att handhava stadens sanitära angelägenheter. Nämnden har haft ett segt och otacksamt arbete, då den sökt att komma till rätta med alla likgiltiga och tredskande gårdsägare. Det dröjde således ända in på 1890-talet, innan staden kunde anses vara befriad från ladugårdar och svingårdar,[1] och man hade hunnit ett gott stycke in på detta århundrade, innan staden kunde sägas hava fått drägliga förhållanden beträffande avträden och slaskrum. Förste provinsialläkaren har flera gånger ingripit i syfte att åstadkomma någon förbättring i stadens allmänna hygien; särskilt sträng var hans inspektionsberättelse för året 1887. Förste stadsläkaren Carl Friberg har efter sin hitkomst 1895 inom hälsovårdsnämnden kraftigt drivit på arbetet för det sanitära tillståndets höjande, och man får väl tillåta sig det påståendet, att hygienen i Sala för det närvarande icke ger anledning till befogade klagomål. Möjligen kan man säga, att staden är väl så vanlottad i fråga om tillgång på allmänna bad. Sannolikt dröjer det dock icke så länge, innan staden får ett tidsenligt badhus.

Hälsovårdsnämndens strävanden i och för vinnande av snygghet och trevnad inom staden hava betydligt underlättats efter tillkomsten av vår präktiga vatten- och avloppsledning. Redan för mycket länge sedan var fråga uppe om att förskaffa staden sådana ledningar, men det drog långt ut på tiden, innan önskemålen härutinnan blevo realiserade. I vattenledningsfrågan framkommo flera olika projekt, bland annat, att staden skulle leda sitt vatten från en källa vid Broddbo. Slutligen enade sig stadsfullmäktige den 11 april 1902 om att antaga det av professor J. G. Richert utarbetade förslaget till de vatten- och avloppsledningar, som vi nu hava. Arbetet med ledningarnas utförande pågick ungefär i två år och leddes av löjtnanten vid Väg- och Vattenbyggnadskåren, numera majoren Carl J. Insulander. Bland kommunalmän, som dels under den föregående utredningen, dels även under själva arbetets gång förtjänstfullt biträdde, få vi nämna magistratssekreteraren Bergenstråhle, ingenjören Dahlgren, kyrkoherden Lindberg och doktor Friberg. De tekniska

[1] Ladu- och svingårdar hava visserligen uti enstaka fall förekommit inom staden även efter nämnda tidpunkt, men för sådana fall har hälsovårdsnämnden lämnat tillstånd.

svårigheterna vid byggandet av vattenledningen torde nog icke ha varit så stora, men, på grund av föreliggande terrängförhållanden, var det däremot icke så lätt att få en väl funktionerande avloppsledning till stånd. Löjtnant Insulander förstod emellertid att till Salabornas fulla belåtenhet slutföra arbetet i dess helhet; Sala vatten- och avloppsledning funktionerar än i dag med den största precision. Arbetet kostade något över 400,000 kronor,[1] en visserligen stor utgift, men en utgift, som ännu ingen ångrat, att den gjordes. Vi hava att tacka vatten- och avloppsledningen för mycket. Icke nog med den stora fördelen, att varje hem får gott och rent vatten, staden i sin helhet blir också tryggare och sundare, tryggare därigenom att staden vid inträffande eldsolyckor i sin vattenledning har en effektiv släckningsapparat, sundare därigenom att rum, gårdar och gator genom avloppsledningen nära nog automatiskt befrias från allsköns orenlighet. Till vattenledningen höra: ett pumphus med två ångturbinpumpar och en elektropump, ett vattentorn, rymmande 240 kbm. vatten, vidare 2 filtrer och 3 brunnar. Vattnet tages dels från de nämnda brunnarna, dels från Mellandammen; vattnet från Mellandammen undergår naturligtvis filtrering. Vattenledningens längd var från början 11,080 meter, men i senare tid har den utökats till 11,560 meter.

År	Uppfordrad vattenmängd kbm.	Medelåtgång pr dygn och individ liter
1905	75,938	43
1910	137,066	79
1915	135,650	74
1920	161,515	88

Uti medelåtgången pr dygn och individ inberäknas även det vatten, som åtgår till industrierna och spolning av gatorna m. m.; sänkas de för medelåtgången angivna siffrorna med 10 proc., torde man komma ganska nära den rena hushållsförbrukningen. Avloppsledningens längd, som ursprungligen varit 9,593 meter, har numera ökats till 10,073 meter.

Av de rapporter, som stadens hälsovårdsnämnd, jämlikt föreskrift i hälsovårdsstadgan, inskickat till förste provinsialläkaren, framgår, att hälsotillståndet i staden efter 1874 i stort sett varit normalt. Epidemier hava visserligen då och då gjort besök i staden, men de hava likväl icke varit av den omfattning och natur, att en särskild redogörelse för desamma påkallas. Man torde kunna säga, att Sala vad sjuklighet beträffar varit varken bättre eller sämre än andra svenska städer. I detta sammanhang kan ju vara lämpligt hänvisa till

[1] Se kap. finanserna.

bilaga IX, där vi, bland annat, få reda på årliga antalet dödsfall i Sala från mitten av 1700-talet till närvarande tid.

Slutligen skall här omnämnas, att hälsovårdspolisens åligganden allt intill 1898 handhafts av en bland ordningspoliserna, men att staden efter nämnda år har en särskild hälsovårdspolis.

Ordförande i Hälsovårdsnämnden.

1875—1877	borgmästare P. Schött,
1878	greve C. F. Creutz,
1879—1881	borgmästare P. Schött,
1882	rådman G. Nordencreutz,
1883—1895	borgmästare O. V. Lundberg,
1896, 1897	stadsläkare C. Friberg,
1898	handlande J. P. Norrman,
1899—1910	fotograf C. A. Grellstrand,
1911—1915	kronofogde J. Lind,
1916—1919	veterinär M. Boström, och
1920—	stadsläkare C. Friberg.

Ordförande i Vattenledningsstyrelsen.

1904—1920	magistratssekreterare K. Bergenstråhle,
1921	efter varandra: ingenjör O. W. Dahlgren, borgmästare I. Hedman och bokhandlare J. H. Ericsson.

Vid ingenjör Dahlgrens 1921 inträffade död valdes borgmästare Hedman till ordförande, men detta uppdrag fick Hedman efter ett par månader på egen begäran utbytt mot ordförandeskapet i stadsplanekommittén. Bokhandlare Ericsson valdes nu till ordförande, vilket uppdrag han fortfarande innehar.

Föreståndare för vattenverket.

1904—1908	ingenjör E. Tour,
1908—1915	„ G. Östnäs,
1916, 1917	„ A. Åhman,
1918—	verkmästare A. Larsson.

SJUKVÅRDEN. Beträffande sjukvården hava vi att anteckna, det staden ursprungligen icke hade tillgång till annan läkare än en gruvfältskär. Först år 1745 förskaffade sig gruvförvaltningen en ordentlig läkare, vanligen benämnd gruvkirurgen. Givet är, att icke endast gruvans tjänstemän och arbe-

tare utan även stadens övriga innebyggare anlitade dennes hjälp. Gruvkirurgen hade för övrigt till sin disposition några små sjuksalar uti det ännu kvarstående bergslagshuset i Brunnsparken. Befattningen som gruvkirurg fanns ännu kvar, då landstinget på 1860-talet lät hitförlägga ett av länslasaretten; den siste gruvkirurgen, Kalén, blev också den förste lasarettsläkaren. År 1764 fick staden egen läkare, stadsfysicus, vilken benämning i senare tid ändrats till stadsläkare. År 1883 förskaffade sig staden jämväl en andre stadsläkare. Den ursprunglige stadsläkaren, som efter sistnämnda år benämnes förste stadsläkare, sköter efter 1902, utom de ordinarie läkareuppgifterna, jämväl epidemisjukhuset. Efter trängkårens hitkomst 1906 har staden haft tillgång till ytterligare en läkare, i det att kårens regementsläkare, förutom sin militärtjänstgöring, jämväl utövar enskild praktik i staden. Sedan år 1755 finnes i staden apotek. Examinerad veterinär anställdes här för första gången 1831. Efter trängens hitkomst har staden tillgång till jämväl regementsveterinärens praktik. Barnmorska (efter äldre beteckning jordegumma) har naturligtvis ständigt funnits att tillgå inom samhället.

Bergslagshuset (förut sjukstuga) i Brunnsparken.

En förteckning över stadens samtliga läkare och apotekare återfinnes i bilagan X.

På tal om sjukvården få vi kanske icke alldeles gå förbi det förhållandet, att Sala i forna tider haft förmånen av en hälsobrunn. Om denna brunn förekommer uti Hülphers' berättelse om mineralbrunnar följande:

"Sahla har 2 Brunnar. Den Norra skall blifwit bekant näst före 1710, då Arch. Hiärne, som med hofstaten under pesttiden warit der i Staden, den samma godkändt, hwartill en hustru i Hospitalet, som gått på sina knän, gifvit första anledning, då hon af detta wattn blifwit hulpen; men den har dock ej warit i allmänt bruk, förr än wid slutet af 1720 talet, då Auditeur Windrufva låtit gjöra öfwerbyggnad. För dess nära läge till ån, har staden försökt 1750 at draga ådren längre up, samt bygde då et större Brunns-hus; men som det fans bäst, at låta källan uprinna på sitt förra ställe, så blef tunnan åter der nedsatt, fast den nu sparsamt brukas, emedan en starkare Brunn, den Södra kallad, 1755

af Skomakaren Matth. Hallström, likaledes wid ån, blifvit uptägt och med flere beqwämligheter försedd, samt derföre af de mäste Stadsboer nyttjas. Skall wara prob. af Prof. Sidrén. En gammal offerkälla, Bråstad kallad, 1/8 mil utom Staden, förmenes hålla Mineral, gifver ymnogt watn, och säges wara god för ögonsiuka. Likaså wid Hedskär i Sala Sokn, upgifves en dylik anwisning. Konstmstr Trygg har ock år 1689, i Trunhems grufvan funnit Min. watten. Se Hiärnes Flock p. 22."

Brunnen har tydligen aldrig varit av någon större betydenhet. De enda spår av densamma man kan återfinna i stadens gamla handlingar äro några beslut om reparationer av hus, som hörde till brunnsinrättningen, däremot finnas inga som helst upplysningar om de ekonomiska resultaten av brunnens verksamhet. Brunnen har emellertid anlitats av sjuka långt fram på 1800-talet, och tre hus i Brunnsparken, gamla bergslagshuset (gruvans sjukstuga), brunnssalongen och varmbadhuset, erinra den nu levande generationen, att Sala en gång i tiden varit brunnsort.

Länslasarettet i Sala har varit av stor betydelse för samhällets sjukvård och skall fördenskull ägnas litet närmare uppmärksamhet. Västmanlands läns landsting beslöt 1864 uppförandet av ett lasarett i Sala, och detta beslut var för vårt samhälle nog så välkommet. Det nya lasarettet, som stod färdigt att tagas i bruk den 1 januari 1868, innehöll i en byggnad sjuksalar, operationsrum, läkarebostad och sjukhuskök. Omkostnaderna för bygget i sin helhet med planering och vattenledning har uppgått till 61,983 riksdaler 19 öre, därav 4,364 riksdaler 20 öre belöpte på inventarier. Nytt ekonomihus uppfördes i mitten på 1890-talet och på samma gång vidtogos en del oundgängliga ändringar inom själva lasarettet. Vid 1902 års landsting anslogos medel till särskild läkarebostad vid lasarettet, vilken bostad stod färdig efter två år. Genom kökets utflyttning till ekonomihuset och genom gamla läkarebostadens tagande i anspråk för sjukvårdsändamål hade visserligen utrymmet i själva lasarettet icke så obetydligt ökats, men denna omständighet var icke tillräcklig för att göra Sala lasarett till en modern sjukvårdsinrätt-

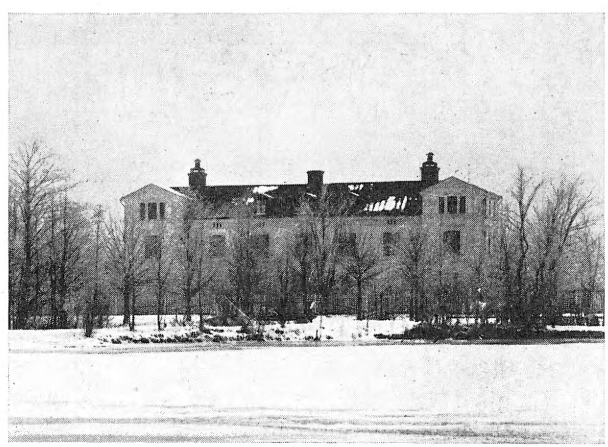

Lasarettet, dess ursprungliga utseende.

Lasarettet i närvarande tid.

ning. Efter utredningar beslöt 1908 års landsting bevilja nödiga medel för lasarettets om- och tillbyggnad samt försättande uti fullt tidsenligt skick. Arbetet härmed, som utfördes 1909—1910, drog en kostnad av 140,000 kr.; för inventarier hade dessutom beviljats 25,000 kr. Genom 1909—1910 års utvidgning uppnådde lasarettet en storlek av 70 sängar, och behovet av lasarettsvård för de sjuka i denna del av länet ansågs därmed vara tillgodosett för en lång tid framåt. Det visade sig emellertid snart, att utrymmet ej förslog; svårigheten att skaffa plats för dem, som behövde sjukvård, var inom kort nästan lika stor som förut. Under årens lopp blev det även tydligt, att en läkare ej räckte till för det stora antalet sjuka, utan att en underläkare måste anställas. Dessa förhållanden jämte växande krav på utvidgning av röntgenavdelningen, inredning av laboratorium m. m. gjorde det snart nödvändigt att ånyo utvidga lasarettet. 1918 års landsting beviljade också anslag till sjukhusets utvidgning. Dels på grund av att byggnadsplanerna måste under bygget utökas, dels på grund av de ständigt stegrade kostnaderna under dyrtiden, måste ytterligare anslag ett par gånger beviljas av landstinget, så att byggnadskostnaderna tillsammans hava uppgått till 687,000 kronor. Lasarettet har genom denna till- och ombyggnad utökats till 110 sängar. Därjämte har mottagningsavdelningen utökats och moderniserats; röntgenavdelningen har för-

setts med fullt modern utrustning, och dess utrymme har tredubblats; bostad för underläkare samt expeditionsrum och laboratorium hava inretts; ny badavdelning har uppbyggts vid lasarettets västra gavel; operationsavdelningen har uppflyttats i fjärde våningen och försetts med helt ny utrustning; samt en rymlig hiss uppförts i sjukhusets centrum. Under 1921 hava dessutom för en kostnad av omkring 35,000 kronor en hushållskällare byggts under jorden och intill ekonomihuset samt förutvarande vedskjulet, som låg i eldfarlig närhet av lasarettet, ombyggts och flyttats längre ut på tomten för en kostnad av 10,000 kronor. Det på 1890-talet uppförda ekonomihuset, som snart visade sig otillräckligt för sitt ändamål, utvidgades och moderniserades år 1917, ett arbete, som kostade nära 120,000 kronor.

Lasarettet kan nu sägas vara en verklig mönsteranstalt, ty alla dessa om- och tillbyggnader äro praktiskt och ändamålsenligt utförda, och att så skett har man nog till väsentlig del att tacka lasarettets läkare, doktor Emil Hedlund, som med vaket intresse följt alla dessa arbeten; doktor Hedlund är icke endast skicklig kirurg utan även god organisatör. Sala lasarett åtnjuter i närvarande tid mycket högt anseende, vilket visar sig bl. a. därav, att patienter söka sig dit såväl från staden och dess kringliggande landsbygd som även från avlägsnare trakter av landet.

Patienternas antal har varit: år 1870: 110, år 1880: 239, år 1890: 375, år 1900: 452, år 1910: 619 samt år 1920: 1,361.

År 1901 beslöt staden att förskaffa sig ett epidemisjukhus[1] och bestämdes som plats för detsamma den gamla stadsträdgården, där en paviljong, som fordom använts under sommarserveringen i trädgården, redan utnyttjats som sjukhus vid inträffade epidemier. Sjukhuset, som uppfördes raskt och kunde tagas i anspråk redan därpå följande år, lämnar utrymme för något mer än 50 patienter. Angående kostnaden se kap. om finanserna. Sjukhuset har vid flera tillfällen, då epidemier hemsökt staden och den kringliggande landsbygden, visat sig vara av mycket stort värde. Landstinget övertog sjukhuset 1921.

FATTIGVÅRDEN. I gamla tider voro, som bekant, fattigvårdsförhållandena mycket ömkliga. I stort sett förhöll det sig så, att en medellös person, som av en eller annan anledning blivit urståndsatt att genom arbete försörja sig, icke hade någon annan utväg att uppehålla livet än genom tiggeri. Tiggeriet var för övrigt under långa tider, så att säga, legaliserat, i det att tiggarna fingo sina distrikt, inom vilka de hade att "arbeta", och försågos med tiggare-

[1] Se stadsfullmäktiges prot. 15/4 1901.

pass; tiggare, som uppträdde utan pass, behandlades som lösdrivare. I det fall att en tiggare genom ålderdomsskröplighet eller sjukdom ej längre kunde släpa sig från dörr till dörr, bereddes honom möjlighet att bliva intagen på hospitalet, ett fordom i städerna förekommande mellanting emellan sjukstuga och fattiggård. Om en person genom lättja eller vårdslöshet kommit i misär, kördes han helt enkelt bort ur samhället eller, i den händelse vederbörande var av manligt kön, tvingades till krigstjänst.

Fattigvårdsförhållandena här i Sala voro i äldsta tider ungefär av den beskaffenhet, som här skisserats. Privilegierna, mom. 44 och 45, innehålla några föreskrifter rörande fattigvården, av vilka föreskrifter vi kunna inhämta så mycket, att ett hospital skulle uppföras i staden. Redan privilegiernas knapphet i behandlingen av fattigvårdsangelägenheterna vittnar om det ringa intresse, de fattiga hade att påräkna. Vi hava i annat sammanhang omnämnt, att Salaborna fordomtima gjort sig kända för gästvänlighet och frikostighet, men det var nog endast undantagsvis dessa vackra sidor visades mot samhällets fattiga. Medkänsla och förståelse funnos säkerligen i mycket ringa omfattning till övers för den arme tiggaren. Till stöd för detta antagandes riktighet hänvisas till ett under kap. om innebyggarna omtalat, såsom oss synes, upprörande fall av cynisk likgiltighet inför mänskligt elände. På många ställen i stadens protokoll och skrivelser klagas över det besvärliga bettlandet, och det framskiner mellan raderna, att det var endast som det skulle vara, om den bettlande "hölls kort". De stackare, som togos in på hospitalet, sammanfördes utan avseende på ålder och föregående levnadsomständigheter. Aktningsvärda gamla, som under yngre år varit nyttiga samhällsmedlemmar, fingo sålunda samhällsdräggen till dagligt umgänge under sina återstående dagar. De gamla Salaborna funno ingenting onaturligt härutinnan. Förhållandena på detta område äro ju, som bekant, icke ens uti våra dagar tillfredsställande. Borgerskapet i det gamla Sala ansåg sig hava gjort nog för sina orkeslösa gamla, så snart dessa genom intagning å hospitalet fått tak över huvudet. Någon ordentlig kosthållning fanns sålunda icke på hospitalet. Hjonen fingo draga sig fram så gott de kunde med de små medel, som inflöto dels genom frivilliga gåvor, huvudsakligen vid marknadstillfällen, dels genom någon andel av sakörena och kvarntullen (se härnedan ävensom kap. om finanserna). Då någon person skulle intagas måste ett visst belopp anskaffas som intagningsavgift, men icke heller i detta fall trädde kommunen emellan. Avgiften skulle anskaffas antingen genom stamböcker eller också genom sammanskott på enskild väg. På hospitalet fanns visserligen en sköterska för sjuka, men denna hade icke något att bestyra med mathållningen. Hjonen måste själva inköpa och tillreda sin föda. De svagaste måste naturligen för

sådant ändamål anlita hjälp av de olyckskamrater, som hade några kroppskrafter kvar. Det är givet, att de stackars inhysingarna under antydda förhållanden foro illa. "Den gamla goda tiden" var säkerligen icke alls någon god tid för de fattiga i Sala.

På fattigförsörjningens område har Sala emellertid en ljuspunkt att fästa sig vid. Prosten Schwerin, som hitkom 1788, ägde många samhälleliga intressen; däribland hava vi nu att tacksamt erinra oss hans varma intresse för alla hjälpbehövande. Schwerin, som var en praktiskt lagd natur, hade också för sed att omsätta sina intressen i handling. År 1790 skulle freden med Ryssland firas här i Sala liksom uti andra svenska städer. Schwerin föreslog, att Salaborna skulle manifestera sin glädje över freden genom att besluta sig för uppförandet av en arbetsinrättning, på det att bettleriet inom staden kunde något begränsas. Borgerskapet ställde sig icke alldeles avvisande till förslaget, men det ansågs oegentligt att pålägga kommunen utgifter för ett dylikt ändamål, varför förslaget tillsvidare fick förfalla. Schwerin torde också hava kraftigt ingripit, då det gällde förmå bergsmännen att till hjälpbehövande avstå överblivna sädespartier uti spannmålsmagasinet (se kap. om näringslivet). Vidare kan nämnas, att prosten Schwerin utarbetade en fattigförsörjningsstadga, som förelades kyrkorådet den 9 maj 1819, och, som denna stadga icke allenast utgör ett gott vittnesbörd om sin författares intresse för samhällets arma, utan även visar, huru långt man över huvud taget vid denna tid kunde sträcka sig i lättande av de fattigas tunga lott, hava vi intagit stadgan i dess helhet som Bilaga XIV. Stadgan antogs till sina väsentliga delar och blev normerande för fattigvården härstädes under några tiotal år framåt. De fattiga hade givetvis anledning att vara nöjda med stadgan, men den skattedragande delen av befolkningen knorrade över de ökade utskylder stadgans tillämpning drog med sig. Ungefär 1,500 Rdr. banco utdebiterades årligen för fattigvårdens räkning, och det ansågs vara orimligt för mycket. Redan 1826 nedsattes också en kommitté med uppdrag att söka finna någon utväg för nedbringande av fattigvårdskostnaderna. Kommittén framlämnade år 1829 sitt yttrande, som utmynnade uti en anmaning till Salaborna att vara nöjda med fattigvårdsförhållandena sådana de voro, då så stora städer som Västerås, Örebro och Falun även hade svårt att bära sina fattigvårdsbördor, ävensom att vederbörande skulle taga sig noga i akt för obehöriga och riskabla inflyttningar till staden; till synes ett rätt så magert resultat av tre års kommitté-arbete.

Uti bergsrättens protokoll för den 6 november 1823 påträffas för första gången en företeelse, som även det nutida Sala haft olägenhet av. Vid detta sammanträde överlades om de åtgärder, som borde vidtagas mot en grann-

kommun, som förhjälpt en kommunen tillhörig stor, fattig familj att få bostad inom Sala stad i den uppenbara avsikten att familjen skulle få hemortsrätt i staden. Den gången reagerade borgerskapet kraftigt, men staden har därefter många gånger blivit lurad av sina påpassliga grannar.[1]

Stadens hospital var enligt 1696 års plankarta uppfört å den plats, där rektorsgården nu ligger. Hospitalet förflyttades emellertid, troligen omkring år 1800, tvärs över Gruvvägen till östra delen av nuvarande idrottsplatsen

Nystrand 1920.

(mitt emot samskolan). Å sistnämnda plats kvarstod hospitalet eller fattigstugan, som det understundom kallades, ända in på 1870-talet. Denna fattiggård ersattes emellertid av en annan för ändamålet inköpt gård i hörnet av Kungs- och Hyttgatorna ("gamla fattiggården"). Utrymmet uti "gamla fattiggården" blev emellertid ganska snart alltför otillräckligt i förhållande till försörjningshjonens antal, varför staden blev nödsakad se sig om efter något större hus för ändamålet. År 1881 beslöto stadsfullmäktige inköpa gården Nystrand, ¼ mil nordost om staden. Denna gård, bestående av omkring 48

[1] På tal om hemortsrätt kan det förtjäna omtalas, att de många smålägenheterna på stadens område hitlockat, särskilt sedan driften vid gruvan minskats och gruvarbetarna flyttat till andra platser, en hel del ekonomiskt svaga personer, som kommunen i många fall fått taga vara på.

hektar jord, därav större delen odlad, med en hel del rymliga bostads- och uthuslägenheter — mangårdsbyggnaden ensam innehöll ej mindre än 600 kubikmeter — betingade ett inköpspris av 29,000 kronor. Kostnaderna för gårdens omändrande, så att densamma skulle bliva lämplig som försörjningsanstalt, uppgingo till 23,000 kronor. Förändringar hava vid upprepade tillfällen vidtagits vid Nystrand, senast år 1913, då mangårdsbyggnaden fick såväl en fullständig inre som yttre renovering som även en icke så obetydlig tillbyggnad, ett arbete som tillskyndade staden en kostnad av ej mindre än 55,000 kronor. Nystrand, som numera benämnes "hemmet Nystrand", skötes jämte jordbruket av en personal på 11 personer.

År 1911 inrättades i Sala ett barnhem vid lägenheten Dalhem till väsentlig del med hjälp av en donation å 40,000 kronor från bergsmannen och grosshandlaren P. Nordstedt. Hemmet lämnar vård och fostran åt 15 barn.

Kyrkorådet var fattigvårdsstyrelse till och med år 1847, då vår första fattigvårdslag trädde i tillämpning; enligt denna lag skulle samhället utse en särskild fattigvårdsstyrelse. Från 1848 års början och allt intill närvarande tid har fattigvårdsstyrelsen regelbundet sammanträtt månatligen, och hava de frågor, som förekommit vid alla dessa sammanträden icke bjudit på så särdeles stora variationer; understödsfrågor och fattigvårdsprocesser om varandra i en ständig, allt stridare ström. Vid tillämpningen av 1871 och 1918 års fattigvårdslagar hava visserligen små omläggningar ägt rum, men någon nämnvärd rubbning uti vedertagna gången av styrelsens arbete har emellertid härigenom icke förekommit. För att visa omfattningen av stadens fattigvård under de senaste 30 åren har kyrkoherde Magnéli välvilligt lämnat följande uppgifter:

År	Fullt försörjda = intagna å fattiggården	Delvis försörjda	Tillfälligt understödda
1890	142	238	123
1900	119	68	192
1910	113	129	98
1920	169	453	91

Om de utgifter fattigvården i senare tid dragit finnas några meddelanden uti kap. om finanserna.

Härefter några ord om de förnämsta donationer, som gjorts till fattiga här i samhället.

Åhlströmska Pensions-Fonden. Stiftad 11/9 1850 av rektor I. W. Åhlströms änka, fru Anna Chatarina Åhlström. Fondens storlek 1/1 22: 17,358 kronor 50 öre. Sedan något mindre belopp för varje år undantagits för inköp av böcker till fattiga skolbarn, skall återstoden av den årliga räntan fördelas mellan "åtta i armod och fattig-

dom, utan eget förvållande stadde Enkor eller ogifta qvinnor inom Sala stad och dess område utan afseende å stånd; och tillåtes ingen komma i åtnjutande af detta understöd, som ej uppnått minst 50 års ålder och i öfrigt gjort sig allmänt känd för ett dygdigt och Christligt lefnadssätt". I senare tid har på varje pensionsrum utgått ungefär 93 kronor.

Makarna Holmgrens Donations-Fond, den största av stadens alla fonder, är stiftad av civilingenjören och kommunalmannen Johannes Holmgren och hans maka fru Ottilia Holmgren, född Lorichs, uti deras inbördes testamente av den 29 maj 1879. Fonden, som växer genom att 300 kronor av räntan årligen lägges till kapitalet, uppgick den 1 januari 1922 till 107,118 kronor 11 öre. Efter det nämnda avdrag gjorts, fördelas den övriga årsräntan uti pensionsbelopp på 230 kronor och 60 kronor. Pensionsrummens antal växer i den mån fonden ökas. De större pensionerna, år 1922 15 st., "böra tilldelas qvinnor, som tillhöra Sala stads Församling och derstädes varit bosatta de senaste fem åren, hvilka af ålderdom eller andra orsaker äro oförmögna att försörja sig sjelfwa, och som föra en gudfruktig och aktningsvärd vandel, företrädesvis dem, hvars föregående lefnadsvanor göra dem nöden bittrare, och som blygas att anlita Fattigvården om understöd." De mindre pensionerna, likaledes 15 st., utdelas "årligen under 10 års tid åt män af arbetsklassen, hvilka genom trovärdiga intyg visa sig icke hafva förtärt brännvin vid minst 15 års ålder och sedermera under påföljande 10 år, jämte ådagaläggande af ett nyktert och oklanderligt uppförande i öfrigt, fortfarande afhålla sig från förtärandet af brännvin". Villkoren för att bekomma dessa pensioner äro, som synes, en smula dunkelt avfattade. Fattigvårdsstyrelsen har tytt förordnandet på så sätt, att pensionerna i fråga eller nykterhetsbelöningarna, som de vanligen kallas, lämnas till män, som visat sig äga de villkorade kvalifikationerna och som innehava en ålder, ej understigande 25 år och ej överstigande 35 år. Ingen får åtnjuta belöningen längre än 10 år. Ur motiveringen för denna stiftelse tillåta vi oss anföra följande: "Den afskyvärda, öfverhandtagande fyllerilasten, som förorsakar så mycken fattigdom, sorg och elände inom samhället, har uppfyllt våra hjertan med önskan att möjligen kunna verka något till hämmande af bränvinets förderfliga verkningar och däraf härflytande fattigdom inom denna församling. Öfvertygade som vi äro, att fyllerilastens redan fallna offer svårligen kunna räddas, vända vj vår förhoppning till det uppväxande slägtet på hvilket vi föreställa oss, att en särskild uppmuntran skulle gagnande inverka att förmå dess äldre omgifning att icke lära dem, samt dem sjelfva att afhålla sig från förtärandet af den förderfliga drycken".

Holmgrenska Donations-Fonden. Bergsvärdien Per Jacob Holmgren hade uppdragit åt sin broder, förutnämnde Johannes Holmgren, att utreda sitt dödsbo och därvid jämväl upprätta en fond. Detta uppdrag utfördes genom en den 26 januari 1878 dagtecknad stiftelseurkund. Fonden, som växer genom att 100 kronor av ränteinkomsterna årligen lägges till kapitalet, uppgick den 1 januari 1922 till 26,508 kronor 62 öre. Genom nämnda tillägg bildas nya pensionsrum. Pensionsbeloppen äro bestämda till 200 kronor, och antalet pensionsrum voro 5 st. år 1922. "Dessa pensioner äro afsedda att tilldelas qvinnor, tillhörande Sala Stads Församling, och som derstädes varit bosatta senaste 5 åren, hvilka af ålderdom eller andra orsaker äro oförmögna att försörja sig sjelfva, och som föra en gudfruktig och aktningsvärd vandel, företrädesvis dem, hvars föregående levnadsvanor göra dem nöden bittrare, och som blygas för att anlita allmänna fattigvården om understöd." Som synes samma villkor, som uppställts för bekommande av de större pensionerna uti makarna Holmgrens fond.

Carolina Rosengrens Gåfvo-Fond. Skomakaren Joh. Rosengrens änka, Greta Carolina Rosengren, född Ekengren, lämnade år 1885 till stadsfullmäktige ett belopp av 10,000 kronor med begäran att fullmäktige ville därav bilda en fond, vars ränteavkastning skulle lika fördelas emellan "fattiga och mest behöfvande familjer inom staden, företrädesvis yrkesidkare". Den 9 april 1885 antogo fullmäktige stadgar för fonden, och bestämdes därvid pensionsrummens antal till 5.

Johanna Lundgrens Donations-Fond. Genom donationsbrev av den 3 december 1890 överlämnade grosshandlanden Carl Johan Lundgren och hans hustru Emma Lundgren, f. Cavalli, till fattigvårdsstyrelsen ett belopp av 5,000 kronor såsom ett "minne av en kär afliden anförvant", grosshandlanden Lundgrens syster, Fröken Johanna Lundgren. Räntan å 4,000 kronor skall årligen fördelas lika mellan "fyra mindre bemedlade qvinnor", under det att räntan å 1,000 kronor skall sammansparas för bildande av nya pensioner av enahanda storlek som de nyssnämnda. År 1922 utgingo 6 pensioner à 50 kronor st. Genom makarna Lundgrens inbördes testamente (upprättat 1904) fick fonden år 1922 ett tillskott av 9,500 kronor. En procent å dessa medel skall årligen läggas till kapitalet som en motvikt mot myntvärdets fall. Den övriga ränteavkastningen skall fördelas i lämpligt antal pensionsrum. Beslut om pensionsrummens antal är ännu ej fattat. Enligt testamentet skall emellertid hälften av pensionerna tillfalla pauvres honteux och hälften andra fattiga.

August Lundbergs Donations-Fond. Jur. studerande August Lundberg, död 24/4 1890 vid unga år, hade testamentariskt förordnat, bl. a., att ett belopp av 15,000 kronor skulle göras räntebärande, och att räntorna skulle "utdelas till fattighjonen (å hemmet Nystrand) på julaftonen, så att de sjelfva till den helgen må kunna förskaffa sig hvad de möjligen önska". Ur motiveringen anföres: "mitt mål är nemligen att under Julhelgen kunna med en ringa skärf bidraga till att minska fattigas alltid så bittra och tunga öde. Med lugnt och förnöjsamt sinne skall jag lägga mig till ro, om jag kan hoppas att genom dessa mina förordnanden hafva lyckats sprida litet ljus och litet glädje i några hjertan, i hvilka sorgen blifvit så godt som en daglig gäst".

Bergmanska Donations-Fonden. En vagnmakare Bergman i Västerås vilken var född i Stampers, å Sala stads område, förordnade genom testamente av den 15 december 1895, att 9,000 kronor av hans kvarlåtenskap skulle lämnas till fattigvårdsstyrelsen i Sala för bildande av en fond, vars ränteavkastning skulle tillfalla "deraf förtjente nödställda äldre handtverkare och arbetare eller deras enkor, hälften för handtverks- och hälften för arbetsklassen i lotter af 50 kronor så långt årsräntan förslår". Fattigvårdsstyrelsen har bestämt, att pension ur denna fond kan åtnjutas endast av den, som fyllt 50 år, varit bosatt i Sala minst 10 år, fört ett nyktert och ordentligt leverne samt dessutom i allmänhet gjort sig känd för god vandel.

Makarna Löfgrens Silfverbröllops-Fond. Järnhandlaren Carl Johan Löfgren och hans hustru Edla Sofia Löfgren instiftade genom gåvobrev av den 7 november 1897 till minne av sin silverbröllopsdag ovan rubricerade fond. Fondbeloppet 5,000 kronor skulle göras räntebärande och räntan årligen lika fördelas mellan "två behöfvande, ärbara enkor eller ogifta kvinnor, hvilka uppnått minst 50 års ålder".

Doktorinnan Hilda Svederii Pensions-Fond. Till minne av sin avlidna maka förordnade stadsläkaren N. Svederus uti sitt testamente av den 16 februari 1891 om bildande av denna fond, vars ränteavkastning — sedan en procent årligen lagts till kapitalet — skulle utdelas i fyra lika delar. Fondens storlek den 1 januari 1922:

kronor 15,916: 70. Villkor för pensions bekommande: "50 år fyllda, för god vandel kända medborgare i Sala, hvilka finnas vara i verkligt behof af understöd samt oafbrutet under de 10 nästförflutna åren vistats och fortfarande bo inom församlingen. Två pensioner skola gå till behöfvande af arbetsklassen och två till s. k. pauvres honteux".

Fil. Doktor Per Erik Wallstersssons Donationsfond. Genom testamente av den 14 mars 1895 hade läroverksadjunkten doktor P. Wallstersson ställt 5,000 kronor under fattigvårdsstyrelsens förvaltning med förordnande, att ränteavkastningen å detta belopp årligen skulle tilldelas "en behöfvande man eller qvinna, som hör till Sala stad och räknas till s. k. pauvres honteux".

Handlanden P. R. Erikssons Donationsfond. Ur sitt testamente av den 5 augusti 1907 hade Eriksson lämnat fattigvårdsstyrelsen 16,000 kronor med angivande att räntan av detta belopp skulle till lika belopp fördelas mellan "åtta fattiga änkor efter handlande, handtverkare och arbetare samt ogifta kvinnor ur arbetsklassen äfvensom män af sistnämnda klass, som gjort sig kända för arbetsamhet och nykterhet. Ålderstigna och sjukliga personer äga företräde".

Samtliga nu uppräknade fonder stå under fattigvårdsstyrelsens förvaltning.

Sala Handelskassas Fond. En grupp handelsmän här i staden hade bildat en gemensam understödskassa, kallad Sala Handelskassa. År 1882 kvarlevde endast två av delägarna, C. P. Johansson och R. T. Gullberg, och dessa beslöto nämnda år att överlämna kassans behållning, 9,000 kronor, till kyrkorådet under förbehåll att vissa uppgivna personer skulle bekomma räntan under sin livstid. I den mån dessa personer avlida, tillsätter kyrkorådet nya pensionärer. Något annat villkor för pensions bekommande än fattigdom synes icke vara uppställt. Pensionärernas antal är f. n. fyra.

Bergenstjernska fonderna, N:ris 1, 2, 3 o. 4, upprättade i början av 1800-talet av medlemmar inom den Bergenstjernska släkten, som hade förbindelser med bergslaget och staden allt sedan den tiden, Daniel Bergenstjerna i medio av 1700-talet var bergmästare vid silververket. Fondernas sammanlagda belopp 1/1 1922: 15,173 kronor 16 öre. Räntan går till understödsbidrag åt fattiga, sjukliga eller åldriga bergslagsarbetare. När en gång dylika arbetare icke finnas i Sala, skall räntan fördelas bland andra fattiga manspersoner inom samhället. År 1921 fingo 17 personer bidrag ur fonderna.

Kassör C. G. Östmans fond. Genom testamente den 11 maj 1912 förordnade f. bergslagskassören Östman att 5,000 kronor av hans kvarlåtenskap skulle avsättas till en fond, därav räntan skulle fördelas till fattiga och sjuka. År 1921 fingo sex personer hjälp ur fonden. Kassör Östman hade dessutom uti samma testamente skänkt Sala stad 5,000 kronor för upprättande av en vårdanstalt för tuberkulösa barn.

Dessa tre sistnämnda fonder stå under kyrkorådets förvaltning.

Enkefru Johanna von Knorrings Donationsfond. Genom testamente den 9 juli 1880 förordnade fru von Knorring, att av hennes kvarlåtenskap 8,000 kronor skulle avsättas till en fond, vars ränteavkastning skulle lika fördelas mellan "åtta i Sala hemmahörande, välkända och fattiga fruntimmer (företrädesvis pauvres honteux)".

Denna fond står under drätselkammarens förvaltning.

Härförutom finnas ett flertal mindre fonder, vilka här ej upptagas till behandling. För dem, som tilläventyrs önska taga reda på samtliga fonderna, hänvisas till en förefintlig tryckt redogörelse: Donationsbref och Stadgar för Pensions- och Understödsfonder i Sala. Bland de mindre fonderna förekommer även den i kap. om innebyggarna omförmälda Korsgårdska fonden.[1]

Innan vi lämna denna avdelning, torde vara skäl uti att nämna några ord om Kyllinge kvarnkassa. Redan före stadens grundläggning hade silververket en kvarn vid Kyllinge uti vattendraget emellan Klasbomyren och Sala Damm. Inkomsterna av denna kvarn, kvarntullen, var anslagen till hjälp åt fattiga arbetare, som skadats under arbete i gruvan eller vid hyttan. Silververket hade även efter stadens tillkomst egen fattigvård. Nämnda kvarntull var beräknad giva ungefär 70 tunnor spannmål om året. Vid mitten av 1600-talet visade sig emellertid, att kvarnen icke förmådde lämna den beräknade kvantiteten, knappast mera än 40 tunnor. Detta förhållande inrapporterades 1664 av stadens riksdagsman, och Kungl. Maj:t lät ordna saken på så sätt, att Kyllingekvarnen skulle lämna 40 tunnor av den beräknade mängden, under det att resterande 30 tunnor skulle tagas från den kvarn, som "Konstmästaren Jacob Mattsson i konstwattnet uppsättia låtit".[2] Genom samma res. uppdrogs åt magistraten att handhava förvaltning av denna understödsspannmål med det tillägget, att magistraten i alla händelser, således även om verksamheten vid Jacob Matts kvarn upphörde, skulle för ändamålet ifråga tillhandahålla 70 tunnor om året. Det menades väl, att magistraten, därest Jacob Matts kvarn nedrevs, finge taga de 30 tunnorna från stadskvarnen d. v. s. Ekeby kvarn. Av något förbiseende hade Kyllinge kvarntull kommit att medfölja uti de för-

[1] Sedan detta kapitel utarbetats, har staden bekommit två betydande donationer av grosshandlanden J. M. Lundin och hans hustru Paulina Lundin, vilka bägge avledo under senare delen av 1922. Genom testamente av den 4 mars 1914 hade makarna Lundin förordnat ej mindre att 50,000 kronor skulle avses för en fond, makarne Lundins donationsfond, med bestämmelse att ränteavkastningen av fonden skulle användas dels till 10 pensioner, å 200 kronor vardera, till "pauvres honteux, som uppnått minst 50 års ålder, som varit mantals- och skatteskrivna i staden minst 20 år, som fört och föra en hederlig vandel och som alltid tillhört och tillhöra statskyrkan", dels till betäckande av kostnaderna för belysning och uppvärmning uti det härefter omförmälda ålderdomshemmet, än även att, sedan alla förordnanden uti testamentet, däribland ovan omförmälda donation, blivit uppklarade, återstoden av kvarlåtenskapen skulle avsättas för en stiftelse, "makarne Lundins ålderdomshems fond". Det belopp, som kan påräknas för ålderdomshemmet, torde, enligt boutredningsmännens förmenande, komma att uppgå till ungefär 115,000 kronor. Bägge dessa fonder skola stå under fattigvårdsstyrelsens förvaltning.

[2] Kongl. Maj:ts nåd. Res. o. Förkl. öfwer Borgmästares och Råds underd. insinuerade Desiderier den 6 aprilis 1664 (i stadens arkiv).

pantningar, som lämnades kammarrådet J. Gripenstjerna som säkerhet för försträckningar till kronan, ett misstag, som rättades genom 1682 års transport av gruvan (se Bilaga IV). År 1386 övergick Jacob Matts kvarn i stadens ägo (se kap. om finanserna), men trots detta utgick nog från kvarnen de förutnämnda 30 tunnorna spannmål till hjälp åt skadade, fattiga bergslagsarbetare. Uti 1741 års transport av gruvan (se Bilaga IV) bekräftades att "Kyllinge kronoqvarntull skulle gå till fattiga, förlamade, i Grufvan slagne eller eljest vid hyttewerken förderfvade arbetare och Bergsmän". Genom ett i stadens arkiv förvarat inventeringsinstrument av den 21 juni 1759 se vi, att Kyllingekvarnen i arrende lämnade 65 tunnor spannmål, således i det närmaste så stor kvantitet, som föreskrivits genom den ovan omförmälda res. av 1664. Kvarnens verksamhet synes hava utvecklats mycket hastigt under senare delen av 1700-talet, ty 1790 gav den i arrende (tull) icke mindre än 168 tunnor,[1] ½ råg och ½ korn. Uti den förut omtalade fattigförsörjningsstadgan av 1819 beräknas för Sala stads fattigvård 25 tunnor spannmål från Kyllinge "kvarnarrende". Härav kan man sluta, att staden numera icke behövde hjälpa till för att den bestämda minimikvantiteten, 70 tunnor, skulle åstadkommas, utan att staden tvärtom fick hjälp från Kyllingekvarnen för sin egen fattigvård. Vid vilken tidpunkt staden började bekomma denna hjälp, hava vi icke kunnat fastställa; sannolikt skedde det icke så långt efter 1759. På samma gång som staden slapp ifrån att lämna bidrag, överflyttades nog också överinseendet över Kyllingekvarnen och dess verksamhet från magistraten till gruvrätten för att sedermera, då gruvrätten avskaffats, övergå till bergsrätten, för att, då bergsrätten icke mera existerade, övergå till bergslagsstyrelsen, för att slutligen, då gruvan 1888 försålts till ett enskilt bolag, än en gång komma under magistratens förvaltning. (Se nedan). Det ovannämnda bidraget, 25 tunnor spannmål, utgår än i dag till staden ur Kyllingekassan, icke in natura utan valverat i penningar efter medelmarkegång. År 1826 gav kvarnen 164 tunnor, således en nedgång från 1790, men under senare delen av 1800-talet var det årliga arrendet uppe i ungefär 200 tunnor och vissa år t. o. m. något högre. Tidigt hade vederbörande kvarnförvaltare börjat göra årliga avsättningar till en reservkassa, som skulle användas, då kvarnen en gång behövde helt ombyggas; denna kassa, som aldrig kom att riktigt hårt anlitas, var vid kvarnens nedläggande rätt så avsevärd. Genom överenskommelse av den 13 juli 1887 angående upphävande av rättsförhållandet emellan kronan och Sala bergslag stadgades bl. a., att Kyllinge mjölkvarn och fattigkassa måtte fortfarande förvaltas, till understöd åt fattiga och förlamade bergslagsarbetare under förbe-

[1] Se arrendekontrakt 16/2 1790 (i stadens arkiv).

håll likväl att Kungl. Maj:t skulle äga rätt att vid ändrade förhållanden vid silververket få förordna om dispositionen ej mindre av kvarnen än även av intäkterna från densamma. Under de sista åren på 1890-talet sänktes sjöarna Hallaren och Klasbomyren, och därmed upphörde också möjligheten för Kyllingekvarnen att vidare arbeta. Sista mälden ägde rum på hösten 1899. Kvarnen, som nedrevs några år därefter, troligen 1905, hade måst lösas av sjösänkningsföretaget med 42,500 kronor.

Kyllingekassan består av:

Lösen för Kyllinge kvarn	42,500: —
Kvarvarande avsättningar till rep. och nybyggnader vid kvarnen	19,758: 23
Summa kr.	62,258: 23

Räntorna å detta belopp disponeras av magistraten på så sätt att, sedan Sala stads fattigvårdsstyrelse bekommit lösen för 25 tunnor spannmål, ½ råg och ½ korn (år 1921: kronor 570: 05), återstoden fördelas bland behövande bergslagsarbetare, vilka varit i bergslagets tjänst före gruvans försäljning 1888, eller dylika arbetares oförsörjda änkor och sjukliga barn (år 1921: kronor 2,830 åt 74 hjälpbehövande i olika belopp, högst 69 och lägst 20 kronor). En gång, när ingen finnes, som är behörig bekomma hjälp enligt de omförmälda bestämmelserna, kommer kassan sannolikt att indragas till kronan.

Ordförande i fattigvårdsstyrelsen:

1848	kyrkoherde L. C. Tunelius,
1848—1857	rådman J. A. Ekstedt,
1857—1858	rådman Matts Wedin,
1858—1866	garvare F. E. Ekengren,
1867—1868	komminister G. E. Borgman,
1869—1871	överstelöjtnant C. v. Schwerin,
1872—1875	garvare C. Östgren,
1876—1882	löjtnant F. Aminoff,
1882—1899	kamrer P. E. Dahlström,
1899—1910	rådman N. A. P. Rothén,
1911—1914	rådman J. Näsmark,
1915—	kyrkoherde M. Magnéli.

Se Bil. X

LÄKARE, APOTEKARE OCH SJUKSKÖTERSKOR

C. R. BORGENSTJERNA
Gruvkirurg

CL. GRILL
Gruvkirurg

F. A. KALÉN
Lasarettsläkare
v. Ordf. i stadsf.

A. KINDESTRÖM
Lasarettsläkare
Stadsf.

E. HEDLUND
Lasarettsläkare
Stadsf.

L. J. WALLMARK
Stadsläkare

C. M. LUNDH
Stadsläkare

G. A. OLANDER
Stadsläkare

N. SWEDERUS
Stadsläkare
Stadsf.

E. WÅHLÉN
1:e Stadsläkare

C. FRIBERG
1:e Stadsläkare
Stadsf.

A. L. WAHLQVIST
2:e Stadsläkare

C. HELDT
2:e Stadsläkare

E. HILDEBRAND
2:e Stadsläkare

G. ARPI
Regementsläkare

A. SIDENMARK
Regementsläkare

A. HÖRNSTRÖM
Tandläkare

HJ. BERGLUND
Tandläkare

J. G. AGELII
Veterinär

G. STENSTRÖM
Veterinär
Stadsf.

M. BOSTRÖM
Veterinär
Stadsf.

H. HASSELGREN
Veterinär

I. LINDSTRÖM
Apotekare
Stadsf.

T. EKENGREN
Apotekare
Stadsf.

A. LJUNGBERG
Apotekare
v. Ordf. i stadsf.

HULDA LÖFGREN
Översköterska vid Epidemi-
[sjukhuset

JULIA JOHANSSON
Översköterska vid Lasarettet

UNDERVISNINGSVÄSENDET

Enligt Munktells Herdaminnen fanns redan 1619 en skola vid Salberget, troligen en s. k. skriv- och räkneskola. Sedan denna skolas verksamhet på 1620-talet överflyttats till den nyanlagda staden, kallades den ända till 1840 för Stadsskolan. Undervisningen sköttes till en början av endast en lärare, "rector", men redan 1643 omnämnes en andre lärare "collega", varefter skolarbetet mestadels bedrevs på två avdelningar, "rectors class" och "collega class". Latinet hade åtminstone från 1748 fått plats bland skolämnena, och det är väl troligt, att de ynglingar, som härefter utexaminerats från rektorsklassen, i händelse av studiernas fortsättande å annat håll, hade ett år tillgodo vid inträdet i trivialskolan. Skolan ändrades 1840 till treklassig apologistskola och blev samtidigt en statens läroanstalt. Denna benämning fick emellertid Sala skola icke länge bibehålla, ty redan 1849 avskaffades apologistskolorna i riket. Sala skola blev nu lägre (treklassigt) allmänt läroverk. Läroverket, som på stadens bekostnad år 1893 utökades med en fjärde klass samt året därpå med en femte, övergick 1910 uti statens samskola i Sala, och indrogs samtidigt det här i samhället sedan någon tid tillbaka existerande flickläroverket.

Stadsskolan var under 16- och 1700-talen belägen på den tomt, där rektorsgården nu ligger, dock något längre från gatulinjen än denna gård. År 1802 den 14 oktober inflyttades skolan uti den å samma tomt intill gatulinjen uppförda gård, som det nutida Sala lärt känna under benämningen gamla rektorsgården. Detta enligt våra begrepp trånga och oansenliga hus inrymde emellertid icke endast två skolsalar utan även bostad för rektorn. Sedan det visat sig nödvändigt att förskaffa skolan rymligare lokal, läto stadsfullmäktige på 1860-talet uppföra ett nytt läroverkshus. Denna byggnad, som togs i anspråk 1865 och som på sin tid ansågs som någonting riktigt storstilat, blev i sin ordning otillräcklig, när samskolan skulle taga lokalerna i anspråk. Läroverkshuset fick därföre under åren närmast före samskolans trädande i verksamhet genomgå en vidlyftig om- och tillbyggnad, men fara föreligger, att utvidgningarna blevo för snävt tilltagna, ty redan nu ha vederbörande svårt att placera det alltjämt växande lärjungeantalet. Gamla rektorsgården är även omändrad och tillbyggd samt numera i sin helhet använd som bostad för samskolans rektor.

Gamla rektorsgården.

I behåll finnes "Sala stads scholas Matrikel Bok från 1748 til 1802" med protokoll, förteckning över inskrivna och utexaminerade lärjungar m. m. Må det tillåtas några smådrag ur denna matrikel. För varje år inskrevos i medeltal tio lärjungar, mestadels söner till bergsmän, hantverkare i staden eller bönder i kringliggande socknar. I jämförelsevis få fall synas ståndspersonernas söner hava använt sig av skolan; dessa sändes uppenbarligen direkt till något fullständigare läroverk. Vad som vid ett genombläddrande av matrikeln genast faller i ögonen är, att bondsönerna vid sitt inträde i skolan nära nog regelbundet antogo namn efter födelsebygden. För en Salabo är det lätt att gissa, varifrån en Kumlander, en Kilman, en Tullström, en Fernholm, en Ölstadius leda sin härkomst. En yngling har anlagt namnet Klintarius; i detta fall är det kanske nödvändigt erinra om, att ynglingen räknade Klinta by i Möklinta socken till födelseort. I matrikeln finnas även förtecknade de läroämnen, som undervisningen omfattade, och det faller av sig självt, att katekesen, bibliska historien och latinska grammatikan upptaga det väsentligaste utrymmet. Andra, numera som viktiga ansedda ämnen, äro tydligen med endast som bisaker. Svenska språket torde knappast hava räknats som något särskilt läroämne. I examensprotokollen förekomma sådana omdömen

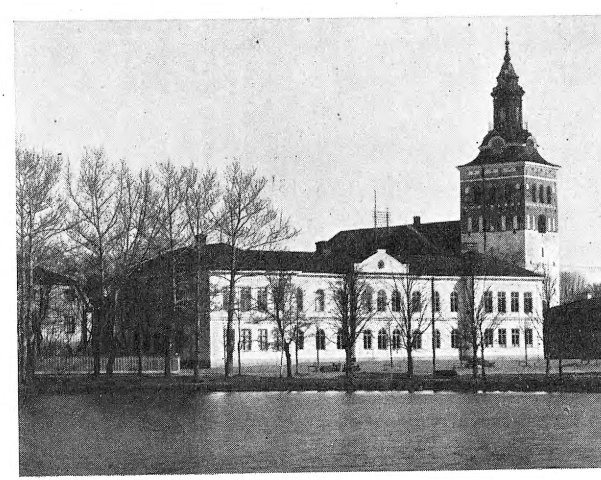

Sala samskola.

som "läsa svagt innan", "läsa dåligt i Bok". En skolyngling har genom matrikeln gått till eftervärlden med vitsordet, att han "kunde als ingenting". Undervisningsmaterielen var säkerligen av det allra enklaste slag, om man får döma av en inventarieförteckning från 1758, vilken har följande utseende:

"Inventarii persedlar Scholan tilhöriga woro: neml.
1 gamal sönderrifwen Swänsk Bibel in folio, utan begynnelse och ände, aldeles obrukbar;
1 st. gl. Psalmbok in 12:o utan begynnelse och ända;
2 st. Ljuskronor af jern med sine tener. En med 2:ne armar och en med 3:ne;
1 st. D:o träkrona med jern tene och 3:ne piper;
1 st. Spiell förutom det, som är i skorstenen;
1 st. Räkne-tafla utaf trä."

Lärarnas avlöning var tydligen mycket dålig, varom till upplysning följande i matrikeln kan åberopas:

"Rectoris Lön

(1:o Tjugu tunnor Crono-tionde Spannmål, efter stat, som dock ganska sällan fås ut, utan altid brister.
(2:o Af stadsens Cassa contant 46 Dl. = 21⅓ S:mt.
(3:o Socknegången i Staden.
(4:o Sex ./. S:mt af Gruf- och Hytte- Arbetare, hwar af skal lemnas til Collegan 8 Dl. S:mt. (?)
(5:o Socknegången til skiftes med Collega i Sala, Kihla, Norrby, Möcklinta, Kumla och Tärna Socknar.
(6:o Fri Gård, som underhålles af Staden.
(7:o En tomt som kan sås med twå fj. korn.

Collegas Lön

(1:o Af stadsens Cassa contant 7 Dl. S:mt.
(2:o Socknegången til skiftes med Rectore i ofwanberörda sex socknar.
(3:o Af Rectore contant 14 Dl. S:mt.
(4:o En tomt af samma storlek med Rectoris.

Sala d. 17 Junii 1758. P. P. Harkman".

Som synes voro avlöningsförhållandena skäligen klena, och det dröjde även länge innan någon förbättring härutinnan inträdde. Särskilt hade collegerna svårt att taga sig fram på sina inkomster. Uti Muncktells Herdaminnen berättas sålunda om collega Anders Borlund (f. 1708, d. 1752), att han var "så fattig, att staden måste skjuta ihop till en rock åt honom". Detta hände 1749. Collegerna sökte också, så fort tillfälle erbjöd sig, att få bättre avlönad anställning. Enligt magistratens rapporter till femårsberättelserna framgår, att undervisningen flera år under förra delen av 1800-talet sköttes av rektor ensam. Orsaken härtill är icke fullt klar, men det är väl troligt, att ingen ville hava collegatjänsten i Sala mot de usla villkor, som bjödos. Under

den tid undervisningen sköttes av endast rektor, var nog latinet utstruket från skolschemat. Att latinet verkligen var undanträngt åtminstone någon tid, kan man finna av ett från rektor Wall till magistraten år 1850 lämnat meddelande därom, att latinundervisningen det året återupptagits. När skolans arbete vidgades, blev det naturligen nödvändigt förstärka lärarekrafterna. År 1840, då skolan blev apologistskola, anställdes sålunda, förutom rektor, två colleger (förste och andre apologisten). Sedermera antogos nya lärare i den mån skolklassernas antal ökades (se ovan). I närvarande tid handhaves undervisningen av rektor, tre adjunkter, en första lärarinna samt två lärarinnor. Härförutom finnas fem övningslärare.

Lärjungeantalet, som i mitten av 1800-talet i medeltal uppgick till 40 stycken, var år 1870: 47, år 1880: 29, år 1890: 33, år 1900: 67, år 1910: 167 samt år 1920: 177.

Uti Bilaga X finnes en förteckning över rektorer och skolans övriga ordinarie ämneslärare från äldre tid till våra dagar.

Detta om stadens "storskola". Undervisningen av den uppväxande ungdomen i övrigt var i det gamla Sala såsom annorstädes i vårt land särdeles otillfredsställande, och det kunde väl icke heller vara annorlunda, då offentliga skolor för "småfolkets" barn helt och hållet saknades. Då och då förekom visserligen, att uttjänta knektar, avsigkomna studenter och dylika öppnade skolor, som kunde besökas mot någon obetydlig avgift, men dessa företag voro icke mycket att räkna med, enär den undervisning, som här lämnades, i regel var ojämn, planlös och underhaltig. Under 1700-talet började emellertid konfirmationsundervisningen komma i bruk, och härigenom bereddes många barn tillfälle att lära sig inhämta icke allenast de elementära grunderna i religionskunskap utan även konsten att läsa innantill. Under förra delen av 1800-talet funnos, enligt vad kyrkorådsprotokollen utvisa, här i Sala av kommunen understödda s. k. småbarnsskolor, men ej heller dessa undervisningsanstalter, som vanligen sköttes av kvinnor, torde hava varit av någon nämnvärd betydelse. Först 1839 fick samhället sin första folkskola, en s. k. lancasterskola,[1] och lokal för denna skola upplåts av Bergslaget uti ett dess hus (numera den s. k. västra småskolan invid rektorsgården), och fingo de förenämnda småbarnsskolorna på samma gång träda ur verksamhet. Lancasterskolan, som synes hava åtnjutit förmånen av dugliga lärare redan under sina första verksamhetsår, bragtes 1847 i överensstämmelse med 1842 års folkskolestadga, d. v. s. den blev folkskola i nutida bemärkelse. Redan så tidigt som 1850 upprättades filialskolor vid Johannisbäck (Gruvan), vid

[1] I dessa skolor tillämpades växelundervisning: de mera försigkomna lärjungarna fingo hjälpa till med undervisningen av nybörjarna.

Stentorpet samt vid Hyttan, och vid dessa skolor, som närmast torde hava liknat de indragna småbarnsskolorna, användes oexaminerade, billigare lärarekrafter, en sparsamhetsåtgärd, som medförde flera erinringar om dessa skolors bristfälliga undervisning. Vid mitten av 1860-talet framhölls vid upprepade tillfällen och i kraftiga ordalag från vederbörande folkskoleinspektörs sida nödvändigheten därav, att en fullständig folkskola upprättades vid Gruvan jämsides med den förutvarande småskolan därstädes, och att en särskild skola för flickor ordnades inne i staden. Frågan om gruvskolan hänsköts till Bersglaget, och genom dess försorg blev saken ordnad i överensstämmelse med inspektörens förslag. För ändamålet lämpliga lokaler anskaffades också såväl vid Gruvan som vid Johannisbäck. Avgörandet av frågan om en särskild skola för flickor inne i staden, vilken fråga av flera anledningar blivit fördröjd, avgjordes i början på 1870-talet. Staden inköpte nämligen 1871 den stora tomt, som hörde till Leufstedtska gården vid Ringgatan, och där uppfördes nästföljande år det ännu kvarstående skolhuset. Efter tillkomsten av denna skola, som uteslutande avsågs för flickundervisning, fick gamla lancasterskolan, som 1875 skänkts av Bergslaget till staden, användas enbart för gossar. Utrymmet uti dessa två skolor började emellertid under 1890-talet bliva allt för knappt, varför behovet av en ny större folkskola gjorde sig kraftigt påmint. Skolorna vid Viksberg (Stentorpet) och Hyttan blevo fullständiga folkskolor och fingo egna av kommunen uppförda lokaler, den förra 1877 och den senare 1883. Redan 1900 fanns nödigt uppföra ett ytterligare skolhus vid Hyttan. Sedan 1908 finnes dessutom en folk- och småskola vid Broddbo stationssamhälle. I sammanhang med att Gruvan år 1888 försåldes av Bergslaget, träffades mellan Bergslaget och staden sådan överenskommelse, att folkskoleundervisningen i sin helhet skulle omhändertagas av staden; i följd härav övertog också staden 1890 mot 15,000 kronor äganderätten till skolhusbyggnaderna vid Gruvan och vid Johannisbäck.

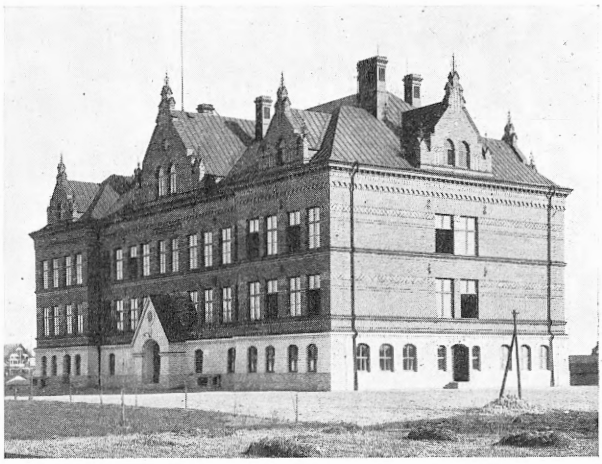

Nya folkskolan.

Som ovan antyddes, började under 1890-talet utrymmet uti folkskolorna i staden bliva otillräckligt. Efter en del förundersökningar och överläggningar beslöt kyrkostämman 1902 att på området invid Ringgatan mitt emot Bergmästaregatan uppföra en tidsenlig folkskola i enlighet med ritningar av arkitekten A. Grane i Västerås. Förtjänsten av att detta beslut verkligen kom till stånd får nog i väsentlig mån tillmätas kyrkoherden Ludvig Lindberg. Skolhuset, ett stort byggnadskomplex, som invigdes 1904 och som kostat staden något över 200,000 kronor, innehåller en församlingssal med reservsal, 10 stycken undervisningssalar, 2 slöjdlokaler, skolkök med matrum, gymnastiksal samt badavdelning. Undervisningssalarna lämna bekvämt utrymme åt 400 lärjungar. Sedan denna skola tagits i anspråk för undervisning, begagnas gamla lancasterskolan och skolan vid Ringgatan såsom förberedande skolor eller småskolor.

Undervisningen uti stadens samtliga folk- och småskolor uppehålles i närvarande stund av 7 lärare och 24 lärarinnor. Sedan 1920 är dessutom en överlärare anställd. Förteckning över lärare och lärarinnor vid stadens folkskolor finnes införd uti Bilaga X. Sammanlagda antalet lärjungar vid stadens folk- och småskolor har varit:

1870	642
1880	731
1890	890
1900	1,019
1910	1,193
1920	1,159

Om de kostnader staden fått vidkännas för folk- och småskoleundervisningen finnas några uppgifter uti kap. om finanserna.

* *
*

I sammanhang med undervisningsväsendet skall här antecknas, att framlidne borgmästaren O. V. Lundberg, bankkamreraren T. Bäckström, kaptenen O. Zethelius jämte en del andra personer år 1913 togo initiativet till bildande av en förening med uppgift att sammanbringa, vårda och för allmänheten tillgänglighålla en samling av sådana föremål, som vore ägnade att belysa Salabygdens kulturutveckling och personhistoria från äldre till närvarande tid. Föreningen, som kom till stånd och fick god anslutning, erhöll namnet Salabygdens Fornminnesförening. Den närmaste anledningen till att föreningen just då startades var den, att förvaltningen för silvergruvan lovat, att, därest

Se Bil. X

KYRKOHERDAR

M. RAMZELIUS

C. M. WRANGEL

F. B. von SCHWERIN

L. K. TUNELIUS

J. E. FANT
Stadsf.

G. A. WESTHOLM
Stadsf.

C. A. FORSSMAN
Ordf. i stadsf.

K. L. LINDBERG
Stadsf.

M. MAGNÉLI
Stadsf.

Se Bil. X

KOMMINISTRAR

A. TÖRNBLOM

J. G. E. BORGMAN
Stadsf. och ordf. i dr.-kam.

C. J. BRANDBERG

J. SAMUELSSON
Stadsf.

T. BRING
Stadsf.

J. V. T. LÖNNERBLAD

CARL JANSSON

J. A. BJÖRKLUND

HJ. ALNER

Se Bil. X

LÄRARE VID LÄGRE ELEMENTARLÄROVERKET

(NUVARANDE SAMSKOLAN)

J. W. ÅHLSTRÖM
Rektor

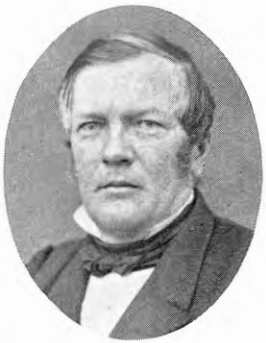

C. F. WALL
Rektor

J. G. WESTMAN
Rektor
Stadsf.

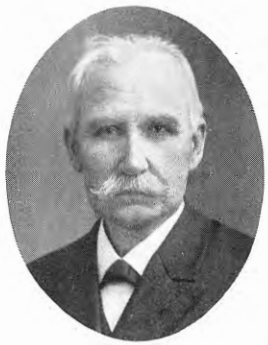

C. J. M. WAHLÉN
Rektor
Ordf. i stadsf.

D. V. HÖGBOM
Rektor
Stadsf.

P. E. WALLSTERSSON
Collega
Stadsf.

E. J. VIKLUND
Adjunkt

J. CHR. WULFF
Adjunkt
Stadsf.

E. BORGSTRÖM
Adjunkt

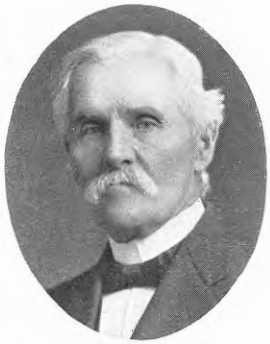

J. R. SANDBERG
Adjunkt

O. AGRELL
Adjunkt

E. M. SJÖSTRÖM
Lärarinna

A. A. ÖSTLIN
Lärarinna

J. R. BÆCKLUND
Adjunkt

I. NILSSON
1:a Lärarinna

I. E. OLSSON
1:a Lärarinna

S. E. HÖGBOM
Adjunkt

C. J. BJÖRLING
Musikdirektör

Se Bil. X

FOLKSKOLLÄRARE OCH -LÄRARINNOR

C. W. WALLIN

MATHILDA AGGE

E. T. KARLIN

K. V. GÖRANSSON

N. JONSSON

ANNA BOBERG

E. RÖNNSTEDT

H. UHLIN
Stadsf.

RUTH SCHÖTT

A RYDORFF
Överlärare

ASTRID RYDORFF

J. A. NORDLUND

EVA KLINGWALL

B. KLINGWALL

en dylik förening komme till stånd, föreningen skulle få övertaga en del kulturhistoriskt värdefulla föremål, som funnes vid Salberget. Då föreningen var bildad, gjordes erinran om detta löfte, men föreningen möttes av det beskedet, att gruvförvaltningen icke ansåge sig hava någon skyldighet fullgöra detta löfte. Gruvan hade nämligen fått ny förvaltning, sedan löftet avgavs, och den nya ledningen ansåg, att föremålen ifråga förvarades tryggare ute vid Salberget än bland föreningens samlingar inne i staden. Föreningen har därför fått nöja sig med de föremål, som kunnat uppsamlas i staden och stadens omnejd. Trots det att Salabygden redan före föreningens bildande genom kringresande uppköpare grundligen utsugits på allt som kan kallas antikviteter, och trots det att föreningen haft mycket begränsade ekonomiska resurser, har likväl, förnämligast genom några personers varma intresse för saken, en rätt så vacker samling hopbragts. Samlingarna, för vilka Sala Stads Sparbank hyresfritt upplåtit lokaler, skola för all framtid tillhöra staden. Bland dem som allra mest intresserat sig för och gagnat föreningen, hava vi att nämna, förutom de ovan förtecknade initiativtagarna, ingenjören O. W. Dahlgren och apotekaren Gust. Roberg, dessa båda i deras egenskap av nitiska och uppoffrande styresmän för föreningen.

NÄRINGSLIVET

Uti det forna Sala voro jordbruket och bergsbruket (driften vid silververket) de förnämsta näringskällorna, under det att de vanliga stadsmannanäringarna, handel och hantverk, kunde tillmätas endast sekundär betydelse. I detta förhållande inträdde förändring under senare delen av 1800-talet, i det att handeln och hantverket jämsides med jordbruket började få en hastigare utveckling, medan bergsbruket allt mer och mer gick tillbaka. Orsaken till denna ändring kommer att antydas i det följande. Industri av nämnvärd omfattning har tillkommit först uti senare tider.

År 1873 anknöts Svenska statsbanenätet till Sala. År 1875 öppnades linjen Tillberga—Sala samt år 1901 linjen Gävle—Sala. Den utomordentligt stora betydelse järnvägarna haft, särskilt för stadens näringsliv, framhålles på flera ställen i detta kapitel.

Härefter följa under särskilda underrubriker några uppgifter om de ovannämnda näringsgrenarna; likaledes under särskilda rubriker och i lämpligt sammanhang komma sprithanteringen, marknaderna, bankerna och tidningspressen att vidröras.

JORDBRUKET. För den odlade jordens areal, för de revnings- och laga skifteså̊tgärder, som under tidernas lopp vidtagits beträffande den till Sala stad hörande jorden samt för dess uppdelning på olika ägare har redogörelse redan lämnats uti kapitlet om jordförhållandena. Vidkommande jordens beskaffenhet och lämplighet för odling hänvisas till professor Högboms artikel, Om de geologiska förhållandena i Sala-trakten (Bilaga I). Huru Sala-borna under 1600- och 1700-talen skötte sin jord, för vilka ändamål jorden företrädesvis användes, och vilka skörderesultat, som uppnåddes, är svårt att veta, då jordbruksstatistik för äldre tider ej finnes, och då upplysningar härom ej heller på annan väg kunnat vinnas. De gamla handlingar, som genomletats i och för detta arbete, innehålla ytterst få upplysningar om jordbruk och därmed sammanhängande spörsmål. Bergsrätten, som hade att iakttaga stadens ekonomiska intressen, synes icke, trots det att Sala var ett stort jordbrukaresamhälle, hava ägnat någon vidare uppmärksamhet åt frågor, som rörde jordbruket i dess egentliga bemärkelse. Sannolikt bestods jorden här i Sala under ifrågavarande tidsperioder den gängse primitiva skötseln, och sannolikt lämnade jorden här såsom annorstädes ett klent utbyte. Då bergsmännen, som vi

förut sett, måste hålla ett stort antal hästar för gruvkörslorna, måste också tillgång till foder finnas, och detta förhållande föranledde i sin ordning, att betydliga delar av Salajorden utnyttjades för gräsvallar, och, då cirkulationsbruk tillämpades i mycket ringa omfattning, få vi taga för givet, att gräsvallarna voro utsugna och svagt bärande. Något som vi emellertid med säkerhet känna till, är, att Salajorden icke förmådde lämna samhällets inbyggare den erforderliga kvantiteten spannmål. Vi veta nämligen, att ett flertal socknar i Salabygden åtagit sig — eller kanske rättare tvingats till — att i stället för kronoskatter förse Sala Gruva icke allenast med ved och kol utan även med spannmål, s. k. vindkörningssäd och gruvedrängshjälp.[1] Att den spannmålsmängd, som härigenom tillfördes gruvan, d. v. s. den del av stadens innevånare, som hade sin verksamhet vid gruvan, var ganska avsevärd, kan man förstå därav, att vid en år 1802 verkställd beräkning, vindkörningssäden och gruvedrängshjälpen befunnos uppgå till ej mindre än 518 tunnor om året.[2] År 1741 inrättades ett bergslagets magasin, som bland annat hade till uppgift att reglera fördelningen av vindkörningssäden och gruvedrängshjälpen, "på det bergslagets fattige grufarbetare, som hafva ett tungt arbete för liten lön, måge till deras uppehälle få hvad de betarfva för drägeligt pris, och ej vid infallande dyr tid behöfva lida nöd, som det hitintills esomoftast händt och hvaröfver de sig besväradt".[3] Trots tillförseln av vindkörningssäden och gruvedrängshjälpen, synes staden haft knapp tillgång på spannmål. Sålunda uppkom ofta brist på utsäde. För att råda bot härför inrättades på 1750-talet ett stadens spannmålslånemagasin. Borgerskapet beslöt nämligen vid ett den 27 augusti 1750 inför landshövdingen Fredrik Friesendorff hållet sammanträde, att bergsmansjordägarna varje höst skulle avsätta viss efter tomtetalet beräknad kvantitet spannmål, och skulle denna spannmål under de 24 äldstes kontroll förvaras uti ett stadens magasin. På våren skulle spannmålen utlämnas till sådana personer, som saknade utsäde, mot betryggande garantier att lånet återställdes nästkommande höst. I det fall att hela upplagrade förrådet icke togs i anspråk på våren, skulle det överblivna utdelas bland stadens fattiga. Denna inrättning vann K. Maj:ts stadfästelse den 19 april 1751 och var i funktion ända fram på 1870-talet. Av spannmålslånemagasinets räkenskaper vilka delvis finnas i behåll uti stadens arkiv, kan man se, att magasinet var flitigt anlitat, ävensom att låntagare ofta gjort sig skyldiga till underlåtenhet att återgälda sina lån. För att komma till rätta med de försumlige måste exe-

[1] K. Maj:ts stadfästade förening mellan Sala Bergslag och därunder lagda socknar den 12 febr. 1734. (Införd i Kung. Stadgar etc. vid Bergverken 1736).

[2] af Forselles: Berättelse öfver Sala Silfververk 1818, sid. 14.

[3] K. Transporten den 9 sept. 1741. (Se vidare om handeln).

kutiva åtgärder esomoftast anlitas. En ytterligare bekräftelse på att knapphet rådde på spannmål få vi genom en förfrågan från K. B. i länet 1771, huru mycket säd som behövdes i Sala för den stundande vintern. Å denna förfrågan lät Bergsrätten svara, att det erfordrades minst 2,000 tunnor.[1] Härav får man kanske icke draga några allmängiltiga slutsatser, då skörden sommaren 1771 synes hava blivit förstörd genom ymnigt regnande.

Det kan hava sitt intresse att taga del av, vad landshövdingen U. G. de la Gardie uti en sin ämbetsberättelse 1792 yttrade om jordbruket i östra delen av Västmanland:

"Socknarna Norrby, Kila och Sala, där jorden i allmänhet är bördig och välartad, kan anses för en god sädesbygd. Hemmanen äga mycket åker, men äro i det mesta ganska inskränkta på äng.[2] Välmågan är likväl mindre allmän, men orsaken därtill får kanske sökas uti det förhållandet, att flera missväxtår inträffat på 1780-talet. Det enda medlet hvarigenom jordbruket härstädes kunde högre uppbringas och hvilket i allmänhet gäller om detta mig nådigt anförtrodda Höfdingedöme, vore ostridigt, att något närmare kunna fästa jordbrukarnas uppmärksamhet på ängsskötseln och dess förbättring, ty den ängsmark, som nu finnes, är af några seklers ålder, där både rot och yta äro förbrända och utmattade och kan i de flesta år och utan den allra gynnsammaste väderlek icke lämna åttondedelen den afkastning, ett sådant, i vederbörlig häfd varande utrymme, eljest gifva skulle".

I denna ämbetsberättelse omnämnes visserligen icke Sala stad särskilt, men förhållandena här i staden voro säkerligen icke stort annorlunda än uti grannsocknarna, med undantag möjligen därav att ängsskötseln här i staden av antydd orsak ägnades större omtanke än uti kringliggande socknar.

Från och med 1800-talets början har man större möjlighet att bedöma jordbrukets ställning i vår stad. Vi hava nämligen att tillgå Magistratens rapporter, som avgåvos i och för landshövdingeämbetets femårsberättelser.[3] En del koncept till dylika rapporter finnas i behåll uti stadens arkiv, det äldsta från 1822. Rapporten för nämnda år innehåller, bland annat, följande i fråga om jordbruket: "Fleste innehafvarna af den uti smärre possessioner styckade Bergsmans- och grufvejorden hafver behofvet tvingat att på sina inskränkta områden begagna alla tillfällen till odling, hvarigenom ängsafkastningen i synnerhet blifvit ett föremål för odlingsfliten och fördelaktigt verkat för åkerjordens bättre skötsel. Lätt tillgång till arbete för daglön och timlön bland Bergslagsarbetarna gör att ståndspersoner kunna sjelfva bruka mindre Bergsmansjord och grufvejordsdelar, utan att för hela året belastas med tjenstefolk. Deras bättre beräkning och omdöme för möjliga högsta afkomsts vinnande af

[1] Bergsrättens prot. den 31 aug. 1771.

[2] Således motsatsen till vad vi på goda grunder antagit beträffande Sala stad.

[3] Kallas härefter endast Magistratens rapporter.

jordbruket på deras inskränkta rymd, har visat för andra fördelen af odlingar på ängs- och hagmark, hvilka åter följt exemplet, så att på denna grufve- och Bergsmansjord, födes vida större antal folk och kreatur, än motsvarande hemmansjord på landet omkring staden; men skyldigheten att hålla folk och hästar för grufvedriften gör att stadens jord icke användes för annat än säd och gräsbäring, med undantag af Kålgårdsjorden, som användes till betydeliga potatisplanteringar, hvaraf grufvearbetarne i synnerhet ha sitt förnämligaste födoämne".

Till belysande av jordbrukets ställning här i staden under förra delen av 1800-talet hava några uppgifter sammandragits ur rapporterna för åren 1833 och 1849, och återfinnes detta sammandrag under Bilaga XV. Av siffrorna i denna bilaga framgår, bland annat, att potatis vid tiden i fråga varit en mycket väsentlig näringsartikel, och därför kan det ju vara lämpligt att i detta sammanhang tala om, när potatisen började komma till användning i Sala. Uti Bergsrättens protokoll för den 11 maj 1750 förekommer ett tillkännagivande från Rättens ordförande, bergmästaren Daniel Bergenstjerna, att "några tunnor jordpäron hitkommit för att utdelas som utsäde". Potatisodlingen synes emellertid icke så hastigt hava kommit i allmänt bruk, ty vid Bergsrättens sammanträde den 4 mars 1773 föreslog bergmästaren (sedermera bergshauptmannen) B. Berndtson, att försöksodling med potatis skulle anställas vid Skatslätten på stadens område, ett förslag som jämväl vann bifall. Samma år utdelades till alla jordägare i staden en skrift om potatisodling.

Året 1852, då tillstånd lämnades att skilja bergsmansjorden från tomterna inne i staden,[1] får man beteckna som ett märkesår för Sala stads jordbruk. Före nämnda år innehades en stor del av bergsmansjorden av tomtägare (borgare i alla samhällsklasser), vilka saknade både tid och intresse för jordbruk. Då det icke var medgivet att överlåta denna jord (med bibehållande av stadstomten) på vanliga betryggande överlåtelsevillkor, utlämnades den i många fall på skenarrenden, och att en arrendator — om vi nu få kalla honom så — under sådana otrygga förhållanden i regel icke skötte jorden med nödig omsorg och drift, är ju helt naturligt. Uti en skrift, som ingavs till Bergsrätten den 22 januari 1852, klagade en del Salabor över jordbrukets låga ståndpunkt samt yrkade, att något måtte göras för att åstadkomma en ändring härutinnan. Skriften var sannolikt tillkommen för att befordra den då under handläggning varande frågan om skilsmässa mellan stadstomterna och jorden utanför stadsplanen. Efter 1852 har bergsmansjorden så småningom kommit i händerna på personer, som mera uteslutande kunnat ägna sig åt jord-

[1] Se kap. om jordförhållandena.

bruksuppgifter, och detta förhållande i förening med förbättrade brukningsmetoder har medfört, att jordbruket i Sala stad numera kan betecknas såsom varande i tämligen gott stånd. Man bör kanske icke glömma bort att till denna lyckliga omständighet bidragit ej så obetydligt, att bergsmans- och gruvjordarna, vilka sedan gammalt bestått av flere, på olika platser liggande smådelar, genom laga skiftesförrättningar under senare delen av 1800-talet sammanförts till större enheter.

För att giva en föreställning om jordbrukets och boskapsskötselns utveckling under de senaste 50 åren åberopas några siffror ur Sveriges officiella statistik för åren 1869 och 1917. (Se Bilaga XV).

Med det anförda hava vi sökt påvisa, att jordbruket spelat och spelar en betydande roll i stadens näringsliv, och bedja vi att ytterligare få markera detta genom att hänvisa till de för oss alla kända förhållandena under den stora kristiden. Salaborna — detta måste erkännas — släpade sig igenom denna bedrövelsens tid under jämförelsevis bättre villkor än andra stadsbor; detta vinner till en del sin förklaring uti den omständigheten, att staden bland sina samhällsmedlemmar kan räkna ett betydande stort antal jordbrukare.

Till denna avdelning hör givetvis även trädgårdarna. De gamla handlingarna lämna ingen upplysning om, i vad mån trädgårdsodling bedrivits fordomtima här i vårt samhälle. Vi tro oss emellertid kunna taga för givet, att de gamla Salaborna hade föga utvecklat intresse för trädgårdar. Ett sådant antagande kan väl knappast anses såsom djärvt, då trädgårdsanläggningar icke ens den dag som är kunna betecknas såsom allmänt förekommande. Man kan till och med säga, att trädgårdar omkring stugorna ute på stadens område höra till det sällsynta. Sannolikt funnos i forna tider trädgårdar endast vid de gårdar, som beboddes av ståndspersoner, såsom Väsby, Johannisbäck, Ulricelund och Josefsdal. Intresset för trädgårdsodling i vårt samhälle är nog numera större än förut, men kanske icke så stort som det borde vara. I vår tid finnas trädgårdar vid de större gårdarna ute på stadsområdet ävensom vid en och annan mindre, men de flesta småhemmen sakna ännu den trevnad och nytta en liten trädgårdsanläggning kunde skänka. I senare tid hava en del handelsträdgårdar anlagts invid Sala; dessa företag äro företrädesvis inriktade på drivhusverksamhet. En av dessa drivhusanläggningar, nämligen trädgårdsmästare Hallenbergs, lär enligt uppgift vara Västmanlands läns största anläggning i sitt slag.

SPRITHANTERINGEN. I första hand kommer nu uppmärksamheten att inriktas på brännvinsbränningen. Om man ger brännvinsbränningen titeln näringskälla, så torde det var skäl uti, att genast säga ifrån, att den varit en

näringskälla på både gott och ont. För en del samhällsmedlemmar har den varit inkomstbringande, men för en del andra däremot uteslutande till fördärv.

Innan vi gå att tala om brännvinsbränningen här i staden, torde för översiktlighetens skull vara skäl uti att nämna några ord om den äldre brännvinslagstiftningen i vårt land.[1] Härigenom få vi på bekvämaste sätt en aning om förhållandena på området i fråga, även för Sala stads vidkommande.

Tillverkningen av brännvin för avsalu har varit underkastad beskattning och reglerande bestämmelser alltsedan 1638. Denna beskattning och dessa bestämmelser hava sedermera undergått många ändringar, enkannerligen uti senare tid. Husbehovsbränningen var däremot fri ända till 1718. Superiet här i landet hade under början av 1700-talet antagit så omfattande former, att statsmakterna sågo sig föranlåtna utfärda förbud mot vidare husbehovsbränning. Då detta förbud emellertid icke hade åsyftad verkan, upphävdes detsamma 1747. I början av 1750-talet uppkom spannmålsbrist, och av denna anledning utfärdades 1756 ett nytt förbud, varjämte förordnades, att alla brännvinspannor skulle tagas i beslag och förseglas. Det uppges att på grund av detta förordnande icke mindre än 169,132 brännvinspannor tillvaratagits. Rikets folkmängd, inklusive Finland, uppgick då till ungefär 3 miljoner; alltså en brännvinspanna på 17 à 18 innevånare. År 1771 förbjöds all brännvinstillverkning i riket, men detta förbud upphävdes redan 1775, då de s. k. kronobrännerierna inrättades, och gällde det nu, att staten skulle få in så mycket pengar som möjligt på brännvinshanteringen. Följden blev, att superiet tilltog i rent fruktansvärd omfattning. År 1785, då tillverkningen nådde sin höjdpunkt, lär det hava tillverkats omkring 6 miljoner kannor brännvin i landet, motsvarande ungefär 5½ liter pr innevånare, barn och kvinnor inberäknade. Statens inkomst från kronobrännerierna avtog dock hastigt, icke på grund av minskat superi, utan av den anledningen, att lönnbränningen fått en kraftig tillväxt. I följd av det allmänna missnöjet med kronobränningen (däri saknaden av husbehovsbränningen intog en betydlig del) avskaffades den 1787, och brännvinsprivilegierna utarrenderades nu till enskilda. Alla som före 1772 haft rätt att utöva husbehovsbränning återfingo denna rätt. Nu voro alla band lossade, och brännvinsfloden hotade att dränka vårt folk. År 1794 gjordes vissa inskränkningar för bränningen i städerna, och det kan ju vara av intresse att se, efter vilka grunder denna inskränkning skulle försiggå. Man beräknade den årliga konsumtionen på så sätt, att varje man över 15 år lämpligen kunde förtära 12 kannor och varje kvinna 6 kannor med ett tillägg av 5 procent på detta kvantum för resande och allmoge. Uti en år 1800 utkommen brännvinsförordning stadgades, att all brännvinsbränning på landet skulle vara bunden vid jorden, d. v. s. att endast jordbrukare skulle ha rätt att bränna. Pannornas storlek berodde på gårdens storlek; mot ett mantal svarade en panna på 50 kannor. I städerna bestämdes mängden av den spannmål, som fick brännas, efter folkmängden, varvid den förutnämnda beräkningsgrunden av år 1794 skulle följas. Under förra delen av 1800-talet var brännvinstillverkningen stor och konsumtionen kraftig. Vid mitten av århundradet började röster höjas för, att någon åtgärd skulle vidtagas, så att icke nationen bleve helt och hållet alkoholiserad. De personer, som strävade i denna riktning, funno så småningom sina strävanden beaktade av riksdagen. Den 18 november 1855 antogs en ny förordning om tillverkning och försäljning av brännvin, vilken för-

[1] Uppgifterna hämtade ur Nordisk Familjebok.

ordning avsåg att få husbehovsbränningen avvecklad,[1] att åstadkomma en effektivare kontroll uti beskattningshänseende samt slutligen att reglera såväl tillverkning som försäljning. Förordningen av år 1855 har ändrats många gånger; att söka redogöra för alla dessa förändringar skulle emellertid bli alltför vidlyftigt. Den senare brännvinslagstiftningen är för övrigt tämligen allmänt bekant.

Att Salaborna icke varit sämre än rikets övriga innebyggare i fråga om brännvinstillverkning och brännvinskonsumtion, hava vi all anledning antaga. Enligt tradition skulle de tvärtom i detta hänseende hava varit duktigare än andra. Vissa omständigheter lämna även stöd för denna traditions riktighet. En stor del av Salaborna voro, som vi sett, jordbrukare, och detta förhållande ställde dem i ett gynnsammare läge än borgare i andra städer. Det är ju självfallet, att den omedelbara tillgången till råmaterialet härvidlag skulle spela en betydande roll.[2]

Då kronobränningen 1787 avskaffades, och husbehovsbränningen lössläpptes, blev det glädje i Sala, vilket man kan sluta därav, att Bergsrätten vid sammanträde den 3 januari 1788 beslöt avsända en deputation till Konungen med uppdrag att uttrycka samhällets tack för den nådigt lämnade friheten — detta vid en tidpunkt, då det på grund av flera missväxtår rådde hungersnöd inom landet.

Den genom 1800 års brännvinsförordning stadgade skillnaden mellan stad och land i fråga om brännvinsbränningen, åstadkom en del slitningar mellan de olika intressegrupperna här i staden. Bergsmännen, som voro jordbrukare, önskade, att staden skulle följa de för landsbygden givna bestämmelserna, under det att stadens övriga innebyggare yrkade, att, då ju Sala vore en stad, de för städerna uti här ifrågavarande hänseende gällande grunderna skulle iakttagas. Som vanligt hade bergsmännen övertaget, men även andra partiet synes ha varit kraftigt representerat. Då frågan: "Hur med den staden tillkommande brännvinsbränningsrättigheten för det löpande året förfaras skall", diskuterades av Bergsrätten den 23 september 1816, stannade man, efter en längre debatt, vid det beslutet, att rätten till brännvinsbränningen skulle till den mestbjudande på auktion utbjudas. Utgången får väl betraktas som en kompromiss mellan de stridande parterna. Detta omtalas närmast såsom ett ytterligare bevis för tillvaron av den ständigt levande rivaliteten mellan bergsmän och icke-bergsmän.

Som ovan antytts, får man anse husbehovsbränningen från och med 1860 vara avskaffad i vårt land, och därmed få vi väl också anse brännvinsbränningen hava upphört — åtminstone officiellt — att vara en näringskälla för

[1] Detta kan anses hava ägt rum omkring 1860.

[2] Se kap. om innebyggarna.

vårt samhälles innevånare. Att söka fastställa vad brännvinsbränningen haft för betydelse som näringsfång för det forna Sala, ställer sig naturligtvis svårt, då man icke har någon statistik att härvidlag lita sig till; men vi taga nog icke miste, om vi påstå, att bergsmännen och de tidvis förekommande brännerientreprenörerna gjorde sig avsevärda inkomster på brännvinsproduktionen, och vi äro likaledes på den säkra sidan, om vi påstå, att stadens fattiga befolkning — framför allt gruvarbetarna — lade ned en stor del av sina hårt förvärvade inkomster på brännvinsinköp.

Även om sprithanteringen efter 1860 egentligen icke kan räknas som en direkt näringskälla, så torde det likväl icke vara alldeles olämpligt att i detta sammanhang nämna några ord om spritfrågornas[1] behandling även efter nämnda år. Dessa frågor hava alltid framkallat och framkalla än i dag svåra meningsbrytningar, där "överorden" ofta kommit och alltfort komma till heders. Redan under första året av stadsfullmäktigeinstitutionens tillvaro, d. v. s. 1863, var spritstriden i gång. Den ivrige nykterhetsvännen Johannes Holmgren angrep sålunda magistraten för dess slapphet i fråga om uppsikten över utskänkningsrättigheternas handhavande och särskilt därför att magistraten låtit en fru Nordström olagligen driva fullständig utskänkningsrörelse å gästgivaregården. Under sommaren 1864 voro spritbataljerna synnerligen heta. Dels hade förslag väckts därom, att utskänknings- och utminuteringsställenas antal skulle minskas — av det förra slaget funnos sex stycken och av det senare fyra stycken —, dels var fråga uppe, om handelsbolaget C. G. Barck & C:o, som då omhänderhade sprithandeln i staden, och vars kontrakt utlöpte den 1 oktober nämnda år, skulle få behålla hanteringen ifråga. Det ansågs nämligen, att handelsbolaget erbjudit staden alltför liten del av vinsten; bolaget hade bjudit, förutom lagstadgade minimiavgiften 2,380 riksdaler, ett belopp av 12,680 rdr. att användas till allmännyttiga ändamål. Johannes Holmgren, bergsrådman Ekstedt och bergsman Nordstedt erbjödo sig nu att övertaga utminuterings- och utskänkningsrörelsen mot villkor att lämna all nettovinst till staden. Efter heta debatter beslöto stadsfullmäktige dels sänka utminuteringsställenas antal till två (utskänkningsställenas antal bibehölls) dels att antaga Holmgrens, Ekstedts och Nordstedts anbud. Johannes Holmgren, som hjärtinnerligt hatade spriten, hade nu kommit i den för honom säkerligen mycket främmande situationen av sprithandlare, och skulle man gissa, att han hade bra nog litet av sin själ med i kommersen, gissar man utan tvivel rätt. Meningen med Holmgrens och hans kamraters något överraskande mellankomst kom snart i dagen; de hade åsyftat att vid ett kommande utbjudande

[1] Däri inbegripas alla slags utminuterings- och utskänkningsfrågor.

av spritaffärerna förskaffa staden högre anbud. Syftet uppnåddes också. För treårsperioden 1/10 1867—1/10 1870 bjöd Barck & C:o 19,000 rdr. pr år, utom lagstadgade minimiavgiften, vilket anbud av fullmäktige antogs. Jämväl för nästkommande treårsperiod antogs Barck & Co:s anbud, denna gång lydande å 20,000 rdr. År 1871 lämnades firman Barck dessutom rätt att bränna brännvin. Detta medgivande hade till följd bland annat, att Johannes Holmgren utträdde ur fullmäktige, följd av sin trofaste broder, bergswärdien. Bränningen försiggick uti ett firman tillhörigt bränneri i närheten av Smedjebron, och tillverkningen betecknades som lyckad. Salabrännvinet stod nämligen högt i ropet. Bränneriharteringen upphörde emellertid efter några år av två anledningar: bränneribyggnaden förstördes genom en eldsvåda och firmans chef, grosshandlare Barck, avled.

År 1875 lämnades utminuterings- och utskänkningsrättigheterna till ett patriotiskt bolag, kallat Sala sprithandelsbolag, som förbundit sig att till staden, landstinget och hushållningssällskapet i lagstadgad proportion avstå all på rörelsen uppkommande vinst. Detta bolag, som avgått segrande vid varje prövning av ny oktroj, innehar än i dag stadens sprithanteringsrättigheter. Det är nu icke meningen att redogöra för allt, som förekommit vid oktrojprövningarna — detta skulle för övrigt ingen orka läsa igenom — utan vi få nöja oss med ett konstaterande av, att spritstriderna efter 1875 företrädesvis rört sig om inskränkningar ifråga om krogarnas antal och öppethållande. Under tidernas lopp hava ett stort antal fullmäktigeledamöter varit engagerade i dessa strider. Bland dem som verkat för inskränkningar beträffande krogarnas antal och öppethållande, kunna vi nämna, förutom Johannes Holmgren, följande ledamöter: komminister Borgman, kyrkoherdarna Forssman och Lindberg samt i senare tid doktor Friberg, kontorsbiträdet Pehrsson, landsfiskal Bolander samt grosshandlarna Andersson och Isaacsson.

Vi nämnde härovan, att staden 1864 bestämt sig för sex utskänknings- och två utminuteringsställen; dessutom funnos fem s. k. ölkrogar. Nykterhetsvännerna, som tyckte, att detta var en väl så stor rikedom på lockelser till spritmissbruk, gjorde vad de kunde för att åstadkomma en minskning av dessa ställens antal, men först 1885 nådde de därhän, att utskänkningsställenas antal nedsattes till tre av vardera slaget, varförutom det ena utminuteringsstället borttogs.[1] Härefter gick en lång tid innan några väsentligare ändringar kunna antecknas. Ölkrogarna togos bort först ett gott stycke in på innevarande århundrade, den sista, "Vin-Eriks krog", 1916. Spritutskänkningsstäl-

[1] Under flera år därefter hette det på papperet, att staden hade 2 utminuteringsställen, men efter 1885 utnyttjades endast det ena av dem.

lenas antal sänktes 1918 till två, vilka bägge skulle vara inrymda i stadshotellet. Sommarrestauranten "Måns-Ols" torrlades 1920. Denna torrläggning var emellertid endast en liten del av vad nykterhetsvännerna åsyftat. Deras mål var stadens totala befriande från sprithanteringen. Då de nu ägde majoritet inom fullmäktige, såg det också ut som om målet skulle uppnås och staden därmed förlora avsevärda inkomster, exempelvis bortfallande andelar av spritmedel och sänkta hyror av stadshotellet. Tre bland nykterhetsvännerna, Pehrsson, Bolander och grosshandlare Andersson, vilka ansågo, att staden till varje pris måste räddas från en dylik inkomstminskning, offrade sin övertygelse i själva spritfrågan och röstade emot den totala torrläggningen. Härigenom inskränktes torrläggningsplanerna till endast Måns-Ols. Låtom oss nu tänka på följande något överraskande situation: Pehrsson, Bolander och Andersson, som under många år troget kämpat mot allt vad sprit heter, nu sökande övertyga stadsfullmäktige om nyttan av spritens bibehållande!

Diskussionerna om utminuterings- och utskänkningsställenas antal hava varit både många och livliga; överläggningarna om nämnda ställens öppethållande hava likaledes varit talrika och animerade. I gamla tider var man icke så värst noga med krogtiderna. Det var först på 1860-talet, som röster höjdes för att utminuteringen och utskänkningen borde begränsas, framförallt på sön- och helgdagar. Denna signal har varit ledande för nykterhetsvännernas strävanden ända fram till våra dagar; nykterhetsvännerna hava haft ett mycket segt motstånd att övervinna, ty en stor del Salabor hava saknat förmågan eller möjligen också den goda viljan att uppskatta den välvilja mot medmänniskorna, som otvivelaktigt låg uti dessa strävanden. Det har också varit endast tum för tum som nykterhetsvännerna lyckats kämpa sig fram till den begränsning av spritåtkomsten, som i närvarande tid är gällande.

BERGSBRUKET.[1] Sala gruva och silververk kallas här för korthetens skull gruvan. Som vi förut sett, sköttes gruvan till och med 1682 av staten själv. Efter nämnda år och allt intill 1888 var den av Kronan upplåten på arrende till bergsmännen. Härefter har den varit i enskild ägo. Efter stadens grundläggning har gruvan utan uppehåll bearbetats men med mycket varierande resultat. Det har beräknats, att den framställda silvermängden uppgått till, under 1600-talet 63 ton, under 1700-talet 37 ton samt under 1800-talet 87 ton.

Staten har i regel till gällande pris övertagit hela silverproduktionen för myntverkets räkning. Om man tager i beräkning alla de uppoffringar, som

[1] Se sista stycket uti Inledningen och kap. om Sala gruva och silververk.

från det allmännas sida måst göras för att hålla gruvarbetet i gång, är det säkert, att staten fått betala sitt silver mycket dyrt. Staten lämnade för gruvans skull betydande donationer till staden och dess innebyggare, stora områden odlad mark förstördes genom uppdämningar, räntorna (kronoutskylderna) från ett flertal socknar i Salabygden förvandlades till naturaprestationer åt gruvan (ved, kol och spannmål). Skulle dessa och flera andra uppoffringar från statens sida uppskattas i penningar, finge man utan tvivel ett kolossalt högt belopp. Staten uppbar visserligen efter 1682 en del av inkomsterna från gruvan, men dessa intäkter krypa ihop till obetydligheter, om de jämföras med de omförmälda uppoffringarna. Icke heller arrendatorerna — bergsmännen — hade någon direkt ekonomisk glädje av gruvan; det fanns visserligen en bestämmelse därom, att till äventyrs blivande överskott av rörelsen skulle fördelas dem emellan, men det inträffade ofta, att det icke blev något överskott att fördela. Man kan således utan överdrift påstå, att gruvan som affär betraktad varit mycket klen. De väsentligaste orsakerna härtill hava varit följande. Gruvarbetet bedrevs i äldre tider planlöst, och följden härav blev den, att ras flera gånger inträffade. Ett ras av mera omfattande beskaffenhet kunde sålunda för flera år framåt omintetgöra brytningen inom vidsträckta områden nere i gruvan. Gruvan i dess helhet har dessutom i alla tider varit starkt besvärad av vatten, och att hålla den fri härifrån har förorsakat stora kostnader. Gruvans administration har för övrigt varit omständlig och dyrbar. Trots allt detta har gruvan varit av tungt vägande betydelse för Sala stads näringsliv. Hon har nämligen som stor arbetsgivare lämnat utkomst, helt eller delvis, åt en avsevärd del av stadens innebyggare. Gruvan hade sålunda en stor tjänstemannastab. Vi kunna räkna upp de viktigaste. Bergmästaren (efter 1777 var titeln bergshauptman), geschwornern (gruvingenjören), bergswärdien (hyttingenjören), konstmästaren, hyttmästaren, bergsfiskalen, kamreraren, kassören, hyttskrivaren samt bokhållarna. Arbetarnas antal vid gruvan och hyttan har varit olika under olika tider men torde kunna sägas hava i genomsnitt uppgått till ett par hundra. Större delen av lönerna till tjänstemännen och avlöningarna till arbetarna omsattes vid inköp av jordbruksprodukter från bergsmännen och av andra förnödenhetsvaror från stadens handlare och hantverkare.[1] Gruvförvaltningen inköpte även av bergsmännen och stadens handlande vad som här på orten fanns att tillgå av sådana artiklar, som erfordrades för gruv- och hyttarbetet, såsom virke, tjära, smidesjärn, verktyg och dylikt. Huru mycket pengar, som på detta sätt årligen omsattes, är omöjligt fastställa, men uti Magistratens rapport 1822 återfinnes ett

[1] Se nedan om bergslagets magasin.

så lydande uttalande, som i detta sammanhang kan vara av intresse: "Genom Bergslaget för Silfververkets drift sättes såväl genom uppköp som utbetalningar av dagsverkslöner ett Capital af omkring 100,000 Riksdaler i rörelse". Lönerna till tjänstemännen synas således icke vara inberäknade. Om bergslagsmagasinets verksamhet, se nedan under handeln. Bergsmännen, vilka, som ovan nämndes, icke fingo några nämnvärda inkomster av gruvarrendet, voro likväl i tillfälle att bereda sig jämna och goda intäkter genom körslor åt gruvan; enligt arrendevillkoren voro de skyldiga att utföra alla för gruvarbetet nödiga körslor, men det stadgades icke, att de skulle utföra dessa arbeten utan ersättning. Slutligen förtjänar det att ånyo omtalas — om detta nu också egentligen icke hör under kapitlet om näringslivet — att staden har gruvan att tacka för sin förnämsta egendom, skogen, ävensom att gruvan under gångna tider varit staden till god hjälp icke allenast som skatteobjekt utan även uti andra hänseenden, exempelvis vid anordnandet av undervisning och sjukvård. Vi få kanske icke heller förbigå, att bergsmännen, då de 1888 sålde gruvan, bekommo ett belopp, som motsvarade 4,000 kronor för varje hel bergsmanstomt.

HANDELN. Om den gamla gruvbyn känna vi icke mycket, men genom en del bevarade skrivelser vet man likväl, att affärsförhållandena därstädes varit allt annat än tillfredsställande; särskilt var tillförseln av nödiga varor ojämn och illa reglerad. Närmaste syftet med Sala stads anläggning var ju också att bringa ordning och reda uti nämnda förhållanden. Detta syfte torde man väl också få säga hava uppnåtts. Förhoppningarna att staden därjämte skulle bliva ett affärscentrum för hela östra Västmanland gingo däremot icke riktigt bra i uppfyllelse. Om man frånser det tillfälliga uppsving, som ägde rum vid marknader, vågar man påståendet, att Sala, från handelssynpunkt betraktad, ända fram mot vår tid varit en synnerligen obetydlig ort, trots det att staden, tack vare gruvan, var befriad från en del av de statsliga regleranden, som i forna tider besvärade näringslivet (se nedan). Det var först under senare delen av 1800-talet, som handeln härstädes började taga någon nämnvärdare omfattning. I vad mån den då tillämpade friare näringslagstiftningen bidragit härtill, är svårt att avgöra, men vad vi med bestämdhet veta, det är, att Svenska Järnvägsnätets anknytning till staden varit mycket kraftigt verkande i fråga om handelns uppryckning inom vårt samhälle. Genom järnvägen fick affärslivet härstädes, så att säga, luft under vingarna. Förmodligen blir det icke så alldeles oriktigt, om vi säga, att förmånerna av en friare näringslagstiftning kunde komma Sala stad till godo, först sedan staden medelst

järnväg kommit i förbindelse med den yttre världen. Det torde väl icke heller hava saknat sin betydelse, att staden år 1870 fick elektrisk telegraf.

Innan vi nu företaga oss att ur gamla dokument framleta ett och annat, som kan vara belysande för Sala som handelsplats, torde vara lämpligt att yttra några ord om stadens läge och kommunikationer, vilka bägge kunna sägas hava varit mindre gynnsamma. Icke nog därmed, att staden hade ungefär fyra mil till närmaste hamnplats, Västerås, den låg icke ens vid någon livligare trafikerad landsväg. Vägen mellan Stockholm och Dalarne passerar visserligen staden, men den vägen kan icke sägas hava varit bland de starkare trafikerade; Dalarnes innebyggare begagnade nämligen företrädesvis den ett gott stycke på sidan om staden gående s. k. Kopparbergsvägen mellan Avesta och Västerås. Utom den nämnda Stockholmsvägen har Sala landsvägar åt flera håll, men alla dessa vägar äro endast av lokal betydelse, och hava i regel icke fört med sig någon större resandeström. Köpmännen i Sala, som måste hemforsla sina varor landsvägsledes, antingen från Stockholm eller från hamnstäderna Västerås och Enköping, fingo varorna fördyrade genom transporter, vilket i sin ordning hade till följd, att Sala fick anseende som en stad med uppskruvade varupris. Vidare böra vi erinra oss, att Sala vid anläggningen inrangerades bland uppstäderna. Sala var således utestängd från rätten att idka handel med utlandet, men samtidigt också befriad från direkta besvärligheter av tull i egentlig mening. Om den s. k. lanttullen eller lilla tullen kommer längre fram att nämnas några ord.

I gamla tider, då städerna hade monopol på den vanliga köphandeln, gjorde städernas borgerskap anspråk på den närmaste landsbygden såsom handelsområde. Vissa städer fingo också dylika områden åt sig angivna, men, om Sala bekommit något bestämt handelsområde, hava vi icke lyckats utforska.[1] Härmed må nu förhålla sig hur som helst, visst är emellertid, att Sala stads borgerskap, såväl handlande som hantverkare, ansågo som en alldeles självklar sak, att socknarna Sala, Kila, Möklinta, Kumla, Norrby, Tärna, Lövsta, Enåker, Nora, Våla, Harbo och Huddunge skulle höra under stadens "gebet".[2] Salaborna höllo därjämte noga på, att en del av järnbergslagen, nämligen V. Färnebo och Norberg, jämväl skulle räknas dit. Hade nu befolkningen i alla dessa socknar varit beskedlig och ställt sig Sala-borgerskapets önskemål till efterrättelse, är det ju möjligt, att Sala, trots det mindre gynn-

[1] Uti ett yttrande av magistraten i Köping den 30/1 1756 förekommer: "förr voro Westmanlands städer priviligerade på vissa handelsdistrikt". Detta yttrande tyder på, att Sala under äldsta tider haft ett handelsdistrikt sig anvisat.

[2] Enl. en till Mag. ingiven, den 11 dec. 1730 dagtecknad ansökan (i stadens arkiv). Se även Transport 1741. (Bilaga IV).

samma läget, kunnat bliva en betydande handelsplats. Men så väl var det icke. Salabygdens befolkning var i stor utsträckning döv för lockelserna från Salaköpmännens sida och förlade sina affärer, icke endast sina uppköp utan även sina försäljningar, till andra platser, företrädesvis till Västerås och Enköping. Under en tid drog också Avesta till sig en del av lantbefolkningen här ifrån Sala-trakten.[1] Kungl. Maj:t uppvaktades naturligtvis med klagomål över nämnda förhållande, och vid dessa uppvaktningar hade Sala ofta sällskap, ty icke heller grannstäderna voro nöjda med sina landsortsförbindelser. Kungl. Maj:t sökte visserligen upprepade gånger ställa de påtalade förhållandena till rätta, men missnöjesanledningarna synas likväl icke hava upphört. På 1730-talet gjordes äntligen slag i saken. Kammar-, Bergs- och Kommerskollegierna anmodades yttra sig över inkomna "besvär" från städerna Köping, Arboga, Västerås, Sala, Hedemora och Säter rörande handeln i "Bergslagerne". Dessa myndigheter avgåvo över "besvären" ett gemensamt utlåtande, som utmynnade uti förslaget dels att "pretenderade Serskilte handelsdistricterne, såsom för Landet och Bergslagen skadelige, samt för Städerne sielfwe hinderlige, aldeles måge uphäfwas och Städerne med hvarandra efterlåtas lika frihet at idka deras handel i Bergslagerne utan åtskilnad", dels att landsbefolkningen omkring städerna ifråga skulle medgivas rätt att avyttra sina produkter å de platser, de själva funne förmånligast; detta likväl under det uttryckliga villkoret "at intet Landsköp dermed föröfwas" (se nedan). Uti brev den 5 maj 1736 godkände Kungl. Maj:t detta myndigheternas förslag.[2] Om nu detta stadgande medförde någon ytterligare försämring uti Sala-köpmännens affärer med landsbygden, veta vi icke. Någon förbättring kunde väl stadgandet i allt fall icke haft med sig.

Med anledning av det nu anförda ligger den frågan nära till hands: varför undvek Salabygdens lantbefolkning att göra sina försäljningar och sina uppköp här i staden? Det är kanske icke så svårt att lämna svar på den frågan. Köpmännen uti Västerås och Enköping hemtogo sina varor sjöledes, d. v. s. hade jämförelsevis billiga transportkostnader, och den givna följden därav blev den, att de kunde återförsälja varorna billigare än Salaborna. Redan detta var ju en betydande trumf. Härtill kom, att handelsmännen uti nämnda städer hade möjlighet betala lantmannaprodukter med högre pris än våra affärsmän förmådde. Västerås- och Enköpingsuppköparna kunde nämligen för återförsäljning helt behändigt översända de uppköpta produkterna till huvudstaden i

[1] Antydningar om att förhållandena varit sådana finnas uti flera handlingar i stadens arkiv, däribland uti koncepten till magistratens rapporter.

[2] Nämnda brev finnes infört uti en 1786 tryckt stadgesamling rörande bergverken och bruken.

retur med fraktskutorna. En annan omständighet, som alldeles säkert höll bönderna borta från Sala, var deras ovilja mot bergslaget. Såsom vi förut varit i tillfälle påpeka voro kronoutskylderna i ett flertal socknar omkring Sala utbytta mot skyldigheten att tillhandahålla bergslaget kol, ved och spannmål.[1] Vid dessa leveransers fullgörande var bergslaget mycket noga i fråga om mått och kvalitet. Leverantörerna påstodo till och med, att de härvid voro utsatta för ordentligt organiserad kitslighet. De tvistigheter, som på grund härav uppstodo, alstrade så småningom hätskhet mot bergslaget, som utmålades som ortens sannskyldiga plågoris, och den givna följden blev, att bönderna i de vidkommande socknarna så vitt möjligt höllo sig borta från staden; de betraktade, icke alldeles orätt, staden såsom ett med bergslaget sammanfallande begrepp.

Sala stads handelskår hade att dragas med även andra tråkigheter än konkurrensen från grannstäderna. Vi kunna nämna de s. k. landsköpen, bruks-handeln och intrånget genom bergslagets magasin. Städerna hade som nämnt monopol på köphandeln; å landsbygden fingo handelsbodar icke uppsättas, och landsköp var därstädes förbjudet. Landsköp förelåg, när någon reste omkring på landsbygden och utan tillstånd försålde köpmannavaror eller i spekulationssyfte uppköpte lantmannaprodukter.[2] Landsköp bedrevs flitigt även av städernas köpmän och kan således icke sägas hava varit uteslutande till nackdel för den legitima handelns representanter. Uti de gamla handlingar, som begagnats för detta arbete, ser man icke till något om Sala-köpmännens försyndelser i fråga om landsköp, men, då man en gång får taga del av Västerås', Enköpings och Hedemoras historia, vore det märkligt, om icke en och annan landsköpsidkande Sala-handlande skulle påträffas. Uti samma handlingar möta vi däremot våra egna köpmäns klagomål över landsköp, som bedrivits i stadens grannskap av andra än handlande eller av handlande från främmande städer. Köpmännen ombesörjde också, att klagomålen blevo till höga vederbörande framförda; "besvär" över landsköp inkommo till riksdagen upprepade gånger från Sala. Vi taga som exempel följande. Vid riksdagen 1719 påpekade stadens borgmästare Eric Hartzell det "missbruk som föröfwas med Landskjöp af Boskap, Spannmål och hvarjehanda andra Persedlar af en del Hedemora Borgare å Landsbygden wid och utom staden". Svaret blev, att landshövdingen i länet skulle noga tillse, "det Sahla Stad härigenom icke något förfång lida må utan wid Lag, Handelsordinantierne och flere i detta mål utgifna Kungl. Förordningar bibehållen varder".[3] Ett slags undantag från bestämmel-

[1] Se avd. om jordbruket.

[2] Förekommande modifikationer i detta förbud upptagas icke här till behandling.

[3] K. Maj:t nådiga Res. öfwer Sahla stads underdånigst ins. Beswär den 8 aug. 1719. (I stadens arkiv).

serna om landsköp var tillståndet för de s. k. "knallarna" att resa omkring och försälja sina hemslöjdsalster. Knallarna uppenbarade sig även här i Sala icke endast vid marknadstillfällen utan även däremellan. Borgerskapet hade sökt lägga hinder i vägen för deras trafik, vilket man kan sluta därav, att de 24 äldste den 5 mars 1744 behandlade en från åtskilliga Boråsköpmän inkommen ansökan att få driva köpenskap här i staden vilken tid som helst på året. De äldste voro föga tillmötesgående. Huvudsumman av svaret lydde: vi kunna icke hindra Eder komma hit vid frimarknaderna, men däremellan vilja vi inte se Eder. Knallarna, som hade ett Kungl. Maj:ts tillstånd att lita sig till, fäste sannolikt icke något större avseende vid de äldstes svar.

Genom 1846 års handelsordning borttogos en del skrankor för handeln på landsbygden. Salubodar fingo nämligen efter detta år uppsättas även utanför städerna (dock ej på större avstånd än tre mil).

Vid bruken var handel från öppna bodar tillåten inom vissa, snävt utstakade gränser. Sådana bodar, som vanligen mer eller mindre intimt sorterade under vederbörande bruksledning, förestodos av brukstjänstemän och ibland även av kronans tjänstemän. Meningen var, att uti dessa bodar skulle tillhandahållas livsmedel, icke endast åt bruksfolket utan även åt bönder, som utfört arbete åt bruken, men bruksbodarna befattade sig tydligen också med andra handelsartiklar än matvaror och tillåto sig uppenbarligen att utsträcka kommersen till jämväl andra än bruksfolket och forbönderna. Detta var en rörelse, som städernas borgerskap hade svårt att fördraga. Sala-köpmännen torde likväl icke hava lidit så synnerligen stort avbräck genom brukshandeln, då bruken i Salanejden icke voro så många. Det var väl egentligen endast Norberg och V. Färnebo (järnbergslagen), som hade några bruksegendomar av nämnvärd betydelse. Dessa socknar äro ju för övrigt tämligen avlägset belägna från Sala, och voro således som handelsområden rätt så svårkontrollerbara. Att Sala-borna voro missnöjda med handelsförhållandena uti dessa socknar, kan man emellertid sluta därav, att Kungl. Maj:t en och annan gång uppvaktades med klagomål härifrån rörande obehöriga affärsförhållanden uti Järnbergslagen. Som exempel kan anföras, att borgerskapet år 1660 lät borgmästaren Per Hansson Zenius uppsätta och till Kungl. Maj:t ingiva en klagoskrift om "bergslagshandeln". Med aktgivande på dessa klagomål resolverade Kungl. Maj:t, "at inga Cronones- eller Bruksbetjente, som icke ähro Bårgare skola understå sigh at idka nogon olaga handel."[1] Denna res. torde hava båtat föga. Brukshandeln fortfor icke endast å det handelsområde, Sala

[1] K. Maj:ts Res. uppå Sahla Stads enskylta Beswär den 6 dec. 1660. (I stadens arkiv).

förmenade sig äga, utan överallt i riket, och allmogen i ett bruks närhet fortfor likaledes att göra sina affärer uti brukets handelsbod. Höga vederbörande började för övrigt mer och mer luta åt den uppfattningen, att brukshandeln vore för landet nyttig och ändamålsenlig. År 1700 blev den också ytterligare legaliserad (brukshandel tilläts med även andra varor än matvaror). Städerna besvärade sig emellertid fortfarande över allmogens handel i bruksbodarna. Genom res. den 16 okt. 1723 ogillade K. Maj:t dessa besvär. Motiveringen var: det borde få bero på allmogens fria val och överenskommelse, om den för sina leveranser eller tjänster till bruken ville taga penningar eller varor i betalning. Brukshandeln i dess sålunda medgivna utsträckning fortfor allt framgent, och efter 1864, då den fria näringslagstiftningen fullständigt bröt igenom, var det naturligen icke vidare tal om brukshandeln såsom någon från vanlig handel avvikande form.

Ända till 1741 hade stadens handelskår haft en god kundkrets uti silververkets tjänstemän och arbetare. Nämnda år inrättades, som förut är nämnt, ett bergslagets magasin dels för att ordna med gruvedrängshjälpen och vindkörningssäden (se jordbruket, härovan), dels för att hemtaga varjehanda "till kläder och föda oundgängliga" varor att försäljas allenast till sådana "hvilka af Bergslaget njuta årlig eller månatelig lön", d. v. s. de för magasinet hemtagna varorna fingo icke avyttras till andra än gruvans och hyttans tjänstemän och arbetare, eller, som det så vackert hette, Sala borgerskaps intressen fingo icke trädas för nära.[1] Förhållandet emellan borgerskapet och magasinet blev mycket ingående reglerat genom en 1746 fastställd instruktion.[2] Alltså hade Sala fått en brukshandel inom egen hank och stör. Stadens handelsmän voro visserligen i regel delägare uti bergslaget, men den nytta de uti denna sin egenskap kunde draga av magasinet var naturligen försvinnande liten i jämförelse med olägenheten av minskad varuomsättning. Handelsmännen, som utan någon effekt anfört klagomål mot den nya inrättningen, resignerade så småningom och började till och med söka få hand om magasinets ledning. Under förra hälften av 1750-talet finna vi också en av stadens förnämsta handlande, Eric Northun, såsom magasinets föreståndare. Att detta förhållande betraktades såsom oegentligt, framgår av de förhandlingar, som föregingo magasinsföreståndarevalet vid Bergsrättens sammanträde den 8 december 1757. Ordföranden, bergmästaren Daniel Bergenstjerna, betygade, att Northun visserligen skött föreståndareskapet mönstergillt men ansåg likväl

[1] Se Transporten av 1741. (Bilaga IV).

[2] K. Bergscollegii Extractum protocolli rörande åtskilliga hushållningsmåhl wid Sala Silfwerverk den 25 Sept. 1746. (Intaget uti en författningssamling ang. bergverken och bruken).

icke lämpligt, att han omvaldes, då Northun såsom handlande i staden knappast kunde undgå att få stridiga intressen med magasinet. Valet utföll också så, att geschwornern (bergsingenjören och sedermera bergmästaren) A. R. Bellander blev vald till föreståndare. Det förtjänar kanske omnämnas, att Northun vid nämnda valtillfälle lämnade den upplysningen, att magasinet under åren 1744—1756 lämnat en sammanlagd nettovinst av 70,000 daler kopparmynt. Vid sammanträdet bestämdes därjämte, att avlöningen till föreståndaren skulle utgå med 60 daler silvermynt om året. Den nämnda nettovinsten tyder på, att magasinet varit en god affär, men så blev icke förhållandet i fortsättningen. Geschwornern (sedermera bergmästaren) Pehr Staaff, som blivit föreståndare efter Bellander, anmälde vid Bergsrättens sammanträde den 26 januari 1773, att han ville lämna föreståndareskapet, därför att klander framställts över den dåliga vinst magasinet lämnat under de närmast föregående åren, och vid Bergsrättens sammanträde den 17 augusti 1778 anförde borgmästaren Pehr Wicander: "Magasinet, som i fordna tider varit en god inkomstkälla, har under senare år gått så illa, att det synes bli en börda för Bergslaget". Denna profetia synes i stort sett hava gått i uppfyllelse; magasinet gav icke den förväntade vinsten, och föreståndareskapet var mycket litet eftersökt. Påtänkta föreståndare föreburo alla möjliga skäl, däribland det vanliga "bristande tid", för att komma ifrån uppdraget. Magasinets befattning med andra varor än spannmål upphörde i början på 1800-talet, men magasinets verksamhet med spannmålsfördelningen bland bergslagets arbetare pågick däremot, fastän i avsevärt reducerad omfattning, ända fram på 1880-talet.

Ungefär samtidigt med Sala stads anläggning hade riksdagen beslutat tull å varor, som från landsbygden infördes i städerna. För att effektivt genomföra bestämmelserna härom blevo städerna i regel omgärdade av staket med portar vid inkörsvägarna. Tullen, lanttullen eller lilla tullen, som den benämndes, upptogs vid dessa portar. Sala stads privilegier nämna ingenting om denna tull, och meningen var nog också, att den icke skulle uttagas här; med stadens anläggning åsyftades ju, bl. a., att ordna livsmedelstillförseln till gruvan, och detta syftemål hade givetvis motverkats genom tullavgifters upptagande. Något tullstaket blev heller aldrig uppfört kring Sala. Till ytterligare stöd för att lanttullen icke skulle uttagas i Sala kunna vi åberopa Kungl. Maj:ts res. 13/3 1667, däri det heter, att staden skulle "considereras som en Bergstad[1] samt njuta samma villkor och frihet som Falun". Trots detta stad-

[1] Bergstad kallas sådan stad, som anlagts för bergsbruks skull och därför utrustats med vissa privilegier såsom t. ex. tullfrihet. (Rinmans Bergverks Lexicon 1788).

gande hade på 1680-talet lanttull åter börjat uttagas här i staden, vilket man kan sluta, dels därav att vid sistnämnda tid en tullskrivare fanns stationerad här på platsen, dels därav att borgerskapet ånyo lät höra av sig med framställningar ifråga om tullens definitiva borttagande. Med tillmötesgående av dessa framställningar förordnade Kungl. Maj:t genom nådig res. den 5 december 1695, att lanttull ej mera skulle få upptagas inom och vid Sala, vilken res. sedermera bekräftades dels genom en ny res. den 17 januari 1747, dels genom tull och accisstadgorna av 1756 (9 kap. 12 §) och 1776 (12 kap. 5 §). Om nu staden kom lindrigt undan från den vanliga lanttullen, så få vi därför icke inbilla oss, att alla tullbördor voro avlyftade. Köpmansvaror, som hitrekvirerats från Stockholm över Västerås eller Enköping, blevo förtullade uti dessa hamnstäder. Men ej nog därmed; varor, som efter förtullningen i Västerås skulle forslas hit till staden, fingo undergå en ytterligare tullbehandling vid bergstullplatsen Äs i Romfartuna socken. Salaborna uttalade upprepade gånger sitt missnöje över denna behandling, och på ett dylikt klagomål resolverade Kungl. Maj:t: "Huad godz, som Sahla Bårgare låta skieppa från Stockholm till Westerås och dersammastädes efter Ordinantian förtulla och genast derifrån föra till Sahla, thet skall wid Äs tulfritt passera".[1] En liknande res. utfärdades den 31 oktober 1650. År 1660 gjordes ett försök från Salabornas sida att bli helt och hållet fria från förtullningen vid Äs, men begäran härom avslogs med den motiveringen "att andra städer, som föra gods därförbi, äro samma besvär underkastade". Förtullningarna vid hamnstäderna och vid bergstullplatsen Äs upphörde troligen först 1810. Nu kan man fråga, varför Sala köpmän icke hämtade sina varor direkt i Stockholm och på så sätt befriade sig från de omförmälda förtullningarna. Som svar härå behöver man säkerligen icke mer än en erinran, att landsvägen Sala—Stockholm är ungefär tre gånger så lång som landsvägen Sala—Västerås (Enköping). Vid två olika perioder under 1700-talet gällde i Sala särskilda tullbestämmelser under marknadsdagarna. Enligt 1756 års Landtull- och Accisordning skulle de varor, som vid marknaderna hitfördes av främmande (icke Salabor), vara underkastade tull, vilken uppbars av hitbeordrade tullbetjänte. Borgerskapet, som gjorde gällande, att närvaron av dessa "snokar" verkade "deprimerande" på marknaderna, anhöll upprepade gånger om befrielse från denna, enligt dess mening, orättvisa och för marknadskommersens behöriga gång farliga beskattning, men först 1765 blev denna anhållan bifallen.[2] Genom 1776 års lanttull- och accisstadga för-

[1] K. Maj:ts nåd. res. den 27 juni 1646 i förklaring på de postulater, som Sahla stad genom dess fullmäktige låtit andraga. (I stadens arkiv).

[2] K. Maj:ts nåd. res. 20/12 1765 (i stadens arkiv).

ordnades, bl. a.: "när marknad hålles i Sala, bör för de varor, som andra än innevånarne i samma stad uppköpt, tull vid utförseln erläggas". Denna bestämmelse som icke heller var vidare välkommen, lyckades borgerskapet ganska snart få upphävd, nämligen redan 1777.[1] Uti protokoll och andra handlingar från det gamla Sala möter man ofta påståendet, att staden var en "tullfri ort", men som vi nu hava sett, tål nog detta påstående vid att en smula modifieras. Trots de icke alltid så gynnsamma förhållanden, under vilka Sala köpmannakår i forna tider arbetade, var likväl burskap som handlande här i staden eftersökt. Magistraten och efter 1737 bergsrätten hade att pröva samt besluta om burskapsansökningarna, och uti deras protokoll upptaga dessa ärenden ett avsevärt utrymme. Burskapsansökningarna behandlades mycket ingående, och avslagen voro icke alls sällsynta. Huvudsynpunkten var tydligen att icke medgiva burskap åt flere handelsmän än som staden nödvändigtvis behövde. De redan burskapsägande handlandena, som antingen själva voro representerade i Magistraten resp. Bergsrätten eller också ägde sina gynnare där, hade naturligen allt intresse av att i största möjliga utsträckning omintetgöra konkurrens. Vid burskapsärendenas behandling framkom ofta det påståendet, att, om en ny handlande tillstaddes öppna affär, skulle alla de andra köpmännen råka ut för ekonomisk misär. Tvivelaktigt torde vara, om magistraten och bergsrätten i dessa frågor alltid förfarit så lagenligt och opartiskt. Då burskap beviljades, var det vanligen till någon stadens son; anmärkningsvärt är det tillmötesgående, som visades en sådan sökande, under det att "utbördingar" aldrig hade att påräkna någon förståelse och välvilja. Som ett exempel på att relationer härvidlag voro betydelsefulla, kan omnämnas, att handelsmannasonen Thomas Northun vid Bergsrättens sammanträde den 20 januari 1767 ansökte att få återupptaga en av hans fader för 28 år tillbaka nedlagd handelsrörelse. Trots det att bergsrättsledamoten och handlanden Gustaf Petter Holmberg framhöll, att, då fullt meriterade sökande i samma affärsgren strax förut blivit avvisade, ett bifall till framställningen skulle utgöra en uppenbar orättvisa, beslöt Bergsrätten bifalla Northuns burskapsansökan. Enda framkomliga utvägen för en främling att bliva upptagen bland stadens borgerskap, synes hava varit, om han gifte sig med en handelsmannaänka, det vill säga konserverade huset, som det hette. Ett talande skäl var nog också, om aspiranten var förmögen, vilket man får sluta därav, att det ofta framhölls som ett skäl till avslag, att vederbörande icke styrkt sig äga tillräckligt förlagskapital. Vid burskapsansökningar framdrogo de sökande samvetsgrannt alla sina förtjänster, även om nu dessa icke alltid voro

[1] Bergsrättens prot. 13/4 1777.

så direkt meriterande för en blivande köpman. Fältskären Albrecht ansökte hos Bergsrätten den 24 januari 1758 att få öppna en minuthandel under framhållande av bland annat, "att han varit med uti flera fälttåg". Ansökan blev avslagen under erinran, att det vore förbjudet för ståndspersoner att idka minuthandel. Bergsrätten synes hava lyckats bra uti sina strävanden att begränsa köpmännens antal till det minsta möjliga. Sålunda hade staden 1757 7 handelsmän; 1771 räknade kåren endast 6. Antalet ökades emellertid i sakta tempo och hade 1844 uppnått den aktningsbjudande siffran 20.

Under 1800-talet lossades på en del av de band, som hämmade näringslivet. Genom 1846 års förordning lämnades, bl. a., medgivande att öppna handelsbod på landsbygden och genom 1864 års förordning fick handeln den rörelsefrihet, som den äger den dag, som är. Huruvida några omedelbara verkningar av den friare näringslagstiftningen kunnat spåras här i Sala torde vara tvivelaktigt. Stadens avskilda läge och de obekväma kommunikationerna lågo allt fortfarande hindrande i vägen. Om man får döma av handelsmännens antal, synes den utvidgade näringsfrihetslagstiftningen icke hava åstadkommit någon förändring alls. Handlandenas antal var 1869 icke större än 1844. På 1870-talet fick Sala järnvägsförbindelse med yttre världen, och detta gjorde slag i saken. Fördelarna av den utvidgade näringsfriheten kunde först nu komma till nytta. Till närmare belysande av detta förhållande åberopas några under Bilaga XV intagna utdrag ur Sveriges officiella statistik.

Till sist några ord om naturen av den handel, som drevs i det gamla Sala — med gamla Sala menas i detta sammanhang: Sala före dess anslutning till svenska järnvägsnätet. Grosshandel i vanlig bemärkelse förekom icke i någon nämnvärd omfattning. Vi måste dock härvidlag undantaga spannmålshandeln, som åtminstone sedan 100 år tillbaka drivits i rätt så stor skala här i staden.[1] Att spannmålshandeln härstädes haft naturliga förutsättningar att gå bra, blir uppenbart, då man erinrar sig stadens belägenhet på gränsen mellan sädesrika och sädesfattiga bygder. Landskapet Dalarne, som ligger strax norr om staden, var nämligen i forna tider avgjort mindre sädesproducerande än de västmanländska bygder, som lågo öster och söder om staden. Stadens handel bestod till huvudsakligaste delen av minuthandel från öppna bodar, och torde i stort sett hava varit av enklaste beskaffenhet Man frestas antaga, att stadens köpmän hade att bjuda på allenast de allra vanligaste nödvändighetsartiklar såväl i fråga om specerier och viktualier som även beträffande "kram- och alnegods". Till stöd för riktigheten av detta antagande kan anföras, att magistraten uti sin rapport 1822 framhåller som en tråkig om-

[1] Se Magistratens rapporter från början av 1800-talet.

ständighet, att stadens bättre situerade innevånare, de egna handelsmännen till förfång, gjorde sina uppköp uti Västerås och Stockholm. Ett sådant förhållande tyder uppenbarligen på icke allenast, att prisnivån härstädes var något högre än uti de nämnda städerna, utan även att det var mindre välbeställt med sorteringen här hemma. De enda lyxartiklar som tillhandahöllos här i staden, torde nog huvudsakligen hava bestått uti guldsmedsprodukter. Men guldsmederna höra ju egentligen till hantverkarna och ej till handelsmännen. Ett par gånger omtalas emellertid, att burskap beviljats för nipperhandlerskor.

I fråga om handelsparteringen hänvisas till föreskrifterna uti mom. 16 av privilegierna, men huru noggrannt dessa föreskrifter iakttagits, hava vi icke lyckats få reda på, vadan något yttrande härom ej heller kan lämnas.

Då man tänker på de motiga förhållanden, under vilka Salaköpmännen drevo sin näring föranledes man fråga, huru det i allmänhet varit beställt med deras soliditet. Det är icke så lätt att ge bestämt svar på den frågan, men får man döma av de förekommande konkurserna, ser det ut, som om det varit klent beställt beträffande soliditeten. Man blir rent av förvånad över den mängd konkurser, som förekommit under tidernas lopp i detta lilla samhälle. Allt ifrån förra hälften av 1700-talet och allt intill vår tid[1] möter i stadens domböcker ideligen nya konkurser.[2] Någon riktig storkrasch tycks likväl icke hava inträffat förr än år 1869. Vid denna tid var affärsläget inom vårt land rätt hårt nedpressat, bland annat på grund av ett par på varandra följande missväxtår. Detta förhållande gjorde sig kännbart även här i Sala. En stor del av stadens köpmän hade vid tiden i fråga en nog så underminerad ställning, och det behövdes helt säkert icke någon starkare stöt för att framkalla ett sammanstörtande. Stöten kom, men i en mycket oväntad form. Det var vanligt i det gamla Sala, att köpmännen utsågo ett gemensamt ombud att i Stockholm göra uppköp. Nyssnämnda år utsågs för detta ändamål en man, som ägde stora förutsättningar för att tillfredsställande fullgöra uppdraget. Ombudet var ingen mindre än själva "Salaprinsen", som ägde icke allenast ett distingerat utseende utan även god förmåga att röra sig i alla kretsar. Denne man, som utrustades med en stor penningesumma, fullgjorde uppdraget på det sättet, att han reste till Amerika, medtagande reskassan. "Salaprinsen" kom aldrig åter till sin hemstad utan lär hava framlevat sitt återstående liv

---

[1] Under några av stora kristidens år upphörde konkurser helt och hållet.

[2] Köpmannakonkurser voro emellertid icke de talrikaste; första rummet hava säkerligen tjänstemannakonkurser intagit. Många av stadens borgmästare hava sålunda nödgats avträda sina tillgångar till konkurs.

därute under mycket brydsamma förhållanden. Den avviknes affär försattes i konkurs, och den konkursen drog med sig icke mindre än 19 andra, d. v. s. stadens samtliga handlande med undantag av en. Att Salaköpmännens affärer blivit så sammanvävda och beroende av varandra, var till någon del ett verk av den inom handelskåren populäre och mycket uppslagsrike "Salaprinsen", som sedan så snöpligt övergav sina affärsvänner. Året 1869 får man således räkna som ett verkligt sorgeår för köpmanskåren i vår stad. Anmärkningsvärt många konkurser inträffade även åren 1878 och 1903, nämligen 22 stycken vardera året. Staden har för övrigt varit någorlunda förskonad från större rubbningar i affärslivet.

Det förtjänar slutligen omtalas, att Sala köpmanskår, trots de blygsamma förhållanden, under vilka den verkat, haft att räkna bland de sina ett flertal dugande män, som gjort hedrande insatser uti samhällsarbetet. Några bland dessa uppräknas härefter: Riksdagsmännen Eric Northun (död 1780), Olof Fredrik Wahrenberg (död 1797), Eric Sahlgren (död 1792) och Eric Albrechtsson (död 1802), rådmännen Gustaf Petter Holmberg (död 1791), Olof Wahrenberg (död 1767, fader till Olof Fredrik), Eric Möller-Ersson (död 1821) och J. A. Ekstedt (död 1881) samt handelsmännen L. G. Alinder (död 1879), C. J. Lundgren (död 1921), F. Collin, K. A. Andersson, P. A. Isaacsson och Aug. Kjellén.

I senare tid hava handelsförhållandena här i staden så småningom antagit verklig stadsprägel, och i närvarande stund torde det icke finnas någon anledning påstå, det Salaköpmännen ge efter för sina yrkesbröder uti andra mindre eller medelstora svenska städer. Att lämna en närmare redogörelse för de olika handelsrörelser, som funnits och finnas i staden, skulle bli för vidlyftigt. Vi måste inskränka oss att uppräkna endast de förnämsta bland dem i närvarande tid med angivande tillika av det ungefärliga omsättningsbeloppet år 1920:[1] A.-B. K. A. Andersson, kolonialvaror, 3½ mil. kr.; A.-B. Aug. Kjelléns Järn- och Redskapshandel, 800,000 kr.; A. Ramströms Järnhandel, 800,000 kr.; P. Johnsons Järnaffär, 700,000 kr.; Kooperativa Föreningen Färdig, specerier och viktualier, 600,000 kr.; Ramström och Larsson, specerier, 300,000 kr.; Renis Åsbergs Eftr., K. G. Persson, charkuterier, 300,000 kr.; P. A. Isaccsson, spannmål, 1,440,000 kr.; Lundbergs Sko- och Läderhandel, 375,000 kr.; Ivar Ericcssons Sko- och Läderhandel, 300,000 kr.; Fr. Alin, manufaktur, 200,000 kr.; Sala Manufakturhandels A.-B., 90,000 kr. samt John H. Ericsson, pappershandel (även i parti), 230,000 kr. Sala Stadshotell med dess restaurant-

[1] Depressionen hade ännu icke börjat på allvar 1920, och få vi därför icke ställa oss förvånade inför de frodiga beloppen.

rörelse inbragte år 1920 ett bruttobelopp av 580,000 kr. Sala Apotek, i viss mening att hänföra till handelsvärlden, har jämväl en betydande omsättning.

Den stora kristiden och dess återverkningar på handeln och handelsidkarna här i samhället kommer ej att vidröras i detta arbete, då dessa företeelser ligga inom det nu levande släktets personliga erfarenhet.

År 1903 bildades Sala Handelsförening; dess uppgift är att söka förmedla sammanslutning mellan köpmännen i Sala stad för avhandlande av frågor rörande gemensamma intressen, att befordra sådana företag och reformer, som kunna bidraga till handelsyrkets höjande och utveckling samt att i mån av tillgångar lämna understöd åt behövande ledamöter och f. d. ledamöter. Ordförande i föreningen ha varit:

1903—1905	läderhandl. G. Hj. Tomasson
1905—	järnhandl. Aug. Kjellén

MARKNADERNA. Om det nu i vardagslag var ringa fläkt över handeln i det gamla Sala, så blev förhållandet rent motsatt under de få dagar av året, som marknaderna pågingo. Då hitfördes varor av alla slag och i stora partier, då hitströmmade en stor köplysten allmänhet, då avslutades betydande affärer och då levdes ett högt och glatt liv. Marknaderna i Sala hava gamla anor. Drottning Kristina kungjorde den 26 februari 1639: "at en frij marknad skall hädanefter åhrligen hållas uthi Sahla på den 6 februari, som skall wara och påståndha uthi tree dagar men sedan ändas och utlysas". Denna marknad har gått under benämningen Kyndelsmässomarknaden. På grund av bristande källor veta vi föga om denna marknad före 1736. Av de kvarvarande räkenskaperna från 1650- och 1680-talen framgår likväl, att staden beredde sig icke så obetydliga inkomster genom marknadsståndspengarna.[1] Vi kunna vidare sluta oss till, att marknadsdagarnas antal så småningom ökats. Vi kunna se detta genom en framställning, som finnes intagen uti ett magistratsprotokoll från 1736, gående ut på att marknadsdagarna måtte inskränkas till 10.

Strax efter branden 1736 inkommo de alltid påpassliga Västeråsborna med en begäran till K. B. i länet, att Kyndelsmässomarknaden måtte förflyttas till deras stad. Denna begäran uppväckte mycken harm här i staden, och vid sammanträde inför Magistraten den 29 november 1736 avgav borgerskapet en kraftig protest mot västeråsarnas tilltag under framhållande av att de, trots förstörelsen i staden, nog skulle sörja för, det marknadsresande komme att vederbörligen härbärgeras och trakteras. Protesten verkade, vilket man kan förstå därav, att marknaden avhölls här i staden på vanligt sätt i februari 1737.

[1] Se kap. om stadens finanser.

Under loppet av 1600-talet har en annan marknad börjat hållas jämsides med Kyndelsmässomarknaden. Denna marknad, som tydligen varit avsedd huvudsakligen för städjande av tjänstefolk och således en motsvarighet till den ännu existerande folkmarknaden i Västerås, avhölls den 24 augusti och benämndes därföre Bartholomeimarknaden eller Bertilsmässmarknaden. Att denna marknad icke varit så särdeles omtyckt av stadsborna framgår därav, att stadens riksdagsman 1723, Olof Ekeroth, gjorde vederbörlig framställning om, att samma marknad måtte förbjudas. Motiveringen för framställningen var denna: "den sammankomst, som åhrligen skier Bartolomeidag uthi Sahla stad af en hop folck dels till at Kiöpa och Sällja dels och att städja sig tjänstefolck grundar sig icke på några Speciele Kgl. Resolutioner ej heller finnes uthi Stadsens Privilegier till denna sammankomst någon anledning uthan skall den vara en sielftagen owahna, som icke allenast förfördelar Staden och giör stor förargelse, i det en myckenhet af löst folck sig där inställa och öfwa hwarjehanda odygder med dryckenskap, slagsmål och Eder; blifvande och wid samma tillfälle Borgerskapets tienstefolck af främmande i otid emot Tienstehjonsstadgan bortstadda, så att Borgerskapet näppel. kunna få någon i sin tienst igen". Framställningen remitterades till landshövdingen i länet för vidare åtgärd. Om några åtgärder i den vägen företogos, veta vi icke, men det veta vi, att Bartolomeimarknaden pågick långt fram på 1800-talet.

Vid Bergsrättens sammanträde den 23 juni 1743 förehades ett ärende, som i flera hänseenden är belysande för dåtida affärsförhållanden. Riksdagsmannen för Skinnskattebergs och Norbergs Bergslag hade vid riksdagen klagat över, att innebyggare uti hans valkrets förvägrats rätt att tillhandla sig spannmål vid Sala marknad samt anhållit om statsmakternas hjälp för att få ett åläggande för Salaborna att icke hindra dem uti nämnda hänseende. Ärendet remitterades till Bergsrätten, som nämnda dag beslöt avgiva följande yttrande: "Vi hava ingenting emot, att Bergslagen vid Kyndelsmässomarknaden här i staden tillhandlar sig spannmål för husbehov, men vi anse det oriktigt, att de på andra tider av året, särskilt vid Bartolomeimarknaden, tränga sig in här för att uppköpa spannmål av allmogen i trakten. Allmogen är skyldig att torgföra sina varor, men denna skyldighet draga de sig ifrån på allehanda sätt. Vanligt är, att en del "obetänksamma" personer förpläga bönderna uti deras kvarter och övertala dem att, då de komma till torget, de skola begära så högt pris, att ingen kan köpa av dem. När bönderna sedan återkomma från torget till sina respektive kvarter, ja, då anse de sig oförhindrade att enligt överenskommelse lämna ifrån sig sina produkter till kvartersvärden. Denna i sin ordning förstår gott att göra sig vinst vid de sålunda åtkomna produkternas återförsäljning". Någon rättelse vanns nog icke ge-

nom detta yttrande, ty klagomål av liknande slag återkommo sedermera upprepade gånger. Marknaderna hava som bekant förr i tiden haft en mycket stor betydelse för varuomsättningen inom landet, och Kyndelsmässomarknaden i Sala intog från varuomsättningssynpunkt en särdeles framstående plats. Norrlänningar och sörlänningar utbytte nämligen vid denna marknad sina produkter i stor skala. Norrlänningarna medförde finare och grövre linvävnader, lin, skinn av olika slag, renhudar och renkött, fågel, lax och smör för att nu icke glömma bort de små och härdiga norrlandshästarna, som voro mycket eftersökta. Sörlänningarna, av vilka vi särskilt uppräkna västgötar, stockholmare och norrköpingsbor, hade att bjuda på tyg-, kram- och finare smidesvaror ävensom galanteri- och kolonialvaruartiklar. Vi få kanske också erinra om, att allmogen uti den närliggande trakten vid marknaderna avsatte icke så obetydliga kvantiteter spannmål. Vanligtvis utbyttes dock varorna genom köp; det var nog endast uti undantagsfall, som verkliga byten ägde rum. Uti kommersen deltogo givetvis stadens egna innebyggare samt allmogen uti de närliggande bygderna. Stadens handlande höllo sig också framme, dels för att avyttra vad de till äventyrs hade på lager, dels för att i återförsäljningssyfte förvärva de marknadsförda produkterna. Det synes som om stadens köpmän mycket väl fördragit den stora invasionen av främmande försäljare, då de själva under dessa dagar kunde göra bättre affärer än vid något annat tillfälle under året. Den förnämsta betydelsen av marknaderna för staden bestod emellertid icke däruti, att de egna köpmännen bereddes någon bättre omsättning. Den avgjort största betydelsen låg däruti, att stadens alla husägare lämnades tillfälle att göra sig goda inkomster dels genom uthyrning av bostäder och affärslokaler, dels genom tillhandahållande av mat och dryck åt den talrika marknadspubliken. Med ordet dryck i detta sammanhang mena vi först och främst brännvin, och brännvinsutskänkningen till marknadsinackorderingarna var en mycket givande inkomstkälla. På 1830-talet förbjöds all privat brännvinsutskänkning till marknadsresande, och detta betraktades som ett upprörande ingrepp. Vid Bergsrättens sammanträde den 29 januari 1835 inlämnade några marknadsvärdar, som blivit pliktfällda för olaga spritutskänkning under föregående års marknad, en skrift, däruti de beskärmade sig över "småaktigheten" att förbjuda dem servera en sup till maten åt marknadsgästerna, "då detta är så vanligt på andra ställen". De ville t. o. m. göra gällande, att, om hinder lades i vägen för deras spritservering, marknadsbesökarnas antal komme att minskas, och att detta i sin ordning skulle hava till följd, att de själva bleve fullständigt ruinerade. Dessa klagomål föranledde naturligen icke till någon som helst ändring uti de givna bestämmelserna. Marknadsvärdarna tröstade sig emellertid snart över för-

budet. Det stod dem öppet att bjuda på en sup, och, kunde man bjuda på en sup, fanns ju icke något hinder för, att det blev "nubbarnas mångfald". Marknadsgästerna funno det endast i sin ordning, att matprisen under dylika förhållanden visade tendens att stiga.

Kyndelsmässomarknaden har i likhet med flertalet av rikets andra marknader successivt krupit ihop beträffande dagarnas antal och så småningom mistat all verklig betydelse. Officiellt upphörde också dess tillvaro något av de första åren på 1900-talet, men av gammal vana kommo människor alltfort samman här kyndelsmässotid och hålla marknad. De affärer, som vid dessa, så att säga, privatmarknader avslutas äro jämförelsevis små, och de "nöjen", som där bjudas, kunna icke sättas i vidare hög klass.

HANTVERKET. Hantverket hörde visserligen icke till de allra viktigaste näringskällorna i det gamla Sala, men det förtjänar likväl att här något närmare omtalas. Privilegierna, mom. 17, uppräkna följande hantverkare, som borde finnas i staden, nämligen "bårdskärare[1] (barberare), guldsmeder, kopparslagare, bakare, köttmånglare, skräddare, skomakare, skinnare (garvare), sadelmakare, rörsmeder, segelmakare, målare, snidkare, swarvare, murmästare, glasmestare, tunnebindare, tegelslagare", samt förordna tillika, att dessa skulle sammansluta sig uti ett gille, "ämbetsmännens gille". Huru många och vilka slags hantverkare, som slogo sig ned i staden vid dess grundläggning och under dess första tillvaro, veta vi icke. Sannolikt blev det så, att behovet härvidlag såsom på många andra områden fick bliva det bestämmande. Om något gille kom till stånd, och, i så fall, vilken nytta det haft med sig, veta vi ej heller. Känt är däremot, att sammanslutningar ägde rum inom de olika yrkena enligt 1720 års skråordning. Dessa sammanslutningar, eller "ämbeten" som de kallades, hade till uppgift att avge yttranden över avlagda mästerprov, "utskriva gesäller" och i övrigt handlägga ärenden, som angingo resp. yrken. Inom varje ämbete fanns en ålderman, som vanligen var ordförande, men det inträffade understundom, att ordförandeskapet var uppdraget åt någon utomstående, vanligen en magistratsperson. En sådan särskilt vald ordförande, som jämväl skötte ämbetets skriftliga göromål, kallades "ämbetsherre". De yrken, som hade få medlemmar, bildade icke eget ämbete utan anslöto sig till sitt hantverks ämbete i någon grannstad. Sålunda hörde stadens guldsmeder till Arboga guldsmedsämbete.[2] Huru många ämbeten, som funnos i Sala framgår icke fullt tydligt av de gamla handlingarna. Så mycket

[1] Barberare praktiserade vanligen också fältskärsyrket.

[2] G. Upmark: Fatburen 1921.

har emellertid kunnat utrönas, att garvare, färgare, skräddare, smeder, snickare, skomakare och kopparslagare hade sina egna ämbeten här i staden. Handlingar och mobilier, som tillhört dessa ämbeten, hava i regel förkommit, men i behåll finnas: snickareämbetets protokoll, räkenskaper och övriga handlingar för åren 1747—1846 (numera i landsarkivet i Uppsala), smidesämbetets låda (hos Sala-bygdens Fornminnesförening) och sigill (i enskild ägo), spridda handlingar från sämskmakarnas och kopparslagarnas ämbeten (de förra hos Fornminnesföreningen och de senare i enskild ägo) samt carduansmakarnas låda (i enskild ägo). Nämnda sammanslutningar upphörde år 1846, då den s. k. fria näringslagstiftningen började tillämpas.

För att få idka hantverk, måste burskap förvärvas, och proceduren för dess vinnande finnes noggrant beskriven uti privilegierna, mom. 35, vartill hänvisas. Bergsrätten prövade burskapsansökningarna mycket ingående liksom fallet var med motsvarande ansökningar i fråga om handeln. Denna prövningsrätt utövades av magistraten innan bergsrätten tillkom och jämväl efter bergsrättens avskaffande. Som det flera gånger visat sig svårt avgöra, om staden vore i behov av en burskapssökande hantverkare — regel var, att man icke skulle bevilja flera burskap än nödvändigt — beslöts vid allmän bergsrätt den 13 augusti 1771, att hantverkarnas antal icke fick överstiga 51 stycken. Staden behövde nämligen, enligt Bergsrättens förmenande, högst: 1 guldsmed, 1 tenngjutare, 1 gelbgjutare, 1 gördelmakare, 1 bleckslagare, 1 målare, 1 bokbindare, 1 perukmakare, 1 knappmakare, 1 svarvare, 1 vagnmakare, 1 stolmakare, 1 buntmakare, 1 hattmakare, 1 logarvare, 1 handskmakare, 1 fruntimmersskräddare, 2 färgare, 2 glasmästare, 2 sadelmakare, 2 murare, 2 hovslagare, 2 bagare, 2 kakelugnsmakare, 2 urmakare, 3 carduansmakare, 3 sämskmakare, 3 snickare, 3 kopparslagare, 3 klensmeder samt 3 mansskräddare. Enligt vad vi kunna förstå, var ju detta en ganska bred marginal, inom vilken man fick röra sig. Burskapsansökningar förekommo mycket flitigt, och det synes som om en del hantverk varit särskilt omtyckta, framför allt garvare- och färgareyrkena. Dessa två yrken voro också de mest lönande, om vi få döma därav, att många utövare av dessa hantverk blivit förmögna män och "storpampar" i staden. Förklaringen till detta förhållande få vi naturligen söka däruti, att icke endast stadens utan även den kringliggande, till staden hänvisade landsbygdens innevånare hade mycket arbete att erbjuda garvare och färgare. En del yrken synes däremot varit föga begärliga, såsom bokbinderi, urmakeri och kakelugnsmakeri. Uti Bergsrättens protokoll förekommer det åtminstone två gånger, 4/3 1779 och 1/7 1816, då beslut fattades om att annonsera efter spekulanter på dessa yrkesgrenar. Särskilt urmakare hade uppenbarligen ett dåligt arbetsfält här i staden. Sålunda tillkännagavs

för Bergsrätten den 27 januari 1789, att man medels annons sökt hitlocka en urmakare, men förgäves. Bergsrätten beslöt med anledning härav bekantgöra, det staden komme att taga emot en sökande, även om han icke vore i tillfälle att förete förstklassiga betyg som urmakaremästare.

Mycket noga iakttogs stadgandet, att den ene hantverkaren icke i något hänseende finge gå in på den andres område. Olika grenar inom samma yrke fingo icke ens konkurrera med varandra. Exempelvis fick en sämskmakare icke förfärdiga carduansmakarearbete. Domböckerna innehålla flera fall, då dylikt intrång beivrats. Så t. ex. omtalas, att rådstuvurätten den 8 maj 1739 dömde en person, som ägde rätt att göra vadmals- och skinnkläder, till böter, därföre att han tagit sig det orådet före att sy en klädesrock. Så noga var det. Likaledes innehålla domböckerna mångfaldiga sakfällanden för bönhaseri, d. v. s. att en person, som icke var mästare, tillåtit sig förfärdiga och saluhålla något hantverksalster. Som vi förut sett, var det för övrigt förbjudet att samtidigt driva handel och hantverk.

Det uti mom. 37 av privilegierna lämnade stadgandet, att ingen fick driva hantverk på landsbygden omkring Sala, respekterades tydligen mycket ringa. År 1747 uppdrogs åt stadens riksdagsman, borgmästare Eric Ugla, att söka få de "gångande ämbetsmännen" eller "gjerningsmännen", som sockenhantverkarna kallades, att upphöra med sin trafik. Då uppdraget lämnades, medgåvo likväl stadens hantverkare, att de kringliggande socknarnas skräddare och skomakare, men ej gärna andra "gjerningsmän",[1] fortfarande finge driva sin näring under villkor likväl, att de till staden erlade stadgade "gjerningsören". På borgmästare Uglas underdåniga "Supplique" resolverade K. Maj:t den 6 april 1747, att alla de personer, som utövade hantverk i stadens grannskap på 4 mils omkrets ofördröjligen skulle flytta in i staden och söka att där vinna burskap vid äventyr att de eljest komme att allvarligen näpsas. Denna resolution hjälpte väl en kort tid, men snart var man åter inne på överträdelsernas väg.

Den friare näringslagstiftning, som under 1800-talet avlöste 1720 års skråordning, hade, som vi veta, ett välgörande inflytande på hantverket. Genom 1846 års förordning medgåvos hantverkarna, bl. a., att öppna verkstad på landsbygden och genom 1864 års förordning lämnades hantverket samma frihet, som detsamma åtnjuter i våra dagar. Verkningarna av den friare näringslagstiftningen kommo icke till synes så hastigt här i vårt samhälle, men givet är, att denna lagstiftning så småningom haft goda följder med sig även hos oss.

---

[1] Se domboken den 9 jan. 1747.

Bland stadens hantverkare har det under tidernas lopp funnits många i sina stycken skickliga män. Det kan förtjäna anföras vad Magistraten i sin rapport 1844 yttrat om hantverksskickligheten här i samhället: "Idkare af Färgeri- och Garfveriyrkena hafva här skälig utkomst, hvilket får tillräknas den kringliggande ortens belåtenhet med egna väfnader och hemgjorda skodon i förening med idkarnas vitsordade skicklighet och omsorg vid godsets behandling, men öfriga handtverkerier finna här ingen uppmuntran, fast ej kan sägas att skicklighet hos deras idkare saknas. De fylla allena ortens få behof. Brist på ståndspersoner i nejden torde häri hafva mycken del". Hantverksmästarna voro ofta kommunalt intresserade och verksamma män. Många av dem uppnådde även den alltid eftersträvade rådmansvärdigheten. Några bland de allra mest framträdande bedja vi här få presentera: garvarne Petter Westberg (död 1772), J. M. Norrman (död 1821), P. D. Norrman (död 1846, den förres son) och J. O. Holmgren (död 1851), färgarna Joh. Fornstedt (död 1844), Matts Wedin (död 1878) och O. F. Wedin (den förre son, död 1883), garvarna C. J. Lundberg (död 1868) och Aug. Lundberg (den förres son, död 1887) samt C. Östgren (död 1898), plåtslagaren B. A. Sjöberg (död 1913), fotografen C. A. Grellstrand, snickaren C. V. Johansson, garvaren A. G. Johansson, vagnmakaren J. A. Westerberg och repslagaren J. Almqvist. Westberg, Holmgren och Matts Wedin voro riksdagsmän, varförutom de flesta bland de äldre av de här uppräknade voro bekläddа med rådmansvärdighet.

Uti en i Bilaga XV intagen och efter uppgifter från Statistiska Centralbyrån sammansatt tabell kan man bilda sig en föreställning om hantverkarnas antal och huru de olika yrkena varit företrädda här i staden under senare tid.

Åkeriyrket, om det nu hör under hantverket, är ett näringsfång, som i detta sammanhang bör ihågkommas. År 1920 fanns i Sala 8 åkeriaffärer, som sysselsatte i sitt arbete ungefär 30 personer samt begagnade 20 stycken hästar och 10 stycken automobiler i allmän trafik. År 1875 fanns här i staden endast en enda åkardroska i allmän trafik.

År 1873 bildades Sala Hantverksförening, och dess syfte att på ändamålsenligt sätt ordna med hantverksförhållandena här i staden ävensom i övrigt tillvartaga de egna medlemmarnas bästa har, kan man säga, i tillfredsställande grad vunnits. Föreningen har under sin verksamhet avgivit ett flertal utlåtanden uti lagstiftningsfrågor, som berört hantverksklassen, och vid många hantverkare- och industrimöten på olika platser inom landet har föreningen varit representerad. År 1889 bildades inom föreningen en pensionskassa, vilken så småningom ökats därhän, att under senaste åren kunnat utdelas pensioner på omkring 50 kronor till 18 personer. År 1910 anslöt sig föreningen till Sveriges Hantverksorganisation.

Följande personer hava beklätt ordförandeskapet inom föreningen:

1874—1890	plåtslagaren B. A. Sjöberg,
1890—1898	garvaren C. Östgren,
1899—1912	Sjöberg ånyo,
1913—1914	snickaren C. V. Johansson,
1915—	vagnmakaren J. A. Westerberg.

INDUSTRIEN. Uti det gamla Sala — även i detta fall menas tiden före järnvägens öppnande hit — voro industriella företag av mycket obetydlig omfattning; man kan till och med säga, att dessa företag inskränkte sig till allenast ansatser. Att så varit förhållandet är endast naturligt. Industri likaväl som handel fordrar bekväma kommunikationer, och sådana kunde det gamla Sala icke bjuda på. Icke ens kalk- och tegelindustri, som av givna omständigheter höra så att säga hemma här, lyckades få något uppsving, då möjligheterna för export voro så begränsade.

Genom ett brev från K. B. i länet, vilket brev upplästes vid Bergsrättens sammanträde den 29 november 1737, anmodades stadens borgerskap att anlägga ett tobaksspinneri. Som villkor uppställdes likväl, att några utländska råvaror icke finge användas vid tillverkningen, utan endast här i landet skördad tobak. Borgerskapet beslöt svara, att det icke under sådana villkor vågade sig på företaget.

Graus' beskrivning över Västmanland utkom 1754, och vid den tiden var som bekant intresset för landets industri kraftigt utvecklat. Anföras bör därför, vad nämnda beskrivning har att förmäla om industrien här i vårt samhälle vid tiden i fråga. Ämnet avfärdas med följande ord: "Af manufacturer finnes här nu intet annat, än allenast hvad af Metall och komposition förfärdigas och gjutes hos en klockgjutare, såsom: Större och mindre klockor, Ljuskronor, Stakar, Dosor, små Metallstycken, sköna Bjällror och allehanda Metallarbeten. Här har eljest warit en Bomulls-Fabrique, hwarest tilwärkades allehanda randiga Bomulls-lärfter såsom ock släta Tyger med mera, hwilken nu är ödelagd, lika så et Bomulls- och Ylle-Spinneri, som war tämeligen i stånd kommit". Angående nämnda klockgjuteri återfinnas några korta upplysningar uti Bergsrättens protokoll. Den 12 mars 1741 ansökte klockgjutaren Isak Rockman från Falun att få slå sig ned i Sala och här uppsätta en fabrik för tillverkning av kyrkklockor och andra metallvaror. Den 30 därpå följande april bifölls ansökningen, och Rockman anlade sin fabrik strax norr om Strömsbacka på den plats intill Strå Kalkbruks nuvarande dolomitbrott, vilken än i dag kallas Klockbacken. Rockman, som blev rådman i staden 1750, skötte sin rörelse förträffligt, ty hans fabrikat voro mycket eftersökta, enligt

vad Bergsrättens protokoll antyda. Det kan omnämnas, att en av klockorna i Sala stads kyrka ävensom rådhusklockan tillverkats vid fabriken. År 1759 drog sig Rockman tillbaka från rörelsen, vilken likväl fortsattes av hans son Isak Rockman junior och hans måg rådman Lars Björkman. Någon upplysning om, när verksamheten vid fabriken upphörde, har ej vunnits, men troligen skedde detta någon gång vid slutet av 1700-talet. Fabriken omtalas nämligen icke i de Magistratens rapporter, som avgåvos från början av 1800-talet. Beträffande bomulls- och yllespinnerierna, som finnas omnämnda i Graus' beskrivning, lämna Bergsrättens protokoll den upplysningen, att dessa spinnerier drivits för "Rikets Ständers Manufactur Contoir". Således blev icke heller Sala bortglömt under de ivriga försöken att uppdriva landets fabriksverksamhet.

Den 18 april 1771 begärde bergmästaren B. Berndtsson, bergswärdien Pehr Staaff och stadssekreteraren Jacob Waldius hos Bergsrätten att inom planlagda staden få anordna en "tobaksfabrique". Bergsrätten var tillmötesgående, men om fabriken kom till stånd eller icke, därom lämna källorna ingen upplysning.

Alla Salabor känna till, att en gård på västra stranden av kanalen mellan Långforsen och Mellandammen kallas för Rödfärgsbruket (nuvarande barnhemmet Dalhem), men få torde veta anledningen till denna benämning. En av stadens handelsmän, Carl Ulrik Arpi, hade under början av 1800-talet förvärvat sig äganderätten till en del varphögar, som av Sala Gruvas förvaltning upplagts på ett område, där nu gården Dalhem ligger, och dessa varphögar skulle enligt verkställd undersökning innehålla ämnen, som lämpade sig för framställning av rödfärg. Den 9 november 1816 upplät Bergsrätten åt Arpi erforderligt utrymme för en fabriksanläggning nära varphögarna. Driften vid denna fabrik, Rödfärgsbruket, som den kallades, torde icke hava pågått länge, vilket man har rätt att sluta därav, att anläggningen i fråga icke ens finnes omtalad uti Magistratens rapporter i början av 1800-talet.

Bergshauptmannen af Forselles, som var en driftig och duktig man, gjorde även försök att få till stånd fabriksverksamhet här i staden, men icke ens han förmådde övervinna de ogynnsamma förhållandena. Vid Bergsrättens sammanträde den 24 maj 1832 erbjöd han staden 6 riksdaler banco i årligt arrende för att få begagna sig av strömdraget emellan övre och nedre Ekeby dammar, i och för anläggningen av en blyvittsfabrik. Bergsrätten beslöt att taga sig en funderare på saken, men detta beslut var icke i bergshauptmannens smak. Han meddelade nämligen genast, att, då Bergsrätten icke omedelbart antagit hans förslag, tanken på anläggningen fick förfalla, och därvid blev det. Påföljande år anlade han emellertid med vederbörligt tillstånd en

blyvitts- och ättiksfabrik i närheten av Väsby å den plats, där Strå kalkugnar nu äro uppförda. Vinsten av dessa fabrikers verksamhet blev troligen inte så synnerligen lysande, ty blyvittsfabrikationen hade upphört redan år 1844, och ättiksfabriken nedlades icke långt därefter.

Vid Bergsrättens sammanträde den 4 maj 1843 tilläts konstmästaren J. G. Schröder-Gustafsson anlägga en bresiljefabrik vid hyttan, och det märkliga med den fabriken var, att densamma under sin korta tillvaro drevs med vindmotor. I detta sammanhang få vi kanske icke förtiga, att hagel tillverkats vid gruvan under långa tider, ävensom att tegel tillverkats vid Strömsbacka tegelbruk.

Industriens ställning vid mitten av 1800-talet finnes angiven i rapporten för 1849 på följande sätt: "En mindre klädestillverkning har väl här funnits, men numera upphört. En Blyhagels- och en Bresilje-fabrik finnes. Året 1847 tillverkades vid den förra 527 Centner, för ett värde af 9,486 Rdr B:co och vid den sednare 22,300 Skålpund, i värde för 1,115 Rdr B:co, varorne af godkänd beskaffenhet. Ättika tillverkas väl ännu, men högst obetydligt, så att behofvet däraf måste fyllas från Stockholm". Som vi kunna se av det redan anförda har industrien i det gamla Sala haft obetydlig omfattning och drivits med föga framgång. Den utvidgade näringsfrihet, som tillämpades sedan mitten av 1860-talet, hade icke, så vitt man kan se, någon direkt uppryckande inverkan på stadens industri. Det var först genom järnvägens hitkomst, som en spirande företagsamhet uti industriellt hänseende började skönjas. För att åskådliggöra industriens framväxt inom vår stad meddelas några små statistiska sammanställningar, intagna uti Bilaga XV.[1] Industrien intar, som vi kunna se av de åberopade statistiska tabellerna, i närvarande tid en betydande rangplats bland stadens näringskällor; om den kan tilldelas den allra första platsen, våga vi dock ej avgöra. Det är nämligen icke så gott att bestämma de jämförelsepunkter mellan exempelvis jordbruk och industri, vilka härvidlag kunna lämna ett tillförlitligt besked.

Härefter några upplysningar om en del av stadens större industrier:[2]

S a l a K v a r n A.-B. Det hände sig 1889, att tre unga och företagsamma män i staden, köpmännen Aug. Fromell och Frans Pettersson samt redaktören Aug. Söderholm, alla livligt besjälade av den tanken, att något borde åtgöras för att få industriell verksamhet i gång inom samhället, sammanslöto sig och bragte till stånd en stor ångkvarnsanläggning. När anläggningen, som drog

[1] Obs. att färgerier och garverier överförts från hantverket till industrien.

[2] Gruvan har behandlats i annat sammanhang. Det är kanske nödigt ånyo erinra, att detta kap. skrivits 1920.

en kostnad av inemot 200,000 kronor, väl var färdig, överläts den på ett aktiebolag, och grundläggarna ingingo som stora aktieägare i bolaget. Den första styrelsen bestod av följande personer: borgmästaren O. V. Lundberg, ordförande, kamreraren W. Rosenström, disponenten E. H. Ringdahl, redaktören Aug. Söderholm och köpmannen Frans Pettersson med, bland andra, köpmannen Aug. Fromell som suppleant. Kvarnen, som sysselsatte ett trettiotal arbetare, gick under de två första åren med gott resultat, och bruttovärdet av den årliga tillverkningen lär hava uppgått till inemot 2 miljoner kronor. Bolaget, som inriktat sin huvudsakliga verksamhet på förmalning av rysk spannmål, fick inom kort dragas med stora svårigheter, och den värsta bland dessa var ryska regeringens exportförbud å spannmål 1892. Kvarnen måste nu matas med inhemsk säd, och det var icke så lätt att uppbringa tillräckliga kvantiteter sådan; kvarnen var avsedd att förmala omkring 300 säckar om dagen. Lägg så därtill, att priset på den inhemska spannmålen sprungit kraftigt i höjden just genom nämnda exportförbud, så är det icke svårt förstå, att bolaget råkade i trångmål. Det dröjde icke heller längre än till 1894, förrän bolaget måste träda i konkurs. För ett par större aktieägare, vilka under ljusa förhoppningar satt in hela sin förmögenhet i företaget, blev fallissementet ett svårt slag. Huset, som inrymde kvarnen, har omändrats till bostäder och är för oss alla bekant under benämningen Sveahuset.

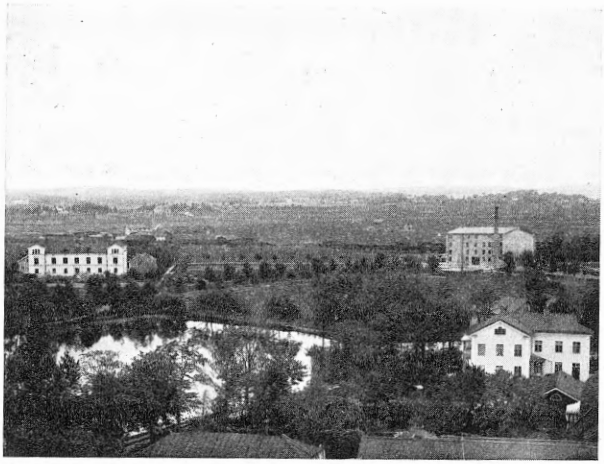

Ångkvarnen (nuv. Sveahuset) t. h. i bakgrunden.

Sala Ångsåg och Mekaniska Snickerifabrik. Sala stad ligger på gränsen till en stor skogsbygd, och det är därför naturligt, att här i staden uppstått en del företag, som varit inriktade på träförädling. Det förnämsta av dessa företag har varit ovan rubricerade anläggning. År 1884 anlade kamrer Fredrik Sundberg en mindre ångsåg å en tomt norr om och intill Sala järnvägsstation. Tre år därefter övertogs och utvidgades sågen av godsägaren G. Alinder å Josefsdal. Något av de sista åren på 1880-talet förvärvades anläggningen av trävaruhandlanden H. Hagelin, som utvidgade före-

taget med en snickerifabrik. Under alla dessa tre innehavare hade det icke blivit någon riktig fart uti affärerna. Annorlunda blev förhållandet, då sågen och fabriken i början på 1890-talet inköptes av fabrikören Jöns Åkerman, en skicklig fackman på byggnadssnickeriets område. Åkerman höll mycket strängt på den principen, att icke annat än förstklassig vara fick släppas ut. För att genomföra denna princip måste endast förstklassigt och således dyrbart virke begagnas. En given följd härav blev höga pris på de framställda produkterna. I början var det nog litet svårt att under dessa förutsättningar förvärva kunder, men Åkerman höll envist fast vid sin princip — och lyckades. Hans snickerier blevo, trots det höga priset, så eftersökta, synnerligast bland Stockholms byggmästare, att han slutligen icke hann med att effektuera alla order. Fabriken nedbrann 1917 och blev icke återuppbyggd; Åkerman drog sig nämligen tillbaka från affärerna. Han dog 1920. Sågverksrörelsen, som under Åkermans tid huvudsakligen drivits för snickerifabrikens räkning, övertogs av grosshandelsfirman Lindström & Johansson och är ännu i gång. Bruttovärdet av den årliga tillverkningen vid fabriken under åren närmast före branden anses hava uppgått till minst 300,000 kronor. Arbetarnas antal var i genomsnitt 30 stycken. Bruttovärdet av tillverkningen endast vid sågen torde under senare år kunna uppskattas till ungefär 250,000 kronor. Arbetarnas antal vid sågen ungefär 20 stycken.

Sala Tegelbruks A.-B. Tegelindustrien har naturliga förutsättningar för att bli lönande i Sala; å stadens område finnes nämligen på flera ställen god tegellera. Tegel har också slagits här i staden sedan urminnes tider, bland annat vid Strömsbacka. Någon tegelfabrikation i större skala kom emellertid icke till stånd här i staden, förr än järnväg öppnats hit, och möjlighet därigenom beretts att försälja teglet på avlägsna orter. Bergswärdien, sedermera professorn J. Wiborgh och baningenjören O. Wickman anlade 1882 ett tegelbruk omedelbart intill Sala järnvägsstation, och lämplig lera fanns att tillgå i brukets närhet. Anläggningen var från början rätt så blygsam, men, i den mån teglet blev eftersökt, vidtogos utvidgningar, och i närvarande tid är Sala Tegelbruk en verkligt storartad anläggning, åtminstone efter våra förhållanden. Taktegel, som framställes vid bruket, har blivit särskilt omtyckt och är nu en av brukets förnämsta artiklar. Redan 1883 överlåts bruket till ett aktiebolag, och som brukets verkställande direktör under åren 1893—1920 har tjänstgjort disponenten E. L. Camitz. Förtjänsten av att bruket vunnit sin storartade utveckling torde nog till stor del få tillskrivas denne energiske och driftige man. Det får emellertid icke heller förglömmas, att bruket allt ifrån starten haft och fortfarande har att lita till en skicklig arbetsledare, tegelmästaren O. Bleckert. Disponenten Camitz, som efter hand

förvärvat sig bolagets flesta aktier, dog 1920, och verkställande direktörsskapet övertogs efter honom av hans son, löjtnanten Curt Camitz. Till belysning av affärens storlek kan nämnas, att i runt tal 3½ mill. tegel av olika slag framställas om året, och att under sommarmånaderna ungefär 100 arbetare äro sysselsatta för brukets drift. Värdet av årstillverkningen kan uppskattas till 300,000 kronor.

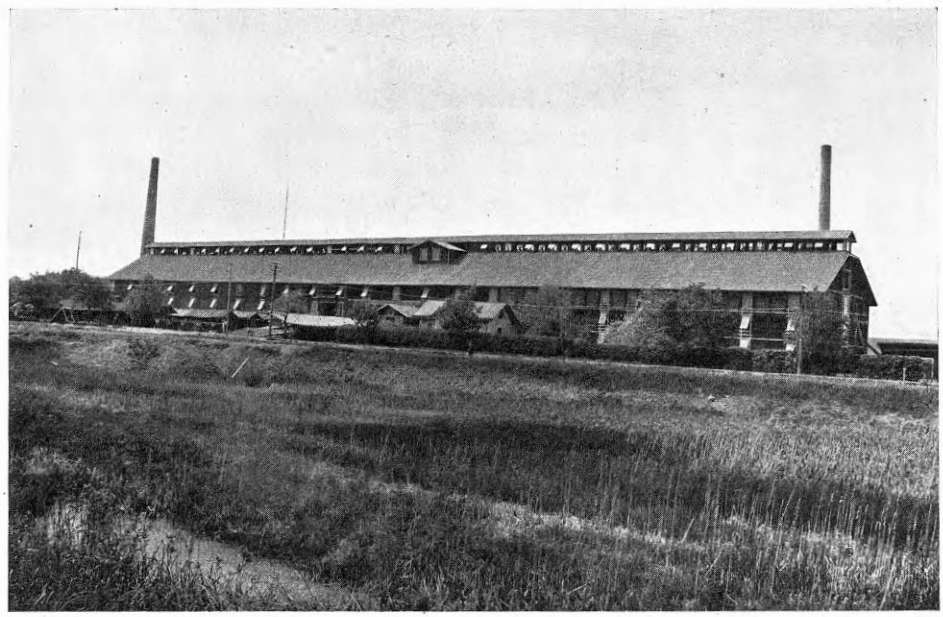

Sala Tegelbruk.

Sala Maskinfabriks A.-B. År 1889 bildade borgmästaren O. V. Lundberg, ingenjören W. Heberle, järnhandlaren C. J. A. Löfgren och ingenjören G. Bergström Sala Maskinfabriks A.-B. Syftet var att, efter anläggning av en mekanisk verkstad, framställa maskiner, som kunde vinna avsättning i staden och den omkringliggande landsbygden. Verkställande direktör blev ingenjören Bergström. Verkstaden, i likhet med flera andra av stadens industrier förlagd i närheten av järnvägsstationen, var snart i gång. Någon riktig fart i rörrelsen ville det emellertid icke bli. Affärerna gingo visserligen icke med förlust, men någon nämnvärd vinst blev det ej heller. År 1896 nedbrann verkstaden, och den tanken var nu icke främmande för aktieägarna att nedlägga driften. Så blev lyckligtvis icke förhållandet. Maskiningenjören O. W. Dahlgren, Landskrona, hitkallades av borgmästare Lundberg för att, efter

undersökning av de genom branden uppkomna förhållandena, yttra sig över möjligheten av verkstadens restaurering och rörelsens återupptagande. Efter denna undersökning beslöt sig ingenjör Dahlgren för att övertaga en stor del av bolagets aktier och slå sig ned här i samhället som verkstadens ledare. Sedan fabriken restaurerats och utvidgats, vidtog driften ånyo, och under ingenjör Dahlgrens lugna, energiska och skickliga ledning har verkstaden år efter år gått framåt, och är för det närvarande i fråga om ekonomi och de framställda produkternas kvalitet ett mycket gediget företag. Särskilt bör framhållas det goda förhållande, i vilket ingenjör Dahlgren ständigt stått till sina arbetare, något som väl förtjänar ett omnämnande, då som bekant arbetsstrider i senare tid höra till det alldagliga, enkannerligen inom verkstadsindustrien. Det ursprungliga syftet, att verksamheten skulle inrikta sig på tillverkning för lokala behov, har icke fullföljts. Fabriken tillverkar nu allehanda maskiner, som vunnit avsättning på vitt skilda platser både inom och utom landet; vi kunna nämna krossmaskiner, betonblandare, gruvspel, hissar m. m. Arbetarnas antal uppgår till omkring 60 och bruttovärdet av tillverkningen uppgick exempelvis år 1919 till 479,000 kronor.[1]

A.-B. Strå Kalkbruk. På Sala stads område finnas mäktiga kalkberg, och sedan långt tillbaka i tiden har kalkbrytning förekommit här. Som kalken i forna tider utnyttjades huvudsakligen endast för murningsändamål, och då exportmöjligheterna av förut antydda skäl voro mycket begränsade, är det givet, att brytningen icke kunde företagas i någon större omfattning. Det fanns icke heller ordentliga kalkugnar, utan verkställdes bränningen på det primitiva sättet, att kalkstenen lades över brasor, som anordnades invid brytningsstället. Någon gång under 1800-talet, antagligen i mitten av århundradet, började emellertid förvaltningen vid Sala gruva bränna kalk i ugnar. Bränningen avsåg likväl fortfarande endast att tillfredsställa lokala behov. Sedan järnväg kommit hit, och en större kalkugn ej lång tid därefter uppförts vid Nybygget, tog kalkexporten från Sala sin egentliga början. Ett stort och modernt anlagt kalkbruk, nämligen Strå kalkbruk, finnes strax norr om staden invid den gamla kungsgården Väsby. Tillkomsten av denna anläggning är så pass märklig, att ett omnämnande härav kan hava fog för sig. Löjtnanten Carl Frunck inköpte 1896 den bergsmanstomt, som ligger på norra sidan av landsvägen Sala—Avesta mitt emot Väsby gård. Å denna tomt uppförde han sin bostad. Under sprängningsarbetena för grunden till boningshuset, nuvarande disponentbyggnaden vid Strå, upptäckte Frunck, att

[1] Ingenjör Dahlgren dog 1921 och, som rörelsen vid verkstaden i senare tid i stort sett legat nere, har ny ledare för densamma ej antagits.

berget bestod av särdeles fin kalksten. Detta föranledde honom att göra undersökningar uti det strax bredvid liggande, men till gården Strömsbacka hörande bergmassiv, som kallas Ebba Brahes Backe. Undersökningen gav till resultat, att "backen" innehöll icke allenast rik kalksten utan även förstklassig dolomit. Frunck förvärvade först nyttjanderätten till "backen" i fråga och sedermera år 1898 äganderätten till hela gården Strömsbacka. Frunck bör-

Strå Kalkbruk.

jade sin kalkaffär i mycket blygsamma former; någon kalkugn förmådde han icke i förstone uppföra, utan fick nöja sig med försäljning av råsten. Endast med ett par personers hjälp skedde brytningen, och transporten av stenen till Sala järnvägsstation försiggick medelst ett par gödselkärror. Omsättningen ökades emellertid år från år, och i proportion härtill måste arbetarnas antal och transportmedlen ökas. Den första kalkugnen byggdes 1903. I mån av behov ha nya ugnar måst uppföras, så att deras antal för närvarande uppgår till 5, därav 2, byggda 1912 och 1916, äro anordnade efter de modernaste principer. Rätteligen är ugnarnas antal 7, sedan bolaget förvärvat ett närliggande mindre kalkbruk, Aktiebolaget Kalkbacken, med dess två ugnar. År 1901 byggdes eget järnvägsspår in till Sala järnvägsstation, något som varit till ofantlig lättnad i transporthänseende. Det är ej svårt att förstå den

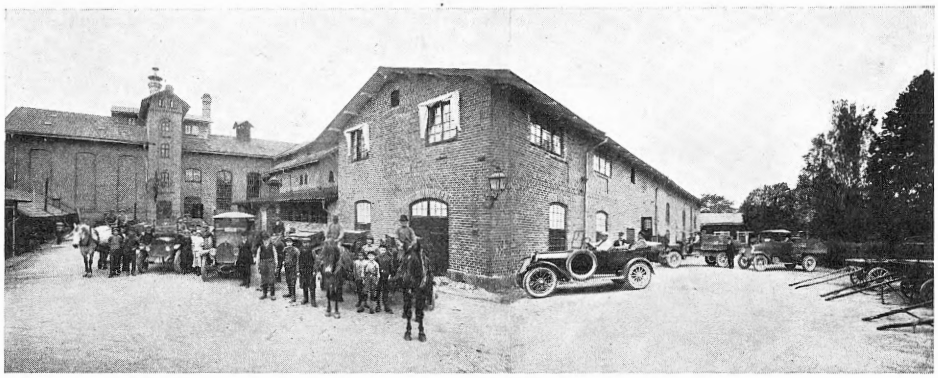

Sala Ångbryggeri, anlagt 1874 (nuv. disp. F. Hammar).

stora betydelsen av förenkling beträffande transporterna, då fråga är om en så pass tung vara som kalk och kalksten. All pumpning och uppfodring verkställes med maskiner, drivna dels av dieselmotorer, dels med elektrisk kraft. Affären ombildades år 1906 till aktiebolag med Frunck som verkställande direktör och ledande kraft. Genom tillkomsten av större rörelsekapital har möjlighet beretts att vidtaga en hel del moderniseringar och utvidgningar. För att giva en föreställning om affärens omfattning kan exempelvis anföras, att år 1920 170 arbetare voro anställda uti bolagets tjänst, att 150 decauvillevagnar och 2 egna lokomotiv voro i jämn verksamhet å bolagets spår, att inemot 4,000 järnvägsvagnar kalk och kalksten utsändes till olika, ibland rätt avlägsna orter, att bolagets anläggningar voro taxerade för 310,000 kronor och brandförsäkrade för 1 mill. kronor samt att bruttointäkten av bolagets verksamhet uppgick till 1,800,000 kronor. Disponenten Carl Frunck, som trots mycket små pekuniära resurser startat samt genom sin energi och duglighet förmått driva fram denna omfattande industri, förtjänar förvisso ett vackert erkännande. Efter Carl Fruncks frånfälle 1916 har affären skötts av hans son, disponenten Sixten Frunck, och kan om honom kort och gott sägas, att han visat sig som en värdig son till en dugande far.

BANKERNA. Sala stads Sparbank. Redan så tidigt som 1831 fick Sala egen sparbank; dess första reglemente är nämligen fastställt den 4 september nämnda år. Det var under synnerligen små förhållanden, banken började sin verksamhet. Sparbankens egen fond belöpte sig efter första året till 385 Rdr 18 sk. 10 rst banco. I banken insattes samma år 2,825 Rdr 13 sk. banco av 92 insättare. De medel, som ej genast kunde utlånas, insattes under en lång följd av år uti Sala Bergslags kassa. Så småningom öka-

des såväl bankens egen fond som även insättarnas antal och tillgodohavanden. De små och fattiga förhållandena här i staden verkade emellertid, att Sala Sparbanks utveckling icke kunde få någon riktig fart. Härtill bidrog även den omständigheten, att bankens ledning icke följde med sin tid. Att hålla banken tillgänglig endast två timmar varje lördagseftermiddag, kunde ju möjligen låta försvara sig under dess första tillvaro, men att bibehålla en sådan expeditionstid ända fram till 1870-talet får man anse mindre affärsmässigt. Den på så många områden verksamme civilingenjören Johannes Holmgren, som inträdde i sparbankens styrelse 1870, åstadkom en del omläggningar i bankens skötsel, och följderna härav uteblevo icke, ty banken gick härefter mycket raskt framåt, så att den i närvarande tid får anses vara en storbank bland sparbanker. Holmgren har emellertid icke ensam äran härav. År 1872 blev kronolänsmannen Axel Rydin bankens kamrer, i vilken befattning han kvarstod till 1909, då han vid fyllda 80 år beviljades begärt avsked. Det stora, sällsynt oegennyttiga och mycket dugande arbete, han nedlagt i bankens tjänst kan icke skattas nog högt, då man söker förklara den starka ställning banken i närvarande tid intager. För att belysa den raska utvecklingen anföres här, att insättarnas behållning, som 1870 uppgick till i runt tal 100,000 kronor, år 1900 stigit till 2,500,000 kronor samt år 1920 till 13 milj. kronor. Banken, som under många år haft sin lokal i rådhuset, uppförde eget hus vid stora torget under åren 1900—1902. Detta hus, som är ritat av arkitekten Erik Lallerstedt, och dragit en kostnad av 375,000 kronor, är stadens största privatbyggnad.

Sala stads sparbanks hus.

Uplands Enskilda Bank. Uti Magistratens rapport för åren 1856—60 klagas över, att "icke någon bankafdelning kommit ortens näringar och rörelse till godo". Klagomålen, som naturligtvis avsågo bristen på en s. k. affärsbank, voro visserligen befogade, men, då staden hade obetydlig handel och nära nog ingen industri, om vi nu undantaga gruvan, får man knap-

past undra över, att de då för tiden förefintliga affärsbankerna drogo sig för att här öppna avdelningskontor. Uplands Enskilda Bank vågade sig emellertid på företaget 1866, trots det att utsikterna för något större utbyte av rörelsen icke kunde vara att förvänta. Efter några års verksamhet eller närmare bestämt 1869, tillskyndades Salakontoret en avsevärd förlust genom den stora affärskrasch, som då inträffade i staden (se ovan). Förlusten, 15,300 kronor, låter ju icke vidare imponerande, men var likväl för den tiden ett avsevärt belopp. Styrelsen för kontoret hade vissa svårigheter att värja sig mot anklagelse för godtrogenhet. Avdelningskontoret har sedermera förskonats från nämnvärdare förluster, tack vare en försiktig ledning. År 1900 hade kontoret en omslutning av 2,300,000 kronor, och år 1920 uppgick den till 5 milj. kronor. Bland personer, som ägnat långvarig tjänst åt Uplandsbankens Salakontor kan nämnas borgmästaren O. V. Lundberg, som var jourhavande direktör från 1876 till sin död 1917 och kamreraren Wilhelm Rosenström, som skötte expeditionen allt ifrån kontorets öppnande 1866 till år 1898.

A.-B. Mälareprovinsernas Bank. Redan 1862 öppnade denna bank ett litet inlåningskontor här i staden, och, då detta kontor icke medgivits rätt att befatta sig med någon utlåningsrörelse, undgick banken förluster på den stora affärskraschen här i Sala 1869. I början på 1870-talet utvidgades kontorets verksamhet till fullständig bankrörelse, och utan några störande inflytelser har kontoret år efter år växt ut till sin nuvarande ställning. Under åren 1872—1903 fungerade sparbankskamrerare Axel Rydin som kontorets verkställande direktör, och förtjänar han i denna sin egenskap samma erkännande ord, som ägnats honom för skötseln av sparbanken. Kontorets omslutning: år 1900: 2,250,000 kronor samt år 1920: 6,750,000 kronor. År 1915 lät banken å en tomt invid torget uppföra eget hus för kontorets verksamhet.

A.-B. Svenska Handelsbanken. En liten affärsbank, Gefle Handelsbank, öppnade avdelningskontor här i staden 1908. Denna bank uppgick 1910 uti Gefleborgs Handelsbank, vilken 1914 inköptes av Norrlandsbanken. År 1917 förenades Norrlandsbanken med Stockholms Handelsbank, vilken år 1919 ändrade sitt namn till Svenska Handelsbanken. Dessa hastiga namnändringar hava icke, så vitt man kan se, haft någon menlig inverkan på kontorets verksamhet, vilket kanske vinner sin förklaring uti det förhållandet, att kontoret vid varje namnändring kommit i starkare och starkare händer. Kontorets omslutning: år 1914: 1,600,000 kronor samt år 1920: 8,400,000 kronor. Banken har inköpt ett hus vid torget, där avdelningskontoret är inrymt.

År 1918 fick Sala två nya sparbanker, nämligen avdelningskontor av Västmanlands Läns Sparbank och Allmänna Sparbanken. Insättarnas tillgodohavanden 1920 uti den förstnämnda: 1,900,000 kronor och uti den senare

225,000 kronor. Slutligen öppnade Svenska Lantmännens Bank avdelningskontor i staden år 1919, och var dess omslutning 1920 847,000 kronor.

Här ovan omtalades, att magistraten i slutet av 1850-talet klagat över brist på banker här i samhället, men skulle någon i våra dagar klaga över bankbrist här i staden, ja, då finge man stämpla den personen såsom oförnöjsam.

PRESSEN. Stadens tidningar, vilka utan allt tvivel äro att betrakta som affärsföretag, torde även böra medtagas här.

Sala tidning, stadens äldsta, började utkomma 1860 och ägde bestånd till juni månad 1881. Den utkom en gång i veckan i fyrsidigt, trespaltigt folioformat med en tryckyta av 35×21 centimeter, således icke stort större till formatet än vår bekanta skämttidning Söndags-Nisse. Redaktörer voro, efter varandra, G. A. Lindgren, D. F. Aminoff, C. V. O. Ringström, C. E. Eriksson och O. H. Gullbrand.

Sala Allehanda startades i december 1879 av boktryckaren Constantin Lindgren och dess redaktörer hava varit: 1879—1901 Julius Ågren, 1901—1922 Per Aug. Söderholm samt från 1922 Ernst Leonardh. Tidningen, som under lång tid, så att säga, höll sig på vänsterns högerflygel, har i senare tid avgjort ställt sig i högerns led. Från 1884 och fram mot vår tid har tidningen haft förmånen att få bidrag av den framstående folkhögskolemannen Teodor Holmberg på Tärna och hans maka, den högt bildade och för alla kulturella strävanden varmt intresserade författarinnan fru Cecilia Bååth-Holmberg. Under den stora skytteentusiasten Söderholms redaktörstid är det självfallet, att tidningen jämväl hade sin uppmärksamhet inriktad på allt, som rörde skyttesaken.

Tidningen har ägts 1879—1884 av boktryckaren Constantin Lindgren, 1884—1904 av firman Ågren & Holmbergs boktryckeri samt från sistnämnda år av Ågren & Holmbergs boktryckeriaktiebolag samt tryckts å dessa sina ägares officiner. Tryckeri-, sätteri-, kontors- och redaktionslokalerna äro sedan 1920 inrymda uti en av firman Ågren & Holmbergs boktryckeri uppförd och sedermera av nämnda bolag övertagen byggnad i stadens järnvägskvarter. Intill 1901 utkom tidningen två gånger men därefter tre gånger i veckan. Formatet, som till en början var fyrspaltigt folio med en tryckyta av 47,8×35 centimeter, har upprepade gånger utökats. I närvarande tid utges tidningen i två olika format, ett 8-spaltigt, tr.-yta 73½×108 cm. samt ett 9-spaltigt, tr.-yta 73½×121 cm. Uti bolagets tryckeri, som jämväl trycker Avesta Tidning, finnas två sättmaskiner, fyra maskinpressar (1 snällpress, 1 dubbelpress samt 2 digelpressar) med nödiga iläggningsap-

parater och falsmaskiner. Maskinerna drivas med elektrisk kraft. Tidningen tryckes f. n. (1920) i 6,500 ex. Prenumeranternas antal 6,000 (avrundade tal). Bolagets aktiekapital: 100,000 kronor och tillverkningsvärde år 1920: 208,000 kronor. Bolagets verkställande direktör är rådman Emil Ekbom.

Östra Westmanland grundades 1888 för att företräda protektionistiska och i övrigt konservativa intressen. Sala Allehanda ansågs nämligen på den tiden rent av som en rabulisttidning. Östra Westmanland ägdes av ett bolag. Under sin 18-åriga tillvaro förmådde den aldrig vinna någon kraftigare tillväxt, trots det att redigeringen genomsnittligen sett var god. Redaktörer voro: T. Wiström, C. E. Westin, N. Lynell, O. Gullicsson samt A. E. Stenström. Innan tidningen på hösten 1906 nedlades, ägdes den under någon tid av dåvarande ägaren av Westmanlands Allehanda, redaktör C. Roos.

Sala-Posten, Sala stads och Salabygdens frisinnade tidning, räknar sina dagar från december månad 1906, då dess första nummer utkom. Tidningen grundades av på den tiden i Sala bosatte fotografen E. L:son Finn, en både konstnärligt och publicistiskt intresserad man. Finn inköpte för det nya företagets räkning den då avsomnade högertidningen Östra Westmanlands tryckeri, vilket kompletterades och utvidgades. Tryckeriet jämte den nystartade tidningens redaktion och expedition inflyttades på hösten 1907 uti Finns gård i Järnvägskvarteret. År 1911 försålde Finn tidningen med fastighet och tryckeri till redaktör O. G. Karlsson. År 1915 överlät Karlsson hela företaget å ett bolag, Sala-Postens Boktryckeriaktiebolag, i vilket Karlsson ingick som huvudintressent och verkställande direktör. Bolagets aktiekapital är 33,200 kronor. Den 28 september 1918 härjades tidningsbolagets fastighet av en eldsvåda, som ödelade hela tryckeriet. I de något så när skonade redaktions- och kontorslokalerna inmonterades ett i hast anskaffat provisoriskt tryckeri och samtidigt vidtogos förberedelser för det brandhärjade husets iordningställande. På sommaren 1919, samtidigt med den då inträffade typografstrejken, stodo de nya tryckerilokalerna färdiga för inflyttning, och det tryckeri, som nu installerades, var, lika väl som den nya byggnaden, betydligt större än det genom branden förstörda. I fråga om maskinell utrustning innehåller detta nya tryckeri fem maskinpressar, därav tre snällpressar, jämte iläggningsmaskiner och falsmaskiner, tre sättmaskiner samt på bokbinderiet fals-, stans-, skär- och häftmaskiner m. m. Tidningen, som utkommer tre gånger i veckan, tryckes i ungefär samma format som Sala Allehanda. Redaktörer hava varit: 1906—1911 Carl (Ericsson) Mangård samt efter sistnämnda år O. G. Karlsson. Hela tillverkningsvärdet, som 1910 uppgick till omkring 20,000 kronor, hade 1920 stigit till cirka 220,000 kronor.

REPRESENTANTER FÖR OLIKA GRENAR AV NÄRINGSLIVET [1]

A. RYDIN
Bankdirektör

A. J. SVEDBERG
Byggmästare

O. G. KARLSSON
Redaktör

W. HEBERLE
Ingenjör

C. FRUNCK
Disponent

J. ÅKERMAN
Disponent

F. HAMMAR
Disponent

S. FRUNCK
Disponent

CURT CAMITZ
Disponent

[1] Sådana representanter återfinnas jämväl uti porträttgrupperna gruvans ämbets- och tjänstemän samt Stadsfullmäktige.

E. BERGSTRÖM
Kassör

FR. ALIN
Handlande

G. W. SÖDERSTEDT
Handlande

M. STRANDMAN
Kamrer

C. G. LIND
Barberare
(Stadens sista fältskär)

J. A. HEDMAN
Bokbindare

J. SKRÖDER
Smed

K. F. MOLIN
Skomakare

C. H. LUNDGREN
Kakelugnsmakare

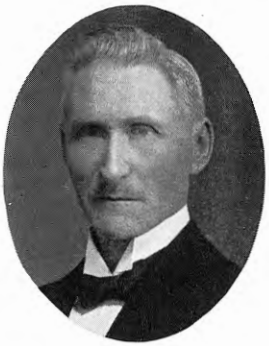

G. F. BENANDER
Skräddare

M. G. BERGHOLM
Målare

G. SJÖBERG
Plåtslagare

H. WESTLING
Fotograf

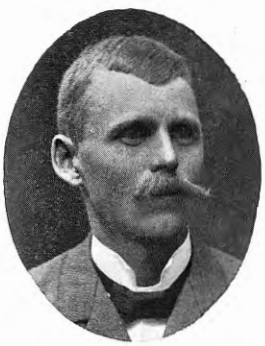

G. A. HOLM
Murare

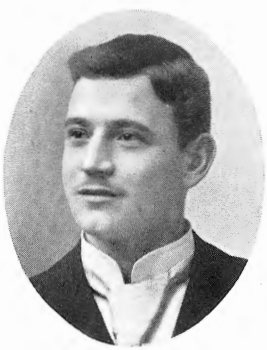

J. E. LANDÉN
Svarvare

MÄRKLIGARE HÄNDELSER

FÖRNÄMT FRÄMMANDE. Då pesten bröt ut i Stockholm år 1710, sökte sig en mängd huvudstadsbor ut i landsorten. Hovet, som även flydde huvudstaden, hade beslutat taga sin tillflykt till Sala. Detta var givetvis ägnat att smickra Salaborna, och de efterkommo också till en början med stor beskäftighet alla de föreskrifter, som lämnades i anledning av det förestående, förnäma besöket. Emellertid dröjde det icke lång tid, förrän man började misstänka, att besöket skulle bliva rätt så besvärligt, och en allmän besvikelse gjorde sig gällande inom samhället, då underrättelse kom, att stadsborna icke hade att påräkna någon ersättning för inkvarteringarna. Bland de föreskrifter, som lämnades, vilja vi omnämna, att endast husägare fingo bo kvar i staden, och fingo således alla hyresgäster, vilken uppgift de än hade inom samhället, packa in sina tillhörigheter och begiva sig utom staden. Dessutom bestämdes, att ingen, av vad stånd och villkor han än månde vara, finge komma in i staden. Detta sistnämnda påbud hade givetvis till ändamål att hindra farsotens hitförande. Gårdsägarna ålades strängeligen att snygga upp sina hus, och anspråken i den vägen voro till och med så stora, att husägarna måste skicka ett bud — rådman Gråberg — till Västerås för att uppköpa två kistor fönsterglas, som skulle insättas i de hus, som beboddes av de allra förnämsta funktionärerna i hovstaten. Magistraten hade ständigt sammanträden för att mottaga och utföra nya order från överheten, och för att tillse, att de redan utfärdade befallningarna blivit på behörigt sätt åtlydda. Det blev liv och rörelse överallt i det eljest så stillsamma samhället, och staden i sin helhet fick en smula högtidsprägel över sig.

Den 25 september 1710 anlände hovet till Sala. Änkedrottningen Hedvig Eleonora, prinsessan Ulrika Eleonora och hertig Karl Fredrik jämte den allra närmaste uppvaktningen, däribland den bekante läkaren, livmedikus Urban Hjärne, togo in på Wäsby Kungsgård, under det att uppvaktningen i övrigt utplacerades i staden. Att denna inkvartering skulle möta en del svårigheter är uppenbart; man behöver endast erinra sig, att de hitflyttade uppgingo till över 200 personer, och att boställena i det gamla Sala voro både små och obekväma. När hovet med uppvaktning något så när kommit i ordning uti sina tillfälliga bostäder, började vederbörande göra anstalter för att vistelsen här icke skulle bliva alltför obehaglig, men, trots alla ansträngningar i den

vägen, hade såväl de kungliga som deras följeslagare, enligt samstämmiga upplysningar, mycket ledsamt under sitt uppehåll här. Detta är ju icke heller så förvånansvärt. Tillfällen till förströelser funnos knappast i huvudstaden vid denna tid. Allas sinnen voro för övrigt nedtryckta genom pestens ohyggliga härjningar och genom de olyckor, som drabbat den svenska hären i Ryssland. Något som icke heller var ägnat att höja stämningen var svårigheten att förskaffa lämpliga födoämnen till hovet med uppvaktning, och svårigheten härutinnan var givetvis så mycket större, då året 1709 varit s. k. svagår. Än ytterligare ökades vantrevnaden, då pesten gjorde några påhälsningar här i staden, men sjukdomen fick dock här icke något riktigt fotfäste, tack vare Livmedicus Hjärnes förebyggande åtgärder och välbetänkta anordningar.

En mängd hygieniska bestämmelser utfärdades, men stadsbefolkningen mottog dessa med tämligen stor likgiltighet, och de gjorde till och med i vissa fall motstånd mot deras genomförande. Svinen, som hade gamla privilegier på att vandra fritt omkring i staden, tåldes mycket illa av hovförnämiteterna. Påbud utfärdades, att svinen antingen skulle hållas inomhus eller också nedslaktas, ett påbud, som i stadsbefolkningens allmänna medvetande uppenbarligen uppfattades såsom alltför revolutionerande; de kungliga och deras uppvaktning till trots fingo nämligen svinen fortfarande promenera omkring på stadens gator.

För de kungligas säkerhet måste borgerskapet natt och dag i tur och ordning postera vid Väsby, fyra man åt gången, och staden avspärrades mycket noga från den yttre världen. Ryttare posterade vid alla tullar för att förhindra varje försök att komma in i staden. Avspärrningen synes också hava varit ganska effektiv. Som exempel härpå kan nämnas, att en överste Cronstjärna, som hitkommit i något viktigt ärende till hovet men varit obekant för det utposterade vaktmanskapet, icke lyckades genast komma in i staden utan måste tillbringa en hel natt därutanför.

Först i maj månad 1711 lämnade hovet Sala, och av förefintliga handlingar från tiden ifråga får man det intrycket, att Salaborna voro rätt så belåtna, då främlingarna drogo bort. De fingo nu andas ut efter allt tvång och alla besvärligheter och kunde nu återgå till sina gamla och enkla vanor.

DEN STORA BRANDEN 1736. Den 10 aug. 1736 är Sala stads värsta olycksdag, i det att staden då nedbrann nära nog helt och hållet. De protokoll, som fördes inför Rådstufvurätten vid förhören om brandens uppkomst, finnas ännu i behåll men lämna icke något besked om brandorsaken. Det första av dessa protokoll lyder ordagrannt sålunda:

"Anno 1736 den 21 augusti, på Sahla Rådhus, närwarande Borgmästaren Herr Carl Hind, Esberg, Rådmännen Nils Arehn, Joh. Ekström, Nils Reuterhusen, Johan Urlander, Clas Dames och Anders Ekholm.

Såsom här uti Staden, natten emellan d. 9 och 10 i denne månad, kl: 11 wid pas, en häfftig och grufwelig wådeld upkomit, bredewid Bokhållaren Hornemans, ock Bergsmannen Johan Israelssons Gårdar, i norra qwarteret, hwarigenom, nästan hela staden, med kyrkia ock alla publiqe hus i Ask(a) lagd blifuit, undantagandes någon dehl af Västra och Södra qwarteren; Altså har Magistraten, funnit nödigt att anställa behörig undersökning angående huru på hwad sätt sama bedröfwelige wådeld, i begynnelsen, är worden antänd; Hwarföre nu Först ofwanbem.te Bergsman Johan Israelsson, med dess hustru Karin Danielsdotter, härom förhördes; hwilka berättade, att sedan de, förenämde Natt, emellan d. 9 och 10 sidst. Aug. lagt sig, klockan 10, ock någon stund sufwit, Så har folck häftigt bultat, på deras port, ut åt gatan, ock, när hustru Karin komit ut, har hon sedt, huruledes det brunnit in uti Bokhållar Hornemans Wangslider, som warit, tätt intill Johan Israelssons portlider; då ock hustru Karin wäckt up Bokhål. Horneman genom ett starckt ropande, samt sedan, med sitt folck, sprungit till Åhn, efter Watten, ock slagit på elden, i Wangslidret, då Bokh. Horneman kommit ut, ock öpnadt Portarne för samma Wangslider, så skall, elden flugit, på gårdarne, som warit belägne, å andra sidan, om gatan, samt äfwen fastnadt, uti Johan Israelssons gård; nekandes således både Johan Israelsson och des hustru, i det högsta, att de på något sätt warit till denna wådeld skuld och orsak: Ty änskiönt, hustrun skall bakadt några Skållkakor, dagen förut; så skall likwäl; sama bakning, warit sluten kl. 6 om aftonen; så att elden säkert kl. 7 däreffter, skall warit aldeles utsläkt. Hustru Karin sade, det hon wäl hördt ett ryckte, här i staden, såsom skulle hon, satt ungsopan emot merber. de Wangslider, men hon bedyrade, wid Gud och sin salighet, det hon sådan wårdslöshet icke begådt, utan skall hon, aldeles utsläckt denna ungsopa, ock satt den sama, sedan, bredewid des fönster, åt Stugan, in på gården. Johan Israelsson, ock des hustru tillfrågades, om de hade sig kunnigt, att Bokh. Horneman, el.r des folck, afftonen förän elden upkomit, warit, uti Wangslidret, Swarande, det de hade sig sådant på intet sätt bekandt.

Protocollet uplästes ock widkändes. Hvareffter resolverades det skall Bokhållaren ock Rådmannen wälb.de Johan Horneman upkallas, ock öfwer detta wähl, förhöras, då Rätten sedermera med ransakningen härutinnan, will fortfara".

De uti protokollet omförmälda gårdarna, där elden börjat, Hornemans och Israelssons, lågo sannolikt emellan de nuvarande Borgmästare- och Bergmästaregatorna å tomterna n:ris 202 och 205 i stadens norra kvarter (änkefru Ahlgrens tomter i närvarande tid). Under förhören framkom, bland annat, att väktarna i rådhustornet (vårdväktarna) gjort sig skyldiga till försummelse; ett vittne kunde nämligen taga på sin ed, att någon brandsignal från rådhustornet icke avhörts förr än ungefär en halv timme efter eldens utbrott. De blevo med anledning härav tagna i förhör inför Rådstufvurätten, och deras försök att fritaga sig från allt ansvar för det inträffade, förefalla icke särdeles övertygande. Den ene av dem, Lars Isaksson, bedyrade "det han på intet

sätt slumradt eller sufwit, utan sin Syssla med trohet förrättadt, sägandes likwäl, att elden torde setat länge in uti lidret för än han, kunnat blifwa den warse, hälst som han ock stådt och sedt, ut åt Wästra qwarteret och omöjligen kunnat föreställa sig, att just elden då skulle komma lös, i det Norra". Bokhållaren Horneman upplyste under ett av förhören, att enligt gängse rykte i staden hustru Brita Johansdotter, ägare av gården näst intill Israelssons, strax före branden skulle hava yttrat, att hon komme att sätta eld på sitt hem; yttrandet skulle hava föranletts därav, att hon varit uppbragt över en förestående exekutiv försäljning av hennes egendom. Hustru Johansdotter, som med anledning härav inkallades till förhör vid Rådstufvurätten, överbevisades visserligen om, att hon i sin språksamhet framkommit med en del otrevliga hotelser, men tydligen hade hon icke låtit dessa hotelser komma till någon verkställighet.

Under förhören lämnades upplysningar, som förklara, att elden fick en så förödande omfattning. En stor del av stadens arbetsdugligare innevånare lågo för tillfället med sina hästar ute på bergsmansjordarna i och för skördens tillvaratagande, och, när dessa personer under nattens lopp och under morgonen återkommo hit till staden, hade elden redan tagit en sådan fart, att stadens öde var beseglat. Släckningsarbetet försvårades därigenom att husen voro mycket tätt sammanbyggda, att höskullarna voro fyllda med torrt foder samt slutligen att brandredskapen var synnerligen underhaltig. Förhören angående eldsolyckan avslutades först den 8 november 1736, då bokhållaren Horneman, bergsman Israelsson och hans hustru Karin Israelsson blevo "ifrån widare tilltahl befriade och frijkände".

Att denna ohyggliga katastrof skulle åstadkomma stor och allmän nöd bland samhällets innebyggare, synnerligast bland de ekonomiskt svagare, är lätt att inse, helst om man erinrar sig, att varje form av försäkringsverksamhet då för tiden var en okänd sak. De dåtida Sala-borna synas emellertid hava ägt anmärkningsvärt stor förmåga att tala om och bekantgöra, hur illa de hade det ställt; en mängd skrivelser finnas ännu i behåll, däri de uti alla tonarter omtala sitt elände. Det igångsattes insamlingar till deras förmån icke endast uti närgränsande kommuner, utan även vitt omkring i landet. Vederbörande beviljade härjämte kollekt i landets kyrkor. Kungl. Maj:t och riksdag fingo slutligen träda hjälpande emellan. Det dröjde också ett gott stycke in på 1740-talet, innan klagoropen från det beträngda samhället fullständigt tystnade.

EN OTREVLIG PÅHÄLSNING. År 1743, således under det staden icke var fullt återställd efter den stora branden, fick samhället en rätt så obehaglig

påhälsning. De upproriska dalkarlarna togo nämligen Sala till anhalt på marschen mot huvudstaden.

Redan under de första dagarna av juni månad året ifråga hade ryktet om dalkarlarnas avsikter framkommit hit till staden, och magistraten skyndade sig inhämta landshövdingeämbetets yttrande om, hur man rätteligen borde förhålla sig till upprorsmännen. Två svar ankommo visserligen, men först sedan dalkarlarna, efter sitt uppehåll härstädes, avtågat söderut. I det ena av dessa svar — det först ankomna — tillråddes Salaborna att icke hjälpa dalkarlarna varken med mat eller med skjutsar, men det andra brevet var av ett särdeles oväntat innehåll: Salaborna anmodades nämligen att på allt sätt söka hjälpa dalkarlarna icke endast med nödig proviant och dylikt utan även med en säker vägvisare. Denna beskedlighet mot de upproriska kan väl icke förklaras på annat sätt, än att man ville försöka genom välvilja göra rebellerna mera medgörliga och förhandlingsvänliga. Rådet att lämna dem proviant var nog så överflödigt; dalkarlarna hade själva tagit allt vad ätbart fanns såsom förning med på resan, i en stor del fall utan att lämna ersättning.

Någon närmare beskrivning på, huru dalkarlarna uppförde sig eller vad de företogo sig under uppehållet här i staden, har icke varit tillgänglig, men så mycket framgår emellertid av förefintliga brev emellan myndigheterna, att de icke lämnat något kärt minne efter sig. Man kan nästan läsa mellan raderna, att samhället kände en stor lättnad över, att besöket icke medfört några svårare komplikationer. Magistraten, som tydligen var mycket mån om att ställa sig alla Konungens Befallningshavandes föreskrifter till efterrättelse, lät sända en vägvisare efter de upproriske för att ställa sig till deras disposition. Detta uppdrag hade lämnats till rådman Hallfast, en kraftfull, orädd men bråkig och bullrande gammal knekt från Karl XII:s dagar. Hallfast hade likväl i all hemlighet fått den anvisningen, att han icke skulle följa med för långt utan vid första lägliga tillfälle "smita" — ett råd, som han för sin egen välfärds skull var nog förståndig att följa.

Den 23 juni eller omedelbart efter besöket avlät Magistraten en skrivelse till Konungens Befallningshavande med begäran, att de av stadens innevånare, som fått släppa till matvaror åt upprorsmännen, måtte tillerkännas vederlag från kronomagasinen, och på samma gång gjordes en förfrågan, hur man skulle bete sig, om dalkarlarna toge hemvägen över staden.

Dalkarlarnas försök denna gång att taga ledningen i fråga om rikets angelägenheter avlöpte som bekant särdeles illa; spillrorna av upprorshären fingo söka sig hem till Dalarna fortast möjligt, och Sala kom ganska lindrigt ifrån påhälsningen vid återtåget. Däremot besvärades Salaborna under lång tid efter upproret av militära inkvarteringar. Uppenbarligen ville vederbörande

hava trupper till hands nära Dalagränsen, för den händelse att upprorslågan skulle visa benägenhet att ånyo flamma upp. Dessa inkvarteringar voro tydligen mycket betungande och besvärliga, om man får tro de brev, som avlätos från den beträngda stadsbefolkningen till höga vederbörande med böner om befrielse från knektarna.

NORRA STAMBANANS ÖPPNANDE TILL SALA 1873. Efter långa överläggningar om banans sträckning genom Västmanland, om den s. k. Sevallalinjen eller den s. k. Salalinjen skulle väljas, bestämde man sig slutligen för det senare alternativet. Redan underrättelsen härom åstadkom glädje inom samhället, men, när banan blivit färdig hit, och det första tåget kom till Sala station den 30 maj 1873, rann glädjen över. Sala tidning för den 31 i samma månad målar stämningen i varma färger. Vi tillåta oss avtrycka följande:

"Unga och gamla, färdiga och lytta samlades, likasom framkallade av en domsbasun, och, då tåget stannade vid stationen, lyste glädjen i varje öga. Det kändes såsom i luften, att något utomordentligt försiggick, det var en framtidsaning om de fördelar järnvägen utbreder över den ort, som därav beröres".

Officiellt öppnades banan hit den 11 sept. s. å., och till den dagen voro också invigningshögtidligheterna förlagda. Vi låta Sala tidning berätta härom:

"Kl. 12 på dagen stängdes stadens samtliga handelslokaler, och man såg en icke oansenlig folkmassa röra sig i riktning mot den täcka järnvägsstationen, varest snart en folksamling, måhända större än någonsin förr härstädes, med otålighet, men utan oordning, väntade den frustande eldhästen. — Något efter kl. 1 em. tillkännagav kanonsalut tågets annalkande, och snart gled det fram inom den med flaggor rikt prydda stationens område, varest det hälsades med stormande jubel och festmarsch av skarpskyttemusikkåren. Stadens borgmästare tolkade i valda ordalag stadens och ortens glädje, samt utbragte ett fyrfaldigt hurra för konung och fädernesland, varefter folksången uppstämdes. Ankomna gäster — ledamöter av trafikstyrelsen och besökande från Uppsala — intogo sina platser uti väntande åkdon, som körde dem till vederbörliga logier, varefter man beredde sig att på annat ställe fira den egentliga festen. Kl. 3 em. samlades man till en festmåltid i den nyreparerade och ganska smakfullt ordnade solennitetsvåningen i rådhuset, där en glad sinnesstämning alltifrån första inträdet var rådande. Raden av skålar inleddes av herr borgmästaren Schött med ett leve för H. M. Konungen, åtföljt av livliga hurrarop och folksångens avsjungande. — Därpå tolkade stadsfullmäktiges ordförande, herr kapten Fredenberg, stadens glädje och tacksamhet i följande ordalag: (härefter följer kapten Fredenbergs ståtliga anförande). Efter slutad middag begav sig sällskapet till den för tillfället särdeles smakfullt anordnade brunnssalongen, varest kaffe intogs och bålar tömdes. Herr doktor Lénström tolkade i ett längre föredrag, på vers och prosa, landsbygdens glädje över den öppnade bandelen. Herr bergshauptman Sewén föreslog med några hjärtliga ord en skål för Uppsala, varuti herr doktor Lénström instämde genom deklamation av för tillfället författade verser, och härefter uppstämde en

del av Sala sångförenings herrar ledamöter den friska melodien: "Fröjd i hjärtan och pokaler" (med särskilt för tillfället författad text). Under omväxling av skålar, musikstycken av skarpskyttemusikkåren, samt fosterländska sånger, fortsatte festen under den gladaste stämning till inemot kl. 10 em., då, efter intagen sexa, större delen av gästerna avreste med ett för den dagen särskilt anordnat extratåg, och festen var slut".

Sedan gästerna sålunda avrest, lära festligheterna fortsatts uti brunnssalongen, och, enligt vad en deltagare, fabrikör B. A. Sjöberg, berättat, var detta nachspiel något enastående i längd och grundlighet.

Västra kvarteret.
Fotografi tagen dagen efter branden den 13 september 1880.

BRANDEN 1880. Den 13 september 1880 kl. 10 e. m. utbröt eldsvåda uti Kulinska gården i västra kvarteret (gården fanns å den plats, där grosshandlare C. A. Nybergs gård nu ligger). Gynnad av stark blåst fick elden på kort tid mycket stor omfattning, och fram på morgonen den 14 september voro icke mindre än 50 gårdar nedbrunna. Nästan hela västra kvarteret och en del av det östra hade ödelagts. Gränserna för eldhärden utgjordes av Bergmästaregatan i väster, Ringgatan i söder, Fredsgatan i öster samt Gruvgatan, torget och Norrbygatan i norr. Säker upplysning om eldens uppkomst kunde ej vinnas, men antagligen hade antändning skett genom en lampa, som kvällen ifråga medförts in uti ett uthus. Det framställdes klander dels mot stadsfullmäktige, därför att större delen av eldsläckningsredskapen visat sig

så underhaltig, dels mot stadens brandchef, handlanden Zetterström, för det han under pågående brand tappat besinningen och lett släckningsarbetet planlöst. Om nu brandchefen skött sin sak illa eller väl, är ju svårt att långt efteråt bedöma; säkert är emellertid, att befälet under eldsvådan gled över till en person, som åtnjöt högt förtroende som "brandman", garvaren August Lundberg, och denne lär, enligt vad som berättats, hava gjort vad göras kunde för eldens begränsning. Genom branden blevo omkring 500 personer husvilla, och flera av dessa förlorade allt vad de ägde. Redan under släckningsarbetets pågång tillsattes en nödhjälpskommitté med borgmästaren P. Schött och stadsfullmäktiges ordförande kaptenen A. Fredenberg i spetsen, och genom de gåvor, som i riklig mängd inflöto till denna kommitté, kunde den värsta nöden icke så oväsentligt lindras. Vid branden gick icke något människoliv förlorat, men däremot blevo en del personer skadade, däribland stadens sotare, Bengtsson, som allmänt berömdes för sin oförvägenhet i såväl släcknings- som bergningsarbete. Höstmarknaden, som var nära förestående, måste avlysas dels på grund av den allmänna villervalla, som genom eldsvådan uppstått, dels därför att stadens marknadsstånd, som funnits förvarade uti ett magasin i västra kvarteret, brunnit upp. Brandstodsbolagen fingo vidkännas rätt avsevärda utgifter, för fastigheter sammanlagt ungefär 400,000 kronor och för lösören tillhopa inemot 200,000 kronor.

* *
*

Till märkligare händelser kan man ju också räkna gruvans överlåtande på bergsmännen 1682, föreningen 1737, skogens uppdelning på bergsmännen under 1830-talet, medgivandet att skilja bergsmansjorden från tomterna inne i staden 1852, gruvans försäljning 1887, stora skogsprocessen omkring 1890, anläggningen av elektricitetsverket 1902, anläggningen av vattenledningen 1903 samt trängens hitförläggning 1906, men, som dessa "tilldragelser" behandlats på andra ställen i detta arbete, torde något närmare ordande om desamma här ej vara påkallat.

* *
*

I sammanhang med märkliga händelser kan ju vara lämpligt omtala, att Sala stad nästkommande år, 1924, kommer att högtidlighålla minnet av sin 300-åriga tillvaro bl. a. genom anordnande av en hantverks- och industriutställning samt lantbruksmöte.

SLUTORD

För detta arbete hava anlitats flera olika källor, såväl tryckta som otryckta. De väsentligaste uppräknas härefter:

A) tryckta:

Sala stads privilegier, tr. 1889.
P. O. Wollenius: Argenti Fodinæ et Salanæ succincta delineatio (akad. avh.) 1726.
Olof Grau: Beskrifning öfwer Wästmanland 1754.
Joh. Rahm: De Sala, oppido Westmanniæ (akad. avh.) 1763.
Abrah. Abr:son Hülphers: Städerna i Westmanland 1778.
J. H. af Forselles: Berättelse om Sala Silfververk, 1818.
Th. Nordström: Några bidrag till Sala Silfververks och Bergslags historia, 1885.
M. B. Swederus: Bidrag till kännedomen om Sveriges bergshantering under Karl IX:s tid, Järnkontorets annaler 1905.
M. B. Swederus: Bidrag till kännedomen om Sveriges bergshantering 1612—1654, Järnkontorets annaler 1908 och 1909.
C. T. Odhner: Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare, 1865.
J. A. Almqvist: Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637—1857, 1909.
Stjerneman, Modées m. fl. författningssamlingar.
Nordisk Familjebok (ett stort antal artiklar).
Handlingar rör. Skogsprocessen i Sala, 1890, 1891.
Ett flertal årgångar av Bidrag till Sveriges officiella statistik och Sveriges officiella statistik.
E. G. Palmén: Historisk framställning af den Svensk-finska handelslagstiftningen från Gustaf Vasas tid till 1766 (akad. avh.) H:fors 1876.
K. Åmark: Spannmålshandel och Spannmålspolitik i Sverige 1719—1830 (akad. avh.) 1915.
H. L. Rydin: P. M. ang. Det Svenska Skatteväsendets utveckling, 1882.
L. M. Bååth: Ang. plan för Hälsingborgs historia, 1918.
Einar J:son Thulin: Förhistorien till 1862 års Stadsförfattning, 1912.
Nils Herlitz: De svenska städernas privilegier, 1920.
Nils Herlitz: Städer och stadsbefolkning i Sveriges historia, 1921.
Herdaminnen och andra biografiska arbeten.
Christoffer Norlin: Försök till historisk och statistisk Beskrifning öfver Sala stad (genomförd endast till en del), 1842.
Tidningar och tidskrifter.

B) otryckta:

Rådstufvurättens domböcker, före 1729 endast spridda årgångar, efter nämnda år i någorlunda obruten svit (årgångarna före 1729 förvaras i riksarkivet, årg. 1729—1821 i landsarkivet, Uppsala, samt årg. 1922—närv. tid i stadens arkiv).

Magistratens protokoll, före 1852 sammanbundna med rådstufvurättens domböcker, därefter i särskilda band (förvaras på samma ställen som domböckerna).
Bergsrättens protokoll (med flera luckor) 1737—1854 (förvaras i landsarkivet, Uppsala).
De äldstes protokoll, spridda, ofullständiga årgångar 1767—1860 (stadens arkiv).
Magistratens rapporter för Konungens Befallningshavandes femårsberättelser 1822—1895 (koncept i stadens arkiv).
Kungl. Brev och resolutioner, Besvär, Skrivelser från olika myndigheter m. m., dels i original, dels i avskrifter från centrala arkiv, rörande tiden emellan 1636—1826, (bundna i tre band, som förvaras i stadens arkiv); dessa samlingar, som antagligen tillkommit i och för klarläggande av stadens ställning i förhållande till gruvan och den vid stadens grundläggning donerade skogsmarken, hava varit till mycket stort gagn för detta arbete.
Stadens räkenskaper 1654—1660, 1681—1686, 1715—1717 samt från 1719 till närv. tid i någorlunda fullständigt skick (stadens arkiv).
Diverse handlingar rörande stadens förvaltning (buntar i stadens arkiv).
Stadsfullmäktiges, nämnders, kommittéers protokoll och övriga handlingar (stadens arkiv).
Kyrkorådsprotokoll efter 1810 (kyrkans arkiv).
Från centrala arkiv rekvirerade avskrifter.
Vidare taxeringshandlingar, lantmäterihandlingar, kartor m. m. (stadens arkiv).

* *
*

Till alla de personer, som under arbetets gång lämnat mig upplysningar, råd och anvisningar, framföres härmed ett hjärtligt tack. Bland dessa personer må nämnas: Sekreteraren i Stadshistoriska institutet doktor Nils Herlitz, Stockholm, Professorn A. G. Högbom, Uppsala, Amanuensen vid Nordiska Museet doktor Sigurd Erixon, Stockholm, f. Landsarkivarien doktor O. G. Berg, Uppsala, Professorn Otto v. Friesen, Uppsala, Förste aktuarien i Kommerskollegium doktor Karl Åmark, Stockholm, Registratorn i riksarkivet doktor Per Samzelius, Stockholm, Förste bibliotekarien vid Universitetsbiblioteket i Uppsala doktor And. Grape, Direktören G. A. Granström, Stockholm, f. Läroverksadjunkten V. Molér, Västerås, och Intendenten Sven T. Kjellberg, Västerås, samt följande Salabor: Kyrkoherden M. Magnéli, Landsfiskalen Alfred Bolander, Stadskamreraren Albert Johansson, Lasarettsläkaren doktor Emil Hedlund, Rektorn Daniel Högbom, Tjänstemannen vid Sala gruva, doktor P. Liljefors, Apotekaren Gust. Roberg, Redaktören O. G. Karlsson, Redaktören Ernst Leonardh och Lantmätaren Axel Hanzon samt (för hjälp med anskaffandet av porträtt) Fruarna Anna Lundberg, Maria Westman, Agnes Lundberg och Hilma Lundberg samt Fotograferna H. Westling och H. Johansson.

Dessutom får jag uttrycka min stora tacksamhet
till Ombudsmannen A. O. Ehlin, som på ett dugande sätt biträtt mig i mitt

levebrödsarbete och därigenom berett mig tillfälle att samla och utforma föreligande bidrag till Stadens historia;

till de av Stadsfullmäktige tillsatta kommitterade, Herrar Häradshövdingen A. Wetterling, Apotekaren A. Ljungberg, Landsfiskalen A. Bolander och Typografen K. D. Lönngren, för det besvär de haft med förberedande granskningar i och för arbetets utgivande;

till Stadsfullmäktige för det frikostiga anslag, som beviljats i och för arbetet;

till Herrar Redaktören Ernst Leonardh och Ombudsmannen A. O. Ehlin, vilka oegennyttigt offrat tid på granskning av korrekturet; samt

till Sala-Postens Redaktör, O. G. Karlsson, och dess arbetspersonal, särskilt tryckeriets Faktor, G. Rudin, för det framstående sätt, varpå arbetet i tekniskt hänseende utförts, ävensom för all välvilja och tillmötesgående jag mött från deras sida under tryckningens gång.

Förf.

BILAGOR

KORT ÖFVERSIGT ÖFVER DE GEOLOGISKA FÖRHÅLLANDENA I SALABYGDEN

AF PROF. A. G. HÖGBOM

Salas naturomgifningar ha, liksom vårt land i det hela, i mycket fått sin prägel af istiden och de aflagringar dennas stora landis lämnat efter sig. Berghällarna visa allmänt en mer eller mindre kullrigt afslipad sluttning mot norr, och de nord-sydliga räfflor, som inristades i berggrunden af den däröfver framskridande isen, äro ännu mångenstädes tydligt att se. Skogsmarkernas stenbundna och flerestädes mycket blockbelamrade terräng består af de moränaflagringar, som landisen vid sin afsmältning lämnat kvar såsom ett mer eller mindre sammanhängande täcke öfver berggrunden. Af de för Mälarlandskapen så karaktäristiska rullstensåsarna, som uppbyggts af de grusmassor landisens smältvattensälfvar medförde, framstryker ingen i Salas närmaste grannskap. På halfannan mils afstånd åt öster går dock den betydande Hebyåsen fram, och ungefär en mil åt väster stöter man på den öfver Möklinta—Broddbo strykande åsen, som vid Sätra brunn sluter sig till den västligare öfver Krylbo, Salbohed och Badelunda kommande stora åsen. En mindre åsrygg, hvars nordända ligger vid Husta i Kumla, förenar sig också med denna hufvudås något norr om Romfartuna. Samma isälfvar, som vid sina mynningar afsatte de grusmassor, hvilka under landisens fortgående afsmältning och israndens förskjutning mot norr formade sig till dessa märkliga åsar, förde finare slam längre ut i det framför isen liggande hafvet, där det afsatte sig såsom en lera, igenkännlig på sin utpräglade och regelbundna hvarfvighet i växlande brunaktiga och grå nyanser. Denna hvarfviga lera eller "ishafslera" har stor utbredning öfver de lägre markerna i Salatrakten, men i regel öfvertäckt af yngre leraflagringar blir den i allmänhet ej synlig eljes än vid djupare gräfningar i större lertag.

Vid tiden för landisens tillbakagång intogs det från isen befriade området af hafvet, som då nådde ända fram till isranden och i denna trakt hade ett djup af bortåt 100 meter öfver den nutida slätten och sålunda äfven nådde högt öfver traktens högsta berg. Denna tid, då naturförhållandena här voro närmare jämförliga med de nutida arktiska och antarktiska trakterna, med deras långt ut i hafvet utskjutande isar och från dem lösgjorda kringdrifvande isberg, ligger vid pass 9000 år tillbaka eller något litet därutöfver.

Den höjning af det förut istäckta området, som emellertid redan då börjat, fortgick under den närmaste tiden relativt hastigt; efter ett par tusen år hade redan de högre delarna af Salatraktens omgifningar kommit upp öfver hafsytan, och endast de lägre markerna voro ännu täckta af hafvet. Märken efter bränningarnas svall mot de dåtida skären har man i de flerestädes på bergen förekommande klapperstensfälten. Det skede i traktens utvecklingshistoria, som därefter vidtar, är särskildt anmärkningsvärdt, emedan då, efter de talrika fornfynden att döma, ett hastigt besittningstagande af landet började af ett upp efter kusterna från sydvästra Sverige framträngande, jagande och fiskande stenåldersfolk. Vid denna tid, mellan 6000 och 7000 år sedan, täckte hafvet ännu Mälarslätten och sträckte sig därifrån öfver Fläckebo med en bukt inåt Färneboslätten och nådde med en annan utgrening öfver Salaslätten in uti Hallarens bäcken och vidare till den

hafsvik, som från öster skär in åt Krylbotrakten, där Dalälfven då hade sin mynning. Af Upland låg vid samma tid ännu största delen under vatten; utom några smärre ögrupper fanns där ej mera land än det relativt höglända området mellan Morgongåfva och Järlåsa, Vittingelandet. Vid dettas vikar, vid Hallareviken i Möklintatrakten, vid Färnebobukten och vid de dåtida hafsstränderna i Krylbotrakten hade nyssnämnda stenåldersbefolkning hufvudsakligen slagit sig ned. När landet vidare höjde sig och kusterna därmed förskötos nedåt följde dessa jägare- och fiskare-stammar efter, och de tidigare bosättningsplatserna blefvo, som fornfyndens fåtalighet visar, starkt affolkade; och vid stenålderns slut för nära 4000 år sedan var befolkningen koncentrerad inom ett rätt smalt kustbälte på omkring 30 meters höjd öfver nutida hafsytan, d. v. s. hvad det här närmast intresserande området angår, i trakten af Skultuna, Romfartuna, Tillberga, Sevalla och därifrån inåt Upland på samma nivå. Förskjutningar af bebyggelsen synes företrädesvis hafva försiggått utefter och invid de ofvan omtalade rullstensåsarna, som redan då, liksom de gjort ända intill våra dagar, spelade en viktig roll som kommunikationsleder och bosättningsplatser. Från den närmaste Salatrakten och Sagåns dalfåra äro fornfynden från stenåldern förhållandevis sparsamma, hvilket synes visa, att denna led varit af mindre betydelse än de af åsar genomdragna trakterna i öster och väster. Den under stenåldern försiggångna landhöjningen hade bragt öfver hafsytan de vidsträckta lerslätter, som nu bilda den hufvudsakliga odlingsmarken i Upland och Västmanland. Jordmånen på dessa slätter utgöres till det mesta af de yngre hafsleror, som afsatt sig ofvanpå den förr omtalade hvarfviga ishafsleran, till en del också af därpå liggande torfjordar. Under stenålderns slutskeden skedde en betydelsefull omhvälfning i befolkningens näringslif, i det att jordbruket började drifvas och mer eller mindre tränga undan jakten och fisket. Till en början och ännu ett stycke fram i bronsåldern, som varade från ungefär 1800 till 500 f. Kr., höll sig åkerbruket företrädesvis till de i den dåtida kustens närhet belägna lermarkerna och till de mera sandiga jordmånerna i rullstensåsarnas närhet, men småningom togos äfven de längre in åt land belägna markerna i anspråk. Det synes antagligt, att detta, hvad Salatrakten angår, skett redan innan bronsålderns slut. I alla händelser är en hel del af Salaslättens bynamn af mycket hög ålder. Så synes bland dem särskilt s t a-namnen (t. ex. Kifsta, Husta, Bånsta, Ölsta, Lånsta, Härsta) ha tillkommit under detta kulturskede. Såsom gamla, ehuru förmodligen i allmänhet åtskilliga århundraden yngre än s t a-namnen, kunna vidare nämnas från Salatrakten Hogla, Fräbrunn, Kumla, Öja, Wäsby, Hof, Ynglinge, Kyllinge och äfven Sala; medan däremot de vid lerslätternas utkanter och inne bland morän- och mossmarkerna vanliga namnen på b o, s ä t r a, t o r p m. fl. tillhöra en mycket senare tid.

Ända in emot medeltidens slut var bebyggelsen i Salatrakten antagligen mera gles än mångenstädes eljes i jordbruksbygderna norr om Mälaren, och någon anledning till en starkare koncentration gaf ej häller Salatrakten ur kommunikationssynpunkt, såsom fallet däremot var mångenstädes, där rullstensåsar korsade vattenfarleder. Det var först med upptäckten af Salbergets silfvermalm och den därpå baserade grufdriften, som orten blef af betydelse.

Den under första tiden mycket gifvande grufdriften föranledde en liflig bebyggelse i omgifningen, som bland annat resulterade i stadens anläggning och kommunikationernas förbättrande. För naturomgifningen fick grufvan också betydelse i ett annat afseende. De i annat sammanhang närmare omtalade dammanläggningarna blefvo ett nytt inslag i naturen, som, vid sidan af sitt närmaste mål, särskildt genom de nybildade sjöarna norr

och nordväst om grufvan, gaf trakten bestående skönhetsvärden. Såsom en egendomlig verkan af hyttdriften vid Saladamm förtjänar omnämnas den till god del af slamprodukterna från hyttan bildade kalkrika svämlera, som afsatt sig nedefter Sagån ofvanpå de äldre lermarkerna.

Sedan grufdriften i våra dagar ej längre spelar någon roll, ha de stora uppdämningssjöarna ofvanför hyttan genom aftappningar återförts till odlingsbara marker, ett företag, som ger uttryck åt den ökade betydelse jordbruket nu fått för trakten; något som också ger sig tillkänna i en allt mera vidgad uppodling af förut orörda torf- och sankmarker.

Anm. Föregående summariska öfversikt af Salatraktens naturförhållanden och tidigaste bebyggelsehistoria grundar sig hufvudsakligen på följande arbeten: Eskil Olsson, Stenåldern i Västmanland, Dalarne och Gästrikland, Ymer 1917; Gunnar Ekholm, Studier i Upplands bebyggelsehistoria, I Stenåldern, II Bronsåldern, Upsala Univ. Årsskrift 1915 o. 1921, samt A. G. Högbom, Studier öfver Uplands äldre bebyggelse, Ymer 1912, och Sta-bygder och Inge-gårdar, Ymer 1921. En utförlig framställning af Salatraktens geologi finnes i Geol. Kartbl. Sala med beskrifning af O. Gumælius, Sveriges Geol. Unders., 1868.

Sala berömda silfvergruva är anlagd på ett malmförande stråk, som genomsätter den väster om staden förefintliga stora kalkstensmassan.[1] Denna gränsar i öster till ett större område af granit, den s. k. Salagraniten, som bl. a. träder i dagen i Norrby och Bråsta backar invid staden. På västra sidan om kalkstenen råda hälleflintbergarter, nästan till oigenkänlighet förändrade vulkaniska tuffer och lavabäddar, hvilka närmast kalkstenen växellagra med denna, såsom kan ses t. ex. i trakten av Johannisbäck. Andra eruptivbergarter, porfyriter och diabaser, tillhörande en senare bildningstid genomsätta såsom små massiv (porfyriten) eller gångar (diabasen), såväl kalkstenen som hälleflintan. Porfyriten är synlig i åtskilliga hällar söder om Urväderstorpet vid Långforsens södra ända och i hällarna ett stycke öster om Måns Ols, äfvensom öster om Olof Jons damm. Diabasgångar äro synliga flerestädes i grufvan och äfven i Nybergets stora kalkbrott. Kalkstensområdet genomdrages af en större och ett antal smärre sprickor fyllda med nybildade mineral, mest talk, serpentin och klorit. Det är intill dessa sprickfyllnader eller "skölar", som malmmineralen äro koncentrerade, än mera rikligt samlade, än sparsammare inströdda i kalkstenen eller bland de ur denna bildade s. k. "skarnmineraler", bland hvilka må nämnas salit, strålsten, glimmer, talk, serpentin, klorit. Kalkstenen är för öfrigt i den malmförande zonens närhet i stor utsträckning förvandlad till dolomit. Hufvudmalmen i Sala grufva har varit mineralet blyglans med en silfverhalt af några tiondels procent. Zinkmalm i form af zinkblende förekommer också jämförelsevis ymnigt, men har först i detta århundrade varit föremål för någon brytning. Af öfriga mineral, som åtfölja de nämnda malmerna, må nämnas en del arsenik- och antimonmineral, kopparkis, svafvelkis. Äfven gediget silfver och silfveramalgam förekomma, ehuru mera såsom sällsyntheter. Anmärkningsvärdt är att zinkblendet innehåller små mängder kvickslifver, så att vid utvinningen af zink äfven erhållits några hundra kilogram kvicksilfver, hvilka visserligen ej ekonomiskt spelat någon roll, utan blott har ett mera teoretiskt intresse.

[1]) En mera för fackmän afsedd framställning af Sala grufvas geologi är gifven af Hj. Sjögren i: The Sala Mine, Geol. Fören. Förhandl. Stockholm 1910. Bd. 32. 3. Rörande berggrunden hänvisas i öfrigt till det ofvan anförda geol. kartbladet Sala.

Det är tydligt, att malmbildningen står i nära samband med de processer, genom hvilka kalkstenen förvandlats till dolomit och "skarn", och äfven med de ofvan omtalade skölarnas uppkomst. Snarast ha de metallhaltiga lösningarna tillförts efter de sprickor, som markeras af dessa skölar. Det förtjänar anmärkas, att trakten för öfrigt genomskäres av med dessa likartade sprickor, som tydligt kunna följas i topografin såsom dalstråk. Ett sådant stryker fram väster om kalkstenen längs Silfköparens sydligaste utlöpare ned mot Stampers. En annan, större dal af samma karaktär går genom Hallaren ned förbi Heby mot Mälaren. Det synes som om dessa sprickor icke skulle ha gifvit anledning till någon afsevärd malmutskiljning eljes än där de passerat genom kalksten, hvilken sålunda här, liksom mångenstädes eljes, visat sig ägnad att uppfånga och afsätta malmer ur cirkulerande metallhaltiga lösningar. Att närmare ingå på dessa, förövrigt i vissa afseenden ännu tämligen outredda malmbildningsprocesser är här icke rätta platsen.

Det är tydligt, att grufvan med sina schakt och orter bestämts af malmstreckets riktning och malmkoncentrationernas fördelning. Schakten ligga sålunda orienterade i NNV—SSO, alltså i samma riktning som de ofvan omtalade skölerna, och orterna ha också sina längdriktningar i öfverensstämmelse dermed. De tvärsförgående orterna aflägsna sig endast helt korta stycken från denna hufvudlinje, emedan malmen snart upphör åt sidorna. En profil genom grufvan visar vidare, att orterna ("bottnarna") lagts allt djupare, ju längre åt norr grufdriften fortgått, hvilket betyder, att malmen åt detta håll dragit sig allt mera mot djupet, medan den deremot i den tidigast bearbetade sydliga delen af malmstrecket gick ända upp i dagen.

Utom i Salberget förekomma ett antal smärre malmfyndigheter af olika slag, särskilt norr och nordväst om Sala damm, men ingen af dem har spelat någon större roll i ekonomiskt hänseende. Däremot äro kalkstenen och dolomiten vid Sala föremål för en rätt afsevärd brytning för jordbruks- och industriändamål.

TRANSUMT AV 1607 ÅRS PRIVILEGIER

Wij Karl then Nijonde med Gudz Nådhe Swerigis Göthes Wändes Finnars Carelers Lappers i Norlanden the Caijaners och Esthers i Liflandh etc. Konungh. Giöre witterligit

— —

— —

Til det Niijonde: Så Privilegiere wij Sala Stad, och de som der nu boo eller framdeles och i tilkommande tider, sig nedersetia wele, medh Stadz Lagh rett och rettigheter och deres eigne Borgmesthere och Rådmen huilke de schole hafua macht sielue at wälia Ithem Stadz Jnschzegel som är ett blådt brendt Bergh vthi en huijt skiöld, J lijke motte hafue wij gifuidt Sala Stad deres wiesze Råmerch effter som sielfue råmerchen af steen vthugne och opsatte huar ifrå ahnnan klarligen vthuijse. Och schal med Borgmesthere och Rådmans waledt således tilgå, att menigheten schal wälia tree dugelige män uth som til det Kallet kunne ware tienlige. Dervthaf wele wij Confirmere een til Borgmesthere, och när som een til Borgmesthere wald är och wij honom til samma Kall och Embete Confirmeret hafue, schole the wälia ändå tree andre dugelige men, vthaf de tree wele wij och tage een och til Borgmesthere Embetet stadfesthe. Desze tuå Borgmesthere schole blifue vthi deres Embete den ene i trij åhr och den andre i sex, när de åhr ähre förlupne schal den som försth waldes afsetties och i hans Stad schole de åter wälia tree dugelige männ och deruthaf wele wij åter Confirmere, een, och han schal blifua seden vthi sex åhr när sex åhr äre förlupne schole de åter wäija tree dugelige men och daruthaf schal åter een tages til Borgmesthere och han schal blifua i Trij åhr, så at althid huart tridie och siette åhr, schal skee omschifftelse på een Borgmesthere och de schole uare förplichtede när de warde afsatte, att giöre oss och menigheten redhe och Rechenschap för det de hafua waridt betrodde och hender emellen hafft hafue. Dezlikesch så schole de hafua Tijo Rådmän och een Stadzschrifuere, de schole ochså wälias vthaf menighetena, fem huardt tridie åhr, och fem huardt siette åhr, och vthaf de tijo som til Rådmän ualde blifua, Af dette taledt schal althid Borgmestherne wälies, när det åhret komer som omschifthet schee schal, med Borgmestherne huilket schal skee huardt tridie och siette åhr som tilförende är förmelt. Det schal och hålles med Rådmän så at fem warde tilualde och fem afsatte ,när de deres tidh waridt hafua, som är huardt tredie och huardt siette åhr, och huar så hende at någon Borgmesthere eller Rådman blefuo afsatt som sig kunde i så motto förbrutidt hafua, at han hade giordt Crimen læsæ Maiestatis eller brutti Eedzöre, och blefue af osz benådder till Lifuet, Den samma schal aldrig komma til något kall eller Embete igen, Men den andre när trij ell:r sex åhr äre framfarne, och de så lenge ifrå Borgmesthere och Rådmendz embete uahridt hafua, måge de åter wälies och komma til samma kall och Embete igen, så frampt de tilförende deres Kall och Embete redeligen och uäl förestådt hafua, Och om någon döör antingen i de trij ell:r sex åhr, eller och förr så måge de wälie andre i staden igen, så at taledt althid blifuer fuldt tuå Borgmesthere och tiijo Rådmän, De samma Borghmestere och Rådmän måge skepe och tilsetie Stadzschrifuere huem dem sielfue synes doch så at han giör osz och Stadenn och hele Bergslagenn sin tryggie och trohetz eedh.

Til det Tiijonde: Så schole de hafua en Torgdagh huar Lögerdag och dijt må komma Herremen Prestmen Borgare och Bönder ehuem det helsth will ifrå alle Steder och omliggande Hereder och Sochner, til at selie och Kiöpsslage huar med ahnnan huad huarur de kunne helsth hafue at aflåthe selie ell:r kiöpe wele huad nambn de helsth hafue kunne, inthet vndantagandes, Och schal ingen uare förbudidt der at handle, vthan alle huar med ahnnan, Herremen med Bergzmen Presthmen med Borgare och Bönder, och de samme med Herremen och Bergzmen igen. Men dess emellan schole de icke til det ringesthe med huar andre, handle eller kiöpslage, än om Lögerdagen, som förb:t är, wid deres godz förbrytelse och fyretiijo marka saak.

Til det Elloffte: Så hafue wij til de siuke och fattiges eller och de som kunde blifua schamferede i grufuan gifuidt til vppehelle vthaf aldt huad vthi Berget tilverchedt warder, een deel af den Tiijonde delen så at wij beholle af wår deel som osz gifues i tiijonde niijo deler, och de fattige schole hafua den tiijonde delen, Der med schal wår Bergzföreståndare Bergmesthere och Rådmän sampt deres Stadzschrifuere hafua ett nogha ihnnseende, at de fattige och förlammede personer måge samma deel som wij dem undt och gifwidt hafua bekomme, och til deres nödtorfftige oppehelle ahnwendt warda, Det schal och alle så monge som Bergzbruk bruke wele, uare förplichtede at gifua de fattige all den malm som opbrytes otta dagar för wår frelseres och återlöseres Jesu christhi nåderijke Födelse Högtidh, som wij kalle Juledagh huilken schal och ahnuändes til de fattige, Såsom wij och iemväl all den malm som i förbe:de otte dager efther wåre eldlegningar falle kunne til de fattiges oppehelle gifua wele, Och schal uår Bergzföreståndere Bergmesthere sampt Borgmesthere och Rådmähnn uare förplichtede at de fattige i förb:de otte dagers brott[1] icke i någon motto warde försnillade huarken af een eller ahnnan, widh fyretiijo marka saak. Befinnes något at de deruthinnen icke hafua ett flitijgt ihnseende, då afsetties af deres kal och Embete och komme aldrig meere der til igenn, J lijke motto hafue wij euerdeligenn gifuidt till förbe:de fattiges vnderhold och een Hospital, som wij wele her vthi förbe:de Salastadh schal blifua oprettedh, all den tiijonde som vthi desza effterschr:ne Kyrchie Sochner,[2] — — — — åhrligen faller, Der med wår Bergzföreståndere sampt Bergmesthere schole hafua ett nogha ihnnseende, och Borgmesthere och Rådmen sampt deres Stadzschrifuere schole giöre osz sampt Stadenn och de fattige en klar och oförfalschad Rechenschap derföre åhrligenn.

Til det Tolfte: schole de hafua sin egen Kyrckieherre, den samma schal hålle Tidegerd huar Sundagh och eliesth Landzhelige dager och då skall han med hele Församblingen hafua förböner til Gud om Andelige och timelige nödtorfter, och besynnerlige at Gud uille gifua sin Welsignelse til bergzbruken och at det motte ahnwendes till gudz ähro, och Prijsz, Kyrchior, Academier scholer, Land, och Konungerijkers förfordring nytto och gagn, Han schal och ware förplichtedh när Bergfolchet går til sit Arbete, och stige neder i grufuan om Morgonen och åter op om Aftonen, och ware der tilstedes och hålle böner och förböner om alle Andelige och timelige nödtorffter som förbe:te är, och det schal schee tuå gonger om Dagen, såsom är om morgonen klocken fem, och om afftonen klocken fem, Och schal han siunge en psalm och läse Fader wår, för Bergsellerne, som op och neder drage i grufuan, Och hafue wij vndt honom till vnderhold all denn tiijende som faller vthi Kilja Kyrkieherberge, Det schal och huar man som boo i förbe:de Sala

[1] = brytning.
[2] Dessa socknars namn äro icke ditskrivna.

kiöpsthad och hafua sit egidt Hushåld gifue förbe:de deres Predicant åhrligen til hielp tuå marck Svensche Peningar och sedan skole de uare friij för Påsche ell:r Julerenten ehwad nampn det helsth hafua kan och meer än tuå marck af huardt Paar Folch schal Predicanten inthet krefia, Han schal och åhrligen bekomme vthaf wår Bergzföresthåndare tiugu dal:r Peninger, och åtte alner Kledhe. J lijke motto så wele wij och att vthi Sala Kiöpstad schal ware een rechninge och schrifwere Skoole, och vele wij gifua Scholemestheren til underhåld åhrligen Tiugu dal:r Peninger, och så mycket Klede som Predicanten nembligen otte alner, Såsom och enn Kyrkietijende, och huar gifft par folch schole och gifue honom åhrligenn för deres Barn han lärer een march Peninger. Deszlikesth wele wij att i förbe:de Sala Kiöpsthad schal uare een Bardskerere,[1] som kan förbinde them som komma opå någon schade, antingen i grufuan eller eliesth, och han schal åhrligen hafua vthaf osz sin serdeles besthelningh, Den samma schal och uare förplichtedh at förbinde allom them som någon schade bekomme. Ahntingen af grufuan eller eliesth och schal honom deföre gifuidt uarde brede uid then Lhöön wij honom gifue, vthaf allom them som Bergwerchet med osz bruke wele åhrligen en half marck Peninger, och ingen fördristhe sig huarken man ell:r quinna at förbinde eller läckie någonn, som således vthi skade kommer vthan han allene widh.

Til det Trettonde: Så schole och alle som vid förbe:de Bergzbruk lusth hafue at Arbete, uare frij för alle vtskrifninger, och föralle andre Pålagor huad nampn de helsth hafue kunne, när de osz vthgifue denn deel som tilförende är förmelt. Och schal ingen hafua macht någon qälia, som sigh i förbe:de wår Kiöpsthad Saala, uill nedersettia, med mindre han med oppenbare skam och lasther kunne öfuertygedt uarde, Som är: Edzörebrot Meenedhere, eller Eedebukare Forrederij Mandråp Horerij Ketterij Tiufverij, och andre sådane fleere grofue lasther, de såsom Gudh will och hafuer befhalet at sthraffes skole. Huar nu sådane finnes de aiges vthi wår Bergzföreståhnderes, Bergmestheres sampt Borgmestheres och Rådmäns och deres Stadzschrifueres nähruaro, rätuislighen warde Ahnklagede, och de som med sådane lasther uarde beslagne, shal ordentligh Doom och Straff öfuergå, effter Gudz och Werdszligh Lagz lydelse eliesth schal ingen vthan lagligit förhör och ransakning och Lagha Domom vthaf någen ehuem det helsth uare kann Fengzlet Platzet(?) eller illa trachteret warda, så lenge han kan få Löffte eller Bårgen för sigh, Huar han det icke kan få, då schal lickuel ingen hafua macht honom efther sit eigit hufuued Fengzle Basche(?) eller binde vthan Bergzförestånderen Bergmestheren sampt Borgmesthere och Rådh schal försth uarde sådant tilkenne gifuidt och de schole uare förplichtede att skaffe huar och een Lag och rett Ähre de deruthi försumelige, då schole de suare til Sakenn om Klaghanden icke wederfares rett, och sedan sthraffes effter Gudz och Werdzligh Lagz lydelse såsom de der vthi deres Kall och Embete hafue uarit uederfares.

Til det Fiortonde: wele wij att vthi wår Kiöpsthad Sala, schal uare tuå Giesthgifuere eller Herbergere de samma skole hafua macht att vtschenkie allehande Drycker, Wijn, Miödh, Brenneuin Ööl Svenscht ell:r Tyscht huad Drycker det helsth uare kan och det schal ingen Ahnnan uahre effterlåthidt vthi Sala sthad än förb:de Herbergereres. De schole och uare förplichtede at gifue osz efther huar tönne Accis, efther den ordning som der opå serdeles giöres schal, Samma Accis schal halfparthen höre osz til och halfparthen dē fattige, och der schole Bergzföreståndere och Bergmesthere hafua ihnnseende vthi,

[1] = fältskär (barberare).

men Borgmesthere och Råd sampt deres Stadzschrifvere schole giöre rede och Rechenskap för, lijke som för allt annadt.

Til det Femptonde: Så schole uisze Bryggere och Bryggerehus uare förordnade vthi förbe:de Sala Stad och schal icke huar man bryggie efther som honom lösther vthan i förbe:de Bryggeriehus som der til förordnade warde och de som wele brygie låthe antingen til deres eigidt behof, ell:r det giesthgifuere uele vthprånge. Deruthaf schole de gifue osz Accis, effter förbe:te Ordningh Men de som Brygiehusen uele hålle uid macht schal giöres een serdeles ordning huru myckit som för huar tönne brygning, när dhe tillathe(?) Kettelen med huset, af huar och en tages schal, som i deres Brygierehus wele brygie lathe, Och schal samma Accis höre osz halfparthen til och halfparthen de fattige, Derföre wår Bergzföresthåndere och Bergmesthere schole och hafua ett ihnseende at der med må troligen handlet uarde Men Borgmesthere och Rådh sampt deres Stadzschrifuere schole giöre rede och Rechenschap för, lijke som för altannadt.

Til det Sextonde: Schal ock förordnas uisze Borgare, som schola hafua macht att sälie Bröd på Torget och eliesth alle dager och deruthaff schal gifues af huar tönne Bröd effter pundetalet, osz[1] — — — och de fattige[1] — — — effter som de sälie Brödet och tidenn kann medgifue, Eliesth är ingen förbudidt att bake vthi sit eigidt hws doch icke til uthprångh. Derföre schole och uåre Bergzföresthandere och Bergmesthere hafua ihnseende och Borgmesthere och Rådmen sampt Stadzschrifueren giöre rede och Rechenschap före.

Til det Siuttonde: Så schole och uisze Kötmångere förordnes så monge som behoff giöres vthi förbe:de Sala Stadh de samme schole uare förplichtede huar torgdagh och eliesth alle dager att sälie ferskt, Och schal ingen hafua macht at drage omkring antingen ifrå Westherås ell:r Henemora här i Wäsby Lhän at giöre förbe:de Sala Stadz Kiöttmångere något hinder eller förkiöp, på det de thesche betre måga kunne det oppehålla.

Til det Adortonde: Så Priuilegiere wij them, at i förbe:de Sala Stad må sig nedersettie allehande Embetzmän[1] ehuad nampn de helsth hafue kunne och skal huardt Embete hafua sin Åldersman och vthaf ale deres Arbete som de til arbete, schole de gifue osz den tiugonde Peningen af deres wijnsth, och det schal halfparthen höre osz til och halfparthen de fattige, och der skole Bergzföreståndare Bergmasthere sampt Borgmesthere och Rådmän hafua ihnseende med och der giöre rede och Rechenskap före som tilförende är förmält. Det schal ingen Embetzman uare lidin på Bygdenn, ehuad nampn han helsth hafue kan i desze efterschref:ne Hereder och Sochner, Såsom äre: Simptuna, Torstuna, Wåla och Tiurbo Hereder antingen hosz Adelen Prester ell:r Bönder eller huem det helsth uare kan vthan huilken deres Embete behöfuer han schal antingen drage till förbe:de Sala Stadh, eller och lathe kalle förbe:de Embetzman til sig, och der lathe Arbete, huad huar och een kan behöfue. Eller ock till Westheråhrs, Enekiöping, Henemora och vthan desze Städer schal ingen Embetzman På bygdenn hafua macht at bruka sitt Embete vthan hafui förgiordt Lijf och Lösöre.

Til det Nittonde: Schal ingen ware effterlåthidt at setie sig neder vthi wår Kiöpsthad Sala som icke kan beuise sin Ehrlige Slecht och Herkompsth at han vthaff Echte seng och ährlige föreldrer födder är, Huilken det kan beuise, han ware sigh inlendsk ell:r vthlendsk denn schal ware frijt effterlåtidt sig i förbe:de Sala Kiöpstad at nedersetie, byggie och boo, bergwerch bruke och eliesth sin Ehrlige hanteringh sökie såsom han

[1] ej ifyllt
[2] = hantverkare.

besth kan. Huar sig och så kunde tildrage, at några kunde finnes som wore vthi schuld och Gield komne och hade lidit schade vthi teres handell och wandel antingen till Siösz eller och af Eldzwåde så at de försåteligenn antingen genom Suålgh eller Dryckenschap ell:r annor löszachtigheet, icke woro komne i sådan fattigdom och dock sig med Gud och ährenn gierna berge och föde wille, oahnsedt at lycken hade waridt them emot och fahra fördenschuld til förbe:de Sala Kiöpsthad at der antingen wille arbete för deres föde, eller och försökie deres Lycke vthi Bergbruk och ahnnan ehrlig handel och wandel, Den schal ingen hafua macht att quälia i Sala Kiöpstad i försthe sex Åhr, Men när de sex åhr äre förlupne, schola de ware förplichtede at åhrligen aflegge deres Geldenärer, Och der til schal wår Bergzföresthåndare Bergmesthere sampt Borgmesthere och Råhd uare giellenärerne behielpelige, til at den som skyldiger hafuer waridt åhrligen betale sine gieldenärer något, om han är desz förmögen till, Doch så at han icke warder booslitenn, Alle Afgudadyrkare Meenedare och Eedebukar Förredare Mördare Mandråpare Horkarlar, Kiettere och Freudespelsbrytare(?) Röfvere och Tiufuar, the som sådana och ahnnan skamligh Lasth bedrifuidt hafua schole ingelunda vthi wår Kiöpsthad Sala någoon hemuisth Platz eller leigde hafua, vthan efther föregående Ransakning och Doom tilbörligen straffade blifua som tilförende är förmält.

Til Beslut, Hwad yttermeere til Bergzbrukens förfordring behöfues, och huru der med schickeligenn schal gå til. Det samma hafue wij låthidt serdeles författe vthi een Bergordningh. Der effter wij wele at de som Bergwerch bruke wele, huar och een i synderheet schal sigh, effterrette. Huilken wij och wele af trycket lathe vthgå. Att wij så förbe:de Sala Kiöpsthad och desz inbyggere sampt omliggande Sochner Priuilegieret hafue, hafue wij dette Breeff med egen hand vnderschrefuidt och wårt Kongeliga Secret försegle låthidt. Actum.[1]

---

[1] Som originalet delvis är svårtytt, torde här förekommande felaktigheter benäget ursäktas.

1624 ÅRS PRIVILEGIER

WIJ GUSTAFF ADOLPH med Gudz nåde Sweriges Göthes och Wändes Konungh Storfurste till Finlandh, Hertigh vthi Estlandh och Carelen, Herre vthöfwer Ingermannelandh. Göre witterligitt Att efter oss förnembligest åligger Vthi wårtt dragande Kongelige kall och högheett att efftertrachta, huruledes wårtt Rijke och Vndersåther må i godh Politie, Skick och Ordningh, Så och näringh och bäringh wäxa och tilltaga, Serdeles att Landett som myckitt obrukadh ligger, må medh Städer, Fläcker och byar bättratt och förbygtt wardha. Och wij derhooss befinne att wårtt och Cronones Sölfwerbergh wedh Sala Grufua wäll är så begåfuadh af Gudh, att dett een Bergz-Stadh i dette sitt tillståndh fordrer och kräfuer. Och der Gudh täckes framdeles Sölfstrecken någott bettre at Vttwijse :/ såssom inthet tuiffuell ähr att de iw äre förhanden och förhöppligen genom Gudz nåde nu eller i framtiden Vpfindelige :/ Dhå skall der icke allenast en lithen Stadh vthan wäll rijk och förmögen, landet till störste heder, hiellp och förswar kunne bygdh warda; Hwarföre hafue wij der achtadh nödigt en Stadh at Fundera och den till Ekeby för alla bequemblighetter skuldh förleggie, Såssom och kalladh honom Sala, och medh nödtorfftige och ståttlige Privilegier Frijheter och rättighetter, de der äre alle gode Städers Fundament och grundwaall försörgtt, och härmed försörie, Skänckie och gifue, aldeles sossom föllier.

Till thett Första, Gifue wij wår Stadh Sala medh Sölfwerberget och des inbyggiande borgare fulla macht och tillståndh, att niuta och bruka all den rätt, rättighet och Frijhett som Sweriges Stadz Lagh, och wår giorde handellss Ordinantzie, Städerne innanlandz tillordner och gifuer, Sossom och den Bergz Ordningh och Skråå wij dem vthi synnerheett hafue göra låthet, förmäler, både vthij Stadzsens Embetsmäns waall, köphandell och Rättegånger, biudande och förbiudande, borgerligh Frihet och näringh sossom och alltt annadt, så att Sölfbergets borgare i ingen motto, ringare eller mindre wara skole, än andre Vpstäders borgare här i Rijkedt.

Till thett andra. Sossom Stadz Lagen och framfahrne Konungars Privilegier äre ett Fundament till wåra Städers Politie och Ordningar, allttså wele wij, att den skall wedh macht holles, medh flijtt och alfwar här efter Vthi wår Stadh fullföllies, och af wåre Officerer handthafues, huadh heller dhe här i desse wåre Privilegier äre igenhemptade och declarerede eller eij, vndantagandes dhe Puncter som här kunne finnas förandrade eller och elliest klarligen affskaffade.

Till thett Tridie. Och efterdy störste macht påligger att Staden medh nödige Embetsmän blifuer wäll försörgdh. Dherföre skall i wår Stad Sala desse Embether holles och hafues, Som äre, Borgmestere, Rådmän, Kämnerer, Stadzskrifuare, Byggemestare och Wårdschrifuare, och gånge om deres taal och wahl aldes som Lagh och thesse Privilegia säger. Och efter dett förb:te Embetsmän som lagen talar om, icke göre wäll tillfyllest att Vppeholla Stadzsens Regemente och beswär. Derföre skole de och hafue en Syndicum som bistår Borgmestere och Rådh i deres Embete. Sossom och een Notarium för dess bättre richtigheet skuld i Rättegångzsaker, som håller richtigheet öfuer alle Stadzsens inkompster och Vttgifter som här efter blifuer förmäiltt, Men Vthi begynnellssen, medan Stadzsens inkompster ännu ringa äre, och icke så många Embetsmän Vppeholles kunne som för:tt är, skole de allenest hafue Twenne Borgmestere, Tolff Rådmän, Af ar-

rendatorerne, Gamle Rothekarlerne och handtwärcksmän, hwarie Fyra, Syndicum, En Schrifware, Byfougdh, med tuenne Stadzswenner, Och sedan när Staden så wäll medh Intrader och Vpbörder som medh borgare och inwohnere tillwexer, skole alle de Embethen brukes som vthi Stadzlagen och thesse Privilegia förmälltte stå.

Till thett Fierde. Borgmestere och Rådhz Embete skall enkannerligen bestå der vthi, att de sigh medh högsta macht beflijtha och winleggie, om Stadzsens gagn wällfärdh och tillwextt, att godh Ordningh och Politie må blifwe wedh macht, Och der någon oreda vnderstundom kan inslijka, genom huadhanda tillfelle thet och är, emot Lagen, Ordinantzien, deres wellfångne Privilegia eller gode Seder, att the sådant tidigt förekomme och råda böther opå. Hwarföre och på dett de sådantt deste bättre göre kunne, och hoos Stadhsens Jnwohnere hafue deste större hörsamhet och anseende. Dhå gifue Wij wår Stådthollere, Fougde Borgmestere och Rådh macht och myndigheett att skicka och ordinera vthi Staden, vthi efterfölliende ährenden. Först der några Oordningar och oskick vthi borgerskapssens dagelige Lefverne, så och Vthi bröllop, barnsööll, begrafninger och annat omgenge och mera slicht, inslijcht är, eller framdeles inslijker, deraf anthen gode sedher, tucht och erbarheet förkränckies eller borgerligh näringh hindres, och förkorttes emot Lagen och Stadzsens Privilegia. 2:o. Huar någodh af någon borgare eller Köpswän handlades emot Handellss ordinantzien, eller desse Privilegia eller och emot Gillestugu Rätten eller embete och Skrår, eller och hölle sigh i sin handell och näringh bedrägeligh, dhå skole de sigh deremot leggie och tillsij att sådantt må tilbörligen affskaffes och bothadh warda, effter Lagen. Ordinantzien och Skrån, och effter som saken är till. 3:o. I lijke motto skole de och hafue machtt att biuda om Stadzsens byggninger, bodher, bommar, Gathur, Gränder och annat slichtt som Staden och inbyggerne anrörer. Och stånde fast och gilltt huad de skäligen biuda och befalla, Dogh så att der någodh är af större Importantz och tillefwentyrs anrörer och så andre wåre vndersåther som icke vnder Stadzens Iurisdiction besittne äre, att det oss tillförenne Præsenteres, och der wij det gott finne och beiake, dhå vnder wår Stådthollares Borgmestere och Rådhz nambn solenniter Publiceres och Vttropes. Men finnes någon Punct i Lagen wåre Stadgar och Stadzsens Privilegier som förandringh behöfue, dhå skall dett författes, af oss Confirmeres och vnder wårtt nambn Publiceres. 4:o. Och der de kunne vptenckie några gode Constitutiones och Ordninger som kunne lända till Stadzsens bästa och gemene Jnbyggiernes wällfärdh, Skola de hafua macht sådant begynna och i wärckedt ställa, till wår ytterligare ratification och stadfestellsse. Dedh skall och medh flijtt achtes så offta någodh af Borgmestere och Rådh stadgatt wardher eller någodh budh eller Förbudh göres, att dedh icke som härtill skeer af predikestolen, vthan blifwer af Rådstugun förkunnat och Publiceret, och der någodh skrifftligit patent behöfues, dedh i lijke motto på Rådstugu dören, och efter som saken är till vnderstundom på Stadzsens portar anslaget.

Till thett Fempte. Skole Borgmestere och Rådh skepa Lagh och rätt i Stadhen, warandes medh all åhoga deröfuer, at tuistige saker anthen i Wenlighet måge bijleggies, eller med Laga domb vthan långh Process åtskillies, på dedh trättor måge tideligen ändes, och partterne icke komma på fåfängh omkåstnadh; Och allttfördy att Stadszens Regementte och justitie wäsendedh må deste richtigere och medh deste bettre beskeedh handteres, då skall Stadhskrifuaren wara medh Eedh förplichtadh, att holla een richtigh och klar Stadz Tenckebook, noteret medh dagar och Tijder, hwar vthinnan all klagemåll, Stempninger, Endtskylninger, Bewijs, Genswar, wettnesförhör och andre Rättegångz acter sambtt sielfwe domarne, deres Execution eller waadh däremott, och huadh mehra efter

Lagen och Sedwahnan vthi Rättegångerne pläge och måste förelöpe, huadh heller dedh mundtligen eller Skrifftligen skeer, noga och flitigtt skall vptecknes. Så skall eij heller mindre der vthi inskrifues alltt annatt som bör efter Lagen skee, och stadfestas på Rådstugun, som är medh huuss och Gårdaköp, Laga panttsättningh och annatt slichtt, och een sådan Book hwartt åhr serdeles förfärdiges; Men så wele wij, att på Rådstugun icke tillstädies några Procuratores att inkomma, som deraf göre een Profession och således snyta den fattige deres peninger vthur pungen, Vthan att hwar och een efter gammall sedwana anthen sielff, eller der dedh een Quinna eller omyndigtt barn är, genom sin Mållssman och Skylde Frände eller wän, som allenast af Christeligitt medlijdande tager sigh saken ann, och drifuer för Retta. Ähr dedh och een Fremmande som anthen icke förstår wår rätt eller wårtt tungomåll, dhå må han bruka een annan sin wen iemptte sigh eller i sin stadh. Efter som eij heller någonn förbudett wara skall, hwar någon will taga sin wän till hiellp, eller och hindreder af siukdom eller andra laga förfall, will göra sin wän Fullmyndigh i sin stadh, att han dedh iu wäll och detta wårtt Privilegio oförkränckt må göre.

Till thett Siette. Syndicus skall wällies aff wår Städthollare, Borghmestere och Rådh; Och skall hans Embete enkannerligen wara, att hann vthi Rådslagh och Rättegångz saker adsiterer Borgmesterne och Rådedh, Och der någon förskickningh på Stadzsens wägner skee skall, att han sigh dervthi bruka låther, och altidh söker wårtt och efterkommande Konungers, Fäderneslanzsens och Stadzsens bästa, Serdeles att han idkeligen öfuersijr, och Stadzskrifuaren sampt Notarium dertill holler, att Acterne och Stadzsens Tenckebook blifuer rätt Registrerat och richtigt hollen. Sossom och iemptte Borgmesterne hafuer vpsijn och tillsicht, att Stadzsens Privilegia, Bref och böker icke af wandsködzle förgås och förderfwes, Så skall han och alle Stadzens Domar, och alle bref som vttgå vnderskrifua. Han skall och göra efter föliande Eedh: Jagh N. N. Beder migh så Gudh till hiellp och hans helge Evangelium, som iagh will och skall minom Konunge trogen wara, hans nytto och gagn fordra, hans skada och förderf i tijdh gifue tillkenne och afwärie effter macht mino: Så will iagh och Staden Sala trogen wara, och medh all flijtt sökia des gagn och bästa, och weder fattigh och Rijk i allom Domom Rätt föllia och aldrigh wrängia emott samwethe mino, och Lagh om Lagh aldrigh wrängie eller orätt styrckie, eij för redoga skuldh, weldh eller penningegiru, eij heller för afuundh eller illwillia, eij för Frändsämio eller wenskap; Så will iagh och medh all flijtt gifue achtt opå Stadzsens Privilegia, att det icke måge förkomma eller förderfwes, Och att Stadhsens tenckiebok blifuer richtigt och rätt hollen, Så sant migh Gudh hielpe till Lijff och Siäll.

Till thett Siunde. Stadzskrifwarens Embete skall wara att författa alle domar, samptt medh Notario holla Prothocollet, Rättegångz Acterne och Tänckieboken reen och klaar, och wetta när behof görs att göra der redhe före, och åhrligen lefrere dem Syndico, närwarandes wår Städthollare Borgmestare och Rådedh i händer att förwara, effter som han skall skrifue alle de bref och Ordninger som i Stadzsens eller Rådzsens nambn vthgå, och holla der godh Registratur öfwer, idkeliger warandes tillstädes, och icke dragandes vthur Staden eller absenterandes sigh vthan Syndici Lof och minne. Stadzskrifuarens Eedh skall denne wara: Jagh N. N. Beder migh så Gudh till hiellp och hans helge Evanglium, som iagh will och skall minom Konunge Trogen wara, hans nytto och gagn fordra, hans skada och fahra i tijdh tillkenna gifua, och afwärie effter macht mine: Så will iagh och Sala Stadh trogen wara, och medh all flijtt sökia des gagn och bästa, och alle Rettegångz acter, så wäll som huadh för Rätta thaladt, Swaratt och dömpdt warder, troligen fatta,

efter mitt bästa förståndh Prothocollera, reenskrifue och förwara, Så att alle domar och Stadzsens Tanckebook blifue richtigt holldne; Eij heller skall iagh någott någrom Deraf meddela eller uppenbara, vthan Borgmestere och Rådzsens samptyckie och befallningh. Migh så santt Gudh hielpe till Lijff och Siäll.

Till thett Ottonde. Kämmenererne skole ware twå till taledh, och i Rådstugun hafue ett serdeles rum, som kallas Kämmenerstugun, Dheres Embethe skall wara att vptaga alla ringa och små saker till förhör, och dem antingen i wenligheett bijleggia, eller och vthi liuse och klare saker framleggie Lagen, Ordinantzien och Privilegierne, och der effter döma; Och efter detta är Stadzsens vnderrätt, vpfunnen att lijsa samptligen Rådedh vthi dhe ärenden som icke äre af deste större Importans, eller och de med mindre slijtes kunne, Och för denschuldh icke allenast Ordningh och richtigheett, så i den som andre Rettegånger holles bör, vthan dhe och sielfwe wetta hwadh ährende dem att vptaga tillstår och wedkommer. Dhå wele wij dedh härmedh således hafue förordnat, Att Kämmenererne skole ådt mindste Tree dagar i wekan ifrå Otto och till Ellofwa komma tillstädes. Och sedan extra ordinem så ofta behof görs. Och skall Wårdskrifuaren holla Prothocollet på alltt dedh der förelöper, och icke mindre richtigheett än Stadzskrifuarenn på Rådstugun, och göre der åhrligen beskeedh före, Lefrerendes sossom om Stadzskrifwaren sagdt är, Kämmenärsboken Syndico till förwaringh. Så skole de icke heller vptaga allehanda saker promiscue, vthan allenest efterfölliande Erender. 1:o. Iblandh Criminal saker, skole de allenast optaga dem som icke angå Lif och Godz, huilcke skole Cognosceres af Rådedh, vthan dem allenest som pläge straffes wedh Kåken, eller ähre så klare, att bötherne i Lagen eller Recesserne beskrefne, kunne vthan omständighetternes noga betänckiande dem pålegges. Och skole de eij hafua machtt att neder Tysta eller förlijka någon saak, vthan wår Befallningzman och samfälltte Rådedh dem låther till förlijkning. 2:o. Blifwe några trätande om Gäldh och annadh slicht, och anthen sielfwe godwilligen besökie Kämmenärstugun, eller förwijses dijtt af Rådedh att anamma Rätt, sådane måge de vptaga och slijta. 3:o. Dhe skole och hafua vpseende medh alltt dehd som brytes emot Rådzsens Ordningh och Stadgar, stämmendes den bråtzslige till Rätta, och efter vthlethen sanningh och Ordningens rätta förståndh döma der vthi. Händer sigh och, att någon icke låther sigh medh deres domb ådtnöije, då må han i den saak som högre ähr, än till Femptije dalers wärde, wädie emott dem, och vnder samptlige Rådedh med Sex marck. Och är någon satt som bör straffes på kroppen, Dhå skall den icke exeqveres förr än wår Fougde och samptlige Rådet hafua Acterne öfwersedt och domen gillett. Så åffta och några saker förekomma, som bör böthes före, Då skole de sådane Sakörer vthkräfuie, Och dhe Siw män, om hwileke här efter taladt blifuer, hwarie weko och Lögerdagen, till förwaringh tillstelle; Dogh så, att den deell som oss efter Lagen tillstår blifuer tillförenne afräcknat, och wåre tienare tillställtt. I lijka motto när några pålagor eller Skott komma på Staden, skole Kämmenärne drifua opå, att dedh i rättan tijdh blifuer vthlagdt, och dem Siw män handfångett; Sossom och huar någon omläggning i Staden skee moste, att sådantt alltt står till Kämmenärnes mödho och Embethe.

Till thett Nijonde. Så skole och Twå borgare keeses till Stadzsens Byggemestare gode beskedelige män, och de sigh på byggningar förstå: Deres Embethe skall wara, att hafue inseende medh alla Stadzsens huuss, som äre, Rådstugun, Källare, Bodher, Gathur och gränder, att dette alltt holles wedh machtt och i fullo byggningh. Så skole de och fliteligen tillsee, att huar och een i Staden, somt tompt äger, bygger hwarcken meer eller mindre, längre in eller vtt på gathun, ähnn han hafuer rätt till, och efter såssom afstuckett

är, widh boott Fyratije marck. Hwarföre skole de icke allenast sielfue dageligen hafue acht deropå, vthann serdeles fyra reesor om åhrett, som är om Walborgmesso, Johannis, Michaelis och Nyåhrett, iemptte wedh wår Fougde, een Borgmestare och Twå aff Rådett besee alle Stadzsens huuss och byggninger, ehuadh nampn dhe hafwe, så wäll som i synnerheett broerne, Gathurne och gränderne, och förteckne deres feell och brister; Ähr dedh så, att Staden behöfuer huuss och byggninger eller sedhan dhe bygde äre behöfue bättringh, eller någodh ähr wärdt att byggies och beprijdes, Dhå skole de sådantt inför Stådthollaren, samptlige Borgmestare och Rådett gifue tillkenna, och efter den Förordningh som dhå görs, alltt ställes af Byggemestaren i wärckedt; Och skole dhe fördenskuldh hafue een Byggningeskrifuare som medh flijtt antecknar alltt dedh som åhrligen bygges och opåkostes, att göre der åhrligen Räckenskap före, Finns och någon i Staden att byggia vthur Ordningen. Dhå skole Dhe tillholle den att rifue nedh dedh som bygdt är, och byggie efter Ordningen af nyo. Hwarföre så offta någon, sedan Staden är någorledes vpbygdh, will anten nederrifue sine huuss, och dem annorlunda förbyggie, eller byggia någodh på köptt eller ny vptagen Tomptt, dhå skall han sådantt gifue Byggmesterne tillkenne, huilcke medh twå af Rådett och Rågrannerne skole skåde den gamble byggningen, så och öfuerwäga den som ägenden af nyo will vpsettie, och foreleggie honom breddh och längdh huru bygges skall, så att Staden och Rågrannerne icke skeer förnär och emot Lagen. Bygger någon annorlunda, han skall nederrifue byggningen igen och bötha [1] lodh Sölfuer, oss, Staden och Mållssäganden. Så skole och be:te Byggemestere gifue achtt att gaturne blifue Steenlagde, reen holdne, Brunnerne i byggningh och wedh sin reenheett. Och der de någon beslå, antten at föhra oreenligheett, Jordh, dyngia eller annat slicht på gaturne: Dhå skole Byggemesterne icke allenast tillholle sådane att rensa Gathurne igen och föhra sådhantt af wägen, vthan och angifue dem på Kämmneerstugun, hwarest de första gången skole bötha Ett lodh Söllfuer till Tueskiptes, Oss och Stadenn, och sedan huar gångh de åtherkomma, dubbelltt mehr. The skole och tillholla borgerskapedt, att de icke settie wedh gatun Ladher och Fäähuuss, myckitt mindre Swinehuuss, vthan sådane huuss setties afsides i Gårderne eller vthan Staden, dher annorledes skeer, dhå böthe han som bygde Fyratije marcker, och Vpsynesmannen Ottotije marck, och dertill rifue omkull byggningen.

Till thett Tijondhe. Vthi alle Stadzsens Embetsmäns waall, Så och i alle andre Stadzsens wichtige och åliggiande ährenden, som anthen Regementett eller Rättegångerne anröre, skall wår Stådthollare eller Fougde som Lagh förmå när wara, och på wåre wegna præsidere, dogh huar wår Stådthollere eller Fougde dett försummer, då ligge eij desmeehre Stadzsens gagn och rätt nedher, vthan Borgmesterne och Rådedh fahre dermedh fortt icke mindre än wår Stådthollere och Fougde tillstädes wore, Dogh så att dedh blifuer desse i tijdh kundgjordt, så att dhe öfuer wara kunne. Så skole och Borgmestare och Rådh i hwarie weka komma ådt minste Tuå gånger tillsamman att öfuerwäge Stadzsens wällfärdh och sittia för Retta. Och skole der hooss Borgmesterne icke som härtill een hafue ordedh, vthan huar sitt åhr, Och skole fördenskuldh dedh åhredh alltt dedh som Staden anrörer, eller de som någott sollicitera hafua komma för honom och sin saak hoss honom angifue och Swar anamma, Efter som han och dedh åhredh machtt och rätt hafue skall, vthi Rådh och Rättegångerne att Proponera och rösterna sammanfordra.

Till thett Elloffte. Så åfta någott till betenckiande framsettes i Rådstugun, och sa-

[1] Tomrum för beloppet.

ken nogsamptt är öfuerwägen, eller och vthi Rättegångerne, när klaga, Genswar, bewijss och wittnen äro nogsambt afhörde och begripne, Dhå skall Borgmestaren som ordett hafuer, fordra af dem andre i Rådedh, vthi wår Stådthollares och Fogdes närwaru och åhöran, hwars och eens meeningh och röst, Låthandes dem genom Skrifuaren opteckna, och sedhann på lychtonne seija sin egen meeningh. Huar de icke kunne sin emellan föreenes efter een och annan dags vpskof, dhå stände den meningen som wår Stådthollare eller Fougde medh bäste skääll bijfaller.

Till thett Tolffte. Staden skall och hafue sine Swänner som vtträtta Borgmesternes och Rådzsens budh, tree, fyra eller fleere, efter som tarfuen och tijderne dedh fordra.

Till thett Trettonde. Effter som Lagh säger, Så skall och Staden skiptas i Fyra Fierdinger, och för huar Fierdingh åhrligen setties twå Höfuidzmän, hwilcke skole sörie för Elden, att den i Staden icke gör skadha, Och dher han lööss kommer, att han likewist blifuer slächtt, hafuandes i achtt alle de stycker som budne och beskrefne äre i Stadzlagen i Byggninge Balken i det 22 Cap: Dhe skole och när Byamän och gäster vpfordres till vapn eller till Munstringh hafue åhoga och vpsynn, att huar och en till Stadzsens heder och tienst kommer vpdragande, stofferende sigh effter sitt Embne medh klädher och wappn och är tillstädes, och på dedh rum i rättan tijdh, der honom blifuer budett och befalltt. Bemälltte Stadzsens höfuidzmän skole och åhrligen Tuå gångor om åhredt, Walborgzmessa och Michaelis, gåå vthij alle huuss, och besij borgerskapedz wappn och wärior. Och skall hwar borgare som någon förmögenheett hafuer ått minste hafue i sitt huuss ett gott Soldate hernisk medh pått, een godh Muskeett medh Gaffell och bandeler, een Spets och gode twå Sidewärior; Men de som fattige äre måge försörie sigh medh een godh Sidhewärie, pått, Bandeler och Muskett, Och der någon finnes som den icke äger, Då skole höffuidzmännen för dedh Quarterett han boor vthi stämbne honom för Kämmenärne, Och der han icke kan bewijse sigh sine wärior genom någon ovndwijkeligh skada, och så nyligen mist hafuer, att han icke hafuer i medler tijdh kunnat skaffat sigh andre wapn och wärior igen, Dhå skall han förste gången bötha oss och Staden Sex lodh Söllfuer till tweskiptes, och sedan lijka myckidh så ofta han dedh försummar, och icke deste mindre fly sigh förbe:de wapn och wärior, att en godh man kan sigh dermedh wärie.

Till thett Fiorttonde. Och efter enkannerligen macht påligger, att dedh som medh menighetten handles skall, eller deres samptyckie tillkräfues, må ordenteligen skee, och icke som härtill waridh hafuer, menige man fordres tillsamman, och sware således på Stadzens wårdande ährende vthan någodh betenckiande, och mäst af dem som minst förstå, eller minst hafue i saken att seije, Derigenom som oftest Stadzens gagn blifuer försummat och omstörtt, för vthan dedh att sådane Oordentelige obeskedelige samqeumbder äre både Spottlige och nesslige. Hwarföre wele Wij, att menige borgerskapedh skole å nästkommande Walborgmesso vthwällie af sigh Fyratije otto, de besekdeligeste iblandh dem äre; Iblandh huilcke skole ware Trettije sex af Bergsmän och köpmän, och Tolff af handtwärcker; Och skole åldermännen af begge Gilden iblandh de 48 inräcknade warda, Hwilcke så snartt de äre af menighetten walda, skole deres nampn vpteeknes, och Rådedh öfueranttwardes, Och hafue Stådthollaren och Rådedh machtt af före:ne Fyratije otto män att wällie Tiugu fyra Sex af arrendatorerne eller Bruckssens Föreståndere och deres Consorter. Sex af Rothekarlerne, och Sex köpmän, och Sex af handtwärcksmän, Och deres nampn låthe i Boken inskrifue. Desse 24 män skole härefter så ofta Rådedh hafuer någott, anthen efter wår befallningh eller elliest på Stadzsens wägner, medh menigheten

att handla, kallas till Rådstugun, och der förnimme huadh som af nöden ähr. Sedhan skole de sambles på Gillestugun, och deremellan sigh wäge huadh dem vthi samme ährende står till att göre eller eij, och altidh så lempa deres rådh att wårtt och Cronones, Så och Stadzsens gagn och wällfärdh må söcht och främiet warda, och huadh desse 24 slutha medh Rådett dedh skall ståndа och af hele borgerskapedt fulbordes vthan gensägun.

Till thett Femptondhe. Alle ärenden som till menigheetten refereres, eller och som menighetten för sin tarf skuldh wille hafue rådedh till betenckiande föreslagettt eller hoos dem angifuidh, Skole af desse tiugufyra optages och öfuerwäges, och så widt skäligt är drifuas, och inthet annorlunda företagas aff någon med mindre han eller de för vproriske wele holdne och straffade warda. Dogh skall hermedh icke förbudett eller dem Tiugufyra förtaget warda, när någon Swår saak förefaller, att huar åldermannen förr än de 24 resolvera att gifue beskeedh ifrån sigh, måge Communicera ährendett, huar medh sine Embetsbröder, och tage deres rådh i saken, så widt dedh dem angår, Dhe måge på dedh falledh kallas på Gillestugun och der sigh emellan ährendett öfuerwäge och berådslå. Och på dedh här efter någon Ordningh så wäll vthi Köphandellen som handtwärcken wara motte, Då äre Wij nådigest tillfridz att Staden vttwällier sigh een bequembligh plats, Och der på gemene borgare omkostnadh oppbygger sigh een Gillestugu, hwarest Bergsmän och Köpmän kunne möthes, Och dedh deres Bruuk, handell och Wandell angår, der Tractera och öfuerwäga. Så wele wij nådigest och meddela huartt och ett handtwärck sin Skråå och rättigheett. Och gifue dem i lijke motto tillståndh att hafue sine Gille som i andre wälbeställtte Städer. Och vnne Wij så wäll Gillestugun som handtwärcksgillen den Rätt, att alltt huadh der någrom skeer eller görs medh ordh eller gerninger, skall ware i tweböthe.

Till thett Sextonde. Borgerskapedh vthi Staden skall wara deelltt vthi Tw gillden, vthi dedh förste och förnembsta skole Bergsmännerne och Köpmän samptt allehanda slags Månglare inräcknade warda, huilke icke skole bruka någod handtwärcks Embethe, vthan blifue wedh Bergzbruket och Köphandellen, och vpköpa Sammet, Sijden, kläde, Salltt, Sill och annat krämegodtz, Så och Spetzerij och andre inländske ätande wahrur, som är Lax, Smör, Ost och annat slicht: Och dett åther vttprånga och sällie, Och der vthi förstonne sigh icke så många köpmän nedersettiandes warde, att Bergsmän och andre för een skäligh bettallningh kunne bekomme den deell dem af nöden är; Hafue wij nådigest bewilliett att de Bergzmän som macht lust och willie hafue Köphandellen att drifua, måge och brede widh Bergzbrukedh köpa och sällie sossom ofuan be:tt är. Dogh medh een sådan ådtskildnat, att Krämerij och hökrerij icke drifues tillijka af een persson, vthan den som medh ätande wahrur will hökra föhre inthet Sidentygh kläde eller kramgodz eller Spetzerij. Och den som Kramboodh will holla, han hafuer inge Maatwahrur fahla, wedh godzets forbrytellsse vunder Staden.

Till thett Siuttonde. Dedh andra Gildett skall wara Embetsmännens gille, hwar vthi begripes Bårdskärare, Guldsmeder, Kopparslagare, Bakare, Köttmånglare, Skräddare, Skomakare, Skinnare, Sadelmakare, Rörsmeder, Segermakare, Målare, Snidkare, Swarfuare, Murmestere, Glassmestere, Tunnebindere, Tegellslagare, Formän och fleere Embethen huadh nambn de hellst hafua kunne, Och skall huartt Gilde efterlåthedh wardha att Skänckie, ööll, wijn och andre Drycker.

Till thett Aderttondhe. För:te Bergzmans och Köpmans Gildet skall således föreståes, att de vttwällie af sigh Tolf äldste gode beskedelige män, fyra af Arrendatorerne eller deres Consorter, Fyra af Rothekarlerne och fyra af köpmännen; Iblandh huilcke

Stådthollaren, Borgmesterne och Rådett vttkeesa een till Ålderman som för Bergsmans och Köpmans Gildett och des saker dett åhret swara skall. Och alltt dett som detta Gildet att öfuerwäga och slutha föreställes aff Rådett eller elliest på Stadzsens eller gildes wägner bör handles drifuer, rösterne af Gildesbröderne sammanhempter, och sedan till ända vttföhrer. För vthan dette gemeene Bergzmans och Köpmansgildett, skole och 12 män wällies, gamble ehrlige beskedelige män; Sex af dem som Grufuan bruka, och Sex af Rothekarlarne, Och ähr lijka huadh heller några af desse föreståndere i det för:te allmene gildet äre eller eij; huilcke alle ähremder och saker angående Grufuan och brukedt, som gemene Staden och köpenschapen inthet wedkommer, vptaga, ransaka, skärskåda och döma skole, efter den Bergsordningh och Skråå som wij deropå hafue göre låthet. Och skall i lijke motto Stådthollaren, Borgmesterne och Rådett wällie af desse Tolf een Man åhrligen vtt, som är Ålderman och Fougde det åhret för Grufuetinget. Desse skole allenest antaga dhe saker som Grufuan och bruket wedkomme och der slites kunne; Men Criminal och andre ähremden som medh Bruket inthet hafue at göre eller der eij ändas kunne, skole de föhra på Rådstugun, der af Borgmestere och Rådh att företages och vtföres, sossom vthi den femte Artichel förmäles. När någon saak förekommer som Grufuan och brukett angår, skall åldermannen stämme de äldste till sigh på Tingstufuan, och der medh dem öfuerslå och besinna de ähremden som brukett och Grufuan Wedkomme; Och huadh då af dem resolveret och gott funnedt så och budes och förbudet, eller elliest till Grufuans bäste pålagdt blifuer, dett skall fulltt och fast ståndа, och af alle Bergsmän och Rothekarlar efterkommas. Och skall alltt dedh som på Grufuetingett görs, vthi Grufuans och Bergslagens book inskrifuas. Och huadh som af Grufuenes föreståndare beslutes eller påbiudes skall icke af predikestolen vthan af Grufue tingstugun publiceres och förkunnes.

Till thett Nittonde. Sammaledes och vthi dett andra eller Embetsmäns gillett Skall huart och ett Embete hafue sin ålderman som det åhret iemptte medh föreståndaren för Gildet om des saker emot Borgmestare och Rådet swara schall, Rättandes sigh efter den Skrå som nu härtill giordt är, eller och hereffter framdeles göres kan.

Till thett Tiugunde. Så skall och ingen efter denne Dagh wara Grufuans Föreståndare, Stigare, Grufue Fougdte eller elliest bekläde någodh Kall och Embethe wedh Grufuan, medh mindre han i Stadenn burskap winner, och huuss och liggiande grundh hafuer, Vndantagandes wåre egne Tienere, som wij till wårtt eget brukz befordingh dijtt förordrandes(!) warde.

Till thett Tiugunde och Första. Och på dehd wår Stadh Sala må wetta sin Jurisdiction och Råmercke; Skole Borgmestare och Rådh hafue macht vthi efterföliende Sochner, Norby, Sala och Tärna, och elliest vthi andre Sochner widh deres Bruuk Bookwercken och hyttor att apprehendera, och antasta allom dem, som Stadzsens Jurisdiction och Rådstugu rätt vnderkastade äre, Och saken antingen på Rådstugun, Grufuetinget eller Gilden vttföhra, och de sakerna Exeqvera som pläge straffes medh Kåken, eller elliest legges till penningebötter. Men Criminal saker skole de optaga, ransaka, skärskåda och döma, och sedan domen medh Stazsens insegell förseglat wår Konungslige hoffrätt tillskicke till wår eller deres ytterligare declaration. Och der saken är Crimen læsæ Maiestatis, Skole de oss derom tillkenne gifue, Och den som dermedh beslagen warder, vthi wår och Cronones hächtellsse lefrere låtha. Dogh skole icke Landzmän som vthi be:te Sochner boo och deres hemvist hafue, denne Stadzsens Juris-

diction wara vndergifne, vtuan af wår Fougdte effter Landzlagen rättade, dömbde och håldne.

Till thett Tiugundhe och Andra. Och efter ingen Stadh eller Regemente ehuru ringa dett och är, kan vppeholles, vthan vpbörder och inkompster, af huilcke Embeten blifue medh skäligh besåldningh efter ämbne försörgde, Och andre Stadzsens byggninger och börder till des nytto, förkåfringh och heder vppeholdne. Så hafue wij nådigest gott befunnet vthi desse wåre Privilegier att klarligen beskrifue de inkompster som de vthij Staden kunne hafue att vpbäre, och af huem de skole vttgöres. Och vnne Wij fördenskull wår Stadh Sala först Förskåttedt derom Sweriges Lagh talar i Konungebalcken i dett 19 Cap: och nu een tijdh långh hafuer waritt aflagdt. Och efter dett icke klarligen beskrifues i Lagenn, Dhå wele wij dett således hafue vttydt, Att huar och en som sin egenn eldh och röök hafuer i Staden, han ware sigh borgare, fremmandhe eller Cronones Tienare, ingen vndantagandes skall åhrligen om Walborgmesso vttgiffue Staden sitt Förskått, Så lagandes att dedh är vttlagdt och burit i Stadhsens kista innan den 8 Maij, widh boott een Marck Stadzsens Ensak för huarie dagh han dermedh dröijer: Och endogh Lagen säger, att Förskåttedh skall wara een half marck, Lickwäll medan myntedt hafuer sigh förandrat, dhå wele wij att dett herefter skall wara Tolf öre.

Till thett Tiugunde och Tridie. Dernäst är Skåttedh, huilckedh åhrligen vttleggies skall om Walborgmesso Tijdh; Och endogh borgerschapedh härtill efter Lagen hafue waridh räcknade vthi deres Skått efter Öretaledt, Lichwäll medan sådane wärderinger som äre skedde af androm ähre fast orichtige, eij heller i wälbeställtte Städer nu mehra bruklige; Dhå wele wij efter andres Exempel dett således skickatt hafue; Att åhrligen om Walborgmesso Tijdh ifrån den förste Maij till den fiortonde Maij skole borgerschapett och alle the som Skått göra böre, komma anthenn sielfue eller der de laga förfall hafua, igenom sine Fullmechtige tillstädes inför de Siw män, och formedellst deres Troo och sanningh, och på den Eedh som dem af de Siw män skall föreläses, och de plichtige wara att göre om dedh så kan fordres, andtwarda de Siw män deres Skått i hender, huilckedh ordinarie skall wara otto öre af hundrade Daler. Och på dedh huar och en må hafue någodh wist att efftergå, och icke den orätt Skattadh hafuer föregifue någodh owettenheett. Dhå wele wij hermedh beskrifue huadh som wärderes skall, Nembligen först huars och ens Tompter, Bodher, Källare, Humble- och Trägårder och Kåltäppor han äger innan eller vthan Staden. 2:o. Redhe peningar och på Rentta vttsatte. 3:o. Wisse vttstående Gäldh. 4:o. Allehanda Sölffuer och Sölfuersmide. 5:o. Guldh och älde stenar. 6:o. Allehanda godz och wahrur, Så och Köpenskaper, som antingen Köpmän handle medh eller handtwärcksmän drifue sin gerningh medh. Och i en Summa alltt dedh som någon nytto medh sigh föhrer, skall blifua wärderett. Ähr dett så, att de Siw män, hafue någon misstäncktt, att han icke gör rätt Skått, dhå måge de till öfuerflödh fråga honom en och annan gångh om han menar sigh wedh sitt Sämweet att hafue giordt Staden rätt, Och sossom han menar sigh att gälla lijka, huadh heller han sin förmågo derföre köper eller sällier, Säger han Ja, dhå skole be:te Siw män hafue machtt att på Stadzsens wägne gifue honom straxt så många peninger vtt, som han werderer sin förmågo före, och löse dedh in och föryttre till Stadzsens bästa, huadh heller dedh är mehr eller mindre. Och skole de Siw män wettandes eller williandes icke see medh någon genom finger, sossom de sin heder wele wederwåge; om Walborgmesso dagen, såssom och elliest så ofta. Skatt leggies på Staden, Dhå skall dedh om Rådstugudagen näst tillförende kundgöres af Rådhuusett, att huar och en kommer medh sitt Skått på Kämnerstugun, och

dett der till dhe Deputerade aflegger innan Fiortton dagar dernäst efter, weder boott 40 marcker, till Treeskiptes, Konungen, Staden och Skåttmännen. Åhrlige Skåttedh som intages till Stadzsens vppeholdningh skall wara af hwarie hundrade dalers wärde otto öre. Men så offta någodh blifuer af oss påbudett, eller och Stadzsens byggningh och andre nödtorffter kunde behöfue een hiellp, Då skole Ståthollerne Borgmesterne Rådedh och dhe 24 emellan sigh wäge, huru myckidh af huartt hundrade bör medh skääll, och efter nöden må vttlegges, Så att Rijkssens hiellper eller Stadzsens tarfuer skeer tillfyllest. Vthi huilckedh fall wij gifue wår Ståthollare, Borgmestere, Rådh och dem 24 macht och Rätt Skåttedh att förhöija eller förmindska, efter som nöden och tiden kräfwer och tillåter.

Till thett Tiugundhe och Fierde. Och efter Sala Borgare och Bergsmän till Brukssens idkelige drifuande och forttgångh, skole städz holle Follck, häster och annat som der till behöfues: Hafue wij nådigest Skäncktt och gifuidt vnder huar Tåmptt och Gårdh som de der vpbyggie af Bråstadh, Ekeby och Wässby gårdz egor, efter sossom Stadzsens nödtorfft fordrer och kräfuer, Åker till Twå tunnors vttsädhe huart åhr, samptt Tolff Lass ängh, till ewärdeligh egendom att niutha och beholla, medh sådane beskeedh och willckor, att de af huarie Tunna Landh åhrligh vttsädh oräcknat Trädhe, och Sex lass engh, åhrligen Tw lodh gott fintt sölfuer, halfftannat oss och Cronon, och ett halfft lodh Stadenom, vttgöre och erleggie skole, medh huilcke vttlagor wij wele dem i förste Fyra åhren nådigest förskontte hafue, Sossom och på dedh, att de sigh deste bettre förkåfra och Staden tillwäxa må, hafue wij nådigest bewilliedt, att de, för all andre Stadzsens tunga som oss och Cronon angår, vthi Sex samfeltte åhr efter detta Dato skole befriade warda. Dogh icke hermedh förståendes Skått eller Förskått som vthi desse Privilegier Staden egentligen gifne äre. Men huadh gamble Grufueägor wedkommer, skole de så här efter som här till dem niutha och beholla vnder deres wahnlige Byskatt och wårtt förre Privilegium. Sedhan skole alle Bergswärck som innan eller vthom Stadzsens egor, antingen nu vpfundne ähre, eller i framtiden vpfinnes kunne oss och Cronon endtskilltt förbeholdne warda. Och der någott sådantt på någons egor vpfunnit warder, att han icke derigenom skada lijda må, willie wij honom annorstädes refundera låthe.

Till thett Tiugunde och Femptte. Tesslijkest vnne wij härmedh wår Stadh Sala, thett Fiskie, Skogh och Mulbeett, huilcket till Wässby gårdh, Ekeby Bråstadh tillförenne legadh hafuer, och der sigh innan deres Råå och röör några Torpare satt hafue, skole de efter som Borgmestere och Rådmän dedh rådsambligest befinne, antingen göra een wiss Skatt till Staden, eller och till Muulbeett vnder Staden ödeleggies igen. Och på dedh att de Stadz inwohnere som hester och boskap hafue och bruuke Stadzsens Mulebethe och vttmarck, Staden någodh der af gifue skole. Dhå wele wij dedh härmedh således hafue förordnat, att åhrligen den 14. Aprilis skall blifue offendtligen i Ståthollarens, Borgmestare och Rådz nambn förkunnat alle dem som Sommaren öfuer wele holle hester och boskap på Stadzsens vttmarck, att de till den 20. Aprilis gifue sigh an hoos Byfougdenn, låthandes anteckna huru många häster, Oxar, Köör, Fåår eller Swijn de wele hafue der gåendes: Och skole så gifue för huartt slags Creatur, effter sossom Ståthollarenn Borgmestare och Rådh, efter Tijdzsens lägenheett tycke gott wara, och Stadzsens tarf synes fordra och krafuie, och halffpartten deraf straxtt öfuerlefrere till Byfougdten, Dhen andre halfpartten skole de vttgifue till den 20. Octobris. Och wari sedan Byfougdten plichtigt straxt om Wåhren, dagen efter Walborgmessa; Om hösten dagen efter Michaelis att lefrere peninger till dhe Siw män, samptt medh en richtigt och klaar rulla på alle hester, Oxar, Köör, Får och Swijn som hafue gått på Stadzsens Muulbethe dedh åhredh, och huem de hafue till-

hördt; Och skall samme Rulla wara af honom, så wäll som Fyra borgare af Rådett till Opsynesmän keeste, vnderskrefuen. Och befinnes han Swijkligen vmgås hermedh, dhå straffes som för annat Tiufuerij, Skall icke heller någon Staden till skada och afsacknadh fördrista sigh att inhägna eller wretha Mulbethedh wedh straff tillgörandes.

Till thett Tiugunde och Siette. Vthi lijke motto wele Wij och hermed alfwarligen förbudett hafue, styckewijs att försällie eller och förpantte någodh af de ägorne som wij under Staden nådigest gifuidh hafue, vtan huar någon lust hafuer eller nöden så kräfuer dem att förpantte eller försällie, Skall han opå Rådstugun opbiuda ägor och Tomptt tillhopa, Stadenom eller bofastom borgare och ingom androm dedh försälie. Vthi lijke motto när någon gamble Grufua egor föryttra will, Skole dhe antingen Staden eller bositten borgare sällies, och ingen annan.

Till thett Tiugunde och Siuende. Och efter många finnes vthi Städerne som sökie allehanda Prætexter och vndflychter att fly Stadzsens tunga och börda; Så och på dedh sådantt må afskaffes, wele wij således förordnat hafue, att ingen, ware sigh af huadh Ståndh och wilckor han helst ware kan, Adell eller Oadell, präster, borgare, bönder, leektt eller Lärdh, skall hafue någon Gårdh eller hwss vthi wår Stadh Sala, medh mindre han gör oss och Staden sin rättigheett deraff, och holler all borgerligh tunga, ehuadh nampn dedh hellst hafue kan, allenast Kyrckieherden ware derföre befriatt; Men hafuer hans huuss eller Gårder i Staden förvthann rätte Kyrckieherdegården, Skall han vttgöra Oss och Staden den deell som andre att vttgöre plichtige äre.

Till thett Tiugunde och Ottonde. Wij hafue och nådigest efterlåthet Staden sin källare, der allehanda slagz fremmande drycker försällies skole, och icke någor annorstädes i Staden, och huadh der af kan falla till nytto, wendes till dedh gemene bästa, I lijke motto hafue Wij och vndt Stadenn att holla en krogh widh Grufuan till Stadzsens bästa, om der så synes att behöfues och wara nyttigh.

Till thett Tiugunde och Nijondhe. Af sakörerne vnne wij Staden en halffpartt efter Sweriges Stadz Lagh, vndantagandes de Sakörer som wedh Grufuetingett faller, och wij dem som af Grufuaen slagne och sargadhe warde, nådigest vndt och efterlåhet hafue. Men medh dett godz som emott handellss Ordinantzien brytes, skall procederes och Staden tillholles, huadh honom af oss vthi Ordinantzien är tilldeelltt. Så skall och Staden niutha den tijonde Peningh af alltt dedh. ärfues vthi Staden, Faller någod Danarff, då vnne Wij Staden att lösa dedh till sigh efter gode mäns werderingh som dedh gör skääll till, Och sedan dedh lydha till Staden, Och huadh der af går, komme i Stadzsens kijsta: Eller der dedh icke wore Staden Profijtligitt, Dhå må dedh medh wåre Borgmestare och Rådz samtyckie och beiakningh sällies till en borgare, som gör Staden sin rättigheett, och ingen annan.

Till thett Trettionde. Sedan på dedh huar och en må dess bettre vttstå den beswäringh som hans kall och Embethe medh sigh föhrer, och gifue så myckitt bättre achtt opå sin ombetrodde Tienst, dhå wele wij till åhrligh löhn och besåldningh vnne och efterlåthe Stadzsens Embetsmän, en halfpartt af alle Stadzsens intrader och inkompster, som Staden på hela åhredh hafuer att vpbära, ware sigh Sakörer, åker eller wrethe, ängier eller Mulbethe Skatt, af Stadzsens källare, Krogh, Skått och Förskått, handell och wandell, Jnteresse eller andre vpbörder ehuadh nampn de hellst hafue kunne. Och skall således dermedh handles. Först skall samme halfpartt skiptes vthi trenne partter eller delar, dhen ene tage Borgmesterne, Och skall han desslijkest skifftes vthi tree deelar, dhen ene beholle den Borgmestaren som dedh åhredh ordett föhrer, och twedelan de andre Borgmes-

tarne tillhopa, Och medan icke mehra än Twå Borgmestere äre, Så tage den ordett hafuer Twå- och then andre Tridunghen Dhen andre Tridie delen gifues Rådett, och den tridie skifftes emellan Stadzsens Swenner. Och på dedh de altidh måge hafue sådanne Män som kunne tienlige ware, Skall Syndicus altidh beholla en Tridiepartt aff den sidste Tridiedelen, och dedh öfrige deles dem androm emellan, som de äre Män och kläde Embethet till. Sedan skall Stadzsens halfue partt troligen och wäll till Stadzsens bästa anlägges, så att Capitalet åhrligen tillwexa må. Hwadh som och förmedellst Capitaledz tillöckningh och anwendellsse kan anthen i interesse eller handell och wandell eller i någor annor måtto åhrligen winnes och Stadzsens inkompst förökes, deraff niuthe Stadzsens Embetsmän icke mindre sin halfue partt åhrligen än af andre ränter och inkompster.

Till thett Trettijonde Första. Wij hafue och nådigest efterlåthedh Stadzstienerne som ingen annan nähringh drifue, än födhe sigh medh den Löhn och Tienst de hooss Staden hafua, wara frijkallade för omläggningh, sossom eij heller blifue dem deres löhn och Kost vthi Skåttandett anslagett. Men Förskåttedt skole de vttgöra, och skåtta af deres huuss och fast Jordh, Sossom och elliest af alltt dedh de ärfue kunne, eller vthan om dheres löhn och kåst lagligen fånga. Skole och Stadzsens präster, Skollmestre och andre Schole personer, så wäll som Klockare och andre Kyrckietienere ware frij för all omläggningh, Så och Skått af alltt dedh de medh sin tienst kunne vthi Lössörer i Städerne förwärfue. Men dher dem någott arf tillfaller eller de elliest kunne sigh öfuer sin Löhn någod förwärfue eller huuss köpa, deraf skole de sossom andre deres Skått vttgifue. Förvthan desse förbe:te skall ingen må boo i Stadhenn, och holla eldh och Röök, eller bruka någott Bergsbruuk, borgare näringh medh handell och wandell, eller gerningh och Embethe, medh mindre han först winner burskap och gör sin borgerligh Eedh, och sedan setter sigh huussligh nedh i Staden, och swarer medh andra borgare till Stadzsens tunga, beswär och vttlagor, efter sin förmågo.

Till thett Trettijonde andra. På dedh Stadzsens intrader ordenteligen och troligen må vpkräfues, förmehres, föreståes, och till Stadzsens nytto och gagnn anwendes, och sedan göres redhe och Reckenskap före. Dhå wele wij att här efter åhrligen om Walborgmesso dagh, Skole wåre Städthollare, Borgmestare och Rådh vttkeesa Fyra af Bergsmänn och köpmän, och Tree af handtwärcksmän; Desse Siw, när de waldhe äre, skole af Borgmestare och Rådh, så och de 24. göres Fullmechtige att vpkräfvie anamme och vnder händer hafue alle Stadzsens Jnkompster, wisse och owisse, ehwadh nambn de hafue, och huadh de heller här tillförene äre vttrycktte, eller än her efter vttryckes kunne. Dem skall fördenskuldh på Rådstugun inrymmes ett serdeles rum så att derhoos är ett gott hwalff eller Maak, så att de i rumedh kunne sammankomma, och om Stadzsens inkompsters förbättringh berådslå. Men i hwalfuett skole förwares peningerne, Sossom och göres Kistor och Lådor, der breff, Skriffter och Reckenskaper inlegges kunne. Och på dedh de måge hafue een wissheett att gåå efter; Dhå skall wår Städthollare, Fogde, Borgmestare och Rådedh sambtt medh de 24. medh dedh aldraförste låthe vpteckna alle inkompster och rättighetter, wisse och owisse, som Stadenn hafuer att förmode: Serdeles alle Stadzsens huuss, Tompter, Gårder, Rådstugun, Bookwercken, Waskhuuss, Qwarner och andre, och dem sossom een Jordebook vthi een Lengdh skrifue låthe medh alle dhe Rentter der af gåå bör; Sossom och alle ovisse Rentter förteckna, och Lengden deraf tillstella förbe:de Siw män, huilcke sedan der efter, Så och efter den Förandringh och Förordningh som Rådedh för orsaker skull göre, åhrligen och i rättan tijdh skole inkräfuie Stadzsens Förskått och Skått; Och der några andre pålagor blifue af borgerskapedh

äskade, Skole de dem af huar och een fordra, och alle ware förrplichtige att komma i deres kammar, och der sitt Skått dem öfuerandtwarda; Ähr och någonn som tredskes der weder, då måge de sådantt gifue Kämmenärerne tillkenna, huilke efter den macht dem gifuin är emott sådane tredsko Procedere skole. Så skole och alle andre Intrader anttwardes dem, ehuadh nambn de och hafue och af dem Quitteres. Huarföre der de förnimme att Staden hafuer skada af dett sätt som nu brukes eller framdeles kan öfuatt warda, vthi Stadzsens inkompster, Dhå måge de sådantt wäll hooss sigh öfuerslå, och sedan Communicera derom med Rådett, och då medh Rådzens samptyckie förpackta inkomsterne till wisse män på nöijachtigh Caution eller elliest efter tidzsens lägenheett derom disponera, Sossom Rådedh och dem bäst åsämber; Alle uttgifter skole och skee i desse Siw mäns nährwaru, och med alles deres samptyckie, Och ingen fördriste sigh något att anamma, myckitt mindre vttgifue, för vthan alles deres wettskap och willie.

Desse Siw män skole efter Ordningen, och på sagdan dagh låthe alla dem som Embether och Tienster i Staden beklädhe, vttfå sin Löhn efter Ordningen. Alle andre vttgifter till Stadzsens byggninger och andre Nödtorfftige bekostningar skole skee efter Rådzsens vnderskrefne Anordningh, Och de Siw män föruthan den icke fördriste sigh den ringeste peningh att vttgifue widh straff och sin egen heder tillgörandes. Men på dedh Stadzsens peninger icke måge ligge stille och vthan nytto, dhå skole dhe altidh wete Rådedh wiss beskeedh huadh i förrådh är, och wår Fogde, Borgmestere och Rådh då beflijthe sigh om att få Stadzsens penninger vtt på Rentta och nöjachtigh Caution, till borgare som nödstelltte äre, och kunne drifue der handell medh till Stadzsens förkåfringh, eller och till andre som dem nöiachteligen kunne försäkre, efter som peningerne kunne wexa till.

Till thett Trettijonde och Tridie. När åhrett om är, skole desse Siw män dagen för Walborgmesso göra Rechenskap af alle Stadzsens vpbörder och vttgifter för dett förledne åhr, öfuerwarandes wår Fougde och samptlige Borgmesterne och Rådett; Och skole de 24 män göra af sigh ett vttskått om Tolff män, Trij Bergsmän, Trij Rothekarlar, Trij köpmän och Trij handtwärcker. Huilcke tolff män skole på menige Borgerskaped wägnar öfuersij och beräckna dhe Siw mäns Reckenskap; Och huar de dem richtige befinne, samptligen Quittere, och seije dem för alltt ytterligare tilltaall frij; Ähr dedh och Fault vthi, anthen vpbörderne eller vttgifterne, sådantt böthe och bättre efter som saken är till. Och på dedh deste bättre richtigheett i alle saker finnes motte, dhå skole de Siw män hafue sin Eedsworne Skrifuare, som noga och grannerligen vptecknar alltt dedh som inkommer och vttgiffz, Dagen nähr sådantt skeer, perssonerne, Orsaken huarföre, Så och efter huars befallningh och Anordningh dedh görs, och skall han wara förplichtadt iempte de Siw män att swara dertill. Effter som han och alle breff, Skrifter och Reckenskaper, afkorttningen, Contracter och annatt slicht, skall hafue i godh förwaringh och ordningh när der på fordres. Jngenn hwarcken de Siw män eller Skrifuaren skole hafue machtt att bäre vthur be:te rum och hem till sin eller annorstädes någon Reckenskap, Breff eller Schrifter, vthan dett skall alltt blifue vthi sitt rumb, Och huadh som göres skall, dedh bör skee der, och inge annorstädes wedh straff tillgörandes.

Till thett Trettijonde och Fierde. Så snartt Reckenskapen är giordh och gillad; då skall åther om Walborgmesso dagh wällies efter sätt och Form, som förr är sagdt, Siw män, Fyra af Bergzmän och Köpmän och Tree af Embetzmän; Ibland huilcke altidh skole ware Tuå som dett förre åhret derhooss waridh hafuer een af huart gilledt, Alltt-fördy att icke Staden någon skada skall lijda för alle deres owettenhett skull.

Till thett Trettijondhe och Femptte. Och skole Borgmestere och Rådh eller andre, ehuilcke dhe hellst wara kunne som wedh Stadhsens Ærario och förrådh hafue att bestelle, eller och wettenskap derom hafue, enär de Stadenom deres Eedh gå deres Embethe göre, Swärie, att de ingen som dedh eij wetta bör skole vppenbara huadh som Stadzsens förmögenhett eller förrådh är, vthan dedh aldeles hembligen holla.

Till thett Trettijonde och Siette. Jngen skall tillstädies i wår Stadh Sala att bruke någon borgerligh näringh, anthen medh köpenskap eller sin gerningh, och Embethe, förr och medh mindre han hafuer efter Sweriges Lagh wunnett burskap, Och gör på Rådstugun in för wår Stådthollare Borgmestere och Rådedh sin borgerligh Eedh. Huarföre när någon infödder i Staden och af borgare härkommen, huadh heller han in eller vttrijkes Tientt hafuer will settie sigh neder och företaga borgerligh näringh, Dhå skall han taga till sigh Tuå bofaste borgare, och medh dem gå till ordhafuande Borgmestaren gifuandes honom tillkenne sigh sinnader wara att blifue borgare, Så och vptäckiandes honom huadh näringh han actar att drifue dermedh skall han wijses af Borgmesteren till de Siw män, att erleggie Staden till wederkendzlo Fem daler Swenska, och sedan medh Siw mäns Quittens komme in på Rådstugun för sambttlige Rådett, och der aflegge sin borgerlige Eedh efter Lagenn. Ähr mannen åå Landet eller i een annan Stadh eller vttrijkes födder, och will borgare wardha, dhå skall han hafue medh sig sitt Burebref af den Öfuerheett, deronder han tillförende hafuer suttin waridt, och dedh vthi tuå bofaste borgares nährwaru ther för Ordhafuande Borgmestaren, gifuandes honom icke mindre tillkenne, huarmedh han will sigh nähra. Och der Ordhafuande Borgmestaren hans Burebref nöijachtigt befinner, skall han förwijsa honom till de Siw män, att erleggia Staden till wederkendzlo Tije daler, och medh deres Quittebref ställe sigh inn på Rådstugun för Stådthollaren och Rådett, och vthi deres nährwaro och åhöre göre sin borgare Eedh och settie borgen för sigh, att han ådt minste Sex åhr will Byaman wara och allan Stadzsens Rätt vppeholla, Nähr dett är skeedht, då skall borgarens nambn i Stadzsens Mantalss Lengdh inskrifuas, sambt och den näringh han achtar i Staden att bruke, och der efter må han köpe och sällie eller drifue sin gerningh och handtwärck efter sin förmågo. Dogh så att der han Gerningsman är han dette alltt medh Embetsbrödernes samptyckie gör och wedertager. Befinnes någon att köpslaga förr än han således hafuer wunnet burskap, hafue förgiordt all sin köpenskap half till Staden och halfft till Köpmannegillett, och dertill Fyratije Lodh sölfuer till Tweskiptes oss och Staden. Ähr dedh och Gerningzman hafue förgiordt dedh han arbetade, halft till Staden och andre helfftene till sitt Embetes gille, och dertill Tijo Lodh Sölfuer till Tueskiptes, oss och Staden, och der holle wår Stådthollare och Fougde handh öfuer.

Till thett Trettijondhe och Siundhe. Jnge gångande Embetsmän skole lijdes åå landett närmare Sala, än på Fyra mijll, vthan hoo sitt Embethe hoos Allmogen drifue will, drage in i Staden, och der winne burskap sigh der nedersettiandes och vppehollandes Stadzsens Rätt, som förr ähr sagdt, Och hafue sedan machtt arbetha ådt Allmogen hema i Staden eller å landedh när han fordrader och begäradh warder. Dogh på dedh någon Ordningh hermedh wara motte, då skall dedh så holles; Att när någon Embetsman af bonden fordradh blifuer, skall han gifue sin ålderman derom tillkenna, och draga vtt medh hans wettskap och eij elliest, weder boot Tuå daler till Embethett så ofta han deremott bryter, och Skrån widare vttwijsa. Finnes några Embetsmän åå landett som medh deres gerningh löpa by mellan, närmare Staden än Fyra mijll, och icke i Staden hafuer wunnet burskap, dem ehuars Pass och Försuar de hafue kunne, Skole Embetsbröderne i Staden

hafue machtt att vpsökie, deres gerningh, sossom vnder Embethedh förbruthen, borttaga; Och ware wår Fogde och Befallningzman forplichtadh att hielpe och bijstå dem, Och der de icke sielfue förmå fånga honom, dhå tagi wår Fougde honom fatt, och hafuan för Lagha tingh, der han skall böthe oss, häredett och Embethett Fyratije marck till Treskiptes, och wari sedan huar gångh han åther kommer dubell boott, efter som huars och ens Skråå inneholler och förmå.

Till thett Trettijondhe och Ottondhe. Så hafuer och härtill inrijtadh en stoor och förderfueligh Osedh, att icke allenast huar och een är wordet tillåthet att warda borgare, vthan och sölatt åhr efter annat, och icke wist någon redeligh näringh att föda sigh medh; Serdeles att mången bonde af landedh flyendes arbethedh, hafuer nedsatt sigh i Staden, beteckiandes och beskönianides dermedh sin lättie; Hwarföre wele Wij dedh härmedh således stadgat hafue: Att ingen skall tillstädies till burskap, medh mindre han antager någon deell vthi wårtt och Cronones eller och gamble Rothekarlers Bruuk, och bewijsar sigh så mächtigh wara, att han brukett medh allt dedh som dertill behöfues wäll vppholla kan, att hans medConsorter icke någon Skadha der af tagandes wardhe. Eller och hwar han köphandell drifue will, Att han kan görligenn bewijsa sigh anthen att hafue så många Peninger, att han kan sigh medh Köpp och Säll nähra, eller will han bruka handawärck, att han dhå bewijser sigh hafue lärdt ett redeligitt nährligitt ämbethe, att han sigh der medh borgerligh födha kan, Och hoo dedh icke förmå eller görligen kan bewijsa, Han skall icke tillstädies till borgare, vthan anten tiene för sin födha i Staden eller begifue sigh å landett. Och på dedh huar må sigh så myckidh mehra om een redeligh näringh beflijta. Dhå wele wij att åhrligen om Walborgmesso tijdh /: när andre Stadzsens Embetsmän wällies :/ Skole och så af wår Städthollere Borgmestere och Rådh fyra wällies, Tuå vthur Rådedh, och Tuå vthur menige borgerskapedh, huillcke skole Tuå gångor om åhret, Först om Walborgmesso, då de walde blifue, Annan gången om Marthini, taga beskeedh af alltt borgerskapedt, huar medh huar sigh födher och nährer, Och skall deres Embethe wara, att holla altidh Lengdh och Mantall på borgerskapedt, huru, och genom hwadh lägenheett dedh tillwexer och aftager, Sedhan huar medh sigh huar nährer och födher: Och der de förnimme någon, medh någon oredeligheett omgå, sådantt gifue wår Fougde, Borgmestere och Rådh tillkenna, Huilke dhå skole låthe honom komma för sigh, Och der han sigh på förwaringh icke bättrer, förwijsa honom Stadenn. Så skole och föbe:te Fyra männ hafue inseende medh wicht och mål, att den icke förfalskes; Såssom och, att Embetsskråån icke i någon motto blifue öfuerträdde. Och skole desse Fyra män om dette alltt så offta fordres, wetta att göra beskeedh och rättelsse. Och skole de fördenskuldh hafue Tuå, tree eller Fyra tienare, efter som behoff görs, oppeholdne medh Stadzsens kåstnadh; Huilcke be:te Fyra Män kunne bruka, att förfahre deste bättre borgarnes lefuerne, och förmedellst deres Vnderrättellsse och tillhiellp styre sådane Watubij till rätta.

Till thett Trettijonde och Nijonde. Wij hafue och nådigst vndt wår Stadh Sala all dhen rätt och rättigheet vthi Köpande, Sälliande som andre Vpstäder här i Rijkedh. Såssom dett vthi wår handellss Ordinantzie widare vthtrycktt warder. Så wele wij och, att allt Landzköp, Sossom Städerne förderfueligitt och olagligitt, skall kringh om Sala Stadh förbiudas och afskaffas, och i samma Stadh allmogen tillhollas, att sökie Staden sielf medh sine Wahrur, på dett Staden måtte medh Nödtorfftter blifue försörgdh, och Allmogen må sitt förwända till peninger.

Till thett Fyretijonde. Om Stadz kyrckian hafue Wij dedh således belefwadt, att Tuå

af borgerskapedh åhrligen vttwällies skole till Kyrckiones Föreståndare. Huilcke skole vpbäre alle kyckiones inkompster ehuadh nambn dhe och hafue: Såsom och sij på Kyrckiones, Prästehuussens, Scholars, Kyrckiegårders och andra slijka byggningar som Kyrckian tillhöre, att de blifue widh macht holdne, eller efter Tidzsens lägenheedtt någodh af nyo bygdhe. Dogh så, att så ofta någodh skall företages, att då Stadzsens Byggmestere går medh Föreståndern till rådz, görandes der öfuer sitt Förslagh, och dedh Rådedh öfuergifuandes, på dedh man huadh som göres skall och omkåstnaden emott Förråden kan förslå, och efter som förmögenhetten, tillsäger och Tarfuen kräfwer, arbethedt och kostnaden lempa. Föreståndern skole och efter Rådzsens Förordningh förslå vttgifterne och andre nödige expenser till Gudztiensten, och göra åhrligen otto Dagar för Walborgmesso för vpbördh och vttgifft een richtigh Räckenskap in för wår Stådthollare, Borgmestere och Rådh och de Tolff män som tilförende om de Siw mäns Reckenskaper sagdt är, Och sådantt vthi Kyrckioherdens nährwaru.

Till thett Fyretijondhe och Första. Staden skall och vpbyggia sin Kyrckia, Kyrckieherdehuuss eller Gårdh, Jtem huuss till sine Cappellaner, efter som sedh och öfligitt ähr, Så och Klockare huuss eller Gårdh, och dem holla wedh machtt; Och huar Staden desse huuss icke holler wedh macht, Dhå skole Borgmestere och Rådh af sitt egitt böthe Kyrckian Hundrade Daler, och vprätta huussen, Och är Staden af Tredsko der vthi wållande då böthe han Twhundrade daler till Kyrckian, och vprätte ändå husen som sagdt är, der om wår Stådthollare så offta der öfuer klages, ransakningh och handh hålla skall.

Till thett Fyratijonde och Andra. Vthi Kyrckieherde wahledt hafue wij nådigest vndt Staden den Rätt, att de medh Bispens Ja och samptyckie må wällie Tree skickelige perssoner, och oss medh Biskopens och Stadzsens breff Præsentera, Af huilcke wij sedan een keesa och till Kyrckieherdee Confirmera wele.

Till thett Fyretijonde och Tridie. Och på dedh Vngdomen må till nyttige konster blifua vptuchtadt då wele wij att Staden skall vprätta en godh Räckneschola, Och huar icke hema finnes ämbnes Män, kalla dem vthan efter som Instruere och lähre Vngdomen Räcknekonsten, och huadh mehra dem nyttigt är vthi Proberande och annat nödigtt till Bergsbruken Köphandelen och dedh borgerliga lefwerne. Och att sedan ingen antages och brukes för Köpswän som icke hafuer lärdt att holla sin Köpmansbook och weett dermedh richtigtt vmgå.

Till thett Fyretijonde och Fierdhe. Eij heller skall någon bettlare lides i Staden, vthan medh dem Procederes och handlas efter den Spetals Ordningh wij här efter göra låthe; Och der någon fins så starck till hender och lämmar, att han sin födho förtiena kan, Skall han setties i Söfrebodan, dher han, efter som han arbethar till skall blifue bettaldh och Vnderhollen, huaropå Grufuones Föreståndere kunne en skäligh Ordningh göre låthe, och henne medh Stådthollarens Borgmesternes och Rådzsens Consens och ratification stadfest, Publiceres.

Till thett Fyretijonde och Femptte. Och på dedh att de som på deres arbethe af Grufuan slagne warda, icke för fattigdom och wanskötsell skuldh måge lijdha nödh och omkomma, eller sedan androm till beswär gåå medh Bettlestafuen: Skole Borgmestare och Rådh förordna Ett wist huuss eller Hospital, der vthinnan de wara skole: Och hafue wij Nådigest Vndt och efterlåthedh dem till födho och Vppehälle all den Saköre som widh Grufuetingett falla kan, huilcken Tålfften huar Månadh, efter såssom hon faller, vpbäre och Hospitalens Föreståndere lefrere skole; Huarföre han sedan när Månaden ändatt är, hvarvtinnan dedh anlagdt och kommit är, en richtigh Reckenskap in för Tolftenn göre

skall. Skole och desse niuthe Spetals Rätter vthi Arffall och medgåfuo, som Spettals Ordningen inneholler och förmäler.

Till thett Fyretijonde och Siette. Sossom Lagen förbiuder, att ingen må fleere Embether vppeholla eller idka än enahanda gerningh, och inge andre Köpslagan, Så wele wij och dedh här igenhemptadh hafwe, och strängeligen befahle Borgmestare och Rådh att hafue der ett flitigtt inseende vthi, att ingen Embetsman brukar någon Köpslagan. Eij heller Köpmän eller Bergsmän någodh embete, vthan huar låthe sigh medh ehnn näringh ådtnöije, och drifue den medh så myckidh större flijtt och alfwar, På dedh borgerskapedh så myckidh mehra må förmehres, och gerningen fliteligare göre, än här till skeedt ähr.

Till thett Fyratijende och Siuende. Wij befahle och Borgmestere och Rådh att de åhrligen förordne wisse Tafwerne och Gästgifuere i Staden, dijtt den wägfahrande lända kan och få skäll för sine Peninger, Jcke de fattige som menigt pläger skee, vthan de som läglige huussrum hafue, Och kunne den wägfahrande tilhörligen för sine Peninger Tractera, och äre boende i Staden på een lägligh plats dijtt man med hest och wagn komma kan.

Till thett Fyratijonde och Ottonde. Så skole och i Staden förordnas Fohrmän medh wagnar och hästar, som för peninger förfordre den wägfahrande på alle wäger på dedh huar och en må vthan hinder och vppeholdningh, vthan Landzsens och Stadzsens beswär, blifue för sine peninger förfordrader, och mången borgare så derigenom som annat hafue sin redelige födho och näringh.

Till thett Fyratijonde och Nijondhe. Jngen bofast borgare skall insetties för någon Gäldh så lenge han förmå bettala. Sossom och eij heller någon borgare skall föhres i wår hächtte för någon Missgerningh skull vthan dedh är Crimen Læsæ Maiestatis; Blifuer någon elliest medh någon missgerningh beslagen, han må sättias i Stadzsens hächte.

Till thett Femptijonde. Effter de och framdeles såssom vthi andre Städer brukligidh är deres felltte domar, Contracter, Fullmachter, Pass och andre Certificatier när så behöfues, måste med[1] Stadzsens Jnsegell bekräffta, derföre gifue wij dem till Stadzmärckie vthi deres Stadz Signete till att föhra och bruka, efter som sielfue Afrijttningen vttwijsar.

Till thett Femptijonde och Första. Och efter wij nu så stådtligen hafue försörgdt denne wår Stadh Sala medh Privilegier Rätt och Frijhetter, Så ähr oss och Cronon icke mindre anlägedh, att han Zirligen och wäll må vpbygdh warda medh huuss och Gårdar och icke medh kåthar eller Bettlarestugur såssom och settias på een sådhan plats der han medh heder i framtiden bygges, och Rijkedh till wärn och prydningh befästes kan: Huarföre, medan thenn plats widh Grufuan, der byn nu står, icke är der till bequembdh, Så hafwe wij i staden förordnat och deputerat Ekeby och nästliggiande egor, och der låthedh Staden i sin rätte Forme afsticke. Befallandes hermedh, att alle dhe som forbe:te Privilegier niuthe och sin näringh wedh Sala drifue wele, att flyttia dijtt, intagandes huar sin plats som honom tillordnat warder, och dem serdeles emott Gathurne Zirligen förbyggie, efter den skick, Ordningh och sätt som föreställt är. Dogh gifue wij

[1] Här och i följande rader tomrum för stadens vapen.

dem tillståndh nu strax att flyttia deres små huuss och settia dem effterst i Gården, der vthi att boo till des de hafue kunnedt skaffa sigh timber, till att byggie wedh Gatun, medh dedh förbehold, att de försäkre oss och Staden, att wele innan Trij år går till ända, vpbyggie sine byggninger, efter för:ne sätt och form, och som wår Fougde Borgmestare och Rådh låthe sigh nöije medh; Eller huar de dedh icke göra, då hafue wår Fougde, Borgmestare och Rådh machtt att taga Gården och de huuss vpsatte äre ifrån dem, och settie en annan godh karll dijtt som byggningen vpfyller.

Till thett Femtijonde och Andra. Wij wele fördenskuldh biude och befale hermedh alle wåre Stådthollare, Fogder och Befallningzmän, Så och Borgmestere och Rådmän, och andre Stadz Embetsmän, så wäll som menige borgerskapedh, och alle som wistes och boo i wåre Städer, att de efterkomme och holle huadh wij här tillförenne förmällt hafue, och af oss stadgatt är, Rättandes sigh i alle motto här efter, och att huar och en efter sitt Embethe och machtt holler handh däröfuer, så kärtt dem är wår ogunst och wrede at vndfly.

Att wij desse Privilegier således belefuadh, och wåre vndersåther wedh Sala Stadh gunsteligen gifuitt hafue, och wele dem derwedh holla och handthafue, Dhå hafue wij till yttermehre Wisso dem medh wår handh Vnderskrifuitt och wetterligen låthedh hengie wårtt konungzlige Secret här nedan före som skrifuid är på wårtt konungsiige Slott Stockholm dhen Femptonde Aprilis Åhr efter Christi börd, Ett Twsend Sexhundrade på thett Tiugunde och Fierde.

GUSTAVUS ADOLPHUS.

Rätteligen afskrifvet efter originalet, tillhörigt Sala stads archiv, betygas.
Stockholm i Kongl. Riks-Archivet den 29 Junii 1889.

Ex officio
Victor Granlund,
Archivarie.

1682 OCH 1741 ÅRS TRANSPORTER

A) 1682 ÅRS TRANSPORT

Vi CARL med Guds Nåde Sveriges, Giöthes och Wendes Konung, Stoorfurste till Finlandh, Hertig uthi Skåne, Estlandh, Lyflandh, Carelen, Brehmen, Verden Stettin, Pommern, Cassuben och Wenden, Furste till Rygen, Herre öfver Ingermanlandh och Wissmar; så ock PfaltsGrefve vidh Reihn i Beyern till Gylich, Cleve och Bergen, Hertig etc. Giöre vitterligt såsom vij uthaf våre Kammar- och Bergs-Collegiers underdånige Repræsentationer för oss och Kronan långt nyttigare finne att Sahlbergs Grufva, samptel. Bergslagen till bruk blifver upplåten, än att den samme af oss och Kronan drifves, uthvisandes nästförflutne tidh, att enär med Kronans enskyltte medel bemälte värck är fortsatt och underhållit, det Grufvan ett anseenliget ringare dragit, än hon finnes hafva af sig kastat, den tijdh hon Bergslagen var uplåten till bruk; altså hafve vi härmed och i krafft av detta öppne Contract inpå merbemälte Sahla Bergslag och deras Arfvingar transportera och öfverdrage vehlat Sahlbergs Grufva med alt tilbehör och Inventario, såsom det nu för ögonen står, till ett perpetuelt och everdeliger Bruk, så länge de förmå hålla det vid macht och efter rätt Bergvis drifva, uppå de vilkor och Conditioner, som här efter införde och förmälte varda. Oss och Kronan dock vårt Regale samt en fri Disposition förbehållen, efter tillverkningen och vällsignelsen att öka eller lindra afgiften, tagandes denne Transport sin begynnelse nästkommande 1 Januarii.

1:o) Skall Borgerskapet fritt stå här efter att drifva utan någons hinder under Bergs-Collegii Direction alla Grufvor till deras villkohr och lägenheter igenom en försigtig och Capabel Bergmästares anförande.

2:o) Antager Bergslagen det Inventarium som Commissarierne nyligen upprättat, hvilke af våre Collegier varit Denominerade att transigera med Bergslagen om Conditionerne i betahlning för det förre, som de qvitterade, enär Bruket till Ooss och Kronan A:o 1675 togs; Dock som detta senare år sämre än det förre, skall Bergslagen hafva att åtnjuta till godo Differencen så väl i Timber och Materialier det de til Bokverken och Hyttornes Reparation behöfva, af oss och Kronan sig tillhandla, som utaf den vid Grufvan i förråd liggiande vask, blifvandess det som öfverskjuter deraf, oss och kronan beräknadt, men dock Bergslagen efter skälig Värdering emot betahlning uplåtit, Alldenstund de samma Vask nödig hafva, til att dermed Verket begynna.

3:o) Emedan Grufvan för tiden skall befinnas svårare än hon var den tid Bergslagen förre gången den samma dref, ty vehle vi i anseende dertill, det förste året Bergslagen hafva beviljat för hvarje lödig marck, Tio dahler Sölfvermynt 2/3 i grofft och 1/3 i smått. Men förbehålle oss och Kronan efter den tiden, der Gud skulle behaga Grufvan rikeliga välsigna, att proportionera derefter i samma afgift och det efter som vi förnimma kunna närvarande svårighet sig förminska och välsignelsen sig förmehra.

4:o) Till Konst Statens underhållande hvilket Bergslagen härefter sig antager vehle vi dem hafva beviljat, att af tillvärkningen årligen få innehålla Två Tusen Fyra hundrade dahler Sölfvermynt förutan Grufvedrängshjelpen i Spannemål och Penningar, samt ännu Tre Hundrade Tiugusex dahler Sölfvermynt dagsverkspenningar hvilka under Kammar

Råd Gripenstjernas förpantning begripas, och vi läre orders ställa till Oss och Kronan att igenlösas, hvaremot Bergslagen, Barberaren, SölfverPåsten samt alle andre Grufvebetjente skole vara pligtige sjellf att löhna som de bäst med dem kunna blifva ense om.

5:o) Konstmästaren samt Grufve Notarien, hvillke för tiden samma Embeten förträde, vehle vi i anseende till deras höga ållder och långliga Tjenster ad Dies vita med ett gratiale benåda och förse låta, men lembne derhos Bergslagen fritt, anten att betjena sig af dem samme till ofvanbem:de Embeters förrättande, eller ock andra antaga för den Recognition de med dem kunna accordera om, efter som de skole vara obligerade jemvähl bem:te betjente härefter att aflöhna.

6:o) Tillsäijes Bergslagen att de för deras tillverkade Silfver skole hafva att anamma Söllfvermynt; dock med det förbehåll, der vi skulle behöfva deras Söllfvermynt, att de ovägerligen sådant emot Kopparmynt affölija låta, efter som vi varde mesnagerandes att ålita Bergslagen om samma förvexling i andra än hehl necessaire och oumbgengelige tillfällen.

7:o) Såsom fordna Konungars våra Förfäders Intention af begynnelsen varit att Grufvedehlarne och Jorden skulle följas åt, varandes Jorden och Tomterne förnembligast förlähnte till Grufvans styrkio och underhållande, Alltså och emedan Commissarierne i föllje af våre Collegiers medgifne Innstruction Conformt med berörde Intention, förnimmes nu mehra indellt alla Grufvedehlar uti Tjugu Rotar, i stället för det de samme tillförene varit allenast Fjorton och Grufvedehlarne jemkat, efter som hvar och en hafft Tomt och ägor till, icke allenast med den observance, att fuller ingen har bekommit flere Grufvedehlar, än Tvenne, och mindre än en Fjerdedehl, undantagandes de som suttit i possession af flere än Tvenne Tomter, och befunnits meckta efter hafvande Tomt och Jord dess nu tillfallne Tvänne Grufvedehlar jembvähl att bruka, utan jembvähl en sådan Cautel att hädanefter Jorden utom Grufvedehlen från Tompten ej skall skiljas; Altså låte vi dervid oförändrat förblifva; finnandes sådant mycket vähl vara gjordt och stadgat. Men som en olikhet i ägornes fördehlning emot Tomptetahlet af en dehl klagar för tiden finnas, vehle vi med alldraförsta ordres ställa om en Jorderefnings anställande, hvarigenom hvar och en efter Tompten, och så jordh må bekomma, neml. efter Stadsens privilegii innehåld, Tolf Tunnelandh för hvarje hel Tompt, och så Conseqventer.

8:o) Medan genom ofvanbem:te indehlning den dehl av Borgerskapet som tillförene inge Grufvedehlar hafft, men nu förmedelst deras hafvande Tompter och ägor komma i participation deraf, jemvähl komma till godo att åtnjuta den Melioration hvilken gamble Bergslagen kostat på vercken. Ty finne vi æqviteten vara likmätigt, att alle sådane måge i proportion till Commun Cassa betahla, hvad på en hel, hallf eller Fjerdedels Tompt belöpa må, efter det nyligen upprättade Inventario. Dock som största dehlen sådane nu tillkommande participanter föregifves vara oförmögne, och till befrucktandes är, att de vorde blifvandes Incapable jemte de andre att drifva detta stora Vercket i fall de allt på en gång skulle obligeras afleggia; Ty hafve vi nödigt funnit herigenom stadga och förordna, det samma betahlning skall skje efter handen, och af hvarje lödig tillverckat mark som dem tillfaller utgifvas Otta öre Söllfvermynt.

9:o) Alldenstund några finnas hvilka för än Bruket till Oss och Kronan igentog, hafva sig tillkjöpt Grufvedehlar allenast, men intet der till hörande Tompt och Jordh och de som för tiden Tompten besittja i anseende dertill sådanne en gång af dem sållde Grufvedehlar måste igenbekomma varandes vår endtelige villje, att Grufvedehlen efter Tompt och ägorne Inseparabelt skall åhtföllja. Ty förplicktas och förbindes här med de som

sådanne Grufvedehlar kjöpt, att afstå de samme till dem som Tompt och Jorden innehafva emot de Penningars Restitution, hvilke de därföre uhtgifvit, blifvandes så länge i Possession af Grufvedehlen, att samme Penningar till fullo dem blifva uhtbetahlte, ehuruvähl man kunde hafva fog sådanne kjöp för olaglige skatta, alldenstund de emot bättre vettande äro slutne, hafvandes för detta jembvähl varit förbudit Grufvedehlen från Tompten att abalienera.

10:o) Vindhkiörings Spannemåhlen samt Gierdehöet och Hallmen, så snart det samma till Oss och Kronan åter kan blifva inlöst äre vi benägne Bergslagen efter Markegången In loco uplåta, der med så mycket bättre att kunna förrätta och underhålla Vindh- Vask- och Lafvekiörningarne.

11:o) Såsom Bergslagen åtager sig hela Vercket med Konst Staaten och hvad deraf Dependerar så i Byggningar som annat mehra; Altså uplåtes och updrages dem Kyllinge Sågeqvarn derpå att kunna deras nödigste Materialier Såga låtha.

12:o) I lika måtto blir den förbehållen och orubbad Kyllinge Qvarn Tull, hvilcken ifrån Stadsens första Fundation och då Borgerskapet antogo Grufvan, varit förlänt till underhålld för de fattige och förlammade som kunna blifva slagne i Grufvan och eljest vid Hytteverken förderfvas, villjandes vi ordres ställa, att samma Tull, som af förseende ähr blifven inbegripen uti KammarRåd Gripenstjernas förpantning, åter blifver till ofvanbem:de Tarfvor med allrafórsta uthur samme förpantning uthlöst.

13:o) Der någon merckelig olycka (Den Gud nådeligen afvenda täcktes) uthom menskliget förvållande skulle sig tilldraga anten af Elldh, vatten eller annat oförmodeliget fall, åfvan eller nedre i Grufvan eller ock vid maklösen, konsten och knecktekachtet, som måtte förorsaaka alldeles nye konsters upprättande uthom de förre nu stående, och så Considerable befunnes, att Bergslagen icke mechtige vore af egne kraffter den samma bota och uprätta, tillsåge vi att villja dem uthi sådanne tillfällen Gripa under Armarne medh våre och Kronones medell, efter som vi kunne finna Reparatione och deras oförmögenhet betarfva.

14:o) Öfver alla betjente som Bergsslagen sjellf Löhnar, uplåtes Bem:de Bergslag fri Disposition så med deras antagande som till- och afsättjande, efter som sådanne härefter Immediate af Bergslagen hafva deras Dependence.

15:o) Alle verck, såsom Konsten, Speelen, Smälthyttorne, drefhus och Bookverken &c. Blir Bergslagen härefter obligerat underhålla undantagandes Byggningen, som Proberaren boor uthi, och Sillfver Kammaren hvillcke vi påtage Oss, som vid förre Transporten skjedt enär så omtränger, af Kronones medell uthom Bergslagens Gravation att reparera och förbättra.

16:o) Sammalunda vehle vi draga försorg, att det nu påbegynte Carlskachtet med Kronones medell må blifva drifvet, och så mycket sorgfelltigare derom vara, som högnödigt förnimmes, så frampt Grufvan skall Conserveras, att iu förr iu heller sänckningen påbegynnes för Väderväxlings och upfohrningen skull, och att tid behörigh veedh och medell till dess drifvande anordnas.

17:o) Det Bly Bergslagen till Smälltningarne nödigt behöfver, skall af Oss och Kronan enär så betarfvas blifva lefvererat för det pris som det samma Oss och Kronan kostar, blifvandes Proberaren här efter allfvarligen förbuden att besvära Bergslagen med högre prof än till ett lodh värckbly af hvar drifning.

18:o) Af hvar lödig marck Söllfver, som vid Bruket tillverckas, skall gifvas och erleggias uthi Armbössan 2 öre Söllf:r Mynt, Sammaledes af Bruuksfollcks aflöningar ett

öre Söllf:r M:t om Månaden tillika med öfvervichten, som af Sillfvrets in- och uthvägande stiger, hvilcka Penningar i lika måtto skohla anvendas till dem som i Grufvan förlammade och slagne blifva, såsom ock till fattige Grufvedrängiar, Hytte-, Bookverks- och Konstfollcksdrängiar, Änkior och Faderlösa Barn sampt Gamble och af sig kombne Bergsmän. Och ehmädan Bergsmännerne sampt Arbetsfollcket samma Penningar uthgiöra; Ty skall vår och Kronones Bergmästare och de 12 Ällste allena hafva Directionen och Disponera om Armbössan och inthet tillåtas något der uthtagas med mindre det först på Grufvotinget bevilliat ähr; Så skohle och alle Saakören som vid Grufvotinget falla Sparbössan tillhöra, och detta till mehra richtighet, skall Bergmästaren hafva en nyckell och Borgmästaren den andra till Armbössan, hvillcka så laga skohle, att vår och Kronones Bookhållare öfver dess uppbördh och utgifft hålla en richtig räkning, den der i vårt Bergs Collegio åhrligen skall inlagt blifva. Och på dhet man må vetta Sparbössans förrådh, ty skall Bergmästaren med några gode Männ förfärdiga en Räkning på Armbössans förrige inkomster, och hvillcken något dertill skyldig ähr, den samme dertill förhålla att han strax bethalar och sedan behålla Armbössan hvadt efter Inventarium i beredskap finnes, hvillcken Armbössa skall förvahras i samma Huus der Sillfverkistan ståer och tillordnat blifver.

19:o) De Private skierpningar som en eller annan nu förtider kunna possidera böör inthet genom denne senare Transporten molesteras eller och de som dhen samma innehafva, obligeras anten att afstå sådanne Skierpningar eller sällia dess mallm åth Bergslagen så framt dhe icke kunna få så mycket som Proben af mallmens hallt uthvisar sedan omkostnaden ähr afdragen af hvarje lödig marck efter vahnligheeten, uthan behålla den efter Vårt Bergs Collegii uthgifne Privilegiers innehålldh såsom tillförene försäkrandes vi här medh en och annan, som vill uptaga några nye skierpningar uthom Grufvan, att om den högste Gud sådanne rum välsigna skulle, den samma sin anvende flit och omkostnadh deruthi oturberat skall få åthniuta på viss af vårt Bergs Collegio förelagdh tidh och till sådanne vercks drifvande bekomma kolh och vedh för samme pris som Bergslagen, hvarutöfver Bergmästaren noga hand hålla böhr.

20:o) Till Bergslagens ansökiande att Ränttorne i Låhnet utaf de Sex Sochner under Sahlberget ähro lagde, hvilcke KammarRådet Gripenstierna för tiden i förpantning hafver, måtte förvandlas till vedh och kohl så mycket som Bruuket emoth betalning efter Kammar Verdering tarfvar, och icke under varande bortpantningstidh af bemälte KammarRåds betjente, eller sedermehra af vår och Kronones befallnings Man upbähras I Pertzedler, samtyckio vi medh så mycket mindre betänckiandhe, som Bergslagen Contesterar sig inthet annat här med Intendera, än förblifva vidh förra Praxin, och då betahla Vedh sampt kohl efter den Värdering som i de nästförflutne åhren skiedt ähr, så vähl när Vercket för Bergslagen, som sedermehra för Oss och Kronan drefs, nembligen: en Stafrum ved med Nio M:r Kopp. M:t, en Stig kohl med Sex M:r Kopp. M:t, dock med den obligationen, att Bergslagen odisputerligen Contenterar hvadh som levereras och af dem emottages inom åhrets förlopp, proportionaliter månadtligen, så att Inventariumet ifrån det ena åhret till det andra i kohl och vedh icke för KammarRådet Gripenstierna eller, sedan förpantningen Expirerar, för oss och Kronan uthan för Bergslagens Räkning beliggiandes blifver, och att ej heller något för Stybbet, Kammar Rådet påräknas, för hvilcket allt, en för alla och alla för en böhre och skole vara Man. Blifvandes här med af oss Stadgat och förordnat, det Räntorne af de längst bortliggiande till Grufvan lagde Socknar, der störste Skogarne befinnas, skohle till vedh och kohl först och fremst förvandlas, och de näst kringliggiande efter möijeligheeten Conserveras, hällst efter desse senare berättas mehren-

dehls bestå af ung Skog, som inthet stoort förslår och dess uthan desse närmaste Skogar, så mycket mehr uthödas, som de längre bort belägne Sochnar, hvillcke dock störste Skogen äga, af de närmare kiöpa sin kohl och vedh, i anseende till besvärligheeten med förslor, det härefter Allfvarligen skall vara förbudit och förmehnt. Detta alle som vederböhre hafve sig hörsambligen att efterrätta. Till yttermera visso hafve vi detta med Egen handh underskrifvit och vårt Kongl. Secret bekraffta låtit. Datum Kongsöhr den 20 Januarii Anno 1682.

CAROLUS.
(L. S.)

E. LINDSCHJÖLDH.

B) 1741 ÅRS TRANSPORT

Vi FRIEDRICH &c. Göre veterligit, at ehuruväl högstsalig och högloflig i åminnelse Konung Carl XI hafver, genom öpen transport af den 20 Januari år 1682, på Sala Bergslag och deras arfvingar transporterat Salbergs Grufva med alt tilbehör och inventario til evärdeligit bruk, så länge bemälte Bergslag förmådde hålla Grufvan och silfververket vid makt och drift efter rätt bergsvis, med de vilkor som samma transport innehåller: Hafvandes högsbemälte Hans Kongl. Maj:t uti den tredje puncten af berörde transport, i anseende til Grufvans då varande svårhet, i nåder beviljat Bergslagen tio daler silfvermynt för hvar lödig mark, två tredjedelar i groft och en tredjedel i smått mynt, med förbehåll at, der Gud efter den tiden skulle behaga rikeligare välsigna Grufvan, silfverbetalningen då skulle efter svårigheternes förminskande och välsignelsens förmerande proportioneras; Så hafver likväl bemälte silfverbetalning à tio daler silfvermynt marken, icke allenast sedermera blifvit på några år prolongerad; utan ock för Grufvans aftagande skul, och på det Bergslagen vid grufvearbetet ej måtte afträttna, tid efter annan förhögd til ellofva, ellofva och en half, och ändteligen år 1708 til tolf och en half daler silfvermynt marken, fem sjettedelar i caroliner och en sjettedel i courant silfvermynt, hvarvid det til år 1717 förblivit. Och emedan Grufvan emedlertid alt mer och mer aftagit, och Bergslagen omöjeligen kunnat tilverka något silfver emot den då utsatte betalningen för marken; så hafver ock samma år måst beviljas fri utmyntning på des tilverkade silfver; dock att förhögningen på myntet tilföll Kongl. Maj:t och Kronan intil år 1720, då, i anseende til Bergslagens beträngda tillstånd, hela utmyntningsfriheten blifvit förund, och sedermera til den 26 Januarii 1738 prolongerad.

Och som hos Oss Vårt och Riksens Bergs-Collegium, genom underdånig skrifvelse av den 13 Maji 1738, anmält denna Bergslagens ansökning om vidare frihets åtnjutande, och derjemte andragit at, ehuruväl Bergslagen än ytterligare kunde betarfva den hitintil åtnjutne hela utmyntningsfriheten, eller åtminstone på niohundrade eller ettusende marker årligen af tilverkningen, efter Bergslagens egit förslag, emot det den sig erbudit at til Oss och Kronan erlägga hvar tionde mark af hvad deröfver kunde tilverkas; så understode sig dock icke bemälte Collegium, at på det sättet för Bergslagen intercedera, utan har i det stället Vårt nådiga välbehag underställt, om icke Oss i nåder skulle täckas, i fall Bergslagen icke skulle kunna beviljas den sökte friheten på niohundrade eller ettusende marker årligen af silfvertilverkningen, den samma då, i betraktande af anförde omstän-

digheter, måtte i nåder efterlåtas at få til Kronan erlägga hvar tionde mark af alt silfver Bergslagen hinner tilverka, och det alt framgent under et perpetuelt contract för säkerhet skul, utan at med någon annan eller vidare afgift blifva besvärad: hvilken nådiga försäkran skulle vara för Bergslagen så mycket mera angelägen, som sådant icke allenast skulle lända den til trygghet och deraf flytande upmuntran, at med högsta flit fortsätta verkets behöriga drift och äfventyra på allehanda nya och nyttiga försök i Grufvan; utan ock gifva förmögnare folk anledning at förskaffa sig delar i verket och der nedlägga deras medel, til Silfververkets så mycket starkare drift och förkofring samt beständiga vid magthållande, med mera; Altså hafve Vi denna Bergslags underdåniga ansökan och Bergs-Collegie gjorde föreställning, hvaröfver jemväl Kammar-Collegium och Stats-Contoiret afgifvit deras underdåniga betänkande, hos Oss i nådigt öfvervägande komma låtit, och på den ena sidan eftersinnat huru Sala Silfververk må kunna upprätthållas, såsom för Riket högst angelägit, så väl i anseende til det silfver som årligen utur jorden såsom et nytt capital frambringas i dagsljuset, som ock Bergslagen, hvilken består af en myckenhet folk, hafver af grufvedriften sin näring och uppehälle; men på den andra sidan skärskådat och eftertänkt huru Kronan som förlänt detta verket åtskilliga förmoner, må deremot hafva någon inkomst; och fördenskul godt funnit at, i stället för det Bergslagens tilverkade silfver efter 1682 års transport och sedermera gifne Resolutioner, blifvit af Kronan inlöst och betaldt til förenämde pris, härmed och i kraft af denna Vår öpna transport, i nåder efterlåta och bevilja Sala Bergslag ifrån denna dag framgent och evärdeligen, så länge Bergslagen förmår efter rätt bergsvis hålla Grufvan och Silfververket vid magt och behörig drift, få behålla verket, emot det at den til Oss och Kronan utgör och erlägger tiondedelen af hela tilverkningen, med nedannämde vilkor: kommande således den tid, som intil denna transportens datum från den 26 Januarii 1738 förbilupit, at räknas under prolongation af den förut åtnjutne hela utmyntnings-friheten.

1:o Skal Bergslagen vara förpliktad, at till Vårt Kongl. Mynt här i Stockholm inlefverera alt det silfver som vid Sala Grufva tilverkas, efter den här nedanföre uti 2:dra puncten nämde districten, och det så fort smält- drif- och fineringarne kunna gå för sig, af hvilket silfver Oss och Kronan uti rättighet tilfaller, efter som nu förafskedadt är, tiondedelen eller hvar tionde mark; de öfriga nio tiondedelar af silfret, hvilket blifver Bergslagen såsom des egit förbehållit, skal den på Vårt Mynt låta förmynta fem sjettedelar i stort, eller Friedriciner, och en sjettedel i smått eller sexstyfvers stycken, efter den nu varande myntfoten, eller som derom framdeles kan blifva förordnadt. Och skal Bergslagen för bemälte des nio tiondedelar, som således blifva förmyntade, betala och bestå myntarelönen och slagskatten för hvarje mark, efter Mynteordningen och derom utfallne Resolutioner, hvilken myntarelön och slagskatt vid penningarnes utlefvererande utur Kongl. Myntet bör innehållas.

2:o Emedan Oss och Riket angeläget är, at Bergslagen eller några enskilte personer af des Ledamöter på det högsta vinlägga sig, at efterspana och uptäcka några nya malmgångar utom och omkring storgrufve-distrikten, så vele Vi i nåder efterlåta Bergslagen eller sådana interessenter, til deras upmuntran, nio års frihet på det silfver som uti de nya Grufvor och skärpningar kan vinnas, likmätigt Vår nådiga förordning af den 27 Augusti 1723, eller som framdeles derom kan blifva stadgadt och förordnadt, hvilken frihet äfven lemnas Bergslagen eller dess Ledamöter vid gamla ödesgrufvors uptagande utom districten.

Denne grufvedistrict skal så räknas och utstakas som följer, nemligen at den, efter

malmgångarnes strykande merendels uti sudost och nordvest, skal uti en oblong figur sträcka sig efter hufvudlinien som på Grufvechartan drages igenom Carls och Drottninge schackterne, ifrån en punct trettio famnar nordvest om perpendiclen af Carls schackts medelpunkt, i samma linea trettio famnar i sudost om Torgschackts medelpunct, ifrån hvilken hufvudlinea räknas en bredd af sextio famnar på hvar sida. Hvad här inom begripes i dagen eller på djupet, skal kallas Sala Storgrufvas district, uti hvilken likväl pelarne Oss och Kronan förbehållas.

Härjemte vele Vi och i nåder hafva förordnat til vederbörandes säkerhet, samt Vår och Kronones indrägt af lönande malmgångars upptäckande, at i fall Bergslagen efter skedt anbud skulle förklara sig, at den ej mägtade med at med alfvare uptaga och drifva de försök, som enskilte personer och des Ledamöter hade hog och förmåga at äfventyra deras medel uppå, uti Carls schaktet, Penning schaktet och Lars Jans schackt samt Juthylls och Rökorts gamla och ödelagda grufvor, som ligga inom storgrufvedistricten, skola sådane Interessenter, efter Vårt Bergs-Collegie tilstånd, få åtnjuta på deras arbete dersammastädes nio års frihet efter 1723 års Förordning, emedan sådane Interessenter icke kunna begripas under denna transport, i anseende dertil at de icke hafva af Oss och Kronan de förmoner som Bergslagen haft och innehafver. Men sedan de nio frihetsåren äro förbi, och Vårt Bergs-Collegium ej skulle finna flera frihetsår tarfvas, kommer med silfvertillverkningen af sådana enskilta försök at förfaras efter 1:sta §. uti transporten. Emedlertid måste silfret som der fås och tillverkas icke annorstädes än på Vårt Mynt försäljas.

3:o Enär Gud behagar så välsigna grufvan och arbetet, at hela tillverkning stiger öfver 2000:de lödig marker om året, skal Bergslagen til Oss och Kronan, utom tionden samt myntarelönen och slagskatten, ännu dertil betala en daler silfvermynt för hvarje mark af Bergslagens nio tiondelar af detta öfverskott. Och om bemälte tilverkning gingo öfver tvåtusende femhundrade marker, då skal äfven för hvarje öfverskjutande mark Bergslagen erlägga en daler 16 öre silfvermynt, på det vi och Kronan måge erhålla någon ersättning för den ränta och dagsverken, som Bergslagen til konststatens underhållande af Oss och Kronan innehafver.

4:o Såsom Bergslagen uti des til Bergsrätten ingifne och til Bergs-Collegium insände Memorial af den 26 Junii 1740 förklarat sig nögd, enär tiondens erläggande af Oss i nåder beviljas, at cedera och opåtalte lemna de tvåtusende fyrahundrade daler silfvermynt, hvilka uti 1682 års transports 4:de punct äro Bergslagen tillåtne årligen af silfvertilverkningen att få innehållas, såsom en hjelp til konststatens underhållande; Altså komma desse tvåtusende fyrahundrade daler silfvermynt nu at indragas och hädanefter aldeles at uphöra; Skolandes ock Bergslagen ej eller äga at göra sig någon fordring för de åren, som merbemälte tvåtusende fyrahundrade daler silfvermynt icke utgått eller blifvit Bergslagen godtgjorde.

5:o Efter som Bergslagen, som ofvan förmält är, består myntarelönen och slagskatten; så skal den ock hafva att bekomma så väl det gröfre som smärre silfvermyntet in natura för des tilverkade silfver: men skulle nödvändigheten för Oss och Kronan fordra at invexla sådant silfvermynt emot kopparmynt, hvarom Vi icke vilja tillita Bergslagen vid andra än helt oumgängeliga tillfällen; så lemnar Bergslagen sådant silfvermynt til Oss och Kronan emot gångbart lage, efter Mäklareattest, at invexla emot betalning då strax i kopparmynt.

6:o Hvad konststatens underhållande angår, så emedan Bergslagen efter 1682 års

transport åtagit sig at underhålla hela verket, med konststaten och hvad dertil hörer så i bygnader som annat mera, såsom konsterne, spelen, smälthyttorne, dref- och finerhus, bok- och vaskverken med mera, hvilket ock nu, samt hädanefter och framgent blifver Bergslagens skyldighet, så at alt sådant blifver väl och försvarligen bygdt och beständigt vid magt hållit; Altså vele Vi deremot hafva Bergslagen i nåder försäkrad, at den hädanefter och framgent skal icke allenast orubbad njuta alla de förmoner och förläningar af hemman och räntor, som til Silfververket och Sala Stad af fordna Konungar donerade blifvit, och hvaruti stads- och grufvejorden består, utan ock derjemte til merbemälte konststats underhållande, enligt oftanämnde 1682 års transport, åtnjuta och upbära grufvedrängshjelpen af Salbergs Län, bestående af efterföljande Soknar, Sala, Möklinta, Kihla, Kumla, Norrby, Tärna, Löfsta, Enåker, Nora, Wåhla, Harbo och Huddunge, beräknad efter vanligheten i spannemål och penningar, så ock dagsverkspenningarne eller jordboks och mantals dagsverken af de sex arrenderade nedre Soknarne i bemälte Län, jemte Kyllinge sågqvarn, at derpå såga låta hvad til bygnaden nödigt finnes.

7:o Jemväl förbehålles Bergslagen nu som tillförene, Kyllinge Krono qvarntull, som til underhåll för fattige, förlamade, i Grufvan slagne, eller eljest vid hytteverken förderfvade arbetare och Bergsmän, med flere, är förlänt, och de, efter Vårt Bergs-Collegii förordnande, komma at åtnjuta.

8:o Der någon märkelig olycka, den Gud dock nådeligen afvände, utan människligt förvållande skulle sig tildraga, antingen igenom eld, vatn, eller oförmodeligit stort fall, ofvan eller nedre i Grufvan, hvarigenom konsterne blefvo förderfvade och förorsakade nya konsters upprättande, och så considerable befunnes, at Bergslagen aldeles icke vore mägtig af egna krafter dem samma att bota och uprätta, i synnerhet om fara är om Grufvans hastiga sättande under vatn, hvarigenom både Oss och Kronan samt Bergslagen en stor och obotelig skada kunde tilfogas, så vele Vi, i sådan händelse, gå Bergslagen tilhanda med något förskott, så som Vi efter omständigheterne finne reparationen och Bergslagens oförmögenhet det kunde betarfva.

9:o Bergmästaren, Geschvornern, Bergs-Guardien och Profossen blifva så hädanefter, som härtils skedt, jemte en Bergs-Fiscal, den Vi til hushållningens vid verket så mycket bättre upprätthållande Bergslagen jemväl förunna vela, på Kronones stat upförde och af Våre och Kronones medel aflönte, jemväl ock bestås på Vår och Kronones stat tjugu daler silfvermynt årligen til materialiers inköp vid proberkammaren, men alla de öfriga Betjente vid Silfververket kommer Bergslagen hädanefter, som tillförene, sjelf at aflöna.

10:o Beträffande skogarne, såsom det nödigaste och oumgängeligaste requisiter til Grufvans och Silfververkets behöriga och obehindrade drift; så försäkre Vi ock Bergslagen härmedelst, at de samma skola uti de tolf Salbergs Soknarne vara Silfververket endast och allenast förbehållne, likmätigt alla derom utfärdade Stadgar, Förordningar och Resolutioner, jemväl ock hvad hädanefter til samma ändamål kan blifva förordnadt; Viljandes Vi låta tilse, hvad mått och utvägar måge tagas til bemälte skogars besparande och conservation, at de icke hädanefter så angripas och missbrukas som nu någon tid skedt och ske kunde, Oss och Kronan samt Silfververket til en obotelig skada i framtiden.

11:o Hvad det vidkommer som Almogen och flere i bemälte tolf Soknar, efter Kongl. Förordningar, Föreningar och Contracter, varit och äro skyldige til Silfververkets tjenst at præstera, såsom konstgrafsbygnad, dammars vid magthållande, årensning, gräsklärning, achterkörning, storstockskörsel, med hvad mera som derunder begripes; Så för-

blifver dermed som tilförene, så at Bergslagen, såsom innehafvare af Vår och Kronans rätt, dem samme, af hvad namn de vara måge, må till godo njuta til grufvearbetets och Silfververkets desto mera och bättre befrämjande, på samma sätt som der Vi och Kronan hade verkets drift om händer.

12:o Med hushållningen vid Grufvan och Silfververket, dess bearbetande och drifvande, så ock inrättningen och delningen af jorden och tomterne, jämte sparbössans inkomster och disponerande, förblifver efter 1682 års transport samt flera sedermera derom gjorda författningar. Och på det grufvedriften, såsom källan till Bergslagens välstånd och upprätthållande, så mycket bättre må befrämjas, böra de medel, dagsverken, spannemål och andra räntepersedlar, som Vi och Kronan likmätigt så väl 1682 års som denna transport årligen lemna til Silfververket, och såsom hjelp till konststaten och grufveförsökens drifvande endast och allenast äro anslagne, ej, som härtils finnes vara skedt, lemnas Bergslagen til utbyte; men i stället den avance utdelas, som medelst den Högstas välsignelse af grufvearbetet och silfvertillverkningen genom sådana medel och Bergslagens egen Cassa kan åstadkommas; dock at penningar altid må til Grufvans drift vara i reserve, och således en god hushållning til Bergslagens egit bästa i akt tagas.

13:o På det Bergslagens fattige grufvearbetare som hafva et tungt arbete för liten lön, måge til deras uppehälle få hvad de betarfva för drägeligit pris, och vid infallande dyr tid icke lida nöd, som det hitintils esomoftast händt, och hvaröfver de sig äfven besväradt; ty pröfve Vi för Bergslagen gagneligit vara, at af den spannemål som under titul af grufvedrängshjelp och vindkörningssäd upbäres, et magazin på lika sätt som vid Stora Kopparberget inrättas, til betjenters och arbetares underhållande med spannemål, samt af det öfriga som til verkets drivande är förländt och anslagit, något användes til sådane varors inköp, som til kläder och födo oumgängeligen äro, til deras behof allenast, hvilka af Bergslagen njuta årlig eller månadtelig lön; hvilken inrättning, på det Sala Stads Borgerskap icke må förfördelas uti deras välfångna privilegier, ej får sträcka sig vidare än til Bergslagens betjente och arbetare. Och ehuruväl Bergslagen med egna medel kommer at aflöna de Betjente som vid detta Magazin antagne varda, så skola dock samma Betjente stå under Vårt Bergs-Collegio samt Bergmästarens och Grufverättens inseende, och efter Grufverättens förslag af Bergs-Collegio tilsättas, äfven som det med de öfrige Betjenterne sker, på det vederbörlig hand deröfver hållas må, att denne inrättning länder Bergslagen och Silfververket till den påsyftade förmonen, och många sig eljest yppade tvistigheter förekommas.

14:o Beträffande arrendet af de sex nedre Soknarne, Sala, Möklinta, Norrby, Kihla, Kumla och Tärna, och deras räntor, som Bergslagen efter apart contract af år 1704 innehafver; Så vele Vi igenom Vårt och Riksens Kamar-Collegium låta berörde Arrende-Contract igenomse och renovera, samt priset på persedlarne efter denna tidsens beskaffenhet lämpa och utsätta, antingen efter den af Oss approberade ständiga markegången i orten, eller som det befinnes Oss och Kronan på ena, och Bergslagen på den andra sidan drägeligast vara.

15:o Till Bergmästareboställets Wäsby gårds bygnad och underhållande, åtager sig Bergslagen at årligen ifrån den förra utmyntnings-frihetens expedierande, den 26 Januarii 1738, afsätta femtio daler silfvermynt eller mera, som Vårt Bergs-Collegium pröfvar bygnad eller reparation det erfordra, hvilka medel ställas under Vårt Bergs-Collegii disposition, och så fort de til boställets förnödenhet blifva använde, kommer af boställsinnehafvaren för dem at göras i bemälte Collegio behörig redo och räkning.

16:o Aldenstund vi förnummit, at ehuru Sala Bergslag hug och vilja icke felats til Grufvans och Silfververkets vederbörliga drift, har dock fattigdom varit en tryckande orsak at verket icke kunnat bringas på den fot som sig bordt; Fördenskul, som ock i anseende til den orolighet tid efter annan yppat sig uti denna Bergslag af åtskilliga emot Grufvans och hushållningens rätta drift upstudsiga participanter, finne Vi för Silfververket både oundgängeligt och gagneligit, at participationen med fyratio nya interessenter förstärkes, på det sättet, at de förra interessenter, utan minsta intrång och hinder, deras tomter och jordägor efter den redan gjorda indelningen må behålla; och de nya participanterne uti contante penningar erlägga så mycket, som i proportion af deras undfående andelar, emot Bergslagens vid verket i bygnader med mera anlagde kostnad kan svara: hvilka penningar til vidare försök och arbeten uti Grufvan för hela Societetens räkning böra användas, samt hela Societeten, bestående af två hundrade delar, på gemensamt bästa och almänt gagn inrättas och anföras. Dock på det de igenom denna tilökning uti interessentskapet inflytande medel måge blifva tilräckelige, finne Vi för godt, at i fall det vid Silfververket efter förrättad inventering och värdering befintelige inventarium, skulle gå under tvåhundrade tusende daler kopparmynt, böra icke dess mindre de nya participanterne för hvarje del insätta i almänna Bergs-Cassan ettusende daler kopparmynt. Men hvad de körningar och onera vid Silfververket vidkommer, hvilka de förre participanterne så väl härtils varit som ock hädanefter blifva skyldige at utgöra, i anseende til deras erhållne tomte- och jords tildelning samt båtsmans- tull och accisfrihet, så kan det nya interessentskapet med sådana onera icke belastas, som de der ingen deremot svarande förmon få åtnjuta. Och böra desse nye delar, Bergslagens egna ledamöter först til inlösen hembjudas, hvilke til dem för andra böra vara närmast, då de förmågo och lust dertil äga, och inom sex månaders förlopp efter denna transport dato betalningen præstera; hvarefter androm, helst närmare til orten boende, slika delars inlösen må tillåtas.

17:o Sist, ehuruväl Sala Silfververk är på förenämde sätt til Bergslagen updragit at innehafvas och nyttjas i evärdeliga tider; Så vele Vi dock at bemälte Bergslag så hädanefter som härtils skal vara förbunden, at under Vårt Bergs-Collegii samt Bergmästarens, Bergs- och Grufverätternes inseende och administration ställa sig alla de Förordningar och Resolutioner til hörsam efterlefnad, som derom antingen redan äro eller hädanefter kunna blifva utfärdade, berörande så väl grufvedriften som Bergslagens æconomie vid Silfververket, med det mera som deraf dependerar. Varandes Vår alfvarlige vilje och befalning, det ingen af Sala Bergslags Ledamöter må sig fördrista at sig upsätta emot det, som efter bemälte Förordningar och Resolutioner af Vårt Bergs-Collegio, Bergmästare samt i Bergs- och Grufverätterne göres och slutes; mindre at några sammansättningar måge ske eller någon oro stiftas, hvarigenom Silfververket kunde råka uti äfventyr och undergång, till Vår och Kronans samt almänna Bergslagens skada och nachdel, i hvilken händelse Vi i nåder vele at med de brotsliga efter Vår Nådiga Förordning af den 9 April 1734, om oroligheters förekommande vid Stora Kopparberget, skal förfaras. Stockholm d. 9 Sept. 1741.

* *
*

Kongl. Maj:ts och Sveriges Rikes Kammar-Collegii Vij underskrefne President med samtlige Kammar Råd Göre vetterligit, att sedan Hans Kongl. Maj:t uti 14 § af den Sala Bergslag i nåder lemnade Transport på Sala Grufva och Silfververk, daterad den 9

Sept. 1741 behagade i nåder förklara, att hvad Arrendet af de Sex nedre Socknarne i Sahlbergs Län beträffar, som Bergslagen efter Contract af år 1704 innehafver, ville Hans Kongl. Maj:t i nåder låta berörde Arrende-Contract igenomse och renovera, samt priset på Persedlarne efter denna tidsens beskaffenhet lämpa och utsättja, antingen efter ständige Markegången i orten, eller som det befinnes Kongl. Maj:t och Kronan på ena, och Bergslagen på den andra sidan till drägligast vara; Så hafva icke allenast Bergslagen genom deras Fullmächtige Kongl. Collegium skriftligen förestält angelägenheten, att till Grufvans och Bergsarbetets understöd och desto bättre drift, få njuta desse Socknar under ett stadigt varande arrende, med vilkor och för samma arrendesumma, de dem härtills efter contract innehaft; utan har ock Kongl. Maj:t och Riksens Bergs Collegium, genom ankommen skrifvelse, denne Bergslagens och Silfververkets angelägenhet till det bästa rekommenderat. Och emedan Hans Kongl. Maj:t, uppå Kongl. Collegii underdåniga föreställning, igenom Nådigt Rescript af den 3:dje uti innevarande månad, i nåder samtyckt och befallt, att om förbemälte Sex Socknar med Bergslagen, ett perpertuelt Arrende-Contract på underbemälte sätt upprättas måtte; Ty hafver Kongl. Collegium till underdånigaste följe deraf, på Högstbemälte Hans Kongl. Maj:ts vägnar, slutit och ingått med Sala Bergslag följande Contract, nemligen:

1:o.

Updrages och uplåtes Sala Bergslag under ett perpetuelt arrende de på hosgående Jordebook upförde Hemman och lägenheter uti de Sex så kallade nedre Socknar i Öfver Tjurbo Härad, Salbergs Län och Wässmanlands Höfdingedöme, neml. Sala, Möklinta, Norrby, Kihla, Kumbla och Tärna, med deras afgående åhrlige Ränta, Gjärden, Vinterkörslen, Vinde- och Vaskekörningen, Boskaps- och Skjutsfärdspenningarne, som den härjemte bifogade Jordebok och uträkning vidare utvisar, så länge, och ej vidare, än den efter rätt Bergsvis håller Grufvan och Silfververket vid mackt, och med sådan full flit drifver detta Verket att, medelst Guds Välsignelse, Kongl. Maj:t och Kronan deraf må tillflyta den nytta och inkomst, som så väl sjelfva Transporten af den 9 September 1741, samt detta Contract påsyftar, och Bergslagen richtigt betalar arrendet efter den följande 2 §; Men under detta Arrende af de Sex nedre Socknarne begripes dock icke Jordeboks- och Mantalsdagsverken, ej heller Grufvedrängshjelpen, emedan dessa räntor äro Bergslagen till Konststatens och Hytteverkens underhållande fritt lemnade, enligt Kongl. Maj:ts Nådiga bref af d. 8 September 1698 och Kongl. Transporten af d. 9 September 1741 § 6.

2:o.

På det Silfververket må så mycket bättre drifvas och tilltaga; så blifver till underdånigste följe af Högstbemälte Kongl. Maj:ts Nådiga Rescript af den 3:e i denna månad, Bergslagen lemnad tillstånd och frihet, så länge Grufvan är i det tillstånd, att tillverkningen icke stiger öfver Två Tusende marker Silfver om året, få till Kongl. Maj:t och Kronan betala Räntepersedlarne af merbemäldte Sex nedre Socknar, till samma pris, som de uti 1685 års Contract och 1698 års Arrende jordebok stå upförde, och ofvanbemälte uträkning utvisar, hvarefter årlige Arrendet stiger till en ständig summa af Sex Tusende Sjuhundrade Femton Daler Silfvermynt, hvilken Arrendesumma af 6717 Daler S:r M:t Bergslagen bör uti Westerås Landtränteri hvarje år betala uti det till lika dalertal gängse varande mynt, på följande Terminer, nemligen in Januario Femhundrade daler, in Februario Femhundrade daler, in Martio Tolfhundrade daler, in Aprili Ett Tusende daler, in

Majo Femtonhundrade daler, in Junio Ett Tusende daler, och in Julio resten, som är Ett Tusende femton daler, allt i Silfvermynt beräknadt, och gör tillsammans förberörde summa. Men då tillverkningen vid Sala stiger öfver Två Tusende Marker, så kommer Bergslagen, förutom ofvannembde ständiga Arrendesumma, också att årligen betala till Kongl. Maj:t och Kronan, såsom ersättning af differensen i 1735 års ständiga Markegångspris på Räntepersedlarne, nedannembde emot tillverckningen proportionerade förhöjning, nemligen enär tillverkningen blifver om året Två Tusende Ett hundrade Marker, betalas Sexhundrade Trettio daler Silfvermynt i förhöjning, och samma Sexhundrade Trettio daler Silfvermynt så länge intill dess tillverkningen blifver Två Tusende Trehundrade Marker; Stiger tillverkningen öfver Två Tusende Trehundrade Marker betalas Tålfhundrade Sextio daler Silfvermynt intill dess tillverkningen stiger till Två Tusende Fyrahundrade Marker; stiger tillverkningen öfver Två Tusende Fyrahundrade Marker betalas Ett Tusende Femhundrade Sjuttiefem daler silfvermynt intill dess tillverkningen stiger till Tvåtusende Femhundrade Marker; stiger tillverkningen öfver Två Tusende Femhundrade Marker betalas Ett Tusende Åtta hundrade Nittio daler intill dess tillverkningen stiger till Två Tusende Sex hundrade Marker; stiger tillverkningen öfver Två Tusende Sex hundrade Marker betalas Två Tusende Två hundrade femb daler intill dess tillverkningen stiger till Två Tusende Sjuhundrade Marker; stiger tillverkningen öfver Två Tusende Sjuhundrade Marker betalas Två Tusende Fembhundrade Tjugu daler intill dess tillverkningen stiger till Två Tusende Åttahundrade Marker; stiger tillverkningen öfver Två Tusende Åttahundrade Marker betalas Två Tusende Åttahundrade Trettiofemb daler intill dess tillverkningen stiger till Två Tusende Nijohundrade Marker; stiger tillverkningen öfver Två Tusende Nijohundrade Marker betalas Tre Tusende Etthundrade Femtio daler, vid hvilken summa det och sedermera förblifver, ehuru högt tillverkningen deröfver stiga må, emedan denna förhöjning, med förbemälte ständiga Arrendesumma sammanlagd, svarar emot ständiga Markegångspriset på persedlarne, som Hans Kongl. Maj:t åhr 1735 i nåder approberat, hvilken förhöjning är beräknad uti Silfvermynt och bör af Bergslagen vid hvarje års slut i Landträntériet inlevereras, eller allrasist Två Månader därefter riktigt betalas. För öfrigt åligger Bergslagen, efter hvarje års förlopp till Martii Månads slut det påföljande åhr, uti Westerås Lands-Contoir inlefverera en behörig och verificerad räkning för detta arrende, hvilken vid Lands-Contoiret bör öfverses, och sedan uti Landsboken inflyta.

3:o.

Alldenstund uti den härjämte bifogade Jordebok, utur de ändringar, som med Hemmanen uti dessa Sex Nedra Socknarne skedt, i anseende till byten och förmedlingar, sedan 1698 års Contract och Jordebok uprättades, blifvit observerade; fördenskull blifver hvarken någon vidare förmedling på Hemmanen och de öfrige Lägenheterne, eller ock någon afskrifning på ArrendeSumman tillåten: dock förbehålles, i fall några Hemman och Lägenheter skulle kunna och böra i den ränta förhöjas, med hvilken de uti den härjämte följande Jordeboken inskrifvas, att samma förhöjning blifver Kongl. Maj:t och Kronan behörigen beräknad. Och som efter Riksens Ständers förordnande inge Casus fortuiti kunna blifva godtgjorde och bestådde; Alltså kan Kongl. Collegium icke heller tillåta någon afskrifning på den här förut utsatta ArrendeSumman, hvarken för missväxt, Boskapsdöd eller andre tillstötande olyckshändelser, men vid infallande krig i orten och päst, hvilken Gud nådeligen afvände, har Bergslagen att njuta afskrifning på ArrendeSumman, efter det som Bergslagen i ränta derigenom afgått.

4:o.

På det Kongl. Maj:t och Cronan ej måtte komma att lida i Knecktehållet och extraordinarie eller personelle bevillningar, genom Allmogens tryckande och utarmande, samt deraf följande ödesmål, blifver Bergslagen förbudit att förvandla räntepersedlarne, och förbyta kohl och ved eller de öfrige räntorne i andra persedlar än verkeligen utgå böra, och den Jordeboken medföljande uträkning utvisar. Och som veden och kohlen böra endast användas till Silfververkets drift; alltså må ej heller Bergslagen under hvad vilkor det vara må, förläna, försälja, förpanta, eller eljest uplåta någon större eller mindre del deraf till någon annan, eller göra någon utdelning deraf sins emellan, utan dermed förhålles på lika sätt som i 1741 års Transports 12 § föreskrifves om det som till Konst Staten anslagit är. Skulle så hända att några utaf Allmogen icke mäktade sin ved och kohl samt öfrige persedlar in natura utgöra, utan Bergslagen nödgas i stället taga Penningar; Så alldenstund så väl Kronones, som Bergslagens egen förmån därpå beror, att Allmogen ej må öfver förmågan betungas; fördenskull åligger Bergslagen vid sådant tillfälle att till H:r Landshöfdingen i orten ingifva en verificerad restlängd på By och Bonde, samt hvad som uti ved och kohl eller andra persedlar hos hvar och en innestår, då H:r Landshöfdingen kan bemedla och utsätta priset, hvarefter Allmogen bör samma resterande ved och kohl samt persedlar med penningar till Bergslagen betala.

5:o.

Emedan Bergslagen medelst detta Arrende-Contrakt, som till Silfververkets nytta och upkomst är utsedt, kan så mycket snarare komma till fullbordan af det Spanmåls-Magasin, hvilket Bergslagen efter merhögstbemälte Kongl. Transports 13 § åligger att inrätta; Ty vill Kongl. Collegium ej annat förmoda än att Bergslagen jemväl, hvartill de och härmed allvarligen blifva förmante, lära en sådan nyttig inrättning med det skyndsammaste verkställa; hvarhos jemväl förbehålles, att den disposition och anstalt må göras, det all den förmån, nytta och avance, som af denna inrättning härflyta må på det sättet komma Silfververket och menige Bergslagen till gagn och nytta, som meroftabemälte Kongl. Transports 12 § innehåller och förmår.

6:o.

Hvad mantalspenningarne uti dessa Sex nedre Socknarne angår; Så kunna de under detta perpetuelle Arrende-Contract om Räntepersedlarne ej inbegripas, emedan de icke årligen till lika qvantum utgå, och således ingen ständig summa på dem utsättjas kan; dock blifva de Bergslagen, till vidare öfverenskomande framdeles härigenom under arende uplåtne, på samma sätt och vilkor som Bergslagen dem härtills innehaft: Och kommer Bergslagen dem att betala efter de årliga Mantalslängdernes innehåll, på samma terminer, som i förra Contracterne är utsatt, nemligen in Aprili Sexhundrade Daler Silfvermynt, in Majo Femhundrade Dal. S. M. och in Julio hela resten, som betalas bör efter Mantalslängdernes Summa. Men Mantalspenningarne af de Upsala Academie förlänte Hemmans Åboer, med deras Barn och Tjänstefolk äro icke härunder begrepne, emedan de äro Academie-Staten anslagna.

7:o.

Som H:r Landshöfdingen i orten får af detta Contract behörig part, så tillkommer honom med sorgfällighet bevaka och hålla hand deröfver, att desse betingade och aftalte vilkor till alla delar måge blifva efterlefvade, samt att hafva ett noga inseende, att All-

mogen icke utöfver deras skyldighet blifva betungade, äfven som och H:r Landshöfdingen, när hans Embetes handräckning af Bergslagen i Executionsmål sökes, alfvarsamlingen har att tillhålla vederbörande Cronobetjänte samma prompt, likmätigt Lag och Förordningar, att förrätta. Till mera visso är detta med Kongl. Maj:ts och Riksens CammarCollegii Sigill, samt vår egenhändiga underskrift bekräftadt. Stockholm den 20 Septembris Åhr 1743.

(L. S.)

På dragande Kall och Embetets vägnar
ALB. LINDCREUTZ.

J. WULFVENSTJERNA. C. G. D. RÅLAMB. OLOF LEIJONSTEDT.

Loco Secret
Ol. Lindberg.

I Cam. ställe
E. Ollonstedt.

KUNGL. BREFVET DEN 13 JULI 1887 OM UPPLÖSNING AF RÄTTSFÖRHÅLLANDET MELLAN KRONAN OCH BERGSLAGET

OSCAR etc. — Vår ynnest etc. — Sedan i anledning af Riksdagens underdåniga skrifvelse den 2 Maj 1868 med hemställan i fråga om upphörandet af arrendet utaf Sala silfververk m. m. och Vestmanlands läns landstings med Vår befallningshafvandes i länet underdåniga skrifvelse den 16 December 1867 öfverlemnade framställning om vidtagande af åtgärder för att förpligta Sala bergslag att mot skälig ersättning afstå från nämnda arrende, underdåniga yttranden vid särskilda tillfällen afgivits af bergslagsintressenterna och bergslagsstyrelsen samt I den 19 Januari 1884 och den 7 Januari 1886 afgifvit infordrade underdåniga utlåtanden, hafwe VI under den 6 sistlidne April till Riksdagen aflåtit nådig proposition med förslag till upplösning af det nu bestående rättsförhållandet mellan kronan och Sala bergslag samt ordnande af åtskilliga dermed sammanhängande frågor;

Och har Riksdagen i underdånig skrifvelse den 7 i denna månad meddelat, att Riksdagen, då efter den omfattande utredning, detta ärende underkastats, det syntes vara af vigt, att denna angelägenhet slutligen ordnades, samt annat sätt för detta måls vinnande än det af Oss föreslagna icke syntes förefinnas, med bifall till Vår framställning medgivit, att uppgörelse må träffas med Sala bergslag i enlighet med följande af Oss föreslagna grunder, nemligen:

1:o) att, med upphäfvande af nådiga transporterna den 20 Januari 1682 och den 9 September 1741, Sala storgrufva med dess utmål, grufvans vattensystem med deri befintliga dammar och dambord, kanaler och ledningar samt de vid grufvan anbragta vattenmotorer, konster och spel med dertill hörande inventarier äfvensom annan i bergslagets besittning varande kronans egendom, som ej här nedan undantages, med full eganderätt å Sala bergslag öfverlåtas, utan skyldighet för bergslaget att för silfververket utgöra bergverkstionde;

2:o) att den till bergslaget förlänade stads- eller bergsmansjorden, fri från ränta och rotering under full eganderätt öfverlåtes å bergslagsintressenterne, hvar för den del, som han eger, utan skyldigheter att vidare till silfververket utgöra tjenstbarheter för denna jord, hvars i donationsbrefven afsedda ovilkorliga samband med silfververket kommer att upphöra; egande bergslaget framdeles besluta om tiden och sättet för upphörandet af nämnda samband;

3:o) att bergslaget till kronan afstår tillgodonjutandet af alla af grufve- eller bergsfrälsejorden utgående tjenstbarheter och afgifter till silfververket;

4:o) att den med silfververket nu förenade ränteersättningsfonden öfverlåtes åt bergslaget till fri disposition;

5:o) att de till bergslaget för konststatens underhåll donerade räntorna och öfriga af denna donation föranledda, till bergslaget utgående bidrag af statsmedel äfvensom anslaget till aflönande af tjenstemännen vid verket till statsverket indragas, då aftalet träder i kraft; dock att grufveingeniören Albert Mortimer Gullbrandsson skall ega att utöfver den pension från civilstatens pensionsinrättning, hvilken vid afgång från tjensten kan

honom tillkomma, årligen under sin återstående lifstid från allmänna indragningsstaten uppbära fyllnadspension med niohundra kronor, motsvarande det lönebidrag, som hittills af statsmedel till honom utgått;

6:o) att den 14 Mars, efter det aftalet trädt i kraft, den till bergshauptmansboställe anslagna Väsby gård skall jemte dess åbyggnader i laggildt skick af bergslaget till kronans disposition återlemnas;

7:o) att bergslaget skall fem år efter den dag, då aftalet ingås, vara skyldigt frånträda dispositionen af hyttans vattensystem med de vid Sala hytta och derofvanföre gjorda uppdämningar utan annan ersättning än som i punkten 10:o här nedan omförmäles beträffande Kyllinge såg och mjölqvarn;

8:o) att bergslaget skall vid arrendets upphörande till kronans disposition återlemna Nora skogsallmänning utan annan ersättning till bergslaget än dels för de af bergslaget bestridda kostnader för skogens afvittring och indelning dels för värdet af åbyggnaderna å då befintliga skogvaktareboställen; dock att bergslaget må tillgodogöra sig virket af det årshygge, som hösten 1887 enligt fastställd hushållningsplan utsättes till afverkning, samt under fem derpå följande år från den norra delen af allmänningen fortfarande, efter utsyning erhålla sådant gröfre virke, som för grufvan och silfververket erfordras;

9:o) att Kyllinge mjölqvarn och fattigkassa må, enligt gällande föreskrifter, fortfarande förvaltas till understöd för nu lefvande fattige och förlamade arbetare med flere enligt berörde föreskrifter dertill berättigade; förbehållande sig Kongl. Maj:t att, uppå skeende anmälan af Bergsöfverstyrelsen, meddela ändrade bestämmelser härutinnan, samt att, derest silfververket framdeles skulle komma att nedläggas, då förordna om dispositionen ej mindre af qvarnen, än äfven af fattigkassans dåvarande behållning;

10:o) att bergslaget må, vid en blifvande afledning af hyttvattnet och borttagandet af de vid hyttan och derofvanföre gjorda uppdämningar, af vederbörande jordegare njuta ersättning i den mån sådant öfverensstämmer med föreskrifterna i lagen om dikning och annan afledning af vatten den 20 Juni 1879, för byggnaderna vid Kyllinge såg äfvensom för mistad eller minskad inkomst af Kyllinge mjölqvarn; dock att den i nyssberörde lag stadgade förhöjningen af värdet med hälften derutöfver för ifrågavarande verk ej må utgå; samt

11:o) att aftalet skall träda i kraft den 1 Januari 1888.

Vidare har Riksdagen likaledes enligt Vårt förslag medgifvit,

1:o) att, sedan Sala hyttas vattensystem blifvit till kronan afträdt, detsamma må, så vidt kronans rätt angår, utrifvas, under vilkor, att de jordegare, som genom utrifningen vinna fördel, skola till statsverket erlägga ett belopp af 19,800 kronor, motsvarande i afrundadt tal det med trettio procent nedsatta kapitalvärdet af de räntebelopp, som genom förmedling i följd af vattenuppdämning eftergifvits, hvilket belopp skall till betalning fördelas på den nyvunna eller förbättrade jorden i mån af dess genom vattenafledningen vunna fördel med iakttagande likväl deraf, att frälsehemmanet N:o 6 Enåker icke påföres någon andel af ifrågavarande aflöningsbelopp, börande omförmälda belopp i statsverkets räkenskaper upptagas under titel "extra uppbörd";

2:o) att utan rubbning i gällande bestämmelse om lindringar och understöd i roteringen inom Sala, Norrby, Kumla, Kila, Möklinta, Terna, Löfsta, Enåker, Nora, Våla, Harbo och Huddunge socknar, grufvedrängshjelpen af hemman inom dessa socknar till statsverket indrages och, efter det hjelpen enligt grunderna i nådiga förordningen den 23 Juli 1869

angående förändring af grundräntor och kronotionde blifvit i penningar omsatt, från och med 1888 med trettio procent nedsättes; samt

3:o) att den så kallade grufve- eller bergsfrälsejorden må, fri från ränta och rotering äfvensom från tjenstbarheter och afgifter till Sala silfververk, under full eganderätt öfverlåtas till innehafvarne, hvar för den del, som han eger.

Meddelande Eder detta till kännedom vilje VI tillika anbefalla Eder Vårt och Rikets Kammar Kollegium, att med Bergslagsintressenterna i behörig ordning sluta aftal i öfverensstämmelse med de af Oss och Riksdagen sålunda antagna grunder samt att efter aftalets upprättande derom hos Oss göra anmälan, då VI vilje meddela de vidare föreskrifter, som må erfordras. Stockholms Slott den 13 Juli 1887.

OSCAR.

Gust. Tamm.

ÖFVERENSKOMMELSE MELLAN SALA BERGSLAG OCH SALA STAD TRÄFFAD VID UTSEDDE KOMMITTERADES SAMMANTRÄDE I SALA DEN 12 OCH 13 MAJ 1899

A. Bergslaget afstår till staden, utan annan ersättning än den nedan under afdelning B) omförmälda:

1:o Brunnsparken med Spruthuset och å tomten befintliga uthus, med rätt för Bergslaget eller dess rättsinnehafvare att under tre (3) år från öfverenskommelsens datum hafva förra telegrafhuset å tomten kvarstående utan skyldighet att därför erlägga afgäld;

2:o Bergslagets andel i det gamla fattighuset; samt

3:o Följande vid laga skiftet å bergsmanstomternas inrösningsjord för delegarnes allmänna behof afsatta områden:

a) Promenaderna efter och från kanalen (från Palmgrens bro) samt vid Ekeby damm, utgörande i areal omkring 11 kvadratrefvar;

b) Ekeby damm med däri befintliga sjöslåtter, utgörande 57 kvadratrefvar, innehafvarens af Wäsby Kungsgård rätt till fiske i dammen dock oförkränkt, samt

c) Almossen, utgörande 96,25 kvadratrefvar; hvarjämte

4:o Bergslaget, likaledes utan ersättning, å staden öfverlåter den rätt att ur Mellandammen taga vatten, som Bergslaget vid försäljningen af Sala grufva år 1888 sig förbehållit.

B. Sala stad afstår, utan annat vederlag än det här ofvan under afdelning A) omförmälda:

1:o) från ersättning af Bergslaget eller dess delegare för mistning af Sala stads skog och utmark under tiden till dess skogen och utmarken till staden afträddes;

2:o) från ersättning för det å skogen och utmarken afverkade, å bifogade förteckning upptagna virke, som efter kvarstadens beviljande fått därifrån afföras och hvilket virke uppgår till ett sammanlagdt värde af 6,707 kronor 62 öre;

3:o) från de rättegångskostnadsersättningar, som i rättegången mot enskilda bergsmän om bättre rätt till tomtskogen blifvit enligt bilagd förteckning staden tillerkända, utgörande ett sammanlagdt belopp af 2,160 kronor;

4:o) från ersättning för den jordlösen, Bergslaget uppburit för å utmarken lagda grufutmål, uppgående till 1,187 kronor 58 öre; och

5:o) från anspråk på den i 24 punkten af Sala stads privilegier staden tillförsäkrade rätt att af bergsmännen erhålla viss efter innehafvande jord beräknad årlig silfverskatt; samt

6:o) tillförsäkrar bergsmansjordens egare rätt att vid Broddbo å stadens mark kostnadsfritt afhemta erforderligt grus för fullgörande af dem åliggande vägunderhållsskyldighet; hvarjämte

7:o) staden, likaledes utan särskild ersättning, öfvertager Bergslagets Jordeboks-kontor, aflönar Jordeboksskrifvaren samt upplåter förvaringsrum för Bergslagets arkivalier.

C. Härförutom afstår Sala stad från alla anspråk på de delar af Sala damm, som vid laga skifte å den till Bergsmanstomterna hörande inrösningsjord för gemensamt behof afsatts, mot det att Bergslaget å sin sida afstår från alla anspråk på stadens deltagande i underhållet af de nu af Bergslaget underhållna vägar och broar; i afseende hvarå, intill dess ny vägdelning träder i kraft, skall så förfaras, att staden förskotterar kostnaden för det Bergslaget och dess intressenter åliggande väg- och brounderhållet med rätt att i sammanhang med kommunalutskylderna å bergsmanstomterna utdebitera samma kostnad med tillägg af femtio (50) kronor i ränta och provision; dock att denna öfverenskommelse icke skall utgöra hinder för trädande i verket jämväl i Sala af de förändrade föreskrifter, som tilläfventyrs kunna komma att meddelas genom allmän författning angående väghållningsbesvärets utgörande i Städerna.

D. Denna öfverenskommelse träder i kraft vid dess undertecknande; dock att d e l s tillträdet af Brunnsparken med Spruthuset och å tomten befintliga uthus samt de under afdelning A) mom. 3) upptagna jordområden sker den 1:a Juli 1899, d e l s den under afdelning C) stadgade ordning för väg- och brounderhållets utgörande skall taga sin början beträffande vintervägh ållningen från och med nästinstundande vinter och beträffande vägunderhållet i öfrigt från och med år 1900.

O. V. LUNDBERG.

B. A. SJÖBERG. CARL JOHAN LUNDGREN. C. A. GRELLSTRAND.

af staden utsedde kommitterade.

R. WÆRN.

J. F. BERG. AUG. FROMELL.

af Bergslaget utsedde kommitterade.

RÅDSTUFVURÄTTENS DEN 19 SEPT. 1891 MEDDELADE OCH AF ÖFVERRÄTTERNA FASTSTÄLLDA UTSLAG UTI ETT AF SKOGSPROCESSENS MÅL

Uti 21 punkten af Kungl. Res. på städernas besvär den 13 Juli 1719 stadgas, att allt hvad förre Konungar till städerna vid deras första fundation och sedermera donerat och förlänt bör efter privilegiernas och donationsbrefvens innehåll till de derutinnan anslagna usu förblifva.

Widare föreskrifver Kungl. Brefvet af den 25 Sept. 1745 i enlighet med landshöfdingeinstruktionen af den 4 November 1734, att Landshöfdingen ålåge hindra och förekomma, att det som framfarna konungar samt städernas fundatorer eller andra hade till borgerskapets allmänna bruk och nytta gifvit och förordnat, hvaribland serskildt nämnas åker, ängslotter och betesmark, icke måtte ryckas derifrån och mot privilegier och resolutioner dragas under några enskilda personer dem till nytta och de öfriga till förfång och att, när sådan "anordning" egt rum, den borde af Landshöfdingen och Magistraten ändras och rättas, när en eller annan af borgerskapet med rätt och sanning derå talade eller Landshöfdingen eljes finge kunskap derom; samt att sjelfva gåfvobrefvet, hvarigenom sådan jord blifvit till staden gifven, hvilket ock utvisade ändamålet och vilkoren till sådan gåfva i allt skulle vara en noga regel och rättesnöre, huru och på hvad sätt samma gåfva vore att anse.

Slutligen har Kungl. Maj:t den 23 Febr. 1789 gifvit Rikets borgerskap och städer i allmänhet den nådiga försäkran, att de städerna donerade, förlänta och under namn af stadsjord begripna egor skola orubbade vid städerna bibehållas och förblifva samt icke förändra sin natur i hvems hand de komma må;

Och alldenstund Konung Gustaf II Adolf genom de af honom den 15 April 1624 för Sala stad utfärdade privilegierna — jemte det han i 24 punkten gifvit hvar tomt som i staden uppbygdes af Bråstad, Ekeby och Wäsby gårds egor åker till 2 tunnors utsäde hvart år samt 12 lass äng till evärdelig egendom — uti 25 punkten förklarat "Tesslijkest unne wij härmedh wår Stadh Sala thett Fiskie, Skogh och Mulbeete hvilket till Wässby gårdh, Ekeby Bråstadh tillförene legadh hafver";

Samt såväl genom de ordalag, i hvilka sistberörda donation är affattad, jemförda med inledningsorden till privilegierna, — enligt hvilka Konungen med stadens grundläggning haft för afsigt icke blott att befordra grufdriften vid Sala grufva utan äfven att främja de med städers grundläggning i allmänhet vid denna tid afsedda syften, — som ock af hvad privilegierna, serskildt 25 punkten, i öfrigt i åberopade delar innehålla, måste anses uppenbart att ifrågavarande donation gjorts till stadens gemensamma bästa;

Widare och då dels Drottning Kristinas förmyndareregering genom Res. den 22 Okt. 1641 gifvit Sala stad till dess mera utrymme och mulbete under bemälda stad att lyda till evärdelig egendom tre hemman i Norrby med fyra på deras egor befintliga torp eller fjerdedelshemman Kattelbo, Götebo, Skräddarbo och Uggelbo, hvilken donation Drottning Kristina efter tillträdet till regeringen genom Res. den 1 Juni 1646 bekräftat, dels samma Drottning genom Res. den 24 Dec. 1652 under staden Sala efterlåtit och förlagt torpet

Svepnäs och dels Konung Carl XI genom Res. den 24 Juni 1685 "förundt Staden ett mantal Norr Kifsta till ersättning för de lägenheter, som efter Kungl. Maj:ts befallning mot försäkran af annat vederlag blifvit tagna från staden och lagda dels till rytteriet och dels under prestebolet för tagen vattuskada",

Samt dessa donationer, vid hvilka några särskilda bestämmelser angående deras ändamål veterligen icke blifvit fästade, följaktligen måste antagas vara af samma natur som donationerna enligt 1624 års privilegier och detta desto hellre som, enligt hvad ostridigt är, ifrågavarande, åren 1641, 1652 och 1685 donerade hemman och lägenheter så disponerats, att jorden jemlikt med de i 24 punkten af privilegierna donerade egor uppdelats i tomter och skogen förenats till ett med den enligt 25 punkten donerade skogen och utmarken;

Fördenskull och emedan — beträffande det af S:n, Sala Bergslag, åberopade förhållande, att, efter det den sålunda sammanslagna skogs- och utmarken, hvilken varit gemensam icke blott för staden utan jemväl för hemmanen Broddbo, Ulfsbo och Bolandet i Sala socken samt för Kyrkoherde- och Komministerboställena derstädes, blifvit genom den 30 Maj 1835 avslutadt storskifte fördelade mellan staden och nämnda dess samdelegare, stadens dervid bekomna lott genom under år 1839 verkställdt och den 13 Februari 1854 af Magistraten i Sala fastställdt skifte på det sätt disponerats att, sedan nödigt utrymme blifvit afsatt för stadens och bergslagets m. fl. allmänna behof samt till mulbete, boplatser och vedbrand för silfververkets arbetare, det öfriga genom en å 1701 års refnings och indelningsverk grundad fördelning efter tomtlag, uppdelats på innehafvarna af Sala Bergslags 160 bergsmanstomter, Wäsby bergshauptmansboställe samt Sala komminister- och klockareboställe — ifrågavarande skifte och i sammanhang dermed meddelade utslag så mycket mindre må anses kunna emot förenämnda Kungl. Res. på städernas besvär den 13 Juli 1719 och Kungl. Brefvet den 25 Sept. 1745 grundlägga någon laglig rätt för S:n att fortfarande förhålla staden den i detta mål omtvistade delen af ifrågavarande skog och utmark som stadens rätt till samma skog och mark icke vid skiftet varit föremål för pröfning;

Ty och som det mellan Kungl. Maj:t och Kronan samt intressenterna i Sala Bergslag om upplösning af det bestående rättsförhållandet mellan Kronan och Bergslaget under år 1887 ingångna aftal icke kan — äfven under förutsättning att aftalet skulle hafva innefattat öfverlåtelse till Sala Bergslag och dess intressenter af eganderätten till ifrågavarande skog och utmark — å nu föreliggande tvist inverka, då donationsbrefven och förenämnda Kungl. Försäkran den 23 Febr. 1789 lägga laga hinder i vägen för en dylik öfverlåtelse;[1]

Alltså och då svaranden icke heller i öfrigt ådagalagt något förhållande som emot innehållet i Kungl. Res. den 13 Juli 1719 och Kungl. Brefvet den 25 Sept. 1745 kan lagligen hindra K:ne, Stadsfullmäktige i Sala, att göra stadens på dess privilegier och öfriga donationsbrev grundade rätt till skogen och utmarken lagligen gällande, pröfvar R. R:n rättvist på det sätt bifalla K:nes i målet förda, af Kgl. Maj:t och Kronan biträdda talan, såvidt densamma blifvit fullföljd, att S:n förpligtas att före den 1 nästkommande Okt. till staden utan lösen afträda den i detta mål omtvistade skog och utmark eller den som vid det af Magistraten den 13 Febr. 1854 fastställda skifte blifvit afsatt för Sala Bergslags gemensamma behof,[2] med rätt för S:n att, såvida annan öfverenskommelse icke kan

[1] Domskälen lika i alla mål.
[2] Detta mål gällde bergslagets skogsallmänning.

med staden träffas, vid skogens och utmarkens afträdande borttaga alla de derå tilläfventyrs befintliga, S:n tillhöriga hus och byggnader samt i laga ordning mot vederbörande väcka den talan om ersättning för å skogen och utmarken nedlagd nödig och nyttig förbättring, hvartill fog kan förefinnas.

Med afseende å målets beskaffenhet varda kostnaderna derå parterna emellan qvittade, dock åligger det, jemlikt 13 kap. 3 § R. B., S:n, som saken tappat, att godtgöra Sala stad, ej mindre kostnaderna för serskilda R. R:ns sammanträde denna dag med på detta mål fördelade 33 kr. 52 öre jemte ersättning till Ordföranden för 2 expeditionsdagar med tillhopa 20 kr., hvilka belopp det åligger staden att förskjuta, än äfven staden förut i sådant afseende ådömda 81 kr. 72 öre med sammanlagdt 135 kr. 24 öre.

VÄSTMANLANDSBÖNDERNAS BYGGNADSSÄTT UNDER 1600-TALET

Till sin huvudkaraktär överensstämde allmogens byggnadssätt i Västmanland på 1600-talet liksom i större delen av vårt land med det som ännu allmänt rådde under 1800-talets förra hälft och ännu kan iakttagas i en eller annan ålderdomlig bondgård. Det är först under 1800-talet, då laga skiftet genomfördes och de gamla byalagen sprängdes, som bebyggelsen och därmed också landskapet, förändrat karaktär. Naturligtvis genomfördes under tiden förut en del förändringar men till sin stomme bibehölls byggnadskulturen genom århundraden med en utomordentlig konservatism. Några yngre drag, som vi måste abstrahera från, för att få en riktig bild av byggnadssättet under 1600-talet, skola här anföras. Dit hör den röda färgen, som först under 1700- och 1800-talen fått en allmännare användning bland bönderna. Förut voro husen omålade. Materialet var nästan överallt knuttimrade, vanligen obilade stockar.

På samma sätt kan man tydligt visa att det först var från slutet av 1700-talet, som boningshusen började få två våningar. Däremot ha härbrena och loftbodarna, med sina svalgångar sedan medeltiden rest sig med en loftsvåning över de andra gårdsbyggnaderna. Taktäckningsmedlet var förr vanligen torv på näver i boningshus och en del bodar, medan takved eller halm nyttjades på uthusen, det sista framförallt i fägårdarna. Viktigast var emellertid att på 1600-talet ännu en mängd småhus för diverse ändamål, som i senare tider tillgodoses genom olika rum, ännu lågo byggda för sig och först så småningom sammanväxte, så att fler och fler rum och behov kunde inrymmas under samma tak. Även i tämligen små bondgårdar funnos därför på 1600-talet en mängd olika hus uppradade kring gårdsplanen eller utströdda utanför denna.

Byarna voro, särskilt på slätten, tämligen tätt sammanbyggda, men ej vidare stora. Gårdarna voro i allmänhet av två slag. I ena fallet bestodo de av en enda mer eller mindre tätt kringbyggd fyrkant, närmast liknande bondgårdarna i Dalarna, och denna typ hade också sin egentliga förekomst i landskapets övre delar. Den andra typen utgjordes liksom senare av en kringbyggd mangård och en likaledes kringbyggd fägård, som vanligen skildes åt genom en husräcka, som oftast bestod av stall och bodar. Ibland lågo dock de båda partierna helt avskilda från varandra. Gårdarna voro kringgärdade av stängsel eller hus. Infarten skedde genom portlider eller stigluckor. Stängdes portar och luckor, var en dylik gård helt sluten utåt.

I olikhet med vad nu är fallet voro stolpbodar eller härbren av samma slag som i Dalarna ganska vanliga ända ned till Mälaren.

Bland boningshusen framträdde framförallt den vanliga svenska parstugan med ingång mitt på södra långväggen och förstu och kammare mitt i huset samt ett större rum på vardera sidan, det ena använt som vardags- eller säterstuga med köksspisel, sängar och matbord, det andra nyttjat som helgdagsstuga och försett med väggfasta bänkar samt mindre ofta spis. Fönstren voro låga och smårutiga, gärna med blyspröjsar. Rummen voro vanligen öppna till takåsen. Takfönster synes alldeles ha kommit ur bruk redan under de första decennierna på 1600-talet.

Emellertid funnos också mindre stugor med endast vardagsstuga, förstu och kammare. Då fanns gärna en särskilt byggd helgdagsstuga av alldeles samma typ, ehuru med annan inredning. Slutligen förekommo här och där boningshus, som bibehållit den gamla typen med ingång på gaveln. Boningsrum, nattstugor och kamrar för olika ändamål eller för särskilda sommar- och vinterbehov saknades för övrigt sällan i gårdarna, men lågo vanligen skilda från själva stugan. Särskilt nyttjades loftbodarnas övervåning och källarstugor härtill.

KONGL. MAJ:TS NÅDIGA BYGGNINGS-ORDNING FÖR SALA STAD; GIFVEN STOCKHOLMS SLOTT DEN 2 JUNII 1807

Kongl. Maj:t har låtit Sig föredraga det af Sala Stads Magistrat och Borgerskap i detta ämne uppgifne, samt af Kongl. Maj:ts Befallnings hafwande i Westerås Län, under den 4:de sistledne Februarii i underdånighet insände Project, efter öfwerwägande hwaraf Kongl. Maj:t för godt funnit, att för nämnde Stad fastställa följande Byggnings-Ordning:

Art. 1.

Om Tomternas jemkning och reglering.

Staden består af 160 Bergsmans-Tomter, och efter 1736 års brand tillökte nybyggaretomter till utwidgning för de förstnämnde, hwilka skola innehålla 45 alnar å hwarje sida i fyrkant, eller deremot swarande areal-innehåll och äro redan tämmeligen reguljär; men till winnande af än mera ordning och beqwämlighet, bör ändock wid deras reglering följande iagttagas:

1. §.

Den som å obebygd Tomt ärnar anställa byggnad, bör så wäl å sjelfwa Tomtplatsen som den tillärnade byggnaden till Magistraten ingifwa ritning, för att i samråd med Silfwerwerkets Konstmästare granskas, samt i den mån rättas och ändras, som allmän ordning, Ägarens och angränsande grannars beqwämlighet och Stadens prydnad det fordrar, då sådant utan Ägarens synnerliga kostnad och skada ske kan.

2. §.

Den bebyggda Tomt, som genom styckande eller annars blifwit sned och ojemn, bör, enär den ånyo uppbygges, äfwen på lika sätt och enligt samma grunder som i 1. § nämnde äro, jemkas och rättas; och ware all styckning och klyfning af Tomter och hus hädanefter icke tillåtne, med mindre wid wederbörlig Syn det befinnes, att det utan olägenhet och wanprydnad låter sig werkställa. Uraktlåter någon hwad i dessa §. §. stadgadt är, böte Tre Riksdaler 16 sk., och rätte tillika hwad skäligt pröfwadt warder.

3. §.

Uti alla Köpebref bör utsättas tomteplatsens areala innehåll, hwilket en enkel planritning med utsatt längd och bredd bör utwisa.

4. §.

Skulle den olyckan tima, att Staden eller en större del deraf afbrinner, bör, innan den å nyo uppbygges, allt afseende hafwas uppå det efter 1736 års brand gjorde project till Stadens utwidgande å norra sidan om ån, såsom till alla delar tjenande till eldswådors förekommande, bättre utrymme och Stadens werkeliga prydnad.

Art. 2.

Om Allmänna Byggnader.

1. §.

Med Stadens större allmänna Byggnader, som af sten böra uppföras, bör, så till dessein som byggnad, samt öfrige omständigheter, så widt sig göra låter, förhållas, efter de för Stockholms Stad stadgade grunder.

2. §.

Med mindre betydande allmänna byggnader och dem som af träd uppföras, förhålles på sätt nedanföre i följande Artikel stadgas.

3. §.

Enär framdeles Smedjebacks-Bron tarfwar någon betydeligare förbättring, böra de små och trånga hvalfwen rifwas, och ett enda i stället af minst 9 alnars öppning wid foten uppdragas, eller lika afstånd lemnas emellan pelarne, i händelse Bron bygges af timmer, till förekommande af uppdämning och bakwatten wid ofwanbelägne Ekeby Qwarn och sjelfwa Broens förstörande af tillstötande wattenflod.

4. §.

Tjenlige platser utom Staden böra till prydnad för staden inhägnas, och med Löfträd planteras.

Art. 3.

Om enskildte Byggnader och Reparationer.

1. §.

Ej må nybyggnad eller utwändig reparation af betydenhet, utan anmälan hos Magistraten, efter eget godtycke, wid Tre Riksdaler 16 sk. wite: anställas.

2. §.

Hwad ny Stenhusbyggnad beträffar, förhålles dermed, som för Stadens allmänna Byggnader af sten stadgadt är, eller i likhet med hwad af Stockholms Stads Byggnads-Ordning hit lämpeligt är.

3. §.

Å de hus, som af träd hädanefter byggas, bör desseinen till Magistraten ingifwas, som i samråd med Silfwer-Werkets Konstmästare äger att förordna, huru till Stadens prydnad utwändigt, samt säkerhet för eld inwändigt byggas må, och tillse, att ej andre än boningsrum åt gator och gränder uppföras, samt att likhet grannar emellan, så mycket möjeligt är, iakttages.

Andre hus wid gator må ej byggas, så framt ej en oundwikelig nödwändighet för husägaren, med prydnads bibehållande, det fordrar, wid bot En Riksdaler 32 sk.

4. §.

Ingen byggnad som hädanefter uppföres, eller hwarå taket fordrar en betydeligare reparation, må täckas med torf, utan der näfver utan brädtäckning nyttjas, antingen till

walnötters storlek sönderslagen slagg eller kalksten i stället för torf anwändas; hwaraf både för eld mindre farlige, waraktigare och wackrare tak erhålles, äfwensom af godt taktegel, hwars waraktighet erfarenheten länge bestyrkt.

5. §.

Wid nybyggnader bör noga tillses, att trappor, utom i högsta nödfall, ej öfwer sex qwarter eller 2 alnar utåt gatan inrättas, och böra de wanlige och hittills brukade bod- och förstugu-skyffen hädanefter icke tillåtas, för dess synnerligare missprydnad och ringa nytta, samt de gamla ej få repareras, utan så fort de blifwa förfallne bortskaffas, och i stället wanlige takrännor uppsättas, hwarvid sådane afledningsrännor, som af Silfwer-Werkets Konstmästare äro inrättade och på flere ställen i staden blifwit nyttjade, äfwen kunna anses tjenlige.

6. §.

Inga mörka windar tillåtas, utan böra de så inrättas, att dagsljuset, genom luckor eller fönster, der inbryta kan.

7. §.

Botten till Sals- eller Köksspisar bör, till förekommande af eldswåda, icke läggas på bjelkar, utan på fast grund af sten och tegel, och wäggarne wid sådane eldstäder efter omständigheterne borthuggas samt med tegel igenmuras; äfwensom Kakelugnar böra uti Nicher ställas och tillräckeligen derifrån skiljas, samt med glödpannor uti dörr-ramen förses.

Spisar må uti öfwerrum, utan särskildt tillstånd, icke byggas, hwarom i Brand-Ordningen stadgadt är, och skorstenspipor så inrättas, att sotning och rensning beqwämligen ske kan, och aldraminst må genom brädwäggar utdragas, wid bot Tre Riksdaler 16 sk.

8. §.

Grannar böra tillhållas, att ej för nära på hwarannan bygga, utan hwar och en af sin tomt dertill lemna tre qwarter.

9. §.

Ej må vid anställd Nybyggnad eller reparation mera, än högst hälften af gatan intagas, och under byggnadstiden af husägaren till dess behof nyttjas, wid En Riksdaler 32 skillings wite, äfwensom all annan uppläggning af fång derå wid enahanda wite förbjudes.

10. §.

Den som åtager sig något arbete, bör derföre wara answarig, det samma ej försumma, utan efter beting i ett för allt, eller af Magistraten utsatt Taxa för dagswerke, skyndesamt fullborda, och kommer af den betingade arbetslönen att afdragas, om något åsidosättes eller ej förswarligen bygges.

11. §.

Öfwer boningsrum, eller der eldstäder äro, få ej hö eller halm, eller andra lätt antändeliga ämnen förwaras, samt noga tillses, att uthus ej nära eldrum byggas.

12. §.

Obebyggde tomter åt gator eller gränder, samt trädgårdar, böra med målade Staqueter eller plank, ej högre än 4 alnar, förses, samt inga gärdesgårdar grannar emellan, eller på tomteplatserne mera byggas, wid En Riksdaler 16 skillings wite, och der de inom Staden nu finnas, böra de wid enahanda wite, sist inom Ett år härefter, wara borttagne, och plank eller Staket i stället inrättade.

13. §.

Afträden, Stall och Fähus, böra ej så anläggas, att af den derifrån flytande orenligheten, grannarne beswäras; Sumpige gödselställen, hwarifrån osunda ångor nödwändigt uppstiga och förorsaka illa stinkande lukt, böra genast igenfyllas, wid En Riksdaler 32 skillings wite.

14. §.

Smedja med Kohlhus, Snickares, Wagnmakares, Kakelugnsmakares och Bagares Werkstäder, böra hädanefter med tegel invändigt beklädas, eller åtminstone wäggar och tak med wanlig kalkrappning öfwerdragas.

Art. 4.

Om gator och deras widmagthållande.

1. §.

Lågt belägne gator böra efter hand uppfyllas, eller för höga nedläggas och wederbörlige rännstenar å båda sidor efter ordentelig afwägning anläggas, samt alla twärt öfwer löpande, i händelse de behöfwas ¼ aln djupa, med plankor täckas, men de derunder, at större bred gatsten helt sluttande läggas.

2. §.

Om rännil tarfwar anläggas genom tomt, bör husägaren eller hyresmannen den wederbörligen wid makt hålla, antingen stenlägga eller med plankor förse, så att wattnet kan hafwa fritt och obehindradt aflopp, wid En Riksdalers wite. Tredskar någon, warde sådant på dess bekostnad werkställdt.

3. §.

Hwarje husägare ware skyldig, att bygga och underhålla rännsten med halfwa gatan, utifrån dess hus eller tomt så långt den sig sträcker: åliggandes ägaren, när han will låta gatuläggning anställa, att tillsäga den Rådman som uppsigten öfwer samma qwarter uppdragen är, hwilken då tillser, att sådant lagligen och ordenteligen fullbordas, och om några ändringar af nöden finnes, eller skiljaktigheter derom uppstå, sådant hos Magistraten anmäler, som derom förordnar; Rådman tillser widare, att tjenlig sten och sand derwid nytjas, och icke mo eller After, som öfligt warit: Och bör gatan wäl förbindas och rutorne 3 a 4 alnar i qwadrat emellan, med mindre stenar i korsband tillsammansättas, hwarefter den nylagde gatan med sand eller fin bokad slagg beströs och wäl sammanstötes, samt minst en månad hålles okörd. Befinnes gatuläggning oförswarligen werkställd, bör sådant anmälas, och utan ägarens kostnad förbättras, så framt odugelige materialier dertill ej warit wållande.

4. §.

Alla publique platser och gator med rännstenar och rännilar, handhafwas genom Magistratens försorg, och på ofwansagde sätt lagas och förbättras.

5. §.

Hwarje wår bör gatusyn af de öfwer Qwarteret tillsyn ägande Rådmän med Fiskal och stadsbetjenter förrättas, och husägaren eller hyresmannen om hwad som bristfälligt är tillsägas, att wid ansvar och inom utsatt tid iståndsätta. Försummas det efter förelagd tid och wite, omlägges och lagas på dess bekostnad hwad bristfälligt befunnits.

6. §.

Öppna platser, torg eller gator, böra hållas ledige och icke belastas med bräders, stockars eller andre materialiers upläggande, men de materialier, som äro nödige till under arbete warande byggnader, kunna uppå ansökning få uppläggas, dock ej öfwer den tid och emot hwad efter omständigheterne utsatt warder, wid En Riksdaler 32 sk. wite.

7. §.

Böter, hwartill någon efter denna Ordning fälles, fördelas emellan Åklagaren och Stadens Fattige.

8. §.

Tilltal å förbrytelse emot denna Byggnads-Ordning, hörer till Magistratens åtgärd, och den dermed missnöjde äger att söka ändring hos Konungens Befallningshafwande. Hwilket wederbörande till underdånig efterrättelse länder, datum ut supra.

Under Hans Kongl. Maj:ts
Wår Allernådigste Konungs och Herres frånwaro
Dess Tillförordnade Regering.

CARL A. WACHTMEISTER.
Sw. R. Drotzet.

MAURITZ KLINGSPOR.
Kongl. Tjenstg. Gen. Adj. f. Arméen.

S. af UGGLAS.
C. B. ZIBET.

F. EHRENHEIM.

J. J. Beckmark.

Att förestående Byggnads-Ordning är med det i Sala Stads Archiv förwarade Original lika lydande, betygar

Ex officio
Chr. Norlin.

UTDRAG UR BEFOLKNINGSSTATISTIKEN

A) **Folkmängden i Sala stad**

År	Antal personer	År	Antal personer
1749	1,636	1830	2,961
52	1,727	35	3,119
54	1,789	40	3,385
57	1,863	45	3,267
60	1,938	50	3,258
63	1,867	55	3,327
66	1,917	60	3,290
69	1,914	65	3,626
72	1,805	70	3,874
75	1,945	75	4,270
80	2,097	80	4,792
85	2,142	85	4,846
90	2,110	90	5,542
95	1,928	95	5,827
1800	2,147	1900	6,447
05	2,116	05	7,138 + Trängen
10	2,262	10	7,461 + 200 = 7,661
15	2,193	15	7,391 + 233 = 7,624
20	2,570	20	7,606 + 180 = 7,786
25	2,916		

B) Utdrag ur Sala stads ministerialböcker

År	Födda			Döda			Vigda
	M.	K.	S:a	M.	K.	S:a	
1656	29	17	46				
58	24	45	69[1]				
1747	29	31	60	17	25	42	16
48	24	22	46	20	19	39	19
49	32	30	62	36	28	64	13
50	28	23	51	23	24	47	14
51	28	39	67	37	33	70	20
52	23	25	48	23	37	60	15
53	28	34	62	23	16	39	18
54	32	30	62	22	34	56	17
55	20	26	46	15	14	29	13
56	37	28	65	29	38	67	15
57	30	32	62	35	28	63	11
58	24	27	51	32	19	51	10
59	36	23	59	26	31	57	17
60	35	38	73	29	30	59	24
61	38	24	62	27	24	51	16
62	32	22	54	36	25	61	15
63	29	25	54	39	39	78	13
64	25	25	50	33	24	57	16
65	24	32	56	32	49	81	27
66	34	31	65	21	31	52	15
67	27	34	61	29	28	57	18
68	27	36	63	22	25	47	19
69	37	25	62	26	29	55	14
70	29	32	61	34	29	63	20
71	34	47	81	37	43	80	27
72	32	29	61	42	44	86	12
73	26	20	46	80	90	170	15
74	27	44	71	21	22	43	19
75	37	29	66	41	35	76	20
76	25	27	52	28	19	47	16
77	35	24	59	31	32	63	24
78	23	40	63	32	22	54	15
79	32	42	74	30	37	67	19
80	31	28	59	15	19	34	17
81	43	25	68	35	30	65	30
82	34	36	70	34	39	73	21
83	43	30	73	32	38	70	15
84	40	29	69	40	29	69	18
85	31	27	58	30	30	60	17
86	40	29	69	38	36	74	13
1787	35	29	64	35	30	65	17
88	40	23	63	43	40	83	27
89	36	29	65	28	28	56	19
90	32	33	65	47	48	95	21
91	25	28	53	31	40	71	21
92	40	39	79	24	25	49	15
93	37	39	76	31	36	67	19
94	41	24	65	44	50	94	20
95	30	31	61	35	47	82	19
96	38	35	73	28	29	57	23
97	41	29	70	44	41	85	18
98	34	24	58	32	32	64	10
99	31	34	65	30	31	61	7
1800	33	29	62	43	53	96	26
01	23	23	46	19	23	42	11
02	39	26	65	36	37	73	10
03	27	28	55	54	31	85	11
04	25	21	46	29	28	57	12
05	21	26	47	32	36	68	16
06	32	29	61	34	31	65	17
07	36	35	71	40	33	73	18
08	24	30	54	35	30	65	13
09	22	35	57	44	41	85	17
10	32	33	65	40	38	78	20
11	29	25	54	36	39	75	19
12	31	34	65	40	57	97	17
13	24	23	47	38	37	75	16
14	21	24	45	22	25	47	19
15	34	23	57	28	28	56	23
16	35	27	62	22	22	44	27
17	28	29	57	29	45	74	8
18	30	31	61	33	25	58	24
19	42	32	74	44	29	73	27
20	34	43	77	34	45	79	24
21	—	—	—	—	—	—	—
22	43	34	77	38	47	85	28
23	42	40	82	44	36	80	24
24	41	39	80	43	38	81	25
25	52	48	100	31	25	56	18
26	46	34	80	45	37	82	23
27	42	41	83	56	50	106	22
28	44	34	78	45	48	93	27
29	49	41	90	74	69	143	22

[1] Dessutom 5 "barn" födda.

År	Födda			Döda			Vigda
	M.	K.	S:a	M.	K.	S:a	
1830	48	47	95	37	36	73	20
31	45	39	84	43	46	89	20
32	42	31	73	36	41	77	28
33	48	43	91	35	37	72	21
34	44	37	81	54	48	102	26
35	49	55	104	31	35	66	16
36	49	39	88	38	38	76	20
37	47	33	80	59	78	137	27
38	35	48	83	47	53	100	20
39	54	42	96	62	85	147	20
40	35	50	85	29	31	60	28
41	39	46	85	25	34	59	18
42	55	43	98	31	51	82	20
43	33	56	89	49	28	77	23
44	55	44	99	31	41	72	19
45	44	56	100	35	35	70	17
46	45	35	80	35	48	83	17
47	40	47	87	60	63	123	16
48	47	37	84	41	42	83	24
49	40	60	100	41	56	97	23
50	51	37	88	37	37	74	36
51	55	43	98	37	44	81	23
52	49	33	82	56	39	95	19
53	33	51	84	37	44	81	27
54	53	50	103	28	41	69	20
55	42	34	76	43	49	92	17
56	40	44	84	36	56	92	20
57	41	49	90	93	98	191	27
58	48	52	100	44	59	103	19
59	68	57	125	37	42	79	32
60	38	46	84	25	33	58	23
61	52	46	98	38	42	80	22
62	63	56	119	39	49	88	12
63	43	41	84	35	35	70	26
64	43	56	99	34	41	75	23
65	49	58	107	31	30	61	18
66	53	58	111	41	59	100	20
67	53	62	115	34	64	98	18
68	45	48	93	41	46	87	20
69	47	48	95	65	67	132	26
70	64	61	125	37	36	73	23
71	60	53	113	41	38	79	24
72	55	53	108	41	49	90	29
73	57	68	125	46	35	81	33
74	75	57	132	60	52	112	29
75	68	56	124	45	55	100	23

År	Födda			Döda			Vigda
	M.	K.	S:a	M.	K.	S:a	
1876	73	56	129	63	43	106	40
77	68	55	123	53	48	101	33
78	69	65	134	48	45	93	29
79	76	64	140	51	57	108	23
80	72	63	135	84	63	147	24
81	77	78	155	64	66	130	34
82	73	73	146	69	89	158	31
83	64	65	129	44	59	103	36
84	69	69	138	52	51	103	35
85	83	78	161	30	40	70	39
86	85	70	155	62	51	113	33
87	76	67	143	46	55	101	30
88	80	82	162	54	58	112	24
89	68	67	135	45	44	89	27
90	80	70	150	52	61	113	26
91	69	79	148	57	55	112	36
92	76	76	152	69	71	140	41
93	81	83	164	45	44	89	32
94	77	67	144	41	55	96	26
95	64	76	140	51	61	112	43
96	80	69	149	50	46	96	34
97	78	85	163	42	50	92	38
98	82	83	165	35	53	88	43
99	87	62	149	59	73	132	42
1900	86	87	173	77	65	142	33
01	77	93	170	46	57	103	42
02	73	84	157	55	65	120	56
03	75	91	166	52	43	95	36
04	106	91	197	66	56	122	51
05	78	82	160	64	46	110	30
06	89	80	169	53	57	110	35
07	87	72	159	39	46	85	41
08	78	90	168	41	50	91	44
09	101	87	188	40	47	87	37
10	85	83	168	64	41	105	34
11	69	75	144	41	42	83	40
12	69	82	151	58	56	114	45
13	78	77	155	64	55	119	33
14	73	64	137	43	52	95	47
15	75	60	135	57	45	102	44
16	73	67	140	54	52	106	57
17	46	49	95	62	61	123	59
18	55	70	125	60	66	126	47
19	72	60	132	57	75	132	52
20	88	60	148	45	58	103	64

FÖRTECKNINGAR ÖVER ÄMBETS- OCH TJÄNSTEMÄN SAMT EN DEL KOMMUNALMÄN

Bergmästare och (efter 1777) bergshauptmän vid gruvan och silververket.

Bergmästarna och bergshauptmännen voro visserligen icke stadens ämbetsmän, men de medtagas likväl här, dels därför att de räknades såsom de främsta inom samhället, dels därför att de vanligen togo livlig del uti kommunens angelägenheter, dels slutligen därför att de förde ordet uti bergsrätten, så länge denna myndighet fungerade. Följande förteckning, som till väsentlig del hämtats ur det utmärkta arbetet "Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637—1857 av Joh. Ax. Almqvist", föres ej längre tillbaka än till 1630.

Georg Grissbach. Född 1587 i Andersberg, Braunschweig. Minörkapten i svensk tjänst 1624. Av Gustaf II Adolf anställd som bergmästare vid silververket i Sala 1630. Tillika assessor i generalbergsamtet 1637. Adlad 1641. Död på Väsby gård vid Sala 1651.

Grissbach var en på flera områden framstående man. Genom sin skicklighet uti mineringskonsten bidrog han ej oväsentligt till Gustaf Adolfs tidigare krigiska framgångar. Genom sina geniala uppslag i fråga om bergsbrytning och malmuppfordring höjde han icke allenast driften vid Salberget utan även hela den svenska bergshanteringen. I gamla handlingar omtalas, att bergmästare Grissbach till orgelverket i Sala stadskyrka skänkt tre stora pipor av "purt" silver, vägande tillhopa 224 mark.

För sina stora förtjänster tilldelades, som nämnt, Grissbach adlig värdighet, varförutom han erhöll som gåva av Kronan omkring 20 hemman i Uppland.

Christer Lilliecrona. Född 1624. Stipendiat i generalbergsamtet 1644. Hovjunkare 1645. E. o. assessor 1648. Bergmästare i Sala 1651. Avsked 1657. Död efter 1659. Efter Lilliecronas död uppehölls bergmästaretjänsten under några år på förordnande av bergmästaren i Södermanland och Östergötland Jonas Drefling.

Johan Otto, adlad Silfverström. Född i Falun 1616. Stadssyndicus i Falun 1646. Borgmästare där 1649. Avsade sig sistnämnda tjänst 1657, då han utnämndes till häradshövding i Öster- och Västerbergslagen. Avsked från domareämbetet 1659. Bergmästare vid Salberget s. å. Adlad 1666. Tillika e. o. assessor i bergskollegium 1669. Ord. assessor 1672. Avsked 1680. Direktör för Hällefors silververk 1688. Död på Hyttnäs i Sundborns socken 1689.

Johan Thomasson-Funch. Född 1630 i Stockholm. Fadern brukspatron. Bergmästare i Uppland 1664 och vid Salberget 1672. Adlad s. å. Assessors titel med säte och stämma i bergskollegium 1673. Avgick som bergmästare med utgången av 1674. Assessor på stat 1676. Död i Avesta 1679.

Johan Persson. Kammarskrivare 1657. Konststatsinspektor vid Salberget 1669. Bergmästare där 1674. Död 1699.

Gustaf Funch. Född 1670. Fadern ovannämnde Joh. Funch. Bergmästare i Sala 1699. Lagman i Bohuslän 1710. Landshövding i Västmanland 1720. Friherre 1723. Utn. president i Åbo hovrätt 1728, men undanbad sig denna befordran. Död 1736 på Brogård i Uppland.

Hans Ranie. Undermarkscheider (ingenjör) 1678. Geschworner (ingenjör) vid Salberget 1692. Bergmästare där 1710. Död 1718. Genom de ständiga krigen vid 1700-talets början uppstod brist på arbetskraft för gruvdriften, och bergmästare Ranie hade därför stora svårigheter att hålla silververket i gång.

Daniel Svedberg. Född 1648 på Sveden vid St. Kopparberg. Son till bergsmannen Daniel Isaksson, "Daniel på Sveden", och alltså broder till den store biskopen Jesper Svedberg (Emanuel Swedenborgs fader). Undermarkscheider 1672. Geschworner vid St. Kopparberg 1675. Bergmästare vid Nya Kopparberg 1691 och vid Salberget 1719. Avsked med assessors titel 1722. Död på sin gård i Nya Kopparberg 1733.

Henrik Schnack. Född 1673 och son av bergmästaren i Nya Kopparberg Jonas S. Undermarkscheider i Sala 1703. Tillika notarie i Sala gruvrätt 1705 och proberare i bergskollegium 1706. t. f. bergswärdie (ingenjör) i Sala 1712. Myntmästare i Stralsund 1715. Åter proberare i bergskoll. 1718. Bergmästare vid Salberget (efter svärfadern Svedberg) 1722. Död 1734.

Daniel Bergenstjerna. Född 1706 och son av bergsrådet Joh. B. Geschworner vid Sala silververk 1730. Bergmästare där 1734. Assessors titel 1760. Tjänstfri 1761. Död 1773 och begraven jämte flera medlemmar av sin släkt under koret i Sala stads kyrka.

"Till åminnelse av föräldrar och bröder donerade han 3933 Rdr 16 sk. Banco till pensioner åt gruve- och hyttearbetare i Sala samt familjegravens underhållande i Sala stads kyrka". (Anrep.)

Bergenstjerna, som var en insiktsfull och driftig man, nedlade stor möda på uppgiften att få gruvan upphjälpt ur det förfall, den råkat i under de stora och långvariga krigen i århundradets början. Dessutom uträttade han mycket för att avhjälpa den nöd, som uppkom genom den stora branden 1736; bland annat föreslog B., att Sala stad skulle förläggas under landsrätt, så att bergsmännen skulle slippa ifrån omkostnaderna för rådstuvurätten.[1]

Anders Robert Bellander. Född 1726 och son av bergmästaren Torbern B. Geschworner vid Salberget 1755. Bergmästare där 1761. "Död 11 april 1772 i Sala hastigt inom 2½ timmas tid, mycket saknad och beklagad för sin kunskap, drift och rättrådighet samt wård om wärkets wälgång. (Bergskollegii matrikel).

Bernhard Berndtson. Född 1729. Bergswärdie vid Salberget 1759. Bergmästare där 1772. Bergshauptmans titel 1777. Bergshauptman vid St. Kopparberg 1788. Avsked med bibehållen lön 1794. Död i Stockholm 1804.

Per Staaff. Född 1737 i Sköns socken (Medelpad), där fadern var kyrkoherde. (P. Staaff var farfars far till statsminister Karl Staaff). Geschworner i Sala 1766. Bergmästares titel 1777. Bergshauptman i Sala 1788. Avsked 1817. Död 1818.

Jacob Henrik af Forselles. Född på Strömfors bruk i Finland 1785. Fadern bergsråd. Efter avlagda hovrätts- och bergsexamina i Uppsala och efter en del förordnanden invald i kommittén för utarbetande av plan för organisation av ett bergsinstitut 1816. Bergmästares titel s. å. Bergshauptman i Sala 1817. Död i Stockholm 1855.

af F. var från 1838 ledare av brukssocietetens geognostiska undersökningar av Sverige jämte upprättandet av kartor härtill, och det arbete, som han här nedlade, är av stort och beståndande värde.

---

[1] Se kap. om förvaltningsmyndigheterna.

af Forselles skrift "Berättelse om Sala silfververk 1818" är både innehållsrik, intressant och lättläst — det sistnämnda icke minst märkligt med hänsyn till ämnet. (Se kap. Innebyggarne).

Per Niklas Sewén. Född 1802 i Tjellmo socken (Östergötland), där fadern var komminister. Fil. d:r 1824. Hovrättsnotarie 1826. Notarie i Bergskoll. 1830. Bergsfiskal i Sala s. å. Geschworner där 1835. Notarie vid gruvrätten 1841. Gruvingenjör i Sala 1854. Bergshauptman där 1855. Avsked 1881. Död i Sala 1888.

Karl Fredrik Teodor Nordström. Född 1843 i Helsingfors. Fadern riksarkivarie. Fil. d:r i Uppsala 1869. Gruvingenjör i Sala 1879. t. f. bergshauptman där 1881. Sekreterare i Kommerskollegium 1886. Kommerseråd 1891. Generaldirektör och chef för järnvägsstyrelsen 1897. Landshövding i Örebro 1904. Avsked från sistnämnda ämbete 1911. Död 1920. N. var den siste bergshauptmannen vid Sala silfvergruva.

* *
*

För dem som önska få upplysningar om gruvans och silververkets övriga funktionärer hänvisas till ovannämnda arbete "Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637—1857" av Joh. Ax. Almqvist.

Borgmästare.

Enligt Wollenius' förut åberopade akad. avh. om Sala gruva och Sala stad skulle bergmästaren Johan Grönwaldt[1] hava varit den första, som skipade rätt här i samhället (primus, qvi jus in Sala dixit). Som denne man avled redan 1623, förefaller det som om man haft någon slags egen jurisdiktion i Sala redan året före stadens grundläggning. Under 1620-talet förekommo två andra namn på Sala-borgmästare, nämligen Anders Olsson och Georg Georgii. Först 1632 synas mera ordnade förhållanden härvidlag hava inträtt. Sagda år utnämndes till borgmästare i Sala lagföraren (lagläsaren)[2] i Järnbergslagen och Väster-Dalarne Johan Olofsson. Denne man hade gjort en ganska egen karriär. Född 1582 i Bendstrup i Danmark, blev han 1606 skrivare på ett danskt örlogsfartyg och sedermera fogde och befallningsman 1607 på Kallö slott och län, Jutland, samt 1612 på Frankiers slott och län å Langeland. År 1615 anställd i svenska riksrådet Claës Bjelkes tjänst, utnämndes han till landsfogde över Vik och andra gods, som tillhörde nämnda storman. Olofsson, som under denna sin fogdetid uppenbarligen förvärvat sig juridiska kunskaper, utnämndes 1624 till borgmästare i Norrtälje, med vilken tjänst han efter 1626 jämväl förenade lagföraretjänsten uti de nio härader, vilka hörde under häradshövdingen Nils Bjelkes till Sahlestad domsaga. Olofsson synes hava varit en mångsidigt verksam man, ty under det han skötte de krävande göromålen som borgmästare i Norrtälje och lagförare uti nämnda domsaga, arrenderade han Ortala bruk och tolv socknar uti Lyhunda härad. År 1627 övertog han lagföraresysslan uti Järnbergslagen och Västerdalarne. År 1645 och således sedan han varit borgmästare i Sala under

[1] I gamla tider inträffade ofta, att bergmästarne voro juridiskt bildade personer.

[2] Vid här ifrågavarande tid inträffade även, att lantdomarekåren rekryterades av icke-jurister, i vilken händelse en lagläsare sattes vid häradshövdingens sida.

tretton års tid, ingav han — märkligt nog — till Kungl. Maj:t en böneskrift, däri han begär att bli "confirmerad" i sitt ämbete med den motiveringen: "befrygtar Jagh migh för Nationen skuldh, at schic nogen Jndpass uti samme mit Kaldh eller ock tihl min Person". Olofsson var gift två gånger och fader till 1) Johan Palm, politie president i Malmö och adlad Gyllenpalm samt 2) Germund Palm, landshövding i Skaraborgs län och adlad Cederhjelm. Olofsson, som varit riksdagsman icke mindre än 13 gånger, avgick från borgmästareämbetet 1656 och dog därpå följande år.

Såsom politie borgmästare samtidigt med Olofsson nämnas Petrus Johansson 1632—1637, Erik Johansson 1638—1643 samt Petrus Danielsson 1643—1658. År 1646 begärde den sistnämnde hos Kungl. Maj:t att få sin lön ökad från 200 daler till så mycket som borgmästare "i lijkforme Städer hafwa". Skrivelsen remitterades till landshövdingen i "Sahla och Nääsgårdz lähn sampt Kopparbergzlagen Johan Berndes" med uppdrag att nöjaktigt ordna Sala-borgmästarens löneförmåner. Efter Olofssons avgång skötte Danielsson ensam borgmästareämbetet i Sala till 1658, då Anders Persson valdes till politie borgmästare och Per Hansson Zenius till justitieborgmästare. Detta val är omtalat uti kap. om förvaltningsmyndigheterna.

Anders Persson var född i Uppsala 1613 och son till trädgårdsintendenten därstädes Per Andersson. Gift med Västeråsborgmästaren Aron Persson Svans dotter Anna (född 1611, död 1708) hade han med henne följande barn: Petter, bergslagskassör i Falun, Aron, kronofogde i Sala, Johan, postmästare i Sala, Anna, gift med borgmästaren Zenius samt Emerentia, gift med landssekreteraren i Västerås Christian Nycop. Anders Persson, som antog namnet Bergström, och räknas som stamfader för "släkten Bergström från Sala", var en kraftfull och dugande man, som förstod att göra sig gällande på flera olika områden. Han var också på sin tid stadens förmögnaste och inflytelserikaste borgare. Borgmästare Anders Persson Bergström, som tillika hade uppdraget att vara befallningsman över Väsby län, och som upprepade gånger var riksdagsman, dog 1677. Samtidigt med Bergström var Per Hansson Zenius justitieborgmästare i staden. Regel torde väl hava varit uti de städer, där två borgmästare funnos, att justitieborgmästaren betraktades såsom den förnämligare, men förhållandet ifråga om Zenius och Bergström var nog det motsatta. Man får det intrycket, att Zenius intog en blygsam ställning i jämförelse med den kraftfulle storpampen Bergström. Zenius, vars födelseår är okänt, hade före borgmästareutnämningen under tre år tjänstgjort som v. häradshövding (lagläsare) uti "Sahlbergz län". År 1682 kommer i domboken det överraskande meddelandet att Zenius blivit avsatt från ämbetet, och synes han själv hava betraktat denna åtgärd som ett upprörande övergrepp. Uti en till konungen ställd klagoskrift säger han, att landshövdingen Mauritz Posse skilt honom från borgmästeriet allenast därför, att han jämte två bergsmän å bergslagets vägnar anfört besvär mot kommerserådet Gripenstjernas "hårda execution". Gripenstjerna, som var en mäkta rik man, hade lånat svenska staten pengar och som säkerhet härför fått på sig överlåten kronans rätt i Sala gruva. Nu gjorde Gripenstjerna sin rätt gällande med hänsynslös hårdhet, och bland bergsmännen rådde häröver stort missnöje. Att Zenius gjorde sig till de missnöjdes tolk upptogs tydligen mycket onådigt på högsta ort, där man var angelägen om att stå väl med Gripenstjerna. Det förefaller oss emellertid väl obarmhärtigt att tillgripa ett så hårt straff, i fall nu Zenius icke gjort sig skyldig till någon annan förseelse, än att han beklagat sig över en "hård excution". Troligt är väl, att han genom olämpligt uppträdande i sin tjänst (se kap. om förvaltningsmyndigheterna) gjort sig mindre väl sedd, och att vederbörande begagnat sig av Gripen-

stjernska saken som en förevändning att få honom avlägsnad från borgmästareämbetet. Zenius dog 1695.

Vid Bergströms död 1677 utsågs till politieborgmästare Per Nilsson Wolf, som varit rådman i staden sedan 1657. Wolf var gift med Magdalena Claësdotter Bergius och hade med henne en son Nils, som adlades 1689 under namnet Stjernberg. Wolf, som var stadens sista politieborgmästare, dog 1686.

Sedan Zenius 1682 blivit avsatt, utnämndes till stadens justitieborgmästare Leonard Horneman. Född i Rosstock 1628 och son till en förmögen handlande därstädes, hade Horneman vistats ömsom i Sverige och ömsom i födelsestaden, tills han år 1660 slog sig ned i Enköping, där han blev rådman samma år och borgmästare 1665. Då syndicustjänsten i Sala blev ledig år 1667, sökte och erhöll Horneman densamma. Denna tjänst skötte han till 1682, då han som nämnt blev borgmästare. Horneman, som var gift två gånger, första gången med Christina Gerdes och andra gången med Christina Malm, dog redan 1685.

Till Hornemans efterträdare utnämndes Thomas Funck, som efter Wolfs död blev ensam borgmästare i staden. Född 1655 och son till rådmannen i Stockholm Albrecht Funck, innehade han en tid jämväl kronofogdetjänsten i Sahlbergs fögderi. Borgmästare Funck, som var gift två gånger, första gången med Anna Kahlmeter och andra gången med Katarina Aroselia, kyrkoherdedotter härifrån staden, dog 1709. Om de förhandlingar, som härefter fördes angående frågan om bergmästare- och borgmästareämbetenas sammanslagning, finnes redogörelse uti kap. om förvaltningsmyndigheterna. Uti detta kap. återfinnas även upplysningar om, huru den ifrågasatta sammanslagningen icke kom till stånd, och huru kronofogden i Sahlbergs län, Eric Hartzell blev vald till stadens borgmästare. Hartzell var född år 1670 och son av lotsåldermannen Lars Andersson på Hartsö i Bälinge socken, Sörmlands skärgård. Hit till samhället hade han kommit 1703 i egenskap av häradsskrivare i Sahlbergs län. 1705 avancerade han till kronofogde, en tjänst, som han bibehöll jämväl sedan han blivit borgmästare. Riksdagsman 1719. Gift 1706 med Sara Malmström, hade han med henne två döttrar, Anna Margareta och Sara Katarina, vilka bägge blevo gifta med borgmästare i staden, den förra med Carl Henrik Esberg och den senare med Eric Ugla. År 1726 avstod Hartzell borgmästeriet till mågen Esberg och flyttade till sin egendom Kullbacka i Kila socken, där han kvarbodde till sin död 1757. Efter avskedstagandet från borgmästeriet bibehöll han kronofogdetjänsten. Han återfinnes en och annan gång som deltagare i Rådstuvurättens förhandlingar även sedan han avflyttat härifrån. Borgmästare Hartzell och hans hustru ligga begravna under koret i Sala stads kyrka.

Carl Henrik Esberg, borgmästare i Sala 1726, är en av de allra märkligaste, som beklätt detta ämbete. Esberg var född 1700 och son till biskopen i Växiö Zakarias Esberg och hans hustru Christina, dotter till ärkebiskop Eric Benzelius d. ä. Efter avslutade studier utnämndes han till v. häradshövding 1724 och till extra fiskal i Svea Hovrätt 1726. Under de tio år han skötte borgmästeriet i Sala, ådagalade han stor kraft och sällsynt skicklighet. Riksdagsman 1731 och 1734. Vid sistnämnda riksdag, där han dokumenterade sig såsom en av borgareståndets kunnigaste jurister, tilldrogo sig hans inlägg i debatterna om 1734 års lag en smickrande uppmärksamhet, varförutom han hade tillfredsställelsen att se ett flertal av sina uppslag i dessa debatter vinna ståndets bifall. Under Esbergs borgmästaretid inträffade stora branden 1736. Den oreda och förvirring, som uppstod i samhället efter denna olycka, gav, som vi sett, några inflytelserika per-

soner anledning att söka omintetgöra stadens återuppståndelse. Genom borgmästare Esbergs skyndsamma och behjärtade ingripande omintetgjordes emellertid dessa försök. Redan året efter branden mistade dock staden sin duktige borgmästare. Han hade nämligen blivit utnämnd till fiskal i Riksbanken. Bankosekreterare 1739, Assessor i Svea Hovrätt 1747. Adlad Bergensköld 1751. Hovrättsråd 1755. Vicepresident i Hovrätten 1764. Ledamot i Lagkommissionen. Avsked 1777. Död 1779. Gift första gången med Anna Margareta Hartzell och andra gången med Anna Margareta Hising. Å Esberg-Bergenskölds oljefärgsporträtt i Svea Hovrätt finnes följande inskription:

"Begiär ej för dit lof mer än hans minne fådt,
Han fylde Domarns pligt att gjöra Rätt och Godt".

Sådana förhållandena voro här i samhället 1737, då Esberg flyttade härifrån, hade det varit angelägnare än någonsin, att en kraftfull man kommit i spetsen för stadens styrelse. Elakartade misshälligheter hade nämligen uppstått i anledning av frågor, som berörde stadens reglering efter branden. Till borgmästare i Sala utnämndes i juni månad 1737 v. häradshövdingen Petter Bjugge och han var uppenbarligen en "beskedlig" man. Den nye borgmästaren, om vilken några närmare biografiska upplysningar icke stått att igenfinna, fick en särdeles obehaglig mellanställning mellan de stridande, och man tycker sig märka, att han rent av hade svårigheter att personligen värja sig för de kommunala stridstupparna. I början av 1742 begärde han tjänstledighet för enskilda angelägenheter, som kallade honom till Stockholm. Enligt uppgift skall han hava dött strax efter ankomsten till Stockholm och säkert är, att han, såvitt tillgängliga handlingar utvisa, icke återkommit till Sala.

Bjugges efterträdare Eric Ugla var däremot en man, som förstod intaga en ledande ställning i samhället. Ugla var född 1713 och son till kronobefallningsmannen i Stora Tuna Samuel Ugla. Efter avslutade studier och förvärvade tingsmeriter utnämndes han 1742 till borgmästare i Sala och kvarstod såsom sådan till 1756, då han tillträdde borgmästeriet i Västerås. Gift två gånger, första gången med Sara Katarina Hartzell och andra gången med Margareta Scheffel. Död i Västerås 1794. En broder till Ugla adlades under namnet af Ugglas och räknas som stamfader till denna berömda släkt.

Under början av Uglas borgmästaretid fick Sala påhälsning av de mot Stockholm tågande dalkarlarna, "stora daldansen", och det var givetvis icke så lätt att avgöra, huru upprorsmännen borde mottagas och behandlas. För stort tillmötesgående kunde ju väcka höga vederbörandes misshag, och ett snävt bemötande kunde däremot framkalla repressalier från dalkarlarnas sida. Borgmästare Ugla löste uppgiften mycket tillfredsställande, ty från ingendera sidan hördes några klagomål. Vid tiden ifråga började bergsmännen göra gällande, att den till staden donerade skogen rätteligen icke skulle tillhöra staden utan dem, men borgmästare Ugla, som förstått läsa privilegierna på det sätt de borde läsas, hävdade med styrka, gent emot bergslaget, stadens bättre rätt till skogen.[1] Borgmästare Ugla var riksdagsman 1746—1747, 51—52 samt 55—56 och tillhörde de två sistnämnda riksdagarna secreta utskottet.

Borgmästareämbetet i Sala innehades härefter av nedan förtecknade personer:

1756—1780. Per Wallentein. Född 1718 i Rytterns socken och son av arrendatorn Gabriel Henriksson och dennes hustru, blev W. efter avslutade studier auditör vid Västmanlands regemente 1748. Under sin borgmästaretid i Sala var han riksdagsman

[1] Se kap. om jordförhållandena.

1760—62, 69—70 samt 78—79. Gift 1748 med Eva Beata Kleinsorg hade han med henne nio barn, däribland en son, som blev kamrer och rådman i Sala.

1780—1799. Per Wicander. Född 1726 och son till kyrkoherden i Arboga Lars Wicander och dennes hustru Margareta Eklind, förordnades han efter juridisk examen till auditör vid Västmanlands regemente 1755 och bevistade såsom sådan "tyska fälttågen 1758—61 samt sjöactionen i Grossfrischehaff 1759". Stadens ombud vid den märkliga riksdagen i Gävle 1792. Gift med Johanna Juliana Küsel. Död i Sala 1799.

1800—1815. Carl Petter Wahrenberg. Född i Sala 1757 och son till handlanden härstädes Olof W. och dennes hustru Elisabet Möller. Efter avslutade juridiska studier fick han stadssekreteraretjänsten i Sala 1783. Riksdagsman 1809—10, deltog han såsom ledamot i lagutskottet vid utarbetandet av riksdagsordningen. Gift med Anna Mariana Jägerhorn, hade han med henne en dotter, Elisabet Mariana, gift med J. A. Billmansson. Död 1815.

1816—1822. Jonas Alin. Alin var född 1776 och son av prosten i Jerstorp, Småland, Nils Alin och dennes hustru Christina Charlotta Lundeberg. Efter det att Alin uppehållit borgmästeriet här på förordnande under Wahrenbergs sista sjukdom, blev han utnämnd till ordinarie borgmästare 1816. Riksdagsman 1817—18. Häradshövding i Österdalarnas domsaga 1822. Död 1851. Gift med Sofia Christina Petré hade han med henne sex barn. En sonson var den bekante skytteanska professorn och politikern Oskar Alin i Upsala. Alltifrån Alins förflyttning till Dalarne och intill mitten av 1823 uppehölls borgmästaretjänsten på förordnande av Kämnerspreses Anders Sahlholm.

1823—1830. Carl Henrik Lewton. Lewton var född i Svinstads socken i Östergötland år 1777 och son av en färgare. Juridisk examen i Upsala 1803. Advokatfiskal 1817. Prim. kämner vid Stockholms Rådstuvurätt 1822. Riksdagsman 1828—30. Gift med Anna Mariana Wahrenberg, borgmästare Wahrenbergs änka. På grund av ekonomiskt obestånd måste L. taga avsked från borgmästeriet 1830. Död i Sala 1838.

1832—1848. Johan Kristoffer Norlin. Norlin var född 1803 på Hof i Sala socken och son till kronobefallningsmannen tit. assessorn Henrik Norlin och dennes hustru Sara Borg. Blev t. f. borgmästare här i staden 1830 och ord. 1832. Under åren 1835—1836 var han tillika kronofogde. Genom iråkat ekonomiskt obestånd måste N. 1848 taga avsked från borgmästareämbetet och uppehöll sig sedan på advokatverksamhet. Död 1853. Gift med Hedvig Robertina Bellander, dotter av bergswärdie, assessor J. T. Bellander i Sala. Tre barn.

1848—1857. Victor Alexander Sandström. Sandström var född i Stockholm 1816 och son till direktören Teodor Sandström och dennes hustru Sofia Sjöberg. Victor Sandström hade två bröder, var på sitt område framstående och bemärkte män: den bekante ämbetsmannen Anders Petter Sandström, adlad Sandströmer, och den för sin självständighet och sitt varmhjärtade uppträdande kände journalisten Teodor Sandström (omtalad, bl. a., i Hyrkuskens berättelser av Aug. Blanche och Brokiga Bilder av Birger Schöldström). Victor Sandström avlade juridisk examen i Lund 1839 och utnämndes till vice häradshövding 1844. Magistratssekreterare i Sala 1847. Häradshövding i Ångermanlands norra domsaga 1857 och uti Tössbo och Vedbo domsaga 1865. Död i Åmål 1887. Gift med Pella Christina Regina Hallström. En son var borgmästaren i Åmål Hadar Sandström, död 1908.

1858—1871. Johan Anton Bovin, vilken var född 1823 i Bladåkers församling i Stockholms län och son av bruksförvaltaren Johan Jacob Bovin och hans hustru Christina

Gustava Forsberg. Efter juridisk examen i Upsala 1846 och tingstjänstgöring utnämndes han till länsnotarie i Upsala län 1851 och till kronofogde 1855. Häradshövding i Hedemora domsaga 1871. Riksdagsman 1862—63, 65—66 samt 67—72. I riksdagen arbetade han med framgång för ny läroverksbyggnad här, byggande av telegraflinje hit samt för Norra stambanans dragande genom Sala. Död i Hedemora 1894. Gift med Charlotta Margareta Dorotea Aulin. Två barn: en dotter, Aina, gift med häradshövdingen och talmannen T. af Callerholm och en son assessor Johan Henrik Bovin.

1871—1882. Per Samuel Schött. Född 1825 i Linköping och son till kommissionslantmätaren Samuel S. och hans hustru Regina Charlotta Dahlberg. Juridisk examen i Upsala 1854. v. häradshövding 1859. Magistratssekreterare i Sala 1866. Död i Upsala 1882. Gift med Laura Amalia Livner, dotter till handlanden i Sala L. E. L., hade han med henne fyra söner, därav två döda i unga år. Av de två ännu levande sönerna är en, Bror Axel Samuel, militär och vistas i Argentina samt den andre, Carl Fredrik Laurentius, ombudsman hos järnvägsstyrelsen.

1882—1918. Otto Victor Lundberg. Född 1842 och son till prosten i Björkviks församling, Södermanland, Jacob L. och hans hustru Brita Christina Selander. Juridisk examen i Upsala 1868. v. häradshövding 1871. Efter advokatverksamhet under några år sökte och erhöll han magistratssekreteraretjänsten i Sala 1875. Ledamot av länets landsting 1886—1911, var han dess v. ordf. 1899—1907 och dess ordf. 1908—1911. Ledamot av riksdagens första kammare 1900—1904. Ordf. i styrelsen för Uplands Enskilda Banks härvarande avdelningskontor samt verkställande direktör uti Sala—Gysinge—Gävle järnvägsaktiebolag under många år. Ledamot av Vattenfallskommittén m. m. (Se kap. om Innebyggarna). Gift med Anna Josefina Dahlström, dotter av handlanden Carl Dahlström och hans hustru, hade han med henne fyra barn: Anna, död i unga år, Otto Josef, affärsman, Jakob Viktor, banktjänsteman, samt Selma Christina, gift med kaptenen vid Trängen Sven Levin.

Efter borgmästare Lundbergs död 1918 gjordes vederbörlig framställning om stadens förläggande under landsrätt, en framställning, som icke vann bifall, då stadens borgerskap energiskt motsatte sig densamma. De underhandlingar, som förts i anledning av framställningen, hade emellertid blivit så pass långvariga, att borgmästeriet icke kunde tillsättas förr än under senare delen av 1920. Under vakansen förestods borgmästaretjänsten av magistratssekreteraren Klas Bergenstråhle intill den 1 mars 1920, då han av sjukdom måste nedlägga sitt arbete. Under tiden 1 mars—1 november året ifråga sköttes tjänsten av rådmannen Johan Näsmark. Den 1 november 1920 övertogs borgmästareämbetet av dess nyvalde innehavare

Ivar Hedman. Född i Stockholm 1886 och son av bankkamreraren Erik Hedman och hans hustru Matilda Hedman, född Lindblad. Efter avslutade juridiska studier och tingstjänstgöring borgmästare i Vimmerby 1913. Gift år 1918 med Hedvig Sahlman. Två barn.

Stadssekreterare och (efter 1806) magistratssekreterare.[1]

1729—1742 Samuel Tiliander,
1743—1749 Carl Fredrik Löthman,
1749—1764 Henrik Moræus,

[1] År 1806 blev stadssekreteraren ledamot av R:n och samtidigt ändrades titeln till Mag.-sekr.

1764—1782 Jacob Waldius,
1783—1800 Carl Petter Wahrenberg,
1801—1822 Jonas Alin,
1822—1835 Matts Öhrströmsson,
1836—1842 Gust. Wilh. Landergren,
1843—1847 Gustaf Danielsson,
1847—1857 Vikt. Alex. Sandström,
1858—1865 Johan Anton Bovin,
1866—1871 Pehr Schött,
1872—1875 Svante Joh. Sandqvist,
1875—1882 Otto Viktor Lundberg,
1883—1892 Emil Hübner,
1892—1920 Klas Bergenstråhle,
1920— Johan Näsmark.

Magistratsrådmän.

Då endast ett fåtal protokoll angående rådmansval finnas i behåll, har det mött svårigheter att efter 1756 skilja magistratsrådmännen från rådmännen uti gruvrätten, de s. k. bergsrådmännen. Nämnda år bestämdes, som förut är omtalat, att utbyte av rådmän skulle äga rum emellan rådhusrätten och gruvrätten på så sätt, att två magistratsrådmän skulle tjänstgöra i gruvrätten samtidigt som två bergsrådmän skulle deltaga uti rådhusrätten. Ombyte, som skulle ske varje år vid årets början, finnes protokollfört endast i ett fåtal fall. Om de givna bestämmelserna härvidlag iakttagits, hade man nog kunnat särskilja dem, men utbytena skedde ofta planlöst. Sålunda gjorde rådmännen icke så sällan själva tjänstebyte med varandra under pågående arbetsår. Särskilt påpekas, att garanti ej kan lämnas för, att handelsmännen E. Albrechtssons och E. Möllers placering är riktig.

Att gå längre tillbaka med förteckningen än till 1729 är icke möjligt, om man gör anspråk på fullständighet, enär protokollen före nämnda år äro så defekta.

1729—1732 Johan Smidt (yrke okänt),
1729—1733 hyttskrivare Anders Norstedt,
1729—1733 Anders Sahlgren (yrke okänt),
1729—1737 stadskassör Nils Ahrén,
1729—1741 gruvbokhållare Johan Horneman,
1729—1737 handlande Johan Ekström,
1732—1748 postmästare Nils Reuterhusen,
1733—1741 uppbördsman Johan Urlander,
1733—1763 kornett Clas Adam Dames,
1737—1757 tröjvävaren Anders Ekholm,
1738—1773 hyttskrivare Anders Norstedt,
1741—1782 gästgivare Anders Roos,
1744—1753 kvartermästare Carl Hallfast,
1748—1753 handlande Johan Haraldsson,
1753—1790 gruvrättsnotarie Dan. Björkman,

1754—1785 gruvläkare Arvid Mellgren,
1757—1784 konstmästare Dan. Steinholtz,
1763—1767 handlande Olof Wahrenberg,
1768—1769 stadssekreterare Sam. Tiliander,
1770—1802 handlande Eric Albrechtsson,
1782—1787 stadskassör Axel Sjöberg,
1784—1797 handlanden Olof Fredrik Wahrenberg
1786—1813 stadsfiskal Zach. Sahlberg,
1788—1795 kapten Fredrik Rydell,
1790—1825 regementsskrivare Jonas Röding,
1796—1826 kamrer Ad. Fredrik Wallentein,
1798—1821 handlande Eric Möller-Ersson,
1799—1821 carduansmakare Joh. Mårten Norrman,
1803—1808 stadsfiskal Herman Frank,
1809—1815 v. häradshövding Jonas Alin,
1813—1840 gruvrättsnotarie Anders Salholm,
1816—1850 carduansmakare J. O. Holmgren,
1821—1835 krigskommissarie Chr. Ahlström,
1821—1826 regementsskrivare D. H. Wegener,
1825—1832 lantmätare Olof Ramström,
1826—1830 svarvare Olof Petter Lundqvist,
1827—1852 sadelmakare Johan Petter Stenberg,
1832—1875 handlande Johan Norqvist,
1834—1839 löjtnant Carl Ägren,
1837—1842 v. häradshövding Gust. Wilh. Landergren,
1842—1868 handlande P. D. Ekbaum,
1843—1851 handlande P. O. Lundqvist,
1850—1868 färgare Matts Wedin,
1852—1869 organist J. F. Löfdahl,
1872—1906 häradskrivare G. V. Nordencreutz,
1876—1877 lantmätare C. A. Carlsson,
1877—1883 färgare O. F. Wedin,
1883—1923 stadsfogde N. A. P. Rothén,
1906— stadsfogde Johan Näsmark,
1922— bankdirektör Emil Ekbom.

Stadsfogdar.

1879—1904 N. A. P. Rothén,
1904— Johan Näsmark.

Stadsfiskaler.

1737—1754 Nils Säfstrand,
1755—1760 Håkan Bergenlund,
1760—1763 Nils Söderström,

1764—1770 Johan Dreilich,
1770—1778 Per Schalin,
1778—1787 Zach. Sahlberg,
1788—1803 Herman Frank,
1804—1816 Jan Petter Carlström,
1817—1823 P. J. Rosell,
1824—1830 N. G. Juringius,
1831—1835 H. A. Norlin,
1836—1860 C. H. Silvius,
1860—1891 Carl Petter Johansson,
1891 And. Hansson,
1891—1918 Emil Ekbom,
1918—1920 tjänstf. J. A. Hörnlund,
1921— Tore Hellsten.

Kyrkoherdar.

Sala stads- och landsförsamling hava ända till 1871 varit förenade uti ecklesiastikt hänseende, och ansågs detta, så att säga, dubbelpastorat såsom ett av de allra "finaste" i landet. Den år 1871 verkställda skilsmässan emellan pastoraten finnes omtalad uti kap. om finanserna.

Vid Sala stads grundläggning hette kyrkoherden uti landsförsamlingen[1]

Achatius Olai. Födelsetid och -ort okända. Komminister i St. Tuna 1601. Kyrkoherde i Sala landsförsamling 1607. Vid en biskopsvisitation 1628 ordnades sammanslagningen i kyrkligt hänseende emellan stads- och landsförsamlingen, och blev Olai de förenämnda församlingarnas förste gemensamme kyrkoherde. Olai, som stundom skrev sitt namn Åke Olofsson Örn, avled 1637. Uti Munktells herdaminnen får Olai eftermälet: "den skicklige mannen".

Jacobus Waltheri Güthræus. Född i staden Montrose i Skottland 1602, fadern handlande. Kom till Sverige 1614. Prästvigd 1625. Magister 1630. Rektor vid Västerås gymnasium 1632. Kyrkoherde i Sala 1638. Kontraktsprost s. å. Kyrkoherde i Stora Tuna 1648. Riksdagsman 1638 och 1650. Död 1661. "Ömsinnad och samvetsgrann, uppriktig, blygsam och utan all flärd, sökte han ej framskjuta sig själv. Av alla rättsinniga högt värderad för sitt saktmodiga nit". (Muncktell).

Johannes Petri Arbogensis. Född 1608 i Arboga, där fadern, Per Månsson, var rådman. Lär icke hava avlagt annat akademiskt lärdomsprov än en oration, men, som han var "känd för vackra kunskaper, i synnerhet för färdighet uti grekiska språket", blev han likväl lektor och t. o. m. rektor vid Västerås gymnasium. Utnämnd till kyrkoherde i Sala 1648. Kontraktsprost 1649. Död hastigt den 25 sept. 1654. "Det ansågs med mycken anledning, att han blivit förgiven genom misstag av en vårdslös fältskär", upplysa herdaminnena.

Olaus Johannis Schult. Född i Lejde by, Skultuna socken, 1612 av bondeföräldrar. Magister 1647. Akademiadjunkt s. å. Rektor vid Trivialskolan i Västerås 1648. Lektor vid Västerås gymnasium 1649. Prästvigd s. å. Rektor vid samma gym-

[1] Kyrko- och skolstaterna äro till stor del hämtade ur herdaminnena.

nasium 1650. Kyrkoherde i Sala 1655. Kontraktsprost 1656. Fullmäktig vid riksdagen 1659. Död 1666. "Med stor beläsenhet förenade han mycken klokhet och verksamhet, som ock belönades med stort anseende i stiftet".

Laurentius Erici Essenius. Född i Äs, Romfartuna socken, 1619 av bondeföräldrar. Magister 1655. Rektor vid Köpings skola 1657. Prästvigd s. å. Rektor vid skolan i Västerås 1663. Utnämndes till kyrkoherde i Sala efter Schult men dog redan 1669, kort efter det han tillträtt pastoratet.

Petrus Petri Gangius. Prästson från Gagnev, född 1633. Lektor vid Västerås gymnasium 1665. Prästvigd 1667. Magister 1668. Kyrkoherde i Sala 1669. Kontraktsprost 1670. Kyrkoherde i Stora Tuna 1675. Riksdagsfullmäktig 1678, 1680, 1682 och 1686. Död 1707. "Hade stort anseende i stiftet, och var i mycket förtroende hos Biskopen".

Laurentius Petri Aroselius. Född i Västerås 1642, son av domprosten Petrus Dalekarlus. Magister 1668. Lektor vid Västerås gymnasium 1670. Prästvigd 1671. Rektor vid samma gymnasium 1674. Kyrkoherde i Sala 1675. Död 1693. "Var av svag hälsa och kunde i många delar icke handla efter sin goda vilja".

Ericus Erici Micrander. Född omkring 1650, fadern kyrkoherde i Roslags Bro. Magister 1679. Regementspastor vid Konungens Livgarde. Kyrkoherde i Sala 1693. Kontraktsprost s. å. Riksdagsfullmäktig 1697. Död 1698.

Henric Kolthoff. Född 1653 i Karlstad, där fadern var borgmästare. Prästvigd 1678. Magister i Giessen 1682. Pastor vid Drabantcorpsen och Konungens hovpredikant 1691. Kyrkoherde i Sala 1698. Död 1731.

Fredric Anagrius. Född i Bjursås 1681, fadern kyrkoherde. Magister 1713. Prästvigd 1714. Lektor vid gymnasium i Västerås 1717. Kyrkoherde i Sala 1731. Riksdagsfullmäktig 1726, 1731, 1734 och 1741. "I sin välmagt en nitisk, driftig och drifvande man, hvarpå flera hans starka affärer med Biskop Kalsenius äfven voro nog bevis. Genom svår melancholie förlorade han emellertid mycket af sin styrka. Redan 1736 var han sjuk och modfälld och blef de sista åren aldeles förfallen". Död 1744.

Mathias Ramzelius. Född 1679 i Ramsberg, där fadern var kyrkoherde. Prästvigd 1705. Domkyrkosyssloman i Västerås 1707. Kyrkoherde i Grytnäs och Avesta 1720. Kyrkoherde i Sala 1746. Kontraktsprost s. å. Riksdagsman 1731, 1738, 1740 och 1743. "Om församlingens och det allmännas bästa var han af de mest nitiska prester, som stiftet kan framvisa. Uppmärksam, samvetsgrann, ordentlig och dock foglig, fortfor han i det längsta att outtröttligt sköta sitt kall. Det enda som kunde påminnas emot honom var hans öfverdrifna välmening att predika, vanligen 1½, någon gång 2 timmar". Död 1768.

Carl Magnus Wrangel. Född 1727 å kaptensbostället Bennbäck i Möklinta. Fadern var kapten vid Västmanlands regemente, sedermera överste för Kalmar regemente. Fil. mag. i Greifswald 1756. Teologie doktor i Göttingen 1757. Prästvigd 1758. Ord. kungl. hovpredikant s. å. Utnämndes redan s. å. till kyrkoherde i Wicacoa och prost över samtliga lutherska-evangeliska församlingarna i Amerika, dit han ock avreste med förbehåll av sin tjänst vid hovet. Återkommen till fäderneslandet 1768. Kungl. överhovpredikant 1771. Kyrkoherde i Sala 1772. Kontraktsprost s. å. "Känd för mycket allvar i sin sak. Var den, som 1771 gaf första anledningen till stiftande af Samfundet pro fide et Christianismo. Hans predikningar, särdeles i yngre år, hördes gerna och tilldrogo honom många åhörare". Död 1786.

Greve Fredric Bogislaus von Schwerin. Född i Stralsund 1764 och son av riksrådet m. m. greve Jacob Filip v. Schwerin. Löjtnant 1780. Avsked från militärtjänsten 1785. Prästvigd och ord. kungl. hovpredikant 1786. Fil. magister i Göttingen 1787. Utnämndes "under allmän förvåning" till kyrkoherde i Sala 1788. Kontraktsprost s. å. Fältprost under finska kriget 1788. Teologie doktor i Uppsala 1809. Bevistade såsom huvudman för sin ätt alla riksdagar från 1812 t. o. m. 1834 och var vid riksdagarna 1812—1815 ordförande uti särskilda utskottet och 1828—1830 uti statsutskottet. Revisor i Stats-, Banco- och Riksgäldsverken s. å. Fullmäktig i Riksens ständers bank 1823. Ledamot av Vetenskapsakademien 1804. Ledamot av Lantbruksakademien 1822. Prosten Schwerin intager som bekant en av de allra främsta platserna i vår riksdagshistoria, men hans rika gärning som politiker förbigås här såsom fallande utanför ramen för dessa korta anteckningar. Död under pågående riksdag 1834. (Se kap. om Innebyggarna).

Lars Kristian Tunelius. Född 1785 i Uppsala, där fadern var akademibokhållare. Magister 1809. Prästvigd 1810. Ord. kungl. hovpredikant 1812. Legationspredikant i London 1816. Komminister i Klara församling, Stockholm, 1817. Kyrkoherde i Adolf Fredriks församling, Stockholm, 1824. Fullmäktig i Riksgäldskontoret 1830—38. Kyrkoherde i Sala 1838. Kontraktsprost s. å. Riksdagsman 1840. Död 1848. "Ansågs både af hög och låg som en utmärkt predikant. I umgänget väckte den fint bildade hofmannens vänlighet alltid glädje, ofta förtjusning".

Johan Erik Fant. Född 1815 i V. Lövsta socken, där fadern var prost. Prästvigd 1838. Fil. doktor 1839. Konsistorienotarie i Uppsala 1844. Kyrkoherde i Sala 1853. Kontraktsprost s. å. Ledamot av Bankorevisionen 1864. Riksdagsman 1855—56. Död 1869. "Human och älsklig både i ämbete och umgänge, tillvann han sig såväl sina församlingsbors som andras odelade aktning, kärlek och förtroende".

Efter Fants död vidtogo underhandlingarna om skilsmässa mellan stads- och landsförsamlingen, och kom även skilsmässa till stånd 1871.

Gustaf Alfred Westholm. Född i Ljusnarsberg 1832. Fadern kyrkoherde. Fil. doktor 1857. Adjunkt vid Västerås läroverk 1860. Prästvigd 1872. Regementspastor vid Västmanlands reg. s. å. Kyrkoherde i Sala stad 1873. Kontraktsprost i Sala kontrakt 1875. Kyrkoherde i V. Färnebo 1876. Kontraktsprost 1886. Död 1904.

Carl August Forssman. Född i Stigtomta 1846. Fadern häradsskrivare. Fil. doktor 1872. Lektor i Nyköping 1874. Prästvigd 1876. Kyrkoherde i Sala stad 1879. Kontraktsprost i Sala kontrakt 1881. Kyrkoherde i Huddinge 1893. Intresserad musiker och sångare. Var en av de ledande krafterna vid Uppsala-sångarnas Pariserfärd 1867. Död 1916.

Karl Ludvig Lindberg. Född i Sura 1860. Fadern rättare. Teol kand. 1890. Prästvigd s. å. Kyrkoherde i Karbenning 1891. Kyrkoherde i Sala stad 1893. Kyrkoherde i Stora Tuna 1904. Kontraktsprost i Stora Tuna kontrakt 1906. Preses vid prästmötet 1906. Ledamot av diakonistyrelsen sedan 1910. Uppförd i 2:dra rummet å förslag till biskop i Härnösand 1908. Biskop i Växiö stift 1917. Utnämnd teol. d:r s. å.

Aron Martin Magnéli. Född i S. Möckleby 1868. Fadern handlande. Prästvigd 1895. Komminister i Medåker 1897 och i Sala stad 1902. Kyrkoherde i Sala stad 1905.

Komministrar.

Komministrarna uti landsförsamlingen under tiden 1624—1871 medtagas jämväl då de under nämnda tid givetvis fingo arbeta även för stadsförsamlingen.

Benedictus Erici Byensis. Född i By 1594. Komminister i Sala landsförsamling 1620. Kyrkoherde i Ramnäs 1633. Död 1665.

Laurentius Prestbeckius. Stud. 1625. Kom. i stadsförsamlingen 1632. Död 1633.

Matthias Olai Lexandensis. Född 1601. Rektor vid Sala skola 1630. Kom. i landsf. 1633. Kyrkoherde i Venjan 1640. Död 1680.

Petrus Petri Petræus. Född i Fellingsbro 1604. Kom. i stadsf. 1634. Tillika rektor, Sala, 1637. Kom. i Leksand 1639. Kyrkoherde i Möklinta 1653. Död 1672.

Andreas Martinus Occidentalius. Född i Wika 1606. Kaplan i Tortuna 1636. Kom. i landsf. 1640. Kyrkoherde i Sevalla 1650 och i Orsa 1661. Död 1670.

Petrus Andreæ Ihrestadius. Född i Irsta 1614. Kom. i Björksta 1648 och i Sala stad 1650. Kyrkoherde i Romfartuna 1664. Död 1683.

Andreas Andreæ Normontanus. Född i Norberg 1607. Kom. i stadsf. 1653 och i Björksta 1654. Död 1692.

Abrahamus Nicolai Moklinus. Född i Möklinta. Pastorsadjunkt i landsf. 1654. Kom. 1665. Död 1668.

Petrus Andreæ Wangstelius. Född i Dingtuna (Wångsta). Kom. i stadsf. 1665. Död 1684.

Ericus Matthiæ Bodinus. Född i Haraker (Bengtsboda) 1641. Kollega i Västerås 1667. Kom. i landsf. 1669. Död 1686.

Andreas Johannis Scheplerus. Född i Haraker (Skepplersta) 1650. Pastorsadjunkt i St. Skedvi 1675. Kom. i stadsf. 1685. Död 1693.

Petrus Essenius. Född i Västerås 1661. Kom. i landsf. 1686. Kyrkoherde i Möklinta 1703. Död 1711.

Johan Tiljander. Född i Ramsberg 1659. Kollega i Falun 1686. Kaplan i Sätterbo 1692. Kom. i stadsf. 1695. Död 1732.

Christofer Schilling. Född i Västerås 1673. Kom. i landsf. 1703. Kyrkoherde i V. Våla 1720. Död 1735.

Magnus Forsgren. Född i Falun 1693. Kom. i stadsf. 1733. Död 1743.

Lars Essén. Född i Sala 1687. Kom. i landsf. 1720. Död 1722.

Johan Lexelius. Född i Leksand 1707. Kom. i stadsf. 1745. Död 1773. "En stadig man till kropp och själ, som sällan sågs i någon affect". (Muncktell).

Eric Wielke. Född i Sevalla 1694. Kom. i landsf. 1723. Kyrkoherde i Medåker 1742. Död 1746. W. deltog livligt uti inbördesstriderna i Sala efter stora branden 1736.

Carl Gottmark. Född i Leksand 1736. Magister 1761. Kom. i stadsf. 1773. Domkyrkosyssloman i Västerås 1781. Kyrkoherde i Norrbärke 1789. Död 1797.

Christoffer Schilling. Född i Sala 1704. Kom. i landsf. 1743. Död 1748.

Eric Swederus. Född i Västerås 1744. Kom. i stadsf. 1782. Död 1809.

Abraham Leverin. Född i Lillhärad 1713. Kom. i landsf. 1748. Död 1765.

Enoch Joh. Söderqvist. Född i Köping 1774. Kom. i stadsf. 1809 och i Norrbärke 1820. Död 1839.

Olof Frebelius. Född i Sala socken (Frebrunn) 1722. Kom. i landsf. 1766. Död 1773.

Eric Israel Göthe. Född i Falun 1787. Kom. i stadsf. 1821. Kyrkoherde i Grytnäs och Avesta 1834. Död 1841. Göthe, som under prosten Schwerins tjänstledighet under långa tider måste sköta dennes tjänsteåligganden, ivrade under sin Salatid för att få härvarande begravningsförhållanden förbättrade. (Se kap. om hälsovård).

Per Nibelius. Född i Sevalla 1733. Kom. i landsf. 1773. Död 1783.

Anders Törnblom. Född i Skultuna 1795. Magister 1827. Pastorsadj. i Sala 1824. Kom. i stadsf. 1835. Kyrkoherde i Björksta 1847. Död 1866. T., som jämte Göthe och nedannämnde Berglind ombesörjde prosten Schwerins tjänsteåligganden, hade under sin Salatid lyckats tillvinna sig en sällsynt popularitet.

Eric Schultzberg. Född 1748. Kom. i landsf. 1784. Kyrkoherde i Floda 1805. Död 1815.

Daniel Wilh. Weström. Född i Malung 1810. Kom. i stadsf. 1846. Död 1849 före tjänstens tillträdande.

Johan Berglind. Född i Tillberga 1762. Kom. i landsf. 1806. Död såsom senior bland stiftets präster 1844. Skötte jämte Göthe och Törnblom prosten Schwerins tjänsteåligganden. (Se ovan).

Lars Hallmodin. Född i Medåker 1815. Kom. i stadsf. 1849 och i Norrbärke 1858. Kyrkoherde i Malma 1867. Död 1899.

Carl Magnus Törnander. Född i Lundby 1806. Kom. i landsf. 1845 och i Romfartuna 1855. Död 1872.

Joh. Gust. Em. Borgman. Född i Tärna 1821. Kom. i stadsf. 1859. Död 1876.

Carl Jacob Brandberg. Född i Leksand 1814. Magister 1842. Kom. i landsf. 1857. Död 1889.

Johan Samuelsson. Född i Husby 1849. Kom. i stadsf. 1878. Kyrkoherde i Skinnskatteberg 1892. Död 1919.

Joh. Magnus Fredrik Theofil Bring. Född i Stockholm 1863. Fil. kand., teol. d:r, kom. i stadsf. 1893. Teologie assistent i Uppsala 1902. Domprost i Linköping 1911.

Jonas Viktor Teofil Lönnerblad. Född i Månstad, Gbg. 1868. Kom. i Sätterbo 1900 och i Sala 1906. Kyrkoherde i V. Skedvi 1910.

Carl Jansson. Född i Borås 1865. Kom. i Möklinta 1894 och i Sala stadsf. 1910. Regementspastor 1913. Kyrkoherde i Sala landsf. 1915.

Joh. Albert Björklund. Född i Folkärna 1878. Kapellpredikant i Hörken 1910. Kom. i Sala 1915. Kyrkoherde i Munktorp 1921.

Hjalmar Alner. Född i Ulleneds socken, Västergötl. 1878. Kontraktsadjunkt i Lappmarken 1906. Kom. i Rättvik 1913. Vakanskomminister i Sala stad 1921. Parisersångare 1900.

Organister.

1840—1866 J. F. Löfdahl,
1867—1899 P. E. Dahlström,
1901— C. J. Björling.

Rektorer vid stadsskolan (sedermera apologistskolan, lägre elementarläroverket, samskolan).

Georgius Matth. Wikæus. Student i Uppsala 1611. Skolmästare vid Salberget 1619. Collega Scholæ i Västerås 1621. Rektor i Hedemora 1631. Död 1632. "En man, som var mägta nyttig att upptukta barnen också i musik".

Nicolaus Haqvini. Skolmästare vid Salberget 1621. Lär varit präst.

Johannes Olai Schrodwillius. Född i Skräddarbo, Möklinta socken. Djekneprast 1625. "Informator puerorum" i Sala 1626. Kaplan i Sevalla 1630. Död som komminister i By 1665.

Matthias Olai Lexandensis. Född i Leksand 1601. Prästvigd 1629. Rektor vid Sala skola 1630. Komminister i Sala 1633. Kyrkoherde i Venjan 1640. Död 1680.

Petrus Petri Petræus. Född i Fellingsbro 1604. Prästvigd 1631. Kaplan i Sala 1634. Tillika skolrektor därstädes 1637. Kaplan i Leksand 1629. Kyrkoherde i Möklinta 1653. Död 1672.

Andreas Laurentii Hirudius (eller Tillberg). Född i Tillberga 1609. Prästvigd 1636. Skolrektor i Sala 1640. Komminister i V. Färnebo 1647. Kyrkoherde i Fläckebo 1653. Död 1655.

Laurentius Andr. Holstenius. Född i Norberg 1619. Prästvigd 1645. Skolrektor i Sala 1647. Lämnade rektoratet 1649. Död som komminister i Husby 1659.

Petrus Petri Torpensis. Född i Torpa socken 1611. Magister i Åbo 1643. Prästvigd 1649. Skolrektor i Sala s. å. Lektor i Västerås 1656. Kyrkoherde i Odensvi 1662. Död 1679.

Ericus Nicolai Möcklinius. Född i Arboga 1621. Skolrektor i Sala 1656. Prästvigd följande år. Död 1666.

Nicolaus Ingalli Aspman. Född i Aspeboda på 1630-talet. Skolrektor i Sala 1665. Prästvigd 1667. Rektor vid Västerås skola 1679. Kyrkoherde i Linde 1684. Död 1706.

Ericus Nicolai Girenius. Född i Girsta 1634. Prästvigd 1666. Kaplan i Himeta s. å. Skolrektor i Sala 1679. Utnämnd till kyrkoherde i Haraker. Han dog 1696 före tillträdet.

Andreas Johannis Lundenius. Född i Falun 1662. Kollega vid skolan i Falun 1691. Prästvigd följ. år. Skolrektor i Sala 1695. Komminister i Söderbärke 1706. Död 1709.

Johannes Hagström. Född i Nås socken 1677. Rektor i Sala 1706. Prästvigd följande år. Kyrkoherde i Haraker 1727. Död 1764. "Värdigt både i lära och lefverne fullgjorde han sitt embete".

Johannes Hedin. Född omkring 1684, troligen i Hedemora. Magister 1719. Rektor i Sala 1726. För oordentligt leverne avsatt 1729. Död i armod 1736.

Andreas Tillæus. Född i Rättvik 1695. Magister 1728. Rektor i Sala 1729. Conrektor i Falun 1730. Kyrkoherde i Söderbärke 1753. Död 1768.

Petrus Holstenius. Född i Norberg 1694. Prästvigd 1726. Rektor i Sala 1730. Kyrkoherde i Lillhärad 1741. Död 1756. Enligt "Sala Stads Skolas Matrikelbok" var dödsåret 1755. Uti de kommunala fejderna här i samhället efter 1736 års brand

tog rektor H. verksam del. Om vi säga, att han var påstridig av sig, hava vi säkerligen icke sagt för mycket.

Johan Erwallius. Född 1699 i Avesta. Magister 1728. Rektor i Sala 1741. Död 1743. Enligt nyssnämnda matrikel var dödsåret 1742.

Magnus Ranie. Född i Sala 1704. Magister 1734. Rektor i Sala 1743. Conrektor i Falun 1748. Rektor i Falun 1753. "Såsom rektor allt mera besynnerlig, och väckte mera lek och löje än allvar och gagn. Gaf gossarna orimligt långa läxor. Hade mera bekymmer om deras klädsel än deras läsning, och tålde icke någon utmärkelse". Död 1779.

Pehr Harkman. Född i V. Färnebo 1710. Magister 1740. Rektor 1748. "Skötte sin tjenst redigt. Hade ock till bättre bergning egendom i födelsebyggden". Död 1759.

Johan Engzelius. Född i Västerås 1710. Rektor i Sala 1760. Död 1764.

Samuel Terserus. Född i Falun 1722. Magister 1752. Rektor i Sala 1764, vilken tjänst han innehade i 42 år. Död 1806.

Johan Wilhelm Åhlström. Född i Sala 1758. Magister 1782. Pastorsadjunkt i Sala 1785. Rektor där 1806. Död 1826. "Kunnig man. Bekant äfven med lefvande språk. Välvillig till undervisning äfven utom skolan. God hushållare med egendom". Har stiftat en under fattigvårdsstyrelsens i Sala förvaltning stående fond.

Erik Tägtström. Född i Falun 1794. Rektor i Sala 1827. Komminister i Lindesberg 1838. Död 1856.

Lars Didrik Asplund. Född i Ramsberg 1808. Rektor i Sala 1838. Sedan Sala skola år 1840 förändrats till apologistskola, upphörde Asplunds rektorat. Död såsom klockarpräst i St. Tuna 1857.

Carl Fredrik Wall. Född i Nora 1812. Magister 1839. Rektor vid nyinrättade apologistskolan i Sala 1840—1858. Kyrkoherde i Skultuna sistnämnda år. Kontraktsprost 1860. Död 1867.

Johan Gustaf Westman. Född i Falun 1817. Magister 1839. Andre apologist i Sala 1840. Rektor i Sala 1859—1885. Död 1898.

Carl Johan Mortimer Wahlén. Född i Husby 1842. Fil. doktor 1872. Lärare vid Lindes pedagogi 1875. Rektor i Sala 1885. Avsked från rektoratet vid uppnådd pensionsålder 1908. Stadsfullmäktiges i Sala ordförande under 23 år, 1890—1912.

Daniel Valfrid Högbom. Född i Lövånger 1859. Fil. kand. 1883. Adjunkt i Kalmar 1892. Rektor vid Oskarshamns lägre allm. läroverk 1902. Rektor vid samskolan i Sala 1908.

Övriga ämneslärare vid stadsskolan (sedermera apologistskolan, lägre elementarläroverket, samskolan).

Som redan förut påpekats, voro collegaplatserna vid stadsskolan understundom vakanta. Enligt Muncktells herdaminnen tjänstgjorde vid skolan följande colleger före 1839: Ericus Nicolai (1643), Johannes Bergius (en del år under senare delen av 1600-talet), Daniel Arhusiander (1702—1736), Gustaf Lundberg (hjälpte föregående under dennes sjukdom), Johan Arfolind (1730—1734), And. Borlund (1738—1752), And. Arosin (1753—1760), Joan Hellström (1762—1772), Daniel Modén (1773—1802), Nils Wadstenius (1815—16) samt Nils Brolén (1839). Från 1840 äro följande lärare att anteckna:

1840—1846 apologist C. J. Borelius,
1846—1883 apologist (sedermera collega) J. G. Arpi,
1859—1861 collega P. A. Pettersson,
1861—1889 collega P. E. Wallstersson.

Under åren 1883—1907 tillsattes icke någon ordinarie lärare, undantagandes rektor. Bland de e. o. lärarekrafterna efter 1889, då Wallstersson avgick, nämnas här: pastor O. Lindhfors (1889—1902), fil. kand. E. J. Viklund (1889—1901), fil. kand. J. C. Wulff (1893—1906), fil. kand. C. A. Hamlin (1901—1905), fil. kand. P. Jacobsson (1902—1905), fil. kand. E. Wilborg (1905—1906), fil. d:r P. Strömman (1905—1907) samt e. lärarinnorna M. Lybeck (1905—1907) och A. Wård (1906—1907).

Efter 1907 hava uti samskolan tjänstgjort följande ord. adjunkter och lärarinnor:

1907— fil. d:r E. Borgström,
1908—1919 fil. kand. J. R. Sandberg,
1909—1915 teol. o. fil. kand. O. Agrell,
1911—1912 första lärarinnan J. G. Själander,
1911— lärarinnan E. M. Sjöström,
1912— lärarinnan A. A. Östlin,
1913—1919 första lärarinnan I. Nilsson,
1916—1917 teol. lic. P. A:son Dellner,
1918— teol. kand. J. R. Bæcklund,
1919— första lärarinnan I. E. Olsson,
1919— fil. mag. S. E. Högbom.

Vid Sala stads folkskolor anställda folkskollärare och folkskollärarinnor:

1860—1888 Carl Wilhelm Wallin,
1868—1884 Mathilda Agge,
1873—1875 Karl Oskar Eriksson,
1878—1908 Erik Theodor Karlin,
1878—1899 Karl Viktor Göransson,
1885—1892 Emma Fredrika Broberg,
1885—1900 Nils Johan Jonsson,
1888—1890 Johan Bergsten,
1891—1895 Johan Anton Sjöberg,
1893—1906 Anna Eleonora Gustafsson,
1896—1922 Anna Elisabet Boberg,
1900—1920 Erik (Andersson) Rönnstedt,
1901— Hans Uhlin,
1907— Hanna Isabella Mogren,
1908—1914 Johannes Ekholm,
1912— Ruth Maria Lovisa Schött,
1915—1921 Albert Rickard Wasberg,
1917— Johan August Nordlund,
1918—1922 Nina Hildur Viktoria Eriksson,
1920— Eva Karin Elisabet Klingvall, f. Nygren,

1921— Alfr. Rydorff, överlärare,
1922— Bror Eugén Vilhelm Klingvall,
1922— Astrid Rydorff.

* *
*

Gruvkirurger.[1]

Eric Schnach. Född 1634 i Nyköping, där fadern var borgmästare. 1654 barberare vid K. Livgardet. 1655 tillika konung Carl X:s livbarberare och kammartjänare. År 1660 erhöll han barberaresysslan vid Sala silververk, vilken han innehade till 1675, då han förordnades till bergmästare i Nora och Linde, i vilken tjänstebefattning han 1684 adlades med namnet Schneckenberg. Död 1695. Begraven i Sala stads kyrka.

Daniel Forster. Född 1639 i Stockholm och son av barberaren Georg Forster. Blev 1675 barberare vid Salberget, vilken befattning han lämnade 1680, då han undergick mäster-barberare-examen. Sistnämnda år erhöll han inträde som ledamot i Kirurgiska Societeten. Död 1710.

Christian Sigismund Kesel. Född i Sala, obekant vilket år. Efter genomgångna läroår var han under flera år underfältskär vid flottan. Blev 1680 gruvkirurg i Sala. Död 1729.

Johan Cohlborn. Född i Königsberg. Födelseår okänt. Efter sin ankomst till Sverige 1703 konditionerade han hos en stadsfältskär i Stockholm. 1723 utnämndes han till fältskär vid Kronokonststaten i Falun. År 1729 befordrades han till stads- och bergslagskirurg i Sala, vilken tjänst han lämnade 1745. Död följande år.

Arvid Mellgren. Född 1714 i Göteborg och son till tullkontrollören därstädes And. Mellgren. År 1744 blev han av Kirurgiska Societeten examinerad och strax därefter förordnad till regementsfältskär vid Savolax inf. reg. Erhöll 1745 gruvkirurgsbeställningen i Sala. Han blev sedermera rådman i staden. Död 1785.

Johan Gustaf Opphoff. Född 1744 i Stockholm. Fadern var hovtrumpetare. 1767 underläkare vid K. Livreg. 1773—1777 kompanikirurg vid Södermanlands reg. Företog flera utländska resor i egenskap av skeppsläkare. Efter år 1784 undergången kirurg. mästerexamen, utnämndes han följande år till gruvkirurg i Sala. Död 1809.

Emanuel Pehr Reinholdsson. Gjorde 1794 underläkaretjänst på flottan; var sedermera kompanikirurg vid Västmanlands reg., till dess han 1809 erhöll gruvkirurgsysslan i Sala. Död i Sala 1819.

Carl Robert Borgenstjerna. Född i Köping 1790. Fadern kapten vid Västgöta—Dals reg. Utnämndes 1816 av K. Seraf. Ordens Gillet till ordinarie läkare. 1817 promoverad med. doktor i Uppsala. 1818 kirurgie magister. S. å. bataljonsläkare vid Västmanlands reg. Förordnades 1819 att jämte denna tjänst vara gruvkirurg vid Sala silververk. 1834 reg.-läkare vid Livreg. gren.-kår. Död i Sala 1838.

Elis Hedrén. Född 1803 på Krontorps bruk i Värmland. Fadern kyrkoherde. Med. kand. 1831. Med. lic. 1834. Med. d:r 1835. Kir. mag. s. å. Efter tjänstgöring som

[1] Biografiska uppgifterna i fråga om de äldre läkarna och apotekarna hämtade från Sackléns och Bruzelius' arbeten.

t. f. bataljonsläkare vid Västgöta—Dals reg. och som sjukhusläkare vid garnisonssjukhuset samt såsom t. f. reg.-läkare vid Lifreg. gr.-kår, förordnades han 1838 att uppehålla gruvläkaretjänsten i Sala, vilken befattnings ord. innehavare han blev 1841. Död 1845.

Isaac Biberg. Född 1813 i Uppsala, där fadern var professor (den kände filosofen Nils Fredrik Biberg). Med. kand. 1840. Med. lic. 1841. Kir. mag. 1842. Med. d:r s. å. Förordnades till e. o. reg.-läkare vid K. Livreg. Grenadier-corps 1844. Utnämndes till läkare vid Sala silververk 1845. Död 1848 .

Claës Anton Oscar Grill. Född 1813 i Nyköping. Fadern v. häradshövding. Med. kand. 1841. Med. lic. 1845. Kir. mag. 1846. Bruksläkare vid Örbyhus och Tobo bruk 1841. Distriktsläkare där 1847. Läkare vid silververket i Sala 1848. Prov.-läkare i Hedemora distrikt 1851. Död 1879. Verkade ivrigt och med framgång för upprättande av sjukstugor vid varje läkarestation å landsbygden.

Frans August Kalén. Född 1818 i Kumla (Östergötland), där fadern var prost. Fil. d:r 1845. Med. kand. 1847. Med. lic. 1850. Kir.-mag. 1851. Med. d:r 1857. Amanuens och underkirurg vid Seraf. lasarettet 50—52. Gruvläkare i Sala 1852. Utnämnd till överläkare vid Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg 1857, vilken befattning han likväl aldrig tillträdde. Kvarstannade i Sala, där han 1868 blev lasarettsläkare (den första). Var under åren 1857—1866 intendent vid Lundsbrunn. Död vid Heby järnvägsstation 22/4 1884. "Kalén var en framstående och högt värderad läkare med stor praktik. En hans ämbetsbroder, som också var en skicklig läkare, brukade säga: 'Kalén är så god som någon professor'. Kalén var mycket använd i kommunala värv, därvid hans omfattande bildning och levande intresse för allmänna ärenden gjorde sig i hög grad gällade. En redbar och flärdfri personlighet". Odén, "Östgötars minne".

Lasarettsläkare.

Frans August Kalén. (Se ovan).

Johan Axel Napoleon Kindeström. Född 1851 i Uppsala, där fadern var borgmästare. Med. lic. 1883. Andre stadsläkare i Sala s. å. Lasarettsläkare där 1884. Död 1904. Skicklig läkare, fridsam, vänsäll och anspråkslös människa.

Ludvig Emil Hedlund. Född 1867 i Uddevalla. Fadern stads- och regementsläkare. Med. lic. 1896. Lasarettsläkare i Sala 1905.

Stads-medici (stadsläkare).

Wallentin Wolff. Född 1704 i Stockholm. Fadern reg. fältskär. Reste efter några års med. studier i Uppsala 1733 utrikes och blev med. doktor vid ett tyskt universitet. Förordnades till provincialmedicus i Västmanland 1737. 1739—1749 tillika brunnsläkare vid Sätra Brunn. 1750 amiralitetsmedicus i Stockholm jämte assessor i K. Collegio Medico. 1754 erhöll han på egen begäran transport till sin förra beställning i Västmanland. Tog 1764 avsked från provincialmedicitjänsten, varefter han "vistades som stadsphysicus i Sala" till 1767, då han flyttade tillbaka till Västerås. Död 1770.

Eric Thurling. Född 1754 uti Möklinta socken, där fadern var komminister. Var under studietiden i Uppsala anatomie prosector. Promoverades till med. doktor 1780. Förordnad följande år till stadsphysicus i Sala. Död 1790. "Han var något tankspridd, men en beläst och kunnig läkare". Sacklén.

Anders Hesselius. Född 1759 i Dala (Västergötland), där fadern var prost. Promoverad till med. doktor i Uppsala 1785. Kallad till stadsphysicus i Helsingfors 1786, deltog han som fältmedicus i fälttåget 1788. Erhöll 1792 fullmakt som bergslags- och stadsmedicus i Sala, men befordrades redan 1794 till provincial-medicibeställningen i Stockholms län. Avsked från sistnämnda tjänst 1800. Vistades sedermera som "practicus" i sin fädernebygd samt bevistade som sjukhusläkare fälttåget mot Norge 1814. Död i Skövde 1818.

Carl Henrik Wertmüller. Född i Stockholm 1752. Med. doktor i Göttingen 1779. Prov. medicus i Stockholms län 1782—94. Stadsphysicus i Sala 1794, men erhöll avsked s. å. Innehavare av apoteket Lejonet i Stockholm 1794—98. Assessors n. h. o. v. 1818. Död 1829.

Nils Avellan. Född 1769 i Tenala socken (Finland), där fadern var kyrkoherde. Medicine doktor i Upsala 1793. Stadsphysicus i Sala följande år. Befordrades 1795 till med. adjunkt och anatomie prosector i Åbo. Död 1800 av en febersjukdom, som han ådragit sig under ett sjukbesök.

Jonas Niclas Ahl. Född i Helsingland 1765. Fadern sedermera kyrkoherde i Arbrå. Promoverades till med. doktor i Uppsala 1793. Utnämndes till stadsphysicus i Sala 1796. Död i Sala 1817. "Var, utom en kunnig läkare, snäll i ritning och teckning". Sacklén.

Lars Johan Wallmark. Född 1785 i Uppsala, där fadern var borgare. Chirurgie magister i Stockholm 1812. Sjukhusläkare under fälttåget mot Norge 1814. Var efter kriget anställd vid Allmänna Garnisonssjukhuset i Stockholm. Promoverad till med. doktor i Upsala 1817. Samma år konstituerad att förestå stads- och bergslags-medicisysslan i Sala, å vilken tjänst han därpå följande år erhöll fullmakt. Död i Sala 1846.

Carl Magnus Lundh. Född 1811 i Växiö, där fadern var hospitalssysslоman. Fil. d:r 1832. Med. kand 1835. Med. lic. 1837. Kir. mag. 1839. Med. d:r s. å. Läkare vid Trollhätte kanalbyggnad 1840. Bat:s läkare vid Västgöta-Dals reg. 1844. Reg. läkare vid Livreg. grenadierkorps 1845. Stadsläkare i Sala 1848 med bibehållande av reg. läkaretjänsten. Död av tyfus i Sala 1859.

Gustaf Achilles Olander. Född 1833 i Lidköping, där fadern var rådman. Med. kand. 1854. Med. lic. 1856. Kir. mag. 1857. Var biträdande läkare i Norrköping under koleraåret 1853. Distriktsläkare i Uddeholm 1857—61. Var stadsläkare i Sala från sistnämnda år till 1865, då han blev prov. läkare i Ulricehamns distrikt. Död i Ulricehamn 1873.

Nils Samuel Swederus. Född 1829 i Fellingsbro, där fadern var skolpräst. (Fadern blev sedermera kyrkoherde i Möklinta). Med. kand. 1861. Med. lic. 1865. Stadsläkare i Sala s. å. Förste stadsläkare i samma stad (sedan även en andre stadsläkare anställts) 1883. Död i Sala 1893. "Både som läkare och menniska hade "Nisse" Swederus förstått förskaffa sig vänskap och tacksamhet, och de faktorer, som därtill bidragit, hafva varit den varmhjertade, för armodets barn mer än vanligt ömmande vännen, det vänsälla "gemytet" och pligttroheten i lifsgerningen". (Sala Allehanda för den 5/12 1893).

Esaias Leonard Wåhlén. Född 1850 i By socken av Värmlands län. Fadern komminister där, sedan kyrkoherde i Råda. Med. kand. 1880. Med. lic 1885. Andre stadsläkare i Sala 1885. Bataljonsläkare vid Västmanlands reg. 1890. Förste stads-

läkare i Sala 1894. Provinsialläkare i Kungsbacka distrikt 1895. Kvarbor som pensionerad uti Kungsbacka.

Carl August Friberg. Född 1865 i Borås. Fadern verkmästare. Med. kand. 1889. Med. lic. 1894. Förste stadsläkare i Sala sedan 1895.

Andre stadsläkare.

Axel Kindeström 1883—1884 (se lasarettsläkare).

Esaias Wåhlén 1885—1894 (se förste stadsläkare).

Axel Ludvig Wahlqvist. Född 1856 i Uppsala. Fadern kassör. Med. kand. 1885. Med. lic. 1891. Andre stadsläkare i Sala 1894. Provinsialläkare i Dalby distrikt (Värmland) 1912. Död 1916.

Carl Heldt. Född 1876 i Lennhult. Fadern kronolänsman. Med. kand. 1902. Med. lic. 1909. Andre stadsläkare i Sala 1912. Provinsialläkare i Fässbergs distrikt 1918.

Eugène Hildebrand. Född 1876. Fadern läroverksadjunkt. Med. kand 1906. Med. lic. 1917. Andre stadsläkare i Sala 1918.

Apotekare.

Enligt ett för apotekaren i Västerås G. Hoffman år 1674 utfärdat privilegium skulle han förse jämväl Sala med medikamenter. Denna uppgift åtlåg även de efterföljande Västerås-apotekarna ända till 1755, då Sala fick eget apotek.

Sala-apoteket har innehafts av följande personer under nedanförtecknade år:

1755—1766 Petter Nystedt,
1766—1775 Fredrik Giffhorn,
1776—1805 Eric Nordengren,
1805—1807 löjtn. J. R. Pistolskölds änka, en syst. t. Nordengren,
1807—1835 Alexander Breitfeldt,[1]
1836—1845 Olof August Ekekrantz,
1846—1850 Carl Rudolf Kollinius,
1851—1874 Israel Gustaf Lindström,
1875—1910 Thure Leonard Ekengren,
1911— Anton Ljungberg.

* *
*

[1] B., som var en mycket intresserad och arbetsam kommunalman, betroddes med bergsrådmansvärdigheten (död 1847). En son till honom var den sorgligt bekante Alexander B., som avrättades i Stockholm 1843. På hösten 1841 förövades i huvudstaden ett mord, som väckte mycket uppseende. En ung musiklärare A. Carlsson fanns på morgonen den 29 oktober nämnda år mördad med skjutvapen i sitt rum, 2 tr. upp Gamla Kungsholmsbrogatan n:r 40. En del den mördades tillhörigheter saknades, vadan rånmord uppenbarligen förelåg. Misstankarna riktades ganska snart på en av Carlssons elever, f. d. volontären vid Wästmanlands Reg. Alexander Breitfeldt, vilken emellertid nekade till ogärningen. På grund av en mycket stark indiciebevisning fälldes likväl B. att för mord mista livet genom halshuggning. Under den långa rannsakningen var B. föremål för ett varmt deltagande från stockholmarnas, synnerligast från damernas sida. Trots de fulaste indicier mot B. ansågs han allmänt som oskyldig. En hel litteratur växte upp av det Breitfeldtska målet och sentimentala visor sjöngos om den »olyckliga Breitfeldt». I närvaro av en ofantlig människomassa blev B. avrättad den 2 aug. 1843 vid Skanstull.

Chefer vid Trängkåren.

1906—1916 G. H. Svanström,
1917—1918 O. Lindström,
1919— Hj. Tannlund.

Postmästare.[1]

1675—1681 Anders Pehrsson,
1681—1703 Johan Bergström,
1704—1719 Anders Barck,
1719—1726 Martin Maijtens,
1727—1745 Nils Reuterhusen,
1745—1750 Carl Fredrik Löthman,
1750—1778 Per Ekholm,
1779—1788 Samuel Fredrik Duse,
1788—1804 Eric Ekholm,
1804—1807 Per Söderström,
1807—1822 Fredrik Fredriksson,
1822—1838 Anders Bohman,
1838—1849 Axel Fredrik Rothlieb,
1850—1863 Otto Wilhelm Granström,
1863—1884 Carl Otto Frænell,
1884—1910 Edvard Klingius,
1910—1923 Gustaf Flink.

Stationsinspektorer.

1873—1881 Gustaf Reinhold Magnell,
1881—1896 Carl Herrlin,
1896—1898 Carl Gustaf Fridman,
1898—1901 Carl Fr. Strömbom,
1901—1905 Adolf Lorentz Andersson,
1906—1913 David Abrahamsson,
1913— Hugo Norberg.

* *
*

Bergsrådmän.

Bergsrådmännen, som närmast intressera oss såsom ledamöter av bergsrätten, äro således här att betrakta icke såsom tjänstemän utan såsom kommunalmän. Se anmärkningen vid magistratsrådmännen. Årtalen framför namnen utmärka, de sex första det år, då bergsrättens verksamhet började, och de övriga de år, då resp. rådmän blivit valda.

1737 bergsman Petter Salander,
1737 stadssekreterare Sam. Tiliander, († 1769)

[1] Efter Kugelberg: Postmästare; 1896.

1737 Hans Olsson Berg, (yrke obekant) († 1753)
1737 Hans Rombo, (yrke obekant)
1737 bergsman And. Andersson,
1737 hyttmästare Joh. Brodhagen,
1738 konstmästare Lars Steinholtz, († 1773)
1740 gruvstigare Matts Österberg,
1740 Joh. Holmgren, (yrke obekant)
1740 Erik Axelsson, (yrke obekant)
1740 notarie Joh. Utterberg,
1742 sämskmakaren Petter Bergstrand,
1750 klockgjutare Isak Rockman, († 1768)
1750 länsman Israel Ekendahl,
1752 kopparslagare Olof Zamell,
1757 stadssekreterare Henrik Moræus, († 1799)
1757 handlande Gust. Petter Holmberg, († 1791)
1765 bergsman Hans Fodring, († 1771)
1766 snickare Joh. Schröter, († 1786)
1768 klockgjutare Lars Björkman,
1771 kopparslagare Tobias Weijel d. ä., († 1797)
1773 handlande And. Wahlberg, († 1775)
1775 handlande Per Sahlström, († 1785)
1776 handlande Eric Möller, († 1800)
1777 Per Hallman, (yrke obekant)
1777 gruvkamrer Sven Pihl, († 1800)
1780 handlande Olof Fr. Wahrenberg, († 1797). Se mag.-rådm.
1786 kassör Jacob Godenius, († 1817)
1791 hyttbokhållare Joh. Fr. Schultzberg, († 1829)
1792 lantmätare Magnus Örner, († 1813)
1797 lantmätare Carl Gust. Wiman, († 1808)
1798 sekreterare Matts Öhrströmsson, († 1848)
1798 lantmätare Erik Ungroth, († 1817)
1800 handlande Joh. Erik Wahrenberg, († 1808)
1803 guldsmed Gust. Elfström, († 1819)
1807 lantmätare Per Hultgren, († 1819)
1813 notarie And. Sahlholm, († 1840)
1816 kopparslagare Tobias Weijel d. y., († 1828)
1820 färgare Carl Ulrik Lindbom, († 1829)
1821 apotekare Alexander Breitfeldt, († 1847)
1823 reg. skrivare A. A. Thorgren, (avflyttade fr. Sala 1824)
1824 färgare Joh. Fornstedt, († 1839)
1829 handlande J. A. Ekstedt, († 1881)
1829 garvare C. G. Lundberg, († 1834)
1832 lantmätare And. Sahlin, († 1850)
1840 karduansmakare P. D. Norrman, († 1846)
1845 garvare C. J. Lundberg, († 1868)
1846 handlande C. A. Wahrenberg, († 1862)

1847 färgare C. P. Stenqvist, († 1877)
1850 guldsmed J. E. Åhlén, († 1862)

(Event. misstag torde ursäktas, hälst som många luckor förekomma uti bergsrättens prot.).

Stadsfullmäktige.

1863—1868 bergsrådman C. J. Lundberg,
1863—1868 komminister E. Borgman,
1863—1868 bergsrådman J. A. Ekstedt,
1863—1864 bokbindare G. M. Wöhrlén,
1863—1870 garvare E. Östgren,
1863—1866 bergsman P. Söderholm,
1863—1871 bergswärdie P. J. Holmgren,
1863—1864 kamrer S. O. Billmansson,
1863—1869 handlande L. G. Alinder,
1863—1882 lasarettsläkare F. Kalén,
1863—1868 bergsrådman C. P. Stenqvist,
1863—1878 bergshauptman P. N. Sewén,
1863—1864 major A. Billmansson,
1863—1867 bergsman J. E. Staberg,
1863—1866 garvare F. E. Ekengren,
1863—1864 sadelmakare C. Bröske,
1863—1866 tunnbindare S. M. Malmstedt,
1863—1867 handlande A. Djulstedt,
1863—1871 civilingenjör J. Holmgren,
1863—1866 kyrkoherde J. E. Fant,
1863—1877 färgare O. F. Wedin,
1864—1868 bergsman P. Nordstedt,
1865—1868 lantmätare C. A. Carlsson,
1865—1868 handlande J. W. Sandström,
1865—1868 läroverksadjunkt J. G. Arpi,
1867—1870 bokbindare G. M. Wöhrlén,
1867—1874 överstelöjtnant C. v. Schwerin,
1867—1868 gruvingenjör A. M. Gullbrandsson,
1867—1878 bergsman J. Hedberg,
1867—1869 handlande J. Ramzell,
1867—1868 handlande T. Dahlström,
1868—1870 rektor J. G. Westman,
1868—1873 kapten A. Zielfelt,
1869—1869 garvare Aug. Lundberg,
1869—1869 handlande C. G. Barck,
1869—1880 plåtslagare B. A. Sjöberg,
1869—1869 handlande O. Lundberg,
1869—1880 färgare A. R. Fromell,
1869—1869 handlande J. T. Kulin,
1869—1869 handlande A. Djulstedt,

1869—1876 läroverksadjunkt J. G. Arpi,
1869—1870 komminister E. Borgman,
1869—1882 bergsman P. Nordstedt,
1869—1872 apotekare J. G. Lindström,
1869—1872 major C. F. Creutz,
1869—1876 bergsrådman J. A. Ekstedt,
1869—1892 järnhandlare C. J. A. Löfgren,
1869—1872 bergsman L. Norin,
1871—1878 handlande C. A. Barcklind,
1871—1874 smed A. Feltenberg,
1871—1889 garvare C. Östgren,
1871—1875 stadsläkare N. Swederus,
1871—1882 kapten A. Fredenberg,
1871—1889 kamrer W. Rosenström,
1873—1885 garvare Aug. Lundberg,
1873—1876 handlande J. T. Kulin,
1873—1878 redaktör J. Ågren,
1873—1874 major C. F. Creutz,
1875—1878 snickare Z. Johansson,
1875—1878 handlande G. Klingius,
1875—1886 handlande J. F. Collin,
1875—1881 major C. F. Creutz,
1876—1876 kyrkoherde G. A. Westholm,
1877—1892 disponent E. H. Ringdahl,
1877—1900 bergslagskassör C. G. Östman,
1877—1892 apotekare T. Ekengren,
1877—1882 löjtnant F. Aminoff,
1878—1881 brukspatron P. M. Wetterqvist,
1879—1879 gruvingenjör L. Palmgren,
1879—1884 bergswädie J. Wiborgh,
1879—1912 handlande J. P. Norrman,
1879—1884 handlande F. Sundberg,
1879—1889 bergsman L. Norin,
1879—1880 löjtnant V. Schürer v. Waldheim,
1880—1886 bergshauptman T. Nordström,
1881—1882 grosshandlare C. A. Bergström,
1881—1912 handlande C. J. Lundgren,
1881—1889 bryggmästare J. F. Jancke,
1881—1889 kyrkoherde A. Forssman,
1882—1916 fotograf C. A. Grellstrand,
1882—1884 urmakare A. W. Landqvist,
1883—1889 organist P. E. Dahlström,
1883—1896 plåtslagare B. A. Sjöberg,
1883—1896 stationsinspektor C. Herrlin,
1884—1886 snickare Z. Johansson,
1884—1895 läroverksadjunkt P. E. Wallstersson,

1885—1889 löjtnant G. E. Zethelius,
1885—1889 gruvingenjör A. Ekelund,
1886—1909 kapten G. W. Lundberg,
1887—1900 handlande G. B. Hellberg,
1887—1900 handlande J. M. Lundin,
1887—1913 rektor C. J. M. Wahlén,
1887—1898 ingenjör A. Heberle,
1887—1888 snickare G. W. Larsson,
1887—1889 kamrer J. R. Pistolschöld,
1887—1889 kopparslagare G. E. Östberg,
1888—1898 bokhandlare G. Ewerlöf,
1889—1893 disponent C. Fredelin,
1890—1892 komminister J. Samuelsson,
1890—1906 garvare P. R. Fernström,
1890—1904 handlande C. G. Edling,
1890—1895 jägmästare J. A. Blombergsson,
1890—1904 redaktör P. A. Söderholm,
1890—1893 disponent A. Gerdeman,
1890—1891 ingenjör G. Bergström,
1890—1892 mejerist J. Röndell,
1890—1892 gruvjordsägare J. E. Johansson,
1891—1899 organist P. E. Dahlström,
1892—1899 kamrer W. Rosenström,
1893—1896 överstelöjtnant C. F. v. Schwerin,
1893—1900 gelbgjutare A. Ägren,
1893—1919 kamrer C. A. Nyberg,
1893—1894 ingenjör C. D. Hellström,
1893—1894 disponent O. Reutervall,
1893—1904 lasarettsläkare A. Kindeström,
1893—1911 apotekare T. Ekengren,
1894—1895 veterinär G. Stenström,
1895—1913 major C. Wollert,
1895—1906 kyrkoherde L. Lindberg,
1895—1898 läroverksadjunkt J. C. Wulff,
1895—1914 grosshandlare P. A. Isaacsson,
1896—1904 grosshandlare K. A. Andersson,
1896— stadsläkare C. Friberg (f.),
1896—1896 lagerföreståndare A. Mousquette,
1897—1900 häradshövding H. Helmertz,
1899—1910 ingenjör O. W. Dahlgren,
1899—1900 lantbrukare B. Johansson,
1899—1902 komminister T. Bring,
1899—1910 disponent E. L. Camitz,
1899—1912 trafikchef E. Lundqvister,
1900—1906 kronolänsman S. Andersson,
1900—1902 disponent O. Wenström,

1901— järnhandlare A. Kjellén (m.),
1901—1916 tegelmästare O. Bleckert,
1901—1912 snickare C. V. Johansson,
1901—1919 veterinär M. Boström,
1902—1914 kamrer K. Bergh,
1902—1913 gelbgjutare A. Ågren,
1904—1910 häradshövding A. Wetterling,
1904—1910 bergsman J. Wiberg
1904— apotekare A. Ljungberg (m.),
1904— godsägare A. Fromell (m.),
1906—1913 disponent G. A. Granström,
1906— förste kontorsbiträde P. Pehrsson (f.),
1907— grosshandlare K. A. Andersson (m.),
1909—1916 major G. W. Svanström,
1909—1910 bergsman A. Öhman,
1909— syssloman C. A. Trygg (m.),
1909—1912 repslagare J. Almqvist,
1909— landsfiskal A. Bolander (f.),
1910— garvare A. G. Johansson (f.),
1910—1914 bokhandlare J. H. Ericsson,
1910—1911 redaktör C. Eriksson,
1910—1913 handelsföreståndare A. Elfving,
1910—1914 gruvjordsägare G. Johansson,
1911—1914 velocipedfabrikör O. Melin,
1911— häradshövding A. Wetterling (f.),
1913— typograf K. D. Lönngren (s.),
1913—1919 disponent E. L. Camitz,
1913—1916 stenhuggare C. A. Engdahl,
1913—1916 rektor D. Högbom,
1913—1916 konduktör C. A. Magnusson,
1913— repslagare J. Almqvist (m.),
1913—1918 disponent O. W. Dahlgren,
1913—1922 vagnmakare J. A. Westerberg,
1913—1914 lasarettsläkare E. Hedlund,
1913—1916 handlande C. J. Lundgren,
1915—1918 handlande J. W. Wall,
1915—1917 maskinsnickare O. L. Melin,
1915—1918 kapten M. v. Stedingk,
1915—1916 fanjunkare A. Käll,
1915—1918 slaktare K. G. Persson,
1915—1918 handlande A. Jacobson,
1916— bokhandlare J. H. Ericsson (f.),
1917—1919 redaktör A. Söderholm,
1917—1919 grosshandlare P. A. Isaacsson,
1917—1919 handelsföreståndare S. Palm,
1917—1919 reg.-veterinär C. A. Larsson,

1917—1919 tyghantverkare A. Bergstrand,
1917—1919 handlande A. Ramström,
1917—1918 kamrer Ö. Frunck,
1917—1919 kontorsbiträde F. Andersson,
1918—1918 kyrkoherde M. Magnéli,
1919— konduktör C. A. Magnusson (s.),
1919—1920 bergsman A. Bil,
1919—1920 banktjänsteman. J. Lundberg,
1919—1922 bankdirektör E. Ekbom,
1919—1922 ombudsman R. Andersson,
1919—1919 apotekare G. Roberg,
1919—1919 snickare C. V. Johansson,
1919— bergsman A. G. Liljeqvist (f.),
1919—1920 maskinist E. A. Grönberg,
1919— typograf C. A. Lindqvist (s.),
1919—1922 lantbrukare J. Norling,
1919— gruvjordsägare C. G. Norgren (s.),
1919—1922 lantbrukare E. Åkerberg,
1919—1922 utkörare A. Pettersson,
1919— smed A. Andersson (s.),
1919—1920 lantbrukare G. Hedman,
1919—1920 folkskollärare H. Uhlin,
1920— konduktör N. J. Hedell (s.),
1921— stenhuggare C. A. Engdahl (s.),
1921— tilldelningshavare E. Andersson (s.),
1921—1922 redaktör A. Söderholm,
1921—1922 grosshandlare P. A. Isaacsson,
1921— kontorsbiträde F. Andersson (s.),
1922— apotekare G. Roberg (m.),
1922— banktjänsteman J. Lundberg (m.),
1922— målare H. Möcklin (s.),
1923— trafikchef G. Dahlin (m.),
1923— rektor A. Andersson (m.),
1923— byggnadssnickare G. Andersson (s.),
1923— fru Erika Rydin (m.),
1923— redaktör E. Leonardh (m.).

Ordförande i stadsfullmäktige.

Per Jacob Holmgren. Född i Sala 1803. Hovrätts- och bergsexamina 1827. Konst. bergswärdie (hyttingenjör) vid Sala gruva och silververk 1836. Ordin. innehavare av tjänsten 1854. Död 1877.

P. N. Sewén (se ovan).

Alarik Fredenberg. Född i Hagby socken, Uppland 1825. Underlöjtnant vid Västmanlands reg. 1843. Kapten 1862. Chef för Väsby kompani. Avsked från krigstjänsten 1878. Landstingsman och riksdagsman (se nedan riksdagsmän). Död 1891.

Th. Nordström (se ovan).
Aug. Forssman (se ovan).
C. J. M. Wahlén (se ovan).
Anton Wetterling. Född i Järeda socken, Småland, 1859. Hovrättsexamen 1884. v. Häradshövding 1889. Häradshövding i Västmanlands östra domsaga 1902.

Sala stads riksdagsmän.[1]

Här uppräknas stadens riksdagsmän uti borgareståndet och uti andra kammaren.

Anledning förefinnes ej att gå längre tillbaka än till frihetstidens början, d. v. s. till begynnelsen av vårt moderna riksdagsliv.

1719. Borgmästaren i Sala Erik Hartzell (se ovan, borgmästare);

1719 och 1723. Borgaren och bergskassören i Sala Olof Ekeroth (född 16..., död 1729);

1720, 1726—1727. Borgmästaren i Falun Johan Holenius (född 1663, död 1730);

1731, 1734. Borgmästaren i Sala Carl Henrik Esberg (se ovan). Deltog med framgång uti det viktiga lagstiftningsarbetet vid 1734 års riksdag;

1738—1739. Borgmästaren i Säter Olof Schwan (född 1707, död 1761);

1740—1741. V. borgmästaren i Borgå, auditören m. m. Paul Håkan Ekman (född 1705, död 1748), ivrig anhängare av hattpartiet, ledamot av Sekreta utskottet;

1746—1747, 1751—1752, 1755—1756. Borgmästaren i Sala och (efter 1755) i Västerås Eric Ugla (se ovan);

1760—1762, 1769—1770, 1778—1779. Borgmästaren i Sala Per Wallentein (se ovan);

1765—1766. Handlanden i Sala Eric Nortuhn (född 1700, död 1780);

1771—1772. Karduansmakaren i Sala Peter Westberg (född 1721, död 1772);

1786. Rådmannen i Sala Olof Fredrik Wahrenberg (född 1750, död 1797);

1789. Handlanden i Sala Eric Sahlgren (född 1745, död 1792);

1792. Borgmästaren i Sala Per Wicander (se ovan);

1800. Rådmannen i Sala Erik Albrechtsson (född 1736, död 1802);

1809—1810. Borgmästaren i Sala Carl Petter Wahrenberg (se ovan);

1810. Rådmannen i Arboga Johan Nordström (född 1777, död 1840);

1812. Borgmästaren i Västerås Georg Fredrik Hellman (född 1760, död 1820);

1815. Karduansmakaren i Sala Johan Olof Holmgren (född 1767, död 1851);

1817—1818. Borgmästaren i Sala Jonas Alin (se ovan);

1823. Borgmästaren i Arboga Wilh. Erik Montan (född 1779, död 1842);

1828—1830. Borgmästaren i Sala Carl Henrik Lewton (se ovan);

1834—1835. Rådmannen i Enköping Israel Winblad (född 1779, död 1843);

1840—1841, 1844—1845. Handlanden i Linde Christian Berglund (född 1789, död 1853);

1847—1848. Rådmannen i Hedemora Anders Johan Fahlcrantz (född 1804, död 1870);

1850—1851. Rådmannen i Luleå Nils Sundström (född 1797, död 1863);

1853—1854, 1856—1858. Borgmästaren i Enköping Ludvig Reinhold Kistner (född 1814, död 1865);

---

[1] Till väsentliga delar äro dessa uppgifter tagna ur: V. Millqvist; Svenska Riksdagens Borgarestånd (Personhistorisk Tidskrift 1911).

1859—1860. Rådmannen i Sala Mattias (Matts) Wedin (född 1803, död 1868);

1862—1863, 1865—1866. Borgmästaren i Sala Johan Anton Bovin (se ovan);

Efter representationsreformens genomförande 1866 valde Sala riksdagsman till andra kammaren gemensamt med Arboga, och detta förhållande har ägt bestånd till och med 1909, då nya bestämmelser ang. riksdagsmannaval infördes.

Riksdagsmän i andra kammaren för Sala och Arboga hava varit:

1867—1872. Borgmästaren i Sala Joh. Anton Bovin (se ovan);

1873—1875. Stadsnotarien i Arboga, doktor Lars Magnus Theodor Elfstedt (född 1819, död 1883);

1876—1887. Kaptenen vid Västmanlands reg. Alarik Fredenberg (född 1825, död 1891);

1887 B—1890. Häradshövdingen i Västmanlands västra domsaga Carl Ingvar Wåhlin (född 1841, död 1894);

1891—1905. Rektorn i Arboga Jacob Persson (född 1839);

1906—1911. Disponenten Evert Ludvig Camitz i Sala (född 1855, död 1920);

Enligt 1909 års grundlagsändring valde Sala riksdagsmän till andra kammaren gemensamt med Västerås stad, Västmanlands östra domsaga samt delar av Västmanlands södra och norra domsagor.

Riksdagsmän för denna valkrets hava varit:

1912—1917. Lantbrukaren Axel Lundblad, Fredriksberg, hemmansägaren Joh. Andersson i Stärte och journalisten Viktor Larsson i Västerås. Sedan Joh. Andersson avlidit i början av januari 1917 inträdde såsom riksdagsman i hans ställe vid 1917 års riksdag landsfiskalen Alfred Bolander i Sala.

1918—1920: journalisten V. Larsson samt hemmansägarne J. A. Ander i Hårsbäck och Oskar Johansson i Grimle;

1921: journalisten V. Larsson samt hemmansägarne O. Johansson i Grimle och Per Godén i Skälby.

Fr. o. m. 1922 är Västmanlands län en valkrets:

1922—1924: riksgäldsfullmäktigen Viktor Larsson, Västerås, filaren Aug. Vilh. Pettersson, Köping, hemmansägaren Adolf Fredrik Jansson, Kungsör, redaktören Oskar Emil Olovsson, Västerås, stationskarlen Anton Johan Eklund, Ransta, lantbrukaren Anders Johan Johansson, Bro, Hedensberg, bruksägaren Ludvig Lorentz Lorichs, Bernshammar.

1737 ÅRS FÖRENING

Wij FRIEDRIEZ etc. Giöre witterligit at hos Oss har Wår Troman Justitiæ Cantzler och Landzhöfdinge Baron Cederbielcke i underdånighet andragit, huruledes, genom dess föreställning och bemedlande, en förening blifwit träffad emellan Sala Bergzlags och Stadz Societeter, angående någon ändring uti deras allmänne hushåldningz handhafwande, hvilken förening han till Vår nådige aprobation och stadfästelse upgifwit, lydande ord ifrån ord som följer. Såsom till Societeters och angelägne Wärcks trefnad och tiltagande, det aldeles är oumgiängeligt at ledamöterne, hwar och en uti sitt giöremåhl af reen och upprichtig drift och böijelse, till sämja och enighet endast och alenast hafwa deras afsicht på det allmänna bästa, dess understödjande och förkofring, hwaraf hwars och ens särskillta nytta och förmån dependerar; Så hafwa och Wi underskrefne, å Sahla Bergzlags och Stads wägnar, i tillbörlig åtanka af alt det, som länder till Guds Helige namns ära, K. Maij:tts och Riksens tienst, samt Wår wälfärd, låtit Oss angelägit wara, icke allenast at aldeles å sido lemna, och förgiäta alla de stridigheter, som oss emellan sig yppat, utan ock till förekommande hädanefter af all missämja och oro, samt befrämjande af grufvans och Silfverwärckets behörige drift, som ibland annat, till större dehlen contribuerar till denne ortens bestånd, näring och wältrefnad, under Justitiae Cancellerns och Landshöfdingens Högwälborne Herr Baron Johan Cederbielckes bijträde och bemedlande öfwerenskommit om någon ändring uti Wår allmänna hushåldningz handhafwande, till at derigenom återwinna och bijbehålla det ändamåhl, som glorwyrdigst i åminnelse Konung Gustaf Adolph med Sahla Stadz funderande haft, nemligen Grufwans och Silfverwärckets tiltagande och långwarige bestånd, samt ortens inwånares nytta och wälfärd. Wi lefwe i den underdåniga förtröstan at Hans K. Maij:tt Wår allernådigste Konung, med nåde anser wårt goda upsåt, hwarföre wi och i underdånighet bedie, det H:s K: Maij:tt allernådigst täcktes för oss och wåra efterkommande till ewärdelig efterlefnad, stadfästa; hwad wi oss emellan beslutit på sätt som följer.

1 §.

Emedan Bergzlagen och Staden så igenom 1624 åhrs privilegier, som K: Transporten af d: 20 Jan. 1682, och flere K: Resolutioner, äro så sammanbundne, at Borgare äro Bergzmän, i anseende dertill, att jord och grufwedehl från tompt i Staden eij får skiljas, och Borgare således, i proportion af deras tompter äro skyldige att swara för de onera, som till Grufwans och Silfverwärkets drift erfordras; samt derföre kallas Bergzmän, så blifwa ock Bergzmän och Borgare hädanefter ansedde, såsom ledamöter uti en Societet, de der alla hafwa enahanda afsicht på förenämde ändamåhl, nemligen Silfverwärckets, Bergzlagens och Stadzens nytta och befordran, hwarföre och igenom denne förening icke röres Bergzlagens och Stadzens undfångne Privilegier af åhr 1624 och transporten på grufwan af d. 20 Jan. 1682 med deraf härflytande förmåhner och rättigheter, utan lefwe denna ortens innevånare i den underdånige förtröstan, att af Höga Öfwerheten efter dess höga och dyra försäkringar, allernådigst blifwa wid dem bijbehåldne och hägnade, så att ingen ehoo den wara må, härutinnan må tilfoga Bergzlagen och Staden något men eller förfång.

2 §.

Och eftersom Bergzmän och Borgare, här å orten på förenämde sätt, hafwa enahanda interesse, ock således hwad Bergzlagens och Stadzens allmänna hushåldning och Politie angår, det nödigt och nyttigt finnes at dispositionen derwid conjunctim föres af bägge de här å orten warande Rätter, som äro grufwe och Rådstugurätterne, då emellan ortens inwånare misstanckar, skiljacktige sinnelag och oroligheter ofelbart försvinna, samt enighet och förtroende i stället inrymmas; Ty komma och alle sådane ährender, som angå Bergzlagens och Stadzens allmänna hushåldning och Politie, at hädanefter handhafwas af Bergmästaren, Borgmästaren och bägge rätternas ledamöter, hwilka formera en rätt, den hädanefter kallas Bergzrätt, och hafwer at skiöta:

1:mo Alla de ährenden som angå Bergzlagen i gemen, utom grufwe driften, och hwad dertill hörer, hvilket alt med mera, som här nedanföre nämnes tillkommer Bergmästaren och Grufwerätten allena efter förra wahnligheten.

2:o Kommer wid Bergzrätten at ventileras om handel och wandel, huru den till denna ortens gagn ock nytta må förkåfras och tiltaga.

3:o Manufacturers inrättning och befordran.

4:o Bergsmäns, Borgares och Handtwärckares antagande, på det sättet, at enär sådane sig hoos Bergzrätten anmält, och angifwit hwad näringzmedel de vilja idka, samt fått Bergzrättens bifall, at komma in uti Orten, drager Borgmästare och Råd allena försorg derom, at sådane blifwa handhafde wid det, som lag, K: Privilegier och Förordningar dem tillägga, sedan Borgare och Handtwärckare hos Magistraten aflagt Burskaps Eed, med mera, efter förra wahnligheten. Och kommer efter lag hos Rådstugu Rätten at skie alla upbud och lagfarter, dock at, när någon erhållit fasta och skiötebref på någon Bergzmans egendom i Staden, bör den hoos Bergmästaren och Grufwerätten sådant framtee, på det densamma må uti karltahls längden wid grufwan behörigen blifwa upförd. Med den så kallade Grufwe eller Bergzfrälsejorden förfares efter K: Förordningar och Resolutioner.

5:o Skee hos Bergzrätten i Bergzlagens och Stadzens Fullmächtiges närwaro, Bergzmännens, Borgerskapets och Handtwärckarnes taxeringar, Bewillningar och sammanskott, af hwad namn de vara måge.

6:o Drager Bergz Rätten försorg om alla publique byggnaders anläggande, byggande, reparationer af ansenligare wärde, äfwen ock at privati bygga så sina huus och gårdar, at olyckelige händelser af eldswådor mågo i giörligaste måtton afböijas, med flere uti det målet nyttige och nödige anstalter och författningar.

7:o Öfwersees af Bergzrätten Bergzlagens och Stadzens räkenskaper, och hwad mera dertill hörer.

8:o Alla wahl såsom Borgmästare, Rätternes ledamöters och betienters, Herredagzmäns, Bergzlagens och Stadzens Fullmächtiges och äldstas, samt flere dylika wahl, skie ingen annorstädes, än hoos Bergz-Rätten; på sätt som uti följande 3:die § förmäles. Rummet der Bergz Rättens ledamöter träda tilsammans blifwer på Rådstugun, som i Staden under Bergz Rättens inseende och föranstaltande, af Ortens allmänne medel, kommer at upbyggas. Protocollet föres af bägge rätternes Notarier och förwaras uti Bergzrättens Archivo Justitiae och Executionsmåhl, samt æconomica wid Grufwan och Silfverwärcket, dess drift och bearbetande med mera afdömmes och wårdas efter wahnligheten af Bärgmästaren och Grufwerätten, likmätigt K: Bergz Ordningar och Resolutioner. Men Borgmästare och Rådz enskiljte giöremåhl, blifwer hädanefter, at hafwa omsorg om alla civil

och Criminella Justitiae och Executions måhl och hwad dertil hörer, jemte alt det öfriga, som uti denna § icke är nämt, och tilförene warit under Borgmästare och Råds disposition.

3 §.

Emedan Borgmästare tiensten i Sahla Stad nu är ledig, och Borgmästare efter denna förening kommer at wäljas, så skier sådant wahl nu och framdeles med Successorerne sålunda: Att Bergzlagens och Stadzens ledamöter, efter tidig förut skied publication, så många som här på orten äro tillstädes, eller hafwa Fullmächtige, wid sådant tillfälle, de der äro med skriftlige och giltige fullmackter försedde, träda tilsammans inför Bergzrätten och hafwa en frij och otwungen votering, på det sättet at eftersom, likmätigt 1682 åhrs K. Transport, den är besutten Bergzman, som äger ¼ dels Grufdel, så hafwer och en sådan Bergzman eller Borgare ett votum, men den som äger mindre än ¼ del hafwer icke votum, utan så är, at de öfrige, som uti bemelte ¼ del råda, äro ense, och befullmäcktigat en, at swara för alla. Den som äger mer än ¼ del intill och med 1¾ grufdel, hafwe icke häller mer än ett votum. Men den som är ägare af 2:ne Grufwedelar, hafwe 2 vota, och icke mera ehuru många grufwedelar han derutöfwer besitter; En handtwärckare, som icke är Bergzman, hafwe äfwen ett votum, men om en sådan är besutten Bergzman, bör då dess votum giälla, efter grufvedelen allenast, som förr är sagdt.

En sådan votering ware wid alle wahl, eller de tillfällen då votering är nödig. Af de till förbemelte lediga Borgmästare beställning, utnämde personer, föreslår Bergz Rätten 3:ne de förståndigaste, mäst meriterade och bästa loford ägande till Landzhöfdingen i Orten, som förslaget till Hans K: Maij:tt i underdånighet öfwersänder at den H: K: Maj:tt i Nåder till Borgmästare förordnar, må med Fullmackt blifwa försedd. Wid förefallande vacancer af bägge Rätternes ledamöter, samt Bergzlagens och Stadzens betienter, förhålles med wäljande på samma sätt, dock at K: Maij:tts och Riksens Bergz Collegium utnämner Grufrätts bisittiare och Bergz Betiente; Men Landzhöfdingen utfärdar Fullmackt för Rådmännen och Stadzens Secreterare, hvilka Bergz Rätten af de till samma tienster utnämde personer finner wara de tienligaste at blifwa på Förslaget upförde. Borgmästare i Sahla Stad må till det ringaste wara ägare af ½ Grufdel eller innom 2 åhr ifrån tienstens anträdande sig densamma förskaffa. I annat fall träde Borgmästaren ifrån dess säte i Bergzrätten. Äfven bör och Bärgmästaren wara bofast i Staden, och åtminstone äga ½ tomt och tilhörig grufwedel. Och som Bärgmästaren kommer wid Bergz Rätten at föra praesidium, och Grufwerättens ledamöter, at dersammastädes wara bisittiare, så aflegger Bärgmästaren hwad Politie wäsendet beträffar, Borgmästare Eed äfwen och Grufwerättens ledamöter Rådmans Eed. Likaledes, emedan wid Bergzrätten förehafwas Bergzlagens angelägneste œconomica, blifwa Borgmästare och Rådmans Eederne derefter lämpade och inrättade, börandes de nuwarande Rådmännen, som tilförene icke warit bisittiare wid grufwerätten, aflägga grufrätts bisittiare eed, innan de intaga sina säten wid Bergz Rätten. Till Bergzrätts bisittiare må ingen blifwa antagen, som icke är besutten Bergzman, och der någon af dem skulle föryttra eller på något sätt mista grufwedelen befatte sig icke widare med tiensten.

4 §.

Bårgmästare och Råds samt Stadsens Betienters åhrliga lön blifwer, igenom denna förening icke förminskad, utan niuter hwar och en efter 1696 åhrs Stat och sedermera utfalne Resolutioner alt som han der finnes upförd, af de räntor och inkomster, som till

aflöning af Höga Öfwerheten allernådigst äro anslagne, och hädanefter som tilförene, af Magistraten enskijlt blifwa disponerade, dock at det observeras hwad i 7 puncten i föregående 2 § om räkenskaperne förmäles. Antalet af Rådstugu Rättens ledamöter består af sex personer, och Grufwerättens bisittiare, hvilka härtill warit 12 st. blifwa hädanefter allenast 6, och kallas äfwen Rådmän, niutandes hwar och en Grufrätts bisittiare lika löhn, af Bergzlagens Cassa, som Rådmän wid Rådstugurätten, efter en särskild Fond, som man dertill tagandes warder, utan Statens graverande. Och at icke någon studsning må skie i de sysslor, som Grufwe Rättens bisittiare efter a part instruction böra skiöta, komma 3:ne extraordinarier at antagas, så at 6 niuta förenämde lön, och de öfrige 3:ne tiena utan lön, till dess öppningar wid Grufwerätten existera, då bemelte extraordinarier komma att niuta de ordinarie löner. Elljest skall det stå i Bergzrättens mackt, at jämcka de mindre betienterne och deras lön, om det så för Bergzlagen och Staden finnes nyttigt, dock utan förfång, för dem som sådana sysslor nu för tiden förrätta.

5 §.

Alt annat hwad i denna förening icke är nämt, och icke kan eller bör lämpas till hwad här nu är wordet anfört, förblifwer i dess förra stånd, Och som Grufwe och Rådstugu Rätterne, Bergzlag och Stad igenom denna förening, och de ändringar som i det förra œconomie wäsendet nu blifwit giorde äro lika som i en kropp sammanfogade, friade ifrån oroo, och en förstörande misshällighet, och nu, medelst detta band, till enighet och wänskap, samt Ortens allmänna bästas befrämjande så sammanbundne, at hvar och en uti sitt kall och handtering medelst den alra högstas tilhielp, otwifwelachtigt lärer finna wälsignelse, frucht och belöning, under en förnöijsam och rolig lefnad; Så förklare wij och härmed samt och synnerligen, at icke mera tänka uppå de Skiljachtigheter, som tilförene oss emellan warit, hwarföre och alt hwad i detta måhlet så skrift som muntligen föreluppit, wara dödt och förswunnit. Till mera wisso, betyga wij med wår underskrift, at wij dette å egne och alla deras wägnar, som denne träffade förening angår, friwilligt samtyckt och beslutit, uti hela ortens inwånares närwaro, som skiedde wid Sahla Grufwa d. 21 Jan. på åhret efter Christi födelse Ettusende Siuhundrade och det trettionde siunde.

Joh: Cederbielcke. D. Bergenstierna. J. Horneman. Joh. Ekström. S. Tiliander. A. J. Bergström. J. Urlander. And. Ekholm. J. Brodhagen. C. A. Dames. H. E. Rombo. P: Salander. Hans Ols: Berg. C: Hallfast.

Och som Wij finne denna förening å båda sidor friwilligt wara ingången uti det upsåt och ändamål, at utur wägen rödja alt misstroende och osämja berörde Societeter emellan, samt befrämja Silfverwärckets bestånd, jemte ortens och dess inwånares nytta och wälfärd; Så wele Wij härmed och i kraft af detta Wårt öppne Bref i Nåder hafwa gillat och stadfästat den i så måtto träffade förening, så at densamma hädanefter må lända wederbörande till oryggelig lag och efterlefnad. Till etc. Stockholm i Råd Cammaren d. 14 Juni 1737.

FRIEDRICH.

O: Cederström.

TABLÅER ÖVER STADENS FINANSER

Stadens förnämsta inkomst- och utgiftstitlar följande år

INKOMSTER

År	Taxerade medel	Kvarn-arrenden	Diverse arrenden	Hyror	Brännvins-försäljnings-medel	Skogsför-valtningen, nettobeh:ng	Vattenled-ningen, nettobeh:ng
1870	6,400 —	3,293 25	975 —	2,200 —	12,000 —		
1875	8,000 —	3,650 62	975 —	3,200 —	12,316 —		
1880	15,250 —	6,289 04	1,180 —	3,000 —	24,000 —		
1885	20,735 75	6,220 94	935 —	14,100 —	33,809 88		
1890	42,934 52	5,691 10	1,113 81	14,100 —	25,882 28		
1895	45,559 74	4,863 22	1,938 49	15,255 —	35,383 09		
1900	68,226 31	6,450 60	1,348 59	15,575 —	62,130 17	7,533 —	
1905	125,112 81	5,650 51	847 —	15,611 80	61,041 50	13,530 55	2,757 60
1910	178,994 16	3,795 26	1,816 01	14,320 91	67,188 48	14,536 97	6,041 25
1915	191,933 70	3,726 63	2,422 99	17,900 —	67,000 —	12,030 —	6,100 —
1920	567,779 28	4,410 —	7,789 —	52,122 28	49,380 —	61,077 —	7,300 —

UTGIFTER

År	Avskrivna utskylder	Av-löningar	Kyrka och skola	Fattig-vården	Brand-verket	Gatu-belysning	Reparationer å stadens hus	Väg-underhåll	Underhåll av stadens gator	Hälsov.-nämnden o. renhållningen	För Ep.-sjukhuset uppk. brist	Ränta å stadens skulder
1870		11,014 81	11,386 95	6,400 —	1,000 —	800 —	889 35		1,200 —			600 —
1875	664 06	12,320 99	13,579 44	7,500 —	1,500 —	1,500 —	1,170 —		1,500 —			2,350 —
1880	1,025 82	13,588 94	14,989 83	11,000 —	[1]750 —	1,600 —	3,000 —		1,700 —			6,900 —
1885	593 11	16,670 99	16,269 81	11,500 —	1,000 —	1,500 —	1,737 —		1,800 —			18,400 —
1890	1,020 10	18,100 90	24,851 —	14,000 —	1,400 —	1,700 —	3,885 —	600 —	1,723 50			18,600 —
1895	1,192 31	21,711 49	25,994 29	16,000 —	1,100 —	1,800 —	1,635 —	450 —	1,150 —		1,000 —	17,933 63
1900	4,849 29	26,668 55	28,726 31	18,000 —	1,450 —	2,000 —	2,965 —	850 —	4,000 —	1,400 —	1,500 —	20,515 04
1905	3,650 16	29,594 73	46,121 83	23,165 91	4,701 19	6,863 —	2,952 63	692 71	1,112 72	2,143 48	7,963 33	34,371 28
1910	6,678 86	38,095 —	59,319 38	24,170 65	5,630 78	7,132 44	1,679 17	2,604 37	1,438 45	3,262 50	6,539 47	35,682 81
1915	9,722 13	38,485 24	50,504 38	41,914 78	7,045 —	6,391 —	4,595 —	2,500 —	15,000 —	5,800 —	7,694 52	40,581 85
1920	—	96,387 76	116,591 24	101,882 61	14,894 —	7,048 —	14,815 —	10,800 —	19,000 —	20,257 67		62,399 31

[1] Därjämte för inköp av ångspruta 8,000 kr.

Bevillningskronor

År	Jordbruks-fastighet	Annan fastighet	Inkomst	Summa	Utdebiteringen på varje bevillningskrona
1865	[1] 623 80	[2] 2,512 18		3,135 98	[4] 2 rd. 60 ö. rm.
1870	632 20	[2] 2,494 68		3,126 88	[4] 2 riksd. riksm.
1875	[1] 721 80	[2] 3,356 22		4,078 02	[4] 2 kr. 50 öre
1880	[1] 806 —	[2] 6,362 37	[3] 3,181 19	7,168 37	[4] 3 kr.
1885	490 05	1,485 55	5,364 14	7,339 74	[5] 1 kr. 65 öre
1890	510 96	1,809 50	7,042 54	9,363 —	[5] 2 kr. 35 öre
1895	1,042 86	1,861 50	7,567 66	10,472 02	[5] 2 kr. 60 öre
1900	1,046 72	2,310 30	11,583 52	14,940 54	[5] 3 kr.
1905	1,615 62	3,143 15	12,677 96	17,436 73	[5] 4 kr. 20 öre
1910	1,372 32	4,021 80	18,697 86	24,091 98	[5] 4 kr. 50 öre
1915	1,251 30	4,465 60	22,660 30	28,377 20	[5] 6 kr. 40 öre
1920	1,706 40	5,437 40	67,564 —	74,704 80	[5] 7 kr. 16 öre

[1] Efter 1:sta artikeln.
[2] „ 2:dra „
[3] Tilläggsbevillning.
[4] Efter gällande bevillningsförordnings 2:dra artikel.
[5] pr bevillningskrona.

Tabell,

utvisande dels den årliga ersättningen till Sala stad för till statsverket indragna brännvinsförsäljningsmedel, samt dels den årliga annuiteten såväl å stadens egna lån som å den del av Sala—Gysinge—Gävle Nya Järnvägsaktiebolags obligationslån, för vilken Sala stad iklätt sig betalningsansvar.

År	Ersättning för indragna brännvins-försäljnings-medel	Annuitet å stadens egna lån					Annuitet å S. G. G. Nya Järnvägs-a.b:s lån — den del som kan åligga Sala stad att betala			
		Kungl. Postsparbanken		Stockholms Ensk. Bank		Summa	Lånet n:r 1	Lånet n:r 2	Lånet n:r 3	Summa
		Ränta 5 %	Amortering	Ränta 4 %	Amortering					
1915	59,256 —	7,609 47	3,562 01	27,080 —	14,000 —	52,251 48	4,254 88	3,547 92	3,903 92	11,706 72
1916	55,964 —	7,429 14	3,742 34	26,520 —	14,000 —	51,691 48	4,182 69	3,486 98	3,830 57	11,500 24
1917	54,318 —	7,239 68	3,931 80	25,960 —	15,000 —	52,131 48	4,110 58	4,780 21	3,757 22	12,648 01
1918	52,672 —	7,040 64	4,130 84	25,360 —	15,000 —	51,531 48	5,480 77	4,658 33	3,683 87	13,822 97
1919	51,026 —	6,831 52	4,339 96	24,760 —	16,000 —	51,931 48	5,336 53	4,536 46	3,610 52	13,483 51
1920	59,380 —	6,611 81	4,559 67	24,120 —	16,000 —	51,291 48	5,192 31	4,414 58	3,537 16	13,144 05
1921	47,734 —	6,380 97	4,790 51	23,480 —	17,000 —	51,651 48	5,048 06	4,292 71	3,463 82	12,804 59
1922	44,442 —	6,138 45	5,033 03	22,800 —	18,000 —	51,971 48	4,903 84	4,170 83	3,390 46	12,465 13
1923	41,150 —	5,883 66	5,287 82	22,080 —	18,000 —	51,251 48	4,759 61	4,048 96	3,317 11	12,125 68
1924	37,858 —	5,615 95	5,555 53	21,360 —	19,000 —	51,531 48	6,057 69	3,927 08	3,243 76	13,228 53
1925	34,566 —	5,334 70	5,836 78	20,600 —	20,000 —	51,771 48	5,841 34	3,805 21	3,170 41	12,816 96
1926	31,274 —	5,039 22	6,132 26	19,800 —	21,000 —	51,971 48	5,625 —	3,683 33	3,097 05	12,405 38
1927	27,982 —	4,728 78	6,442 70	18,960 —	22,000 —	52,131 48	5,408 65	3,561 46	3,023 70	11,993 81
1928	24,690 —	4,402 61	6,768 87	18,080 —	23,000 —	52,251 48	5,192 30	3,439 58	2,950 35	11,582 23
1929	21,398 —	4,059 94	7,111 54	17,160 —	24,000 —	52,331 48	4,975 96	3,317 71	2,877 —	11,170 67
1930	18,106 —	3,699 92	7,471 56	16,200 —	24,000 —	51,371 48	4,759 61	3,195 83	2,803 65	10,759 09
1931	14,814 —	3,321 67	7,849 81	15,240 —	25,000 —	51,411 48	4,543 26	4,428 13	2,730 30	11,701 69
1932	11,522 —	2,924 28	8,247 20	14,240 —	26,000 —	51,411 48		4,245 31	2,656 95	6,902 26
1933	8,230 —	2,506 76	8,664 72	13,200 —	27,000 —	51,371 48			2,583 59	2,583 59
1934	4,938 —	2,068 11	9,103 37	12,120 —	29,000 —	52,291 48			2,510 25	2,510 25
1935	1,646 —	1,607 25	9,564 23	10,960 —	30,000 —	52,131 48			2,436 89	2,436 89
1936		1,123 06	10,048 42	9,760 —	31,000 —	51,931 48			2,363 54	2,363 54
1937		614 36	10,557 12	8,520 —	32,000 —	51,691 48			2,290 19	2,290 19
1938		108 42	4,336 75	7,240 —	33,000 —	44,685 17			2,216 83	2,216 83
1939				5,920 —	35,000 —	40,920 —			2,143 48	2,143 48
1940				4,520 —	36,000 —	40,520 —			2,070 14	2,070 14
1941				3,080 —	38,000 —	41,080 —			1,996 77	1,996 77
1942				1,560 —	39,000 —	40,560 —			1,923 42	1,923 42
1943									1,850 07	1,850 07
1944									1,776 72	1,776 72
1945									1,703 37	1,703 37
Summa	692,966 —	108,320 37	153,068 84	460,680 —	677,000 —	1,399,069 21	85,673 08	71,540 62	86,913 08	244,126 78

Sammandrag av utgifts- och inkomststaten för år 1920.

	Utgifter		Inkomster		Överskott		Brist		Lånemedel	
Skuld å löpande räkning vid årets början	458,900	—					458,900	—		
1 A. Räntor och lånekostnader	62,449	46	14,080	11			48,369	35		
1 B. Lån	22,059	67	409,074	52	387,014	85			405,000	—
2. Fattigvård. I. Inre fattigvården	85,469	40	38,262	25			47,207	15		
II. Yttre „	65,153	21	10,477	75			54,675	46		
4 A. Folkskolestyrelsen	144,831	68	61,111	87			83,719	81		
4 D. Samskolan	9,496	70	4,800	—			4,696	70		
4 E. Andra undervisnings- och bildningsanstalter	2,650	—					2,650	—		
5 a. Hälso- och sjukvård (epidemisjukvården)			39,700	—	39,700	—				
5 b. Hälso- och sjukvård (tuberkulossjukvården)	1,500	—					1,500	—		
5 c. Hälso- o. sjukvård (andra kostnader)	12,757	67	900	—			11,857	67		
6. Gator, vägar, planteringar o. d.	86,033	—	10,417	16			75,615	84		
10. Renhållningsverk	16,678	25	9,725	—			6,953	25		
11. Vattenledningsverk	19,700	—	27,000	—	7,300	—				
18. Brandväsen	14,894	—					14,894	—		
20. Fastighetsförvaltn. ej förut redovisad:										
I. Stadens hus och jord	89,181	50	64,370	27			24,811	23		
II. Skogsförvaltningen	40,440	—	101,517	—	61,077	—				
21. Magistrat och Rådstuvurätt	20,116	46					20,116	46		
22. Kronouppbörds- o. exekutionsväsendet	10,716	70					10,716	70		
23. Polisväsen och fångvård	39,985	—					39,985	—		
25. Arbetsförmedling	400	—					400	—		
26. Allmänna pensionsförsäkringen	18,240	—	11,200	—			7,040	—		
27. Övriga förvaltningskostnader	22,687	60					22,687	60		
28. Anslag och bidrag till div. ändamål	189,371	25	17,049	43			172,321	82		
29. Övriga utgifter	7,273	30					7,273	30		
„ „ (oförutsedda behov)	44,489	22					44,489	22		
30. Allmänna bidrag av staten			49,380	—	49,380	—				
32. Skatter			511,408	71	511,408	71				
Skuld å löpande räkning vid årets slut			105,000	—	105,000	—				
Kronor	1,485,474	07	1,485,474	07	1,160,880	56	1,160,880	56	405,000	—

GRAVBOK ÖVER GAMLA KYRKOGÅRDEN

	N:r å gravkartan
Amilon, Carl Ulrik, handl.	36
† Alinder, Lars Gustaf, d:o	59
Aminoff, Feodor, löjtnant	161
Arpi, Carl Ulrik, handl.	153:a
Apelberg, Johan Adolf, provisor	144
Arpi, Hedda, lärarinna	72
Bredberg, Bernh. Olof, bergmäst.-son	11:b
† Bellander, Joh. Teod., assessor	15
† Billström, Erik Jakob, hyttmästare	13
† Borgenstierna, Carl Robert, doktor	14:b
Bröske, Carl Oskar, sadelmakare	67
Bennet, Oskar Helmfrid, friherre	0,23
† Billmansson, Sven Oskar, kamrer	0,37
† Billmanssonska familjegraven	0,38
Boström, Gustaf Teodor, guldsmed	130
Berglund, Lars Erik, gruvstigare	157
Borgman, Joh. Gust. Em., kommin.	160
Bergman, Carl, kronolänsman	152
Bergström, Carl Aug., grosshandl.	0,20
Bilow, Gustaf, bergmästare	19:a
Bergström, Gustaf, byggmästare	138
Barck, Carl Gustaf, handl.	42:b
Creutz, Carl Fredrik, greve	0,22
Classonska familjegraven	2:b
Collin, Johan August, färgare	0,10
† Carlsson, Carl Gustaf, mjölhandl.	0,19
Carlsson, Carl August, lantmätare	132
† Dehlgrenska familjegraven	78
Danielsson, Anders, sadelmak.	103
Djulstedtska familjegraven	0,50
† Ekengrenska familjegraven	143
† Ekstedt, Johan Axel, rådman	37
Edström, Johan, källarmästare	0,6
Eriksson, Nils, mejerist	0,17
Eriksson, Katarina, traktörska	136
Eriksson, Brita och Greta, trakt:or	109
Forssman, Carl August, prost	159
† Falk, Carl Fredrik, handlande	63
† Frænell, Carl Otto, postmästare	0,9
† Forsénska familjegraven	38
† Frendelin, Per Daniel, färgare	51
† Fredelinska familjegraven	75
Fellenius, Gust. Wilh., jägmäst.	0,32
Forssell, Fredrik Alb., lantmätare	0,24
† Fant, Joh. Erik, prost	f.
Fromell, Johan, (senior) bergsman	107
Fornstedt, Andrietta, fröken	21:a
Feltenberg, Mina, fru	127
Fornstedt, Per Gustaf, färgare	74
Granström, Otto Wilh., postmäst.	68
Göthe, Erik Israel, v. pastor	3:a
Grellstrand, C. Aug., fotograf	0,45
Gullberg, Teodor, (barn) handl.	54
† Hedlund, Per Joh., bergsman	0,12
Hedberg, Johan Petter, bergsman	0,40
† Holmgrenska familjegraven	28, 29, 30
Herrlin, Carl, (barn) stationsinsp.	0,35
Holmberg, Lars, murare	0,3
Hedinska familjegraven	0,15
Hedberg, Jan Erik, inspektor	142
Högberg, Johan Erik, bergsman	105
Janse, Kristina Margreta, fröken	61
Johansson, Jan Erik, gästgivare	0,28
Johansson, Carl Peter, stadsfiskal	147
† Johansson, Zacharias, snickare	106
Junggren, Johan, bergsman	139
Johansson, Jan Erik, skomakare	114
† Klingius, Adolf, kamrer	125
† Kjellin, Per, materialbokhållare	0,30
† Kalén, Frans August, doktor	49, 50
Kihlgren, Anna Kajsa, jungfru	134
Knorring, v., Joh:a Cathar:a, änkefru	16:a
Kumlin, Johanna, tjänarinna	0,49
Lundh, Carl Magnus, doktor	68
Lindström, Herrman Ferd., guldsmed	46
Löfgren, Carl Johan Albert, järnh.	0,43
Lundfeldt, Gustaf Rik., käll.-mäst.	121
† Löfdahl, Johan Fredrik, rådman	9:b
† Lewerin, Agneta Lovisa, mamsell	111
Löfstedt, Augusta Mat:a, fröken	69
Lindbäck, Johan Gustaf, skräddare	0,39
† Låstbom, Frans Oskar, sejlare	113
† Lindström, Isr., apotekare	80

	N:r å gravkartan
† Lindevall, Johan Gustaf, bagare ..	0,13
† Lundberg, Carl Johan, rådman ..	42
† Lindberg, Carl Erik, byggmäst. ..	0,13
Lundin, Johan Martin, grosshandl. ..	0,31
Larsson, Lars, bergsman	0,8
Lindgren, Carl Johan, klockare ...	163:a
Lindgren, Gustaf Adolf, boktryckare	163
Liljeqvist, Carl Johan, bergsman ...	156
Lind, Sara Gustava, fanjunkareänka	104
Lindström, Jakob Alex., plåtslagare	141
† Möcklin, Erik, kyrkvaktare	162
Mellgren, Johan, veterinärläkare ...	134
Mossberg, Gustaf, bergslagskamrer	20:b
Melenius, Juliana Fredrika, prostinna	4
Möller, rådman	12
† Norrman, Johan Petter, handlande	0,44
Nylin, Johan Petter, bergsman	0,41
Nyberg, Georg Adolf, brännmästare	117
† Nordstedt, Per, grosshandl	0,1
† Nordencreutz, Gustaf, rådman	140
† Nordström, Anna Cath:a, änkefru	39
† Norstöm, Lars, bergsman	158
† Nyberg, Israel, kopparslagare	154
Nordström, August, målare	0,29
† Nordqvist, Pontus Aug., järnhandl.	0,7
Nordin, Carl Johan, slaktare	0,4
Norgren, Johan Olof, kammakare ..	124
† Nauckhoffska familjegraven	3:b
Nortun, N., (i vapenhuset) handl. ..	3
† Olivenbaum, Johan Christ., handl.	11
Pettersson, Joh:a Petr:a, demoiselle	21:b
† Palmgren, Lars, gruvingenjör	0,27
Pettersson, Carl Vict., bergslagskass.	47
† Roberg, Carl Gustaf, kamrer	73
Rosenström, Wilhelm, bankkamrer..	123
Rundström, Richard, disponent	0,2
Rosenström, Carl, kopparslagare ..	141
Rosengren, Joh:a Carolina, änka ...	0,33
Rudbæck, Amelia Ulrika, fröken	C.
† Söderholm, Per, bergsman	129
† Sandström, Johan Wilh., handl. ..	48
† Schürerska familjegraven	155
† Stenqvist, Carl Petter, rådman ...	0,11
† Sahlin, Lars Gustaf, bergsman	0,21
† Sewén, Per Nikol., bergshauptman	0,34
† Skröder, Johan Gustaf, konstmäst.	52:b
† Swederus, Nils, doktor	116
† Södergren, Carl Victor, hem.-äg...	40
† Schött, Pehr, borgmästare	42:b
Sundmark, Carl Wilh., svarvare ...	122
Stark, Lorentz Wilh., bergsfiskal ...	71:a
Söderström, Lars Petter, handl.	145
Sahlin, Pontus, lantmätare	151
Schwerin, Carl v., greve	48:b
Strömberg, Konrad, bildhuggare ...	126
Staberg, Johan Erik, byggmästare..	0,47
† Sjöberg, Bror Anders, plåtslagare	0,51
Svanberg, Ulrika, änkefru	151
Strandman, Carl Oskar, kamrer ..	0,14
Schultzberg, Ulrika, änkefru	23
† Tunelius, Lars Christian, prost ..	17:b
Tiljander, Jonas, bergsman	148
Tidlund, Carl Gottfrid, bokbindare..	0,42
Tingström, C. A., accidenstryckare..	108
Wöhrlén, Malakias Gottfr., bokbind.	0,42
Westman, Johan Gustaf, rektor	100
† Wester, Carl Gustaf, bagare	66
† Wulffska familjegraven ..... / Wahlénska familjegraven	112
† Wallentein, Adolf Fredrik, kamrer	8:b
Wahrenbergska graven	2:a
Wahlbergska familjegraven	53
† Wahlberg, Anders	23
Wedin, Matts, rådman	79
Winqvist, Emma, fröken	0,16
Wickman, Oskar, baningenjör	149
Westerlund, Olof, bergsman	128
† Wedin, Oskar Fredrik, färgare	59
Widholm, Fredrik, snickare	119
Widholm, Johan Erik, gruvstigare	118
Weström, Nils Herman, kamrer	0,14
Wahrenberg, Carl Anders, kyrkovärd	4
Wrangel, Carl Magnus, d:r, prost ..	16:a
Zilén, Sofia Amalia, mamsell	0,49
Zetterlund, Kristina, änka	40
Zetterström, Johan, handl.	0,25
† Åhlström, Johan V., rektor	3:a
† Ålander, Israel, bergsman	0,5
Åhlén, Johan Erik, guldsmed	68
Öhman, Brita Stina, änkefru	0,48
† Östgren, Erik, karduansmakare ..	146

PROSTEN SCHWERINS FATTIGFÖRSÖRJNINGSSTADGA

Ur kyrkorådsprotokollet.

"1819 den 9 maj blef, enligt vederbörligen skedd pålysning, efter slutad Aftonsongs-Gudstjenst Allmänt Kyrkoråd hållit. S. D. Contractsprosten m. m. Högvälborne Herr Grefve Schwerin föreställte församlingen huru i anseende till det öfverhand tagande tiggeriet, högst angeläget vore, at, till förekommande häraf, reglera om en fattig-försörjnings anstalt, i hvilket ändamål Herr Grefven äfven affattat vissa föreskrifter, hvilka, sedan de utaf enskilda kyrkorådet blifvit gillade, nu för församlingen punct efter annan upplästes så lydande:

Sala stads innevånare hafva öfverenskommit om nedannämnda grunder för Fattig-försörjningen:

1:o) Bergslaget försörjer:

a) I grufvan slagne, eller eljest vid Bergsbruket förderfvade arbetare, deras änkor, till dess de träda i nytt gifte, samt deras barn, gossar och flickor, till dess de komma i mantal.

b) Af sig komne arbetare, födde inom församlingen, när de tjenat vid Bergsverket i Tijo (10) år, och af sig komne arbetare födde utom församlingen, när de tjenat i Tjugo (20) år; deras enkor till dess de träda i annat gifte, samt deras barn, gossar och flickor, till dess de komma i mantal.

c) Arbetares vanförde barn födde inom orten då föräldrarne äro torftige.

Anmärkning: Arbetare, som sjelf uppsäger sin tjenst vid Bergverket, förlorar sin rätt till omvårdnad af Bergslaget för sig, Enka och barn.

Likaledes arbetare, som igenom laga utslag blir skild ifrån Bergslagens tjenst. De sednares Enkor och barn likväl njuta understöd, om de äro födde inom församlingen och torftige.

d) Saköresmedel inom Grufve- och Hytt Rotarne, Inventarieprocenten i Grufve- och Hyttarbetares sterbhus, samt sammanskotten vid Grufve- och Hyttarbetares bröllop, Graföl och Barnsöl tillfalla Bergslagets Fattig-Cassa.

e) De 25 Tunnor spannemål af Kyllinge Qvarn-arrende, hvilka hittills varit stadsförsamlingens Fattig-Cassa tillslagne, bibehållas åt stadens fattigförsörjning.

2:o) Bergsmanstomt-ägare och Grufvejords-ägare, hvilka i sina på stadens område liggande torp och hus intaga hushåll eller enskilda, skola vid Två (2) Rdr. B:co vite till Fattig-Cassan, vara förpligtade att förse dem med arbete och underhåll, så att de och deras barn icke med tiggeri besvära församlingen, eller andra församlingar.

3:o) Bergsmanstomt-ägare och Grufvejords-ägare, enär de uppsäga hushåll och personer, som bo i deras på stadens område liggande hus och torp, och det flyttande (folket) är från främmande församling, skola vid Två (2) Rdr. B:co vite till Fattig-Cassan vara förpligtade, att å sista uppsägningsdagen derom skrifteligen underrätta Borgmästaren.

4:o) Om förmögen eller arbetsför Son eller Dotter underlåter, att se sina orklösa föräldrar till godo, och Presterskapets förmaningar varit utan verkan, så skall Fattig-Directionen bestämma deras bidrag till föräldrarnas underhåll.

5:o) Antalet af de utom årstjenst och för lega arbetande personer, som inom församlingen få vistas skall bestämmas.

6:o) I hvardera af stadens Qvarter skall finnas en Fattig-stufva.

7:o) Hvarje Qvarter har sin Fattig-värd. Skyldigheten at vara Fattig-värd går för hvarf husägarena emellan; ombyte sker hvart år.

8:o) Qvarterets Fattig-värd efterser de fattiga, som bo i Qvarterets Fattig-stufva, jemte dem, som bo för sig sjelfva, samt utdelar gåvorna.

9:o) Fattig-Directionen utgöres af fem (5) Ledamöter, nemligen Pastor, en ledamot af Magistraten, en Ledamot af enskilda Kyrkorådet, samt 2:ne tillsatta af Bergsrätten.

10:o) Fattig-Directionen i början af Fattigåret, som begynner med October månad, bestämmer fördelningen af de fattige inom stadens Qvarter och anordnar deras underhåll.

11:o) Stadens Casseur mot vedergällning af 2 Procent för fattig uppbörden årligen, uppbär de inflytande medlen, gör utbetalningar till Qvarterens Fattig-värdar, enligt anordning, förer Protocollet vid Fattig-Directions sammanträden och förer öfver utgift och inkomsten en summarisk räkning, som revideras af samma personer, som revidera stadens räkenskaper.

12:o) Fattig-Cassans ordinarii inkomster äro:

a) 2:ne Collecter, håfpenningar, sammanskott vid Graföl, Bröllop och Barnsöl. Det åligger Värden, sedan Presterskapet derom påmint, i händelse någon af Presterskapet är närvarande, att vid fem Rdr. B:co vite till Fattig-Cassan, föranstalta om sammanskott. Desse medel lefvererar Kyrkovärden Qvartaliter till Casseuren.

b) Saköres medel, fattig-procenten, afgiften af Testamenten samt böter. Om dessa medels lefverering qvartaliter besörjer Magistraten.

c) 25 Tunnor säd af Kyllinge Qvarnarrende. Hvad derutöfver behöfs, utgöres i proportion af hvar och ens, af Taxerings-rätten godkänd uppgift till bevillning af näring och lön, antingen för lönen erlägges bevillning efter 2:dra Art. eller ej. Alla andra i staden vistande personer, hvilka efter åfvan bestämda grunder, icke komma att vidkännas någon afgift till Fattig-försörjningen, äfven som alla hos enskillte tjenande personer, få lemna bidrag efter eget behag. Så vida de önska, at dessa bidrag skola Bokföras, blir minsta afgiften för en person af Mankönet 8 sk. och för en person af Qvinkönet 4 sk. B:co.

Medlen lefvereres på bestämda dagar vid vite af 1 sk. för hvarje dag, som öfver skjuter, hälften till de fattiga och hälften till Casseuren.

13:o) Inga andra få njuta fattigunderhåll, än sådana, som äro:

1:mo. Lytte med ringa arbetsförmåga.

2:do. Orklöse, öfver 60 års ålder.

Desse försörjes till döddagar; deras Qvarlåtenskap tillfaller Fattig-anstalten.

Underhåll efter behof tilldelas fattige sjuke, fader- och moderlösa barn, samt torftige arbetare, som äga flere underårige barn.

Hvarje år i Maji månad skall allmänt Kyrkoråd hållas och församlingen underrättas om Fattig-försörjningens gång".

UTDRAG UR NÄRINGSSTATISTIKEN

Sammandrag ur rapporterna för åren 1833 och 1849.

		1833	1849
a) Ytvidden av:			
åker	tunnland	1,303	1,303
äng	„	2,045	2,045
b) Skörderesultatet av:			
vete	tunnor	120	125
råg	„	1,670	1;960
korn	„	2,600	2,275
havre	„	240	500
blandsäd	„	530	670
ärter	„	70	60
potatis	„	2,100	3,000
c) Husdjurens antal:			
hästar	st.	215	215
nötkreatur	„	684	767
får	„	520	520
svin	„	600	600

Den märkliga likheten de bägge åren emellan, dels ifråga om jordens användning, dels beträffande vissa husdjurs antal ger stöd för misstanken, att rapporterna icke vila på några noggranna undersökningar.

Utdrag ur Sveriges officiella statistik för åren 1869 och 1917:

		1869	1917
a) Ytvidden av:			
åker och annan odlad jord	har	1,335	2,044
naturlig äng	„	653	108
b) Skörderesultatet[1] av:			
vete		378	468
råg		1,972	737
korn		1,635	449
havre		1,438	7,008
blandsäd		1,443	809
ärter		122	128
potatis		2,533	8,158
hö		7,290	18,515
c) Husdjurens antal:			
hästar	st.	241	491
nötkreatur	„	817	1,062
får	„	221	77
svin	„	108	881

[1] Siffrorna ang. skörderesultatet angivas för 1869 uti tunnor och för 1917 uti deciton, således i ena fallet uti rymdmått och i andra fallet uti vikt. Det har uppgivits, att 1 tunna vete = 132 kg., 1 tunna råg = 117 kg., 1 tunna korn = 107 kg., 1 tunna havre = 85 kg., 1 tunna blandsäd = 95 kg., 1 tunna ärter = 132 kg. samt 1 tunna potatis = 115 kg., allt ungefärlig vikt. Hö redovisas för 1869 i antalet lass (vägande ungefär 25 lisspund) men däremot för 1917 uti deciton.

Antal handelsidkare och deras betjäning samt erlagd bevillning resp. bevillningstaxerad inkomst i Sala stad åren:

	1870	1880	1890	1900	1910
Handelsidkare:					
Gross- och minuthandlare	17	30	44	59	80
Gårdfarihandlare	—	—	—	3	3
Utlänningar, som fått tillstånd att här idka handel	—	—	—	—	—
Handelsaktiebolag	—	—	—	—	—
Ekonomiska föreningar	—	—	—	—	—
Summa	17	30	44	62	83
Därav:					
Män	13	25	34	47	62
Kvinnor	4	5	10	15	21
Bolag och föreningar:					
Betjäning	14	43	54	'93	111
Män	11	28	34	53	54
Kvinnor	3	15	20	40	57
Bevillningskronor	177	734	1,125	—	—
Bevillningstaxerad inkomst	—	—	—	137,046	175,265

Hantverkare och hantverksarbetare i Sala åren 1850, 1870, 1890 och 1910.

	Hantverkare		Hantverksarbetare	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
1850	41	2	[1]34	—
1870	64	5	33	—
1890	59	2	100	4
1910	126	13	90	26

[1] Därav 16 gesäller och 18 lärlingar.

Fabriker i Sala år 1870.

J. A. Collins färgeri
A. R. Fromells färgeri
A. Hjulströms färgeri
C. P. Stenqvists färgeri
O. F. Wedins färgeri
P. R. Fernströms garveri
P. Landqvists garveri
J. A. Lundbergs garveri
Hj. A. Svanbergs garveri
C. E. Östgrens garveri
E. Östgrens garveri
Sala Bergslags hagelfabrik
Sala Bergslags kalkbränneri (arrenderad av civilingenjör J. Holmgren).

Sammanlagt 13 fabriker med 43 arbetare och ett tillverkningsvärde av 71,766 kronor.

Fabriker i Sala år 1890.

A. Fromells färgeri
P. R. Fernströms garveri
H. A. Svanbergs garveri
C. E. Östgrens garveri
Sala Silververks A.-B:s Hagelfabrik
Sala Silververks A.-B:s Kalkbränneri
Sala Maskinfabriks A.-B:s mekaniska verkstad
Sala Tegelbruks A.-B:s tegelbruk
Sala Ullspinneri och färgeri A.-B:s ullspinneri och färgeri
Sala kvarn A.-B:s ångkvarn
Sala bryggeri och vattenfabriks A.-B:s ölbryggeri
Sala ångbryggeri A.-B:s ölbryggeri

Sammanlagt 12 fabriker med 155 arbetare och ett tillverkningsvärde av 268,945 kronor.

Fabriker i Sala år 1900.

Ekeby kvarn (ägare Sala stad, arrendator P. A. Flodström)
Jacob Matts kvarn (ägare Sala stad, arrendator G. Nordström)
Sala Ångsåg & Mekaniska Snickerifabriks kvarn (Åkerman & Broberg)
Stentorps kvarn (ägare Sala stad, arrendator P. Bäck)
A.-B. Nya Bryggeriets bryggeri
Sala Ångbryggeri A.-B:s bryggeri
K. Larssons svagdricksbryggeri
Sala Sprithandelsbolags punschbryggeri
Sala Ullspinneri & Ångfärgeri A.-B:s spinneri och väveri
P. R. Fernströms garveri
Gust. Hj. Erikssons garveri
C. A. Jonssons remfabrik

Sala Ångsåg & Mekaniska Snickerifabriks sågverk (Åkerman & Broberg)
Sala Tegelbruks A.-B:s tegelbruk
A.-B. Salbergets kalktillverkning
Sala Silververks smältverk (A.-B. Salberget)
Sala Industri A.-B:s mekaniska verkstad
Sala Maskinfabriks A.-B:s mekaniska verkstad
Axel Ågrens mekaniska verkstad
A. Norlings orgelfabrik
Ågren & Holmbergs tryckeri
Tidnings A.-B. Östra Västmanlands tryckeri

Sammanlagda värdet av fabriksproduktionen i Sala år 1900: 925,154 kronor. Arbetarnas antal: 333.

Fabriker i Sala år 1910.

Ekeby kvarn (A.-B. K. A. Andersson arrendator), ägare Sala stad
Jacob Matts kvarn (J. F. Häggroth arrendator), ägare Sala stad
Sala Ångsågs- och Mekaniska Snickerifabriks A.-B:s kvarn
(Stentorps kvarn, ägare Sala stad, ej medtagen såsom för obetydlig)
Sala Ångbryggeri A.-B:s bryggeri
Sala Svagdricksbryggeri (E. Larsson)
Sala Sprithandelsbolags punschfabrik
Sala Ullspinneri- & Ångfärgeri A.-B:s spinneri, väveri och färgeri
Ivar Ericssons garveri
A. G. Johanssons garveri
J. W. Jonssons skinnremsfabrik
A.-B. Skogsprodukters sågverk
Sala Nya Snickerifabriks A.-B:s sågverk
A. N. Lindvalls tunnbinderi
C. H. & G. H. Lundgrens kakelfabrik
A.-B. Kalkbackens kalkbruk och stenbrott
A.-B. Strå Kalkbruks stenbrott och kalkbruk
Salbergets stenbrott och kalkbruk (Sala Gruv-A.-B.)
Sala Tegelbruks A.-B:s tegelbruk
A.-B. Skogsprodukters torvströfabrik
A.-B. Renovators kemisk-tekniska fabrik
A.-B. Axel Ågrens järn- och stålvarufabrik
G. A. Ahlströms vagnfabrik
J. L. Johanssons smidesverkstad
Sala Maskinfabriks A.-B:s mekaniska verkstad
Ingenjör Edward Tour's mekaniska verkstad
Sala Hjul- och Vagnfabriks A.-B.
Aug. Norlings orgelfabrik
Sala-Postens tryckeri (ägare E. L:son Finn, Uppsala)
Ågren & Holmbergs Boktryckeri A.-B.
A.-B. Sala Elektricitetsverk

Sammanlagda värdet av fabriksproduktionen i Sala år 1910: 1,297,237 kronor. Arbetarnas antal s. å.: 490.

Fabriker i Sala, ordnade gruppvis, med uppgift om fabrikernas och arbetarnas antal samt tillverkningens värde åren 1900 och 1910.

Grupp	1900	Ant. fabriker	Ant. arbetare	Tillverkningens värde kronor
1	Kvarnar	4	9	17,132
	Mälterier	3	5	67,506
	Maltdrycksbryggerier	3	40	150,622
	Mineralvattenfabriker	3	5	16,031
	Punschbryggerier	1	—	16,463
2	Ullspinnerier	1	7	11,070
	Ylleväverier	1	2	1,815
	Blekerier, färgerier m. m.	1	3	4,175
3	Garverier	3	[1]5	12,132
	Skinnremfabrik	1	4	7,875
5	Sågverk och hyvlerier	1	11	61,374
	Snickeri- och möbelfabriker	1	46	90,255
8	Kalkbruk	1	13	40,000
	Tegelbruk	1	70	61,000
10	Järn- och stålvarufabriker samt gjuterier	2	33	76,018
	Hagelfabriker	1	[2]	21,000
	Metallvarufabriker	3	[2]	124,382
11	Mekaniska verkstäder	2	59	116,800
	Instrumentfabriker	1	3	3,500
12	Boktryckerier	2	18	24,004
	Summa	36	333	925,154

Grupp	1910	Ant. fabriker	Ant. arbetare	Tillverkningens värde kronor
1	Kvarnar	3	6	40,757
	Mälterier	2	6	30,000
	Maltdrycksbryggerier	3	29	111,766
	Mineralvattens- och läskedrycksfabriker	2	4	14,905
	Punschbryggerier	1	—	7,758
2	Ullspinnerier	1	8	9,125
	Ylleväverier	1	2	5,650
	Blekerier, färgerier m. m.	1	3	8,300
3	Garverier	2	5	23,200
	Skinnremfabrik	1	3	13,000
5	Sågverk och hyvlerier	1	91	59,497
	Snickeri- och möbelfabriker	2	57	190,565
	Tunnbinderi och drittelfabrik	1	4	8,814
8	Kakelfabriker	1	24	41,480
	Kalkbruk	3	26	127,812
	Stenbrott och stenhuggerier	3	36	66,088
	Tegelbruk och lervarufabriker	1	52	110,790
	Torvströ- o. torvmullsfabriker	1	10	15,000
9	Kemisk-tekniska fabriker	1	3	31,391
10	Järn- och stålvarufabriker samt gjuterier	3	24	115,400
	Metallvarufabriker	2	[1]1	10,500
11	Vagnfabriker	2	17	36,155
	Mekaniska verkstäder	2	44	127,160
	Instrumentfabriker	1	5	8,200
12	Boktryckerier	2	23	45,755
	Elektricitetsverk	1	7	38,169
	Summa	44	490	1,297,237

[1] En del av de vid dessa fabriker anställda arbetarna äro upptagna inom annan fabriksklass.
[2] De vid dessa fabriker anställda arbetarna äro upptagna inom annan fabriksklass.

Bevillning för fabrikanter och manufakturister samt hantverkare i Sala åren 1850, 1870 och 1890.

	Fabrikanter o. manufakturister		Hantverkare		Summa	
	Kronor		Kronor		Kronor	
1850	131	—	156	—	287	—
1870	122	—	192	50	314	50
1890	312	98	571	50	884	48

Bevillningstaxerad inkomst för fabrikanter och hantverkare i Sala år 1910.

	Fabrikanter kronor		Hantverkare kronor		Summa kronor	
1910	1,297,237	—	118,161	—	1,415,398	—

K. MAJ:TS NÅDIGA BESLUT DEN 10 OKT. 1851 ANGÅENDE SKILSMÄSSA MELLAN GÅRDSTOMTER OCH BERGSMANSJORDAR

OSCAR, med Guds Nåde, Sveriges, Norriges, Göthes och Wendes Konung. Wår ynnest och nådiga benägenhet med Gud Allsmäktig, Tromän, t. f. President, Landshöfding, Commendeur af Wår Nordstjerne Orden, samt Ledamöter uti Wårt och Rikets Bergs Collegium! Sedan, med hänsigt till olägenheterne deraf att den till Staden Sala donerade jord vore fördelad på hwarje tomt, så att tomterna icke finge afyttras utan i sammanhang med den desamma tillagda jord, framställning blifvit vid 1847 och 1848 års riksdag gjord om Rikets Ständers medverkan för vinnande af den ändring i Stadens privilegier, att tomterna finge från Stadens öfriga donerade jord skiljas och deraf blifva i allo oberoende, men Rikets Ständer, enär frågan ansetts wara af natur att icke tillhöra deras handläggning, utan böra i administratif väg behandlas, förklarat den gjorda framställningen icke till någon åtgärd från Rikets Ständers sida föranleda, hafva åtskilliga af nämnde Stads innevånare, hvilka, i sin egenskap af tomtägare och innehafvare af dermed förenad bergsmansjord, tillika äro bergsmän och delägare i Sala Silfververk för större eller mindre andelar af de Etthundra Sextio lotter, hwaruti Sala grufva samt dermed förenade tomter i Staden, äfvensom den donerade jordegendomen, af ålder warit fördelade, uti en till Oss ingifven skrift i underdånighet anhållit: att, med ändring af gifne påbud och förnämligast 26 § i de för Sala Stad den 15 April 1624 i nåder utfärdade privilegier, der det stadgas att tomt, jord och grufvedel icke få åtskiljas, WI måtte, i likhet med hwad som i afseende på donerad jord och Stadsegendom på andra ställen förut skett, i nåder tillåta äfven de Sala Stads tomtägare, som sådant åstunda, att ifrån bergsmansjorden med dertill hörande grufvelott, fritt försälja eller på annat sätt abalienera tomter och hus i Staden, så att desse sistnämnde äfven kunde såsom serskild och af den donerade jorden samt bergverket oberoende egendom få innehafvas och besittas; till stöd för hvilken anhållan Sökanderne hufvudsakligen anfört: att något oskiljagtigt samband mellan bergsmansjorden, som blifvit donerad under villkor af vissa præstationers utgörande till Silfverwerket, samt tomt och gårdsplatserne icke förefunnos, enär i motsats till hwad med den förra vore förhållandet, desse sednare aldrig warit ålagda några skyldigheter till, än mindre åtnjutit några förmåner af Silfverwerket, hvilket visade sig bland annat deraf att afgifterna för tomterna från äldsta tider af Stads Styrelsen debiterats och till Stads Cassan ingått; att föreskriften det tomt, jord och grufvedel icke finge åtskiljas, redan blifvit i så måtto eluderad, att tomterna med få undantag äro, jemte derå befintlige åbyggnader, bortförpantade på vissa år och dymedelst skiljda från bruk och begagnande gemensamt med bergsmans jorden; att genom dessa förpantningar många tvister och olägenheter vållades, helst pantens bibehållande berodde på pantinnehafvarens godtycke och naturligt wore, att under en så osäker besittningsrätt, åbyggnaden blefve wanvårdad, derigenom egendomswärdet nedsattes och staden förlorade i utseende, hwarförutan tillfället för utfattiga personer att för en ringa penning finna husrum i en mängd sålunda wanvårdade och förfallna åbyggnader medfört att Stadens befolkning till stor del bestode af

sådane från angränsande Socknar inflyttade medlemmar, som låge fattigvården till last; att då hwarje tomt endast innehölle en areal af 2025 qvadratalnar, och en plats af så obetydligt omfång wore för anläggande af åtskillige vigtiga näringar, såsom färgeri, garfveri med flera otillräcklig, hwarföre en sådan näringsidkare behöfde åtminstone tvänne tomtplatser, nödgades denne, för att wara försäkrad om orubblig besittning deraf, jemväl köpa tillhörande Bergsmansjord, hvilket i anseende till det derigenom ökade kapital-förlaget, i förening med det för honom främmande jordbruksyrket, wållat mångens ekonomiska obestånd; att en väsendtlig fördel skulle tillskyndas jordbruket, hvilket icke vore utan vigt, enär den till Staden donerade jord utgjorde omkring 3,000 tunland inägor och 7,000 tunland skogsmark, om den som deråt ville rigta sin håg finge äfven derpå odeladt anwända sina tillgångar, och icke såsom för närvarande, nödgades dela dem för tvunget inköp af Statstomter, hvilkas ägande dels stode i strid med jordbruksyrket, dels vore aldeles öfverflödigt, enär å flera af de utom Staden belägna bergsmans jordegendomar bostäder woro upförda; samt slutligen att obehöfligheten af föreningen emellan bergsmans jorden och tomterna tydligen vore ådagalagd genom det ofvanberörda förhållandet, att de flesta tomter redan äro genom förpantningarne skiljda från bergsmansjorden.

Till följd af erhållen nådig remiss och sedan Sala bergslags intressenter blifvit den 13 Juni sistlidet år vid allmän Bergsrätt i frågan hörde, dervid, utaf närvarande bergsmän och tomtägare i Staden, innehafvarne af 83 hela tomter yttrat sig för bifall till den sökte rättigheten att från bergsmansjorden kunna få skilja tomt och hus i Staden, dock utan att, på sätt några få bergslagsintressenter vid sammanträdet yrkat, det allmänna förenings bandet emellan Staden och bergslaget derför behöfde uplösas eller bergsmansjorden och den dertill hörande skogen förläggas under landsrätt, hvaremot endast ägarne till 8½ tomter warit för bibehållandet af det hittills gällande förbudet emot tomternas afskiljande såsom en, utan direct sammanhang med donerade jorden och grufvedelen, för sig bestående serskild egendom, samt Bergsrätten derefter serskildt sig utlåtit, hvarvid pluraliteten eller Bergs hauptmannen vid Silfverwerket och fem ledamöter, på anförde skäl, yttrat sig emot den ifrågasatte förändringen, såsom i deras tanke för Stadens och bergslagets gemensamma bestånd framdeles möjligen medförande menliga följder, men Stadens Borgmästare och jemte honom en ledamot, varit af skiljaktig mening och ansett förändringen för samhället innebära en obestridlig fördel, har Wår Befallningshafvande i Westmanlands Län, med insändande af Bergs Rättens underdåniga betänkande, jemte utdrag af dess protocoll med tillhörande handlingar, hwaribland dels tvänne serskilda underdåniga skrifter deruti förbemälde Bergs hauptman och Borgmästare närmare utvecklat sine olika åsigter i ämnet, dels utdrag af ett protocoll, hållet vid allmän Bergs-Rätt i Sala den 11 November 1847 utvisande att ortens då tillstädes komne röstägande innevånare i afseende å denna fråga nästan enhälligt yttrat enahanda mening, som i nu förevarande underdåniga ansökning blifvit uttryckt, för egen del och med hemtadt stöd af kända och obestridliga förhållanden, uti afgifvet utlåtande bland annat i underdånighet anfört: att det gällande förbudet emot Bergsmansgårdarnes afsöndring ifrån jordegendomen numera medförde olägenhet icke endast för vissa enskilda, utan äfven i allmänhet, hvilket ock bevisades deraf, att mer än hälften af dessa gårdar redan blifvit, genom det vedertagna bruket af förpantning, de facto söndrade från sjelfva bergsmansjorden; att detta bruk af förpantning, hvilket icke kunde anses annorlunda, än såsom ett eluderande af förbudet emot bergsmansgårdarnes abalienerande från jorden, tillika medförde icke allenast ett intrassladt rättsförhållande emellan enskilde, utan ock ett hinder i allmänhet

så väl i afseende på Stadens förbättring i byggnadsväg, som äfven för de näringars utveckling derstädes, hvilka icke hade gemenskap med bergsbruket; samt att de af sökanderne öfverklagade olägenheter voro så stora och det genom bergsmansgårdarnes förpantning upkomna förhållande så inveckladt och menligt, att deraf uppstått ett verkligt behof och giltiga skäl att på ett ändamålsenligt sätt tillvägabringa den sökta reformen; hvarjemte Wår Befallningshafvande, under vitsordande att, i händelse af bergsmansgårdarnes abalienerande från bergsmansjorden, denna sednare vore af det wärde, att full säkerhet deruti för Kronan återstode i afseende på bergslagets förmåga att utgöra præstationerna till Silfverwerket och fullgöra det med Kronan derom ingångna kontrakt, i underdånighet ansett att vid den ifrågasatta förändringens utförande likväl sådana villkor borde iakttagas som kunde finnas nödige till betryggande af ej mindre Silfverwerkets bestånd, förmedelst framgent utgörande af de bergsmansjorden åliggande præstationer till grufvan och bergsbruket, än äfven af den allmänna rätt och fördel af donationsjorden, som borde Sala Stad, hädanefter likasom hittills, tillkomma.

Efter det Sökanderne, till bemötande af de utaf Bergs Rättens pluralitet mot bifall till den underdåniga ansökningen gjorda invändningar, fått med underdåniga påminnelser inkomma, hafven I, på nådig befallning, underdånigt utlåtande i ämnet den 2 Juni innevarande år till OSS afgifvit, och deruti hufvudsakligen anfört, att enär, efter den utredning frågan erhållit, det syntes vara satt utom allt tvifvel, så väl att Sökandernes önskan om upphäfvande af det absoluta förbudet emot tomternas i Sala Stad skiljande ifrån dithörande grufvedelar och bergsmansjord, delades af den vida öfvervägande pluraliteten bland Stadens bergsmän och tomtägande borgare, som ock att den ifrågavarande förändringen i ägande-rätts förhållandena skulle för Staden, dess bebyggande samt Statsmanna näringarnes befrämjande, medföra wäsendtliga fördelar, så ansågen I det egentligen wara från synpunkten af det samband, som, till följd af 1682 och 1741 årens Kongl. Transport Resolutioner af Silfverwerket till bergslaget, emellan Staden och bergsmansjordens innehafvare hittills ägt rum, I haden att Eder utlåta, eller med andra ord, om några för Silfverwerkets och bergslagets bestånd menliga påföljder i sjelfva verket kunde af den sökta förändringen vara att för framtiden befara, i hvilket afseende och då skälen för Bergs Rättens fleste Ledamöters afstyrkande deraf dels hemtats från Författningarne om skattskyldig jords förminskning, hvilka dock ägde lika litet tillämpning på den till Sala Stad och bergslag donerade jord, som på Stads jord i allmänhet, dels endast grundade sig på den icke antagliga föreställningen, som skulle numera det tvungna sammanhanget emellan Stads- och bergsmanna- näringarne utgöra något hufvudsakligt villkor för bergsrörelsens och Silfverwerkets framtida bestånd, I ansågen några skadliga följder desto mindre kunna inträffa af en friare dispositionsrätt till tomter och gårdar i Sala Stad, som icke någon upplösning, utan endast en modification af Stads- och bergslags samhällena derigenom föranleddes, enär innehafvarne af bergsmansjorden ändock alltid måste räknas till Stadens fastighetsägare, och såsom sådane vara till Staden skattskyldige, antingen de för öfrigt inom Stadens Staket innehade gård samt drefve borgelig rörelse, eller icke. Wid detta förhållande och då afsigten med den sökta egendomsfördelningen i Sala icke syntes vara någon annan, än den att tomter och hus i Staden skulle kunna af borgare eller andre, under full ägande-rätt förvärfvas och besittas såväl med, som utan motsvarande grufvedelar och bergsmansjord, hvaraf dock, i sednare fallet, följden alltid skulle blifva, att bergsmansjordens innehafvare ensam qvarstode såsom ledamot af bergslaget med alla de både skyldigheter och rättigheter, som detsamma såväl i afseende å Kronan

som å Staden, nu tillhöra, nästan så, som förhållandet ock hittills varit, under det att tomterna varit till främmande personer under förpantningsrätt upplåtna, samt enär numera Sala Stads fleste tomtägande innevånare i den underdåniga ansökningen om en sådan, i flere hänseenden nyttig friare dispositionsrätt af tomterna och bergsmansjorden sig förenat, och dessutom upplyst och medgifvit blifvit, att den hvarje tomt tillhörande bergsmansjord, i synnerhet om densamma, efter afsöndringen från tomten, icke i allt för små lotter styckades, utgjorde i förening med grufvedelen en så beskaffad besutenhet eller egendom för sig, att densamma kunde stå och svara för de præstationer till grufvan och Silfverwerket, som densamma rätteligen tillhörde, likasom för de särskilta onera, hvilka utaf bergsmansjorden borde till Staden utgöras, altså och under åberopande af hvad såsom skäl för ansökningens bifallande blifvit af Wår Befallningshafvande i underdånighet anfördt, funnen I, med föreslående af vissa bestämmelser i afseende på den ifrågasatta förändringens utförande, Eder jemväl böra å den gjorda ansökningen i underdånighet tillstyrka nådigt bifall.

Detta med hwad mera handlingarne innehålla hafve Wi i nådigt öfvervägande tagit, och dervid, på de af Eder i underdånighet anförde skäl, funnit godt att, med ändring och upphäfvande af hvad uti ifrågavarande hänseende förut stadgats i 26 § af Sala Stads privilegier den 15 April 1624, i 9 mom. af Kongl. Transporten af Silfverwerket den 20 Januari 1682 samt i 12 mom. af Kongl. Transport Resolutionen den 9 September 1741, i nåder tillåta, att för framtiden, från och med den 1 Oktober nästkommande år, tomter och gårdar i Sala Stad i allmänhet må, genom försäljning eller på annat sätt, såsom serskild egendom afsöndras, innehafvas och besittas utan ovilkorligt samband med dertill förut hörande bergsmansjord och grufvedelar; hvarvid WI dock, på sätt af Eder blifvit i underdånighet föreslaget, velat i nåder förordna, att en ordentlig undersökning och reglering i afseende på de tomterne samt bergsmansjorden, hvar för sig, nu tillhörande rättigheter, äfvensom dem åliggande onera och skyldigheter, ofördröjligen skall vid allmän Bergs Rätt i Sala verkställas, på det att rätta förhållandet i berörda hänseende må, före egendomarnes frånskiljande, blifva så ordnadt och bestämdt, att framtida osäkerhet eller tvister om inbördes rättigheter och skyldigheter icke kunna uppkomma; börande till ernående af framtida reda och säkerhet i afseende på utgörandet af de åliggande och præstationer till både Kronan och Silfverwerket, som komme att ensamt tillhöra bergsmansjordens innehafvare, vid samma tillfälle jemväl till pröfning förekomma frågan, huru och i hvad förhållande bergsmansjorden med åtföljande grufvedel, efter afskiljandet ifrån tomten, lämpligast må kunna indelas i vissa mindre lotter, hvarunder den så beskaffade egendomens styckning ej vidare finge äga rum eller kunde såsom tillåten anses.

Meddelande Eder detta till svar samt wederbörandes förständigande och underdåniga efterrättelse, befalle WI Eder Gud Allsmägtig Nådeligen. Stockholms Slott den 10 October 1851.

OSCAR.

J. F. Fåhræus.

SALA 1923
SALA-POSTENS BOKTRYCKERI A.-B.

PRIS 12 KR.